

Emmi Lahti

Tietäjiä, taikoja, hautausmaita

Taikuus Suomessa 1700-luvun
jälkipuoliskolla

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 279

Emmi Lahti

Tietäjiä, taikoja, hautausmaita

Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Historica-rakennuksen salissa H320 tammikuun 16. päivänä 2016 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä, in building Historica, auditorium H320, on January 16, 2016 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2016

Tietäjiä, taikoja, hautausmaita

Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 279

Emmi Lahti

Tietäjiä, taikoja, hautausmaita

Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2016

Editors

Petri Karonen

Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Timo Hautala

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities

Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Paula Kalaja, Department of Languages, University of Jyväskylä

Petri Toiviainen, Department of Music, University of Jyväskylä

Tarja Nikula, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä

Epp Lauk, Department of Communication, University of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-6466-5

ISBN 978-951-39-6466-5 (PDF)

ISSN 1459-4331

ISBN 978-951-39-6465-8 (nid.)

ISSN 1459-4323

Copyright © 2016, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2016

ABSTRACT

Lahti, Emmi

Cunning folk, practitioners of magic and cemeteries: Magic in late 18th Century Finland

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2016, 247 p.

(Jyväskylä Studies in Humanities

ISSN 1459-4323 (nid.), ISSN 1459-4331 (PDF); 279) ISBN 978-951-39-6465-8 (nid)

ISBN 978-951-39-6466-5 (PDF)

In late 18th-century Finland, everything from the remains of human bodies taken from graves and nails from churches were used to practise magic. In this dissertation I study witchcraft (*trolldom*) and magic (*vidskepelse*) trials handled in late 18th-century Finland. Previously, this era has not been rigorously studied in research on Finnish witchcraft and magic.

My primary sources are judicial materials, specifically the protocols of the Wasa Court of Appeal and the original (*konseptituomiokirja*) lower court protocols under its jurisdiction. I identified 174 cases concerning witchcraft or magic which were handled between 1754 and 1800. The first aim of this study is to analyse the role of magic in the everyday lives of people from the 18th century. My main focus is on cemetery magic and the motives behind these actions. Secondly, I analyse the role of men accused of witchcraft and magic, focusing on the “dominance” of men. Thirdly, I present geographical, structural, and temporal factors: for example, who the accused and the accusers were, their gender, social status and in which areas magic trials were handled.

Magic and witchcraft were seen to be crimes against the Lutheran church and religion, against which the authorities were obliged to fight. Half of the cases I studied handled magic practiced at cemeteries and churches, and I found that only men practiced magic at these sites. Cemetery magic and its prevalence in the cases is a new result. Criminalizing magic influenced the amount of men (and women) accused of practicing magic and witchcraft. The vast number of men, 85% of all the accused in late 18th-century Finland, is the result of several components, but male dominance is also strongly linked, in my view, to the tradition and stereotype of the Finnish male witch.

The results of this research contribute to our knowledge of Finnish witchcraft and magic trials. Furthermore, they reinforce the notion that these trials continued well after the end of the great witch-hunts, just as belief in the power of witchcraft and magic persevered even after the number of cases declined.

Keywords: magic, witchcraft, 18th century, Finland, gender, manliness, sacred, cemeteries

Author's address Emmi Lahti
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä
P.O.Box 35
FI-40014 University of Jyväskylä
emmi.ma.lahti@jyu.fi

Supervisors Professor Petri Karonen
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Docent Jari Eilola
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Professor Kustaa H.J. Vilkuna
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Reviewers Docent Seppo Aalto
University of Helsinki

FD, arkivchef Soili-Maria Olli
Dalarnas folkrörelsearkiv

Opponent Docent Johanna Ilmakunnas
University of Helsinki

ESIPUHE

Joskus nuorempana sanoin, että minusta tulee kymmenessä vuodessa tohtori. Kauaksi siitä ei jääty ☺. Tuolloin en vielä tiennyt minkä alan tohtoriksi aioin, saati mitä kaikkea tohtoroituminen pitää sisällään. Kiinnostus historiaa kohtaan virisi lukion toisen luokan kurssilla, jota opetti tutkimuksesta itsekkin kiinnostunut, tohtoriksi väitellyt opettaja. Polku vei minut ensin Joensuuhun vuodeksi opiskelemaan Suomen historiaa ja sieltä Jyväskylään. Ja sillä tiellä ollaan: tämä kirja käsissä.

Noituuden ja taikuuden tutkimuksessa on jotain äärimmäisen kiehtovaa. Yliluonnollinen on kiehtonut minua aina: siksi kai kirjahyllykin on täynnä fantasiakirjallisuutta. Tutkimusaiheeni sai alkusysäyksensä prof. Kimmo Katajalan kurssilta Joensuussa, missä noituuden ja taikuuden tutkimuksen maailmaa avattiin. 1700-luvun ennalta kartoittamattomaan kenttään eksyin entisen kakkosseminaarin opettajan kehotuksesta. Niin sanottu viimeinen niitti oli pro gradu -tutkielma, jossa tämänkin tutkimuksen alkuvaiheet hahmottuivat.

Tutkimuksen tekemisen käytännöissä olen saanut tärkeää apua väitöskirjani ohjaajilta. Suurimmat kiitokset osoitan pääohjaajalleni prof. Petri Karoselle, joka on auttanut joskus sivupoluillekin etsiytyvää tutkijanalkua pysymään ruodussa. Tutkimuksen teon suuret ja pienet kysymykset ovat saaneet aina vastauksia. Olennaista apua työn edistämisessä olen saanut myös muilta ohjaajiltani: dosentti Jari Eilolalta, jonka asiantuntemus noituuden ja taikuuden tutkimuskentältä on valtava ja innostava. Myös prof. Kustaa H.J. Vilkunan ohjauksessa varsinainen kirjoitustyö sai uutta potkua. Esitarkastajiani dosentti Seppo Aaltoa ja FD Soili-Maria Ollia haluan kiittää osuvista huomioista, joiden avulla työ viimeisteltiin. Vastaväittäjälleni dosentti Johanna Ilmakunnaalle kiitokset tehtävän vastaanottamisesta.

Työn tekeminen ilman taloudellista tukea ei olisi ollut mahdollista. Väitöskirjatutkimustani ja konferenssimatkoja ovat tukeneet erilaisten apurahojen muodossa Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, Ellen ja Artturi Nyyssösen säätiö, Svenska Litteratur Sällskapet i Finland r.f., Suomen Kulttuurirahasto, Historiatieteiden tutkijakoulu, Uppsalan yliopisto, Otto A. Malmin lahjoitusrahasto sekä Suomalaisen Tiedeakatemian Eino Jutikkalan rahasto. Suurkiitos näille tahoille väitöstutkimuksen tekemisen mahdollistamisesta ansiotyöstä vapaana.

Ensimmäiset vuodet kotona työskennelleelle tutkijanalulle työpisteen saaminen Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen tiloista edisti tutkimuksen tekoa. Kiitos tästä kuuluukin laitoksen johtajalle Jari Ojalalle, joka mahdollisti siirtymisen osaksi virikkeitä antavaa työyhteisöä. Keskustelut työtoverien kanssa niin tutkimuksesta kuin sen ulkopuolisista asioista auttoivat tutkimuksen teon ja siihen liittyvän arjen kanssa. Haluankin kiittää kaikkia työyhteisömme jäseniä innostavasta ympäristöstä. Arvokkaita kommentteja työni eri vaiheissa esittivät Early Modern Morals- ja Gender-työryhmien sekä Suomen ja taloushistorian tutkijaseminaarin jäsenet. Kiitos myös prof. Pirjo Markkolalle, prof. Laura Starkille ja FT Kaarina Koskelle kommentteista ja avusta tut-

kimuksen eri vaiheissa. Kiitos myös FM Sonja Hukantaipaleelle aineistovinkistä sekä prof. Ilkka Nummelalle kartan laatimisesta. Matthew Wuethrichille kiitos tiivistelmän kielentarkastuksesta.

Erityiskiitokset ovat kuitenkin paikallaan muutamille kollegoille. Haluan-kin kiittää FT Hanna Kietäväinen-Siréniä ystävyydestä ja työtoveruudesta, kai-kista niistä puheluista, tekstiviesteistä ja skype-keskusteluista vuosien aikana. FM Miia Kuhalle yhteisistä konferensseista ja tutkimusintresseistä, jotka johti-vat ystävyyteen ja lukuisiin lounaisiin pitkin kampuksen ravintoloita. Kiitän myös tuesta, kommenteista, yhteistyöstä ja kannustuksesta FM Miina Kaarkos-kea, FT Tiina Hemminkiä, FT Elina Salmista, FM Pirita Frigreniä, FT Piia Einos-ta, FM Anna Niirasta ja FT Riikka Miettistä. Kiitos myös ”Karkeille Naisille”.

Arkistoissa seikkaileminen on tärkeä osa tutkimuksen tekoa. Valtava mää-rä digikuvattua tuomiokirja-aineistoa mahdollisti perheellisen tutkijan arkisto-matkojen hoitamisen suhteellisen lyhyessä ajassa. Kiitokset Oulun, Vaasan ja Mikkelin maakunta-arkistojen henkilökunnille yhteistyöstä. Erityiskiitokset Jo-ensuun maakunta-arkiston henkilökunnalle (erityisesti vuonna 2012) ystävälli-sestä avusta: hanskat ovat edelleen tallessa! Lopuksi kiitän myös veljeäni ja hä-nen vaimoan, joiden sohvalla lojuin kuukauden ajan keräämässä aineistoa pro gradu -tutkielmaani varten.

Olen saanut henkistä tukea niin tutkimuksen teossa kuin siihen kuulumat-tomissa asioissakin ystäviltäni ja perheeltäni. Vanhempieni kannustus ja appi-vanhempien apu lastenhoidossa ovat mahdollistaneet monta mutkaa tällä tiellä. Ystävien kanssa on jaettu tärkeitä hetkiä työn ulkopuolella. Tärkeimmät kiitok-set kuitenkin kuuluvat elämäni miehille: Matti, Kristian ja Oskar. Tämä kirja on omistettu teille, jotka muistutatte minua päivittäin siitä, että elämän pienillä asioilla on merkitystä, ja että elämä on tutkimuksen teon ulkopuolella.

Seunavuoren päällä, lapsuuden metsissä 4.12.2015

Emmi Lahti

KUVIOT

KUVIO 1 Toimintakentät ja taikuuden harjoittaminen.....	121
---	-----

KUVAT

KUVA 1 Esimerkki konseptituomiokirjasta	37
KUVA 2 Olof Wernqvistin sopimus paholaisen kanssa	77
KUVA 3 Itä-länsi rajalinja.....	80
KUVA 4 Paltaniemen kuvakirkko.....	175

TAULUKOT

TAULUKKO 1 Taikuusoikeudenkäyntien määrä vuosina 1754–1800	73
TAULUKKO 2 Taikuustapausten määrä Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla itä-länsi jaottelun mukaan.....	82
TAULUKKO 3 Taikuudesta syytettyjen ja osallisuudesta epäiltyjen lukumäärä ja sukupuoli.....	89
TAULUKKO 4 Taikuudesta syytettyjen miesten sosiaalinen asema.....	94
TAULUKKO 5 Taikuudesta syytettyjen naisten sosiaalinen asema.....	97
TAULUKKO 6 Rahvaan väliset syytökset per tapaus taikuusoikeudenkäynneissä.....	114
TAULUKKO 7 Taikuuden harjoittajien sukupuolijakauma itäisellä ja läntisellä tarkastelualueella.....	151
TAULUKKO 8 Taikuuden harjoittamisen tilat 1700-luvun jälkipuoliskolla....	159
TAULUKKO 9 Kirkkomailla harjoitettu taikuus oikeudenkäyntien mukaan .	166

SISÄLLYS

ABSTRACT
ESIPUHE
KUVIOT JA TAULUKOT
SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	11
1.1	Tutkimusaihe.....	11
1.2	Taikuus ja noituus aikaisemmassa tutkimuksessa	12
1.2.1	Sosioekonomisista malleista maailmankuvien tarkasteluun..	12
1.2.2	Miesnoidat tutkimuksissa.....	18
1.3	Keskeiset käsitteet.....	25
1.4	Tutkimuksen lähteet, rajaukset ja menetelmät.....	33
1.5	Tutkimustehtävä.....	48
2	ANKARASTI SANKTIOITUJA TEKOJA	50
2.1	Taikuus - rikos uskontoa vastaan	50
2.2	Kirkkojen ja hautausmaiden kontrolli	61
3	TAIKUUS JA NOITUUS SUOMESSA 1700-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLLA 72	
3.1	Taikuusoikeudenkäynnit 1754-1800.....	72
3.2	Taikuuden "uusi" maantiede 1700-luvun jälkipuoliskolla	77
3.3	Taikuudesta syytetyt	86
3.3.1	Taikojen sukupuoli	86
3.3.2	Syytettyjen sosiaalinen asema	92
3.4	Lainvalvonnasta konflikteihin ja rituaaliseen väkivaltaan.....	99
4	MIESTEN JA NAISTEN TAIKUUS	110
4.1	Sukupuoli ja sosiaalinen hierarkia syytteiden taustalla?	110
4.2	Sukupuolittunutta taikuutta?	119
4.3	Mieheyden merkitys.....	134
4.4	Tietäjälaitoksen perinteet taikojen sukupuoleen vaikuttavina tekijöinä	142
4.5	Oliko vain idän mies noita?.....	151
5	HAUTAUSMAIDEN TAIKUUS	158
5.1	Metsissä, hautausmailla, kodeissa, kirkoissa.....	158
5.2	Miksi juuri kirkkomailla taiottiin?	165
5.2.1	Pyhän merkitys.....	166
5.2.2	Vainajien voima.....	178
6	MIEHIÄ HAUTAUSMAILLA.....	195

YHTEENVETO (SUMMARY).....	205
LÄHTEET	218

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimusaihe

Turun hovioikeus tuomitsi vuonna 1760 ylijepualaisen tilallisen Antti Olavinpoika Lillsilfwastin 40 parin raipparangaistukseen niin kuudennesta juopumuskerrasta, häiriön aiheuttamisesta Uudenkaarlepyyn kaupungissa kuin taikuuden harjoittamisesta kaupungin kirkkomaalta otetuilla luilla. Juoppona ja yleisemminkin pahatapaisena miehenä tunnettu Lillsilfwast oli hajottanut luutalosta (*benkammaren*) ottamansa luut suorittaakseen niillä suojautumistaian meneillään olleesta oikeudenkäynnistä mahdollisesti langetettavaa raipparangaistusta vastaan.¹

Antti Lillsilfwast on yksi niistä henkilöistä, jotka joutuivat syytettyjen penkille taikuuden harjoittamisesta 1700-luvun jälkipuoliskon Suomessa. Hovioikeuden päätös kuvaa sitä, mitä öisellä kirkkomaalla tapahtui lähes kaksi ja puoli vuosisataa sitten. Päätös ei yksin kerro kaikkea aikalaisten maailmankuvaista ja uskomuksista, sillä taikuuden harjoittamisen taustalla oli monitahoinen ajatusmaailma, joka ohjasi ihmisen toimintaa niin arkitodellisuudessa kuin tuonpuoleisen maailman kanssa. Lillsilfwastin suorittaman taian taustalla olleita tekijöitä onkin tarkasteltava vasten aikalaisten käsityksiä taikuudesta, sen tuomittavuudesta, hautausmaista sekä erilaisista voimista, joiden apuun turvauduttiin taikoja tehdessä. Tuomiokirjaan kirjattu taikateon kuvaus johdattaa

---

¹ Antti Lillsilfwast päätyi useita kertoja käräjille muun muassa juopumuksesta syytetyinä. Historiantutkija Kustaa H.J. Vilkuna on käsitellyt uudessa tutkimuksessaan suomalaisen alkoholin historiasta Antti Lillsilfwastia yhtenä esimerkkinä. Vilkuna KHJ 2015, 493–494. Tapauksen yhteydessä käsiteltiin myös kaksi muuta tapausta, joissa oli kyse Lillsilfwastin aiheuttamista häiriöistä sekä taikakeinon opettamisesta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1760 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni tapaukset no.30, 39, 43. Lillsilfwastille langetettu 40 parin raipparangaistus vastasi kovuudeltaan kuolemantuomiota. Sörlin 1993, 60; Olli 2007, 61, nootti 84. Luutalo tai -huone, *benkammaren*, sijaitsi kirkkomaalla. KHL Band XIII 48–49; Kiiskinen 1992, 24; Jokipii 2001b, 44; Gardberg 2003, 53–54. Ks. myös Tittonen 2008, 8. Ks. tarkempi selvitys luutalon luonteesta luku 5.2.1.

tutkijansa ilmiön äärelle, joka oli 1700-luvun ihmiselle arkipäiväinen asia, mutta nykypäivän tutkijalle vieras.

Tässä tutkimuksessa tarkastelen taikuuden harjoittajia sekä taikuuden harjoittamista 1700-luvun jälkipuoliskon Suomessa. Erityinen huomio kohdistuu taikuuden olemukseen ja rooliin arkielämässä: ennen muuta tutkin toiminnan taustalla vaikuttavaa maailmankuvaa eli käsityksiä ja uskomuksia, jotka ohjasivat aikalaisten toimintaa. Kyseistä aikakautta ei ole aiemmin väitöstutkimustasolla tutkittu, sillä aikaisempi tutkimus on keskittynyt 1600-luvun ohella 1700-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin². Tutkimusalue kattaa Vaasan hovioikeuden tuomiopiirin. Tutkimusaineisto koostuu alioikeuksien ja hovioikeuden tuomiokirjoista, joita tarkastellaan ennen muuta laadullisesti. Analyysin kohteena on 174 noituuden ja taikuuden harjoittamisesta nostettua oikeusjuttua.

1.2 Taikuus ja noituus aikaisemmassa tutkimuksessa

Tässä luvussa käsittelen alkuun kokoavasti noituus- ja taikuustutkimuksen yleisempiä kehityslinjoja. Pääpaino on keskeisissä tutkimussuuntauksissa ja niiden vaikutuksessa niin noituuden ja taikuuden yleiskuvaan kuin aihealueen tutkimukseen laajemmaltikin. Toisessa alaluvussa käsittelen tutkimukseni kannalta relevantiksi noussutta miesnoituuden tutkimusta. Molemmissa alaluvuissa käsitellyt tutkimussuunnat ovat joiltain osin päällekkäisiä niin temaattisesti kuin ajallisesti, minkä ohella molemmissa luvuissa käsitellään etenkin aikaisemman kotimaisen tutkimuksen tuloksia kyseisissä yhteyksissä.

1.2.1 Sosioekonomisista malleista maailmankuvien tarkasteluun

Noituutta ja taikuutta on tutkittu niin kansallisesti kuin kansainvälisesti hyvin monipuolisista näkökulmista ja lähtökohdista. Historian- ja perinteentutkijat, antropologit sekä folkloristit ovat tarkastelleet ilmiötä niin historiallisella ajalla kuin nyky-yhteiskunnassa. Yleiseurooppalainen kuva sapattiin lentävistä noidista kuuluu aikaisemman tutkimuksen keskeisiin tuloksiin ja kuva naisnoidista onkin edelleen hyvin elinvoimainen. Ensimmäisistä aihealueen tuloksista on

---

² Marko Nenonen (1992, esim. 53–54) on tarkastellut oikeudenkäyntejä vuoteen 1700 asti, mutta hänellä on väitöskirjassaan muutamia tapausesimerkkejä muun muassa vuodelta 1733. Antero Heikkinen (1971) on tarkastellut artikkelissaan yhden ylhäisöön kuuluvan perheen käsityksiä noituudesta 1730-luvulla. Perinteentutkija Matti Kuusi (1985) on tarkastellut artikkelissaan pohjois-pohjanmaalaista taikuutta 1730- ja 1740-luvulla. Viimeisimpänä Petteri Impola (2015) on pro gradu -tutkielmassaan analysoinut Ylä-Satakunnan noituus- ja taikuutapauksia vuosina 1623–1750. Aikaisempi tutkimus 1700-luvun jälkipuoliskolta on kirjoittajan pro gradu -tutkielma sekä siihen pohjautuvat artikkelit, joiden tuloksia tässä tutkimuksessa hyödynnetään. Tittonen 2007; 2008; 2009. Myös Lahti 2013; 2015 [käsikirjoitus].

jo kulunut aikaa³, mutta aihetta tutkitaan aktiivisesti aiemmin tuntemattomilta alueilta ja ajanjaksoilta sekä uudenaikaisista näkökulmista käsin.⁴

Antropologit olivat ensimmäisten joukossa tarkastelemissa kehittyvien maiden ja alkuperäiskansojen käsityksiä noituudesta. Heidän tuloksiaan hyödynnettiin 1970-luvulta alkaen myös historian tutkimuksessa.⁵ Etenkin sosio-ekonomisen tutkimussuuntaus on kiinnittänyt huomiota niin syytettyjen kuin syyttäjien sosiaalis-yhteiskunnalliseen asemaan sekä sen vaikutukseen oikeusprosessien eri vaiheissa. Huomio keskittyi ennen muuta aikalaisten tulkintoihin noituudesta ja kerjäläisnoitien rooliin. Kerjuutilanteesta kieltäytyminen, uhkaus pahasta sekä oma syyllisyyden tunto kieltäytymisen jälkeen nähtiin projisoituvan tapauksissa, joissa kerjuutilanteen jälkeen oli tapahtunut jotain vahingollista. Sosiaalisen konfliktin selitysmalli oli vallalla pitkään ja on edelleen eräiltä osiltaan validi, ja sovellettavissa myös tässä tutkimuksessa.⁶ Lisäksi esimerkiksi keskusvallan vahvistuminen, ja sitä kautta tapahtunut alamaisten tiukempi kontrolli (niin sanottu sosiaalisen kontrollin malli), on nähty noituus- ja taikusoikeudenkäyntien taustalla sukupuoleen liittyvien tekijöiden ohella. Useimmiten syytettynä oli nainen, jonka aikalaiset näkivät olevan heikompi ja alttiimpi paholaisen vaikutusvallalle. Toisaalta noituudesta syytetty nainen on

³ Ensimmäiset noituutta koskevat tutkimukset tehtiin jo 1700-luvun lopulla. Aihealue on siitä lähtien kiinnostanut historian ja lähtitieteiden tutkijoita. Ensimmäinen suomalainen väitöskirja oli Rafael Hertzbergin teos vuodelta 1889 (Hertzberg 1889). Nenonen 1992, 35; 2004, 246–247, 249; 2006; Muhonen 2012, 11–21. Jari Eilola (2003, 10) on Bengt Ankarloota ja Stuart Clarkia (2002) lainaten jakanut noituustutkimuksen historiografian kolmeen osin päällekkäiseen vaiheeseen. Ennen 1970-lukua noituus nähtiin ihmisen rappiona, mutta sittemmin 1990-luvulle saakka noituustapauksia selitettiin ennen muuta sosio-ekonomisten mallien avulla. Viimeisimmässä, 1990-luvulta alkaneessa vaiheessa, noituuden ja taikuuden tulkinta nousi keskiöön.

⁴ Jacqueline Van Gent (2011) esittää kokonaiskuvan aihepiirin viimeaikaisista tutkimustuloksista ja -trendeistä, jota olen voinut hyödyntää kansainvälisen tutkimuksen esittelyssäni. Ks. myös Levack 2006; 2014; Klaniczay 2010, 211–212. Viimeaikaisen noituus- ja taikuustutkimuksen tuloksia esimerkiksi *Magic, Ritual and Witchcraft* -aikakauslehdessä. Ks. myös esim. Bever 2008; Rowlands (ed.) 2009; Schulte 2009a; Kivelson 2011, 35–36.

⁵ Esimerkiksi E. Evans-Pritchard kirjoitti alkuperäiskansojen noituudesta ja niihin liittyvistä käsityksistä jo vuonna 1937. Hänen ja muiden antropologien tuloksia hyödynsivät sittemmin esimerkiksi Keith Thomas (1971) ja Alan Macfarlane (1970), jotka hyödynsivätkin ensimmäisinä sosiaaliantropologiaa historiallisessa noituustutkimuksessa, ja joiden tulokset ohjasivat hyvin pitkälle tulevaa tutkimusta. Eilola 2003, 21–24; Nenonen 2004, 259–260; Klaniczay 2010, 191. Ks. myös Macfarlane 1977; Burke 1994 (1987), 3. Vrt. Nenonen 1992, 36, joka toteaa, että Antero Heikkisen väitöskirja (1969) sekä Carlo Ginzburgin *Benandanti*-teos (1966) olivat ensimmäisiä aihealueen tutkimuksia, jotka tarkastelivat noituutta samankaltaisella otteella. Ks. myös Nenonen & Toivo 2014, 8.

⁶ Alan Macfarlane (1970) oli sosiaalisen konfliktin mallin kehittäjä. Ks. mallista ja sen kehityksestä Nenonen 1992, 36, 176, 237–238; 2004, 259–260. Jari Eilola (2003, 19, 21, 24, 256–259, 273) pitää mallin ongelmana sitä, että taustaoletuksena prosesseille oli yksittäinen tapahtuma. Hän korostaa, että noituussyytteen johtaneen konfliktin taustalla oli tavallisesti pitkään kestänyt ristiriitatilanne. Konflikteista taikuustapauksissa, ks. luku. 3.4.

nähty patriarkaalisien yhteiskunnan ”uhrina” etenkin feministisesti suuntautuneissa tutkimuksissa.⁷

Niin sanottuja noitavainoja eli eri puolilla Eurooppaa käytyjä laajoja noituuteen liittyviä oikeusprosesseja on tutkittu paljon. Aihepiiriä on käsitelty hyvin erilaisista näkökulmista, mutta tutkimusta on pidetty rajoittuneena, sillä se on keskittynyt noituuteen ja noitasapattitapauksiin, kun taas kansanomaiset maagiset keinot on jätetty vähemmälle huomiolle.⁸ Noitasapatti tarkoitti (nais)noitien yöllisiä pitoja paholaisen kanssa. Näissä juhlissa noita solmi sopimuksen, jonka avulla hän sai voimansa paholaiselta. Historiantutkija Marko Nenonen on kutsunut tätä länsimaisen noituustutkimuksen paradigmaksi. Tämä ja edellä esitetyt näkökulmat ohjasivat pitkään myöhempiä tulkintoja.⁹

Viimeisten vuosikymmenten aikana tutkimuskenttä on entistä enemmän suuntautunut niin Euroopan laita-alueille kuin ilmiön itsensä ymmärtämiseen. Alkusysäyksen uudenlaiseen näkökulmaan on katsottu tulleen historioitsija Bengt Ankarloon ja folkloristi Gustav Henningsenin vuonna 1987 toimittamasta konferenssijulkaisusta¹⁰, jossa näkökulma laajeni ensimmäistä kertaa Pohjois- ja Itä-Eurooppaan sekä muihin kuin noitasapattiin keskittyviin oikeudenkäynteihin. Sitten on pureuduttu niin aikalaisten maailmankuvaan ja siihen pohjautuviin noituus- ja taikuuskäsityksiin kuin kansallisiin tutkimuksiin, joilla on avattu eri alueiden noituus- ja taikuus oikeudenkäyntejä. Mikro- ja mentaliteettihistoria, perinteentutkimus sekä antropologia ovat tarjonneet tutkijoille uudenlaisia työkaluja, joilla tulkita sitä, miksi noituudella ja taikuudella oli merkitystä aikalaisten elämässä. Yksi keskeisiä tutkimussuuntauksen tuloksia on historiantutkija Jacqueline Van Gentin mukaan ollut se, että tutkijat ovat ymmärtäneet, etteivät noituus ja taikuus olleet kaikissa maissa yhtäaikainen tai yhtä-

⁷ Sosiaalisen kontrollin mallin mukaan modernin valtion syntyyn liittynyt valtion yhtenäistämisen prosessi tähtäsi toisaalta kristinuskon vastaisten uskomusten hävittämiseen yhteiskunnasta ja toisaalta paikallistason kontrollin kiristämiseen. Mallin oletettiin toimivan automaattisesti eri alueilla, eikä esimerkiksi käsitysten eroavaisuuksia otettu huomioon tutkimuksissa. Esim. Nenonen 1992, 33–34; Eilola 2003, 14–19; Toivo 2008, 7–10. Noituustutkimuksen feministisestä tutkimussuuntauksesta ja sen kontribuutiosta naisen aseman tarkasteluun ks. de Blécourt 2002; Toivo 2004, 195, 200–201; Rowlands 2009, 1.

⁸ Laajat noituusprosessit on ajoitettu noin vuosille 1450–1750. Ajoittamisesta esim. Nenonen & Toivo 2014, 1. Noituuteen keskittyminen jatkui 1990-luvulle saakka, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Esim. Oja L 1999, 284; Eilola 2003, 13–14; Van Gent 2011, 602; Nenonen 2004; Nenonen & Toivo 2014. Suomalaiset ja ruotsalaiset noituus- ja taikuustutkijat ovat olleet tässä poikkeuksellisia, sillä kansanomaisen taikuuden harjoittaminen on ollut osa analyysiä jo ensimmäisistä tutkimuksista lähtien. Heikkinen 1969, Nenonen 1992; Sörlin 1993; Oja L 1999; Eilola 2003; Toivo 2008; Van Gent 2009.

⁹ Nenonen 2004, 244–246; 2014, erit. 30–36. Ks. myös Eilola 2003, 16–17.

¹⁰ Ankarloo & Henningsen 1987: *Häxornas Europa 1400–1700: historiska och antropologiska studier*. Ankarloon ja Henningsenin teos käännettiin myöhemmin englanniksi, mikä on lisännyt merkittävästi tulosten leviämistä kansainväliselle tutkijayhteisölle. Antologiassa muun muassa tarkasteltiin aivan ensimmäisten joukossa ilmiötä aikalaisten näkökulmasta, mitä Jacqueline Van Gent (2011, 603) pitää käännteentekevänä tarkastelukulman muutoksena aikaisempiin näkemyksiin verrattuna. Ks. myös Klaniczay 2010, 189–190.

läinen ilmiö.¹¹ Nämä tutkimussuuntaukset ovat vaikuttaneet myös tämän tutkimuksen tapaan tulkita aineistosta esiin nousevia seikkoja laajan aikalaiskon-
tekstoinnin avulla.

Viime aikoina on tutkittu myös suurten noituusprosessien jälkeisiä aikoja, ja esimerkiksi hollantilainen historiallinen antropologi Willem de Blécourt ja brittiläinen sosiaalihistorioitsija Owen Davies ovat aihepiirin keskeisiä tutkijoita. Owen Davies tarkasteli niin Britannian noituuslakien kumoamisen jälkeisiä oikeudenkäyntejä (1999) kuin tietäjien (*cunning folk*) merkitystä brittiläisessä yhteiskunnassa (2003)¹² ja toimitti yhteistyössä de Blécourtin kaksi 1700- ja 1800-luvulle keskittyvää artikkelikokoelmaa. Samoin kahdessa *The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe* -teossarjan osassa on tarkasteltu laajalaisesti noitavainojen jälkeistä noituutta ja taikuutta aina 1900-luvulle saakka, oikeudenkäyntien päättymistä, sekä nykypäivän pakanismin ja satanismin erilaisia ilmentymiä.¹³

Jacqueline Van Gentin mukaan aihepiirin tutkimuksessa on tapahtunut uusi nousu 2000-luvun alkupuolelta lähtien. Viime aikoina on tutkittu muun muassa noitien sukupuolta, sosiaalista vaikutusvaltaa, käytöstä ja aikalaisten perinteitä. Lähdeaineistoihin on hengellisen ja maallisen esivallan lähteiden lisäksi otettu muun muassa aikalaistaide ja sen noituuskuvasto.¹⁴ Suuri osa nykyisestäkin noituustutkimuksesta keskittyy suuriin noitavainoihin tai pahan-
tahtoisen magian selittämiseen. Kansanomainen taikuus on edelleen kansainvä-
lisessä tutkimuksessa sivuroolissa.

Suomalaiset noituuden ja taikuuden tutkijat ovat keskittyneet 1600-luvun noituus- ja taikuusoikeudenkäynteihin. Suomalaisessa tutkimuksessa aikalaiskon-
tekstin merkitys on huomioitu jo ensimmäisistä tutkimuksista lähtien. Oi-
keudenkäyntien syntyyn vaikuttaneita tekijöitä on analysoitu mikrohistorialli-
sesti ja tarkasteltu aikalaisten maailmankuvaa. Noituuden ja taikuuden levini-
neisyys sekä naisten rooli prosesseissa ovat olleet tärkeitä analyysin kohteita. Tutkimuksissa on laajalti eritelty muun muassa syyttäjien ja syytettyjen sosiaa-
listaa asemaa, varallisuuden merkitystä, naisen asemaa yhteiskunnassa sekä yleiseurooppalaisten noituuskäsitysten vaikutusta noituus- ja taikuusoikeu-
denkäyntien syntyyn. Tutkimusten keskiössä ovat olleet erilaiset tapaukset aina

¹¹ Van Gent 2011, 602–603, 611. Kootusti näiden suuntausten vaikutuksesta noituustut-
kimukseen (ns. kulttuurihistoriallinen näkökulma) Klaniczay 2010.

¹² Daviesin ensimmäinen tutkimus selvittää erilaisia noituuteen liittyneitä rikoksia noi-
tuutta koskevan lain (*Witchcraft act 1736*) kumoamisen jälkeen. Esimerkiksi noituu-
desta syyttäminen oli rikos ja noituuteen rinnastettavat teot käsitettiin petoksiksi.
Myös erilaiset noitakokeet ja niistä seuranneet kuolemantapaukset saattoivat viedä
oikeuteen. Davies 1999a; 1999b; 2003.

¹³ Mainituissa teoksissa on tutkittu myös Euroopan reuna-alueita. de Blécourt & Davies
2004a; 2004b; Gijswit-Hofstra & Levack & Porter 1999; de Blécourt & Hutton & La
Fontaine 1999. Willem de Blécourt on analysoinut myös naisnoitiin liittynyttä tutki-
musta. de Blécourt 2002. Ks. myös Pócs 1999; Klaniczay 2010, 212.

¹⁴ Myös noituuteen liitetyt tunteet – kuten viha, pelko ja kateus – ovat nousseet nyt-
temmin noituustutkimuksen osa-alueeksi. Van Gent 2009, 8, 31, 59, 61–62, 118, 125;
2011, 601–604. Esimerkiksi Charles Zika (2003; 2007; 2014) on tutkinut aikalaistaiteen
noituuskuvastoa ja sen vaikutusta aikalaiskäsityksiin.

noitasapattijutuista pahalaisliittoihin¹⁵ ja kansanomaiseen taikuuteen. Erityistä huomiota on kiinnitetty kotitalouden ja siellä harjoitetun taikuuden ymmärtämiseen, sillä havaintojen perusteella suuri osa 1600-luvun noituus- ja taikateoista kohdistui kotitalouden tai sen jäsenten hyvinvointiin. Viimeaikoina myös miesten harjoittama noituus suurten noituusprosessien aikaan on noussut tutkimuksen kohteeksi.¹⁶ Nämä tulokset ovat luoneet kattavan kuvan 1600-luvun suomalaisista noituus- ja taikuus oikeudenkäynneistä. Ne ovat perusta käsityksille noituus- ja taikuusprosessien luonteesta ja niiden taustoista, sekä tämän tutkimuksen tärkeä vertailukohde.

Suomalaisen tutkimuksen ohella ruotsalaisessa, etenkin 1700-lukua koskevassa tutkimuksessa on irtauduttu noituustutkimusta leimaavasta länsimaisesta paradigmasta¹⁷. Historiantutkijat Per Sörlin (1993), Linda Oja (1999) ja viimeisimpänä Jacqueline Van Gent (2009) ovat tarkastelleet noituustapausten ohella hyvää tarkoittavia taikoja käsitteleviä oikeudenkäyntejä aina noituudesta kuolemantuomion määrittävän lakipykälän kumoamiseen¹⁸ saakka. Tutkimuksessa analysoidaan niin rakenteellisia seikkoja 1600- ja 1700-lukujen tapauksista, lakeja ja niiden taustalla olevia aikalaiskäsityksiä kuin erilaisia kansanomaisia uskomuksia taikatekojen taustalla.¹⁹ Myös muissa pohjoismaisissa tutkimuksissa kansanomainen taikuus on huomioitu, vaikka analyysin pääpaino onkin ollut noituustapauksissa. Pohjoismaisten tutkimusten ohella Venäjää koskevat tulokset etenkin miesnoidista ovat tärkeitä tutkimukseni kannalta.²⁰

¹⁵ Pahalaisen kanssa liittouduttiin tekemällä kirjallinen, verellä allekirjoitettu sopimus erilaisten voimien, rahan tai muun hyödyn saavuttamiseksi. Vastineeksi allekirjoittaja antoi sielunsa. Pääasiassa miehet solmivat kirjallisia sopimuksia oma-aloitteisesti, kun taas naiset solmivat sopimuksen pahalaisen houkuttelemina noitasapatissa pidentyissä juhlissa. Pahalaisliitoista Olli 2004; 2007.

¹⁶ Suomalaisessa tuomiokirja-aineistossa näyttää olevan enemmän taikuustapauksia kuin mitä länsieurooppalaisen tutkimuksen havainnot antaisivat olettaa. Muualla Euroopassa ei ole laajalti tutkittu muita kuin noituuteen liittyviä tapauksia, jolloin kansanomaiseen taikuuteen liittyvät tapaukset ovat jääneet pimentoon. Mikrohistoriallinen tarkastelutapa Heikkinen 1969; Eilola 2003; Toivo 2008; Immonen 2008; Impola 2015. Maailmankuvan tarkastelusta Eilola 2002; 2003; Kuronen 2009. Levinneisyydestä Heikkinen 1969; Heikkinen & Kervinen 1987; Nenonen 1992. Naisten ja miesten roolista noituus oikeudenkäynneissä Heikkinen & Kervinen 1987; Nenonen 1995; Katajala 2002; Eilola 2003; Toivo 2008; 2012; 2013; Immonen 2008; Kuronen 2009. Yleisesityksiä Nenonen 2004; 2006; 2007; Virtanen Leena 2013; Nenonen & Toivo 2014 (toim.).

¹⁷ Eilola 2003, 14.

¹⁸ Noituuspykälä kumottiin vuonna 1779. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), 264; ks. tarkemmin luku 2.1. lain kehityksestä.

¹⁹ Sörlin 1993; Oja L 1995; 1999; Van Gent 2009. Ruotsissa 1700-lukua ovat tarkastelleet yllämainittujen ohella Särman 1996; Bondesson 1997; Lennerstrand & Oja L 2004; Knutsen 2006; Olli 2007. Ks. myös Östling 2002; Eilola 2003, 14. Pääpaino ruotsalaisessakin tutkimuksessa on ollut 1600-luvun noituusprosessien analysoinnissa. Esim. Ankarloo 1971; 1988; Oja L. (red.) 1997; Häll 2013. Ruotsissa ei ole tarkasteltu 1800-luvun kehitystä muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, esim. Tegler Jerselius, 2003; Nilsson 2012. Vrt. Midelfort 2008, 372 sekä Jacqueline Van Gent 2009, 200, joka vaatii noitavainojen jälkeisen ajan tutkimista (etenkin Ruotsissa).

²⁰ Islanti Hastrup 1987; 1990, 233–250; Norjasta esim. Eyvind-Naess 1987; Hagen 2006a; 2006b; 2014; Alm 2012; Willumsen 2013b; Tanska esim. Henningsen 1983; Johansen 1987; Nyholm Kallestrup 2011; 2012. Venäjän oikeudenkäynneistä Zguta 1971; Kivelson 2003; 2013. Ks. myös Muravyeva (2014), joka korostaa venäläisten noituusoi-

Jo pitkään on Suomessakin tiedetty, että noituus- ja taikuustapauksia tuli käräjille myös suurten noitavainojen jälkeen, mutta 1700-lukua ei ole aiemmin laajalti tutkittu. Mitä ilmeisimmin syynä on ollut se, että 1700-luvun aineistojen käytettävyys on hankalampaa kuin 1600-luvulla, jolloin on voitu hyödyntää tuomiokirjakortistoa (TUOKKO) noituus- ja taikuustapauksien löytämiseen ali-oikeuksien aineistoista. Aikaisemmat 1700-luvun alkupuoliskoa koskevat tutkimukset keskittyvät niin yksittäisiin tapauksiin, yhden ylhäisöperheen käsityksiin noituudesta ja taikuudesta kuin tietyn alueen taikojen tarkasteluun kansanperinteen ja -uskon näkökulmista. Laaja analyysi vuosisadan alkupuolen tapauksista kuitenkin puuttuu edelleen.²¹ 1700-luvun jälkipuoliskoon Suomessa keskittyvä tutkimukseni tuo uutta tietoa ja kiinnittyy yleiseen suurten noitavainojen jälkeisen ajan tutkimukseen.

Lähitieteenalojen hyödyntäminen on osoittautunut tässä työssä hedelmälliseksi.²² Historiantutkimuksen ohella etnologian ja folkloristiikan alalla on runsaasti tutkittu kansanomaiseen taikuuteen, paholaiskäsityksiin, vainajiin ja tietäjiin liittyvää kansanperinnettä niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Suomalaisessa perinteentutkimuksessa on tutkittu etenkin 1800- ja 1900-lukuja. Tällöin on tarkasteltu ilmiöitä suullisen perinteen kautta selvittämällä esimerkiksi erilaisia vainajiin liittyviä käsityksiä sekä miesten ja naisten maagisia toimintapiirejä. Ruotsalaiset folkloristit ovat tarkastelleet 1600- ja 1700-lukujen noituustapauksia ja niiden taustalla olevia käsityksiä ja kansanuskoa.²³

Aikalaisten maailmankuva ei muuttunut lyhyessä ajassa, vaan myöhemmät havainnot ja perinnekeruuaineistot kuvastavat aikaisemmin vallalla olleita käsityksiä ja uskomuksia. Esimerkiksi tietäjälaitoksen taustalla on nähty esikristillisen shamanismin perinteitä sekä maailmankuva, mitkä ohjasivat shamaani- ja myöhemmin tietäjien toimia tuonpuoleisen maailman kanssa. Erilaiset yhteiskunnan ja uskomusmaailman muutokset viljelymenetelmien muovautumisen sekä kristinuskon saapumisen myötä vaikuttivat ihmisten käsityksiin hitaasti. Muutos ei myöskään ollut kaikkialla yhtäaikainen.²⁴ Noituus- ja tai-

---

keudenkäyntien olleen ennemmin antropologien kiinnostuksen kohteena kuin historioitsijoiden. Suurelta osin Venäjää koskeva noituustutkimus on venäjänkielistä, mitä ei ole tässä tutkimuksessa voitu hyödyntää. Ks. esim. Kivelson 2013, 33–37.

²¹ Tuomiokirjakortisto (TUOKKO) ei kata kaikkia Suomen alueita. Esimerkiksi Savosta ei kortistoa ole, eivätkä kaikki TUOKKOon kuuluvien alueiden tuomiokirjat ole säilyneet. TUOKKOsta eritoten tunnehistorian näkökulmasta Kietäväinen-Sirén 2015, 26–28. TUOKOn käytöstä ja 1700-luvun aineiston keruun hankaluuksista noituus- ja taikuustutkimuksessa Nenonen 1992, 23–28; 289, nootti 109; 2006, 223, 225. 1700-luvun alkupuoliskoa käsitteleviä tutkimuksia Heikkinen 1971; Kuusi 1985; Nenonen 1992; Impola 2015.

²² Vrt. Nenonen 1992, 14–15, 40. Jari Eilola (2003) on käyttänyt aikalaiskäsitysten ja noituustapausten kontekstointiin suomalaista ja ruotsalaista perinteentutkimusta. Myös Kuronen 2009.

²³ Esim. Kempainen 1931; Kopponen 1973; 1976; Virtanen Leea 1988; Klemettinen 1997; Apo 1995, Stark-Arola 1998a; Siikala 1999; Stark 2006; 2009; Koski 2003; 2011; 2014; 2015 [tulossa]. Suomalaisen folkloristien lähestymistavasta suomalaiseen taikuuteen ja noituuteen Stark 2015, 125–126. Ruotsissa esim. Wall 1989; Schön 2000; 2008; Östling 2002; Bringéus 2004. Muita relevantteja tutkimuksia Pócs 1999; Douglas 2005.

²⁴ Knuutila 1994, 59–60; Siikala 1999; Vilkuna J. 2001, 113; Eilola 2003, 27; Sarmela 2007, 21–22; Koski 2014; 2015 [käsikirjoitus].

kuustapaukset niin 1600- kuin 1700-luvulla kuvastavat myöhemmästä kansanperinteestä havaittuja traditioita²⁵.

1.2.2 Miesnoidat tutkimuksissa

Taikuuden ja noituuden harjoittajien sukupuoli²⁶ on ollut jo jonkin aikaa keskeinen tutkimuskohde. Suurin osa syytetyistä oli naisia maailmanlaajuisesti ja syytöksiä siihen on etsitty tapauksista ja niiden taustoista, aikalaiskäsityksistä, sosioekonomisista tekijöistä sekä hallinnollisista syistä. Myös naisten toimijuutta on tarkasteltu. Syytettyjä miehiä oli vähemmän, mutta määrät ovat vaihdelleet voimakkaasti.²⁷

Antropologi ja historioitsija Alan Macfarlane sekä historioitsijoiden Erik Midelfortin ja William Monterin ensimmäiset tulokset miesnoidista²⁸ 1970-luvulta ovat vaikuttaneet myöhempään noituus- ja sukupuolikeskusteluun. Historioitsijoiden Lara Appsin ja Andrew Gow'n (2003) synteesi näiden kolmen tutkijan tuloksista kuvaa hyvin tutkimuskenttää: miehiä syytettiin runsaasti alueilla, joilla kerettiläisyys yhdistettiin vahvasti noituuteen, sekä massavainoissa, jolloin stereotyyppinen kuva naisesta noitana murtui. Lisäksi miesten joutuminen oikeuteen noituudesta syytettynä nähtiin johtuvan sukulaisuussuhteista naisnoitaan.²⁹ Miehiä oli syytettynä vähän ja heidän syytteensä kohdistuivat aivan eri aloille kuin naisten. Appsin ja Gow'n mukaan nämä yleistyksiset ovat vaikuttaneet tutkijoiden tulkintoihin sekä näkemyksiin noituuden sukupuolittuneisuudesta. Sukupuolittuneisuudella tarkoitetaan jonkin asian suun-

²⁵ Esimerkiksi 1600-luvun noituusoikeudenkäynneissä kuvataan tapauksia, joissa on viitteitä shamanistisiin perinteisiin. Tätä ei ole pidetty varmana merkinä siitä, että suomalaisissa noituustapauksissa olisi syytetty shamaaneja sinällään. Ks. Nenonen 1992, 50–58; Toivo 2008, 131–132; 2013, 143. Vrt. Eilola 2003, 56, 58–59, 72–73, 77, 98, 179.

²⁶ Sukupuoli (gender) nähdään tässä sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktiona, erotettuna biologisesta sukupuolesta (sex). Gender-termi on lähtöisin amerikkalaisesta feministisestä tutkimuksesta, jossa on haluttu korostaa miehen ja naisen sukupuolen määrittävän aina suhteessa toisiinsa. Scott 1986, 1054–1056. Peter Burken mukaan sukupuolen käsittäminen kulttuurisesti rakentuvana johtaa myös siihen, että kussakin kulttuurissa sukupuolta määrittävät tekijät vaihtelevat. Burke 1994 (1987), 5. Ks. myös Toivo 2014, 88.

²⁷ Esim. de Blécourt 2000; Apps & Gow 2003, 26; Levack 2006; Rowlands 2009; Schulte 2009a, 36–73; 2009b, 56; Kounine 2013; Kivelson 2013, 15–32. Ks. myös Nenonen 1992, 31–32, Toivo 2004.

²⁸ Käytän termiä *miesnoita* suorana käännökseenä englanninkielisessä kirjallisuudessa esiintyvistä *male witch* -termistä. Tällä termillä viitataan noituudesta syytettyihin miehiin ja sitä käytetään usein naisnoita (*female witch*) -termin vastinparina. Vrt. Schulte 2009a, 6–7, joka määrittelee noita (*witch*) sanan viittaavan eksplisiittisesti naiseen. Tämän vuoksi hän erottaa mies- ja naisnoidan puhuessaan sukupuolesta, ja käyttää käsitettä noita viitatessaan asiaan yleisemmällä tasolla.

²⁹ Kullakin tutkijalla on oma näkemyksensä asiasta: Macfarlane (1970) kytki miesnoituuden naisnoitaan, Midelfort (1972) esitti ajatuksen suurten vainojen massapaniikkeista ja naisnoidan stereotyyppian murtumisesta sekä Monter (1976) nosti kerettiläisyyden merkitystä. Apps & Gow 2003, 29. Ks. myös de Blécourt 2000, 297–298; Briggs 2009; Kounine 2013, 297–298. Miesnoitien tutkimuksessa on myöhemmin havaittu myös naisten joutuneen syytetyiksi miehen kautta (ns. "accused by association"). Voltmer 2009, 83.

tautumista pääosin toiseen sukupuoleen. Noituuden sukupuolittamisessa noitiin liitetyt tekijät, termit ja käsitykset yhdistettiin aikalaisten kirjoituksissa pääosin naisiin.³⁰ Ne heijastuvat yhä miesnoituutta tutkivien tutkijoiden käsityksistä. Uusimman tutkimuksen myötä kuva miesten roolista on täydentynyt.

Tuloksia miesten yllidustuksesta eri alueilla saatiin jo Bengt Ankarloon ja Gustav Henningsenin toimittamasta antologiasta. Suomessa, Islannissa ja Virossa miespuolisten syytettyjen määrä oli suurempi kuin naisten.³¹ 1990-luvulta alkaen on julkaistu artikkeleita, jotka ovat tuloksiltaan samansuuntaisia. Esimerkiksi Venäjällä syytettiin yksinomaan miehiä. Myös Keski-Euroopassa miesnoitien määrä havaittiin suureksi, ajoittain jopa keskeisillä noitavainojen alueilla.³²

Ennen 2000-lukua tutkimus ei etsinyt laajalti syitä siihen, miksi myös miehiä syytettiin noituuden ja taikuuden harjoittamisesta. Huomio on ollut kiinnittynyt naisnoitiin. Willem de Blécourtin mukaan naisnoitia on tarkasteltu muun muassa naisten oman tilan – esimerkiksi kotitalouden ja siihen liittyvien konfliktien – sekä sukupuolten välisten yhteiskunnallisten erojen näkökulmasta. Teoria on useimmiten ollut naistutkijoiden kenttää, ja sitä on kritisoitu esimerkiksi alkuperäislähteiden käytön vähäisyydestä.³³

Toistaiseksi ainoat monografiat miesnoidista julkaistiin vasta 2000-luvun alkupuolella. Historioitsija Rolf Schulten (2000, englanniksi 2009) sekä Lara Appsin ja Andrew Gow'n (2003) monografiat tutkivat aihepiiriä hyvin samantyyppisellä otteella. Molemmissa tutkimuksissa analysoidaan aikalaisoppineiden kirjoitusten ja niissä käytettyjen termien avulla käsityksiä noitien sukupuolesta. Teoksissa analysoidaan sitä, oliko miesnoita historioitsija Stuart Clarkin sanoin ”kirjaimellisesti käsittämätöntä”³⁴, jota aikalaiset eivät voineet kuvitella olevan olemassa. Schulte tarkastelee lisäksi Saksalaisroomalaisen keisarikunnan alueen noituusprosesseja ja niissä syytettyjä miehiä, kun taas Appsin ja Gow'n teos keskittyy gender-näkökulmaan yleisemmällä tasolla. Molemmissa teoksissa

³⁰ Apps & Gow 2003, 43, 59, 127–159; Toivo 2008, 128–137; Schulte 2009a, 92–159. Kielitoimiston sanakirja, kotimaisten kielten keskus: hakusana *sukupuolittua*. <<http://www.kielitoimistonanakirja.fi>>.

³¹ Islannista Hastrup 1987; Suomesta Heikkinen & Kervinen 1987; Virossa Madar 1987. Kansallisten tutkimustulosten merkitys liittyi Eilolaa (2003, 10) mukailleen noituustutkimuksen kolmanteen vaiheeseen, jossa tulkinnan merkitys korostui. Ankarloon ja Henningsenin (1987) toimittama teos on luettavissa ensimmäiseksi tähän aiheeseen kuuluvaksi artikkelikokoelmaksi. Ks. myös van Gent 2011.

³² Esim. Venäjän miesnoidista Kivelson 2003; 2013; Russel Zguta julkaisi jo 1977 artikkelin Venäjän noituustapauksista, jossa hän huomioi miesten olleen pääasiassa noituudesta syytettynä. Esimerkiksi Normandiassa syytettiin tietyillä alueilla useimmiten miehiä noituudesta. William Monterin (1997, 590–591) mukaan yksi tekijä miesten syyttämisen taustalla oli muun muassa öylätin hyödyntäminen maagisissa toimissa.

³³ Willem de Blécourtin (2002, 289–290) mukaan noituustutkimuksen feministisessä lähestymistavassa on ollut keskeistä tarkastella sitä, miten naisten alistainen asema patriarkaalisessa yhteiskunnassa tulee esille noituuteen liittyvässä keskustelussa. Vrt. Apps & Gow 2003, 16, 25–28; Toivo 2008, 174; Rowlands 2009, 1–2. Ks. myös Scott 1986, 1055, 1058.

³⁴ “...literally unthinkable...” (Clark 1999, 130) Apps & Gow 2003, 36; Schulte 2009a, 93–94, 145.

sa arvioidaan miesnoitien ”feminisoitumista” eli sitä, missä määrin miesnoitiin liitettiin naisnoidan piirteitä. Kummatkin korostavat sitä, ettei miesnoitaa sinällään nähty naisellisena. Lopulta niin Schulte kuin Apps ja Gow päätyvät siihen, ettei miesnoidan olemassa olo suinkaan ollut mahdotonta.³⁵

2000-luvun alkupuolen suuntauksissa maskuliinisuus ja siihen liittyvät käsitteet ovat nousseet noituustutkimuksen valokeilaan. Maskuliininen lähestymistapa on lähellä feminististä näkökulmaa, sillä se analysoi miesnoitien maskuliinisuutta ja maskuliinisuuden määrittäjiä, sekä sitä, miten maskuliinisuus vaikutti miesten noituudesta syyttämisen taustalla.³⁶

Noitien ja taikojien sukupuoli on keskeinen osa tätä tutkimusta, vaikkei se olekaan tutkimuksen lähtökohta. Sukupuoli ja etenkin miehisuus ovat aineiston analyysin myötä nousseet olennaisiksi tarkastelun kohteiksi. Keskeinen miesnoitiin liittyvä käsite on maskuliinisuus tai mieheys, joka tarkoittaa nykysuomessa miehenä olemista.³⁷ Käytän analyttisenä välineenä termiä mieheys, joka kumpuaa ruotsalaisen historiallisen miestutkimuksen käyttämästä sanaparista *miehekäs (manligt) – epämiehekäs (omanligt)*. Kirjallisuustieteilijä Jørgen Lorentzenin ja aatehistorioitsija Claes Ekenstamin mukaan epämiehekkäällä käytöksellä on historian eri vaiheissa määritelty sitä, mitä miehekkyyden oikeastaan oli: vastakohta esimerkiksi moraalittomalle, feminiiniselle tai alkoholisoituneelle miehelle.³⁸ Aikalaisten näkökulmasta miehisuus ei ollut staattista ja yhteiskunnan eri asemassa oleviin miehiin liitettiin erilaisia käsityksiä siitä, mikä oli miehekkästä. Mieheyteen liittyvien käsitysten on myös nähty muovautuneen kulttuuristen käsitysten mukaisesti.³⁹ Esimerkiksi karoliinisotureiden kohdalla kunnia ja hyveellisyys olivat keskeinen osa mieheyttä⁴⁰. Maskuliinisuutta käsittelevissä tutkimuksissa on havaittu, että yhtä aikaa oli olemassa eri-

³⁵ Kummassakin tutkimuksessa Clarcken esittämää ajatusta kritisoidaan ja kumotaan aikalaiskirjoitusten avulla. Apps & Gow 2003, 95–141; Schulte 2009a, 145. Ks. naisnoitiin liitetystä heikkouden ajatuksesta luku 1.3. Rolf Schulte (2009a, 248) päätyy lopulta toteamaan, ettei miesnoituudelle ole vielä pystytty antamaan yhtä selkeää selitysmallia, vaikka teemasta on luotu useita erilaisia, toisiaan poissulkeviakin teorioita. Vrt. Kent 2005, 69; Kounine 2013, 314–316.

³⁶ Maskuliinisella lähestymistavalla tarkoitetaan eurooppalaisessa miesnoituustutkimuksessa esiintyvää näkökulmaa, jossa miesnoitien maskuliinisuutta arvioidaan suhteessa tutkittavan ajanjakson ihanteisiin. Miesnoitita koskevaa kirjallisuutta ks. esim. Monter 1997; Mitchell 2000; Labouvie 2002; Apps & Gow 2003; Schulte 2009a. Maskuliininen lähestymistapa miesnoituustutkimuksissa esim. Kent 2005; 2011; Wahliniski-Kiel 2004; Rowlands (ed.) 2009; Briggs 2009; Voltmer 2009; Toivo 2012; 2014. Vrt. Kounine 2013.

³⁷ Netmot Gummerus Uusi suomen kielen sanakirja: hakusana *mieheys*. <<https://mot.kielikone.fi>> Luettu 27.11.2014. Kansainvälisessä, lähinnä englanninkielisessä, miesnoitiin liittyvässä kirjallisuudessa käytetään termiä maskuliinisuus (*masculinity*), jota käytetään tässä työssä puhuttaessa miesnoituuskirjallisuuden tuloksista ja teoreettisista lähtökohdista.

³⁸ Lorentzen & Ekenstam 2006, 10. Ks. myös Ekenstam 2006.

³⁹ Tätä on korostettu mieheyttä tutkineiden historioitsijoiden piirissä. Markkola & Östman & Lamberg 2014, 13–17. Ks. myös Ekenstam 2001, 23; 2006, 19; Ilmakunnas 2009, 178–179.

⁴⁰ Sarkamo 2011, 20–22, 25; 2014.

laisia muutoksille alttiita maskuliinisuuksia.⁴¹ Keskeisimmät tälle tutkimukselle relevantit miehisyyden määrittelijät ovat kotitalous ja siihen liittyvät tekijät sekä kunnian ja maineen merkitys, joita kaikkia tarkastellaan lähemmin taikojien sukupuolta käsittelevissä luvuissa.

Noituus- ja taikuustutkimuksissa on miesnoitien yhteydessä tarkasteltu tiukasti maskuliinisuuden käsitettä ja negatiiviseen maskuliinisuuteen liitettyjä piirteitä. Esimerkiksi huonon isännän tematiikka ja maskuliinisen toiseuden käsite⁴² ovat vaikuttaneet tulkintoihin miesnoitien roolista. Toisaalta yksilöihin keskittynyt tutkimus on pystynyt tarkastelemaan tiettyjen henkilöiden roolia ja asemaa yhteisössään yksityiskohtaisemmin, kuin niissä tutkimuksissa, missä miesten määrä oli runsas. Miehisyyteen tai maskuliinisuuteen liitetyt käsitykset ovatkin tärkeä osa miesten dominantin roolin tulkintaa, sillä ne antavat eväitä tarkastella sitä, miksi suomalaisessa traditiossa juuri miehiä syytettiin noituuden ja taikuuden harjoittamisesta naisia enemmän.

Historioitsija Alison Rowlandsin toimittamassa artikkelikokoelmassa (2009) tutkitaan miesnoitita ja miehiä magian käyttäjinä. Rowlands toteaa miesten roolia vähätellyn, vaikka miehiä oli syytettynä Euroopassa noin 20–25% tapauksista. Teoksessa haastetaan lisäämään eri alueita koskevaa tutkimustoimintaa, jotta kuva miehestä noitana täydentyisi.⁴³ Tässä tutkimuksessa vastataan tähän haasteeseen valaisemalla Suomen 1700-luvun jälkipuoliskon tapauksia.

Taikuuden ja noituuden tutkimuksessa tärkeä on historioitsija Eva Labouvien artikkeli *Men in Witchcraft Trials: Towards a Social Anthropology of 'Male' Understandings of Magic and Witchcraft*,⁴⁴ jossa miesten toiminta noitina liitetään maskuliinisuuteen ja sen normeista poikkeamiseen. Esimerkiksi yleinen huono käytös, juopottelu ja erilaiset hyvän perheenisän ideaalia koskevat rikkomukset,

⁴¹ Maskuliinisuustutkimuksissa on hyödynnetty R.W. Connelin käsitettä ”hegemoninen maskuliinisuus” (*hegemonic masculinity*). Hegemonisuudella tarkoitetaan Connelin ja Messerschmidtin (2005, 831–833, 835) mukaan kulttuurista valtaa. Hegemoninen ei kuitenkaan tarkoittanut väkivaltaista valtaa, vaan kulttuuri ja institutionalisointumisen määrittivät valtaa ja sen käyttöä. Historiallinen muutos oli mahdollista eikä käsitteen nähty olevan tiukasti rajattu: toisenlainen miehisuus saattoi muuttua hegemoniseksi kehityksen myötä. Esimodernilla ajalla hegemonisten maskuliinisuuksien on katsottu vaihdelleen. Hallenberg 2013; 2014. Vrt. Kent 2011, 173, jonka mukaan Connellin käsite ei toimi esimerkiksi Englannin miehisyyttä tarkasteltaessa patriarkaalisen yhteiskunnan ”epävarmuuden” vuoksi. Toisaalta vallitsevat maskuliinisuudet /mieheydet ovat olleet keskeinen osa mieheyden tutkimusta. Ekenstam & Johansson & Kuosmanen 2001, 7. Ks. myös Ekenstam 2006, 20–25.

⁴² Huonon isännän tematiikkaan liittyy E.J. Kentin (2005, erit. 86) käsite ”*masculine other*”, mikä tarkoittaa ideaalin maskuliinisuuden normin vastaista miehisyyttä (maskuliininen toiseus). Esimerkiksi hyvä isäntä eli patriarkaalisen yhteiskunnan edellyttämällä tavalla pitäen huolta kotitaloudestaan ja sen jäsenistä, kun taas huono isäntä toimi tätä ideaalia vastaan. Kentin mukaan miesnoidat toimivat huonon isännän tavoin ja vastoin normin mukaista maskuliinisuutta. Ks. myös Rowlands 2009, 17–19. Linda Ojan (1999, 243–250) mukaan ruotsalaiset aikalaisoppineet määrittivät taikuuden ja noituuden harjoittajat ”taikauskoisiksi toisiksi” (*de vidskepliga andra*). Tällä kuvattiin muun muassa ominaisuuksia, jotka olivat itselle vieraita tai vääriä.

⁴³ Rowlands 2009, 6–7. Ks. myös Apps & Gow 2003, 23–24; Schulte 2009a, 66, taulukko 3.4., 71–72.

⁴⁴ Esim. Rowlands 2009, 8–9; Briggs 2009, 32. Eva Labouvien artikkeli (2002) on julkaistu ensimmäisen kerran vuonna 1990.

kuten avioliiton ulkopuoliset suhteet tai perheen elinkeinon vaarantaminen, rikkoivat maskuliinisuuden normeja ja yhteisön miehille asettamia käytössään-töjä. Labouvien artikkelin merkittävä anti on myös jako miesten ja naisten ”tiloihin”, joiden rajojen yli ei käyty ja joissa vaikuttavat voimat olivat erilaisia.⁴⁵

Labouvien tuloksia hyödynnetään laajalti myös Rowlandsin toimittamassa teoksessa, mutta samalla niitä kriittisesti arvioiden. Esimerkiksi historioitsija Robin Briggs arvioi Labouvien tulosten maagisten voimien sukupuolisidonnaisuudesta pitävän paikkansa. Silti hän huomauttaa, ettei Ranskan Lorrainesta ole havaittavissa Labouvien jaottelua yliluonnollisten voimien hyödyntämisestä, vaan miehetkin käyttivät yliluonnollista apunaan maagisissa toimissa.⁴⁶ Historiantutkija Raisa Maria Toivo on todennut, etteivät Labouvien havainnot istu suomalaisiinkaan tapauksiin, koska sukupuolten välillä tapahtui rajojen ylittämistä erilaisissa magian lajeissa. Miehisyyden määrittävät tekijät olivat riippuvaisia patriarkaalisesta yhteiskunnan normeista, jotka olivat eri aikoina ja paikoissa erilaisia. Ruotsalaisen yhteiskunnan patriarkaaliset normit ja käytännöt esimerkiksi kotitalouden työnjaon suhteen erosivat muusta Euroopasta, minkä huomioimista myös Toivo peräänkuuluttaa.⁴⁷ Labouvien tulkinta toimii vertailu- ja arviointikohteena, mutta sitä ei tietenkään voi automaattisesti soveltaa kaikkialla ja kaikkiin tapauksiin.

Rowlandsin toimittamasta teoksesta on paljon apua tässäkin tutkimuksessa, mutta ongelmallista on sen keskittyminen noituuteen *maleficiumina*⁴⁸, jolloin muut magian lajit ja osa-alueet jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Muutamissa artikkeleissa kuitenkin mainitaan syytettyjen miesten määrän olevan ennakoitua suurempi ja Rowlands huomauttaakin, että muut kuin kuolemantuomioon johtaneet tapaukset tulisi ottaa tarkasteluun, jotta kuva miesnoidista olisi entistä kokonaisempi.⁴⁹ Lisäksi muutamissa teoksen artikkeleissa todetaan, etteivät teoriat ja mallit sovellu kaikkialle, mikä tulee huomioida niitä yksittäistapauksiin sovellettaessa.⁵⁰

Erona noituustutkimuksen feministiseen suuntaukseen miesnoitiin liittyvissä tutkimuksissa on osoitettu, etteivät aikalaiset tehneet eroa sukupuolten

⁴⁵ Eva Labouvien (2002, 52–53, 60–61) mukaan miesten maagiseen toimintakenttään kuului pääasiassa hyvää tarkoittava magia, kun taas naisten toimintakenttään kuului muun muassa yhteistyö paholaisen kanssa sekä vahingoittava magia. Vrt. Rowlands 2009, 17–19. Vrt. myös Kent 2011, 174, joka näkee Labouvien päätyvän artikkelissaan lopulta uhri-tematiikkaan: miehet saattoivat joutua kylissä tapahtuneiden vainojen uhreiksi samalla tavoin kuin naisnoidat on yleisesti nähty muun muassa sosiaalisten odotusten uhreina. Kentin mukaan miehiä pitäisi tarkastella pikemminkin toimijoina oman sukupuolensa hallinnassa.

⁴⁶ Briggs 2009, 37–38.

⁴⁷ Toivo 2012, 139–140. Ks. myös Kivelson 2013. Patriarkaalisuus on liitetty isän / isännän valtaan oman lähiyhteisönsä yli. Usein tämä valta nähtiin väkivaltaisena ja toisaalta miehen valtana naisen yli. Patriarkaalisesta järjestyksestä ruotsalaisessa yhteiskunnassa katso Karonen 2002, 12–15, erit. 17–23. Ks. myös luku 4.2.

⁴⁸ *Maleficium* tarkoittaa pahantahtoista noituutta, joka oli myötäsyttyistä tai sitä tehtiin jonkin yliluonnollisen voiman avulla. Nenonen 1992, 41, 47–50; Oja L 1999, 56–63; Eilola 2003, 56–57, 59, 101–124. Kts. myös luku 1.3. käsitteen määrittelystä.

⁴⁹ Rowlands 2009, 4.

⁵⁰ Durrant 2009, 101; Voltmer 2009, 75.

välillä. Esimerkiksi erilaiset etymologiset tarkastelut noita-sanankäytön alkuperästä eri kielissä sekä analyysit demonologioista tai lakiteksteistä osoittavat, ettei aikaisille ollut suurta merkitystä sillä oliko syytettynä mies tai nainen.⁵¹ Miesnoitia koskevissa tutkimuksissa on korostettu erilaisten yhteiskuntien, aikakausien, oikeusjärjestelmien sekä uskontotousteojen olevan merkityksellisiä tarkasteltaessa feminiinisyyteen tai maskuliinisuuteen liittyviä (aikalais)käsityksiä. Merkitystä on myös kansanomaisilla käsityksillä sukupuolesta ja eri sukupuolirooleista, jotka ovat vaikuttaneet myös siihen miten noitien sukupuoli ymmärrettiin.⁵² Näitä seikkoja tuleekin huomioida verratessa tämän tutkimuksen havaintoja aikaisempaan miesnoituutta koskevaan ja maskuliinisuusteoriaa soveltavaan tutkimukseen.

Aikaisemmassa suomalaisessa tutkimuksessa kotitalouden merkitys ja naisen rooli kotitalouden menestyksen suojelijana on noussut esiin. Suomessa on silti jo varhain huomioitu miessyytettyjen suuri määrä 1600-luvulla tietyillä alueilla. Marko Nenonen on tarkastellut suomalaisen miesnoidan stereotypiaa. Hänen mukaansa miehet joutuivat käräjille pääasiassa vahingoittavasta noituudesta ja pääosin itäisessä Suomessa, tarkemmin Viipurin Karjalassa. Nenonen perustaakin näkemyksensä idän miehestä noitana kyseiseen tulokseensa. Naisyytettyjen enemmistö oli Suomessa vain tiettyinä ajanjaksoina 1600-luvun loppupuolella, mutta idässä enemmistö oli miehiä. Nenonen arvelee, että stereotypian taustalla voi olla shamanistisesta uskomusjärjestelmästä juontuva uskomus- ja kulttuuriperinne. Toisaalta hän liittyy miesten joutumisen käräjille erilaisiin talousoloihin: mitä vähemmän jollain alueella oli karjaloutta, sitä useammin miehet olivat käräjillä noituudesta syytettynä. Karjaan liittyvät taitat olivatkin 1600-luvulla pääasiassa naisten alaa. Se ei kuitenkaan yksin selitä, miksi Viipurin Karjalassa ja muualla idässä noita oli mies. Ilmeisesti miesten teot vahingoittavan noituuden piirissä tulivat herkemmin esille kuin naisten hyvää tarkoittavat taitat. Nenonen pitää miesnoidan stereotypian murtumista syynä siihen, että naisetkin joutuivat yhä enenevässä määrin Suomessa käräjille noituudesta syytettynä.⁵³ Noituuden liittäminen 1600-luvulla idän mieheen ja

⁵¹ Esimerkiksi lakiteksteissä käytetyt termit eivät kaikkialla Euroopassa tuo ilmi sitä, erottelivatko aikalaiset mies- ja naisnoidan. Apps & Gow 2003, 3-4, 50, erit. 95-112; Schulte 2009a, 92-159. Vrt. luku 4.2.

⁵² Apps & Gow 2003, 59, 118-141; Schulte 2009b, 67. Venäjää tutkinut Valerie Kivelson (2003; myös 2013) tuo esiin, että tutkittavan yhteisön/yhteiskunnan erityispiirteet on otettava huomioon verratessa saatuja tuloksia aikaisempaan miesnoituutta koskevaan tutkimukseen. Jonathan Durrant (2009, 116-117) puolestaan korostaa, että noitien sukupuoleen liittyvät käsitykset ovat voineet tulla myös ”ylhäältä päin”.

⁵³ Kotimaisissa tutkimuksissa on kuitenkin huomioitu suomalaisten noituus- ja taikusoikeudenkäyntien sukupuolijakauman poikkeuksellisuus muuhun Eurooppaan verrattuna. Marko Nenosen (1992, 359-366; 1995) tulos idän miehestä noitana on vaikuttanut myöhempään suomalaiseen ja kansainväliseen tutkimukseen. Itäsuomalaisesta perherakenteesta ks. Sirén 1999. Kimmo Katajala (2005, 171-172) on Käkisalmen noituustapauksia koskevassa artikkelissaan havainnut alueelta saatujen tulosten vahvistavan Nenosen väitteen siitä, että noituus keskittyi itäisessä Suomessa miehiin. Ks. vastaavia tuloksia Kuopion pitäjistä Kuronen 2009, 78, 88, 111 (taulukot 1-3) sekä Kuha 2015 [käsikirjoitus]. Vrt. Schulte (2009a, 3, 70-73) joka mainitsee miesnoitien

miesten harjoittama pahantahtoinen noituus on erilaista verrattuna 1700-luvun tapauksiin, missä miehet tekivät pääsääntöisesti hyvää tarkoittavia taikoja ympäri Suomea.

Historiantutkija Jari Eilola on tarkastellut miesten roolia noituusoikeudenkäynneissä valtasuhteiden näkökulmasta. Eilolan tulos on samankaltainen kuin myöhemmät maskuliinisuusteorian mukaiset tulokset yhteisöjen hierarkiassa ylhäällä olevista miesnoidista ja heidän valtasuhteistaan. Yksi keskeinen teema miesnoitien tutkimuksessa onkin ollut sosiaalisen kilvoittelun merkitys osana miesten toimintakentän rikkomuksia ja sitä kautta negatiivista maskuliinisuutta.⁵⁴ Sosiaalisen valtataistelun teema näkyy Eilolan tulkinnessa Gävlen kirkkoherra Fonteliuksesta ja hänen vaimoonsa kohdistuneista syytteistä. Kirkkoherran ja Gävlen pormestarin väliseen kamppailuun vallasta ja auktoriteetista osallistuivat myös heidän vaimonsa. Tapauksen edetessä osapuolet mustamaalasiivat toisiaan oikeudessa. Eilolan mukaan sosiaalinen asema ja hierarkiat vaikuttivat niin syytösten syntymiseen kuin niiden käsittelyyn, mistä syystä miesten asema yhteisössä saattoi muuttua yhtäkkiä. Miehen kyky ylläpitää kotitalouttaan ja asemaansa oli uhattuna sekä huomion kohteena noituussytösten vuoksi. Eilola kuitenkin huomauttaa, että valtataistelu tai sosiaalisen aseman uhanalaiseksi joutuminen ei selitä kaikkia noituustapauksia, joihin miehet osallistuivat. Lopulta myös miesten noituus ja taikuus sitoutuu kotitalouteen ja sen menestyksen sekä aseman turvaamiseen osana yhteisöä, että noituuden muodostamaan uhkaan.⁵⁵

Raisa Maria Toivo on puolestaan tarkastellut miesnoitia ja maskuliinisuusteoriaa kahdessa artikkelissaan (2012, 2014). Toivo hyödyntää esimerkiksi Marko Nenosen väitöskirjan tilastoja suomalaisten noituustapausten sukupuolijakaumasta ja tuo esiin oikeusjärjestelmän erilaisuuden verrattuna eurooppalaiseen, usein kidutukseen pohjautuneeseen järjestelmään. Myös suomalaisten noituustapausten erilaisuus – ei laajoja massaoikeudenkäyntejä – on huomioitu analysoidessa vallalla olevan maskuliinisuusteorian sopivuutta suomalaisiin miesnoitiin. Toivo sitoo suomalaiset miesnoidat muutaman esimerkkitapausten avulla maskuliiniseen lähestymistapaan ja käsityksiin negatiivisesta maskuliinisuudesta. Esimerkiksi kunniallisuus sekä isän tai pojan roolissa menestyksensä ja hyväksyttävä toimiminen olivat suomalaisissa tapauksissa keskeisiä ideaalin maskuliinisuuden elementtejä. Noituudesta syytettyjen miesten maskuliinisuus oli näillä saroilla negatiivista riitaisuuden tai epäonnisen taloudenpidon vuoksi.⁵⁶

---

syyttämislle yhtenä teoriana naisnoidan stereotypian murtumisen. Ks. myös Apps & Gow 2003, 29.

⁵⁴ Aiheesta lisää luvussa 3.1.2. Katso myös esim. Labouvie 2002.

⁵⁵ Eilola 2003, 202–217, 307. Ks. myös luku 3.2.

⁵⁶ Toivo 2012; 2014. Toivon mukaan (2014, 93) etenkin sosiaalisella asemalla oli merkitystä niin miehiin kuin naisiin kohdistuneiden noituussytöiden taustalla. Myös Rolf Schulte (2009a, 248) korostaa erilaisten kulttuuristen ja sosiaalisten tekijöiden vaikutuksen huomioimista (mies)noitien tutkimuksessa.

Edellä mainittujen lisäksi Mari Immonen on pro gradu-tutkielmassaan (2008) tarkastellut mikrohistoriallisella otteella yhtä suomalaista miesnoitaa 1600-luvulta.⁵⁷ Immosen tutkielmassa tulee ilmi yhden miehen sosiaalisen aseman muutos omassa yhteisössään noituusoikeudenkäynnin myötä. Toivon ja Eilolan tavoin Immosen tutkimuksessa korostuu miesnoituustutkimuksen näkökulma sosiaalisen aseman ja valtasuhteiden vaikutuksesta noituussyytteiden taustalla.

Verrattaessa 1700-luvun jälkipuoliskon tapauksia muuhun miesnoitaa koskevaan tutkimukseen on otettava huomioon useita seikkoja, jotka vaikuttavat niin muualla tehdyn tutkimuksen vertailtavuuteen kuin esimerkiksi maskuliinisuusteorian soveltamiseen miesten yliedustusta arvioitaessa. Keski-Euroopan miesnoidista on tehty noituustapauksiin keskittyen paljon yksittäistutkimuksia, joissa on analysoitu esimerkiksi negatiivista maskuliinisuutta. Samoin keskieuropalaisen oikeusjärjestelmän erilaisuus ja esimerkiksi kidutuksen käyttö tunnustusten saamisessa on tässä yhteydessä oleellinen erottava piirre. Muun muassa nämä seikat huomioin analysoidessani miesten harjoittamaa noituutta ja taikuutta.

1.3 Keskeiset käsitteet

Noituutta, taikuutta ja magiaa käsittelevissä tutkimuksissa on perinteisesti kiinnitetty erityistä huomiota käsitteenmääritykseen. Vaikeuksia muodostuu kuitenkin muun muassa siitä, että jokainen tutkija on määrittellyt käyttämänsä käsitteet omalla tavallaan, eivätkä tutkijoiden määrittelyt aina ole yhteneväisiä keskenään saati aikalaiskäsitusten kanssa. Myös eri kielissä ja kulttuurialueilla määritelmät vaihtelevat. Sen vuoksi on tarkasteltava aikalaisten omia käsityksiä näistä ilmiöistä, mitkä pohjautuivat pitkälti aikansa oppineiden käsityksiin muun muassa pahalaisen vaikutusvallasta maan päällä. Nämä käsitykset eivät kuitenkaan olleet täysin yhteneväisiä tavallisen kansan näkemysten kanssa, mikä välittyikin aineistoista. Toisaalta alueelliset ja ajalliset erot ovat merkittäviä, samoin tapauskohtaisilla tekijöillä oli vaikutusta. Ilmiön monimuotoisuuden vuoksi yleistettävien käsitteiden muodostaminen on ollut toistaiseksi hankalaa.⁵⁸ Tässä luvussa määrittelen käyttämäni käsitteet niin tutkimuskirjallisuuden kuin aikalaisaineistoista kumpuavien seikkojen perusteella.

⁵⁷ Immonen 2008.

⁵⁸ Kattava selvitys näistä käsitteistä ja erilaisista määrittelyyn liittyvistä ongelmista Eilola 2003, 50–59. Ks. myös Nenonen 1992, 41–50; Oja L 1999, 20–21; Stewart & Strathern 2003, 1–2; Tittonen 2007, 10. Ks. myös Häll 2013, 21–33. Suomalaisista 1700-luvulla tehdyistä väitöskirjoista ja niiden määrittelyistä taikuuden suhteen Muhonen 2012, 3, 23–31.

Noituus ja taikuus

Noituus ja taikuus on tutkimuksissa pitkälti eroteltu pahan ja hyvän tarkoituksen pohjalta. *Noituudella* tarkoitetaan useimmiten pahantahtoisessa tarkoituksessa tehtyjä tekoja, joita tehtiin niin sisäsyntyisen voiman kuin jonkin supranormaalin voiman avulla. Noituus onnistui kiroamisten ja uhkausten avulla, eikä siihen välttämättä tarvittu minkäänlaisia apuvälineitä tai riittejä. Kansanomaisen noituus-käsityksen mukaan toista henkilöä tai tämän omaisuutta voitiin vahingoittaa hengen ja pahan tahdon avulla. Aikalaistermein tätä kuvattiin sanalla *maleficium*. Myötäsyntyisenä voimana noituus oli osa ihmistä eikä sitä tarvinnut kanavoida ulkoisen toimijan kautta.⁵⁹

Nykypäivän populaari käsitys noidista perustuu pitkälti aikalaisoppineiden kiihkeimpien noituusprosessien aikaan luomaan niin sanottuun noitadoktriiniin. Opin mukaan noidat lensivät öisin (noita)sapattiin, jossa he solmivat syntisiä liittoja paholaisen kanssa yliluonnollisen voiman saavuttamiseksi. Näiden oppien mukaan nainen nähtiin stereotyyppisenä noitana, sillä nainen koettiin heikommaksi sukupuoleksi ja alttiimmaksi paholaisen houkutuksille.⁶⁰ Suuriin noituusprosesseihin keskittyneiden tutkimusten mukaan Euroopassa naisia syytettiin noituudesta ja noitasapattiin lentämisestä. Kuva on kuitenkin muuttunut viime vuosina miesnoitiin ja pienempiin prosesseihin keskittyneen tutkimuksen myötä. Populaari käsitys noitien sukupuolesta ja noitasapattista ei tästä huolimatta ole merkittävästi muuttunut.

Suomessa käsitellyissä noituus- ja taikuusosoikeudenkäynneissä syytettiin pääosin pahan tahdon avulla tehdyistä noitumisista eli *maleficiumista* sekä kansanomaisesta taikuudesta.⁶¹ Jotta noituuden ja taikuuden kaltaista ilmiötä voi ymmärtää, tulee näissä teoissa käytetyn voiman alkuperä selvittää aikalaisten käsitysten pohjalta. Suomalaiseen kansanomaiseen taikuuteen on perinteentutkimuksen piirissä liitetty *väen* (väki) käsite. Ihmiset käsittivät ympäristössä olevan erilaisia väkiä, kuten metsän väki, tulen väki tai veden väki.⁶² Väen käsitteen on nähty olevan samankaltainen kuin kansainvälisesti tunnetumpi *manan* käsite. *Mana* on väen tavoin persoonaton voima, mutta poikkeuksena väkeen,

⁵⁹ Nenonen 1992, 41, 47–50; Oja L 1999, 56–63; Eilola 2003, 56–57, 59, 101–124; Tittonen 2007, 65. Ks. myös Stewart & Starthern 2003, 13–14. Suomen kielessä sana *noita* tarkoitti sielumatkaan kykenevää shamaania. Esim. Siikala 2002, 26.

⁶⁰ Nenonen 1992, 86–98; 2006; Eilola 2003, 57. Etenkin Ruotsin lakiteksteissä noituus yhdistettiin paholaiselta saatuihin voimiin. Naisen heikommasta luonteesta ja alttiudesta paholaisen houkutuksille ks. esim. Oja L 1999, 63, 244–245; Apps & Gow 2003 13, 118–141; Olli 2004; Schulte 2009a, 92–156. Vrt. Kivelson (2013, 89), jonka mukaan venäläisissä noituustapauksissa tematiikka näy ei, vaikka se tunnettiin aikalaiskirjallisuudessa.

⁶¹ Heikkinen 1969; Nenonen 1992; Eilola 2003; Toivo 2008. Ks. myös Tittonen 2007; 2008. Esimerkiksi Unkarissa pääosa noituussyytteistä käsitteli *maleficium*-tapauksia, joissa perinteinen kansanomainen noituus liitettiin paholaisen kanssa toimimiseen. Pócs 2002, 114–115.

⁶² Esim. Honko 1960; Apo 1995; Stark-Arola 1998, 119–122; 2002, 72–74; Stark 2006, 255; Sarmela 2007, 130–135, 413; Koski 2011, 18–23. Ks. myös Eilola 2003, 75–77, joka korostaa väen käsitteen merkitystä maagiseen toimintaan liittyvien käsitysten taustalla.

manan on nähty olevan universaali ja läpitunkeva voima, joka on taustalla kaikissa uskonnollisissa ja maagisissa traditioissa.⁶³

Etnologi Laura Starkin mukaan väki on puolestaan ”persoonaton ja rajoitetumpi voimalataus, joka oli osa fyysisen maailman konkreettisia esineitä ja olioita”⁶⁴. Dynamistisena voimana⁶⁵ väellä on kaksi merkitystä. Ensinnäkin *väki* on ”persoonaton yliluonnollinen voima”⁶⁶, joka on osa ympäristön esineitä ja olioita, kuten tulta, vettä ja eläimiä. Lisäksi se on osa yliluonnollisia olentoja, kuten esimerkiksi vainajia. Toisekseen väellä viitataan usein myös yliluonnollisten olentojen joukkioon.⁶⁷ Väkeä saattoivat hyödyntää noituudessa ja taikuuksessa apunaan niin tietäjät kuin tarpeeksi voimakkaat (väekkäät) ihmiset, joilla oli voimaa olla tekemisissä vaarallistenkin tuonpuoleisten voimien kanssa. Miesten koettiin olevan voimakkaampia erilaisten väkien hyödyntämisessä. Toisaalta väki saattoi olla käyttäjälleen vahingollista, jos sitä ei kohdellut normien vaatimalla tavalla.⁶⁸

Yhteiskunnan eliittiryhmät käsittivät väen hyödyntämisen aina vääränlaisiksi toiminnaksi, kuten noituudeksi tai taikauksiksi. Kansanomaisessa tulkinnassa väen käyttäjän moraaliset tarkoitusperät vaikuttivat väen hyödyntämisen tulkintoihin, sillä väkeä sinänsä ei käsitetty hyväksi eikä pahaksi. Mikäli väen käyttäjän intentiona oli vahingoittaa toista, tulkittiin teko useimmiten noituudeksi tai päinvastaisessa tapauksessa hyvää tarkoittavaksi maagiseksi teoksi.⁶⁹ Aikalaisten tulkinnat väen käyttäjän intentioista olivat merkityksellisiä. Juuri tästä on kyse myös tutkimissani taikuustapauksissa: missä tarkoituksessa erilaisia väkiä hyödynnettiin maagisten riittien apuna.

Tärkein tutkimuksen käsitteistä on *taikuus*. Termi on määritelty yleisesti kaikenlaisiksi hyvää tarkoittavaksi maagiseksi toiminnaksi. Aikalaiset käyttivät termiä *vidskepelse*, joka näkyy virallisissa asiakirjalähteissä, kuten tuomiokirjoissa sekä lakiteksteissä. Nykyruotsissa termi suomentuu taikauksiksi. Luterilaisuuden myötä taikauksena nähtiin kaikki kristillisen opin vastainen uskonnonharjoitus kansanomaisista tavoista aina katolisuuden jäänteisiin.⁷⁰ Nykysuomessa taikauksella tarkoitetaan uskoa siihen, että yliluonnollinen voima vaikuttaa maailmassa ja se voidaan valjastaa erilaisten riittien kautta avuksi omiin tarkoituksiin⁷¹. Termin alkuperäinen merkitys ja ajatusmaailma sen taustalla ei ole

⁶³ Väen vertailu *manaan*, ks. Honko 1960, 88; Stark 2002, 47–48; Stark 2006, 255; Sarmela 2007, 413.

⁶⁴ Stark 2006, 255 (kirjoittajan vapaa suomennos).

⁶⁵ Dynamismin käsite on peräisin vertailevasta uskontotieteestä, missä käsitteen ymmärretään olevan kokonaisvaltainen voima kaikkien uskontojen ja uskomusjärjestelmien taustalla. Stark-Arola 2002, 68–70; Stark 2006, 254

⁶⁶ Stark 2006, 258 (kirjoittajan vapaa suomennos).

⁶⁷ Stark 2002, 47–48; 2006, 258–262. Esim. kirkonväestä Koski 2011; kalmanväestä esim. Sarmela 2007, 131–135.

⁶⁸ Honko 1960, 59; Koski 2011, 221–222; Stark 2002, 76, 2006, 257–262, 284–285

⁶⁹ Esim. Eilola 2003, 76–77; Impola 2015, 58, nootti 117.

⁷⁰ Oja L 1999, 22–23. Ks. myös Wolf-Knuts 1999; Eilola 2003, 55–56, 58; Tittonen 2007, 10; 2008, 2.

⁷¹ Kielitoimiston sanakirja, kotimaisten kielten keskus: hakusana *taikausko*. <<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>>. Taikausko termin käsittäminen nykypäi-

muuttunut: edelleen taikausko tarkoittaa uskoa ylikuonnolliseen ja sen vaikuttamismahdollisuuksiin maailmassa, vaikka siihen suhtaudutaan nykypäivänä vähättelevästi.

Christfrid Gananderin mukaan *vidskerpelse* suomentuu myös seuraavasti: *tehdä taikoja, taikaus*.⁷² Taikausko-termin alle aikalaiset lukivat erilaisia riittiteknikoita, joiden avulla taikatekoja tehtiin. *Signeri* eli sanamagia tarkoittaa erilaisien sanojen ja loitsujen avulla suoritettua maagista riittiä. Gananderille *signerie* tarkoittaa myös taikaa.⁷³ Svenska akademins ordbokin (SAOB) mukaan *signeri* rinnastuu kristillisiin siunauksiin (*besvärjelse*), sillä sanan *signa* alkumuoto on merkinnyt ristinmerkin tekemistä⁷⁴. Tuomiokirjoissa mainitaan näistä riittiteknikoista ainoastaan *signeri*, jota käsitettä käytetään lähestulkoon kaikissa tapauksissa, joissa oli kyse loitsimisesta tai muusta sanojen käytöstä taikuuden harjoittamisen yhteydessä⁷⁵.

Tuomiokirjoissa ilmenee myös sana *signare*, jolla viitataan taikoihin. Gananderin mukaan se tarkoittaa loitsijoita (*loihtiat*). SAOB:n mukaan termi tarkoittaa sanamagian avulla parantavaa miestietäjää. Naisesta käytettiin termiä *signerska*.⁷⁶ Miehistä taikojaa tarkoittava termi esiintyy harvakseltaan Savo-Karjalan tapauksissa. Pohjanmaalta se tavataan kerran ja Viitasaarelta kaksi kertaa. Naispuolista taikojaa tarkoittava termi ei esiinny kertaakaan.⁷⁷ Taikauskoon kuuluvia riittiteknikoita olivat myös loitsiminen, *lövjeri* eli esineellinen magia, mikä tarkoitti erilaisten esineiden avulla suoritettua maagista riittiä, sekä erilaiset rituaalit.⁷⁸

Tutkimuksissa on yleisesti käytetty taikauskosta termiä taikuus. Myös tässä tutkimuksessa käytetään käsitettä *taikuus*, joka ei ole niin arvolutautunut

---

vänä liittyy vahvasti skeptiseen suhtautumiseen ylikuonnolliseen ja sen vaikutusvaltaan maailmassa. Muhonen 2012, 23.

⁷² *taika / taikaan / taikaaminen / taikaus*, Ganander 1786 (1997), 942. Ganander kuvaa näitä termejä myös latinankielisellä sanalla *superstitio / superstitionus / superstitionus*, mitkä ovat termin taikausko eri taivutusmuotoja. Ks. myös Eilola 2003, 58.

⁷³ Ganander 1786 (1997), *loizin / loihdin*, 501; *taika*, 942. Sanamagian eli loitsujen merkityksestä suomalaisessa ja ruotsalaisessa kansanperinteessä ks. Hautala 1960; Östling 2002, 67–69.

⁷⁴ SAOB; hakusanat *signa; signeri* <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>

⁷⁵ Esim. OMA Paltamo sk 1763 Kajaani 10: 302–305v. Vrt. Van Gent 2009, 66, 140–145, jonka mukaan *signeri* tarkoitti siunausta (*blessing*) niin kristillisessä merkityksessä kuin tietäjien käyttämänä (parantavana) loitsuna. Linda Ojan (1999, 23) ja Jari Eilolan (2003, 56) mukaan termi tarkoitti sanamagiaa yleisemmin. Ks. myös Nenonen 1992, 44, jonka mukaan Bengt Ankarloo on määritellyt termin merkitsevän loitsimista eli sanamagiaa. Ankarloo 1971, 50.

⁷⁶ Ganander 1786 (1997), 501. Molempia termejä on käytetty jo 1500-luvun loppupuolelta lähtien. SAOB: hakusana *Signare, Signerska*. "...mansperson (klok gubbe) som utöver signeri(er)..."; "...kvinna som utöver signeri(er)..." <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>. Ks. myös termien tarkempaa analyysiä suhteessa aineistoon luku 4.4.

⁷⁷ Vöyrillä käsitelty tapaus JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Pohjanmaan lääni no. 17; Henrik Silanderin tapaus Viitasaarelta vuonna 1796 VMA VHO alistusaktit Ece 35; Kustaa Ruuskan tapaus JyMA Viitasaari sk 1783 Viitasaari I Ca: 2 §25; tk 1784 Viitasaari I Ca:2 §60.

⁷⁸ Esimerkiksi ihmisen jäänteiden tai erilaisten amulettien käyttö taikuudessa oli esineellistä magiaa, vaikka tätä termiä ei taikuustapauksissa käytetty. Ankarloo 1971, 50; Nenonen 1992, 44–45; Oja L 1999, 22–23; Eilola 2003, 56; Tittonen 2007, 135–137.

kuin taikausko, ja jota voidaan pitää eräänlaisena kattokäsitteenä kaikille erilaisille taikojen tekemisen tavoille magian tavoin. Tutkijat ovat määritelleet taikuuden ja magian tarkoittavan erilaisia keinoja, joilla saattoi ottaa hallintaansa yliluonnollisia voimia.⁷⁹ Taikuus-termiä käytetään tutkimuskäsitteenä kuvaamaan tekoja, mutta tulkitsen tekojen taustalla olevia asioita aikalaisien määrittysten ja käsitysten kautta.

Taikojen tekeminen oli osa 1700-luvun arkea. Kansanomainen taikuus oli osa kokonaisvaltaista ritualistista ajattelua, jonka mukaan erilaisia (maagisia) riittejä ja rituaaleja suoritettiin. Aikalaisille tuonpuoleinen tai yliluonnollinen oli aina läsnä.⁸⁰ Taikuuden määrittelyä tehdessään folkloristi Tenka Issakainen on kyseenalaistanut näkökulman, jonka mukaan taikuudessa oli kyse puhtaasti yliluonnolliseen liittyvästä toimintatavasta. Hänen mukaansa taikuus oli pikemminkin toimintaa aistimaailman ulkopuolisten tekijöiden kanssa. Kuitenkin erilaisten riittitekniikoiden avulla pyrittiin taioille saamaan usein avuksi yliluonnollisen tai tuonpuoleisen voimaa, jotta riitit onnistuisivat. Tässä mielessä taioilla oli yleensä omat sääntönsä, kuten esimerkiksi se, että toimiakseen taian käyttäjän tuli uskoa sen toimivuuteen.⁸¹ Taikuudella parannettiin sairauksia, selvitettiin kadonneiden tai varastettujen esineiden olinpaikkaa tai varkaita, selvitettiin kuka oli noitunut jonkun ihmisen tai tämän omaisuutta, suojauduttiin pahalta tai noidan konsteilta sekä parannettiin pilattua onnea. Taioilla suojattiin niin karjaa niiden lähtiessä laitumelle keväisin, vahvistettiin kalastus- ja metsästysonnea kuin parannettiin sairauksia. Rahvas ei aina käsittänyt arkipäivän taikoja taikauskoksi tai kielletyksi toiminnaksi niiden kriminalisoinnista huolimatta.⁸² Taikuutta voitiin myös hyödyntää pahaan, kuten vahinkojen aiheuttamiseen jollekulle⁸³ tai kirkonväen nostattamiseksi toisen ihmisen vaivoiksi.⁸⁴

Noituus ja taikuus olivat aikalaisille ambivalentteja asioita. Noituuden tavoin taikuudestakin voitiin tehdä tulkintoja taikojen tekijän tarkoituseristä. Jos esimerkiksi jonkin uhkauksen jälkeen tapahtui jotain pahaa tai taikoja oli pa-

⁷⁹ Eilola (2003, 50–59) korostaa, ettei taikuuden ja noituuden sekä erilaisten riittitekniikoiden käyttö ja määrittely ollut aikalaisille yhtä tärkeää kuin se on ollut tutkijoille.

⁸⁰ Nenonen 1992, 58–59; Eilola 2003, 23, 90; Tittonen 2007, 65–66; 2008, 2; Vilkkuna KHJ 2010, 61, 63, 65–66; Issakainen 2012, 24–25. Ks. myös arkisen kokemusmaailman ja tuonpuoleisen maailman välisestä suhteesta Koski 2011, 72–77; Stark 2015, 126.

⁸¹ Issakainen 2012, 22–31. Ks. myös Eilola 2003, 50.

⁸² Aikalaisiesivallan ja rahvaan käsitykset eivät käräjillä aina kohdanneet, vaikka taustalla olikin yhteisesti jaettu maailmankuva ja uskomusmaailma. Se mitä esivalta piti rikoksena ei välttämättä sitä ollut rahvaan mielestä. Oja L 1999, 190; Eilola 2003, 61; Tittonen 2007, 65–66; Issakainen 2012, 26.

⁸³ Esimerkiksi torppari Juhani Niirasen epäiltiin yrittäneen vahingoittaa toista torpparia ja tämän kotitaloutta tekemällä riitin paloviinalla. MMA Rantasalmi tk 1755 Cad: 2 (ei sivunumeroita).

⁸⁴ Täydennysmies Juhani Juhaninpoika Birilindu hajotti Härmän kappelikirkon sakariston ikkunan 42 ruutua, sillä hän oli kuullut Lapin suomalaisilta (*”af Lappi finnorne”*) ikkunoiden hajottamisen nostattavan kirkonväen vaivaamaan häneltä viisi taaleria varastanutta henkilöä. VMA Lapua tk 1783 § 195 C 6 a 2: 262–263v.; § 203 C 6 a 2: 272; § 216 C 6 a 2: 278–280.

ha tarkoitus mielessään, teko voitiin tulkita vahingoittavaksi. Taikojien tarkoituksperät ja tilannekohtaiset tulkinnat olivatkin merkittäviä tekijöitä taikuus- ja noituusouikeudenkäynneissä sekä tekoihin suhtautumisessa.⁸⁵ Sama näkyy myös oikeudenkäynneissä: taikojien ja tekoihin osallistuneiden taustavaikuttimia arvioitiin tuomioita annettaessa. Pahaksi tulkitun tarkoituksen rangaistus oli yleensä ankarampi.

Yleisesti noituus ja taikuus on jaoteltu hyvään taikuuteen ja pahaan noituuteen. Aikalaisille jako ei ollut aivan näin selvä, vaikka noituusouikeudenkäynneissä noituudella tehdyt teot olivat useimmiten johtaneet pahaan, kuten sairauteen tai kuolemaan, ja taikuuden on katsottu merkinneen lähes aina hyvää tarkoittavaa maagista toimintaa. Toisaalta jaottelu on havaittu samankaltaiseksi eri kulttuureissa.⁸⁶ Väistämättä myös tässä tutkimuksessa noituus ymmärretään pahaan tarkoittavana tekona, sillä tuomiokirjoissa kuvatut noituusteot tehtiin toisen henkilön tai hänen omaisuutensa vahingoittamiseksi. Taikuus puolestaan ymmärretään tietoutena tai taitoina tehdä niin hyvää kuin pahaan toisen ihmisen tai itsensä hyväksi.

Pyhä ja kirkonväki

Taikateot, joita tehtiin hautausmailla ja kirkoissa perustuivat uskomusjärjestelmään, jonka pohjana olivat sekä kristilliset että kansanuskomukset. Näillä paikoilla oli läsnä kaksi ihmisten toimintaan ja käytökseen vaikuttavaa voimaa, pyhän ja kirkonväen voimat, jotka vaikuttivat myös lakeihin ja moraalinormeihin. Ensinnäkin pyhään ja sen voimaan liittyvät käsitykset vaikuttivat siihen, miten ihmiset suhtautuivat näihin paikkoihin. Pyhän voiman ilmentymänä kirkko ja kirkkomaa, kuten myös hautausmaa, koettiin paikkana, jota tuli pelätä ja kunnioittaa.

Pyhä tila tarkoittaa tässä työssä kirkkoa ja sen vaikutuksen alle kuuluvaa aluetta⁸⁷ sekä muita tutkimusajalla pyhitetyksi miellettyjä paikkoja, kuten erilaisia hautausmaita. Onkin tärkeää tarkastella lähemmin pyhän käsitettä, koska sen avulla voidaan ymmärtää paremmin pyhään tilaan liitettyjä käsityksiä ja uskomuksia. Uskontotieteilijä Mircea Eliade määrittelee pyhän olevan ”profaanin antiteesi”. Hänen mukaansa tällä tarkoitetaan jotakin mikä on täysin poikkeuksellista meidän maailmaamme nähden, mutta jolla on tietynlainen ilmiäsu.⁸⁸ Eliaden määrittelyä on kritisoitu, koska sen on nähty perustuvan pitkälti kristinuskon mukaiseen käsitykseen pyhästä ja pyhydestä eikä ota huomi-

⁸⁵ Klemettinen 1997, 25; Eilola 2003, 60–77, 96; Tittonen 2007, 65.

⁸⁶ Esim. Eilola 2003, 54, 56. Ks. myös Stewart & Strathern 2003, 1–2, jotka arvioivat sitä, miten sosiaalishistorioitsijat ja antropologit ovat erotelleet termit *witchcraft* (suom. noituus) ja *sorcery* (suom. noituus, taikuus). Keskeinen havainto on, että noituus (*witchcraft*) on nähty sisäisenä pahantahtoisena voimana ja taikuus (*sorcery*) hyvään tai pahaan tähtäävänä taitona. Lisäksi he korostavat, ettei tutkijoiden tulisi pitäytyä liian tiukkaan käsitteiden määrittelyyn, sillä käsitteet muuttuivat ajan mukana ja eri yhteisöissä. Vrt. Oja L 1999, 20–21.

⁸⁷ Esim. Vilkkuna KHJ 1995, 214–215. Kirkkomaan tarkempi määrittely luvussa 2.2.

⁸⁸ Eliade 2003, sitaatti 33, 34–35.

oon käsitteen kulttuurista määrittymistä⁸⁹. Pyhän käsite ei ole näin yksioikoinen. Laura Stark määrittelee pyhän puhtaiden ja epäpuhtaiden asioiden väliseksi sosiaaliseksi ja kulttuuriseksi rajaksi. Lisäksi se määrittää ihmisten ja ylikuonnollisen välisen suhteen siirtämällä ihmisyyhteisön perinteet ja normit ylikuonnollisen maailmaan. Täten puhtaan ja epäpuhtaan merkinä pyhä antaa toimintaohjeet kanssakäymiselle ylikuonnollisen kanssa.⁹⁰

Pyhän käsitettä tarkastellaan tässä työssä kansanomaisten ja kristillisten uskomusjärjestelmien avulla. Molemmista järjestelmissä pyhä käsitetään hie- man eri tavoin. Kansanomaisen ajattelun mukaan termillä pyhä määriteltiin rajoja sekä symbolisesti että konkreettisesti. Pyhä määritti ihmisasutuksen ja metsän välistä rajaa, mutta myös puhtaiden ja vaarallisten paikkojen rajoja. Toi- saalta pyhä oli ambivalenttia: se oli puhdasta ja vaarallista, pyhää ja epäpyhää yhtäaikaaisesti. Kristillisessä ajattelussa pyhä nähtiin erillisenä kaikesta maalli- sesta: se oli kunnioitettavampaa kuin sitä ympäröivät asiat. Kontrastina epäpy- hien paikkojen, aikojen ja esineiden vaarallisuudelle, pyhä oli puhdasta ja hy- vää.⁹¹ Pyhän käsite kristillistyi vähitellen, kun kulttuuriset ja kristilliset yhtey- det muihin alueisiin lisääntyivät. Kristillistymisprosessi näkyy selkeimmin py- hään tilaan liitetyissä käsityksissä, mitä käsittelen laajemmin pyhän tilan mää- rittelyn yhteydessä. Pyhän käsitteen ja pyhien tilojen kristillistymisprosessin myötä kansanomaisessa taikuudessa hyödynnettiin laajalti kirkollista pyhää: itse rakennuksia, kristillisiä nimiä ja sanoja, rukouksia sekä erilaisia kirkkoon liittyviä esineitä, kuten alttarivaatteita. Näihin asioihin ja sanakaavoihin oli la- tautunut pyhään liitettyä voimaa pyhittämisrituaalin kautta.⁹²

Kirkoissa ja hautausmailla sekä niiltä otetuilla esineillä tehtiin erilaisia riit- tejä ja rituaaleja. Näiden avulla pyrittiin valjastamaan niin pyhän kuin vainajien voima taikatekojen avuksi. Käsitykset kirkonväestä vaikuttivat hautausmailla tehtyjen taikojen taustalla. Tuomiokirjoissa esiintyy kirkonväkeen viitatessa termi *kyrkofolk*, joka suomentuu *kirkonväeksi*⁹³. Folkloristi Kaarina Koski (2011) on määritellyt kirkonväen käsitteen ja siihen liittyvät uskomukset perusteelli- sesti. *Kirkonväen* käsitettiin olevan toisaalta vainajien ylikuonnollista voimaa, mutta myös kuolleiden olentojen joukkio. Lisäksi kirkonväki edusti paitsi vai- najia, myös itse kirkkoa, sillä haetaan siunattuina vainajat olivat kirkon ja siihen liittyvän pyhän voiman vaikutuspiirissä.⁹⁴ Kirkonväen voima koettiin vaaralli-

⁸⁹ Anttonen 1996, 64–67, 88, 153.

⁹⁰ Stark 2002, 21–23. Käsitys puhtaan ja epäpuhtaan välillä tulee Mary Douglasin (2005, 53–93) ideoista, joissa saastuttavuus ja epäpuhtaus liitettiin ihmisruumiin eritteisiin ja likaan, etenkin alaruumiiseen. Ks. myös Anttonen 1996, 77–78, 83–84.

⁹¹ Anttonen 1996, 14, 42–45, 77–78, 92, 122–125; Eilola 2003, 73–75; Koski 2003; Douglas 2005, 54; Tittonen 2008, 11. Kirkkomaiden erottamisesta maallisesta ympäristöstä ks. esim. Coster 2011, 124.

⁹² Kristillisten elementtien vaikutuksesta taikuuden harjoittamiseen, esim. Stark 1998a, 114–115; Eilola 2003, 52–53, 60–61, 63, 67. Pyhän ja kristinuskon välisestä suhteesta esim. Scribner 1987; Kuha 2015 [käsikirjoitus]. Käsitteen tähän teemaan liittyviä tai- koja luvussa 5.

⁹³ Eräässä tapauksessa on termi *kirkowäki* suomeksi kirjattuna ("...de så kallade kirkowäki eller kyrkofolck...") OMA Liminka sk 1785 Oulu 237: 142. Vrt. Koski 2011, 328–330.

⁹⁴ Koski 2011, 12–13, 18–23, 110–155.

senä, koska se oli yhteydessä *kalmaan*. *Kalma* oli tartuttavaa ja sen ajateltiin usein olevan jotain ruumiin kanssa kosketuksissa ollut materiaa, esimerkiksi hautausmaan multaa tai ruumisarkun nauvoja. Niiden uskottiin olevan vaarallisia sekä hyvin voimakkaita taikuuden harjoittamisen välineitä. *Kalma*-nimitystä on käytetty myös kirkonväen synonyymina. Tosin *kalmaa* on pidetty kuolleiden näkymättömänä voimana toisin kuin kirkonväkeä.⁹⁵ Kosken mukaan kirkonväkiperinne on tunnettu ainoastaan luterilaisilla alueilla Suomessa. Ortodoksisessa Karjalassa *kalma*-perinne on tunnetumpi, mutta samankaltaisuudesta huolimatta sen käsittelytavat olivat erilaiset.⁹⁶ Hautausmaihin liitettiin kirkonväen ja pyhän ohella myös käsityksiä vainajista ja ruumiin kuolemanjälkeisestä olotilasta. Käyn niitä tarkemmin läpi hautausmaataikuutta käsittelevässä luvussa 5.

Maailmankuva ja kansausko

Aikalaisten mentaliteetti ja maailmankuva ovat oleellisia tekijöitä taikuuden harjoittamisen ymmärtämisen taustalla. Maailmankuvia on tarkasteltu muun muassa perinteentutkimuksessa sekä antropologiassa, ja samalla havaittu tarakan määrittelyn olevan haasteellista. Etenkin perinteentutkimuksessa maailmankuva ja mentaliteetti rinnastetaan. Maailmankuvan on katsottu olevan kokonaisuus, jossa taustalla olevat syvärakenteet ilmenevät ihmisen toiminnassa ja maailman hahmottamisen tavoissa. Näitä rakenteita ovat käsitykset muun muassa luonnosta, yliluonnollisesta ja kulttuurista, sekä niiden suhde ihmistä ympäröivään todellisuuteen. Mentaliteetin on puolestaan katsottu koostuvan yhteisistä arvoista sekä ajattelun ja kokemuksen malleista, joiden ohjaamina ihmiset toimivat sekä tulkitsivat ympäröivää todellisuuttaan tilannekohtaisesti. Mentaliteetin on nähty olevan tietyllä tasolla muuttumaton, sillä esimerkiksi uskomukset olivat pitkäkestoisia. Vaikka mentaliteetti oli yhteisesti jaettua, erilaisia mentaliteetteja oli vallalla yhtä aikaa ja ne olivat yhteiskunnassa tapahtuville muutoksille alttiita. Myös maailmankuva on nähty hyvin holistisena.⁹⁷ Maailmankuvan tutkiminen ja ymmärtäminen on *longue durée*n eli pitkän aikavälin tutkimista. Mentaliteetin ja maailmankuvan muutoksen hitautta ja eriaikaisuutta eri kansanosissa pystytään parhaiten analysoimaan ulottamalla tutkimus useiden vuosisatojen ajalle.⁹⁸

Maailmankuvaa tulkinnan välineenä käytettäessä onkin otettava huomioon folkloristi Anna-Leena Siikalan osuva huomio uskomusten pitkäkestoisuuu-

⁹⁵ Klemettinen 1997, 109–110; Koski 2011, 151–154.

⁹⁶ Erilaiset käsittelytavat pohjautuivat Kosken mukaan erilaiseen tapaan suhtautua vainajiin. Koski 2011, 29. Ortodoksisessa vainajaperinteessä hautausmaat nähtiin vaarallisina etenkin naisille. Hautausmaan ohi kulkiessa tuli suorittaa tiettyjä riittejä, jotka suojasivat hautausmaalla olevilta voimilta. Järvinen 1999; Sarmela 2007, 127–135.

⁹⁷ Esim. Knuutila 1992, 14–15; 1994, 53–67; Siikala 1999, 22–27, 42–53; 2002, 15–18; Eilola 2003, 27, nootti 84; Hartikainen 2005, 27–29; Kuronen 2009, 9, nootti 29, 22; Vilkuna KHJ 2010, 14; Koski 2011, 67, 69. Ks. myös Kietäväinen-Sirén 2015, 30, 37.

⁹⁸ *Longue durée*n käsite on Fernand Braudelin (1980, 29) mukaan vastakohta tapahtumahistorialle ja lyhyen aikavälin historialle. Ks. myös Vovelle 1990, 130, 132, 134–140; Kalela 2000, 129–132; Eilola 2003, 10–11; Kotilainen 2008, 66–68.

desta sekä kansanomaisen kulttuurin roolista yhteiskunnan alimmissa kerroksissa: erilaisia uskomuksia oli vallalla yhtä aikaa ja kansankulttuuri oli tulosta erilaisten käsitteiden sekoittumisesta. Toisaalta historiantutkija Kustaa H.J. Vilkuna on todennut mentaliteetin olevan kokonaisvaltainen rakenne tutkittavan ilmiön taustalla, mikä asettaa tutkijalle haasteita tutkimuskohteen rajaamisessa.⁹⁹ Taikuuden ja noituuden tutkimuksessa kansanusko, perinne ja kulttuuri nousevat keskeiseen asemaan. Aikalaisten maailmankuvan kerroksellisuuden ymmärtäminen ja taustoittaminen ovat keskeinen osa aikalaistekstin luomista. Laaja käsitys siitä, mitkä tekijät vaikuttivat esimerkiksi vainajiin liittyvien käsitysten muutoksissa, auttaa ymmärtämään ihmisten motiiveja taikuuden harjoittamisen ja siitä syyttämisen taustalla.

Tutkimuskohteen luonteeseen liittyy olennaisesti kansanuskon (*popular religion*) käsite, joka on maailmankuvan tavoin vaikeasti määriteltävissä. Kansanusko ymmärretään yhtäältä institutionaalisen, virallisen uskonnon vastakohtana sekä toisaalta kansan kokonaisvaltaisena uskontokokemuksena, joka sisälsi niin kansanomaiset uskonnonharjoituksen tavat kuin niihin kietoutuneet kristilliset tavat. Kansanuskon on nähty olevan myös ihmisen maailmankuvan uskonnollinen kerrostuma. Perinteentutkimuksen piirissä kansanusko liitetään usein ylikuonnolliseen liittyviin käsityksiin ja uskomuksiin, vaikka kansanuskon monitulkintaisuus ja epäyhtenäisyys huomioidaan. Uskomusperinne ja uskomukset sinänsä toimivat kansanuskon ilmaisuina.¹⁰⁰ Tässä työssä kansanusko ymmärretään edellä mainitun kokonaisvaltaisen kokemuksen mukaan. Kulttuurin kokonaisvaltaisen tarkastelun keskeisiä kohtia onkin tutkittavan kulttuurisen ympäristön monimuotoisuuden ja limittäisyyden ymmärtäminen kulttuurihistorialle¹⁰¹ ominaiseen tapaan. Tutkimuksessa huomioidaan myös eri kulttuurialueiden merkitys erilaisten taikakeinojen hyödyntämisen sekä käsitysten taustalla.

1.4 Tutkimuksen lähteet, rajaukset ja menetelmät

Noituuden ja taikuuden historiantutkimuksessa on perinteisesti hyödynnetty oikeudenkäyntiasiakirjoja, joiden avulla on päästy lähemmäs noituuden ja taikuuden merkitystä aikalaisille sekä niihin liitettyjä käsityksiä. Lisäksi pöytäkirjojen avulla on selitetty noituus- ja taikuus oikeudenkäyntien syntyä sekä syitä siihen, miksi näistä teoista syytettiin.¹⁰² Suomessa alioikeuksien renovoituja eli

⁹⁹ Siikala 1999, 42–53, 272–283; 2002, 18; Vilkuna KHJ 2009, 308; Kuronen 2009, 9. Ks. myös Scribner 1987, 15–16; Vilkuna KHJ 2010, 9–10.

¹⁰⁰ Scribner 1987, 17–18, 44–45; Vovelle 1990, 82; Koski 2011, 15–17.

¹⁰¹ Kulttuurihistoriasta esim. Ollila 2003.

¹⁰² Tuomiokirjojen ohella tutkimuksessa on käytetty myös esimerkiksi seurakuntien asiakirjoja. Myös aikalaistutkimukset, kuten *Malleus Maleficarum* ja muut demonologiat, ovat olleet tutkijoiden mielenkiinnon kohteena. Niiden avulla on selitetty muun muassa oppineiston käsityksiä noitavainoihin johtaneista tekijöistä. Viime aikoina myös vähemmän käytetyt lähteet, kuten aikalaisaite, ovat olleet tutkijoiden kiinnos-

puhtaaksikirjoitettuja tuomiokirjoja on käytetty niin maaseudun kihlakunnan- kuin kaupunkien raastuvanoikeuksista. Hovioikeus tarkasti nämä renovoidut pöytäkirjat, ja antoi tarvittaessa lopullisen tuomion, sillä tietyissä rikosasioissa¹⁰³ alioikeuksien oli alistettava päätöksensä hovioikeudelle ja mahdollisesti vielä oikeusrevisiolle lopullisen tuomion vahvistamiseksi.¹⁰⁴ Alkuperäisiä konseptituomiokirjoja on varsinkin 1600-luvulta säilynyt vain vähän, mutta sitäkin enemmän renovoituja¹⁰⁵.

Aineiston tuntemus on tutkimuksen analyysin perusta ja siksi on tärkeää tuntea sen syntytausta ja -tarkoitus¹⁰⁶. Oikeudellisen lähteen käytössä on ymmärrettävä lähteen luonne rikostapausten tutkintaan ja eri oikeusasteiden toimintaan liittyvänä dokumenttina. Lähdekritiikki onkin keskeinen osa tutkimuksen metodiikkaa.

Alioikeuksissa käsiteltiin aikalaisten keskinäisiä riitoja ja erilaisia rikosasioita. Raastuvan- ja kihlakunnanoikeus toimivat areenoina, joissa tavallinen kansa ja esivalta kohtasivat julkisesti ja suullisesti siviili- ja rikosasioissa. Tuomiokirjat ovat hedelmällinen lähdeaineisto historian tutkimukseen monista näkökulmista. Historiallisesta kriminologiasta eli rikoshistoriasta on siirrytty tuomiokirjojen käyttöön paikallistason toimijoiden, maailmankuvan ja arkipäivän elämän tutkimukseen etenkin laadullisin menetelmin. Tuomiokirjoja käytetäänkin lähteenä nykyään entistä monipuolisemmin.¹⁰⁷ Tämänkin tutkimuksen keskeisenä lähteenä toimivat alioikeuksien tuomiokirjat, mutta aikaisemmasta kotimaisesta noituus- ja taikuustutkimuksesta poiketen käytän alioikeuksien

---

tuksen kohteena. Uudenlaisiin lähteistöihin nojautuva tutkimus on syventänyt ja monipuolistanut kuvaa esimodernista noituudesta ja taikuudesta. Esim. Van Gent 2011; Zika 2003; 2007; 2014. Ks. myös Apps & Gow 2003; Schulte 2009a; Nenonen & Toivo 2014, 11; Nenonen 2014, 18. Nykypäivän noidista ja tietäjistä on saatu tietoja esimerkiksi sanomalehdistä ja suullisen perinteen avulla. Davies 2003, 194–197.

¹⁰³ Tässä yhteydessä relevantein laki on vuoden 1734 laki ja sen määräyksen hovioikeudelle alistettavista tapauksista. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), II.Cap.6.§.R:B; 197; VI.Cap.6.§.R:B; 200–201. Ks. myös luku 2.1.

¹⁰⁴ Hovioikeudet toimivat paitsi oikeudenkäytön valvojina, myös aateliston tuomioistuimina. Hovioikeuden käsittelemiä tapauksia voitiin lähettää edelleen oikeusrevisioon tarkastettavaksi. Kerkkonen 1945, 217–218; Letto-Vanamo 1991, 34; Saarenheimo 1994, 151–169; Sörlin 1994, 57–58; Olli 2007, 16–19; Vilkuna 2009, 23.

¹⁰⁵ Saarenheimo 1994, 151–169. Renovoituja tuomiokirjoja on käytetty tuomiokirjakortiston (TUOKKO) avulla. Tuokosta Nenonen 1992, 23–28; Kietäväinen-Sirén 2015, 26–28. Ks. myös Sörlin 1993, 57–58; Heikkinen 1969, 10; Aalto 1996, 28–29, 39–40; Eilola 2003, 38–40; Katajala 2005, 168–169; Immonen 2008, 6; Toivo 2008, 13–17; Impola 2015, 8–9; Miettinen R 2015, appendix 1., 521–524.

¹⁰⁶ Esim. Sarkamo 2011, 36; Räihä 2012, 44. Ks. lähteen alkuperän merkityksestä myös Renvall 1983 (1965), 148–217.

¹⁰⁷ Usein nykytutkimuksessa tuomiokirja-aineistoa täydennetään muulla aineistolla mikro- ja makrotason ilmiöiden yhdistämiseksi. Myös eri tutkimusalojen, kuten sukupuolentutkimuksen, näkökulmia on yhdistetty tuomiokirjatutkimukseen. Karonen 2007. Tuomiokirjojen sisällöistä alioikeuksissa esim. Aalto 1996, 38–70; Matikainen 2002; Katajala 2002, 17; Eilola 2003, 38–40; Toivo 2008, 13–17; Vilkuna 2009; 2010; Kietäväinen-Sirén 2015, 30–31. Ks. myös Paloposki 1972, 110; Karonen 1994, 34–36. Kihlakunnanoikeuden rakenteesta ja toiminnasta 1600-luvulla perusselvitys Kietäväinen-Sirén 2015, 30–36. Ks. myös Saarimäki 2010, 24. Analyysi tuomiokirjojen käytettyyydestä noituuden ja taikuuden kaltaisen ilmiön tutkimuksessa myöhemmin tässä luvussa.

konseptituomiokirjoja, sillä 1700-luvun renovoituihin tuomiokirjoihin ei enää kirjattu taikuustapauksia, vaan ne alistettiin suoraan hovioikeudelle. Renovoiduissa tuomiokirjoissa vähennettiin asioiden kirjaamista vähitellen jo 1600-luvulla: olennaisimmat seikat kirjattiin tuomiokirjaan, minkä ohella vakavimmat rikokset lähetettiin suoraan hovioikeudelle. Renovoiduissa tuomiokirjoissa asiat esitettiin tietyn kaavan mukaan, jonka on katsottu vaikuttaneen niiden tietosisältöön ja sitä kautta aineistosta tehtäviin tulkintoihin. Tuomarit ja kirjurit käyttivät myös harkintavaltaansa kirjaamisen suhteen, minkä vuoksi käräjillä esiin tulleita asioita saattoi jäädä kirjaamatta lopulliseen tuomiokirjaan. Keskeistä oli kirjata ne seikat, joiden myötä tuomiot pitäisivät hovioikeudessa.¹⁰⁸

Vaasan hovioikeuden tuomiovallan alle kuuluneiden alueiden alioikeuksien¹⁰⁹ konseptituomiokirjoja on tässä tutkimuksessa käytetty tutkimusaineistona aina, kun niitä on säilynyt. Alioikeuksien konseptituomiokirjojen avulla tapausten taustat, niihin sekaantuneet ihmiset sekä tapahtumat saadaan selville. Konseptituomiokirjat ovat yleensä käräjien edetessä kirjoitettuja ja osin hyvin luonnosmaisia, mikä vaikeuttaa pöytäkirjan lukemista. Hyvin usein konseptituomiokirjoissa on tekstin lomassa täydennyksiä marginaaleissa, yliviivattuja osioita sekä rivien väliin kirjoitettua tekstiä.¹¹⁰ Konsepteissa tapausten tietosisältö on renovoituja suurempi: käräjillä esitetyt asiat kirjattiin ainakin seikkaperäisesti tuomiokirjaan. Tapausten osapuolet, tapahtumat ja sanomiset kirjattiin joissain tapauksissa jopa suomeksi. Todistajien lausunnot luettiin ääneen, min-

¹⁰⁸ Renovoidut tuomiokirjat tuli lähettää 1700-luvulla hovioikeuden tarkasteltaviksi lain nojalla. Renovoidut tuomiokirjat ovat säilyneet 1700-luvulta hyvin. Taikuustapaukset alistettiin erillisen määräyksen myötä suoraan hovioikeudelle, jolloin niistä ei ole merkintöjä renovoiduissa tuomiokirjoissa. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), II.Cap.6.§.R:B., 197; VI.Cap.6.§.R:B., 200-201; Renovoiduista tuomiokirjoista Kerkkonen 1945, 217-220; Rosén 1945, 174-175; Saarenheimo 1994, 153; Aalto 1996, 43-45; Oja 1999, 175; Keskisarja 2007, 16; Vilku 2009, 239, 315; Kietäväinen-Sirén 2015, 30-32; Miettinen R 2015, 47-49.

¹⁰⁹ Kattava selvitys Vaasan hovioikeuden tuomiovallan alle kuuluneista tuomiokunnista kihlakuntineen. Alkio 1976, 78-98. Ks. myös Kerkkonen 1945, 218-220. Tutkimusalueeseen kuuluvat kihlakunnat taikuustapausmäärineen ovat seuraavat: Elimäki 1, Hailuoto 1, Heinäveden kappeli 1, Ii 3, Ii ja Pudasjärvi 1, Iisalmi 6, Ilmajoki 9, Ilo-mantsi 3, Isokyrö 1, Joroinen 3, Juva 2, Kajaanin raastuvanoikeus 5, Kemi 4, Kerimäki 1, Kerimäki ja Sääminki 1, Keuruu 1, Kitee ja Kesälahti 6, Kokkola 1, Kokkola ja Kälviä 3, Kruunupyö 1, Kuopio 13 (+ uhrirkirkkotapaus), Laihia 1, Lapua 6, Lapväärti 1, Liminka 11, Liperi 5, Leppävirta 3, Maalahti 1, Muhos 1, Mustasaari 2, Närpiö 3, Oulu ja Hailuoto 4, Oulun raastuvanoikeus 6, Paltamo 6, Pielisjärvi 4, Pieksämäki 4, Vähäkyrö 2, Pietarsaari 1, Pietarsaaren raastuvanoikeus 4, Pyhäjoki 4, Raahen raastuvanoikeus 1, Rantasalmi 6, Ristiina ja Mäntyharju 1, Saarijärvi 1, Salo ja Siikajoki 6, Sotkamo 2, Tohmajärvi 4, Tohmajärvi ja Pälkjärvi 5, Uudenkaarlepyyn raastuvanoikeus 2, Uusikaarlepyy 1, Vaasan kämnerinoikeus 2, Vaasan raastuvanoikeus 2, Viitasaari 2, Vöyri 3.

¹¹⁰ Yllämainitut muutokset vaikeuttavat usein konseptituomiokirjojen lukemista. Konseptituomiokirjoja pidetään renovoituja täydellisempinä, sillä niissä on pääsääntöisesti kaikki käräjillä käsitellyt tapaukset, mukaan lukien ne, jotka on jätetty pois renovoiduista. Rosén 1945, 175-176; Saarimäki 2010, 26; Tittonen 2007, 23-29; 2009. Vrt. Renvall 1945, 146, 187, 195, 202. Konseptituomiokirjoista puuttuu usein sivunumerot, tapaukset eivät ole kronologisessa järjestyksessä sekä sivunumerot on merkitty vain aukeamien perusteella. Tässä työssä alioikeuksien tuomiokirjojen kohdalla esim. s. 142-148v. tarkoittaa tapauksen päättyvän/alkavan aukeaman 148 vasemmalta sivulta.

kä jälkeen todistaja saattoi vielä lisätä jotain tai vahvistaa lausuntonsa¹¹¹. On oletettavaa, että konseptituomiokirjaan kirjattiin lähestulkoon kaikki todistajien ja syytetyn lausumat tarkkojen tapahtumakuvausten ohella.

Toisaalta konsepteissakin näkyvä kaavamaisuutta esimerkiksi pöytäkirjojen rakenteissa (syytteen esittäminen samalla tavoin tapauksen aluksi) sekä tiettyjen asioiden toistumisessa kaikissa tuomiokirjoissa (esimerkiksi tavanomaiset litaniat jäävittömyydestä ja todistajan valan merkityksestä ennen todistusten antamista). Vastaajan kommentit syytteeseen esitetään heti syytelauselman jälkeen ja todistajien lausuntojen jälkeen vastaajalle annetaan mahdollisuus vastata syytteisiin uudemman kerran. Tällöin vastaaja joko tunnusti tai kielsi edelleen rikoksen. Ajallista vaihtelua ei tässä ole havaittavissa. Kaavamaisuus ei näytä vaikuttavan paljoa tapahtumien kuvauksiin tai oikeusjuttujen tietosisältöön.

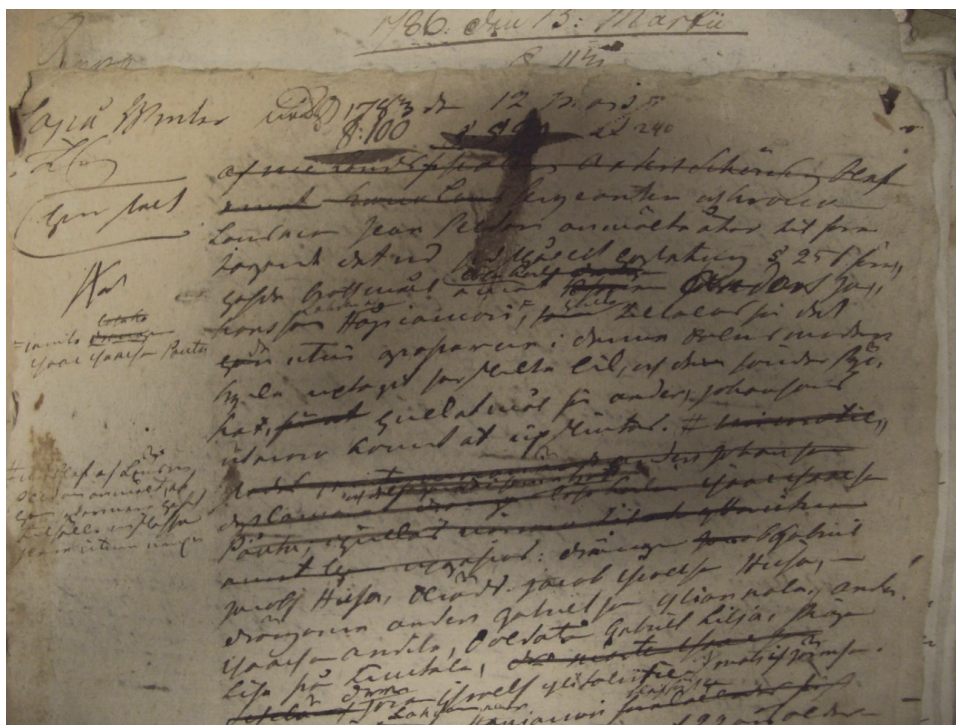
Tuomiokirjan kaavamaisuus toimii tutkijalle apuvälineenä. Esimerkiksi syytteen esittämisen tavan toistuessa tapaukset on helpommin löydettävissä konsepteista, joista puuttuu hakemisto ja sakkoluettelot, ja joissa tapaukset on harvoin eritelty pykäliin renovoitujen tapaan. Suomalaisessa historiantutkimuksessa vähemmän käytettyjen konseptituomiokirjojen anti etenkin taikuiden tutkimukselle on merkittävä, ja niitä tulisi hyödyntää laajemmin niin tuomiokäytänteiden kuin erilaisten rikosten tutkimuksessa¹¹².

Konseptituomiokirja-aineisto käsittää sekä raastuvan- että kihlakunnanoikeuksien tuomiokirjoja, eikä niiden informaatioarvo poikkea toisistaan. Erot liittyvät lähinnä tapausten käsittelyn keston, sillä maaseudulla käräjät järjestettiin tavallisesti kaksi kertaa vuodessa, kun taas kaupungeissa raastuvanoikeus kokoontui useita kertoja viikossa. Analyysiin kokoontumistiheys ei vaikuta, sillä tapaukset ovat samankaltaisia tapahtumisympäristöstä huolimatta.¹¹³

¹¹¹ Esim. Letto-Vanamo 1989, 128. Kaavamainen ilmaisu jokaisen todistajan lausunnon loppuksi ”*Upläst, widkändt, afträdde.*” Vrt. Immonen 2008, 6. Toisaalta on kyseenalaistettu sisälsivätkö 1600-luvun konseptituomiokirjat aivan kaikkea käräjillä sanottua. Kietäväinen-Sirén 2015, 32, nootti 93, 35.

¹¹² Tässä tutkimuksessa konseptituomiokirjojen tutkiminen on rajattu taikuus- ja noituustapauksiin. Joitain huomioita on muista käräjäasioista tehty, jos niihin on relevantteja tapauksia etsittäessä kiinnitetty huomiota. Laajan tutkimusalueen ja -ajan vuoksi kaikkia tässä käytettyjä konseptituomiokirjoja ei ole luettu kannesta kanteen, jolloin esimerkiksi tietyn kihlakunnan rikosrakenteen tai konseptituomiokirjojen laajemman kaavamaisuuden analysointi ei ole tässä tutkimuksessa mahdollista.

¹¹³ Ks. esim. Eilola 2003, 42, Tittonen 2007, 38.

KUVA 1 Esimerkki konseptituomiokirjasta, jossa käsiala on luonnosmainen ja tekstissä on yliviivauksia ja lisäyksiä marginaalissa. Ote on irtolaismies Antti Lahden/Hopiawuoren ja renki Iisakki Poutun taikuustapauksen jatkokäsittelystä Lapuan talvikäräjiltä maaliskuussa vuonna 1783. Lähde: VMA Lapua C 6 a 3: §100 (ei sivunumeroita). / Emmi Lahti

Tuomiokirja-aineisto ei ole täydellinen, ja heikoin tilanne on Suur-Savon alueella, mutta aukkoja on myös Pohjanmaan rannikolla sekä yleisemmin Savo-Karjalassa. Vastaavasti erityisen hyvin ovat säilyneet Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan aineistot. Tuomiokirjat ovat toisinaan myös sisällöllisesti puutteellisia, koska osa tekstistä voi olla tuhoutunut. Tällaisissa tapauksissa kaikkia oikeusjuttuja ei ole löydetty, vaikka tiettyjen käräjien pöytäkirjat olisivat säilyneet. Aineiston puutteet eivät vaikuta merkittävästi analyysiin, joten ne ovat vaikeuttaneet vain lähteiden keruuta.

Konseptituomiokirjojen ohella käytän Vaasan hovioikeuden aineistoa niin tapausten löytämiseen alioikeuksien materiaalista kuin eri oikeusinstanssien taikuuteen suhtautumisen analysointiin. Tästä aineistokokonaisuudesta käytössäni ovat olleet hovioikeudelle alistettujen asioiden designaatioluettelot ja päätöstaltiot. Suomesta ei ole 1600-luvun osalta säilynyt hovioikeuksien pöytäkirjoja, mutta Ruotsin puolelta Per Sörlin on tarkastellut Götan hovioikeudessa käsi-

teltyjä noituus- ja taikuustapauksia.¹¹⁴ Kuten historiantutkija Anu Koskivirta on todennut, yksin hovioikeuden informaatio ei riitä kertomaan rikosten taustalla olevia tekijöitä. On käytettävä muita lähteitä, joissa kuvataan rikoksen olosuhteita tarkemmin, samoin kuin tuodaan esille todistajien ja vastaajien lausuntoja.¹¹⁵

Ajallisesti tutkimus rajautuu vuosiin 1754–1800. Vuonna 1775 perustetun Vaasan hovioikeuden arkistoon siirrettiin hovioikeuden tuomiovallan alaisia alueita koskevaa päätöstaltemateriaalia vuodesta 1754 lähtien, mihin aikarajauksen alkukohta perustuu. Turussa tehtiin päätökset vuoteen 1775 asti, joten Vaasaan siirretty aineisto kertoo myös Turun hovioikeuden toiminnasta. Vaasan hovioikeus antoi päätöksensä vuodesta 1776 alkaen, eikä näiden hovioikeuksien toiminnassa ole nähty merkittäviä eroja.¹¹⁶ Aikarajauksen alkuajankohta perustuukin tähän. Taikuustapauksia löytyy tutkimusalueelta vuodesta 1754 lähtien ja niitä käsiteltiin lähes joka vuosi, jopa useampia tapauksia vuodessa. Aineistossa on katkos vuosilta 1758–1759¹¹⁷, joka on syntynyt jo materiaalia siirrettäessä Turusta Vaasaan. Se ei kuitenkaan ole merkittävä, koska asiakirjasarja on muuten yhtenäinen.

Tutkimukseni rajautuu maantieteellisesti Vaasan hovioikeuden tuomiovallan alaisiin alueisiin: Pohjanmaa kokonaisuudessaan, Savo-Karjala, Kainuu sekä joiltain osin nykyinen Keski-Suomi. Eteläinen Suomi rajautuu pois, koska yhtä kattavaa lähdeaineistoa ei ole saatavilla Turun hovioikeuden materiaalin puuttumisen vuoksi. Lappi puolestaan kuului ajalla Svean hovioikeuden alaisuuteen. Tutkimusalue on kattava ja käsittää erilaisia maantieteellisiä ja kulttuurialueita. Tutkimani alueet vastaavat pitkälti myös alueita, joita aikaisemmassa noituuden ja taikuuden kotimaisessa tutkimuksessa on käsitelty, joten

¹¹⁴ Sörlin 1993. Turun hovioikeus oli ainoa Suomessa 1600-luvulla. Turun palo vuonna 1827 hävitti lähestulkoon kaikki Turun hovioikeuden arkistoon tallennetut asiakirjat. Esim. Oja A 1973, 169–183; Nenonen 1992, 25; Koskivirta 2001, 19; Keskisarja 2007, 13–14; Vilkuna KHJ 2009, 311. Turun hovioikeudesta on säilynyt fragmentaarisesti asiakirjoja paloa edeltäviltä ajoilta. Vuosilta 1774–1776 säilyneissä alistettujen asioiden päätöstaltemoissa on kolme taikuustapausta, jotka ovat samanlaisia kuin Vaasan hovioikeudessa säilyneet tapaukset. TMA THO Alistettujen asiain päätöstaltemot Dbc: 2–4. Vrt. pro gradu -tutkielmani, jossa käytin Vaasan hovioikeuden tuomiokirjoja Pohjois-Pohjanmaalta ja Kainuusta. Tittonen 2007. Ks. myös Östling 2002, joka on käyttänyt Svean hovioikeuden tuomiopiirin alioikeuksien tuomiokirjoja, mutta ei hovioikeuden päätöksiä.

¹¹⁵ Koskivirta 2001, 22. Ks. myös Keskisarja 2007, 15.

¹¹⁶ Turun hovioikeudesta on säilynyt lääninhallitusten arkistoissa joiltain osin maaherralle lähetetyt päätökset, jotka ovat saman sisältöisiä kuin päätöstaltemot. Koskivirta 2001, 19, 46, 133; Keskisarja 2007, 15–16. Näitä kirjeitä en käytä tutkimukseni lähteenä aineiston fragmentaarisuuden vuoksi. Vaasan hovioikeus perustettiin vuonna 1775 ja vihittiin käyttöön vuonna 1776. Blomstedt 1976, 13–28; Nygård 2005; Vepsä 2009, 9, 11. Olen kerännyt seikkaperäisiä tietoja muista Vaasan hovioikeuden vuosina 1754–1800 käsittelemistä rikoksista. Näitä tietoja hyödynnän tutkimuksessani esimerkiksi vertaillen erilaisia taikuuden ohella tehtyjen rikosten yleisyyttä hovioikeudessa. Anu Koskivirta (2001, 355–362) on tehnyt vastaavan tilastoinnin analyysineen Savo-Karjalan osalta, liite 1.

¹¹⁷ Kts. myös Koskivirta 2001, 265. Alioikeusaineistoa ei ole erikseen käyty läpi näiltä vuosilta. Juttuja voi olla muutama per vuosi, mutta tutkimusalueen laajuuden vuoksi tehtävä olisi valtava.

vertailu on näin mahdollista¹¹⁸. Turun hovioikeuden aineiston tuhoutumisen vuoksi täysin kattavaa kuvaa Suomesta ei ole 1700-luvun jälkipuoliskon osalta mahdollista saavuttaa. Tässä tutkimuksessa käytetty aineisto kattaa kuitenkin suuren osan maantieteellistä Suomea (kuva 3.) kyseiseltä ajanjaksolta, jolloin sitä voidaan käyttää yleistettävien tulosten analysoimiseen.

Vaasan hovioikeuden tuomiopiiristä on löytynyt 174 taikusoikeudenkäyntiä. Nämä oikeudenkäynnit käsitelivät niin sanotusti puhtaita noituus- ja taikuussyytteitä sekä sellaisia tapauksia, joissa taikuus- tai noituussyytös esitettiin jonkin muun rikoksen¹¹⁹ ohessa. Näiden lisäksi Turun hovioikeudessa käsiteltiin niin sanottuna ”rytyjouluna” tunnettu Kuopion uhrikirkossa sattunut tapaus. Vuonna 1760 Kuopion kirkossa järjestetyssä joulujumalanpalveluksessa syntyi paniikki, minkä johdosta ulos pyrkivien ihmisten jalkoihin menehtyi 14 ihmistä. Tapaus on mukana kirkkomaita koskevassa osuudessa, sillä siinä viitataan kyseisen kirkon luonteeseen yleisesti tunnettuna uhrikirkkona ja erilaisten taikakeinojen hyödyntämisen paikkana, millä oli yleisempääkin merkitystä tietyn paikan valikoitumisessa taikuuden harjoittamisen tilaksi.¹²⁰ Lisäksi hyödynnän tutkimuksessani kolmea taikuuteen ja noituuteen liittyvää tapausta, joita ei ole käsitelty hovioikeudessa¹²¹. Näitä tapauksia käytän osoittamaan muun muassa eri oikeusasteiden suhtautumista taikuussyytöksiin: miksi esitettyä taikuus- tai noituussyytöstä ei käsitelty ali- tai hovioikeudessa.

Hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot sisältävät useimmiten vain vähän informaatiota itse taikateoista ja niihin liittyneistä olosuhteista. Samaa aineistoa hyödyntäneet Anu Koskivirta¹²² ja historioitsija Teemu Keskisarja¹²³ ovat myös havainneet nämä puutteet. Hovioikeuden päätöstaltioissa kuva-

¹¹⁸ Heikkinen 1969; Nenonen 1992; 1995; Katajala 2005; Eilola 2003; Toivo 2008; Immonen 2008; Kuronen 2009; Impola 2015.

¹¹⁹ Ruotsin 1700-luvun alkupuoli on tässä suhteessa poikkeuksellinen, sillä Per Sörlinin (1993, 85) mukaan maagiset rikokset tulivat suurimmaksi osaksi ilmi muun rikoksen yhteydessä.

¹²⁰ Kattava selvitys 1760 rytyjoulun tapahtumista Mäntylä 1983; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1761 (mikrofilmi ES4449) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 49. Ks. myös Kuronen 2009, 21–24; Kuha 2015 [käsikirjoitus]. Oikeudenkäyntiä ei ole laskettu mukaan tarkempaan kvantitatiiviseen osuuteen, sillä oikeusjutussa ei ole varsinaisesti kyse taikuuden harjoittamisesta. Täten 174:aa tapausta käytetään esimerkiksi sukupuoli- ja maantieteellisen jakauman laskemiseen.

¹²¹ Näistä tapauksista kaksi löytyi alioikeuden tuomiokirjoja tutkiessani aineiston keruuvaiheessa. Lisäksi yhden tapauksen toi tietoon ohjaajani Kustaa H.J. Vilku. Vilku KHJ 2015, 143; KA RO Raahe 1774 c34: 464–466; JoMA Iisalmi sk 1762 Ca 24: 31–32; OMA Paltamo sk 1761 Kajaani 9: 71v.–72v. Myös Linda Oja (1995, 44; 1999, 124–125) on havainnut, ettei kaikkia alioikeuden käsittelemiä taikuustapauksia välttämättä lähetetty hovioikeuteen. Joidenkin tutkimiini tapausten jatkokäsittelyt eivät enää tulleet ilmi hovioikeudessa tutkimusajalla. Esimerkiksi kiantalaisen taikojan Henri Juntusen tapauksessa mukaan vedetyn Elin Kaikottaren jatkotapausta ei käsitelty hovioikeudessa, vaikka Kaikottarelle langetettiin alioikeudessa sakkotuomio mahdollisesti osallisuudesta. OMA Paltamo sk 1761 Kajaani 9: 71v.–72v.; Lahti 2013, nootti 37, 352. Ks. myös Aalto 1996, 42–43.

¹²² Anu Koskivirta on väitöskirjassaan tutkinut Savo-Karjalan henkirikoksia 1700-luvun jälkipuoliskolta. Koskivirta 2001.

¹²³ Teemu Keskisarja on väitöskirjassaan tutkinut eläimeen sekaantumista Suomessa 1700-luvulla. Keskisarja 2007.

taan rikoksen olosuhteet pääpiirteissään, samoin syytteen perustiedot, mutta todistajanlausunnot ja muut tarkemmat tiedot eivät ole kuvattuna. Koskivirta onkin todennut, etteivät nämä pöytäkirjat niinkään kuvaa itse rikoksia kuin niiden rikosoikeudellista lopputulosta.¹²⁴ Joissakin tapauksissa tietoa on poikkeuksellisen runsaasti, mikä selittyy sillä, että tapaus on ollut osa laajempaa rikosvyyhtiä tai hovioikeus on muuttanut alioikeuden päätöstä ja tarvinnut siksi lisätietoa tutkinnasta.¹²⁵

Taikuustapausten osalta suppea informaatio tarkoittaa, että tapauksesta on kirjattu luetteloon syytteen ja syytetyn tietojen lisäksi vain ali- ja hovioikeuden antamat tuomiot. Tarkempi taikateon kuvaus on jätetty pois, jolloin alioikeuden antamien tuomioiden taustat, kuten taikateon kuvaus tai olosuhteet, jäävät pimentoon. Aineiston keruuvaiheessa kävin läpi joitain rikosasiain pöytäkirjoja¹²⁶ selvittääkseni oliko niissä enemmän informaatiota kuin päätöstalioissa. Pöytäkirjat sisältävät pääasiassa samat tiedot kuin päätöstalio, minkä vuoksi niiden käyttäminen tämän tutkimuksen lähteenä ei ole tarpeen.

Muutamit tapaukset, kuten Tohmajärvellä vuonna 1756 käsitelty taikuusjuttu¹²⁷, jäävät pimentoon suppean informaation vuoksi. Se ei kuitenkaan estä tällaisten tapausten käyttöä tilastollisessa tarkastelussa ja pohdittaessa eri oikeusinstanssien suhtautumista. Vaikka niistä ei voida analysoida, millä perusteella tuomiot annettiin tai miksi tietty taika tehtiin, niitä voidaan hyödyntää esimerkiksi määrällisesti tarkasteltaessa hovioikeuden lieventämiä tai ankaroittamia rangaistuksia. Näiden toimien taustoja ei välttämättä saada selville, mutta niitä voidaan arvioida tuntemalla hovioikeuden toimintatavat ja toiminnan perusteet sen tarkastellessa alioikeuksien taikuudesta antamia tuomioita.

Designaatioluettelot ovat toimineet tutkimuksessani eräänlaisena hakemistona, jonka avulla olen löytänyt tutkimukseni kohteena olevat taikuus- ja hovioikeudenkäynnit. Luetteloiden tietojen perusteella olen pystynyt jäljittämään kaikki ne tapaukset, joita koskevat alioikeuksien asiakirjat ovat säilyneet. Päätöstalio puolestaan antavat mahdollisuuden tarkastella hovioikeuden antamia tuomioita ja niiden suhdetta alioikeuksien tuomioihin, vaikka oikeusinstanssien suhtautumistapojen vertaileminen ei ole tutkimukseni päätarkoituksena. Lisäksi hovioikeuden materiaalia on hyödynnetty työn eri taulukoiden tekemiseen alioikeusmateriaalin tukena¹²⁸.

¹²⁴ Koskivirta 2001, 21. Ks. myös Keskisarja 2007, 14.

¹²⁵ Näiden aineistojen informaatioarvosta Koskivirta 2001, 19–21; Keskisarja 2007, 13–15; Tittonen 2007, 20–23. Vaasan hovioikeuden aineistoa on käytetty vähän tutkimuksissa. Vepsä 2009, 6.

¹²⁶ VMA VHO Sarja Ca Rikosasiain pöytäkirjat.

¹²⁷ Tapauksessa oli taikuuden lisäksi kyse nimismiehen solvaamisesta ja paenneeksi sotilaaksi syyttämistä. Päätöstalio on liitetty kuninkaan päätös kaikista muista rikoksista paitsi taikuudesta. Tapauksesta kerrotaan laajasti hovioikeuden aineiston yleiskuvaan verrattuna, mutta silti taikuuden harjoittaminen jää hyvin vähälle huomiolle. Alioikeuden pöytäkirjoja eikä hovioikeuden alustusakteja ole tapauksen osalta käytettävissä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstalio 1756 (mikrofilmi ES4447) Savo ja Kymenkartano no. 56.

¹²⁸ Alioikeuksien tuomiokirjoja hyödynnetään laskennallisesti vain niiltä osin kuin se on mahdollista. Ongelmallista onkin kahden aineiston määrällinen yhdistäminen, mikä

Alioikeuksien konseptituomiokirjojen puutteita voidaan paikata käyttämällä Vaasan hovioikeuden alistusakteja. Taikuus oli yksi niistä rikoksista, jotka tuli alistaa hovioikeuden tarkasteluun.¹²⁹ Alistusaktit käsittävät puhtaaksikirjoitetun pöytäkirjanotteen hovioikeudelle alistetusta asiasta kaikilta mahdollisilta käräjiltä, joilla tapausta on käsitelty. Alistusaktit ovat säilyneet pääosin hyvin, mutta myös tässä arkistokokonaisuudessa on puutteita. Akteja on säilynyt vaihtelevasti ennen Vaasan hovioikeuden perustamisvuotta 1776 ja materiaalista puuttuu kokonaan alistusaktit vuosilta 1780–1789. Lisäksi kaikilta säilyneiltä vuosilta ei ole kaikkia akteja säilynyt, jolloin joitain tapauksia jää löytymättä kokonaan. Alistusaktien avulla on löydettävissä yhteensä 35 tapausta. Näistä kaksi on käsitelty vuoden 1800 jälkeen¹³⁰. Alistusaktit käsittävät myös sellaisia tapauksia, joita on löydettävissä alioikeuksien tuomiokirjoista. Muun materiaalin kanssa päällekkäisiä tapauksia on yhteensä 24, joista yhdessä tapauksessa taikuussyytöksen osalta löytyi alioikeuden asiakirjat, kun taas juttuun liittynyt kuolemantuottamuksen tutkimus ei löytynyt alioikeudesta¹³¹. Olen käyttänyt akteja silloin, kun alioikeuden materiaalia ei ole saatavilla. Näitä aineistoja verratessa olen havainnut, että alistusaktit ovat puhtaaksikirjoitettuja pöytäkirjanotteita alioikeudessa käsitellyistä tapauksista. Tällöin esimerkiksi marginaalien lisäykset on laitettu suoraan tekstiin ja yliviivatut osiot on jätetty pois¹³². Alistusaktit ovat verrattavissa renovoituihin tuomiokirjoihin, sillä erolla, että niissä kuvataan taikuustapaukset suhteellisen kattavasti. Puhtaaksikirjoitetuissa akteissa näkyy renovoituihin tuomiokirjoihin liitetty kirjattavien

---

aiheuttaa päällekkäisyyttä lukuihin esimerkiksi vastaajien ja kantajien osalta. Lähteenä kvantitatiivisiin osuuksiin olen käyttänyt lähteiden pohjalta tekemääni taulukkoa, johon olen listannut keskeiset seikat – kuten aika, paikka, syytetyt, todistajien määrä, tuomio, teko ja sen taustat – kaikista tutkimistani tapauksista ali- ja hovioikeuden informaation osalta. Lyhennelmä taulukosta liitteenä, ks. liite 1.

¹²⁹ Vuoden 1734 yleisen lain oikeudenkäymiskaaren 25. luvun viidennessä pykälässä mainitaan rikokset, jotka tuli lähettää hovioikeuden tarkasteltaviksi. Taikuuden harjoittaminen oli yksi näistä rikoksista. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) XXV.Cap.5.§.R:B, 241–242. Ks. myös Tittonen 2007, 20–23.

¹³⁰ Tapaukset vuoden 1800 jälkeen: Johan Hummelhjutin toinen kerta taikuudesta syytettynä vuonna 1801 sekä Elias Patanan tapaus vuodelta 1802, molemmat Vaasan läänistä. VMA VHO:n arkisto Ece 59, 63; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöskäytännöt 1801 (mikrofilmi ES4586) Vaasan lääni no. 30; 1802 (mikrofilmi ES4587) Vaasan lääni no. 7.

¹³¹ Olavi Karvisen taikuustapausta tutkittiin Kuopion ylimääräisillä käräjillä vuonna 1796. Tapauksen yhteydessä ilmeni, että Karvista oli epäilty vuosia aikaisemmin Liperin pitäjässä sattuneesta kuolemantuottamuksesta, mutta häntä ei voitu tuomita asiasta Karvisen paettua Venäjälle. Tapaus siirrettiin edelleen Liperin kihlakunnan oikeuden käsittelyyn, mutta tapausta koskevat ylimääräiset käräjät ovat kadonneet ja Karvinen menehtyi vankilassa ennen ylimääräisiä käräjiä. JoMA Cc 5 Kuopion ylimääräiset käräjät 14.12.1796 § 6, 282–283; 15.12.1796 § 8, 284v., 287–289v; C II a 5 Liperin talvikäräjät 12.5.1797, 225v.–225; VMA VHO Alistusaktit Ece 42.

¹³² Esimerkiksi Matti Kumpulaisen tapauksesta Iisalmelta vuodelta 1794 on saatavilla alioikeuden pöytäkirjat ja alistusaktit. Näiden lähteiden tiedot vastaavat toisiaan, mutta alistusakteista puuttuu ylimääräisillä käräjillä pöytäkirjaan kirjattu huhu ja sen esittäjän nimi. Alioikeuden pöytäkirjoissa huhuun viittaavat tiedot on myös yliviivatut. JoMA Iisalmi välikäräjät 1794 Cc 5: 229–230v. vrt. VMA VHO alistusaktit Ece 32.

seikkojen valikointi epäolennaisuuksien jäädessä pois. Alistusaktien informaatio on kuitenkin hyvin lähellä konseptituomiokirjojen tietosisältöä.

Osittain alistusaktien puutteellisuudet johtuvat siitä, että hovioikeuden langettama kuolemantuomio alistettiin edelleen kuninkaalliselle majesteetille. Alioikeuden lähettämät aktit liitettiin hovioikeuden tuomion mukaan ja asiakirjat jäivät useassa tapauksessa ylemmän oikeusasteen arkistoihin.¹³³ Muutamissa tapauksissa kuolemantuomio annettiin muusta rikoksesta kuin taikuudesta. Esimerkiksi torppari Sigfrid Nilsson oli 1754 syyttänyt kruununvoutia siitä, että tämä oli yrittänyt myrkyttää hänet. Lisäksi hän syytti neljää muuta henkilöä vaimonsa ja lapsensa sairastuttamisesta noituudella. Syytöksiä ei kuitenkaan voitu todentaa, jolloin alioikeus tuomitsi hänet lainmukaisesti kärsimään saman tuomion, jonka hänen syyttämänsä henkilöt olisivat voineet saada (60.Cap.1.§.M:B:). Niin myrkyttämisestä (17.Cap.1.§.M:B:) kuin noituudesta (2.Cap.1.§.M:B:) langetettiin kuolemantuomio. Hovioikeus muutti alioikeuden tuomion toisen pykälän (60.Cap.4.§.M:B:) mukaan raipparangaistukseksi sekä velvoitti syytetyn pyytämään syyttämiltään henkilöiltä virallisesti anteeksi seuraavilla käräjillä.¹³⁴ Tapauksesta ei kuitenkaan ole säilynyt alistusakteja eikä alioikeuksien asiakirjoja. Epäselvää on, siirrettiinkö tapaus edelleen oikeusreviisille hovioikeuden lievennettyä rangaistusta.

Kokonaisuudessaan tutkimukseni aineistosta 31 % (54/174) ei löydy alioikeuksien konseptituomiokirjoista eikä alistusakteista. ”Puuttuvia” tapauksia hyödynnetään tutkimuksessa lukumäärällisesti esimerkiksi tarkasteltaessa hovioikeuden antamien päätösten määriä. Eräitä niistä käytetään kuitenkin tarkasteltaessa itse taikatekoja, niiden syitä tai syytettyjen ja kantajien roolia.

Tutkimusalueeseeni kuuluu yhteensä 47 kihlakuntaa ja 6 kaupunkia. Jo yksistään Pohjois-Pohjanmaalla on 15 eri seurakuntaa, jotka ovat ajan myötä jakautuneet pienempiin seurakuntiin. Suurimmaksi osaksi erilaiset seurakuntien asiakirjat, kuten kuolleiden ja kastettujen luettelot, löytyvät digitoituna HisKi-tietokannasta¹³⁵. Tietokannan hakutoiminto auttaa etsimään esimerkiksi syytettyjen kuolin- ja/tai syntymätietoja. Olen hyödyntänyt tietokantaa sekä seurakuntien asiakirjoja, esimerkiksi jäljittäessäni kiantalaisen taikojan Henri Jun-

¹³³ Koskivirta 2001, 20, nootti 51; Olli 2007, 16–18.

¹³⁴ Aiheettomasta ilmiannosta voitiin langettaa kantajalle sama tuomio, jonka vastaaja olisi voinut saada. Rikoksesta riippuen tuomio vaihteli sakoista kuolemantuomioon. Kyse oli kuitenkin vuoden 1734 laille tyypillisestä pelottelutarkoituksesta, jota ei suinkaan ollut tarkoitus viedä lain kirjaimen mukaan täytäntöön. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) 2.Cap.1.§.M:B:, 126; 17.Cap.1.§.M:B:, 138; 60.Cap.1.§ ja 4.§.M:B:, 173. Tapauksesta ei ole säilynyt alioikeuden asiakirjoja. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1754 (mikrofilmi ES4446) Savo ja Kymenkartano no. 30. Elimäki ei varsinaisesti kuulunut Vaasan hovioikeuden tuomiovallan alaisiin alueisiin. Tapausta koskevat pöytäkirjat on luultavasti siirretty vahingossa, kun Turun hovioikeudesta siirrettiin materiaalia vasta perustettuun Vaasan hovioikeuteen. Tämän oikeudenkäynnin ohella yhdessä lapsenmurhatapauksessa langetettiin kuolemantuomio. Tapaukseen liittyi myös taikuutta, mutta syytä ei selviä alioikeuden aineiston puuttuessa. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no. 53.

¹³⁵ Suomen sukututkimusseuran ylläpitämästä HisKi eli Historiakirjat-tietokannasta ja sen käytettävyydestä historiantutkimuksessa Kotilainen 2008, 44.

tusen tietoja.¹³⁶ Lisäksi viime vuosina pitäjänkokousten sekä piispan- ja rovastintarkastusten asiakirjoja on digitoitu Arkistolaitoksen Digitaaliarkistoon, jolloin ne ovat käytettävissä myös sähköisesti. Ainoastaan neljää tapausta on käsitelty kirkkoraadissa ennen tapausten tuloa käräjille, mutta näiden tapausten osalta kirkkoneuvoston asiakirjat ovat pääosin hävinneet.¹³⁷

Seurakuntien aineistoa käytetään soveltuvin osin joidenkin tunnettujen taikojien ja tietäjien henkilöhistorian selvittelyssä. Taikuus oli kriminalisoitu rikos, joka kuului maallisen esivallan tuomiovallan alle, joten tällaiset tapaukset tuli joka tapauksessa siirtää käräjien käsittelyyn. 1600-luvulla noituus- ja taikuussyytöksiä käsiteltiin jonkin verran myös piispan- ja rovastintarkastuksissa, mutta tuolloinkaan määrä ei ollut suuri, sillä tapaukset lähetettiin suurimmaksi osaksi alioikeuksien käsittelyyn.¹³⁸ Taikuustapausten ollessa varsin kattavasti käsiteltyjä alioikeuksissa, seurakuntien asiakirjat eivät merkittävästi tuo lisävalaistusta tapauksiin. Nämä asiakirjat sisältävät lähinnä hallinnollisia asioita sekä yleistä havainnointia kristinopin tasosta tietyn seurakunnan alueella, vaikkakin joitain vakavia rikoksia, kuten huoruustapauksia, pöytäkirjoista saattaa löytyä. Taikauskoon liittyviä seikkoja mainitaan silloin tällöin, mutta pääsääntöisesti toteamalla taikatapojen väistyneen tai siirtyneen salassa tehtäviksi. Varsinaisia tapauksia ei laajalti ole käsitelty.¹³⁹ Tutkimusajaltani piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat ovat myös osin hävinneet.¹⁴⁰

Tutkimukseni tärkein lähde on ehdottomasti oikeudellinen materiaali, jonka käyttöön liittyvät haasteet on otettava huomioon lähteitä analysoitaessa ja tuloksista raportoitaessa. Sellaisia ovat esimerkiksi kirjurin rooli tuomiokirjan laatijana (ns. toisen käden lähde kansanuskomuksista kertovana asiakirjana) sekä 1800-lukua koskevan kansanperinteen tutkimuksen käytön hyödyntäminen tulkintojen tukena. Tuomiokirjan laati kirjuri, joka kertoi todistajien sano-

¹³⁶ Lahti 2013.

¹³⁷ Paraislaisen Antti Backändan, liminkalaisen Hannu Tikan ja pyhäjokisen Pauli Nevanperän tapauksia käsiteltiin ennen käräjille tuloa kirkkoraadissa. Myös Võyrin kirkkoraadissa käsiteltiin arkun lukon varastamista koskevaa tapausta. Hannu Tikan tapauksen osalta on epäselvää käsiteltiinkö hänen edesottamuksiaan Oulun vai Hailuodon kirkkoneuvostossa. Hailuodon osalta asiakirjat ovat hävinneet, mutta Oulun seurakunnan kirkkoneuvoston pöytäkirjat löytyvät. Näitä en ole kuitenkaan käynyt läpi. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät vuonna 1760 Oulu: 12: 250–257 sekä lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1761 Oulu 13: 173–180v; Pyhäjoen käräjäkunnan lakimääräiset talvikäräjät vuonna 1776 Salo 49: 148–151v. VMA Võyrin sk 1756 C 6 a 5 § 57; Kruunupyy ja Teerijoki 1792 C 2 a 6 § 80; VHO Alistusaktit ÉCE 19 no.16.

¹³⁸ Piispan- ja rovastintarkastuksissa käsitellyt noituus- ja taikuustapaukset eivät välttämättä vastanneet alioikeuksissa käsiteltyjä tapauksia. Nenonen 1992, 267, 275–281; Kuronen 2009.

¹³⁹ Esim. Laasonen 1967, 370–380; Lempiäinen 1973. Ks. myös Nenonen 1992, 275–281.

¹⁴⁰ Piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjoja on säilynyt vaihtelevasti eri vuosilta ja alueilta. Esimerkiksi Paltamon seurakunnasta piispan- ja rovastintarkastuksia on säilynyt muutamilta vuosilta tutkimusajanjaksolla. OMA PKA IICg: 2. Ks. myös Kuronen 2009, 8; Kuha 2015 [käsikirjoitus]. Seurakuntien määrä on tutkimusalueella niin suuri, ettei seurakuntien asiakirjojen laajamittaista käyttöä ole havaittu tarpeelliseksi tässä tutkimuksessa. Laajalla oikeudellisella aineistolla voidaan kuitenkin selvittää ylä- ja alatason toimijoiden käsityksiä noituudesta ja taikuudesta.

misista niin sanotusti omalla suullaan. Kirjurin omia käsityksiä saattoi olla suodattunut tuomiokirjaan, ja toisaalta rikosten tutkimisessa vaaditut kaavat ohjasivat tuomarien toimintaa käräjillä sekä tuomiokirjan laatimista. Kuitenkin jokainen kirjuri saattoi kirjata asiat omalla tyyllillään. Näiden on nähty vaikuttaneen paitsi lopulliseen tuomiokirjaan, myös siihen, mitä tietoja oikeudellisen aineiston avulla voidaan tarkastella.¹⁴¹ Oikeudellinen aineisto on omiaan kvalitatiivisessa tutkimuksessa ja toimiikin erinomaisesti työni laskennallisissa osuuksissa. Tuomiokirjojen tietojen avulla on suhteellisen helppoa luoda erilaisia taulukoita ja laskea esimerkiksi tapauksia, taikuuden harjoittamisen paikkoja ja taikusoikeudenkäyntien levinneisyyttä.¹⁴²

Tuomiokirjat kertovat aikalaisten elämästä ja ajatuksista, taustalla olleista uskomuksista sekä eri ilmiöihin liittyvistä käsityksistä. Oikeudellisen lähteen käyttöä on arvioitu laajalti aikaisemmassa tutkimuksessa mentaliteettihistorian¹⁴³, folkloren ja kansan uskomusjärjestelmän tutkimuksen aineistona. Vaikka tuomiokirjat oli tarkoitettu oikeusjärjestelmän eri toimijoiden käyttöön, niiden on nähty kertovan kansanomaisesta aikalaistodellisuudesta. Oikeuden pöytäkirjoissa tulee ilmi käsityksiä, jotka olivat hyväksytyjä eri väestöryhmissä. Pöytäkirjoihin kirjatut kertomukset tuleekin ymmärtää niiden kontekstin kautta: mitä aikalaiset uskoivat todeksi ja mahdolliseksi.¹⁴⁴ Vaikka taikuus ja noituus olivatkin virallisin normein kriminalisoituja rikoksia¹⁴⁵, niitä koskevat oikeudenkäyntipöytäkirjat kuvaavat aikalaisten yhteisesti jaettua maailmankuvaa. Tutkimuksissa onkin katsottu oikeudessa esitettyjen puheiden olleen tietyllä tavalla tilanteen edellyttämiä. Väärä vala oli vakava rikos, eikä oikeudessa voitu esittää väitettä, jonka ei kulttuurisesti koettu olevan mahdollista. Aikalaiset osasivat myös kohdistaa sanansa tilanteen vaatimalla tavalla, joko tietoisesti tai tiedostamattaan.¹⁴⁶ Tuonpuoleisen vaikuttamismahdollisuuksiin maailmassa ja

¹⁴¹ Kirjurin ja prosessioikeuden vaikutuksen merkitys lopulliseen tuomiokirjaan korostuu etenkin renovoituja tuomiokirjoja käytettäessä. Koskivirta 2001, 19–25; Eilola 2003, 41–45; Einonen 2005, 32–33; Kietäväinen-Sirén 2015, 30–36; Miettinen R 2015, 52. Vuoden 1734 lain tuomariohjeet määrittivät tarkkaan seikat, jotka tuomarin tuli huomioida kärjäasioiden käsittelyssä. Esimerkiksi tuomioita ei tullut langettaa ilman tarkkaa tutkintaa. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) Domare Regler, 385–398.

¹⁴² Tuomiokirjatutkimuksessa etenkin historiallinen kriminologia on keskittynyt erilaisten rikosten tilastointiin ja rikosrakenteen analyysiin. Nykypäivänä tämä tutkimus-suuntaus on siirtynyt taustalle laadullisen näkökulman vallattua alaa 1990-luvulta alkaen. Karonen 2007, 26–28. Ks. myös Aalto 1996, erit. 38–90; Einonen 2005, 30–31.

¹⁴³ Mentaliteettihistoria on yhdistetty Annales-koulukuntaan. Keskeistä on aikalaisten ajattelun, maailmankuvien ja erilaisten merkityksenantojen tutkiminen pitkällä aikavälillä. Toisaalta mentaliteettihistoria on yhdistetty historiallisen antropologian tavoin mikrohistoriaan ja sen keskeisiin teoreettikkoihin. Burke 1997, 162–182; Peltonen 1992, 14–15; 1999, 64.

¹⁴⁴ Eilola 2002; 2003, 40–45; 2009b; Koskivirta 2001, 25; Karonen 2007; Tittonen 2008, 5; Sörnin 1993, 46–47; Vilkuna KHJ 2009, 311, 314; Saarimäki 2010, 26–28; Rähä 2012, 39–43; Häll 2013, 38–42; Kietäväinen-Sirén 2015, 29–36.

¹⁴⁵ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) 2.Cap. M:B., 126. Ks. tarkemmin luku 2.1.

¹⁴⁶ Esim. Katajala 2002, 17; Eilola 2003, 41–45; Saarimäki 2010, 28; Vilkuna KHJ 2005, 26–27; Häll 2013, 38–42; Kietäväinen-Sirén 2015, 34–36; Miettinen R 2015, 53. Oikeusprosessin etenemisestä selkeä kuvaus Vilkuna KHJ 2009, 321–322. Esimerkiksi viitasaarelainen Henrik Silander pyrki puolustautumaan taikussyytteitä vastaan vetoamalla ikäänsä, ja väittämällä joutuneensa isänsä houkuttelemaksi. JyMA Viitasaari tk 1796 I

maagiseen toimintaan uskoivat niin kansa kuin esivaltakin, vaikka näiden tahojen suhtautumistapa oli erilainen. Tässä työssä huomioidaan lähteen luonne epäsuorasti kansan ajatuksista kertovana asiakirjana. Tämä ei kuitenkaan vähennä lähteen käyttöarvoa, sillä konseptituomiokirjoissa voi olettaa tapahtumakuvausten ja todistajien lausuntojen olleen tarkemmin ja seikkaperäisemmin kirjattuja kuin renovoiduissa tuomiokirjoissa.

Hyödyntämällä historiantutkimuksen, antropologian, etnologian ja folkloristiikan tutkimuksen tuloksia kansanuskosta ja taikuudesta on mahdollista analysoida itse taikatekoja ja niiden taustalla olevia tekijöitä. Keskeistä analyysissä on aikalaisen maailmankuvan ja elämän kontekstointi: esimerkiksi kirkkoihin ja hautausmaihin liittyvät käsitykset, tavat ja uskomukset ovat keskeisiä pyrittäessä ymmärtämään niitä syitä, jotka johdattivat ihmiset taikomaan näissä tiloissa. Oikeudessa kerrotut tarinat tuleekin asettaa kontekstiinsa: esimerkiksi kuvaus kirkossa tehdystä taiasta kontekstoidaan kansanperinteestä saatujen tietojen avulla. Kirkkoon ja vainajiin liittyvät uskomukset ja kansanperinne avaavat tutkijalle mitä aikalaisille merkitsi esimerkiksi alttaripöydän pureminen hammassäryn parantamiseksi¹⁴⁷ tai kirkonväen nostattaminen varkaiden perään¹⁴⁸. Täten oikeudellinen lähdeaineisto voi tarjota meille yksityiskohtia siitä, miten ihmiset suhtautuivat taikuuteen. Aikalaiskontekstin eli tutkittavan ajanjakson kulttuurin kokonaisvaltaisessa tarkastelussa keskeisiä ovat perinteet, normit ja yhteisölliset tavat sekä ihmisten välinen vuorovaikutus. Mainitut tekijät vaikuttavat myös siihen, miten menneisyyden ihminen itse jäsensi ympärillään vallitsevaa kulttuuria ja kuinka sitä voidaan analysoida.¹⁴⁹

Noituuden ja taikuuden tutkimus on yhtä aikaa niin mentaliteetti-, kulttuuri- kuin uutta sosiaalishistoriaa. Varhaismodernin ihmisen maailmankuvaan olennaisesti liittyvän ilmiön tutkimuksessa hyödynnetään etenkin näiden kolmen – tutkimusotteeltaan hyvin samankaltaisten¹⁵⁰ – suuntauksen metodeja. Näitä hyvin lähellä oleva historiallinen antropologia¹⁵¹ on myös antanut tulkinnan välineitä aikalaisen käsitysten ja uskomusmaailman analyysiin. Näissä tutkimussuuntauksissa aikalaisen näkökulma, sosiaaliset suhteet ja käsitykset

---

Ca: 8; VMA VHO alustusaktit Ece 35. Vrt. Oja L 1999, 190–191, joka havaitsi aikalaisen korostaneen niin maallisessa kuin kirkollisessa oikeudessa usein sitä, etteivät olleet tarkoittaneet taikateoillaan mitään pahaa.

¹⁴⁷ OMA Oulun RO I arkisto 1775 AI 75: 254–264.

¹⁴⁸ OMA Kajaani RO Ica 5: 275–276.

¹⁴⁹ Eilola 2003, 20; Vilkuna KHJ 2005, 28–29; 2009, 306–309, 321, 324; 2010, 9. Ks. myös Burke 1994 (1987), 3–7; Kulttuurihistorian kehityksestä ks. Burke 1997, 1–22.

¹⁵⁰ Ks. esim. Vilkuna KHJ 2009, 306–309; Kietäväinen-Sirén 2015, 37. Olen itse taipuvainen linkittämään nämä kolme ja historiallisen antropologian – Peter Burken tavoin (1994 (1987), 3–7) – samoista lähtökohdista ponnistaviksi tutkimussuuntauksiksi. Kustaa H.J. Vilkuna (2009, 306) nimittää mentaliteettihistoriaa uudeksi kulttuurihistoriaksi.

¹⁵¹ Peter Burken mukaan (1994 (1987), 3–7) keskittyessään jonkin erityisen kohteen tarkasteluun kohteen itsensä näkökulmasta historiallinen antropologia on lähellä mikrohistorian tapaa tarkastella menneisyyttä. Burke rinnastaakin keskeisiä mikrohistorian teoreetikkoja, kuten Carlo Ginzburgin ja Emmanuel Le Roy Ladurien, suoraan historiallisen antropologian edustajiksi. Ks. myös Macfarlane 1977 sosiaaliantropologian ja historian tutkimuksen yhdistämisestä (historiallinen antropologia).

on nostettu keskeisiksi osa-alueiksi noituuden ja taikuuden kaltaisten ilmiöiden tulkittamisessa. Etenkin historioitsija Carlo Ginzburgin teokset Italian noituus-oikeudenkäynneistä ja noitiin liitetystä käsityksistä ovat vaikuttaneet noituus-tutkimukseen ja sen tapaan tulkita tapausten taustalla olevia merkityksenantoja.¹⁵² Tutkimuskohteeni ollessa varsin laaja en luo kertomusta 1700-luvun taikuudesta sinänsä, vaan käytän mikrohistorian lähestymistapoja oman aineiston analysointiin.

Tutkimukseni metodisena lähtökohtana on etenkin mikro- eli uudessa sosiaalishistoriassa hyödynnetty laadullinen tutkimusote, joka sopii uskomusten ja maailmankuvan tarkasteluun. Laadullisella tutkimuksella yksittäisistäkin tapauksista voidaan selvittää kulttuurisesti ja sosiaalisesti yhteisesti jaettuja tekijöitä. Laadullinen tutkimusote on ollut viimeaikoina keskeinen tapa tulkita tuomiokirja-aineistoa.¹⁵³ Hyödynnän lähestymistavan lähteiden lähiluvun metodologiaa, mikä tarkoittaa tässä yhteydessä paitsi itse taikusoikeudenkäyntien tarkkaa läpikäymistä, myös joidenkin tapausten osalta osapuolten muiden käräjäasioiden ja muun henkilöhistorian selvittämistä.¹⁵⁴ Kaikki tutkittavana olevat tapaukset on aineiston säilyvyyden rajoissa jäljitetty niille käräjille, joilta tapaukset saivat alkunsa. Tapausten jokainen käsittelykertaa aina hovioikeuteen asti on otettu osaksi analyysia ja luettu lähiluvun vaatimusten mukaisesti. Olennaista on myös aikakauden virallisten normien tunteminen sekä muun yhteisöelämän tuntemus. Näiden taustatietojen avulla esimerkiksi kuvaukset ihmisruumiiden jäänteiden avulla tehdyistä taioista pystytään kontekstoimaan ja tekemään ymmärrettäviksi. Tällöin voidaan saada selville ne taustalla olevat tekijät, jotka määrittivät sitä, miksi taikominen kirkkomaalla oli merkityksellistä.

Tutkimukseni hyödyntää Jari Eilolan (2003) tapaa tulkita noituutta ja taikuutta osana aikalaisten elämää, joten tarkastelen taikuuden harjoittamista laajassa aikalaistekstissä. Lisäksi yhdistän työhöni muun muassa Marko Nenosen (1992) tavan kvantifioida oikeudenkäyntiaineistosta esiin tulevia seikkoja, kuten syytettyjen sosiaalista asemaa ja sukupuolta. Antero Heikkinen (1969) ja Nenonen ovat erotelleet laajalti muun muassa tapausten määrät, syytettyjen ja

¹⁵² Mikrohistoriassa tutkitaan usein lähiluvun keinoin jotain yksittäistä kohdetta monipuolisen aineiston avulla ja liittämällä tutkimuskohde makrotason tapahtumiin. Ginzburgin keskeinen ansio mikrohistorian eli niin sanotun uuden sosiaalishistorian tutkimukselle on hänen käyttämänsä *johtolankaparadigma*. Ginzburgin (1992; 1996) tutkimusmenetelmän mukaan tutkittavana olevasta tekstistä tarkastellaan erilaisten merkkien avulla taustalla olevia merkityksiä. Ginzburgin metodeista noituustutkimuksen apuna Eilola 2003, 10, 26–27. Ks. myös Peltonen 1992; Kietäväinen-Sirén 2015, 38; Hemminki 2014, 49. Ginzburgin teosten lisäksi alan keskeisiä klassikoita ovat muun muassa Emmanuel Le Roy Ladurien *Montaillou* (2003) ja Natalie Zemon Davisin *Martin Guerren paluu* (2001). Mikrohistoriasta ks. Peltonen 1999.

¹⁵³ Eilola 2003, 40–41; Katajala 2002, 17; Karonen 2007, 29–30. Ks. myös Issakainen 2012, 38–41. Mikrohistoriasta esim. Peltonen 1999; 2006, 27–29. Toisaalta uuden sosiaalishistorian yhtenä antina on nähty tapa kirjoittaa historiaa. Tätä on kuvattu muun muassa ”kertomuksen paluuna” (Lawrence Stonen käsite) historianankirjoitukseen. Peltonen 1999, 9, 13–20; Katajala 2002, 18–20; Vilku 2009, 309.

¹⁵⁴ Tämä tutkimustapa on pitkälti Carlo Ginzburgin *johtolankaparadigman* mukaista. Ginzburg 1992 (1986), 96–125; 1996, 37–76. Eilola 2003, 26, 34. Ks. myös Peltonen 1992, 33–34; Kietäväinen-Sirén 2015, 38; Hemminki 2014, 49.

syyttäjien sosiaalisen aseman sekä tapausten luonteen *maleficiumista* hyväntahtoiseen taikuuteen. Eilola on laajalti käsitellyt kotitalouden merkitystä ja roolia noituustekojen kohteena. Raisa Maria Toivo (2008) on analysoinut naisen asemaa ja valtasuhteita noituusjuttujen rakentumisen taustalla. Monet suomalaiset tutkijat ovat havainnoineet kotitalouden merkityksen noituusjutuissa, mutta eivät ole yhtä tarkasti erotelleet erilaisia taikuuden harjoittamisen paikkoja, vaikka ovatkin huomioineet sen, etteivät noituus ja taikuus sinänsä olleet sidottuja tiettyyn paikkaan tai aikaan. Taikuuden harjoittamisen paikalla oli kuitenkin merkitystä, kuten tulen tutkimuksessani osoittamaan.

Noituuden ja taikuuden tutkimuksessa on kyse nykyihmiselle suhteellisen vieraan ilmiön tutkimuksesta, vaikka usko yliluonnolliseen ja sen vaikutukseen maailmassa ei ole nykyäänkään vierasta¹⁵⁵. Maailmankuvassa tapahtuneiden muutosten kautta sekularisoitunut nyky-yhteiskunta ei näe tuonpuoleiseen liittyvien voimien olevan samalla tavoin osa ihmiselämän arkea kuin tutkimusjaksoson ihmiset ymmärsivät. Noituuden ja taikuuden tutkimus ennen tutkimattomalta ajanjaksolta tarjoaa uutta tietoa näistä ilmiöistä ja niiden merkityksestä aikalaisille. Myös aikalaisten suhtautuminen eri yliluonnollisiin toimijoihin ja niihin liittyvät käsitykset tulevat ilmi.¹⁵⁶ Tutkimalla aikalaisten maailmankuvaa on mahdollista ymmärtää myös nykypäivänä ilmeneviä uutisia noituudesta, joissa kerrotaan pahaan tai paholaiseen liitettyjen voimien vallan jona lapsia. Edelleen toimii myös erilaisia parantajia ja muita toimijoita, jotka auttavat tällaisissa tapauksissa.¹⁵⁷ Luonnollisesti nykypäivänä ilmenevien uskomusten taustalla on erilainen maailmankuva, mutta tutkimalla menneisyyden ajattelumalleja nämä ilmiöt tulevat ymmärrettävämmiksi. Historiantutkijan pyrkimyksenä on ymmärtää tutkittavana olevaa ilmiötä aikalaisten näkökulmasta, vaikka täydelliseen objektiivisuuteen ei ole mahdollista päästä. Tutkijan omat lähtökohdat ja taustat vaikuttavat aina hänen tekemiinsä valintoihin ja tuloksiin.¹⁵⁸ Taikuutta tutkineet kansanperinteen tutkijat ovatkin korostaneet ilmiön suhteuttamista tutkittavaan ympäristöönsä ja aikalaisten tekemiin merkityksenantoihin¹⁵⁹.

Näitä ilmiöitä tutkittaessa on huomioitava se, ettei kaikkea noituuden ja taikuuden harjoittamista välttämättä ilmiannettu. Arkipäivän toimiin liittynyt taikuus oli aikalaisille sallitumpaa, jolloin se tuli harvemmin ilmi kuin esimer-

¹⁵⁵ Vrt. Issakainen 2012, 9.

¹⁵⁶ Ks. myös Katajala 2005, 166. Seppo Knuutilan (1994, sitaatti 21, 22) mukaan etenkin historian- ja perinteentutkimuksessa korostetaan, että ”menneisyyden tunteminen on nykyisyyden ymmärtämisen ehto”. Toisaalta Knuutila myös arvioi tätä toteamusta ja pohtii menneisyyden todellisuuden tutkimusta.

¹⁵⁷ Davies 2003, 195. Britanniassa on viime vuosina lapsia pahoinpidelty jopa kuoliaaksi noituuden tai riivauksen vuoksi. ”Lapsia syytetään noituudesta ja pahoinpidellään siksi Britanniassa” HS 11.10.2015 / Satu Vasantola. Online: <<http://hs.fi/ulkomaat/a1444530518828>> Luettu 28.10.2015. Nykypäivänä ilmenee myös moderniksi pakanismiksi kutsuttuja erilaisia vaihtoehtouskontoja. Hutton 1999.

¹⁵⁸ Objektiivisuuden vaatimuksesta ja kritiikistä esim. Heikkinen 1980, 37–40. Ks. myös Eilola 2003, 9–10.

¹⁵⁹ Esim. Stark-Arola 1998, 112; Issakainen 2012, 37.

kiksi hautausmailla harjoitettu taikuus. Esivallan huomion kiinnittyminen tietynlaisiin taikoihin saattoi vaikuttaa siinä, mitä ilmiannettiin. Tästä huolimatta käräjille asti päätyneet tapaukset kertovat tutkijoille paitsi aikalaisten käsityksistä ja uskomuksista, myös siitä, millaista taikuutta ja noituutta harjoitettiin 1700-luvun jälkipuoliskon Suomessa. Tarkat tapahtumakuvaukset ja suomeksi – ja usein myös ruotsiksi – sanatarkasti kirjatut loitsut kertovat erilaisista taikuuden harjoittamisen keinoista, mutta myös siitä, millaisia käsityksiä kuhunkin riittiin liittyä. Lopulta tuomiokirja-aineiston avulla voidaan selvittää niin sitä, kuka syytti ja ketä, kuin sitä, miksi taikuutta harjoitettiin ja millaisin keinoin.

Tulkintojen eettisyyden lähtökohtana on aineistosta saatujen faktojen esittäminen sellaisenaan, minkä jälkeen faktoja tulkitaan sitoen ne aikalaistekstiinsä sekä aikaisempaan aihetta koskevaan tutkimuskirjallisuuteen. Näin tavoitellaan sitä aikalaisten todellisuutta, jossa noituuden ja taikuuden kaltaisilla ilmiöillä oli merkitystä. Tulkintojen esittämisen yhteydessä muistetaan myös Jorma Kalelan vaatima todenmukaisuus niin tutkittavaa kohdetta kuin yleisöä kohtaan: asioista kerrotaan nykypäivän ihmiselle ymmärrettävällä tavalla pitäen mielessä menneisyyden ja nykyisyyden erot. Tutkijan päättelyn ja aineiston kanssa käydyn keskustelun tulos on valmis teksti, joka vakuuttaa lukijansa päättelyn oikeellisuudesta ja relevanttiudesta vallitsevaan historiakuvaan nähden. Tutkijan ottaessa huomioon omat lähtökohtansa, esitietonsa tutkimuskohteestaan ja siihen liittyvästä tutkimuksesta, sekä esittämällä tutkimuskohteensa sen omien ehtojen mukaisesti, myös Kalelan vaatimus oikeuden tekemisestä tutkimuskohteelle mahdollistuu.¹⁶⁰

1.5 Tutkimustehtävä

Taikuusoikeudenkäyntien tutkimus on herättänyt monta kysymystä aineiston keruun ja analysoinnin aikana. Kuka taikuutta harjoitti, miksi ja miten taikoja tehtiin sekä ennen kaikkea, miksi siitä jouduttiin oikeuteen? Taikuuden harjoittaminen kriminalisoituna rikoksena vastaa osittain viimeiseen kysymykseen, mutta käräjille joutumisen taustat ovat moninaiset aina rikoksen luonteesta ja yksilöiden välisistä konflikteista itse teosta kiinni jäämiseen. Myös erilaiset taikomisen tavat ja paikat, sekä taikuuden harjoittajien sukupuoli ovat osa tätä monitahoista ilmiötä.

Tarkastelen tutkimuksessani ensinnä taikuuden roolia 1700-luvun ihmisen elämässä. Tutkin taikojen taustalla vaikuttavaa maailmankuvaa, joka määräitti muun muassa sitä, miksi ja miten taikoja tehtiin. Taioissa käytetyt loitsut ja riitit kertovat tekojen taustalla olevista käsityksistä ja uskomusmaailmasta. Nämä

¹⁶⁰ Kalela 2000, 49–70, 85–87; 2002; Rähä 2012, 45. Vrt. Vilkkuna KHJ 2009, 316 aikalaisten kielenkäytöstä ja sen esittämisen oikeudenmukaisuudesta. Ks. myös Tikka 2002. Työssä noudatetaan myös hyvien tieteellisten käytäntöjen mukaisia eettisiä ohjeituksia. <<http://www.tenk.fi/fi/htk-ohje/hyva-tieteellinen-kaytanto>> 27.3.2015

tekijät vaikuttivat siihen, minkälainen rooli taikuudella oli aikalaisten arjessa: mitä he itse ajattelivat taikuuden harjoittamisesta. Selvitän sitä, miksi aiempien vuosisatojen suomalaisista noituusprosesseista lähes puuttuva kirkkomailta ja kirkkoissa harjoitettu taikuus nousi voimakkaasti esiin 1700-luvun jälkipuolen taikusoikeudenkäynneissä. Muunlaisten taikatekojen analysointi jää vähemmälle. Kontekstoimalla taikateot aikansa lakeihin, normistoon, uskomusmaailmaan ja kansanperinteeseen, analysoin sitä, miksi taikuuden harjoittaminen oli merkityksellistä esimerkiksi juuri kirkossa tai hautausmailta otetuilla ihmisruumiin jäänteillä. Käsittelen teemaa läpi työn, mutta keskityn siihen viimeisessä käsittelyluvussa.

Toisekseen analysoin miesten yliedustusta taikuuden harjoittamisesta syytettynä. Miesten yliedustus on poikkeuksellista verrattuna kuvaan naisista noitina. Tarkastelen miesten roolia taikuuden harjoittajina verraten saamiani tuloksia kansainväliseen miesnoituutta käsittelevän tutkimuksen havaintoihin. Miksi suomalaisissa taikusoikeudenkäynneissä miehiä oli suhteessa huomattavasti enemmän kuin muualla Euroopassa ja voidaanko maskuliinista lähestymistapaa hyödyntää tarkasteltaessa suomalaisia tapauksia? Arvioin sitä, miten hyvin maskuliinisuusnäkökulmaa edustavien tutkijoiden käyttämä negatiivisen maskuliinisuuden tai maskuliinisen toiseuden teoria sopii 1700-luvun jälkipuoliskon taikuustapauksissa esiintyviin miehiin. Lisäksi pohdin taikuuden mahdollista sukupuolittuneisuutta. On tärkeää kontekstoida aikalaisten käsitykset miehisydestä, miesten ja naisten toimintapiireistä sekä siitä, miten naisten ja miesten maagiset toimintapiirit muodostuivat. Myös tietäjälaitoksen merkitys ja vaikutus taikuuden harjoittajien sukupuoleen on osa analyysia. Tätä teemaa käsittelen työn neljännessä luvussa.

Edellä mainittujen kysymysten lisäksi mielenkiinnon kohteena ovat taikusoikeudenkäyntien rakenteelliset tekijät sekä niiden ajallinen ja alueellinen levinneisyys. Tällöin tutkitaan ennen muuta sukupuolijakaumaa, sosiaalista asemaa ja tapausten kantajien roolia. Tutkin myös esivallan ja rahvaan suhtautumista taikuuteen eli sitä, miksi taikusoikeudenkäyntejä syntyi, sekä sitä kuka syytti ja ketä. Näiden teemojen avulla annan työn kolmannessa luvussa peruskuvan siitä, millaisia taikuus- ja noituus oikeudenkäyntejä Suomessa oli 1700-luvun jälkipuoliskolla.

Johtopäätökset pohjautuvat aineiston ja tutkimuskirjallisuuden väliseen keskusteluun, saatujen tulosten vertailuun aiemman tutkimuksen tulosten kanssa sekä aikalaistekstien tuntemukseen. Yhdistämällä laadullinen ja määrällinen tarkastelu saadaan kattava kuva siitä, millaista taikuuden harjoittaminen oli 1700-luvun jälkipuoliskon Suomessa ja miksi taikuutta harjoitettiin. Samalla avautuvat myös ne tekijät, jotka johdattivat alussa esitellyn Antti Lillsilf-wastin kaltaiset taikoijat käräjille.

2 ANKARASTI SANKTIOITUJA TEKOJA

2.1 Taikuus – rikos uskontoa vastaan

Taikuuden harjoittaminen oli osa ihmisten arkea 1700-luvulla, mutta se oli esivallan kieltämää ja ankarasti sanktioimaa. Erilaiset maagiset ja oikean uskon vastaiset toimet nähtiin rikkomuksina Jumalaa vastaan sekä vaarallisina yhteiskunnan ja yhteisön hyvinvoinnin kannalta. Laajojen noituusprosessien aikaan 1600-luvulla noituus nähtiin syntinä, joka saattoi langettaa Jumalan vihan ihmisten ylle. Esimerkiksi erilaiset vitsaukset, kuten nälänhätä, taudit tai sodat, nähtiin Jumalan ihmiskunnalle antamina rangaistuksina heidän synneistään.¹⁶¹ Niin hengellinen kuin maallinen esivalta puuttui noituuteen ja taikuuteen ankarasti eri puolilla Eurooppaa. Useimmissa Euroopan maissa tuomiona noituuden ja taikuuden harjoittamisesta oli lain mukaan kuolema, mutta myös sakko- tai vankeusrangaistuksia langetettiin tehdyn rikoksen olosuhteiden mukaan. Lisäksi ylemmät oikeusasteet saattoivat lieventää annettuja kuolemantuomioita muuttamalla ne sakko-, ruumiin- tai häpeärangaistuksiksi.¹⁶² Myös Ruotsin valtakunnassa noituus, ja myöhemmin taikuus, olivat ankarasti sanktioituja rikoksia, joihin niin hengellinen kuin maallinen esivalta puuttui.

Tarkasteltaessa virallisia normeja on otettava huomioon aikalaiskäsitusten ja tutkijoiden tekemien noituuden ja taikuuden jaottelun väliset erot. Aikalaisille taikuuden ja noituuden välinen raja oli hyvin kapea. Nykypäivän tutkijoiden tekemä tiukahko jaottelu ei perustu suoraan aikalaisen lainsäädäntöön, vaan eroja on muun muassa termien käytössä.¹⁶³

Taikuuden harjoittaminen kriminalisoitiin Ruotsissa myöhään¹⁶⁴ verrattuna muuhun Eurooppaan. Kun Keski-Euroopassa noituudesta kuolemantu-

¹⁶¹ Esim. Eilola 2003, 17–19, 91–94. Vrt. Olli 2007, 44.

¹⁶² Esim. Nenonen 2004, 248–249; Nenonen 2007, 141; Knutsen 2014, 167–190.

¹⁶³ Esim. Eilola 2003, 55–56. Ks. myös Tittonen 2008, 4; Lahti 2013, 88.

¹⁶⁴ Esimerkiksi Norjassa taikuus (*signeri*) määritettiin kuolemalla rangaistavaksi rikokseksi jo vuonna 1593. Alm 2012, 3.

mion määrittäviä lakeja ryhdyttiin 1600- ja 1700-lukujen vaihteesta lähtien vähitellen kumoamaan tai muokkaamaan merkittävästi, Ruotsin valtakunnassa taikuuden (*widskepelse*) harjoittaminen kriminalisoitiin vasta vuoden 1734 yleisessä laissa¹⁶⁵. Silti jo 1600-luvun alkupuolelta lähtien annettiin asetuksia taikuuden harjoittamisesta, ja siksi taikuudesta saattoi joutua käräjille. Tuomioiden noudattelivat noituutta koskevien säädösten määräyksiä: ankarimmillaan rangaistus oli kuolema, mutta useimmiten sakkoja tai vankeutta.¹⁶⁶

Ruotsin lakien uudistaminen oli alkanut jo 1600-luvulla, mutta uusi yleinen laki hyväksyttiin viimein vuonna 1734 lähes puoli vuosisataa kuningas Kaarle XI:n asettaman lakikomitean työn aloittamisen jälkeen. Uusi laki astui voimaan vuonna 1736. Siihen asti Ruotsin valtakunnassa olivat olleet käytössä Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki (noin 1350) sekä Kuningas Kristofferin maanlaki (1442).¹⁶⁷ Vuonna 1608 Kaarle IX painatti Kuningas Kristofferin maanlain ja asetti lakiin lisäyksen, jonka mukaan Mooseksen lain säädökset tulivat joidenkin rikosten tuomioiden perusteeksi. Lisäyksen myötä yhä useammasta rikoksesta saattoi saada kuolemantuomion. Oikeuden vapaan tuomiovallan kiristyminen merkitsi myös entisen tapaoikeuden ja käräjätuvan ulkopuolisen

¹⁶⁵ Vuoden 1734 yleisen lain Pahanteon kaaren toisen kapiteelin toisen pykälän mukaan taikuuden harjoittamisesta ja siihen osallisuudesta sai sakkotuomion 5 taalerista 40 taaleriin. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) 2.Cap.2.§.M:B., 126. Esimerkiksi Englannissa lakia muokattiin vuonna 1736 annetun *Witchcraft Actin* myötä. *Witchcraft Act* määrittä noituuden ja muiden vastaavien taitojen sekä konstien käyttämisen olevan rinnastettavissa petokseen. Davies 1999b, 1-4; 1999a. Muualla Euroopassa noituudesta määrääviä lakeja muokattiin samalla tavoin: vuonna 1682 Ranskassa virallisten normien mukaan noituuteen suhtauduttiin huijaamisena. Myös Venäjällä ja Preussissa 1700-luvulla tehtyjen lakimuutosten myötä noituus nähtiin normien mukaan huijaamisena ja petollisena toimintana. Ainoastaan Ruotsissa ja Puolassa noituuspykälät ja -lait kumottiin 1700-luvun lopulla, Ruotsissa vuonna 1779 ja Puolassa vuonna 1776. Suuressa osassa Eurooppaa noituuden dekriminalisointi alkoi vasta 1800-luvulla. Esimerkiksi Tanskassa noituus poistui laeista vuonna 1866. Levack 1999, 76-77

¹⁶⁶ Kattava selvitys lain uudistamisprosessista 1600- ja 1700-luvulla niin maallisen kuin hengellisen esivallan näkökulmasta Oja L 1999, 52-120. Noituudesta määrättiin kuolemantuomio Maunu Eerikinpojan maan- ja kaupunginlakien (MEL n. 1350) sekä Kuningas Kristofferin maanlain (KRML 1442) mukaan. Asetukset vala- ja sapattirikoksesta vuodelta 1665 sekä vuodelta 1687 määrittivät myös taikuuden harjoittamisen rangaistavaksi teoksi, josta saattoi saada sakot tai vankeusrangaistuksen. Myös erilaisissa sota- ja hoviartikloissa 1600-luvun jälkipuoliskolla määriteltiin taikuus noituuden tavoin rangaistavaksi teoksi. KRML 1442 Korkeimpien syiden kaari 6. ja 15 luku. Koivusalo (toim.) 2005, 174, 178. Maanlain korkeimpien syiden kaaren 5. luku: Fornsvenska textbanken MEL ca. 1350 <<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska>> 15.1.2013; Kaupunginlain korkeimpien syiden 4.luku: Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki. Suom. Kollanius. <http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/koll.kl_rdf.xml> 15.1.2013. Sotaartiklat 1683 ja hoviartiklat 1687: Schmedemann 1706, 803-804, 1150. Asetukset vala- ja sapattirikkomuksista 1665 ja 1687: Kircko-Laki ja Ordningi 1986 (1686), 66; Schmedemann 1706, 453, 1142. Noituudesta ja taikuudesta määräävistä laeista ja asetuksista Ankarloo 1987, 248-249; Nenonen 1992, 223-225, 227-228, 260-270; Sörlin 1993, 44, 58-59, 62-63; Oja L 1999, 165; Eilola 2003, 55-56; Olli 2007, 45-46. Ks. myös Tittonen 2007, 2, 54, 139-145.

¹⁶⁷ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), Jägerskiöldin johdanto VII; Koskivirta 2001, 45; Karonen 2008, 62, 378-379; Nenonen 1992, 258-266.

sovittelun loppumista.¹⁶⁸ Ruotsin suurvaltopolitiikassa kirkon ja uskonnon merkitys kasvoivat valtion ja kirkon lähentyessä. Samaan aikaan kruunun kontrolli ja asenteet oikean uskon vastaisia toimia kohtaan kiristyivät luterilaisen ortodoksian myötä.¹⁶⁹

Vuoden 1734 yleinen laki oli ankara ja määräsi runsaasti kuolemanrangaistuksia. Silti käytännössä suurimmasta osasta rikoksia langetettiin sakkotuomio, ja 1700-luvun kuluessa hovioikeudet käyttivät laajalti oikeuttaan leuteeraatioon eli lievennyksiin.¹⁷⁰ Uudessa laissa noituus ja taikuus olivat rikoksena raskaimmasta päästä. Niihin suhtauduttiin edelleen uskontorikoksina, minkä vuoksi ne sijoiteltiin rikoskaaren toiseen lukuun, jumalanpilkan ja sapattirikosten väliin.¹⁷¹ Taikuuden harjoittamisen kriminalisoiva lainkohta kuului Pahan-teonkaaren toisen luvun toiseen pykälään (2.Cap.2.§.M:B:). Laissa taikuus määriteltiin termin *widskepelse* – eli taikausko – avulla. Taikuuden harjoittaminen oli taikauskoa, oikean uskonopin vastaista toimintaa. Taikuuden harjoittamisesta, ennustamisesta ja *signerin* eli sanamagian käytöstä tuli langettaa sakkoja 10–40 taalerialia, riippuen rikoksen vakavuudesta, tai vesi-leipä vankeutta. Rikok-senuusijan sakot tuplattiin. Myös taikojan avun pyytämisestä sai sakkoja 5–20 taalerialia.¹⁷² Lain mukaan taikuusoikeudenkäynnit piti lähettää hovioikeuden

¹⁶⁸ Mooseksen lain käyttöönoton on katsottu olleen osa kehittyvän suurvallan pyrki-myksiä tiukentaa otettaan alamaistaan, sekä vaikuttaneen kokonaisvaltaisesti 1600-luvun oikeudenkäyttöön. Aalto 1996, 42–43; Nenonen 1992, 262, 266; Andersson 1998, 52; Ylikangas 1999, 36–51, 54; Koskivirta 2001, 40–41; Olli 2007, 45–46; Kietäväin-Sirén 2015, 61–62. Vuoden 1608 lisäys KRML 1442 maanlakiin Häthén & Nilsén 2004, 55–58. Ks. myös Hiljanen 2013, 27–29.

¹⁶⁹ Esim. Oja 1999, 111.

¹⁷⁰ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), Jägerskiöldin johdanto VII; Koskivirta 2001, 45; Karonen 2008, 62, 378–379; Nenonen 1992, 258–266; Sörlin 1993, 44–45; Sirén 1996, 152–153. Hovioikeuksien lieventämisvaltuuksista erit. Koskivirta 2001, 45–47, 111–120.

¹⁷¹ Taikuuden ja noituuden nähtiin vievän ihmistä pois Jumalan luota. Oja L 1999, 72–73, 118–119, 180–182. Ks. myös Schulte 2009a, 107.

¹⁷² Vuoden 1734 lain mukaan langetetut sakot maksettiin hopearahalla (*silfvermynt*). Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) II.Cap.2.§.M:B:, 126; 32.Cap.1.§. R:B, 259. Sakot olivat tuntuvat: 1700-luvun puolimaissa rengin vuoden palkan suuruus oli keskimäärin 22 kuparitaalerialia. Wilmi 1991, 180–181. Tuohon aikaan 1 hopeataaleriali vastasi hieman yli kolmea kuparitaalerialia. Lagerqvist & Nathorst-Böös 2002 (1984), 83. Vuoden 1734 laki pysyi voimassa autonomian aikana ja vasta vuonna 1889 rikoslain uudistamisen myötä taikuuden harjoittamisesta määrittävä lainkohta uudistui. Uuden rikoslain 42. luvun 8. pykälän mukaan maksua vastaan loitsimisesta, tietäjänä toimimisesta tai muunlaisesta taikomisesta saattoi saada sakkotuomion. Sakkojen määrä oli maksimissaan 200 markkaa. Suomen Suurruhtinaanmaan Rikoslaki 1889. <<http://www.mlange.name/arkisto/rikoslaki.html>> 7.1.2013. Ks. myös Tittonen 2008, 4. Lainuudistusprosessin edetessä Suomen hallitus esitti vuonna 1997 eduskunnalle eräiden rikoslakiin kuuluvien säädöksiä uudistamista. Eduskunta hyväksyi edellä mainitun lainkohdan kumoamisen vuonna 1998. Taikuus kriminalisoituna rikoksena poistui rikoslaista 1.1.1999. Nenonen 1992, 225; Hallituksen esitys 1997 <<http://www.edilex.fi/he/19970006>> 7.1.2013; Eduskunnan vastaus hallituksen esityksiin, annettu 15.6.1998. EV 60/1998. <<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/akxhref2.sh?{KEY}=EV+60/1998>> 7.1.2013; Rikoslain 42. luvun 8. §. kumottu lailla 24.7.1998/538. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=24.7.1998#a24.7.1998-563>> 7.1.2013 Perustuu seuraaviin hallituksen esityksiin sekä valiokuntien esityksiin HE 6/1997, HE 117/1997, LaVM 3/1998, SuVM 2/1998, EV 60/1998 (ed. verkkosivu lähteenä). Myös

tarkasteltavaksi ja tuomittavaksi.¹⁷³ Lainkohtaa on pidetty ankarana, sillä se kielsi kaikenlaisen – niin hyvää kuin pahaan tarkoittavan – taikuuden harjoittamisen.¹⁷⁴

Taikuuden kriminalisoinnin on katsottu tapahtuneen kirkon opetusten vaikutuksesta. Vuoden 1734 lain avulla haluttiin suojella kristillistä uskoa ja sen yhtenäisyyttä. Monen rikoksen kuvauksen taustalla oli nähtävissä uskonnon vaikutus teon määrittelyyn.¹⁷⁵ Vuoden 1686 kirkkolain sekä vuoden 1734 lain normien mukaan luterilaisesta tunnustuksesta poikkeaminen oli kriminalisoitu teko. Luterilainen oppi oli ainoa oikea, jota kaikkien tuli noudattaa ja minkä rikkomisesta rangaistiin ankarasti.¹⁷⁶ Maalliset tuomioistuimet alkoivatkin 1700-luvulla yhä enenevässä määrin käsitellä uskonasioihin liittyviä rikoksia.¹⁷⁷ Kristinusko oli aiemmin tullut keskeiseksi osaksi valtion rakennusta ja yhteiskunnallisen järjestyksen muodostumista, minkä vuoksi uskontoa vastaan kohdistuneet uhat – kuten noituus ja taikuus – nähtiin uhkana myös maallista esivaltaa ja valtiota vastaan.¹⁷⁸

Taikatekoon osallistumisestakin saattoi saada langettavan tuomion. Perusteena käytettiin kahta eri lainkohtaa: useimmiten parannettavana olleita tai taikoja auttaneita henkilöitä tuomittiin taikuudesta määrittävän lainkohdan mukaan.¹⁷⁹ Pahanteon kaaren 61.luvun 3.pykälän mukaan osallisuudesta tuli langettaa sama tuomio kuin varsinaisen rikoksen tekijälle, jos syytetty oli ollut tietoinen rikoksen tekemisestä, yllyttänyt siihen tai avustanut rikoksessa.¹⁸⁰ Mikäli joku oli jättänyt ilmiantamatta taikojan teot tai ei ollut ehkäissyt niitä¹⁸¹, hän saattoi saada sakot viimeksi mainitun pykälän mukaan.

Per Sörlinin mukaan Götan hovioikeuden alueella yksi taikusoikeudenkäyntien määrään vaikuttanut tekijä oli esivallan kasvanut kiinnostus rikokseen osallistuneiden roolia kohtaan. Jo ensimmäisessä asetuksessa vala- ja sapattirikkomuksista vuodelta 1665 määrättiin noituuden ja taikuuden harjoittamisen

---

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1998/19980563>> 7.1.2013. Ks. myös Tittonen 2008, 4.

¹⁷³ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) XXV.Cap. 5.§. R:B; 241; Tittonen 2007, 2, 54, 139–145.

¹⁷⁴ Sörlin 1993, 44–45. Toisaalta Linda Ojan (1999, 63–67, 99) mukaan lopullisessa laissa taikuudesta annettava tuomio on lievä verrattuna aikaisempiin lakiehdotuksiin.

¹⁷⁵ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), Jägerskiöldin johdanto XIX, XXI; Oja L. 1999, 118–119. Vrt. Stewart – Strathern 2003, 2.

¹⁷⁶ Ankarloo 1987, 249–250; Sörlin 1993, 31–33; Leino 2002, 121 sekä Schmedemann 1706, 998; Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) I.Cap.M:B; 125–126.

¹⁷⁷ Sirén 1996, 161.

¹⁷⁸ Oja L 1999, 119; Leino 2002, 75.

¹⁷⁹ Esimerkiksi tilallisen poika Pauli Paulinpoika Rausti sai 10 taalerin sakot taikojan avustamisesta, sillä hän oli auttanut irtolainen Pauli Kylmästä tämän suorittaessa hautausmaalla taian kirkonväen poistamiseksi Raustin tilalta. OMA Liminka sk Oulu: 202, 195–196; tk 1768 Oulu: 203, 187v; sk 1768 Oulu: 204, 9v.–11v.

¹⁸⁰ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) LXI.Cap.3.§:M:B; 174; Tittonen 2007, 2, 54, 139–145.

¹⁸¹ Esimerkiksi sotilas Juhani Elgille tuomittiin 5 taalerin sakot siitä, ettei hän ollut estänyt sotilas Matti Raqvettia tekemästä riittä Lumijoen hautausmaalla. OMA Liminka sk 1782 Oulu: 231, 110v.–113v.

ohella taikojien ja tietäjien apuun turvautumisen rangaistavaksi teoksi.¹⁸² Asetus vahvistui vuoden 1687 vastaavassa asetuksessa ja lopulta vuoden 1734 laissa osallisuus taikuuteen määriteltiin rikokseksi.¹⁸³ Yleisemmällä tasolla rikokseen osallistuminen oli tuomittavaa vuoden 1698 kuninkaallisen asetuksen mukaan. Sanamuodoiltaan asetus oli hyvin samantyyppinen kuin vuoden 1734 lain osallisuus-pykälä. Rikoksen ohjeistamisesta tai avunannosta tuli langettaa sama tuomio kuin itse tekoon syylistyneelle langetettiin. Lievemmissä tapauksissa, kuten rikoksen estämättä jättämisestä, saattoi saada ruumiin- tai vankeusrangaistuksen.¹⁸⁴

Osallisuutta 1700-luvun lapsenmurhaoikeudenkäynneissä tutkineen Mona Rautelinin mukaan oikeudella oli laajempi pelivara tulkitessaan osallisuutta rikoksiin: osalliset olivat syyttömiä kunnes toisin todistettiin. Toisaalta tämä saattoi johtaa epäoikeudenmukaisuuksiin oikeuden toimijoiden arvioidessa tapauksia. Rautelin toteaa myös, ettei osallisuusrikosta sinällään ole tutkittu.¹⁸⁵ Rautelinin tulokset vahvistavat Sörlinin näkökulmaa osallisuusrikoksen vaikutuksesta taikusoikeudenkäyntien määrän kasvuun. Osallisuus rikokseen tai sen ehkäisemiseen vaikuttaa olleen yhä keskeisemmässä roolissa esivallan näkökulmasta. Tietyllä tasolla tämä näkyy myös tuloksissani. Osallisuudesta sai sakot useimmiten taikojalle langetetun tuomion yhteydessä, mutta myös taikojan apua hakeneet joutuivat yksin oikeuteen.¹⁸⁶

Vapauttavan tuomion perusteena käytettiin useimmiten Oikeudenkäymiskaaren 17. lukua, 33. pykälää (XVII.Cap.33.§. R:B:). Luvussa määriteltiin lainmukaisesta todistamisesta, ja pykälässä 33 todettiin kantajan velvollisuus näyttää syytensä toteen.¹⁸⁷ Mikäli syytetty kielsi eikä kantaja voinut esittää riittäviä todisteita, hänet vapautettiin tämän pykälän perusteella. Vapautukselle oli myös muita perusteita. Esimerkiksi paltamolainen Tuomas Tuomaanpoika

¹⁸² Tutkijoiden mukaan tähän vuoden 1665 asetukseen ei kovin usein viitattu, vaan taikuustuomioissa käytettiin perusteena vuoden 1442 lakia. Schmedemann 1706, 453; Nenonen 1992, 268–270; Sörlin 1993, 44; Eilola 2003, 55–56.

¹⁸³ Uudessa asetuksessa ei mainita taikojien tai tietäjien apuun turvautumista. Schmedemann 1706, 1142; Kircko-Laki ja Ordningi 1986 (1686), 66; Nenonen 1992, 268–269; Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) II.Cap.2.§.M:B:, 126.

¹⁸⁴ Kongl. Stadgan Om Rådsbane eller wäll. till en missgern. 29.7.1698. Schmedemann 1706, 1516–1517; Rautelin 2009, 14.

¹⁸⁵ Rautelin 2009, 14–15, 28. Vrt. Koskivirta (2001) ja Keskisarja (2007), jotka eivät tarkastele laajalti osallisuutta tai avunantoa henkirikosten ja eläimiin sekaantumisen yhteydessä.

¹⁸⁶ Esimerkiksi iisalmelainen tilallinen Philip Ruotsalainen turvautui taikojan apuun, kun hänen poikansa oli purrut häntä sormeen, minkä vuoksi Ruotsalaisen poika ilmiannettiin (isän pahoinpitely). Parantajan apuun turvautumiseen liittyvä tapaus siirrettiin seuraaville käräjille, jolloin myös parantamistaan tekemisestä epäilty mies joutui syytettyjen penkille. Taikomisesta syytettyä miestä ei voitu tuomita tämän kiellettyä teon, mutta Ruotsalainen sai sakot taikojan avun hakemisesta (II.Cap.2.§.M:B:). JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1762 (mikrofilmi ES4450) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 60; JoMA Iisalmi tk 1763 Ca 26: 36v.–38v. Hovioikeudessa myös Ruotsalainen vapautettiin taikomisesta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1763 ES4451 Savon ja Kymenkartanon lääni no. 35. Vanhempiin kohdistuneesta väkivallasta ks. Liliequist 2014.

¹⁸⁷ R:B: = Rättegångs Balk. Sveriges Rikes Lag 1734 (1986), 229; Tittonen 2007, 2, 54, 139–145.

Karppinen sai vapautuksen taikuussyytteistä vähämielisyytensä perusteella¹⁸⁸. Myös entinen maanmittari Hans Henrik Aspegren vapautettiin taikuussyytteistä, sillä hänet todettiin mieleltään pahasti järkkyneeksi ja määrättiin hospitaaliin.¹⁸⁹ Alioikeuden antamat vapauttavat tuomiot taikuuden harjoittamisesta hovioikeus piti voimassa. Hovioikeus saattoi myös vapauttaa vastaajan hänelle langetetusta tuomiosta puuttuvan näytön vuoksi¹⁹⁰. Usein hovioikeuden päätöstä ei perusteltu lainkaan, mutta alioikeuden materiaalia tarkastelemalla havaitaan, että lieventäminen oli mitä luultavimmin tehty puutteellisen todistusaineiston vuoksi. Huhuihin ja aihetodisteisiin perustuvat lausunnot eivät olleet riittäviä todisteita. Esimerkiksi alioikeuden antamat 20 taalerin taikuussakot elävän käärmeen näyttämisestä taikomistarkoituksessa eivät pitäneet enää hovioikeudessa, vaan vastaaja vapautettiin.¹⁹¹

Keskeistä alioikeuden langettamissa tuomioissa oli niiden lain- ja oikeudenmukaisuus, jotta tuomiot pitäisivät hovioikeudessa. Vuoden 1734 lain myötä otettiin käyttöön legaalinen todisteluteoria kaikissa rikos- ja siviilijutuissa. Todistelun käyttöönoton on katsottu johtuneen niin tarpeesta lisätä syytettyjen oikeusturvaa kuin olleen osa valtiovallan voimistumista.¹⁹² Legaalisen todistelun periaatteiden mukaan tuomioiden taustalla olivat tiukat ohjeet siitä, mikä hyväksyttiin todisteena. Käytännössä tärkeimpänä todistelussa oli syytetyn vapaaehtoinen tunnustus sanallisena tai kirjoitettuna, minkä jälkeen tulivat eriaseteiset todistajanlausunnot, joiden mukaan arvioitiin voitiinko rikoksesta antaa jokin tuomio. Pelkillä epäilyksillä tai aihetodisteilla ei langettavaa tuomiota voida antaa. Vain täydellä todistuksella – siis tunnustuksella tai kahden valahtoisien todistajan yhtäpitävällä lausunnolla – ylemmissäkin oikeusasteissa pitävän

¹⁸⁸ OMA Paltamo tk 1755 Kajaani 6: 272–273, 283–284v., 300–301v.; Tittonen 2007, 156–158. Anu Koskivirran (2011, 58) mukaan tuomio voitiin antaa vain, jos rikoksen tekijä oli ollut täysissä sielun ja ruumiin voimissa. Muun muassa lapset ja mielenvikaiset olivat pykälän nojalla lainmukaisesti syyntakeettomia. Esimerkiksi saarijärveläisen Pauli Saarialhon tapauksessa 13-vuotias tilallisen poika oli puukottanut erästä miestä, joka kuoli haavan tulehduttua. Pojalle tuomittiin kurinpitorangaistus ja Saarialhon parannusyrityksen katsottiin aiheuttaneen haavan tulehtumisen. JyMA Saarijärven tk 1793 I Cg 1; Ks. myös Renvall 1945, 71–75; Lahti 2013, 105.

¹⁸⁹ Lääkärin todistuksella Aspegrenin havaittiin tulleen luulosairaaksi erään haaksirikon yhteydessä. Tautinsa vuoksi alkoholisoitunut ja mieleltään järkkynyt Aspegren muun muassa aiheutti pahennusta yhteisössään ja tuli Pietarsaaren kirkkoon pääkallo mukanaan. Miehen paheksuttava toiminta oli johtanut myös viran menettämiseen. Aspegren kertoi ottaneensa pääkallon parantamistarkoituksessa, muttei taikoakseen. VMA Pietarsaaren RO 1784 Cb: 21, § 25, § 49 (48), § 50; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1784 (mikrofilmi ES4468) Vaasan lääni no. 35. Mielisairauksista varhaismodernilla ajalla Vilkuna KHJ 2010, 71–102.

¹⁹⁰ Noituudesta määrävien lakien mukaan riittävän näytön hankkiminen oli syytteen esittäjän tehtävä. Toisaalta viralliset normit muuttuivat siten, että noituuden kohdalla taikojan ja noitujan intentioita tärkeämmiksi tuli se, oliko jotain konkreettista vahinkoa tapahtunut. Pelkkä paha tahto ei enää riittänyt syytteen saati tuomion perusteeksi, vaan kantajan tuli osoittaa joutuneensa kokemaan epäonnea tai muita vastoinkäymisiä konkreettisesti. Esim. Sörlin 1993, 60; Oja L 1999, 97–98.

¹⁹¹ Hovioikeus katsoi, ettei vastaajan käytös viitannut taikuuden harjoittamiseen. Alioikeuden asiakirjoja ei ole tapauksesta säilynyt. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1783 (mikrofilmi ES4468) Oulu ja Kuopio no. 123

¹⁹² Pihlajamäki 1996, 38–40, 158; Koskivirta 2001, 103.

tuomion langettaminen oli mahdollista.¹⁹³ Näyttövaatimusten kiristymisen myötä legaalissa todistelussa velvollisuus todisteiden hankkimiseen oli kantajan vastuulla. Tämä vaikutti myös todistajanlausuntojen arviointiin. Ilman pitävää näyttöä ei rikoksesta, varsinkaan henkeen kohdistuneesta, voitu tuomita oikeuden- tai lainmukaisesti, jolloin tuomio oli vapauttava.¹⁹⁴ Toisaalta raskaissa rikoksissa tapaus voitiin jättää myös tulevaan, mikäli syytöksen tueksi saatiin vain puoli- tai aihetodisteita. Tällöin kantajan tehtäväksi jäi hankkia tarvittavat todisteet.¹⁹⁵ Oikeusvarmuus rikoksen käsittelyssä toteutuikin silloin, kun eri oikeusasteet arvioivat todisteluohjeiden mukaan sitä, mikä rikos oli tapahtunut ja kuka sen oli mahdollisesti tehnyt. Aikalaiset eivät tuominneet ihmisiä vaillinaisin todistein.¹⁹⁶

Tuomioiden lainmukaisuuden varmistamiseksi myös taikateot ja niihin osallistuneiden henkilöiden osuus asioihin tutkittiin hyvin tarkkaan ennen päätöstä. Alioikeuden päätöksiä ei Vaasan hovioikeudessa tavallisesti muutettu, olivat ne sitten vapauttavia tai langettavia.¹⁹⁷ Vapauttavia tai sakkoja alentavia tuomioita annettiin hovioikeudessa lähes saman verran, yhteensä noin neljäsosassa tapauksia. Vapauttavien tuomioiden taustalla oli useimmiten todisteiden puute. Sakkojen alentamisen taustat eivät kaikista tapauksista selviä hovioikeuden suppean informaation vuoksi. Hovioikeudessa tuomioita lievennettiin

¹⁹³ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), Jägerskiöld XXIII-XXIV;17.Cap.R:B., 223; Sirén 1996, 148. Ks. myös Tittonen 2007, 148–151. Heikki Pihlajamäen (1996, 38–42) mukaan erittäin raskaissa rikoksissa, kuten oikeudessa tapahtuneissa rikoksissa, voitiin täydellisen todisteen vaatimuksesta luopua. Tällöin myös puolittodistukset saattoivat riittää langettavan tuomion antamiseen. Vrt. Koskivirta 2001, 103–110, jonka mukaan legaalisen todistelun käyttö muun muassa hankaloitti eri oikeusasteiden toimintaa ja rajoitti tuomarien harkintavaltaa huomattavasti. Lisäksi ruumiillisen kiduttamisen kieltäminen vaikutti tunnustuksen saamiseen. Riittävän näytön puuttuessa jopa hyvin todennäköisesti syylliset henkilöt saattoivat vapautua syytteistä.

¹⁹⁴ Esim. Pihlajamäki 1996, 158.

¹⁹⁵ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), Jägerskiöld XXIII-XXIV. Esimerkiksi yhdessä noituustapauksessa alioikeus päätti siirtää noituuden tai myrkyn avulla tehdyn murhan tutkinnan tulevaan puolittodisteiden vuoksi. VMA VHO alistusaktit Ece 7; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no. 42.

¹⁹⁶ Koskivirran (2001, 103–110, 145) mukaan oikeusvarmuudella tarkoitetaan niin ylempien oikeusasteiden tekemiä lievennyksiä tuomioiden kuin langetettujen tuomioiden lainmukaisuutta.

¹⁹⁷ Tässä yhteydessä olen tarkastellut vain taikuudesta annettuja päätöksiä päätekkijöiden osalta. Osallisten tuomioita ei ole tarkasteltu. Useat tapaukset sisälsivät muista rikoksista saatuja tuomioita, kuten juopumusta tai sapattirikoksia, mutta näitä koskevia päätöksiä ei ole hovioikeuden osalta huomioitu. Laskennallisesti on haasteellista arvioida miten ne tapaukset, joissa noituuden ohella syytettiin taikuudesta (pari tapausta), lasketaan mukaan. Tästä syystä nämä tapaukset puuttuvat laskennallisesta osuudesta. Poikkeuksellinen on kahden sotkamolaisen sotilaan tapaus, jossa hovioikeus puuttui alioikeuden tuomioon. Juttuun mukaan vedettyjä miestä (läsnä taikateon hetkellä) ja naista (väitettiin turvautuneen taian suorittaneeseen henkilöön) ei tutkittu saati tuomittu alioikeudessa, mutta hovioikeus päätti vapauttaa kyseiset henkilöt heidän kieltäessään osuutensa. OMA Sotkamo sk 1754, tk 1755 Kajaani 74 (ei sivunumeroita); JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1755 (mikrofilmi ES4446) Pohjanmaa no. 19. Näitä henkilöitä en ole laskenut mukaan osallisten lukumäärään, koska heitä ei syytetty missään vaiheessa tutkintaa. Tapaus osoittaa hovioikeuden seuranneen tarkkaan alioikeuden toimintaa.

tai kovennettiin myös muiden rikosmuotojen kohdalla: esimerkiksi eläimiin sekaantumistapauksissa suurin osa alioikeuden langettamista tuomioista muutettiin ruumiinrangaistukseksi tai syytetty vapautettiin syytteestä.¹⁹⁸ Ainoastaan muutaman kerran hovioikeus korotti sakkoja. Yhdessä jutussa korottamisen syynä oli ilmeisesti teon vakavuus¹⁹⁹, kun taas muutoin taustalla oli rikoksen uusiminen.²⁰⁰ Lisäksi muutamassa tapauksessa rangaistus muutettiin hovioikeudessa ruumiin- tai sakkorangaistukseksi, esimerkiksi vastaajan pahantapaisuuden vuoksi.²⁰¹

Anu Koskivirta on osoittanut Savo-Karjalan henkirikosten osalta alioikeuksien alkaneen tuomita vastoin lakia, esimerkiksi ilman täyttä näyttöä, lähestyttäessä 1800-luvun vaihdetta. Tämä johtui osittain tekojen raaistumisesta, mutta myös alioikeuksien vapaammasta todisteiden harkinnasta. Aikaisemmin tiukasti legaalista todisteluteoriaa seuranneet alioikeudet olivat saattaneet päästää vapaalle jalalle sellaisia henkilöitä, joiden syyllisyydestä ei ollut yhteisössä lainkaan epävarmuutta, mutta jota ei ilman täyttä todistetta voitu tuomita teosta. Useimmiten hovioikeus muutti alioikeuden väärin perustein langettamaa tuomiota.²⁰² Taikuustapauksissa oikeusvarmuus vaikuttaa säilyneen vakiona koko tutkimusajan. Ali- tai hovioikeuden langettamissa tuomioissa ei näy merkittäviä eroja lähestyttäessä 1800-luvun vaihdetta.

Vaikka suurin osa tapauksista on taikuusoikeudenkäyntejä, myös joitakin noituustapauksia käsiteltiin²⁰³. Noituudesta rangaistiin jo keskiajalla, ja sellaisena se säilyi myös vuoden 1734 yleisessä laissa. Pahanteonkaaren toisen luvun ensimmäisessä pykälässä (II.Cap.1.§. M:B:) määrättiin kuolemanrangaistus kaikentapaisesta noituudesta, niin kuolemaan johtaneesta kuin sen lievemmistä

¹⁹⁸ Keskisarja 2007, 45–46.

¹⁹⁹ Vanhan tilallisen Elias Lipastin saamaa 10 taalerin tuomiota kovennettiin hovioikeudessa. Lipastin tapauksesta säilynyt alistusakti on harvinaisen lyhyt eikä hovioikeudessa perustella tuomion koventamista. Ilmeisesti hänen tekonsa tulkittiin hyvin vakavaksi, sillä Lipasti oli ottanut lukitsemattomasta haudasta luita kirkkomaalta palauttaakseen varastettua omaisuuttaan. Hän oli sitonut luut yhteen hevosen harjastukon kanssa ja kiinnittänyt esineet joessa olevaan tolppaan ("*...wid i en plå i Ån...*"). VMA VHO Alistustaktit Ece 23; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1793 (mikrofilmi ES4476) Vaasan lääni no.24.

²⁰⁰ Esimerkiksi erotetun täydennysmiehen Olavi Wernqwistin tuomiota kovennettiin hovioikeudessa, koska hänen havaittiin uusineen taikuusrikoksensa. Sakot nousivat alioikeuden tuomitsemista sakoista 40 taalerin sakkoihin. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1784 (mikrofilmi ES4468) Vaasan lääni no.57.

²⁰¹ Esimerkiksi kaksi Pohjanmaan rykmentin sotilasta, Simon Strom ja Henric Qwist, saivat kirkkoon murtautumisesta langetetun raipparangaistuksen yhteydessä muun muassa 30 taalerin sakot taikuuden harjoittamisesta, jotka miehet korvasivat raipalla. Hovioikeudessa miesten saamat tuomiot murtautumisesta ja taikuudesta muutettiin uhkarohkeuden (*öfverdåd*) ja pahantapaisuuden (*vanart*) vuoksi 40 taalerin sakoiksi 9.§.XXI.Cap.M:B: perusteella. Miesten ei havaittu harjoittaneen taikuutta tai varastaneen kirkosta mitään, mutta he olivat rikkoneet kirkon omaisuutta. Muista rikkomuksista annetut sakot hovioikeus piti pääsääntöisesti voimassa. VMA VHO alistusaktit Ece 29; VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1794 (mikrofilmi ES4477) Oulun ja Kuopion lääni no.43.

²⁰² Koskivirta 2001, 140–148.

²⁰³ Noituutta käsiteltiin 13 tapauksessa. Ks. liite 1. Taikuusoikeudenkäynnit 1754–1800. Noituustapauksista laajempaa analyysiä luvussa 3.1.

muodoista. Myös noitatekoon osallistunut tai noidalta apua pyytänyt henkilö tuomittiin kuolemaan. Pykälässä määriteltiin myös tuomitun teloitustapa.²⁰⁴ Noituutta koskevaa pykälää käytettiin aineistossani ainoastaan yhdessä tapauksessa, jossa kantaja sai kuolemantuomion syytettyään aiheettomasti myrkyttämisestä ja sairauden aiheuttamisesta noituudella. Hänen kuolemantuomionsa lievennettiin hovioikeudessa 30 parin raipparangaistukseksi, minkä lisäksi hänen piti esittää julkinen anteeksipyyntö aiheettomasti syyttämilleen henkilöille.²⁰⁵ Uusi laki suhtautui entistä tiukemmin noituuteen, sillä aiemmin kuolemantuomio oli langetettu vain kuolemaan johtaneesta noituudesta. Ankarammista rangaistuksista huolimatta noituustapauksissa korostettiin edelleen riittävän näytön merkitystä.²⁰⁶ Marko Nenosen mukaan uuden lain tullessa voimaan kuolemantuomioita ei ollut kuitenkaan langetettu enää 40 vuoteen.²⁰⁷ Viimeinen tieto leuteroidusta noituustuomiosta on Turun hovioikeudesta vuodelta 1701.²⁰⁸ Ruotsissa viimeinen kuolemantuomio maagisesta vahingoittamisesta langetettiin vuonna 1697 Bohusin läänissä. Ainoastaan paholaisliitosta ja jumalanpilkasta langetettiin kuolemantuomioita 1700-luvun aikana.²⁰⁹

Kustaa III:n asetus 20.1.1779 poisti kuolemantuomion noituudesta ja useista muista rikoksista. Sittenmin noituuspykälä ei ollut enää lainvoimainen. Kuolemantuomion poistamiseen on nähty vaikuttaneen se, ettei maagiseen vahingoittamiseen todellisena tekona enää uskottu oppineiston ja lainsäätäjien piirissä samalla tavoin kuin ennen.²¹⁰ Toisaalta tulokseni osoittavat, että kansan keskuudessa maagiseen vahingoittamiseen uskottiin edelleen: viimeinen noituustapaus käsiteltiin Vaasan hovioikeudessa vuonna 1790. Paltamolaisen Samuli Anttosen väitettiin uhanneen noitua toisen miehen hengiltä. Anttosen tapausta kuitenkin käsiteltiin koko ajan taikuutena, ja hänet vapautettiin syytteistä todisteiden puuttuessa.²¹¹

Ainoastaan kahdessa Savon ja Kymenkartanon läänistä vuodelta 1774 olevassa tapauksessa syytökset käsiteltiin noituutena. Ensimmäisessä tapauksessa syytettiin kolme miestä kuolemaan johtaneen kaatumataudin noitumisesta. Heidät kuitenkin vapautettiin syytteistä, koska heitä vastaan ei saatu täyttä näyttöä eikä kuolemalla rangaistavassa tapauksessa voitu langettaa puhdistusvalaa.²¹² Tapaus on monimutkainen, sillä samassa oikeudenkäynnissä käsitel-

²⁰⁴ Sveriges Rikes Lag 1984 (1734) II.Cap.1.§. M:B:, 126. Katso myös Oja L 1999, 59–63; Eilola 2003, 55–56; Nenonen 2006, 239.

²⁰⁵ JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1754 (mikrofilmi ES4446) Savo ja kymenkartano no. 30.

²⁰⁶ Sörlin 1993, 60; Oja L 1999, 97–98.

²⁰⁷ Nenonen 1992, 225.

²⁰⁸ Heikkinen & Kervinen 1987, 291.

²⁰⁹ Jumalanpilkkaa ja paholaisliittoja oikeusrevision materiaalilla tutkineen Soili-Maria Ollin (2007, 47, 60–61, 63 taulukko 3) mukaan oikeusrevisio pääosin lievensi näistä rikoksista langetettuja kuolemantuomioita ankariksi ruumiinrangaistuksiksi (raippaus tai piiskaaminen, kujanjuoksu, vankeus tai rangaistustyö). Myös Sörlin 1993, 61. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), 264. Oja L 1999, 116–117, 290–291.

²¹¹ OMA Paltamo tk 1790 Kajaani 46: 58–61v., 108–109v., 139–140v. Tittonen 2007, 126–127.

²¹² Alioikeus päätti, ettei miehiä voitu langettaa puhdistusvalalle Oikeudenkäyntikaaren 17.luvun 30. pykälän mukaan. Riittämätön näyttö ei ollut peruste puhdistusvalan

tiin usean henkilön edesottamuksia. Kuoleman aiheuttamisen lisäksi heitä syytettiin muun muassa sairauden aiheuttamisesta noidutulla tupakalla, lapsen kuoleman aiheuttamisesta, eläinten vahingoittamisesta noituudella, hautausmaataikuudesta sekä taikakonstien opettelusta ja taikataidoilla kehuskelusta. Alioikeus ei langettanut kuolemantuomiota yhdestäkään noituussyytteestä, vaan vapautti syytetyt riittämättömien todisteiden vuoksi. Hovioikeus lievensi suurinta osaa alioikeuden muista rikoksista – kuten taikojan avun etsimisestä – antamista tuomioista tai piti ne voimassa.²¹³ Toisessa tapauksessa syytös kuoleman aiheuttamisesta noituuden avulla tai myrkyttämällä siirrettiin myöhemmään, koska syytetyt kielsivät rikoksen ja asiasta oli saatu ainoastaan puolitodistus. Hovioikeus kuitenkin vapautti syytetyt heidän kiellettyään syyllisyytensä sekä vakuuttavien todisteiden puuttuessa.²¹⁴

Näissä tapauksissa näkyy selvimmin erot oikeuden toimijoiden ja kansan suhtautumisessa noituuteen ja taikuuteen. Noituustapauksissa kantajina olivat rahvaan edustajat, jotka tulivat oikeuden eteen kärsittyään jonkin aineellisen vahingon tai jonkun henkilön kuoltua tai sairastuttua. Yhdessä tapauksessa hovioikeusaineistosta ei käy ilmi kantajan henkilöllisyyttä²¹⁵. Kantajien mielestä sairaudet ja kuolemat olivat noituudella aiheutettuja, mutta oikeus suhtautui eri tavalla. Kansan uskomukset ja käsitykset noituuden olemassaolosta sekä vaikuttavuudesta ihmisen arjessa olivat yhä voimissaan, minkä tapausten olemassaolo jo osoittaa. Käsitellessään ja tuomitessaan tapaukset taikuutena oikeuden näkökannan muutos noituuden olemassaoloon kuitenkin näkyy. Oppineiston taholta alkanut skeptisyys noituutta ja taikuutta kohtaan alkoi näkyä myös eri oikeusasteiden toiminnassa.²¹⁶ Noituuden mahdollisuuteen ja vaikutukseen ympäröivässä maailmassa ei enää välttämättä uskottu niin voimakkaasti yhteiskunnan oppineempien ihmisten taholla.

Tärkeämpi selitys noituustapausten käsittelylle taikuutena lienee se, että näyttövaatimusten tiukentuminen johti siihen, että noituuden osoittaminen toteen oli äärimmäisen vaikeaa. Noituus oli rikos, joka ei välttämättä jättänyt jälkeä tai konkreettisia todisteita²¹⁷. Riittävien todisteiden puuttuminen oli laa-

---

käyttöön silloin, kun rikoksesta voitiin langettaa kuolemantuomio. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no.62; Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) XVII.Cap.30.§. R:B., 229.

²¹³ Tapauksesta ei ole säilynyt alioikeuden materiaalia, eikä hovioikeuden aineistossa kuvata miten eri teot väitettiin tehdyn. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no.62. Ks. myös Lahti 2013, 105.

²¹⁴ Alioikeus päätti siirtää tulevaan Oikeudenkäyntikaaren 17.luvun 32.pykälän perusteella niin kuolemanaiheuttamisen kuin noituudesta syytettyjen henkilöiden välisen kaksinkertaisen huoruustapauksen. Näin meneteltiin, jotta henkeä koskevissa tapauksissa olisi saatu riittävä näyttö. VMA VHO alustusaktit Ece 7; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no. 42; Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) XVII.Cap 32.§.R:B., 229. Ks. myös Koskivirta 2001, 293, joka on tarkastellut samaa tapausta henkirikoksen näkökulmasta. Vrt. Pihlajamäki 1996, 41–43.

²¹⁵ Tapauksesta ei ole riittävästi tietoa saatavilla. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 74.

²¹⁶ Esim. Oja L 1999, 94, 221–229, 260.

²¹⁷ Oja L 1999, 201–203; Eilola 2003, 265.

jemmaltikin syy vapauttaviin tuomioihin. Anu Koskivirran mukaan vuoden 1734 laissa käyttöön otettu legaalinen todisteluteoria yhdessä tiukentuneiden näyttövaatimusten kanssa vaikutti alioikeuksien mahdollisuuksiin arvioida todisteita vapaasti ja antaa harkinnanvaraisia tuomioita. Muuttuvat asetukset vaikuttivat lopulta 1700-luvun aikana myös hovioikeuksien toimintaan ja valtuuksiin lieventää tai koventaa tuomioita. Riittävän näytön puuttuessa jopa hyvin todennäköisesti syylliset henkilöt saattoivat vapautua syytteistä. Tämän onkin katsottu alkaneen hiljalleen nakertaa eri oikeusasteiden arvovaltaa, sillä alioikeuksien langettamien tuomioiden lieventämisen nähtiin vaikuttavan ihmisten uskoon alioikeuden toimintaan.²¹⁸

Lainuudistuksen myötä Kustaa III pyrki lieventämään tuomioita valistusideologian mukaisesti. Uudistuksen on arvioitu olleen pitkälti osa Kustaa III:n pyrkimyksiä vahvistaa poliittista valtaansa niin koti- kuin ulkomailla.²¹⁹ Noituuden kohdalla oli merkityksellistä, että lain uskonnollinen perusta – Raamattu – oli alkanut saada entistä laajempaa kritiikkiä. 1700-luvun alussa Ruotsissa alkoi maallisen vallan sekularisoituminen, jonka seurausta myös lain raamatullisten perusteiden kritiikki ja kyseenalaistaminen olivat. Linda Ojan mukaan Kustaa III halusi torjua uskonrikosten raamatullisten perusteiden voimakkaan painoarvon. Myös 1600-luvun lopulla alkanut noituuden ja taikuuden määritelmien muuttuminen juridisessa kielenkäytössä kertoo ajatusmaailman sekularisoitumisesta. Kuningas ja aateli eivät suhtautuneet enää yhtä ankarasti noituuteen ja taikuuteen kuin papisto.²²⁰ Lisäksi kuolemantuomion perustana ollut paholaisliittoa koskeva asetusta vuodelta 1687 kumottiin Kustaa III:n kirjeellä hovioikeuksille 2.9.1779. Sittemmin paholaisliittoon suhtauduttiin taikuuden harjoittamisena, josta tuli tuomita taikuudesta määrittävän lainkohdan mukaan.²²¹ Monissa muissa Euroopan maissa taikuustapaukset olivat hävinneet pöytäkirjoista jo hyvissä ajoin ennen dekriminialisointia.²²² Suomessakin taikuusoikeudenkäyntien määrä pieneni 1800-lukua lähestyttäessä²²³, mutta ei niin merkittävästi, että se olisi vaikuttanut suoraan myöhempään dekriminialisointiin. On pikemminkin niin, että tapausmäärän pysyminen korkeana kertoo esivallan oikeaa uskonharjoitusta koskevan kontrollin jatkumisesta vielä 1700-luvun jälkipuoliskolla. Tapausten määrän vähittäinen väheneminen kertoo kuitenkin skeptisyyden lisääntymisestä. Taikuus silti säilyi rikoksena hyvin pitkään Suomessa, eikä siihen suhtauduttu samalla tavoin huijaamisena kuin

²¹⁸ Koskivirta 2001, 103–110, 124; 2007, 150–177.

²¹⁹ Anners 1965, 180–181, 183, 227–229, 261–268. Ks. myös Koskivirta 2001, 46–47.

²²⁰ Oja L 1999, 87, 101, 117–118. Lainuudistuksen perusteista Anners 1965, esim. 236. Ks. myös Björne 1999, 137; Karonen 2008, 379; Koskivirta 2001, 113, 163–168. Ks. myös Tiittonen 2007, 139–145.

²²¹ Oja L 1999, 101–102, nootti 348, 339; Olli 2007, 23.

²²² Levack 1999, 76–77.

²²³ Katso taulukko 1. Tämä näkyy selkeämmin silloin, jos 1780- ja 1790-luvut jaotellaan pienempiin tarkastelukausiin. Vrt. Nenonen (1992, 289), joka arvelee taikuusoikeudenkäyntien häviävän siinä vaiheessa, kun uskonnollisen yhtenäisyyden tavoittelu ei ollut enää esivallalle tärkeintä.

Ruotsissa²²⁴. Muutamissa tapauksissa oikeus luonnehti taikojan tekoa ”yksinkertaisen väen viettelyksi”²²⁵ tai ”narraamiseksi”²²⁶, mutta huijaamiseen ei sen kummemmin viitattu. Tapaukset osoittavat sen, että oikeuden toimijoiden suhtautuminen taikuuteen ja sen mahdolliseen vaikutukseen alkoi vähitellen muuttua.

2.2 Kirkkojen ja hautausmaiden kontrolli

Taikuudesta annettujen säädösten lisäksi hautausmaihin sekä kirkkoihin liittyvät normit ja säädökset olivat tärkeitä. 1700-luvun jälkipuoliskolla yleistyi taikatapa, jota ei aiemmilta vuosisadoilta tunneta tässä mittakaavassa. Puolet kaikista taikuuosoikeudenkäynneistä koski hautaus- ja kirkkomailla, kirkkoissa tai kelloapulissa tehtyjä maagisia riittejä. Käytän niistä kokoavasti luomaani termiä *hautausmaataikuus*. Hautausmaataikuuden laajuutta ei ole aiemmin havaittu. Hautaus- ja kirkkomaihin liittyviä uskomuksia ja taikatekoja käsitellään laajemmin omassa luvussaan, ja tässä tarkastellaan niiden suhdetta lakeihin ja normeihin. Hautausmaataikuus rikkoi niin maallisen kuin hengellisen esivallan määräyksiä vastaan. Pyhänä pidetystä hautausmaasta oli annettu erilaisia säädöksiä, jotka määrittivät muun muassa hyväksyttävää käytöstä kirkossa ja sen hallintaan kuuluvilla alueilla. Lisäksi hautaamista ja kirkkoa koskevat lait ja asetukset kuvastavat aikalaisten käsityksiä hautaus- ja kirkkomailla vallitsevista voimista.²²⁷ Lainsäädännön kautta tarkasteltuna ihmisten suhde ja suhtautuminen hautausmaihin pyhänä tilana selkeytyy, mutta samalla paljastuu myös taikatekojen taustalla olevia käsityksiä vainajista ja heidän voimistaan sekä syitä, miksi hautausmaat korostuivat taikuuden harjoituspaikkana 1700-luvun jälkipuoliskolla.

²²⁴ Ruotsissa rikoslaki uudistettiin vuonna 1864, jolloin ainoastaan taikuuden harjoittaminen säilyi rikoslaissa. ”Petoksista ja muista vilpillisyyksistä” määräävän rikoslain 22.luvun 15 pykälän mukaan taikuuden harjoittamiseen suhtauduttiin petoksena: erilaisia taikuuden muotoja tai ennustamista hyödyntämällä toisten ihmisten pettämisestä tai voiton tavoittelusta sai sakkoja tai maksimissaan vuoden vankeutta. Linda Ojan (1999, 67, 77, 102) mukaan laissa tapahtunut muutos oli seurausta skeptisyyden kasvusta. Suhtautuminen noituuteen ja taikuuteen muuttui ajan myötä niiden fyysisestä vahingoittavuudesta tekojen luonteeseen kanssaihmistä huijaavana tekona. ”*Om bedrägeri och annan oredlighet*”. 1864 Strafflag 22.Kap.15.§. 491. <<http://www.wisberg.se/wisberg.se/pdf/strafflagen1864.pdf>> Luettu 26.5.2015. Maailmankuvan muutosten vaikutuksesta aikalaisten käsityksiin Nilsson 2012, 50–52, 57–61, 137–147.

²²⁵ OMA Paltamo tk 1761 Kajaani 9: 22-24v; Lahti 2013, 94.

²²⁶ Irtolaisena kierrelleen vastaajan todettiin narranneen taikuuden avulla heikkouskoisia ihmisiä elantonsa saamiseksi (...*hos enfalldigt och lätt trogit folck narra sig till fodan och uppehället...*).JyMA Viitasaari tk 1796 I Ca: 8; VMA VHO alistusaktit Ece 35.

²²⁷ Hautausmaan pyhästä luonteesta pyhän käsitteen määrittelyn yhteydessä sekä luvussa 5.

Hautausmaataikuutta käsiteltiin kaikkiaan 87 tapauksessa²²⁸. Tuomiokirjoissa hautaus- ja kirkkomaahan tapahtumapaikkana viitataan sanalla *kyrkogård*. SAOB:n mukaan termillä tarkoitettiin kirkon ympärillä olevaa aluetta, jota käytettiin hautausmaana joko osittain tai kokonaan. Se tarkoitti myös kauempina kirkon välittömästä läheisyydestä sijainneita hautapaikkoja.²²⁹ Sana *kyrkogård* suomentuu seuraavasti: hautausmaa, kirkkoma, kalmisto.²³⁰ Joissain tapauksissa kirkon välittömän läheisyyden ulkopuolisilla hautapaikoilla tapahtuneisiin taikatekoihin viitataan kirkkoma-termin ohella sanalla *begravningsplats*, mikä tarkoittaa hautapaikkaa ja kirkkomaata²³¹. Kirkkomaaksi katsottiin vuoden 1734 lain mukaan kaikki kirkkoon kuuluvat ja kirkonaidan sisäpuolella olevat alueet – kuten hautausmaa – sekä kirkkotie. Se oli siunattu alue, johon aikalaiset yhdistivät myös kirkkotuvan, -mäen ja -rannan. Käsitettä venytettiin laajemmallekin, sillä kirkkomaaksi katsottiin myös kirkon hallinnolliseen valtaan kuuluvat rakennukset, kuten pitäjätupa. Nämä alueet ja rakennukset olivat julkisia tiloja, joissa käyttäytymisessä oletettiin noudettavan tiettyjä kirjoitettuja ja kirjoittamattomia sääntöjä.²³²

Hautaus- ja kirkkoma-termin erottaminen toisistaan on hankalaa, sillä lähestulkoon kaikki hautausmaataikuudeksi luokiteltavat teot tapahtuivat kirkkojen yhteydessä alueilla, joihin viitattiin aina *kyrkogård*-termillä. Itse taikateko ei määrittänyt suoranaisesti tapahtumapaikasta käytettyä termiä. Hautausma-termin onkin katsottu olevan uudempi ja sillä on tarkoitettu etämmälle kirkosta perustettuja kristillisiä hautausmaita. Kaarina Kosken mukaan kansanperinneaineistossa kirkko- ja hautausmaa -termejä käytetään usein toistensa synonyymeina tai yhtä aikaa. Myös Koski itse käyttää termejä toistensa synonyymeina.²³³

Käytän kirkkoma-terminä tapauskuvausten kohdalla, mutta erottelen tilastollisissa esityksissä varsinaisella hautausmaalla suoritettut aiat muualla kirkkomaan alueella suoritetuista. Mukailen Koskea käyttäessäni hautaus- ja kirkkomaata toistensa synonyymeina. Tämä johtuu pitkälti siitä, että kirkkoma-sana kattaa aikalaiskielessä niin varsinaisen kirkkomaaksi määritellyn alueen, kuin nykytermein hautausmaaksi luokitellun alueen. Lisäksi aikalaisterminä kirkkoma saattoi olla yksinomaan hautausmaana. Kirkkomaalla suorite-

²²⁸ Tapausten yhteismäärä on 174, jolloin hautausmaataikuutta käsiteltiin 50 % tapauksia. Ks. taulukko 9 luvussa 5, sekä liite 1.

²²⁹ SAOB: *kyrkogård* <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>> 10.6.2014.

²³⁰ Lampén 1978, 400. *Kirkko*-sanaan pohjautuvat termit kuolleiden leposijasta tulivat käyttöön kristinuskon myötä. Talve 1988, 5.

²³¹ SAOB: *begravningsplats*. <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>> 10.6.2014. Esimerkiksi entisen tilallisen Olavi Karvisen toimia Kuopionniemen hautapaikalla (*begravningsplats*) tutkittiin osana vanhaa kuolemantapauksen tutkintaa. VMA VHO designaatio-luettelot ja päätöstalliot 1797 (mikrofilmi ES4582) Oulun ja Kuopion lääni no. 74. JOMA Cc 5 Kuopion ylimääräiset käräjät 14.12.1796 §6, 282–283; 15.12.1796 §8, 284v., 287–289v; C II a 5 Liperin talvikäräjät 12.5.1797, 225v.–225. Kuopionniemellä on paikallishistoriallisten tietojen mukaan sijainnut ensimmäinen Kuopion kirkoista. Väänänen 1975, 458; Toivanen 1975, 545–548. Ks. myös Kuha 2015 [käsikirjoitus].

²³² Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) XVIII. Cap.1-5.§. M:B; 139–140; Vilkkuna KHJ 1995, 214–215.

²³³ Wirkkala 1945, 8, 30, 42; Koski 2011, 127.

tuissa taikuusriiteissä saatettiin kaivaa hautoja auki tai hakea luita luutalosta ruumiin osien hyödyntämiseksi. Myös kirkon ympäri juokseminen, kirkon oven potkiminen, itse kirkossa tai kellotapulissa taikominen olivat hautausmaataikuutta. Hautausmaalla tai kirkossa tehtyihin taikuusriitteihin ei yleensä liittynyt muualla kirkkomaalla tehtyä riitettä. Poikkeuksen muodostavat eräät kellotapulissa suoritettut taikateot, joita täydennettiin hautausmaataikuudella, mikä vaikeuttaa tapausten tilastointia. Esimerkiksi Matti Granat oli aukaissut kirkkoon kuuluvan haudan Ylivetelin kirkon kirkkomaalla, yrittänyt jyskyttämällä avata arkun lukon ja mennyt sen jälkeen kellotapuliiin ja soittanut kelloa kolme kertaa. Tekoa pidettiin taikuuden harjoittamisena, koska hän oli aiemmin uhonnut menevänsä kirkkomaalle ”herättämään väkeä”.²³⁴

Ruotsin lainsäädännössä oli kiinnitetty huomiota kirkkoihin ja hautausmaihin jo ennen vuoden 1734 lakia. Erilaisin asetuksin määritettiin 1500- ja 1600-lukujen aikana esimerkiksi sitä, miten kirkkoa ja sen omaisuutta tuli kohdella. Jopa ”kummalliset Jumalanpalvontamenot” olivat kiellettyjä kirkkokennuksissa.²³⁵ Vaikka kirkkokaari puuttui valtakunnan laista vuoteen 1608 saakka, kirkon toimintaa oli säädelty jo keskiaikaisissa maakuntalaeissa eri tavoin. Myös vuonna 1571 annettu ensimmäinen reformaation jälkeinen kirkkojärjestys säänteli kirkon toimintaa ja toimituksia²³⁶. Vuoden 1686 kirkkolaissa annettiin määräyksiä oikean uskonopin noudattamisesta ja siitä, kuinka kirkkoissa ja sen alueella tuli toimia. Kirkkolaki puuttui entistä tiukemmin ihmisen elämään sekä kirkon ja valtion väliseen suhteeseen.²³⁷

Vuoden 1734 laissa sekä muissa 1700-luvun asetuksissa annettiin lisää määräyksiä kirkkoihin liittyen, esimerkiksi siitä mikä oli soveliaista käytöstä kirkossa ja miten kirkot tuli rakentaa²³⁸. Näiden säädösten on nähty toimineen ohjenuorana sille, miten kirkkoissa ja niiden ympäristöissä tuli käyttäytyä. Norminvastainen käytös kirkkoissa ei ollut epätavallista, ja sen taustalla saattoi olla juopumus. Alkoholin nauttiminen oli keskeinen osa kansan pyhän viettotapojen.²³⁹ Suhtautuminen juopumukseen riippui pitkälti siitä, miten kirkossa käyt-

²³⁴ ”under hotelse at, (upwist)(wisa) upwäcka mycket folck (som skulle upstå) å Kyrckogården”. VMA Kokkala ja Kälviä tk 1783 C 1 a 11 § 45. Tapaus on laskettu kirkkomaataiaksi, eikä yksinomaan hautausmaalla tai kellotapulissa tehdyksi taiaksi. Vainajien herättäminen avun saamiseksi saatettiin tulkita kansan piirissä normirikkomukseksi elävien ja kuolleiden välillä, jolloin vainajat saattoivat ryhtyä kiusaamaan eläviä. Koski 2011, 69, 227–229. Ks. myös Hagberg 1937, 474–475, 641. Itse taikatekoon ja vainajien herättämiseen liittyvistä merkityksistä katso tarkemmin luku 5.

²³⁵ Leyonmarck 1820, 344–354; ”besynnerlig Gudsdyrkan”, säädös Örebrosta vuodelta 1529. Leyonmarck 1820, 346.

²³⁶ Kyrkoordningen 1571 (1971), 21–200.

²³⁷ Karonen 2008, 243–248; Leino 2002, 68, 75–79, 121–125; Nenonen 1992, 270–271.

²³⁸ M:B; XVIII.Cap. ja XLVI.Cap. M:B: Sveriges Rikes Lag 1734 (1986) 93, 127, 139–140, 163; Esim. Svea Hofrätts bref om deras straff som oljud och förargerlse göra i kyrkan 20.1. 1738. Quiding 1865, 266.

²³⁹ Viikuna KHJ 1995, 299–311; 2015, 324–381; Malmstedt 2002, 30, 35–39, 183; Kuha 2009, 37, 93, 95; Kuha 2012; 2015 [käsikirjoitus]. Alkoholin myynti oli kiellettyä kirkonmenojen aikaan ja ennen Jumalanpalvelusta. Erään taikuustapauksen yhteydessä käsiteltiin krouvinpitäjän ennen ja jälkeen kirkonmenojen harjoittamaa viinanmyyntiä, mikä johti siihen että ihmiset tulivat juovuksissa kirkkoon ja häiriköivät siellä eri

täydyttiin. Jumalanpalveluksen häiritsemisestä humalassa oli säädetty rangaistus jo 1500-luvulla. Kirkoissa tapahtunut päihtymyksen kontrolli kuvastaa hyvin sitä ajatusmaailmaa mikä liitettiin laajemminkin julkisiin tiloihin – eli paikkoihin, joissa ihmiset kokoontuivat yhteisöelämän edellytysten mukaan – ja niissä tapahtuneeseen ihmisten käytöksen kontrollointiin. Sen on katsottu olleen seurausta sivilisoimisprosessin mukanaan tuomasta yhteisön kollektiivisesta valvonnasta sekä julkisena pidettyjen tilojen siivoamisesta erilaisista siveettömyyksistä.²⁴⁰ Yleisesti kriminalisoiduksi rikokseksi juopumus tuli vuoden 1733 asetuksella²⁴¹. Useat taikuudesta syytetyt henkilöt saivat sakkotuomion kyseisen asetuksen nojalla myös juopumuksesta, sillä he joko itse kertoivat olleensa – tai heidän kerrottiin olleen – juovuksissa tapahtuma-aikaan. Jopa käräjillä esiinnyttiin juovuksissa, jolloin tapauksia ei voitu viedä loppuun ennen syytetyt pään selviämistä.²⁴² Erilaisten säädösten mukanaan tuoma käsitys kirkosta ja sen ympäröivistä alueista valvottuina ja pyhinä tiloina vaikutti lainsäädäntöön: ankarien rangaistusten kautta pyhä tila nähtiin muusta yhteisöstä erotettuna tilana, jonka odotettiin herättävän kunnioitusta ja pelkoa.

Kirkkomaan ja kirkon kontrolliin liittyen on olennaista tarkastella esivalan käsityksiä ja normituksia myös vainajiin sekä heidän kohteluunsa liittyen. Vuoden 1686 kirkkolaki sekä sen jälkeen 1700-luvun aikana annetut erilaiset asetukset ja määräykset normittivat sitä, miten esimerkiksi hautaukset tuli suorittaa. Näiden normien avulla voidaan tarkastella paitsi itse hautauksien periaatteita, myös sitä miten nämä normit vaikuttivat ihmisten käsityksiin vainajista ja siihen, miten hautausmailla tehtyihin tekoihin suhtauduttiin.

Kirkkomaan itsessään oli siihen kohdistuneista sivilisoimistoimista huolimatta vielä 1600- ja 1700-luvulla hyvin ”levoton” tila. Kirkkomaille tultiin yleensä jumalanpalveluksen viettoon, suuret ihmismäärät yhdellä kertaa. Historiantutkija Göran Malmstedtin mukaan Martin Luther oli kuvannut kirjoituksissaan kirkkomaiden olevan kuin markkinapaikkoja, sillä ihmiset kokoontuivat yhteen ja kirkkomailla pelailtiin, puhuttiin ja tehtiin kauppvoja. Asiain tila oli

---

tavoin. Krouvinpitäjänä toiminut leskirouva sai 10 taalerin sakot sapattirikkomuksesta. VMA Lapua sk C 6 a 5: §30, 210v.-212v. Ks. myös Malmstedt 2002, 44–45.

²⁴⁰ Vilkuna KHJ 1995, 214–225, 232–241, 248; 2015, 204–242; ks. myös Tittonen 2008, 13–14.

²⁴¹ Konglige Förordning emot swalg och dryckenskap af den 17 Martii 1733. Quiding 1865, 71; Vilkuna KHJ 1995, 211, 232; 2015, 46.

²⁴² Esimerkiksi paltamolainen Tuomas Karppinen oli juovuksissa käräjillä taikuussyytteisiin vastatessaan. Hänen kuulemistaan lykättiin, kunnes hän ei olisi hetkeen ollut juonut alkoholia. OMA Paltamo tk 1755 Kajaani 6: 272–273, 283–284v., 300–301v. Ennen juopumuksen kriminalisointia alkoholin nauttiminen näkyi käräjillä useimmiten vain silloin, kun juopumus oli saanut aikaan jonkin rikoksen. Käräjillä ihmiset kokoontuivat yhteen, jolloin alkoholia nautittiin yleensä runsaasti ja tilanteet saattoivat kärjistyä. Toisaalta alkoholin vaikutuksen alaisena saatettiin tulla käräjätupaan, mikä saattoi johtaa häiriöihin. Alkoholin nauttimisen kieltävän asetuksen jälkeen käräjäjuopumus tuli entistä enemmän ilmi, mikä johtui samankaltaisesta julkisten tilojen sivilisoimispyrkimyksestä kuin kirkkoihin kohdistettiin. Toisaalta juopumus ilmianettiin edelleen harvoin. Kaupunkien raastuvanoikeuksissa juopumukseen puututtiin herkemmin kuin maaseudulla. Vilkuna KHJ 1995, 226–227, 232–233, 260; 2015, 180–203.

sama Ruotsissa ja tätä käytöstä pyrittiinkin kitkemään erilaisin määräyksin. Jopa kuolleiden leposijoina pidettyjä hautapaikkoja ja itse hautojakin kohdeltiin usein kaltoin. Ruumiin kappaleita saatettiin siirrellä toiseen paikkaan uusien hautojen kaivamisen yhteydessä ja eläimet vaeltelivat vapaasti hautausmailla kaivaen ylös kuolleiden luita.²⁴³

Kirkkomaahan suhtautuminen alkoikin muuttua esivallan toimesta 1600-luvun aikana. Tämä näkyi paitsi itse kirkkoon liittyneiden asenteiden tiukentumisena, myös hautauksiin kohdistuneissa määräyksissä. Vuoden 1686 kirkkolaki määräsi hautauksista samaan tapaan kuin vuoden 1571 kirkkojärjestys. Kirkkolain kristillistä hautausta käsitelleessä luvussa annettiin tarkat ohjeet siitä, kuinka niin kristillistä elämää viettäneet kuin kirkon oppien vastaisesti eläneet henkilöt tuli haudata. Kunniallinen haudaus kaikkine asiaankuuluvine seremonioineen suotiin kristillisen opin mukaan eläneille henkilöille. Sen sijaan kristillisen opin vastaisesti ja suuressa synnissä eläneitä ei saanut haudata kirkkomaahan tai heille sallittiin vain hiljainen²⁴⁴ haudaus. Syntisten, kuten rikollisten tai itsemurhaajien, hautaustavasta päätti lopulta maallinen oikeus.²⁴⁵ Usein kirkon pohjoista puolta pidettiin helvetin ilmansuuntana ja sinne haudattiin ne vainajat, joille ei suotu kunniallista hautausta, kuten rikolliset ja kastamattomat lapset.²⁴⁶ Suhteessa aikaisempaan kirkkojärjestykseen kirkkolaissa oli tapahtunut lieventymistä: vuoden 1686 kirkkolaki salli muita uskontokuntia edustavien vainajien hautaamisen kirkkomaahan.²⁴⁷ Kirkkomaahan hautaamista onkin pidetty aikaisemmassa tutkimuksessa vedenjakajana kristittyjen ja ei-kristittyjen välillä. Oikeus tulla haudatuksi pyhään maahan perustui pitkään katolisen kirkon näkemyksiin, mutta se myös määrittäi rajan kristityn ja ei-kristityn välillä sulkemalla jälkimmäiset fyysisesti pyhän maan ulkopuolelle.²⁴⁸

Hautauksiin liittyviä säädöksiä lievennettiin vuoden 1734 laissa sekä monissa myöhemmissä asetuksissa. Maallisen oikeuden päätösvalta rikollisten hautaamistavasta säilyi, mutta hiljainen haudaus oli edelleen voimassa oleva käytäntö, johon tuli lievennyksiä ajan myötä. Lievennysten jälkeen papit saivat halutessaan lukea Isä meidän -rukouksen, heittää multaa arkulle tai lukea kuol-

²⁴³ Tästä huolimatta kirkkomaata suojeli kirkkorauha. Esimerkiksi vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä lyöminen kirkkomaalla oli kielletty. Malmstedt 2002, 58–65. Myös Hagberg 1937, 468–469. Lutherin näkemyksistä hautausmaiden tilan suhteen, ks. myös Koslofsky 2000, 47–48.

²⁴⁴ Hiljaisessa hautauksessa vainaja haudattiin kirkkomaahan ilman minkäänlaisia seremonioita. Kirko-Laki ja Ordningi 1686 (1986), XVIII. Luku, pykälä 4. Ks. myös esim. Kuninkaallinen määräys 27.10.1727, jossa määrättiin rangaistus hiljaisen hautauksen kaavasta poikkeamisesta. Modée 1742, 631; Hagberg 1937, 499–511.

²⁴⁵ Kirko-Laki ja Ordningi 1686 (1986), XVIII. Luku, pykälät 1, 9–12. Itsemurhaajien hautaamisesta Suomessa esim. Miettinen R 2009; 2012; 2015, 131–141. Ks. myös Koskivirta 2001, 58.

²⁴⁶ Hagberg 1937, 491–496; Rimpiläinen 1971, 155–161; Gardbeg 2003, 80–81; González 2005 [online]. Vrt. Coster 2011, 124–143.

²⁴⁷ Kyrkoordningen 1571 (1971), 134–137; Kirko-Laki ja Ordningi 1686 (1986) XVIII. Luku, XX §.

²⁴⁸ Rimpiläinen 1971, 155–161, 268–290; Talve 1988, 10; Pentikäinen 1990, 126–127; Coster 2011, 135; Koski 2011, 101–102.

leena syntyneelle lapselle tarkoitetun siunauksen.²⁴⁹ Hautauskäytännöt kuitenkin vaihtelivat eri puolilla valtakuntaa, mihin tilanteeseen paikallisilla papeilla oli oma merkityksensä.²⁵⁰ Hautaamisesta annetut säädökset kertovat paitsi oikeudesta tulla haudatuksi pyhään maahan myös siitä, miten hautausmaiden pyhyys rakentui aikalaisten käsityksissä. Jo vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan kaikkia hautapaikkoja tuli kunnioittaa vainajien leposijana kuolleiden itsensä vuoksi.²⁵¹ Ankarat rangaistukset seurasivat näitä säädöksiä rikkoneita. Hautausmaiden luonne pyhänä tilana määritti myös sen rajan miten vainajiin suhtauduttiin. Jos vainajalta oli jostain syystä riistetty oikeus kristilliseen hautaukseen, heidän hautaamisensa pyhään kirkkomaahan saattoi tahrata hautausmaan pyhyyttä.²⁵²

Kirkkomaan rakenne niin kirkon kuin haudat käsittävänä tilana alkoi muuttua tutkimusajan loppupuolella. Vielä 1700-luvulla kirkkojen lattioiden alle haudattiin yhteisön merkkihenkilöt, kuten papit ja varakkaat ihmiset. Rahvas haudattiin kirkon välittömässä läheisyydessä olevaan kirkkomaahan kukin statuksensa mukaan.²⁵³ Vuonna 1783 annetulla kuninkaallisella määräyksellä kiellettiin niin kirkoissa kuin kirkkomaalla olleiden kertaalleen jo yksityisille myytyjen hautapaikkojen uudelleen myyminen. Käytäntö koettiin epäkunnioitavaksi jo haudattuja vainajia ja heidän sukulaisiaan kohtaan.²⁵⁴ Käytännössä näin kirkkoihin hautaaminen kiellettiin, mikä vaikutti kirkkomaille tapahtuneiden hautausten määrään. Hiljalleen kirkkomaatkin alkoivat täyttyä, jolloin tarve niiden ulkopuolisille hautauksille alkoi kasvaa. Varsinaiset kirkkomaiden ja kaupunkien ulkopuoliset hautausmaat alkoivat yleistyä vasta 1800-luvun alkuvuosina Suomessa, vaikka ensimmäinen varsinainen kirkkomaan ulkopuolinen hautausmaa perustettiin jo vuonna 1781 Ouluun.²⁵⁵ Vaasaan erillinen hautaus-

²⁴⁹ Modeé 1742, 129, 631, 706; Sveriges Rikes Lag 1734 (1986), XIII.Cap.1.§.3.§.M:B., 135; XXIV.Cap.10.§. M:B., 148; II.Cap.1.§. S:B., 175

²⁵⁰ Rimpiläinen 1971, 155–161, 268–290.

²⁵¹ Kirkkolaissa puhutaan ”kirkkomaista ja muista tiloista, joihin kristitty väki tavataan haudata” (”...Kyrkiogårdar eller ock annor rum, ther Christet folk plägar begraffuas...”) Kyrkoordningen 1571 (1971), 137; Kirkon ja kirkkomaan huoltamisesta, määräys vuodelta 1675 esim. Leyonmarck 1820, 347. Ks. myös Hagberg 1937, 474–475.

²⁵² Kircko-laki ja Ordningi 1686 (1986), 31–32; Pentikäinen 1990, 126–127; Talve 1988, 10; Malmstedt 2002, 58–65; Coster 2011, 136; Koski 2011, 101–102. Ks. tarkemmin kirkkomaan pyhästä luonteesta suhteesta taikuuteen luku 4.

²⁵³ Gardberg 2003, 32–35. Vainajan sosiaalinen asema määritti sitä kuka kuului lähimmäs kirkkoa. Sen on katsottu vaikuttaneen siihen, että hautausmaat ovat rakentuneet elävien yhteisöjen sosiaalisen hierarkian mukaan. Esim. González 2005 [online]. Toisaalta haudat eivät olleet nykyisen tavan mukaisesti rivitettyjä, vaan ne oli järjestetty talojen mukaan. Malmstedt 2002, 63.

²⁵⁴ Modée 1799–1802, 724–726; Quiding 1865, 30. Lopullinen kieltö kirkkoon hautaamisesta annettiin vuonna 1822. Gardberg 2003, 33, 35–36.

²⁵⁵ Gardberg, 2003, 63–67. Varmaa tietoa Oulun hautausmaan käytöstä taikuuteen ei ole. Kahdessa vuoden 1781 jälkeisessä taikuustapauksessa hyödynnettiin kirkkomaata tilana (Oulun RO 1792 AI 95: 1380–1382, 1383–1386), joista toisessa viitattiin myös hautojen hyödyntämiseen (OMA Oulun RO 1786 AI 89: 1365–1569, 1379–1382). Mitä luultavimmin jälkimmäisessä tapauksessa oli kuitenkin kyse Oulun kaupungin kirkon yhteyteen perustetusta vanhasta kirkkomaasta, koska tapauksessa mainitaan myös kirkko sekä tilanteen tarkkailu kadun toiselta puolelta. Oulun kirkoista Kallio-Seppä 2013, 58–79.

maa perustettiin vuonna 1783.²⁵⁶ Suurin osa tutkimistani hautausmaataikuustapauksista tapahtui mitä luultavimmin kirkkojen yhteydessä olevilla hautausmailla. Ainoastaan joissain tapauksissa viitataan kirkkomaan ulkopuolisiin hautausmaihin. Kirkkomaita valvottiin keskeisen sijaintinsa vuoksi ja useimmiten kirkkomaalla taikoneet jäivät itse teosta kiinni, minkä vuoksi aineistoa näistä taioista on jälkipolville säilynyt.

Kirkkojen ja kirkkomaiden – sekä hautauksiin liittyvä – kontrolli vaikutti osaltaan siihen, miksi juuri hautausmaataikuus nousee niin keskeiseen rooliin taikuusoikeudenkäynneissä. Esivalta kiinnitti entistä enemmän huomiota siihen, miten näissä tiloissa käytäydyttiin. Hautausmaataikuus oli niin taikuudesta määrittävien kuin kirkkomaata koskevien asetusten vastainen toimi. Sanktioilla pyrittiin estämään pyhänä tilana pidetyn kirkon sekä kirkkomaan epäkunnioittava käyttö.

Kirkkovarkaus liittyi läheisesti kirkkomaalla harjoitettuun taikuuteen. Kirkkovarkaudesta määrittävä lainkohta vuoden 1734 laissa kertoo, miten ankarasti pyhissä tiloissa tapahtuvaan käytökseen suhtauduttiin. Kyseinen pykälä nousee esille taikuusoikeudenkäyntien yhteydessä, sillä raja hautausmailla taikomisen ja kirkkovarkauden välillä oli joissain tapauksissa ohut. Laki kun määritteli myös hautausmaalta varastamisen kirkkovarkaudeksi, jonka katsottiin olevan yksi pahimpia varkausrikoksia koko valtakunnassa²⁵⁷. Vuoden 1734 lain mukaan rangaistuksena oli vähintään sakkoja tai vuosi pakkotyötä, jopa kuolemantuomio oli mahdollinen, jos varastetun tavaran arvo ylitti 100 taalaria.²⁵⁸ Kirkkovarkaudet tuli taikuuden tapaan alistaa hovioikeudelle. Vaasan hovioikeudessa käsiteltiin vuosina 1754–1800 yhteensä 73 kirkkovarkautta tai -murtoa. Useimmissa oli kyse rahan varastamisesta kirkkorakennuksesta, mutta mukana oli myös toiselta henkilöltä varastamista kirkonmenojen aikaan. Tuomiot vaihtelivat aina vapautuksista kuolemantuomioihin.²⁵⁹

Taikuusoikeudenkäyntien kannalta olennaisin kohta on kirkkovarkautta koskevan 46. luvun viimeisessä pykälässä (XLVI.Cap.4.§.M:B:). Sen mukaan luutalosta varastaminen tai ruumiin ylös kaivaminen, ja käärinliinan tai muun omaisuuden ottaminen olivat yhtä tuomittavia kuin itse kirkosta varastaminen.²⁶⁰ Suuressa osassa hautausmailla harjoitettuja riittejä oli olennaista hyödyntää haudoista tai luutaloista otettua esineistöä ja jäänteitä. Hovioikeuden käsittelemien kirkkovarkaus- ja kirkkoon murtautumistapausten joukossa oli seitsemän tapausta, jossa oli mukana taikuutta. Kirkkovarkaus saattoi olla niis-

²⁵⁶ Gardberg 2003, 65. Vaasassa käsiteltiin vuonna 1784 tapausta, jossa tuiottiin kaupungin ulkopuolella olevalla hautausmaalla (Kapellbacken). JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1787 (mikrofilmi ES4471) Vaasan lääni no. 7.

²⁵⁷ Modée 1746, 1339.

²⁵⁸ Yllä mainittujen ohella kirkkovarkaudeksi katsottiin myös toiselta henkilöltä varastaminen, mikäli se tapahtui kirkonmenojen aikaan, kirkon sisällä tai kirkon aidalla. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) XLVI.Cap. M:B:, 163.

²⁵⁹ JyMA THO/VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot mikrofilmit ES4446–ES4486. Luvussa ovat mukana vain ne tapaukset, jotka ovat olleet selkeästi designaatioluetteloiden syytelistauksessa merkitty kirkkovarkauksiksi (*kyrkotiufrnad / kyrkostöld / stöld å kyrkiowäll / stöld i kyrkan*).

²⁶⁰ Sveriges Rikes Lag 1734 XLVI. Cap.4.§.M:B: 163

sä täysin erillinen tapahtumasarja taikomisen ohessa: taikomiseen syyllistyneen havaittiin lisäksi varastaneen kirkosta tai haudasta jopa vuosia aiemmin.²⁶¹ Joissakin tapauksissa taikuutta oli harjoitettu samanaikaisesti epäillyn kirkkovarkauden²⁶² tai kirkkoon murtautumisen kanssa²⁶³.

Näiden kahden rikosmuodon häilyvää rajaa voi parhaiten kuvata kahden esimerkkitapauksen avulla. Kuopion kihlakunnan käräjillä käsiteltiin vuonna 1769 usean haudan häirintää ja tuhoamista Maaningan kirkkomaalla useana eri vuotena: ruumiilta oli viety käärinliinoja, vaatekappaleita ja jopa hampaita suusta. Torppari Petteri Väisästä syytettiin viimeisimmästä tapauksesta. Hänen väitettiin kertoneen menevänsä hakemaan erään piian ruumiin. Lopulta hän oli hakenut vainajalta vain kaulahuivin ja hihan ja vienyt ne kotiinsa. Yhden todistajan mukaan Väisäsen vaimo oli todennut vaatekappaleiden olevan niin vaaralliselta paikalta haettuja²⁶⁴, että niillä pystyi tekemään vahinkoa. Väisäsen ei kuitenkaan tiedetty käyttäneen niitä taikuuteen. Väisänen kiisti syytteet, mutta todistajalausuntojen perusteella hänet todettiin syylliseksi haudasta varastami-

²⁶¹ Kirkkovarkauksista erilliset taikomistilanteet olivat: 1) Kiantalainen taikoja Henri Juntunen varasti nuoruudessaan ruumiilta sormuksen ja myi sen eteenpäin. Taikomissyytteet käsiteltiin erikseen. OMA Paltamo tk 1760 Kajaani:8 428v.-429v.; sk 1760 Kajaani:8 568-570v., 578v.- 582v.; tk 1761 Kajaani:9 12-13v., 14-16, 19-21v., 22-24v. Ks. myös Lahti 2013. 2) Torppari Petteri Väisänen tuomittiin kirkkovarkauksesta sakoihin. Samassa yhteydessä torppari Juhani Koikkalainen sai taikuuden harjoittamisesta sakot, mutta taikaa ei tehty varkauden yhteydessä. JoMA Kuopio tk 1769 Ca 34: 42-48v. 3) Irtolainen Antti Juhaniinpoika Hopiavuori oli erään varkauden jälkeen luvannut hankkia varastetun omaisuuden takaisin. Taian suorittamisen jälkeen omaisuus oli palautunut, mutta todellisuudessa Hopiavuori oli itse tehnyt varkauden. Lisäksi hänen väitettiin tehneen kirkkovarkauden 5-6 vuotta aiemmin. VMA Ilmajoki sk 1791 § 76, C 1: 8, 263-265v.; VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1791 (mikrofilmi ES4475) Vaasan lääni no.47. 4) Kruunutilallinen Märten Mäenpää levitti huhua osaavansa taikoa, koska halusi paljastaa kirkkovarkauden tekijät. Hän väitti auttavansa yhtä varkauteen syyllistynyttä miestä rauhattoman mielen parantamiseksi, jos tämä kertoisi parantamistilanteesta kaikkien syyllisten nimet. VMA VHO alistusaktit Ece: 2; designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Pohjanmaa no.35. 5) Loismies Märten Mäenpää (ilmeisesti sama kuin edellä) menehtyi Kruunupyyn vankilassa, kun häneen kohdistunutta kirkkovarkaustapausta käsiteltiin hovioikeudessa. Mäenpään havaittiin syyllistyneen taikuuden harjoittamiseen hautausmaalla pari vuotta aiemmin. Kaikki häneen kohdistuneet syytteet kumottiin kuoleman vuoksi. VMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1788 (mikrofilmi ES4472) Vaasan lääni no.27.

²⁶² Torppari Matti Karhusen epäiltiin vieneen ruumiilta käärinliinan parantamistaijan yhteydessä. Karhunen vapautettiin varkaussyytteestä todisteiden puuttuessa. JoMA Kuopio tk 1771 Ca 36: 68, 160v.-16, 261v.-263v.

²⁶³ Sotilaat Simon Strom ja Henric Qwist jäivät kiinni kirkkoon murtautumisesta Pyhäjoella. Miehet olivat kirkossa ja kirkkomaalla ollessaan kironneet ja väitetysti huutaneet jokin aika sitten hirttäytyneen henkilön nimeä, minkä uskottiin tapahtuneen taikomistarkoituksessa. VMA VHO alistusaktit Ece 29; VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1794 (mikrofilmi ES4477) Oulun ja Kuopion läänit no.43.

²⁶⁴ *"wore tagit ifr. ett så farligt ställe at thermed någon skada kunde åstadkommas"* JoMA Kuopio tk 1769 Ca 34: 43. Vaarallisella paikalla Väisäsen vaimo tarkoitti kirkkomaata ja hautoja, joihin aikalaiset liittivät pyhän ja vainajien voimia. Pyhään liittyvät käsitykset vaikuttivat siihen, että kirkkomaata nähtiin myös vaarallisena paikkana. Toisaalta kirkonväen uskottiin voivan vahingoittaa eläviä, mikäli hautausmailla oli toimittu väärin. Ks. pyhään ja vainajiin liittyvistä käsityksistä luku 5.

seen. Hän joutui maksamaan sakkoina varastettujen esineiden arvon kuusinker-
taisena.²⁶⁵

Vuonna 1785 Limingan talvikäräjillä käsiteltiin tapausta, jossa torppari Henri Suorsa, tilallisen poika Iisakki Klemetinpoika Palo sekä renki Juhani Val-
konen olivat menneet hautausmaalle parantamaan erästä miestä kirkonväen
aiheuttamasta taudista. Riittiin kuului miehen peseminen ja pesuveden heittä-
minen taudin aiheuttaneelle paikalle, tässä tapauksessa kirkkomaalle²⁶⁶. Toimi-
tuksen aikana miehet olivat menneet luutaloon, mistä Suorsa oli ottanut käärin-
liinan, jonka hän kertoi heittäneensä pois jälkeinpäin. Suorsa yritti selittää oi-
keudessa, ettei hänellä ollut erityistä syytä tekoonsa saati aiempaa kokemusta
asiasta. Lopulta kaikki miehet tuomittiin parantamisriitin vuoksi taikuuden
harjoittamisesta sakkoihin.²⁶⁷

Tapaukset havainnollistavat, miten tarkkaan eri oikeusasteet tutkivat ri-
kosten motiiveja sekä olosuhteita, jotta tuomiot olisivat lainmukaisia ja pitäviä
myös hovioikeuden tarkastelussa. Tiukentuneet vaatimukset pitävästä ja riittä-
västä näytöstä vaikuttivat myös tapausten tulkitsemisessä tehdyn syytteen mu-
kaisesti.²⁶⁸ Niin taikuus- kuin muidenkin tapausten tutkinnassa otettiin huomi-
oon syytetyn maine, hänen motiivinsa ja käytös itse tapahtuman aikana. Kirk-

²⁶⁵ Tapauksen edetessä kävi ilmi, että Väisäsen kotona varkauden aikoihin vierailnut
torppari Juhani Koikkalainen oli etsinyt varasta heittämällä arpaa kolikoiden avulla,
mistä hänet tuomittiin sakkoihin. Koikkalainen ei ollut omien sanojensa mukaan se-
kaantunut Väisäsen tekemään kirkkovarkauteen. Lisäksi Koikkalaisen suorittama ar-
van heittäminen kuparirahalla eli ennustaminen (...*kastadt Arpa med någon penning...*)
ei liittynyt kirkkovarkauteen vaan johonkin toiseen aiempaan varkauteen. JoMA
Kuopio tk 1769 Ca 34: 42-48v. Shamaaneja kutsuttiin 1600-luvulla arpojiksi, viitaten
tällä shamaanien rumpuun eli arpomisvälineeseen. Myös tietäjät olivat kyvykkäitä
ennustajia. Arpomista voitiin tehdä esimerkiksi kadonneen eläimen löytämiseksi
muun muassa seulan, pelikorttien tai sormusten avulla. Sarmela 2007, 280, 283, 346-
347.

²⁶⁶ Suorsan kertomuksesta ei suoranaisesti selviä, missä pesu tehtiin, mutta mitä ilmei-
simmin sairastunut mies pestiin kirkkomaan ulkopuolella. Pesuvesi toimi eräänlai-
sena apuvälineenä, ”siirrännäisenä”, johon tauti suoritettun riitin aikana siirtyisi, pois
sairastuneen ruumiista. Vesi tuli tämän jälkeen viedä paikalle, jossa taudin uskottiin
aiheutuneen. Tällä tavoin tauti manattiin pois sairastuneesta ja se palautuisi takaisin
lähettäjälleen. Esim. Eilola 2003, 65, 86; Honko 1960, 62-81; Siikala 1999, 77, 153-158.
Ks. myös Wolf-Knuts 1990; Utriainen 1999; Tittonen 2008, 9. Ajattelutapa sairauden
parantamisen taustalla perustui metonymiseen ajatteluun, minkä vuoksi kirkonvä-
en vaivojen uskottiin tarttuneen mieheen hautausmaalta. Tarttuminen saattoi tapah-
tua esimerkiksi ihmisen otettua jotain hautausmaalle kuuluvaa, jolloin kirkonväen
vihojen uskottiin tulevan väärin toimineen päälle. Koski 2011, 220-227. Itse taikate-
koon ja vainajien herättämiseen liittyvistä merkityksistä katso tarkemmin luku 4. Me-
tonymian käsite on samankaltainen *pars pro toto*-periaatteen kanssa: esineen nähtiin
ilmentävän jonkin kokonaisuuden osaa. Jokainen kokonaisuus koostui osista ja osan
myös käsiteltiin omaavan yhtäläiset ominaisuudet kokonaisuuden kanssa. Meto-
nymiseen ajatteluun kuuluu myös samankaltaisuuden (*metafora*) sekä vierekkäisyy-
den (*kontigveetti*) käsitteet, joiden mukaan samankaltaisilla asioilla sekä kosketuksen
avulla voitiin vaikuttaa asioihin, esimerkiksi tartuttamalla. Jopa puhe saattoi toimia
kosketuksena. Esim. Apo 1995, 22; Klemettinen 1997, 24; Knuutila 1998, 410-413,
415; Eilola 2003, 66-67, 108.

²⁶⁷ OMA Liminka tk 1785 Oulu 237: 142-148v; Tittonen 2008, 7-8.

²⁶⁸ Legalisesta todisteluteoriasta Pihlajamäki 1996, 19-20, 34-36, 38-43, 46, 70-71, 158,
263-289; Koskivirta 2001, 102-110.

kovarkaus oli vakava rikos, mutta taikuus oli rikos sekä yhteisöä että Jumalaa vastaan.²⁶⁹ Varkauteen syyllistyneen Väisäsen tapaus oli selvempi. Hän oli vienyt voimallisia vaatteita vainajalta, mutta ei ollut kuitenkaan käyttänyt niitä taikuuteen. Suorsan tapauksessa käärinliinan vieminen oli tulkittavissa kirkkovarkaudeksi, mutta tuomiossa tekoon ei otettu lainkaan kantaa, luultavasti käärinliinan poisheittäminen vuoksi. Voi olla, ettei oikeus myöskään halunnut tutkia tapausta kirkkovarkautena. Esimerkiksi noitumisella uhkaaminen vahvassa humalassa saattoi jäädä oikeudelta tutkimatta²⁷⁰, mutta toisaalta taikuussyytös osana laajempaa rikosvyyhtiä päätyi usein tutkittavaksi. Kirkkovarkaus oli rikos, joka saattoi tuottaa tekijälleen kuolemantuomion. Oikeuden täytyi olla täysin varma siitä, mikä rikos oli tapahtunut. Syytöntä henkilöä ei tullut tuomita, varsinkaan tapauksissa, joissa oli kyse ihmisen hengestä.²⁷¹

Tiukemmat näyttövaatimukset vaikuttivat siihen, että esimerkiksi edellä kuvatun kaltaisissa kirkkovarkautapauksissa rikoksen tunnusmerkistöt täytyivät vain toisen teon osalta. Todisteita saatiin vain joko taikuuden harjoittamisesta tai haudasta varastamisesta, jolloin syytetyn kieltäessä muut syyt tekoonsa, oikeudella ei ollut perusteita tutkia tapausta toisesta näkökulmasta. Anu Koskivirtaa mukailleen voikin todeta, että tiukka legaalisen todistelun seuraaminen saattoi johtaa näissä tapauksissa siihen, että mitä ilmeisimmin syyllinen henkilö vapautui syytteistä. Aikalaiset olivat oppineet kieltämisen olevan keino vapautua syytteistä, jolloin ilman muita todisteita syytetty pääsi pälkähästä.

Vuoden 1734 lain mukaan taikuus oli vakava rikos oikean uskonopin vastaisen luonteensa vuoksi. Useissa hautausmaataikuustapauksissa oli mukana varkauksiksi luokiteltavia tekoja, mutta niitä ei yleensä tuomittu kirkkovarkautta koskevan lainkohdan mukaan. Noitus- ja taikuustapauksissa syytetyn tekojen taustalla oli usein suurempi merkitys kuin itse teoilla. Mikäli taika tehtiin toisen henkilön tai tämän omaisuuden vahingoittamiseksi, se voitiin nähdä olevan vahingoittavaa taikuutta, tai jopa noituutta. Toisaalta hyvässä tarkoituksessa, kuten parantamiseksi, tehdyt riitit saattoivat vaikuttaa tekojen arvioinnissa niin kansan kuin esivallankin puolelta. Hyvää tarkoittaviin taikoihin ei välttämättä suhtauduttu niin ankarasti kuin niihin taikoihin, joilla haluttiin vahingoittaa toisia.²⁷² Tekojen, olosuhteiden ja vaikuttimien arviointi olikin keskeistä tutkinnassa, jotta oikeudessa pystyttiin päättämään minkä rikoksen syytetty olivat tehneet. Lopulta kuitenkin riittävä näyttö ratkaisi sen, tuomittiinko epäilty henkilö teosta tai tutkittiinko asiaa lainkaan.

Hautausmaita ja kirkkoja normitettiin tiukasti pyhinä tiloina sekä esivallan että kansan taholta. Nämä normit vaikuttivat ihmisten suhtautumiseen ja

²⁶⁹ Esim. Eilola 2003, 197–198; Oja L 1999, 70–75; Sörlin 1994, 31–33, 43–45

²⁷⁰ Siikajokinen täydennysmies oli Raahen kaupungin krouvissa ollessaan uhannut noitua kaupunginviskaalin ja näyttänyt tälle sukassaan säilömäänsä lapsen luuta. Miehen kerrottiin väittäneen pystyvänsä noitumaan kenet tahansa kyseisellä luulla. Väitettyä noitumista ei kuitenkaan tutkittu. Syytetty väitti, ettei muistanut noitumisuuhkausta. Mies sai sakot juopumuksesta, kiroamisesta sekä joutui korvaamaan hajottamansa ikkunan. KA RO Raabe 1774 c34: 464–466. Ks. myös Vilkuna KHJ 2015, 143.

²⁷¹ Koskivirta 2001, 103–110, 145.

²⁷² Esim. Eilola 2003, 106–112; Tittonen 2007, 106–107; Lahti 2013.

käyttäytymiseen sekä hautausmailla että kirkoissa. Ihmisten kokoontumispaikkoina ja yhteisöelämän kannalta keskeisinä alueina kirkkomaan ja kirkon kaltaiset tilat olivat tiukan kontrollin alla. Kaikenlaiset normien vastaisuudet veivät usein ihmiset käräjille. Käsitykset vainajista ja heidän voimistaan vaikuttivat paitsi ihmisten käyttäytymiseen hautausmailla, myös lainsäädäntöön. Vainajien rauhaa ja kirkon pyhää luonnetta haluttiin kunnioittaa sanktioimalla ankarasti teot, jotka rikkoivat niitä vastaan. Raja erilaisten tekojen välillä oli kuitenkin ohut ja oikeusvarmuuden takaamiseksi näyttövaatimukset olivat tiukat.

3 TAIKUUS JA NOITUUS SUOMESSA 1700-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLLA

3.1 Taikusoikeudenkäynnit 1754–1800

Taikusoikeudenkäyntejä esiintyi 1700-luvulla useammin kuin noitusoikeudenkäyntejä. Syynä tähän muutokseen oli muun muassa esivaltojen kiinnostuksen suuntautuminen yhä enemmän hyvää tarkoittavan taikuuden tuomitsemiseen. Suomessa käsiteltiin vuosina 1754–1800 suhteellisen tasaisesti noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä: keskimäärin 3,8 tapausta vuodessa (taulukko 1). Vuosittainen tapausmäärä väheni tasaisesti kohti tutkimusajan loppua. Vuoden 1734 lain vaikutuksesta myös hyvää tarkoittava taikuus nousi esivallan huomion kohteeksi. Noitusoikeudenkäyntejäkin oli, mutta tapausten perusteella esivallan huomio vaikuttaa kohdistuneen hautausmaataikuuteen, mitä käsiteltiin suuressa osassa taikusoikeudenkäyntejä. Kuitenkin oikeudessa käsiteltiin hyvin moninaisia taikuuden harjoittamisen keinoja, joita tarkastellaan laajemmin seuraavissa pääluvuissa.

TAULUKKO 1 Taikusoikeudenkäyntien määrä vuosina 1754–1800

Oikeudenkäynnit	KA/vuosi	Yhteensä
1754–1759	4,3	26
1760–1769	4,6	46
1770–1779	3,6	36
1780–1789	3,8	38
1790–1800	2,6	29
Yhteensä	3,8	175

Lähde: Kaikkien tämän tutkimuksen taulukoiden ja tilastojen lähteenä on käytetty tutkimusta varten kerättyä alkuperäisaineistoa sekä lähteiden pohjalta luotua kokoomataulukkoa, mikä on kirjoittajan hallussa. Siihen viitataan jatkossa nimellä Taikusoikeudenkäynnit 1754–1800. Ks. myös tiivistelmä taulukosta liite 1. Tässä taulukossa on mukana Kuopion uhrikirkko -tapaus.

Vaikuttko vuoden 1734 laissa tapahtunut taikuuden kriminalisointi oikeudenkäyntien määrään? Per Sörlin on havainnut, että Götan hovioikeuden alueella noituus- ja taikusoikeudenkäyntien määrä lisääntyi 1700-luvun alkupuolella samalla kun tuomiot lievenivät.²⁷³ Nimenomaan noituustapausten määrä oli laskenut 1700-luvun alkuvuosiin tultaessa, mikä Sörlinin mukaan johtui niiden diabolisen eli paholaiseen liitetyn luonteen kyseenalaistamisesta. Kuitenkin 1730-luvulta lähtien taikuustapausten määrä lisääntyi ja maaseudulla kasvu oli voimakkaampaa kuin kaupungeissa. Sörlin selittää ilmiötä uuden lain mukanaan tuomalla vahvemmalla taikuuden vastaisella normistolla sekä osallisuuden tuomitsemisella. Vaikka taikuuden harjoittamisesta oli voinut saada tuomion jo 1600-luvulla, entistä ankarampi suhtautuminen lisäsi tapausten määrää.²⁷⁴

Myös 1700-luvun jälkipuoliskon Suomessa kaupungeista tavataan huomattavasti vähemmän tapauksia kuin maaseudulta. Vaasan hovioikeuspiirin kaupungeissa – Vaasassa, Oulussa, Kajaanissa, Raahessa, Pietarsaareissa ja Uudessaakkarlepyssä – käsiteltiin yhteensä 22 tapausta (12,5 %). Kaupunkienkin osalta tapahtui vaihtelua, sillä Raahessa käsiteltiin tutkimusajalla ainoastaan yksi taikuustapaus, kun taas Oulussa käsiteltiin eniten, yhteensä kuusi juttua.²⁷⁵ Tapaukset ovat samantyyppisiä kuin maaseudulla. Niissä syytettiin niin kaupunkien asukkaita kuin kaupungissa eri syistä asioineita miehiä ja naisia. Tai-

²⁷³ Sörlin 1993, 60–61. Ks. myös Nenonen 1992, 368–369.

²⁷⁴ Sörlin 1993, 23–24, 34–35, 44–45, 156; taulukot 2.6 ja 2.7., 35.

²⁷⁵ Kaupungeissa 22/175 tapausta. Kaupunkien yhteenlaskettu asukasmäärä koko hovioikeuspiirin asukasluvusta oli arviolta noin 4 % (4770/120 500). Vuonna 1749 asukasmäärät olivat seuraavat: Vaasa 1300, Oulu 1700, Kajaani 200, Pietarsaari 580, Raahessa 450, Uusikaarlepyy 540. Karonen 2008, taulukko 2, 40. Eino Jutikkalan Suomen historian kartaston (1959, 20) kartan no. 10 mukaan arvioituna Vaasan hovioikeuspiirin asukasmäärä oli samana vuonna noin 120 500 asukasta. Arvio perustuu kartan 500 asukkaan pitäjän yhteenlaskettuun määrään. Todellisuudessa asukasmäärä on ollut isompi, sillä karttaan ei ole merkitty alle 500 asukkaan pitäjiä. Tapauksia käsiteltiin kaupungeissa seuraavasti: Oulu 6, Kajaani 5, Vaasa 4, Pietarsaari 4, Uusikaarlepyy 2, Raahessa 1.

koja tehtiin hautausmailla, kirkoissa sekä kotitalouden piirin sisällä. Tutkimusjakson viimeinen kaupunkitapaus käsiteltiin vuonna 1798 Kajaanissa. Kolmea markkinoille tullutta miestä syytettiin siitä, että he olivat kaivaneet auki haudan saadakseen takaisin yhdeltä heistä varastetun hevosennahan. Kaikille langetettiin 20 taalerin sakot taikuudesta, minkä lisäksi varastettua omaisuuttaan etsinyt mies joutui korvaamaan hautaan kohdistuneet vahingot.²⁷⁶

Sörlinin mukaan tapausten väheneminen kaupungeissa johtui kiinnostuksen loppumisesta: juttuja ei enää haluttu ajaa raastuvanoikeuksissa. Eilolan mukaan Sörlinin selitys kaupunkiyhteisön tiivyydestä ja sen myötä helpommin syntyvistä konflikteista ei ole riittävä, mutta se on hyvä alku kaupunkien suuren tapausmäärän selittämiseksi.²⁷⁷ Sörlinin huomio kaupunkien kiinnostuksen lopahtamisesta ei täysin päde tutkimusalueeseeni. Toki tapausten määrä oli kaupungeissa huomattavasti vähäisempi kuin maaseudulla, mutta taikuustapauksia käsiteltiin kaupungeissakin tutkimusajan lopulle saakka.

Kaupunkien osalta suomalaiset noituus- ja taikuustutkijat ovat tehneet suhteellisen kattavan selvityksen 1600-luvulta, ja verranneet tuloksiaan myös laajempiin, maaseutuun keskittyviin selvityksiin. Kaupunkien ja maaseudun tapausten erot eivät ole merkittäviä. Juttujen taustoissa on tosin havaittu eroja ja syytösten syntymisympäristöön liittyviä erikoispiirteitä, kuten läheisempiä ihmiskontakteja, jotka vaikuttivat ihmisten välisiin suhteisiin ja sitä kautta syntyviin oikeudenkäynteihin.²⁷⁸ Sörlinin mukaan 1700-luvun Götan alueen kaupunkien raastuvanoikeuksissa käsitellyt noituus- ja taikuusoikeudenkäynnit keskittyivät pitkälti *maleficium*-tapauksiin, jotka kohdistuivat ihmiseen itseensä, kun taas maaseudun tapauksissa vahingoittaminen kohdistui ihmisen elinkeinon. Tämän voi katsoa olleen seurausta niin kaupunkien läheisemmistä ihmiskontakteista kuin persoonattomista suhteista.²⁷⁹ Myös Suomen kaupunkien osalta yksittäisten ihmisten tekemät noituussytökset kohdistuivat 1600-luvulla tekoihin, jotka olivat aiheuttaneet vahinkoa uhrille²⁸⁰.

Sörlinin tuloksiin verrattuna Suomen 1700-luvun jälkipuoliskon kaupungeissa tapausten määrä on hyvin pieni ja niiden ominaispiirteetkin poikkesivat Ruotsin puolelta havaitusta, sillä ainoastaan yhdessä pietarsaarelaisessa tapauksessa kyse oli noidaksi haukkumisesta²⁸¹. Muutoin kyse oli hyvää tarkoittavasta taikuudesta, joka kohdistui itsen tai toiseen henkilöön. Toisaalta kaupungeissa ja maaseuduilla käsiteltyjen taikuustapausten välillä ei ollut merkittäviä eroja, ja joissain tapauksissa taikoijat olivat kaupunkiin jossain toisessa tar-

²⁷⁶ OMA Kajaani RO 1798 Ica 23: 43–45.

²⁷⁷ Sörlin 1993, 24, 127; Eilola 2003, 32.

²⁷⁸ Jari Eilola (2003, erit. 42) on tarkastellut tutkimuksessaan kaupunkeja. Myös Antero Heikkinen (1969) on tarkastellut Pohjanmaan kaupunkeja tutkimuksessaan. Maaseudun tapauksia ovat lähemmin tarkastelleet Marko Nenonen (1992) sekä Raisa Maria Toivo (2008).

²⁷⁹ Sörlin 1993, 127–129, 152 nootti 11.

²⁸⁰ Eilola 2003, 96–97.

²⁸¹ VMA Pietarsaari RO Cb:19 §11, §20–21. Tapausta käsitellään osapuolten sosiaalisen aseman merkityksen kannalta luvussa 4.1.

koituksessa tulleita maaseudun asukkaita²⁸². Käytetyt riitit olivat samanlaisia ja pohjautuivat yhteisesti jaettuun uskomusmaailmaan. Myös taikuuden harjoittamisen paikat olivat samankaltaisia: suurimmaksi osaksi niin kaupungeissa kuin maaseudulla taikuutta harjoitettiin kirkoissa ja kirkkomaalla.

Lähdemateriaalissa on yhteensä 13 noituustapausta, mikä on pieni määrä verrattuna suurvaltakauden havaintoihin. 1700-luvun jälkipuolen noituustapauksissa syytettiin yhtä tai useampaa henkilöä sairauden tai kuoleman aiheuttamisesta. Lisäksi materiaalissa on joukko perättömiksi osoittautuneita ilmiantoja. Vaikka alkuperäinen syytös olisikin ollut noituus (*trolldom*), tapauksia saatettiin käsitellä taikuutena. Jos syytetyn havaittiin syyllistyneen tekoonsa, hänet tuomittiin taikuuden harjoittamisesta koskevan pykälän mukaan.²⁸³ Kuten edellä ilmeni, näissä tapauksissa syytökset käsiteltiin suurimmaksi osaksi taikuutena ja vain kahdesti noituussyytös lopulta käsiteltiinkin noituutena. Noituustapauksia ilmiannettiin tasaisin väliajoin ja suurimmaksi osaksi Savo-Karjalassa. Ne muistuttivat 1600-luvun juttuja, joissa taustalla oli vahinkoon tai kuolemaan johtanut noituminen sekä mahdollisesti osapuolten välinen konflikti. Noituustapausten vähenemiseen vaikuttaneet tekijät olivat yhtä moninaiset kuin hyvää tarkoitettavaan taikuuteen liittyvät. Keskeisin selittäjä on ehkä esivallan ja oppineiston taholla tapahtunut skeptisyyden lisääntyminen, joka vaikutti sekä ihmisten asenteisiin että lainsäädäntöön²⁸⁴. Selkein esimerkki on noituudesta kuolemantuomion säätäneen lainkohdan kumoaminen vuonna 1779. Toisaalta

²⁸² Paltamolainen talonpoika Juhani Reinikka oli matkannut Kajaanin kaupunkiin veronmaksua varten. Häneltä oli matkan aikana varastettu hanskat, joihin hän oli piilottanut veronmaksuun tarkoitettut rahat. Lopulta hän oli mennyt kaupungin kirkkomaalle taikomaan hankkiakseen siten varastetut hanskansa takaisin. OMA Kajaani RO Ica 5: 275–276; Tittonen 2007, 133–134, 150.

²⁸³ Noituussyytökset 1754–1800: 1) Aiheeton syytös noituudella aiheutetusta sairaudesta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1754 (mikrofilmi ES4446) Savo ja Kymenkartano no. 30; 2) Noituudella hulluuden aiheuttaminen JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1756 (mikrofilmi ES4447) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 17; 3) Julkisesti esitetty väite noituuden harjoittamisesta JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no. 36; 4) Sairauden aiheuttaminen noituudella (*förgift*) JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1760 (mikrofilmi ES4449) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 29; 5) Taikuuksi paljastunut noituusepäily. JoMA Kuopion kihlakunta sk 1760 Ca 21: 383–386v.; tk 1761 Ca 22: 31–34, 165–169v. 6) Aiheettomasti noituudesta syyttäminen JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1762 (mikrofilmi ES4450) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 50; 7) Noituuden harjoittaminen ja taikuudella varkaan selvittäminen JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 74; 8) Epäonnen ja sairauksien aiheuttaminen noituudella (*förgörning / trålldom*) JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1767 (mikrofilmi ES4454) Savo ja Kymenkartano no. 43; 9) Noituudella vahingon aiheuttaminen JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1773 (mikrofilmi ES4459) Savo ja Kymenkartano no. 86; 10) Noituudella mm. kuoleman aiheuttaminen VMA VHO alistusaktit Ece 7; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no. 42; 11) Noituudella sairauden ja kuoleman aiheuttaminen sekä muita rikoksia JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no.62.; 12) Pellon/sadon vahingoittaminen noituudella (*häxeri*) OMA Pyhäjoki tk 1776 Salo:49 s.148-151v.; Tittonen 2007, 44, 91–92, 126, 143. 13) Uhkaus aiheuttaa kuolema noituudella. OMA Paltamo tk 1790 Kajaani 46: 58–61v., 108–109v., 139–140v.; Tittonen 2007, 126–127.

²⁸⁴ Esim. Oja L 1999, 94, 221–229, 260.

legaalisien todisteluteorian täyden näytön vaatimus vaikutti noituussyytteiden tulkintaan oikeudessa. Tästä huolimatta tapauksia tuli oikeuteen, sillä kansan usko noituuteen ei ollut hävinnyt. Suurimmaksi osaksi noituustapauksissa kantajina toimivat rahvaan edustajat, jotka ilmiantoivat toisiaan vahingoittavasta noituudesta.

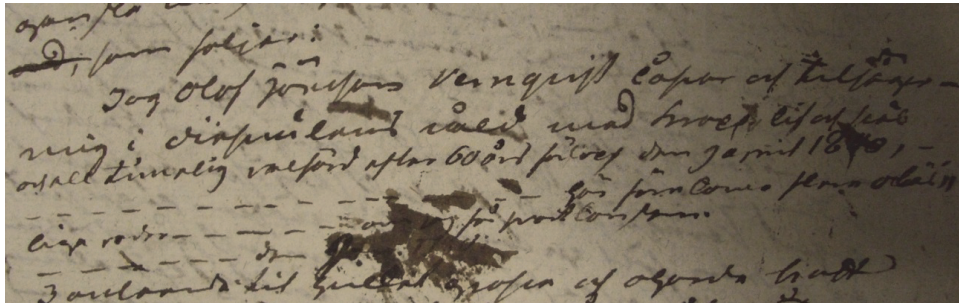
Tutkimusjakson ainoaa paholaisliittotapausta käsiteltiin vuonna 1780. Ennistä täydennysmiestä Olavi Jönssinpoika Wernqvistiä²⁸⁵ syytettiin kirjallisesta sopimuksesta paholaisen kanssa ("*...en förskrifwig til Satan...*")²⁸⁶, mutta tuomittiin lopulta taikuuden harjoittamisesta korkeimpiin mahdollisiin sakkoihin: 40 taaleria tai varojen puuttuessa 12 päivän vankeuteen. Taikuuspykälän lisäksi tuomiota perusteltiin 2.9.1779 annetulla kuninkaallisella kirjeellä. Hovioikeus vahvisti alioikeuden tuomion.²⁸⁷ Wernqwist oli yrittänyt tuhota paholaisen kanssa tekemänsä sopimuksen, joka oli vieläpä laadittu vereksi väitetyllä musteella. Sopimuksessa Wernqwist lupasi elämänsä, sielunsa ja ruumiinsa paholaiselle 60 vuoden kuluttua vastineeksi "pimeyden voimista" ("*swartkonst*"). Oikeudessa syytetty kuitenkin kertoi musteen olleen punaisen liidun ja veden yhdistelmä.²⁸⁸ Ilman kirjeen ilmituloa Wernqwistin teko olisi jäänyt pimentoon, mutta se oli tunnustuksen ohella riittävä peruste langettavaan tuomioon, joka voimassa olleen lain mukaan tuli taikuuden harjoittamisesta.

²⁸⁵ Wernqwistin taustaa en ole tarkemmin pystynyt selvittämään. Tuomiokirjassa hänen mainitaan olleen erotettu täydennysmies (*afskedade wargierningskarlan*). Paholaisliittotapausta Ruotsissa tutkineen Soili-Maria Ollin (2007, 48–49, 150–151) mukaan miehet, jotka tekivät sopimuksen paholaisten kanssa, tekivät sen omasta tahdostaan ja useimmiten idea siihen oli tullut virallisista piireistä, kuten sotilaallisesta ympäristöstä. Lähes puolet sopimuksen tehneistä miehistä oli sotilaita, muutoin sopimuksen tekijän status vaihteli porvarista renkiin. Täydennys- eli varamiehet toimivat ruotusotilaiden varamiehinä, mikäli ruotusotamies oli estynyt astumasta palvelukseen. Jari Niemelän (1990, 35–38) mukaan varamiehiä olivat yleensä rengit, joilla ei ollut aiempia sotataitoja. Kuitenkin varamiehiä koulutettiin ja harjaannutettiin sotataitoon jo rauhan aikana.

²⁸⁶ VMA Närpiö sk 1780 §31 C 9 a 5 Närpiö, 488.

²⁸⁷ VMA Närpiö sk 1780 §31 C 9 a 5 Närpiö, 488–490v.; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1780 (mikrofilmi ES4464) Vaasan lääni no. 43. Ilmeisesti samainen Olavi Wernqwist oli käräjillä taikuuden harjoittamisesta neljä vuotta myöhemmin. Hän oli kumppaniensa kanssa taikonut useampaan otteeseen niin Vaasan kaupungin läheisyydessä kuin Sulvan kappelin kirkkomaalla. Wernqwist sai sakot muun muassa taikuuden harjoittamisesta (20 taaleria). JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1784 (mikrofilmi) ES4468 Vaasa no.57.

²⁸⁸ Sopimus paljastui kun vastaajaa tultiin hakemaan käräjille toisen tapauksen yhteydessä. Mies oli todistajien mukaan yrittänyt repiä seinänrakoon piilottamansa sopimuksen. VMA Närpiö sk 1780 §31 C 9 a 5: 488–489. Sopimus vahvistettiin verellä, sillä sielun uskottiin sijaitsevan veressä ja siten siirtyvän paholaisen haltuun. Olli 2004, 127.

KUVA 2 Olof Wernqvistin sopimus paholaisen kanssa. Ote Närpiön vuoden 1780 syyskäräjien pöytäkirjasta, missä on kirjattuna Olof Wernqvistin paholaiselle kirjoittama kirje. Alkuperäistä kirjettä ei ole liitetty tuomiokirjaan. Lähde: Vaasan maakunta-arkisto Närpiö sk 1780 C 9 a 5: 488 / Emmi Lahti

Sörlinin huomio taikusoikeudenkäyntien määrän kasvusta uuden lain voimaantulon jälkeen vaikuttaa paikkansa pitävältä myös tutkimukseni perusteella. Toisaalta Suomessa taikusoikeudenkäyntien määrä oli alkanut lisääntyä jo 1600-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, minkä on selitetty olleen seurausta niin paikallisyhteisöjen tiukentuvasta kontrollista kuin ankarammasta suhtautumisesta oikean uskonopin noudattamista kohtaan. Jo 1600-luvun lopulla pääasiassa esivalta ilmiantoi taikuuden harjoittajia.²⁸⁹ Esivaltojen huomio kääntyi noituuden valvonnasta kirkon vastaisena toimintana pidetyn taikauskoisuuden ja taikuuden karsimiseen ihmisen arjesta.

3.2 Taikuuden "uusi" maantiede 1700-luvun jälkipuoliskolla

Yksi keskeisiä noituus- ja taikuustutkimuksen päämääriä on ollut selvittää ilmiön maantieteellistä leviämistä. Alueellista jakaumaa tarkastelemalla on havaittu eri alueiden välisiä ominaispiirteitä esimerkiksi levinneisyyden tai syytettyjen sukupuolten osalta.²⁹⁰ Tässä luvussa selvitän aikaisemman suomalaisen noituus- ja taikuustutkimuksen tekemiä aluejaotteluja suhteessa tutkimusalueeseen. Huomio kiinnitetään etenkin Itä- ja Länsi-Suomea koskeviin jaotteluihin, sillä niiden pohjalta on tehty myöhempiin tutkimuksiin vaikuttaneita havaintoja. Luvussa määritellään itäinen ja läntinen tarkastelualue aikaisemmasta tut-

²⁸⁹ Esim. Nenonen 1992, 241, 281, 286–290; Oja L 1999, 135. Esivallan tiukentuvasta kontrollista esim. Björne 1999; Ylikangas 1999, 88.

²⁹⁰ Esim. Suomesta Heikkinen 1969; Nenonen 1992; Kansainvälisestä tutkimuksesta mm. Ankarloo & Henningsen 1987; Levack 1987; Gijfswit & Levack & Hofstra 1999; Ks. myös luku 1.2.2.

kimuksesta poikkeavalla tavalla ja tuodaan esille erilainen kuva suomalaisen noituuden ja taikuuden maantieteestä 1700-luvun jälkipuoliskolla.

Suomalaisessa tutkimuksessa on erotettu itäsuomalaiset ja länsisuomalaiset noituus- ja taikuustapaukset toisistaan. Ominaispiirteiden tarkastelulla on havaittu kaksi keskeistä eroa: itäisessä Suomessa syytettiin pääosin miehiä, kun taas läntisessä Suomessa naisia.²⁹¹ Nämä tulokset ovat kuitenkin pohjautuneet paljolti kunkin tutkijan itsensä tekemiin määrittelyihin siitä, mitkä alueet on katsottu kuuluviksi itään ja länteen: näkökulmat ovat vaihdelleet tutkijasta riippuen. Aikaisemmassa noituus- ja taikuustutkimuksessa tehty jaottelu itäiseen ja läntiseen Suomeen on ongelmallinen, kun sitä käytetään vertailukohteena omissa tulosteni kanssa. Jokainen tutkija on määritellyt käyttämänsä jaon oman aineistonsa pohjalta. Jari Eilola ei ota laajalti kantaa itäiseen tai läntiseen Suomeen tutkimusalueena, sillä hänen tutkimansa kaupungit sijaitsevat Etelä-Pohjanmaan ja Ruotsin rannikolla. Tästä huolimatta Eilola ottaa huomioon itäisen ja läntisen kulttuuripiirin erot tarkastellessaan naisten asemaa perheessä ja naisten vaikutusta noituustapauksiin.²⁹² Raisa Maria Toivo tarkastelee lähemmin ainoastaan Lounais-Suomessa sijaitsevaa Ulvilaa. Hän viittaa itäisen ja läntisen Suomen kulttuurieroihin, ja arvioi niiden vaikuttaneen myös noituusoi-keudenkäynteihin.²⁹³

Marko Nenosen laaja tutkimusalue on vertailun kannalta haasteellinen. Nenonen tarkastelee Pohjois-Pohjanmaata - sisältäen Kainuun - yhdessä Ala-Satakunnan kanssa ja erottaa edellä mainitut läntiseksi Suomeksi itäistä Viipurin Karjalaa vastaan.²⁹⁴ Antero Heikkinen tutki Ahvenanmaata ja koko Pohjanmaata. Hän havaitsi Pohjois-Pohjanmaan kulttuurisen ja noituustapauksiin liittyvän erilaisuuden. Heikkinen jakoi Pohjanmaan perinteisellä tavalla kolmeen osaan: Pohjois-Pohjanmaahan, Pohjanmaan ruotsinkieliseen alueeseen sekä Etelä-Pohjanmaan suomenkieliseen osaan. Hän myös otti huomioon Pohjanmaan taloudellisten olosuhteiden vaikutuksen noituustapauksiin sekä ruotsinkielisten alueiden yhteyden Pohjanlahden länsipuolelle ja sieltä tulleiden noituuskäsitysten vaikutuksen alueen prosesseihin.²⁹⁵

Tässä tutkimuksessa maantieteellisen jaottelun tärkeimpänä perusteena ovat kulttuuriset ominaispiirteet, jotka ovat voineet olla merkittävässä roolissa taikuuden harjoittamisen erilaisten tapojen taustalla. Itä- ja länsisuomalainen kulttuuri erosi toisistaan monin tavoin aina talonrakentamisesta perherakentei-

²⁹¹ Keskeisin tässä Nenonen 1992, 1995. Ks. myös Katajala 2005; Toivo 2008, Kuronen 2009.

²⁹² Eilola 2003, 31.

²⁹³ Toivo (2008, 85–86) viittaa Nenosen (1992) tuloksiin itäisen Suomen osalta.

²⁹⁴ Nenonen 1992, 20–22; 1995.

²⁹⁵ Antero Heikkisen (1969, 250–252) jaottelun mukaan Keski-Pohjanmaahan kuuluvat alueet on katsottu osittain Pohjois-Pohjanmaahan (Kalajoki, Lohtaja, Kokkolan kaupunki ja pitäjä) sekä Pohjanmaan ruotsinkieliseen osaan (Kruunupyy, Pietarsaaren kaupunki ja pitäjä). Keski-Pohjanmaa -nimitystä ryhdyttiin käyttämään virallisissa lähteissä vasta 1800-luvun loppupuolella. Virrankoski 1997, 10–11, 279. Kalajoki on toisaalta sijoitettu myös Pohjois-Pohjanmaan maakuntaan. Virrankoski 1973, 5.

siin ja ihmisten suhtautumisessa esimerkiksi tietäjyyteen.²⁹⁶ Jo 1700-luvun jälkipuoliskolta eroteltiin aikalaisten kirjoituksissa itäsuomalaiset ja länsisuomalaiset toisistaan niin murteen kuin luonteensa puolesta. Näin erotettiin selkeästi itäiset alueet – Savo, Karjala, Keski-Suomi sekä Kainuu – läntisistä alueista. Tämä eronteko vaikutti myös 1800-luvun kielikiistaan.²⁹⁷

Ihmisten elinolosuhteet vaihtelivat eri puolella Suomea. Maan onkin katsottu jakautuneen kolmeen erilaiseen talousalueeseen, jotka määrittivät sitä, miten ihmiset saivat elinkeinonsa: kaskesta, tervasta, raudasta, metsistä tai viljasta. Itä-Suomessa kaskeaminen ja terva antoivat elannon, Pohjanmaalla terva, metsät ja karja olivat keskeisiä ja eteläisessä Suomessa rauta ja vilja.²⁹⁸ Kulttuuriantropologi Matti Sarmelan mukaan erilaiset elinolosuhteet vaikuttivat alueiden kulttuuriperinteeseen. Länsi- ja itäsuomalaisen kulttuurien raja kulki samaa linjaa pelto- ja kaskiviljelyn rajan kanssa. Raja kulki Pohjanlahdelta Pääjärven kautta Karjalan kannakselle jättäen länsipuolelleen alavat maat ja itäpuolelleen vaaraseudun.²⁹⁹ Kulttuuripiirien mukainen jako on tässä työssä tarkoituksenmukainen, sillä sen avulla voi tuoda esiin erilaisia vivahteita kansan taikuuden käyttöä koskevissa käsityksissä ja uskomuksissa. Tutkimusaluetta tarkastellaankin osin kulttuuripiirijaottelun mukaisesti, vaikka esimerkiksi talousalueet selittäisivät monipuolisemmin erilaisia elinkeinon hankkimisen tapoja ja siihen liittyntä taikuutta.³⁰⁰ Jaon avulla voidaan vertailla alueiden välisiä rakenteellisia eroja.

Itäisen ja läntisen kulttuuripiirin raja noudattelee Pähkinäsaaren rauhan rajaa. Rajalinjan määrittely on ollut ongelmallinen ja sen linjaus vaihtelee tutkijoiden mukaan. Tämän tutkimuksen kannalta rajalinjan kulku Pohjanmaalla on ongelmallista, koska sen paikka vaihtelee eri tulkintojen mukaan Pahkalanjoen ja Pattijoen välillä. Jälkimmäistä on perinteisesti pidetty rajalinjan aloituskohtana. Rajalinjan aloituskohdaksi on kuitenkin esitetty myös Petäsojaa, jolloin rajalinja kulki Pyhäjoen uomaa mukaillen.³⁰¹ Aloituskohda Pohjanlahdella vaikuttaa itäisen ja läntisen kulttuuripiirin määrittymiseen. Noudattelen työni kvantitatiivisissa osuuksissa kihlakunnan rajoja, jolloin katson Kalajoen kihlakunnan mukaisen rajalinjan olevan rajana itäisen ja läntisen Suomen välillä. Kalajoen³⁰² ja Lohtajan välisen pitäjänrajan pohjoispuoliset alueet luen itäiseen kulttuuripiiriin. Savo-Karjala kuuluu luontaisesti itään ja Etelä-Pohjanmaa länteen. Keski-

²⁹⁶ Sarmela 2007, 64–68. Itä- ja länsisuomalaisten erot ovat edelleen havaittavissa jopa geneettisellä tasolla. Puttonen 2015.

²⁹⁷ Ylikangas 1999, 136–150.

²⁹⁸ Karonen 2008, 273–275.

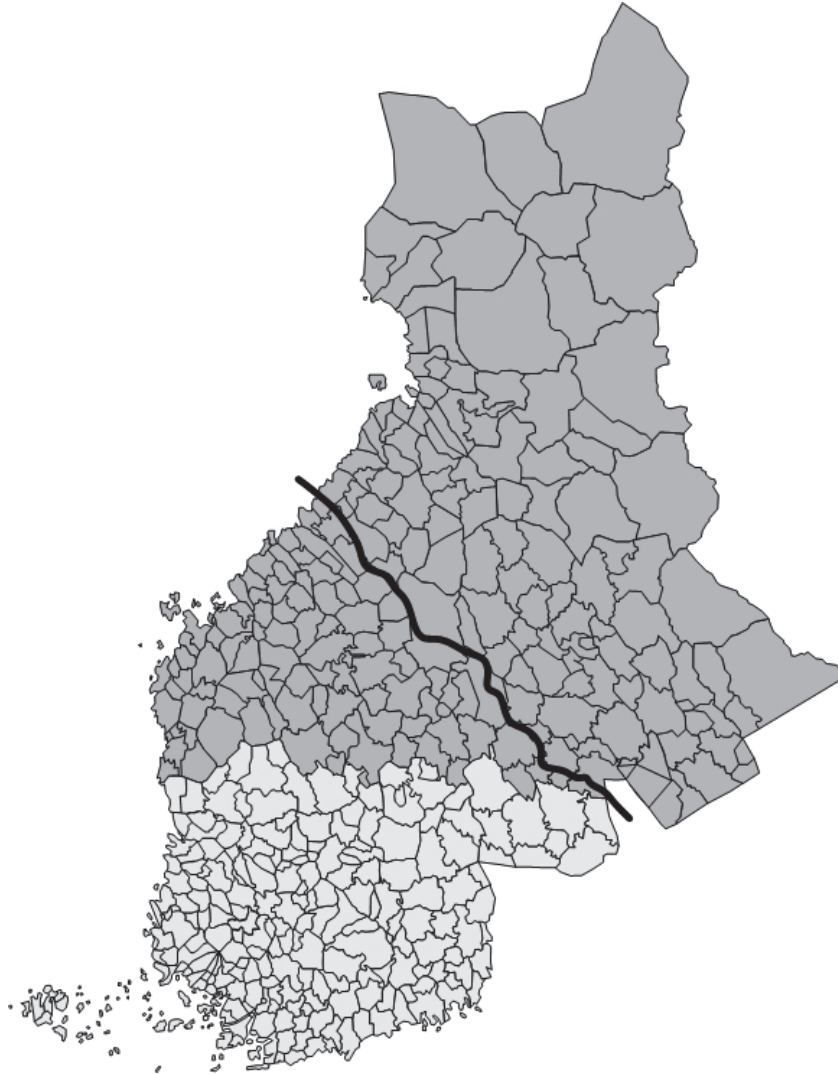
²⁹⁹ Sarmela 2007, 33–34. Vrt. Karonen 2008, 276.

³⁰⁰ Esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan eteläisillä seuduilla poltettiin tervaa maanviljelyksen ja karjanhoidon ohella. Halila 1954, 179–351; Halila 1984, 70–101; Hiltunen & Fors & Vilkkuna J 1996, 440; Heikkinen 1986, 23–25; Vahtola 1991, 372; Nenonen 1992, 22; Turpeinen 1985, 100–111; Tyrkkö 1948, 58. Ks. myös Tittonen 2007, 16–17.

³⁰¹ Pahkalanjoesta on käytetty vanhoissa kartoissa nimitystä Pathajoki. Ks. Juhola 2011, kartta kuva 3. <<http://ennenjanyt.net/2011/07//pahkinasaaren-rauhan-rajaa-keologian-ja-rajaa-alueelle-jaaneen-paikannimiston-valossa>> Luettu 26.5.2015.

³⁰² Kalajoki kuului hallinnollisesti vuonna 1776 perustettuun Oulun lääniin, mutta Kalajoelta ei aineistossani ole yhtään taikuustapausta. Esim. Halila 1954, 663.

Suomea edustavat Keuruu, Saarijärvi ja Viitasaari kuuluvat läntiseen kulttuuripiiriin, sillä ne sijoittuvat Keitelejärven pohjoisreunaa kulkevan rajalinjan läntiselle puolelle. Kulttuuripiirien välillä oli tietenkin myös vuorovaikutusta puolin ja toisin, mutta oheinen kartta (kuva 3.) kuvaa työssä noudatettua itä-länsi jaot-
telua.

KUVA 3 Itä-länsi jako. Kuvassa tummanharmaalla korostettuna myös tutkimusalue eli Vaasan hovioikeuspiiri (vaalea alue Turun hovioikeuspiiri). Taikuustapauksia ei käsitelty kaikissa alueen kihlakunnissa. Kartan laatinut Ilkka Nummela. Lähde hovioikeuksien rajoihin: Suomen historian kartasto. Jutikkala 1959, 35.

Savo-Karjalaa ja Etelä-Pohjanmaata koskevien havaintojen vertailu aikaisempaan tutkimukseen on suhteellisen vaivatonta, sillä niiden on katsottu olleen kulttuurisesti omaleimaisia jo suurten noituusprosessien aikana. Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu ovat hankalampia, sillä esimerkiksi Marko Nenonen on määritellyt nämä alueet läntiseen tarkastelualueeseen. Nenonen tarkoittaa Pohjois-Pohjanmaalla Pohjanmaan pohjoista voutikuntaa, johon kuului Pohjois-Pohjanmaan ydinalueiden lisäksi Kainuu, Kemi ja Lohtaja. Hänen tutkimusalueistaan ainoastaan Viipurin Karjala kuuluu itäiseen alueeseen.³⁰³ Toisaalta kuva itäisestä Suomesta on myöhemmin täydentynyt, kun noituus- ja taikuustapauksia on tutkittu 1600-luvun Käkisalmen ja Kuopion läänien osalta. Näiden alueiden tulokset ovat vastanneet Nenosen Viipurin Karjalasta saamia ja siten vahvistaneet kuvaa idän miehestä noitana.³⁰⁴

Mentaalisesti ja kulttuurisesti Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu ovat itäistä kulttuuripiiriä³⁰⁵, vaikka ne ovat saaneet vaikutteita läntiseltä alueelta ja Ruotsista. Hallinnollisesti Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu kuuluivat pitkään Pohjanmaan lääniin. Vasta vuonna 1776 ne erotettiin Pohjanmaasta Oulun lääniksi.³⁰⁶ Hallinnollisilla rajoilla ei kuitenkaan ole taikuuden kaltaisen ilmiön tutkimuksessa merkitystä. Olennaisempaa on, mitä kulttuurista perinnettä alueet ovat edustaneet. Itä- ja länsisuomalaisten kulttuuripiirien välillä on eroja esimerkiksi vainajia koskevissa uskomuksissa sekä käsityksissä ruumiiden hyödyntämisestä taikuudessa³⁰⁷. Erilaiset uskomukset ja käsitykset kuitenkin limittyivät toisiinsa ja Pohjois-Pohjanmaa oli eräänlainen kulttuuristen vaikutteiden sulatusuuni, missä niin läntiset kuin itäiset käsitykset ja uskomukset vaikuttivat. Suurten noituusprosessien aikana tämä ilmeni esimerkiksi siten, että Pohjois-Pohjanmaalle tuli vaikutteita ruotsalaisista noituuskäsityksistä – etenkin Bläkulla-käsityksistä – mutta ne eivät vaikuttaneet niin vahvasti kuin muualla Pohjanmaalla, missä paholaiseen liittyviä oikeudenkäyntejä käsiteltiin paljon.³⁰⁸

1700-luvun alkupuoliskon tutkimuksen puuttuessa kattavaa kehityskulkua eri alueiden välillä ei tässä tutkimuksessa voida selvittää. Vertailu aikaisemman tutkimuksen tuloksiin on silti tärkeää. Kulttuuriset tai mentaaliset tekijät eivät muuttuneet sadan vuoden sisällä merkittävästi, vaikka taikuuteen ja

³⁰³ Marko Nenosen (1992, 20–22) tutkimusalueisiin kuuluvat Ala-Satakunta, Pohjois-Pohjanmaa (käsittäen Kainuun) sekä Viipurin Karjala. Toisaalta hän huomauttaa, että Pentti Virrankosken Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiateoksessa Kalajoki on eteläisin pitäjä. Ks. myös Nenonen 1995. Vrt. Virrankoski 1973, 5, 1997, 10–11. Kalajoki kuului vuoden 1776 läänituudistuksen myötä Oulun lääniin, mikä jako näkyy myös Vaasan hovioikeuden aineistossa. Oulun läänin muodostumisesta esimerkiksi Halila 1954, 663; Heikkinen 1986, 12–13, 17; Vahtola 1991, 458; Tyrkkö 1948, 297.

³⁰⁴ Kimmo Katajala (2005, 164–199) on laajentanut itäistä Suomea koskevaa tarkastelua artikkelissaan Käkisalmen läänin noituus- ja taikuustapauksista 1600-luvun lopulta. Ks. myös Kuronen 2009, 88–90 sekä Kuha 2015 [käsikirjoitus] Savon osalta.

³⁰⁵ Sarmela 2007, 33–34.

³⁰⁶ Esim. Halila 1954, 179–351; 1984 70–101; Hiltunen & Forss & Vilkkuna J 1996, 440; Heikkinen 1986, 23–25; Vahtola 1991, 372; Nenonen 1992, 22; Turpeinen 1985, 100–111; Tyrkkö 1948, 58. Ks. myös Tittonen 2007, 16–17.

³⁰⁷ Sarmela 2007, 126 kartta vainajauskomuksista, 127–135. Myös Koski 2011, 327.

³⁰⁸ Heikkinen 1969, 250–253.

noituuteen liittyviä käsitysten muutoksia on vertailun perusteella havaittavissa esimerkiksi tapausten (alueellisen) levinneisyyden osalta.

Itäisessä Suomessa käsiteltiin 1700-luvun jälkipuoliskolla huomattavasti enemmän taikuustapauksia (noin 71 %), mutta tässä yhteydessä on korostettava, että tässä määritelty itäinen tarkastelualue poikkeaa aikaisemman tutkimuksen käyttämästä (taulukko 2).

TAULUKKO 2 Taikuustapausten määrä Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla itä-länsi jaottelun mukaan.

Alue	Tapauksia
Länsi	51
Itä	123
Yhteensä	174

Lähde: Tässä on jätetty Kuopion uhrikirkkotapaus tarkastelun ulkopuolelle, jotta luvut sukupuolen ja maantieteellisen jakauman osalta ovat suhteuttavissa varsinaisten taikuustapausten määrään. Taikuusoikeudenkäynnit 1754–1800; ks. myös liite 1.

Itäisessä Suomessa oli 1600-luvulla vähemmän noituus- ja taikuusoikeudenkäyntejä kuin läntisessä Suomessa. Sen on katsottu olleen seurausta länsimaisten noitateorioiden vaikutuksen puutteesta sekä erilaisista taloudellisista olosuhteista ja perherakenteesta. Huomiota on kiinnitetty itä- ja länsisuomalaisen perherakenteen merkitykseen noituus- ja taikuusoikeudenkäynteihin johtaneiden konfliktien syntymisessä. Perherakenteen erilaisuuden on nähty vaikuttaneen myös noituuden ja taikuuden harjoittajien sukupuolijakaumaan. Naisten rooli äitinä ja perheen perustamisen merkitys olivat vaikuttavia tekijöitä läntisen Suomen noituustapauksissa. Varsinkin näihin tilanteisiin sekä kotitalouteen liittyvät konfliktit ja niistä syntyneet noituusepäilyt kohdistuivat usein naisiin. Lännessä naisten taikuus liittyi myös pitkälti karjatalouteen ja sen ylläpitoon. Toisaalta itäisessä Suomessa naisia ei välttämättä esiintynyt käräjillä lainkaan, tai heidän repertuaariinsa kuuluvia taikoja ei ilmiannettu, koska sitä osaamista kunnioitettiin.³⁰⁹ Perinteinen kuva noituuden ja taikuuden maantieteestä perustuukin tähän näkemykseen. Toisaalta itäistä Suomea on katsottu ”läntisistä lähtökohdista”, mikä tarkoittaa noituustapausten tutkimista Länsi-Suomessa käsiteltyjen noituusoikeudenkäyntien eikä niinkään itäisen perinteen ja itäsuomalaisten elinolosuhteiden avulla.³¹⁰

Itäisen Suomen 1600-luvun noituus- ja taikuusjutuistataikuusjuttuja on tutkittu varsin vähän. Itä-Suomen tapausten näennäinen vähäinen määrä on

³⁰⁹ Nenonen 1992, 353–367; 1995; Eilola 2003, 196–197. Ks. myös Ylikangas 1990, 203–214; Katajala 2005, 164–199; Kuronen 2009, 88–90.

³¹⁰ Kuronen 2009, 89–90, sitaatti 90.

historioitsija Heikki Ylikankaan mukaan seurausta läntisen Suomen aikaisemmasta individualisoitumisesta sekä elinkeinoelämän painottumisesta enemmän (yksityis)yrityttämiseen ja oman edun tavoitteluun. Ylikangas katsoo sosioekonomisen selitysmallin mukaisesti noituuden kietoutuneen vahvasti oman onnen kasvattamiseen ja omien etujen ajamiseen, mihin länsisuomalainen ajatusmaailma oli siihen otollisempi.³¹¹ Marko Nenonen ja historioitsija Kimmo Katajala ovat arvioineet Ylikankaan teoriaa, ja todenneet sen olevan sovellettavissa Itä-Suomen tapauksiin. Nenonen arvioi läheisempien paikallisyhteisöjen sekä kehittyneemmän talouden ja oikeuslaitoksen olleen merkittäviä tekijöitä läntisellä alueella. Molemmat tutkijat huomauttavat 1600-luvun loppupuoliskon muuttoliikkeen vaikuttaneen itäisen alueen väestön vaihtuvuuteen ja sitä kautta erilaisten uskomusten tulemiseen alueelle. Nämä tekijät vaikuttivat myös noituus- ja taikuustapausten syntyyn.³¹² Ongelmallista tulkinnoissa on silti itäistä Suomea koskevan tutkimuksen niukkuus. Laajempi tutkimus mahdollistaisi paitsi kattavan kuvan 1600-luvun tapauksista, myös aiempien tutkijoiden teorioiden testaamisen eri alueilla. Tällöin mahdolliset sosioekonomiset ja mentaaliset tekijät tulisivat entistä paremmin esille ja vertailu 1600-luvun itäisen ja läntisen Suomen kohdalla olisi mahdollista.

Jotta vertailu aikaisemman tutkimuksen tulosten kanssa olisi kestävä, on tutkijoiden tekemät aluejaottelut suhteutettava tämän työn kulttuuripiirijakoon. Suhteutus tapahtuu vertaamalla omia havaintoja ennen muuta 1600-lukua käsittelevän tutkimuksen tuloksiin.³¹³

Marko Nenosen aineisto 1600-luvun jälkipuoliskolta, joka kattaa myös Kainuun, käsittää 133 noituus- ja taikuustapausta. Yhteensä hän mainitsee 182 juttua Pohjois-Pohjanmaalta, joista 49 eivät suoranaisesti ole noituus- tai taikuustapauksia, mutta ovat silti hänen tutkimuksensa kannalta relevantteja selittämättä kuitenkaan, mitä relevanttius tässä yhteydessä tarkoitti.³¹⁴ Yllä esittelemääni kulttuuripiirijakoa mukailleen olen erottanut Nenosen tuloksista kolme läntiseen alueeseen liittyvää pitäjää – Lohtaja, Kruunupyö ja Kokkola – joihin

³¹¹ Ylikangas 1990, 203–214; 1999, 146–148.

³¹² Nenonen 1992, 336–339; Katajala 2005, 182–184.

³¹³ 1500-luvulla noituus- ja taikuustapauksia käsiteltiin runsaasti läntisellä alueella, erityisesti Pohjanmaan rannikolla. Jonkun verran tunnetaan tapauksia myös sisämaasta. Itäiseen tarkastelualueeseen kuuluvia tapauksia oli huomattavasti vähemmän. Heikkinen & Kervinen 1987, kartta 1., 280. Kartan perusteella on arvioitavissa, että noin 23 tapausta käsiteltiin 1500-luvulla määrittelemäni mukaisella itäisellä tarkastelualueella. Läntisellä alueella käsiteltiin puolestaan noin 58 tapausta.

³¹⁴ Näiden tapausten pohjalta tehtävässä tarkastelussa huomioidaan, ettei liitteessä ole eroteltu varsinaisia noituus- ja taikuus oikeudenkäyntejä muista relevanteista tapauksista. Täten tarkka jakauma jää epäselväksi. Nenonen 1992, taulukko 4, 106; liite II selityksineen 405, 411–415. Liitteessä IV. Nenonen kuitenkin erottelee tapauksia annettujen tuomioiden perusteella taulukoimalla (liitetaulukko 2.) tuomiot suhteessa syytetyin sukupuoleen eri ajanjaksoina. Taulukossa erotellaan noituus- ja taikuussyytetyt, noitasapatti/paholaisliittotapaukset, avunpyynnöt noituudessa ja taikuudessa sekä muut (nimeltä mainitsemattomat) tapaukset. Jaottelu ei vastaa täysin taulukon 4 tapausmäärää. Taulukoiden pohjana on yhteensä 181 tapausta. Käytän taulukon 4. tapausmäärää tässä vertailukohteena, sillä liitteiden perusteella luvut eriyvät niin tapausten kokonaismäärissä kuin relevanteiksi katsottujen tapausten osalta.

tapaukset painottuivat. Itäiseen piiriin jäivät siis Kalajoki ja Oulun pitäjä, joissa oli yhteensä 28 tapausta. Nenonen laskee käräjäpitäjien rajoissa tapahtuneet muutokset huomioon ottaen tapauksia olleen keskimäärin 15–17 pitäjää kohden.³¹⁵ Tarkemman tapauslistauksen puuttuessa on sovellettava Nenosen antamia tietoja. Kun kolmen läntiseen piiriin kuuluvan pitäjän tapausten keskiarvoksi lasketaan 15³¹⁶ pitäjää kohden ja niiden yhteenlaskettu määrä vähennetään Pohjois-Pohjanmaan tapausten kokonaismäärästä, tuloksena on 88 tapausta, joiden voi katsoa kuuluvaksi määrittelemääni itäiseen kulttuuripiiriin.

Antero Heikkisen tutkimuksesta on hankalaa selvittää tapausten kokonaismäärää. Hänen mukaansa Pohjois-Pohjanmaalla käsiteltiin 1600-luvun jälkipuoliskolla 23 tapausta. Heikkinen lukee alueeseen Pyhäjoen, Raahen, Iijoen, Oulun pitäjän sekä kaupungin, Limingan, Kalajoen, Kokkolan pitäjän sekä kaupungin ja Lohtajan. Hän ei erittele tapauksia pitäjittäin, vaan ainoastaan syytettyjen lukumäärän osalta.³¹⁷ Annettujen tietojen perusteella voidaan silti arvioida tapausten määrää, joka itäisen kulttuuripiirin alueilla oli 15.³¹⁸ Oletettavasti Nenonen ja Heikkinen ovat käyttäneet samaa aineistoa Pohjois-Pohjanmaan osalta, jolloin tarkempia lukuja jälkimmäisen osalta ei ole tarpeen laskea. Ainoa ero on se, että Nenonen keskittyy maaseutuun, kun taas Heikkisellä ovat mukana myös kaupungit.

Kuva 1600-luvun itäisestä noituudesta ja taikuudesta tarkentuu, kun Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu siirretään osaksi itäistä tarkastelualuetta³¹⁹. Noituus-

³¹⁵ Nenonen 1992, 106–107.

³¹⁶ Luvun on katsottu olevan hyvä mittari keskimääräisen tapausmäärän laskemiseen, sillä se on hieman alakanttiin. Mikäli tapausten määrä laskettaisiin 16 tapauksen mukaan pitäjää kohden, tulokset voisivat muuttua.

³¹⁷ Antero Heikkisen (1969, 251, 253) teoksessa kartta 1. (sivu 253) jossa on tarkkaan eriteltynä eri pitäjittäin Pohjois-Pohjanmaalla syytetyt henkilöt.

³¹⁸ Annettujen tietojen perusteella itäiseen kulttuuripiiriin katsottavilta alueilta voidaan laskea Antero Heikkisen (1969, 251, 253) taulukon 3. tiedoista (sivu 251) vähennettynä kartan 1. (sivu 253) syytettyjen määrä Lohtajan ja Kokkolan osalta, olettaen että kussakin tapauksessa oli yksi syytetty henkilö. Syytettyjen määrä voidaan todentaa myös vertaamalla Heikkisen karttaa Antero Heikkisen ja Timo Kervisen (Heikkinen & Kervinen 1987, 280) yhteisartikkelin karttaan, missä kartta nro 2:n perusteella Heikkisen väitöskirjassaan tutkimana aikana on yksi syytetty aluetta kohti. Tällöin itä-länsi rajan itäiselle puolelle jää noin 10 syytettyä.

³¹⁹ Kun yllä mainitut laskelmat Nenosen tapausmäärästä Pohjanmaan osalta yhdistetään Nenosen tuloksiin Viipurin Karjalasta sekä 1600-luvun lopun Käkisalmen läänistä ja Savosta saatuihin tietoihin, itäisen Suomen tapausmääräksi saadaan 240. Tapauksista noin 39,5 prosenttia (240/607 tapausta) käsiteltiin itäisen Suomen alueella. Viipurin Karjalassa käsiteltiin 63 tapausta 1624–1698 aikana, Käkisalmen läänissä 61 tapausta 1663–1699 aikana, Savossa 28 tapausta 1639–1712 aikana. Nenonen 1992 taulukko 5. 108; Katajalan (2005, 170–171) luvut vaihtelevat, mutta hän ilmoittaa 61 tapausta tuomiokirjoista; Savon tilanteesta Kuha 2015 [käsikirjoitus]. Antero Heikkisen tapauksia ei ole laskettu tähän lukuun mukaan. Kun taas Nenosen tutkimat Ala-Satakunnan tapaukset yhdistetään Jari Eilolan lukuihin Pohjanmaan rannikkokaupungeista sekä Antero Heikkisen tutkimiin tapauksiin, saadaan läntisen Suomen tapausten määräksi 367. Ala-Satakunnassa käsiteltiin 136 tapausta 1620–1700 aikana, Vaasassa ja Uudessakaarlepyyssä yhteensä 48 tapausta 1651–1700 aikana. Nenonen 1992, 102–103, taulukko 3. 105; Eilola 2003 taulukko 1. 33. Antero Heikkisen (1969, 204, taulukko 3. 251, kartta 1. 253, 317) mukaan 1600-luvun jälkipuoliskolla Suomen tapaukset jakautuvat seuraavasti: Ahvenanmaalla käsiteltiin 9 tapausta (10 tapausta Heikkinen & Kervinen 1987 282), Uudellamaalla noin 15, Savosta alle 10, Hämeestä

ja taikuustapausten absoluuttista määrää eri alueilla on vaikea selvittää 1600-luvun osalta, sillä kaikki tutkijat eivät ole erotelleet tapauksia toisistaan. Tietojen perusteella määrä vaihteli etenkin Länsi-Suomessa, mutta idässä noituusjuttujen osuus oli suurempi.³²⁰ Oikeudenkäyntien painopiste säilyy silti läntisellä alueella, mikä tukee aiemman tutkimuksen tuloksia noituus- ja taikuusosoikeudenkäyntien levinneisyydestä ja taustoista maantieteelliseen levinneisyyteen liittyen. Tutkimissani tapauksissa noituutta käsiteltiin lähes yksinomaan itäisellä tarkastelualueella. Ainoastaan yksi noituustapauksista käsiteltiin lännessä: tapaus on samankaltainen kuin Eilolan tutkimat huhuihin liittyvät tapaukset³²¹. Noituustapausten painottuminen itään vastaa 1600-luvun tutkimuksen tuloksia, jossa noituusjuttuja oli enemmän. Taikuustapaukset ovat aineistossani pääosassa niin idässä kuin lännessä, eikä tapauksissa ole havaittavissa merkittäviä ajallisia vaihteluita.

Noituus- ja taikuustapausten maantieteelliselle jakaumalle ei ole olemassa yhtä selkeää selittäjää. Kokonaisuudessaan taikuusosoikeudenkäyntien syntyneeseen 1700-luvun jälkipuoliskolla vaikuttivat virallisissa normeissa tapahtuneet muutokset, esivallan ankaroitunut suhtautuminen kansanomaista taikuuden harjoittamista ja taikauskoa kohtaan, sekä kansan suhtautuminen noituuden ja taikuuden hyväksyttävyyteen. Siinä missä tapausten määrä alkoi vähentyä valtakunnan keskusalueilla, reuna-alueilla juttujen määrä pysyi ennallaan tai jopa kasvoi. Itäisen kulttuuripiirin nousu vallitsevaksi tutkimusjaksolla selittynee paitsi aikaisemmasta poikkeavalla aluejaottelulla niin myös alueen valtakunnan keskustasta katsoen perifeerisellä sijainnilla. Pohjanmaa ja muut rannikkoseudet olivat olleet pitkään kiinteässä yhteydessä Ruotsin keskusalueisiin ja kauemmaskin, jolloin kulttuuria ja taloudellisia vaikutteita oli saatu monipuolisemmin kuin itäisen Suomen alueella.³²² Jo yksin kristinopin leviämisen on kat-

---

alle 10, Pohjanmaalla 138 tapausta. Ahvenanmaan osalta on laskettu 10 tapausta Heikkisen & Kervisen tietojen mukaan. Vrt. syytettyjen määrä Suomessa Nenonen 2004, 262; Toivo 2014, 90.

³²⁰ Tarkkoja tietoja ei ole kaikilta osin saatavilla. Nenosen liitetaulukoissa esittämät suhdelluvut syytteiden ja tuomioiden välillä eivät vastaa täysin hänen kokonaistapausmääräksi ilmoittamiaan lukuja. Hän ei myöskään erottele esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan eri pitäjissä annettuja tuomioita. Tässä on vertailtu Nenosen (1992, 103, 105–106, 108, 405–429) taulukoissa 2.–5. esittämiä lukuja taulukoihin 14, 17 ja 19 sekä liitteisiin I–IV. Etenkin liitetaulukkojen luvut noituus- ja taikuusjutuista poikkeavat toisistaan (liite II vrt. liite IV) sekä suhteessa tekstin taulukoihin (esim. tapausten määrä taulukko 2 vrt. noituus- ja taikuustuomioiden määrään taulukko 14). Erovai-suuksien syitä ei kaikkien tarkastelualueiden kohdalla selvitetä. Pääpaino noituustapauksilla on ainoastaan Viipurin Karjalassa, muualla taikuustapauksia on enemmän. Jari Eilola (2003, liite 1., 341–352) ei erottele noituus- ja taikuustapauksia, mutta tapauskuvausten perusteella suurin osa kaupungeissa esitetyistä syytteistä koski noituutta. Heikkinen (1969, 152) erottelee vain magia- ja paholaisliittotapaukset, joista Pohjanmaalla magiaprosessit oli pääosassa. Katajala (2005, 170–171) puolestaan on havainnut Käkisalmen läänissä noin 50 % kanteista koskeneen noituutta. Kuopion kärjäkunnassa pääpaino on noituustapauksilla. Kuronen 2009 (liite 1., 111). Ks. myös Heikkinen & Kervinen 1987.

³²¹ Julkisesti esitetty väite noituuden harjoittamisesta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no. 36.

³²² Karonen 2008, 276–280. Ks. myös Rähä 2012, 11–12.

sottu tapahtuneen hitaammin valtakunnan reuna-alueilla kuin Lounais-Suomessa ja rannikkoalueilla³²³.

Keskusta-periferia-ilmiöön liittyy myös se, että kansanuskon on katsottu pysyneen suhteellisen muuttumattomana perifeerisillä alueilla vielä 1800-luvun aikana. Esimerkiksi kirkkoon liitetyt pyhän käsitteet eivät välttämättä olleet niin vahvasti osa kansantapoja itäisessä Suomessa kuin sen on katsottu läntisessä Suomessa olleen. Kansanusko ja kristinuskon käsitykset olivat vahvasti sekoittuneita ja kansanomaiset perinteet vaikuttivat niin ihmisen suhteessa yli-luonnolliseen kuin kirkkoon ja pyhään.³²⁴ Taikusoikeudenkäyntien painopisteen muuttuminen itäiseen Suomeen vahvistaa tätä näkemystä. Kirkon ja kansanuskon välinen suhde tuli esiin tapauskuvauksista, joissa on nähtävillä taikuuden harjoittamiseen liittyneitä kristillisiä ja kansanomaisia elementtejä toisiinsa kietoutuneina.

Verrattuna aikaisempaan vuosisataan painopiste muuttuu. Tosin itäisen ja läntisen Suomen määrittelyni poikkeaa osin aiemmista tutkimuksista: itäisen Suomen osuus on iso tässä tutkimuksessa. Tärkein alueellisen jakauman selittäjä lienee kuitenkin edellä esitetty keskusta-periferia -ilmiö.

Tapausten väheneminen tarkasteluajanjakson loppua kohti vaikuttaa olleen seurausta kasvavasta skeptisyydestä taikuuden kaltaista ilmiötä kohtaan, eikä alueellisilla eroilla näy olleen vaikutusta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö kansa enää uskonut noituudella tai taikuudella vahingoittamisen tai auttamisen mahdollisuuteen. Rahvas jatkoi arjen taikojen tekemistä ja parantajiin tai tietäjiin turvautumista elämän erilaisissa tilanteissa. Ilmiäntamisen kynnyksellä luultavimmin kasvoi noituudella vahingoittamisen suhteen ja tietäjiäkin ilmiäntettiin vasta kun heidän toimensa eivät enää hyödyttäneet yhteisöä ja sen jäseniä³²⁵. Laki velvoitti esivaltoja edustavat nimismiehet ja papit tuomaan juttuja oikeuteen, mutta valtiovallan ylätasojen skeptisyyden lisääntyminen alkoi hiljalleen vaikuttaa myös paikallistason virkamiehiin.³²⁶ Muutos oli hidasta, eivätkä taikusoikeudenkäynnit suinkaan hävinneet 1800-luvulle tultaessa.

3.3 Taikuudesta syytetyt

3.3.1 Taikojien sukupuoli

1700-luvun jälkipuoliskolla enemmistö taikuudesta syytetyistä oli miehiä (taulukko 3). Kaikkiaan 174 oikeudenkäynnissä syytettiin taikuuden harjoittamisesta 315 henkilöä, joista noin 85 prosenttia (N = 267) oli miehiä. Naisten osuus oli

³²³ Suolahti 1919, 14–15, 25, 39–40.

³²⁴ Koski 2014; Koski 2015 [käsikirjoitus], 7. Ks. myös Kuha 2014.

³²⁵ Tästä enemmän katso luku 4.4. sekä Lahti 2013. Ks. myös Nenonen 1992, 159–163, 214–215. Vrt. Oja L 1999, 153–159, 165.

³²⁶ Lainsäätäjien skeptisyyden kasvusta ja sen vaikutuksesta taikuutta koskevien lakipykälien muutoksiin. ks. Oja L 1999, 67, 77, 102.

vastaavasti 15 prosenttia (N = 48).³²⁷ Tulos miesten yliedustuksesta on siis poikkeuksellinen läntiseen Eurooppaan verrattaessa. Sen sijaan Pohjois- ja Itä-Eurooppaan verrattessa tulos näyttää tavanomaiselta. Esimerkiksi Venäjällä, Virossa ja Islannissa miehet olivat syytettyjen enemmistönä.³²⁸ Virossa miehiä vastaan esitettyihin syytöksiin liittyi vahvasti tietäjäys sekä uskomukset ihmisusista. Useimmiten oli kyse myös noitakeinojen opettelusta tai suvunsisäisestä periytymisestä. Ensimmäiset tulokset suomalaisista miesnoidista linkitettiin kansanuskomuksiin, joiden mukaan Suomessa mies oli naista vahvemmin yhteydessä yliluonnolliseen. Myös Suomessa tutkijat yhdistivät miesnoituuden tietäjäyteen, minkä ohella taustalla olevat konfliktit nostettiin esiin. Islannissa puolestaan miesten noituussyytteet koskivat *maleficiumia*, minkä taustalla on nähty kansanomaisten uskomusten sulautuminen eurooppalaisten oppineiden noitadoktriiniin. Tietäjäys näkyi islantilaistenkin noitien kohdalla.³²⁹ Poikkeuksena ovat Norja ja Tanska, joissa naisten osuus syytetyistä oli suurempi Manner-Euroopan tapaan. Ruotsissa miehiä oli noin 1/3 syytetyistä, mutta 1700-luvun puoliväliin mennessä osuus kasvoi niin, että jopa joka toinen syytetyistä oli mies.³³⁰ Uskontorikokset olivat Ruotsissa miesten "alaa", sillä pahalaisliitosta ja jumalanpilkasta oikeuteen joutuneet olivat 1600- ja 1700-luvulla pääasiassa miespuolisia.³³¹

Suomessa, Islannissa, Venäjällä, Unkarissa ja Virossa noituustapaukset liittyivät pääsääntöisesti kansanomaisiin noituuskäsityksiin – lähinnä *maleficium*-tapauksiin – ja niistä kummunneisiin noitumisepäilyihin. Mannereurooppalaiset noituuskäsitykset vaikuttivat Norjan ja Tanskan noituustapauksiin. Noitasapatti ja pahalaisliittokäsitykset ilmenivät myös muualla Pohjolassa, joskaan ei samoissa määrin. Idempänä demonologioiden noituuskäsitykset eivät läpäisseet kaikkia yhteiskuntia: Venäjällä pahalaiseen liitetyt noituuskäsitykset eivät kuuluneet ortodoksiseen uskontoon saati noituustapauksiin.³³² Noituuden ja

³²⁷ Syytettyjen määrä on laskettu tapausten kokonaismäärän perusteella hovioikeuden aineiston pohjalta. Jokainen tapaus on kirjattu ja käsitelty hovioikeudessa omalla tapauksenaan. Poikkeuksena ovat tapaukset, joissa oli esimerkiksi samoja henkilöitä mukana erillisissä (taikuus)tapauksissa lyhyen ajan sisällä yhdessä kihlakunnassa. Tällöin tapausten päätökset on voitu yhdistää ja niistä on annettu vain yksi päätös hovioikeudessa. Joissain tapauksissa oli kyse rikoksenuusijoista (6 miestä, ei yhtään naista), mutta nämä luvut eivät vaikuta syytettyjen sukupuolen kokonaiskuvaan.

³²⁸ Ks. esim. Zguta 1977; Hastrup 1987; Madar 1987; Kent 2005. Valerie Kivelson (2013, 83–167, erit. 89; kts. myös 2003) korostaa, että 1600-luvun Venäjällä tunnettiin käsitys Pahalaisen viettelemästä naisesta, mutta sitä ei yhdistetty noituuteen sinällään.

³²⁹ Islannista Hastrup 1987; Suomesta Heikkinen & Kervinen 1987; Virossa Madar 1987. Norjasta Eyvind-Naess 1987; Tanskasta Johansen 1987; Ruotsista Sörlin 1993.

³³⁰ Sörlin 1993, 108–109. Ks. myös Oja L 1994.

³³¹ Soili-Maria Ollin (2007, 49, 149–162) käyttämässä oikeusrevision aineistossa pahalaisliitosta syytettiin ainoastaan miehiä. Ollin näkemyksen mukaan miesten suurempi rooli näissä rikkomuksissa johtui miehen sosiaalisesta asemasta (suurin osa suutlaita) ja toiminnasta kotitalouden ulkopuolella. Vrt. Sörlin 1993, 108, taulukko 5.3. josta ilmenee, että vuosina 1735–1754 yksi nainen oli Götan hovioikeuden alueella pahalaisliitosta syytettynä.

³³² Kivelson (2013, 53–54, 59) on havainnut, ettei ortodoksisessa kirkossa pahalaisen merkitys ollut yhtä suuri kuin katolisessa ja protestanttisessa kirkossa. Myöskään demonologioita ei laajalti kirjoitettu. Islannista Hastrup 1987; Suomesta Heikkinen &

taikuuden sekä niistä syyttämisen onkin katsottu olleen sidoksissa oikeudelliseen, uskonnolliseen sekä kulttuuriseen kontekstiin³³³. Erot eri alueiden tapauksissa kuvastavat tätä kontekstisidonnaisuutta: erilaiset taustatekijät vaikuttivat muunmuassa siihen, miten noituus ja taikuus käsitettiin. Lisäksi ne vaikuttivat siihen, miten niistä tuomittiin ja kuka tuomiolle joutui.

Merkittävin tekijä näistä lienee kulttuurinen konteksti. Suomen on katsottu kuuluneen suomalais-karjalaiseen ja toisaalta pohjoisen euraasialaiseen kulttuuripiiriin. Näiden kulttuuripiirien taustalla on yhteisesti jaettuja uskomuksia, käsityksiä ja maailmankuvia, jotka ohjasivat ihmisen toimia arkitodellisuudessa. Kulttuurin leviämisen ja sekoittumisen myötä kullekin kulttuurille ovat muodostuneet omat erityispiirteensä. Tästä huolimatta esimerkiksi shamanismin ja siihen liittyvien traditioiden on katsottu pohjautuneen laajemman kulttuuripiirin yhteisesti jaettuun maailmankuvaan.³³⁴ Etenkin itäisestä Euroopasta tulleet kulttuuriset vaikutteet on huomioitava paitsi taikatapojen erilaisissa vivahteissa, myös miesten roolin analysoinnissa. Suomalais-karjalaisessa kulttuurissa mieheen liitettiin käsityksiä, jotka tekivät hänestä vahvemman toimijan tuonpuoleisen kanssa, minkä voi nähdä vaikuttaneen myös taikuudesta syytettyjen sukupuoleen.³³⁵

Havainnot Vaasan hovioikeuspiiristä 1700-luvun jälkipuolelta vahvistavat aiemman suomalaisen noituus- ja taikuustutkimuksen tuloksia.³³⁶ Hyvää tarkoittavan taikuuden muuttuminen tuomittavaksi rikokseksi vaikutti myös suomalaisten noituus- ja taikuusoikeudenkäyntien määrään jo 1600-luvulta alkaen. Taikuuden kriminalisointiin tähännyhty kehitys vaikutti puolestaan siihen, että naisten osuus syytetyistä kasvoi jo 1600-luvulla. Toisaalta naisia ryhdyttiin syyttämään lisäksi noituudesta. Miehiä ei kuitenkaan syytetty laajalti Suomessa hyvää tarkoittavasta taikuudesta ennen sen kriminalisointia vuoden 1734 laissa.³³⁷ Miesten määrän kasvusta suurten noituusoikeudenkäyntien jälkeen on kuitenkin esitetty arvioita jo aikaisemmassa tutkimuksessa³³⁸.

Taulukossa 3 näkyvät sekä varsinaiset syytetyt että osallisuudesta epäillyt ja/tai tuomion saaneiden osuus kaikista syytetyistä. Osallisuus taikatekoon on

---

Kervinen 1987; Virosta Madar 1987; Norjasta Eyvind-Naess 1987; Tanskasta Johansen 1987; Ruotsista Sörlin 1993; Unkarista Pócs 1999; 2002.

³³³ Toivo 2014, 96. Toivo ei pohdi tätä tematiikkaa laajalti, mutta peräänkuuluttaa laajempaa vertailua eri alueiden välillä etenkin miesnoituuden taustatekijöiden analysoimiseksi.

³³⁴ Esim. Siikala 2002, 18–27; Stark-Arola 2002, 67–71. Selkeä kuvaus itä- ja länsisuomalaisen kulttuurin eroista, sekä etenkin itäsuomalaisen ja karjalaisen kulttuurin yhtäläisyyksistä. Sarmela 2007, taulukko 64–68. Kivelson (2013, 21, 118–123) toteaa kulttuuristen vaikutteiden olleen yhteisiä Venäjällä ja pohjoisessa Euroopassa, mutta huomauttaa, ettei venäläisissä noituustapauksissa shamaaneja sinällään syytetty, vaikka kansanparantajat joutuivat tuomiolle.

³³⁵ Ka. tarkemmin luvut 4 ja 5.

³³⁶ Nenonen 1992, 359–366; 1995. Ks. myös Heikkinen & Kervinen 1987, 276–291; Katajala 2005, 171–172; Toivo 2014, 90–91.

³³⁷ Taikuudesta syyttämättömyys perustuu etenkin Itä-Suomea koskeviin tuloksiin, missä miehiä syytettiin pääsääntöisesti vahingoittavasta maagisesta toiminnasta. Nenonen 1992, 258–272, 367; 1995, 140–142. Ks. myös Toivo 2008, 130–131.

³³⁸ Nenonen 2006, 225.

tässä määritelty sen mukaan, miten tekoon suhtauduttiin tuomion perusteella. Mikäli perusteena olivat osallisuudesta määrittävät normit, on henkilöiden roolina katsottu olleen osallistuminen taikatekoon. Kokonaisuudessaan lähes joka neljännen (23 %) vastaajista todettiin osallistuneen taikuuteen tavalla tai toisella. Miehistä taikatekoon osallistumistuomion saaneita on viidennes (20 %), kun taas naisista hieman yli kolmannes (38 %) oli oikeudessa osallistuttuaan taikuuden harjoittamiseen. Miehet olivat osallisina toisten miesten tekemissä taioissa, ja ainoastaan kolmessa tapauksessa mies oli osallisena naisen tekemässä taiaassa. Kaikissa näissä mies joutui oikeuteen sen vuoksi, että oli neuvonut naiselle taian.³³⁹ Naisten osallisuus pääosin miesten tekemiin taikoihin tarkoitti, että naiset olivat parannettavina, pyytäneet taikojan apua tai neuvoneet miehelle hänen tarvitsemansa taian. Vain muutamissa tapauksissa naiset osallistuivat toisen naisen tekemään taikaan, silloinkin joko neuvonantajina tai toisen naisen ohjaamana suorittamassa itse riittä.³⁴⁰

TAULUKKO 3 Taikuudesta syytettyjen ja osallisuudesta epäiltyjen lukumäärä ja sukupuoli.

	Vastaajia	Osallisia (lkm)	Osallisia (%)*
Mies	267	54	20
Nainen	48	18	38
Yhteensä	315	72	23

Lähde: Taikuusoikeudenkäynnit 1754–1800. Ks. myös tiivistelmä taulukosta liite 1. Tässä taulukossa ei ole mukana Kuopion uhrirkirkko-tapausta.

* Sarakkeeseen olen laskenut taikuudesta osallisuussyytteen saaneiden henkilöiden määrän suhteessa taikuudesta syytettyjen määrään. Laskelmat on tehty niin syytettyjen kokonaismäärästä kuin eri sukupuolten osalta.

Osallisuus taikuuden harjoittamiseen oli yhtä tuomittavaa kuin taikuus. Yhä useampi taikuuden harjoittamiseen osallistunut tai taikojan apua hakenut henkilö joutui oikeuteen syytettynä osallisuudesta. Noin 1/5 syytetyistä sai tuomion osallisuudesta määrittävien lakien mukaan. Lainsäädännön muutosten myö-

³³⁹ 1) Tilallinen Olavi Kervinen sai 10 taalerin sakot taikakeinojen opettamisesta tilallisen vaimo Leena Väänättärelle vuonna 1764 Tohmajärven ja Pälkjärven käräjillä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Savo ja Kymenkartano no. 74; 2) Irtolainen Olavi Pesonen puolestaan vapautettiin samanlaisesta syytteestä Ilomantsin syyskäräjillä vuonna 1770. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1771 (mikrofilmi ES4458) Savo ja Kymenkartano no. 75; 3) Tilallinen Johan Brask tuli vedetyksi Pietarsaaren raastuvanoikeuteen taikuuteen osallistumiseen epäiltynä, kun piika Maria Pathällan kertoi oppineensa häneltä suorittamansa rakkaustaian. Brask vapautettiin syytteistä todisteiden puutteessa. VMA Pietarsaaren RO 1782 Cb20 §58, 67.

³⁴⁰ Esimerkiksi siikajokinen Kaarina Mikontytär suoritti taian, jonka toinen nainen oli valmistellut. Kaarina oli vienyt karjaa laitumelle sen jälkeen, kun vastasynnyttäneen lehmän maidosta tehty kakku oli piilotettu hänen vaatteisiinsa. Taian oli tarkoitus suojata karjaa kesälaitumella. OMA Salo ja Siikajoki sk 1760 Salo: 92 182v.-187; Tittonen 2007, 50, 53, 79–82, 112.

tä kasvanut mielenkiinto erilaisiin rikoksiin osallistuneiden syyttämisestä vaikuttanut myös taikusoikeudenkäynneissä. Per Sörlin on todennut Ruotsin 1700-luvun tapausten osalta, että miessyytetyjen määrän kasvuun vaikutti taikuuden kriminalisointi vuoden 1734 laissa. Taikuustapausten määrän lisääntyessä myös miesten osuus syytetyistä kasvoi, koska oikeudessa syytettiin yhä erilaisimmista taikateoista sekä avun hakemisesta taikojalta. Sörlin havaitsi näiden tapausten koskevan nimenomaan miehiä. Hän näkee miesten määrän kasvun olleen tietynlaista ”normalisoitumista” verratessa tuloksia eurooppalaisiin suuriin noitusprosesseihin. Sörlinin mukaan taikuusrikosten nousu vaikutti osallisuusrikosten ja sitä kautta miesten määrän nousuun.³⁴¹ Toisaalta Mona Rautelin korostaa, että osallisuusrikos oli yleisemmällä tasolla sukupuolineutraalia: niin miehiä kuin naisia voitiin syyttää osallisuudesta rikokseen, joka saattoi olla sukupuolisesti määrittynyt.³⁴²

Tutkimusalueen tiedot taikusoikeudenkäynneissä osallisuudesta syytetyjen sukupuolesta poikkeavat Sörlinin tuloksista. Yhä useammat miehet jouduivat syytetyiksi taikateoista, mutta osallisuuden osalta naiset olivat yliedustettuina. Yleensä naisten osallisuus tarkoitti avun pyytämistä joko tarkoituksella³⁴³ tai ”epähuomiossa”, jolloin esimerkiksi varkauden voivottelu johti siihen, että toinen henkilö teki taian omaisuuden palauttamiseksi³⁴⁴. Taikuustapausten yleistymisen lisäksi myös osallisuudesta syytetyjen määrää sinänsä, niin miesten kuin naisten kohdalla. Selkeitä selityksiä naisten suuremmalle osuudelle osallisten joukossa ei ole. Taikuustapausten perusteella naiset tarjosivat apuaan taikuuden harjoittamisessa harvoin. Tässä suhteessa Rautelinin näkemys osallisuusrikoksen sukupuolineutraaliudesta eli sukupuolesta riippumattomuudesta on vahvistettavissa. Rikoksen avunantoon saattoi syyllistyä niin mies kuin nainen, eikä oikeudenkäyntipöytäkirjoista ilmene, että naisia tai miehiä olisi tämän rikosmuodon osalta kohdeltu eri tavoin.

Osallisuus taikuuden harjoittamiseen oli rikoksena Rautelinia mukailleen vaikeasti todistettavissa. Jollei taikojan apua pyytänyt tai hänen mukanaan muutoin taikateon aikana ollut henkilö jäänyt kiinni itse teosta³⁴⁵, osallisuutta oli vaikea todistaa. Ainoastaan silminnäkijöiden lausuntojen avulla ja/tai va-

³⁴¹ Sörlin 1993, 108–109; Oja L 1994, 46.

³⁴² Mona Rautelin (2009, 17, 38) vertaa osallisuusrikoksen sukupuolineutraaliutta tutki-
miinsa lapsenmurhatapauksiin. Lapsenmurha nähtiin naisellisena rikoksena. Suku-
puolineutraalius tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, ettei jotain rikosta liitetty automaati-
sesti naiseen tai mieheen. Kielitoimiston sanakirja, kotimaisten kielten keskus: ha-
kusana *sukupuolineutraali*. <<http://www.kielitoimistonasanakirja.fi>> Luettu
28.11.2015

³⁴³ Emäntä Margareta Kipola sai sakot taikuuteen osallistumisesta, koska hän oli pyytä-
nyt renkiään Hannu Tikkaa parantamaan hänet kirkonväen vaivoista. OMA Ii ja Pu-
dasjärvi sk 1763 Kemi 71: 599–602.

³⁴⁴ Piika Kaisa Hyry vapautettiin osallisuusrikoksesta todisteiden puuttuessa. Kaisa oli
valitellut kahdelle sotilalle häneltä varastetusta puserosta, jonka jälkeen miehet oli-
vat menneen Oulun kaupungin kirkkomaalle taikomaan. Miehet väittivät Kaisan
neuvoneen heitä taian tekemisessä, mutta kaupunginviskaali ei saanut todisteita
väitteen tueksi. OMA Oulu RO AI 95: 1380–1382; 1383–1386.

³⁴⁵ Esimerkiksi tuntemattomaksi jäänyt parannettava henkilö välttyi syytteeltä lähdetty-
ään karkuun kirkkomaalta. OMA Oulu RO 1786 AI 89: 1365–1369, 1379–1382.

paahtoisella tunnustuksella alioikeudessa saatettiin antaa langettava tuomio myös parannettavana olleelle henkilölle.

Miehet olivat näin yliedustettuja taikuuden harjoittajina, mutta naisten vähäisempi osuus syytettynä on silti tärkeä asia. Osittain syynä on hautausmaataikuustapausten suuri määrä. Toinen selittäjä on se, ettei kotitalouteen liittyviä taikoja ilmiannettu kovin usein. Naisten osuuden väheneminen vuosisadan jälkipuoliskolla on kytköksissä miesten osuuden kasvamiseen. Toisaalta 1600-luvun lopulla tapahtunut naisten osuuden kasvu on liitetty oppineiden ja eliitin omaksumiin käsityksiin esimerkiksi noitasapatista, jolloin perinteinen kuva suomalaisesta miesnoidasta jäi taka-alalle ja naisten osuus kasvoi, kun naisia alettiin syyttää yhä enenevässä määrin. Tosin poikkeuksena on itäinen Suomi, missä noitateorian vähäinen vaikutus on nähty olleen syy miesten suuremmalle määrälle syytetyistä. Toisaalta naisten asemaa parantajina on pidetty yhtenä syynä sille, ettei naisia syytetty idässä. Yhteisön auttajia ei haluttu ilmiantaa, vaan heidän annettiin jatkaa toimiaan hyvää tarkoittavan taikuuden parissa. Naisten osuuteen on katsottu vaikuttaneen myös se, etteivät naiset olleet esillä käräjillä idässä, vaan perheen ja suvun miehet edustivat vaimojaan ja tyttäriään käräjillä.³⁴⁶

1700-luvulla naisten taikuuden keskittyessä edelleen kotitalouden piiriin, miesten julkisilla areenoilla tekemä taikuus tuli entistä useammin ilmi. Julkisesti tehdyt taikat ilmiannettiin herkemmin kuin muiden katseilta piilossa tehdyt taikat. Naisten harjoittama taikuus tuli käräjille usein rahvaan välisten syytteiden myötä. Näiden tapausten kohdalla taustalla saattoi olla ollut jokin konflikti tai muu tilanne, joka oli vaikuttanut lopulta myös taikuussyytöksen esittämiseen. Tilanteen niin vaatiessa taikuussyytös saattoi olla myös keino vaikuttaa omaan asemaansa yhteisön sisällä.³⁴⁷

Aikaisemmassa kotimaisessa noituustutkimuksessa ei ole huomioitu 1600-luvun sukupuolijakaumaan yleisemmin vaikuttanutta seikkaa: lukuisiin vuosisadalla käytyihin sotiin. Suurvaltakauden yhteiskunnan on katsottu olleen hyvin naisvaltainen, sillä sotaväenotot veivät miehet pois yhteisöistä ja kotitalouden työvoimasta. Perinteinen työnjako murtui naisten joutuessa hoitamaan miesten tehtäviä monin paikoin. Tämän vinoutuman on katsottu vaikuttaneen esimerkiksi seksuaalirikoksissa näkyvässä naisten yliedustuksessa 1600-luvulla.³⁴⁸ Selityksiä naisten ajoittaiseen yliedustukseen noituustapauksissa 1600-luvulla on monia, kuten edellä ilmeni. Sotakausilla naiset hoitivat suuren osan kotitalouden tehtävistä, joten heidän roolinsa yhteisöissä ja naisten väliset suhteet nousivat merkittävään asemaan. Kotitalouteen kohdistuneet noita- ja taikateot olivat pääasiassa naisten toimintakenttää³⁴⁹, joten voi pohtia sitä, liit-

³⁴⁶ Nenonen 1992, 353–363, 365; 1995, 149; Sirén 1999; Toivo 2012, 139.

³⁴⁷ Naisten kohdalla syyttäjä ei aina selviä aineiston puutteiden vuoksi. Osallisten kohdalla tilanne on mutkikkaampi, sillä nainen saattoi olla miehen mukana hautausmaalla parannettavana, jolloin syytteen esitti usein esivallan edustaja. Esim. Toivo 2008, jossa arvioidaan noituussyytöksen vaikutusta leskinaisen elämään.

³⁴⁸ Aalto 1996, 20; Ylikangas 1999, 90; Karonen 2002, 21–22.

³⁴⁹ Kotitalouden noituudesta ja taikuudesta esim. Eilola 2003; Toivo 2008.

tykö naisten vastuunotto kotitalouden toiminnoista miehen poissa ollessa myös noituusjuttujen määrään. Tämä voi osaltaan selittää myös 1600-luvulla havaittua ajallista vaihtelua syytettyjen sukupuolen osalta.

Tutkimusajallani ei ollut raskaita sotia, jotka olisivat merkittävästi vaikuttaneet yhteiskunnan sukupuolijakaumaan. 1700-luvun jälkipuoliskolla venäläismiehitysten jälkeen olot alkoivat vakiintua. Väkiluvun kasvaessa sotaväenotot eivät rasittaneet yhteiskuntaa yhtä ankaralla kädellä.³⁵⁰ Sodilla ei siis voi katsoa olleen yhtä merkittävää vaikutusta yhteiskunnan tai taikuudesta syytettyjen sukupuolijakaumaan tutkimusajalla. Miesten ja naisten osuuksiin syytetyistä vaikuttivat monet muut seikat, joihin paneudutaan laajemmin seuraavassa pääluvussa.

3.3.2 Syytettyjen sosiaalinen asema

Ihmisen sosiaalinen asema saattoi olla yksi vaikuttava tekijä taikuussyytteen taustalla. Sosioekonomisissa noituuden ja taikuuden selitysmalleissa kiinnitetään huomiota niin syytettyjen kuin syyttäjänsäkin sosiaaliseen asemaan selitettäessä noituus- ja taikuussyytteiden syntymistä. Tällöin on selitetty sitä, minkä vuoksi juuri heikossa asemassa olevat joutuivat syytetyiksi: keskeinen näkökulma onkin ollut ihmisten väliset suhteet ja (mahdolliset) konfliktit. Tässä yhteydessä niin sanotut kerjäläisnoidat ovat saaneet paljon huomiota osakseen, sillä kerjuulla kiertäneet henkilöt – useimmiten naiset – saattoivat joutua noituudesta syytetyiksi, mikäli he jonkin ristiriitatilanteen jälkeen olivat käyttäytyneet uhkaavasti tai suoranaisesti uhanneet noitua toisen osapuolen. Jonkin huonon sattumuksen jälkeen selitystä tapahtumille haettiin eri tavoin. Yksi selitystapa oli keskittyä sanoihin, jotka tulkittiin jälkikäteen noidan tekemäksi. Samaa liittyy myös se, että uhkaajaan projisoitiin oma kerjääjän pyynnön epäämistä johtunut syyllisyydentunto. Toisaalta tutkijat ovat nähneet taustalla myös esimodernien valtioiden valtionhallinnon eri tavoin toteuttamat ratkaisut, joiden avulla ihmisiä ja heidän elämäänsä valvottiin. Yleisesti ottaen aikaisemmassa alan tutkimuksessa katsottiin pitkään, että suurin osa syytetyistä edusti alempia kansanryhmiä. Nyttemmin syytettyjen on havaittu kuuluneen kaikkialla Euroopassa pääasiassa talonpoikaistoon.³⁵¹

Suomessa talonpoikaistoa syytettiin suhteellisen paljon jo 1600-luvulla, mikä oli luontevaa ottaen huomioon yhteiskunnan agraarisuuden. Sosiaalinen tausta ja varallisuus saattoivat vaikuttaa etenkin rahvaan keskinäisten syytteiden taustalla. Sovittelematon taloudellinen tai sosiaalinen kiista saattoi kärjistyä noituussyytökseen oman sosiaaliryhmän sisällä. Maallisen esivallan nostamien syytteiden taustalta ei sen sijaan ole havaittu olleen merkittäviä sosiaalisia syitä

³⁵⁰ Karonen 2008, 315–320, 371, liitetaulukko 4. 497.

³⁵¹ Macfarlane 1970, 147–210; Thomas 1971, 599–698. Ks. myös Nenonen 1992, 36, 176, 237–238; 2004, 259–260; 2014, 22–23; Eilola 2003, 14–19, 21, 24; Toivo 2008, 7–10, 47.

tai poliittista kilpailua.³⁵² Joissain yksittäistapauksissa noituussyytöksen taustalla oli status, ja siihen liittyvät valtataistelut vaikuttivat merkittävästi koko oikeusprosessin ajan³⁵³.

Vaikka sosioekonomiset selitysmallit ovat tutkimuksessa tällä hetkellä sivummalla, ovat miesten sosiaalinen asema ja rooli yhteisössä olleet analyysin kohteena. Suurten noitaprosessien aikaan Euroopassa syytettiin runsaasti yhteiskunnan keskiryhmiin kuuluneita miehiä, kuten esimerkiksi Englannissa, tai jopa vielä sitäkin ylemmillä sosiaalisilla portaikoilla olleita miehiä, kuten saksalaisilla alueilla. Joillain alueilla syytteet kohdistuivat yksinomaan alempiin sosiaaliryhmiin, esimerkiksi kerjäläisiin.³⁵⁴ Eräissä tutkimuksissa on havaittu, että miesnoitien kohdalla sukupuolella oli merkitystä ja että miehen sosiaalinen asema vaikutti oikeudessa. Esimerkiksi Eva Labouvie havaitsi, että sosiaaliselta statukseltaan alempi mies sai varmemmin tuomion kuin mies ylemmistä sosiaaliryhmistä, joka saattoi saada kumottua syytteet tavalla tai toisella.³⁵⁵

Syytettyjen sosiaalista asemaa ja sen merkitystä syytteiden syntyyn on arvioitu niin miesten kuin naisten osalta.³⁵⁶ Suomalaisessa miesnoitia koskevassa tutkimuksessa miesten noituuden ja taikuuden harjoittaminen sidotaan yhtäältä kotitalouden päämiehen rooliin ja toisaalta ihmisten välisiin valtasuhteisiin ja hierarkioihin. Kotitalouden päänä miehen henkilökohtaisilla ominaisuuksilla oli suurempi merkitys kuin hänen sosiaalisella asemallaan. Huono isäntä ei vastannut vallitsevaa kuvaa isännän roolista kotitalouden ylläpitäjänä, jolloin noituusepäilyt saattoivat syntyä herkästi, mikäli huono isäntä toimi noituudeksi tulkittulla tavalla. Valtasuhteissa miesten väliset hierarkiat ja kilpailu valtasuhteista yhteisössä vaikuttivat myös.³⁵⁷ Sosiaalisen aseman merkitys on havaittu tärkeäksi aikaisemmassa noituus- ja taikuustutkimuksessa, joten sitä on tarpeen tarkastella myös 1700-luvun jälkipuoliskon taikusoikeudenkäynneissä (taulukot 4 ja 5).

³⁵² Nenonen 1992, 204, 206, 217–220, 335–339; Eilola 2003, 259–259. Vrt. Ylikangas 1999, 146–148.

³⁵³ Esimerkiksi Jari Eilolan (2003, 202–217) mukaan Gävlen kirkkoherran ja pormestarin välinen kahnous johti noituussyytteen nostamiseen 1600-luvulla.

³⁵⁴ Esim. Durrant 2009; Kent 2005; Schulte 2009a; 2009b. Suuret noituusprosessit on ajoitettu noin 1450–1750 ajanjaksolle. Nenonen & Toivo 2014, 1.

³⁵⁵ Labouvie 2002, 50, 63–65. Ks. myös Schulte 2009b; Voltmer 2009. Vrt. Koskivirta 2001, 192, joka toteaa ettei ainakaan itäsuomalaisissa henkirikosjutuissa syytetyn sosiaalisella statuksella ollut suurta merkitystä tuomion antamisessa.

³⁵⁶ Esim. Nenonen 1992, 201–220. Sosiaalisen aseman tarkastelu syytteiden syntymiseen taustalla on ollut traditio noituus- ja taikuustutkimuksessa.

³⁵⁷ Miesten välisistä valtasuhteista Eilola 2003, 202–220; talouden päämiehen roolista Toivo 2012; 2014. Näistä tutkimustuloksista laajemmin arvioitaessa miesten roolia osana taikusoikeudenkäyntejä luvussa 4.

TAULUKKO 4 Taikuudesta syytettyjen miesten sosiaalinen asema.

Status	Yhteensä
Tilallinen	104
Tilaton	67
Sotilas	41
Irtolainen	26
Muut	19
Käsityöläinen	7
Tuntematon	3
Yhteensä	267

Lähde: Taikuusoikeudenkäynnit 1754–1800. Ks. tarkempi jaottelu syytettyjen sosiaalisesta asemasta liite 2.

Lähes neljä kymmenestä (104/267) kuului talonpoikaistoon (taulukko 4.), eli tässä tapauksessa tilallisiin, heidän poikiinsa tai uudisasukkaisiin³⁵⁸. Nämä miehet taikoivat hyvin erilaisista syistä ja erilaisin tavoin, eikä ollut mitään keskeistä taikatapaa, jota he olisivat käyttäneet. Heidän tekemänsä taitat olivat suurimmaksi osaksi hautausmaantaikoja, mutta he taikoivat muuallakin, kuten kotitilalla. Taikuuden harjoittamisen syyt vaihtelivat aina oikeudenkäynnin lopputulokseen vaikuttamisesta sairauksien parantamiseen ja varastetun omaisuuden palauttamiseen. Joukossa oli myös jonkin verran syytteitä vahingoittamisesta. Joka neljäs tapaus (67/267) koski tilattomia eli torppareita poikineen, renkejä ja loisia³⁵⁹. Tilattoman väestön taikuuden harjoittamisessa painottuivat vahingoittavassa tarkoituksessa tehdyt taitat, joiden taustalla saattoi olla konflikti. Tilalliset ovat kuitenkin aineistossa suhteessa tilattomiin yllämainittuna.³⁶⁰

³⁵⁸ Tilallisiin olen katsonut kuuluvaksi talonpoikaistoon kuuluvan väestönosan maa-seudun asukkaista. Lähteissä he esiintyvät nimityksillä talonpoika (*bonde*), talonpojan poika (*bondeson*), perintötilallinen (*skättebonde*) ja uudisasukkaat (*nybyggare*). Vaikka tilallisten pojat eivät suoraan omistaneet maata saati maksaneet veroa, heidän asemansa talonpojan jälkeläisinä vaikutti muun muassa yhteisön suhtautumiseen. Talollisen/talonpojan määrittelystä Hemminki 2014, 63–76. Ks. myös Jutikkala 1958.

³⁵⁹ Tilattomiin olen laskenut mukaan maata omistamattoman väestön, joka hankki elantonsa pääsääntöisesti viljelemällä (vuokraamaansa) maata tai toimi jonkun muun henkilön palveluksessa. Tästä ryhmästä on eroteltu sotilaat, käsityöläiset ja irtolaisina lähteisiin merkityt henkilöt. Etenkin viimeiseen ryhmään on aikaisemmassa noituus- ja taikuustutkimuksessa kiinnitetty laajalti huomiota, minkä vuoksi erotus on tarpeellinen.

³⁶⁰ Tilallisten miesten määrä kokonaisväkiluvun miesten määrästä vuonna 1754 oli noin 15 % (33 079/216 149), joten taikuudesta syytetyistä heidän osuutensa (noin 39 %) ylittää tämän suhteellisen osuuden roimasti. Tilattomien osalta olen soveltanut vuoden 1754 väkilukujen tietoja, sillä taulukossa torpparit ja loisit eroteltiin, mutta renkejä ja muuta palvelusväkeä ei ole eroteltu lapsista. Yhdistämällä torpparit ja loisit sekä lisäämällä tähän palvelusväen osuuden (alle 15v. lapset vähennettynä yllämainitusta ”Rahvaan lapsia ja palvelusväkeä” - ryhmästä), noin 32 % (68 729 / 216 149)

Taikuudesta syytetyistä noin 15 prosenttia (41/267) kuului sotaväkeen. Sotilaiden suhteellinen määrä syytettynä on iso verrattuna tilattomiin: sotilaita syytettiin suhteessa heidän väestöosuuteensa saman verran kuin tilallisia.³⁶¹ Kuten muutkin, myös sotilaat taikoivat niin itsensä kuin muiden henkilöiden hyväksi ja yleensä hautausmaalla. Sotaväkeen kuuluvien joukossa on ainoa paholaisliittotapaus sekä hautausmaalla tehtyjä, oikeudenkäynnin lopputulokseen vaikuttamiseen³⁶² tai kirkonväen nostattamiseen³⁶³ liittyviä taikoja.

Kuten edellä jo mainittiin, noituussyytteen kohteeksi joutuivat usein maata kiertäneet kerjäläiset, jotka olivat kerjuutilanteessa uhanneet aiheuttaa pahaa apunsa evänneelle henkilölle. Tällaiset kerjäläisnoidat saattoivat noitua ja taikoa myös muutoin ja joissain tapauksissa heidän (huono) maineensa saattoi vaikuttaa syytteen nostamiseen.³⁶⁴ 1700-luvun jälkipuoliskolla ilman vakituista toimeentuloa eläneitä henkilöitä on syytettyjen joukossa noin 10 prosenttia (26/267).³⁶⁵ He eivät joutuneet syytettyjen penkille yhdestä ja samasta syystä, vaan jokaisen teon taustalla oli erilainen motiivi. Yksikään tutkimusajan noituussyytöksistä ei kohdistunut kiertolaisiin, vaan noituussyytteiden kohteeksi joutui useimmiten talonpoikaisto. Ilman säännöllistä toimeentuloa eläneet miehet taikoivat pääosin ihmisten tai eläinten parantamiseksi tai varastetun omaisuuden palauttamiseksi joko pyynnöstä tai omatoimisesti.

Käsityöläisiä esiintyi oikeusaineistossa vain seitsemän ja sekalaisiin ammattiryhmiin kuuluvia 19. Muun muassa kuohitsijana toiminut Anders Pesonen oli hakenut parannusta erälle vaimolle kirkkomaalta.³⁶⁶ Kirkon työntekijöitä oli syytettyjen joukossa viisi. Esimerkiksi haudankaivajana ja kirkkovahtina toiminut Henrik Silanen sai sakot osallisuudesta taikuuteen, koska hän oli seurannut taian tekijöitä kirkkomaalle sekä avustanut heitä.³⁶⁷ Syytettynä oli myös muutamia tuntemattomia, joiden statusta tai nimeä ei saatu selville, joko

---

oli tilattomia. Tämä ryhmä on tutkimuksessa täten kokonaisväkilukuun suhteutettuna aliedustettuna. Vattula (toim.) 1983, 33. 1700-luvun jälkipuoliskolla Suomen väestö kasvoi. Myös alueellisesti asutus levisi uudisasutuksen ja uusien torppien perustamisen myötä. Suurin osa maaseudun väestöstä olikin tästä johtuen maata omistamatonta väestönosaa. Sirén 1999, 37, 40–41; Koskivirta 2001, 192; Vahtola 2005, 208–210; Karonen 2008, 371–373; Hemminki 2014, 60–62.

³⁶¹ Vuoden 1754 taulukon mukaan ”Sotilaita ja erotettuja sotilaita” oli yhteensä 5 % kokonaisväkiluvun miesten määrästä (12 186 / 216 149). Vattula (toim.) 1983, 33. Tässä on huomioitava se, että sotilaita koskevat oikeustapaukset saatettiin käsitellä ainoastaan sota-oikeudessa. Koskivirta 2001, 20.

³⁶² Esimerkiksi sotilas Iisakki Räfsax oli yhdessä kahden muun miehen kanssa Kurikan kirkkomaalla kaivanut haudan auki ja ottanut ruumiilta luita sekä lihaa pyrkiäkseen vaikuttamaan yhtä heistä vastaan suunnatun oikeudenkäynnin lopputulokseen. VMA Ilmajoki sk 1784 C 1 a 1: §71, 198v.-202v.; tk 1785 C 1 a 2: 101v.-104v.

³⁶³ VMA Lapua tk 1783 §195 C 6 a 2: 262–263v.; §203 C 6 a 2: 272; §216 C 6 a 2: 278–280

³⁶⁴ Kerjäläisnoidista esimerkiksi Macfarlane 1970, 192–206; vrt. Nenonen 2014. Suomen tilanteesta Nenonen 1992, 163–180.

³⁶⁵ Irtolaisten osalta suhdetta väestöön ei ole laskettu, sillä lähteenä käytetty Suomen taloushistoria 3 (Vattula (toim.) 1983) ei erottele irtolaisia. Ryhmiin ”köyhät, vangit ja sairaat” sekä ”Muut” ei ole eroteltu irtolaisten osuutta.

³⁶⁶ JOMA Joroinen sk 1800 Cba 1 §88, 465v.-466.

³⁶⁷ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no. 62.

siksi etteivät osapuolet tienneet sitä tai statusta ei mainittu tuomiokirjassa³⁶⁸. Yhdessä tapauksessa viitattiin vain tuntemattomaan henkilöön, jonka huulta oli yritetty parantaa taikomalla kirkkomaalla. Miehen oli pitänyt istua ruumispaareilla, purra sitä ja nauttia samalla jotain ainetta.³⁶⁹ Vastaaajaksi päätyi myös karannut elinkautisvanki, joka oli viimeisimmän karkumatkansa aikana syyllistynyt useisiin rikoksiin. Häntä syytettiin muun muassa taikuudesta, koska hän oli pyrkinyt parantamaan sairaan ihmisen loitsimalla.³⁷⁰

Kokonaisuudessaan eri sosiaaliryhmien edustajien tekemät taikat eivät eronneet toisistaan, joten niiden välistä erottelua ei ole tarpeen tehdä laajemmin. Sen sijaan muualta on havaittu, että miesnoitien sosiaalisella asemalla oli merkitystä itse tekojen ja miesten oikeuden eteen päätyemisen osalta. Esimerkiksi Ranskassa miespaimenet olivat keskeinen syytettyjen ryhmä, koska heillä katsottiin olleen parantamiseen liittyviä maagisia taitoja.³⁷¹ Tässä tutkituista tapauksista ei kuitenkaan nouse esiin selkeää sosiaalisen aseman ja taikojen välistä yhteyttä. Jokaisen syytetyn motiivit taikuuden harjoittamiseen olivat omanlaisensa. Siksi seuraavassa pääluvussa tarkastellaan erikseen vastaajan sosiaalisen aseman vaikutusta taikuussyytteen nostamiseen.

Naisnoitien kohdalla on tarkasteltu sosiaalista asemaa ja sen merkitystä syytteen syntymisen taustalla. Yhtäältä yhteiskunnan alimmilla portailla olleet naiset olivat herkempiä päätyemään oikeuden eteen. Tässä yhteydessä ovat tutkijoiden huomion kohteena olleet kerjuulla kiertäneet naiset, minkä vuoksi pitkään vallalla ollut kuva kerjäläisnoituudesta syntyi.³⁷² Toisaalta vastakkaisiakin näkemyksiä on esitetty. Vahvat ja itsenäiset naiset on voitu nähdä uhkana yhteisölle, jolloin noituussyytös on ollut keino poistaa vahva toimija pelistä.³⁷³

³⁶⁸ Esimerkiksi osallisuudesta epäillyn Antti Hirvosen status ei selviä, sillä tapauksesta on säilynyt vain hovioikeuden aineisto eikä siellä Hirvosen statusta kerrota. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1768 (mikrofilmi ES4455) Savo ja Kymenkartano no. 67.

³⁶⁹ "...sökt bota en okänd karl för lijmätten I läppen..." OMA Oulu RO 1786 RO AI 89: 1365-1569, 1379-1382; sitaatti 1381.

³⁷⁰ Useista varkauksista elinkautiseen työhön Suomenlinnassa vuonna 1766 tuomittu elinkautisvanki Elias Mårtensson Karkaus oli karannut monia kertoja, pisimmillään kolmeksi vuodeksi. Hän oli syyllistynyt erilaisiin rikoksiin karkumatkojensa aikana. Lopulta häntä vastaan nostettiin useita syytteitä varkauksista taikuuden harjoittamiseen Lapuan kihlakunnan oikeudessa. Tapausta käsiteltiin useita kertoja niin laki- kuin ylimääräisillä käräjillä. Hänen lisäkseen monet hänelle apua tarjonneet ja hänen piilotteluun edistäneet henkilöt joutuivat syytetyiksi karanteen vangin hyysäämisestä. VMA Lapuan sk 1785 C 6 a 5 § 30: 210v.-212v, §31: 212v.-213, §34: 215-217, §44: 223-225v, §107: 303v.-304, §201: 373-374+375, §200: 371-373v. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuodelta 1786 (mikrofilmi ES4470) Vaasa no.14. Kaikkia Karkaukseen liittyviä alioikeuden asiakirjoja ei ole löytynyt, mutta tutkimukselleni keskeinen taikuustapaus löytyy alioikeuden aineistosta.

³⁷¹ Monter 1997.

³⁷² Esim. Macfarlane 1970, 192-206; Nenonen 1992, 238; Toivo 2008, 47.

³⁷³ Esim. Toivo 2008, joka on tarkastellut yhden naisen, Agata Pekantyttären, laajan noituustapauksen kautta naisen valtaa ja toimijuutta oman taloutensa päänä sekä sitä kautta yhteisön jäsenenä.

TAULUKKO 5 Taikuudesta syytettyjen naisten sosiaalinen asema.

Status	Yhteensä
Tilallinen	28
Tilaton	10
Sotilaan puoliso	3
Irtolainen	5
Muut	2
Yhteensä	48

Lähde: Taikusoikeudenkäynnit Suomessa 1754–1800. Ks. tarkemmasta sosiaalisen aseman jakaumasta liite 3.

Taulukossa 5 on eritelty taikuudesta syytettyjen naisten sosiaalinen status. Naisetkin kuuluivat useimmiten talonpoikaistoon: he olivat tilallisten vaimoja ja tyttäriä, uudisasukkaan vaimoja ja leskiä, yhteensä 58 prosenttia (28/48)³⁷⁴. Ehdottomasti eniten oikeudessa esiintyi tilallisten vaimoja, joista suurin osa oli päävastajana oikeudenkäynneissä. Tilalliset naiset tekivät taikoja lähinnä kotitalouden ja siihen kuuluvien hyväksi, esimerkiksi suojaamalla karjaa laitumella³⁷⁵.

Tilattomia naisia oli vähän, sillä piikoja, torpparin ja rengin vaimoja oli yhteensä 21 prosenttia (10/48). Heidän taikatapansa olivat monipuolisempia kuin tilallisnaisten. Piikoja syytettiin niin taikojien tekemisestä kuin osallisuudesta taikatekoon, kun taas torpparien vaimot joutuivat vastaamaan syytteisiin taikakeinojen neuvomisesta. Esimerkiksi pietarsaarelainen piika Susanna Matintytär päätyi käräjille tekemästään rakkaustaiasta. Tapauksen edetessä torpparin vaimo Sophia Jöranintyttären väitettiin neuvoneen Susannalle kyseisen taian.³⁷⁶ Isokyröläisen rengin vaimon Susanna Lassentyttären tapauksesta ei selviä mistä taikuussyytöksessä oli kyse, mutta hänet tuomittiin kuolemaan lapsenmurhasta.³⁷⁷ Myös naisten kohdalla on selvä talonpoikaiston yliedustus tilattomaan väestöön verrattuna.

Irtolaisnaisia³⁷⁸ oli syytettyjen joukossa noin 10 % (5/48), joten suhteellinen osuus syytettyinä vastasi irtolais- ja kerjäläismiesten osuutta, vaikka nais-

³⁷⁴ Tilallisten puoliset eivät aina saaneet oikeutta miehensä omaisuuteen, etenkin silloin jos mies oli perinyt tai ostanut tilan ennen avioliittoa. Tässä ryhmässä olevat naiset on kuitenkin katsottu tilallisiksi heidän avioliittonsa / perhesuhteidensa vaikutuksesta muun yhteisön suhtautumiseen. Hemminki 2014, 63–76, erit. 69.

³⁷⁵ OMA Salo ja Siikajoki sk 1760 Salo 92: 182v.–187. Ks. myös Tittonen 2007, 50, 53, 79–82, 112.

³⁷⁶ VMA Pietarsaaren RO 1770 Cb 16: 75–78, 76–84, 84–89.

³⁷⁷ Alioikeuden asiakirjat ovat tapauksen osalta hävinneet ja hovioikeuden aineistosta selviää ainoastaan taikuussyytteen tulleen ilmi oikeudenkäynnin aikana. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no.53

³⁷⁸ Tähän ryhmään on laskettu mukaan aineistossa esiintyvät kaksi ”lös kvinna” ja kolme ”qwinsperson” nimityksellä esiintyvää naista. Jälkimmäinen termi tarkoitti

ten kokonaismäärä vastaajina on niin pieni, että sen perusteella on vaikea tehdä pitkälle meneviä päätelmiä. Irtolaisnaistenkaan kohdalla ei erotu tiettyä taikatapaa tai motiivia, sillä he tekivät niin rakkaustaikoja³⁷⁹ kuin hakivat taikojalta apua³⁸⁰. Irtolaisuus ei siis vaikuta olleen merkittävä tekijä syytteen taustalla. Muihin sosiaalisiin ryhmiin kuuluneiden määrät ovat niin vähäisiä, ettei niiden osalta ole tarpeen laskea suhdetta väestöön. Sotaväkeen liitettyjä naisia oli kolme, joista kaksi oli sotilaan vaimoja ja yksi sotilaan leski. He joutuivat perättömän taikuussyytöksen kohteeksi³⁸¹, joutuivat taikuusepäilyn ja sitä kautta pahoinpitelyn kohteeksi³⁸² sekä neuvoivat taikuuden harjoittamisessa³⁸³. Lisäksi vastaajina oli kauppiaan vaimo sekä porvarintytär. He olivat vastaamassa osallisuudesta taikaan, jonka piika Maria Pathållar teki saadakseen erään rengin rakastumaan itseensä. Hän oli pyytänyt porvarin tytär Maria Margaretha Ståhlbergiä viemään maagisesti käsitellyn paloviinapullon miehelle, jonka hän halusi rakastuvan itseensä. Ståhlberg oli kuitenkin vienyt pullon emännälleen, kauppiaan rouva Catharina Aspille, joka oli kaatanut pullon sisällön tuhkaan.³⁸⁴

SAOB:n mukaan paitsi naispuolista ihmistä ylipäätään, myös alempien sosiaaliluokkien naista. SAOB: hakusana *kvinnsperson*. Ylipäätään ”naishenkilöksi” nimittämisen on katsottu olleen alentava termi, jolla viitattiin löyhämoraalisiin tai sosiaalisesti alempiarvoisiin naisiin. Seurakuntien asiakirjoissa termillä viitattiin useimmiten salavuoteudesta tuomittuun naiseen. Aalto 1996, 76; Pylkkänen 1990, 57; Tiina Miettisen (2012, 81, 108–109, 134, 157, 177) mukaan 1600-luvulla osa aviottomista suhteista kiinni jääneistä naisista sai tittelikseen irtolaisnaista tai naishenkilöä kuvaavan termin, joka viittasi sopimattomaan elämäntyyliin tai vakituisen asuinpaikan puutteeseen. Esivalta piti heitä sosiaalisen asemansa ja statuksensa menettäneinä. Seppo Aalto (1996, 72–73, 75) toteaa irtaimen väestön määrittelyn olevan vaikeaa, sillä tuomio-
kirjoissa irtolaiseksi nimitetty henkilö saattoi olla satunnaisesti toisen palveluksessa, naimaton ja paikasta toiseen liikkuva. Tutkimastani aineistosta ei selviä, mikä näiden kolmen naisen asema yhteisössä oli, sillä heidän tapauksensa ovat säilyneet lähes ainoastaan hovioikeuden aineiston osalta. Tässä työssä naishenkilöt on katsottu irtolaisiksi, sillä heidän asemansa vaikutti olleen alhainen ja hyljeksitty, jolloin he ovat verrattavissa irtolaisena eläneisiin naisiin.

379 Irtolaisnainen (naishenkilö) Brita Väisättären väitettiin tehneen rakkaustaian kappalaisen pojalle. MMA Iisalmi 1756 UK1743 s. 7v.-9v; JoMA Iisalmen ja Pielaveden sk 1755 Ca16; tk 1756 Ca17; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1756 (mikrofilmi ES4447) Savon ja Kymenkartanon lääni no 67. Tapausta käsitellään hieman eri näkökulmista myöhemmissä luvuissa.

380 Irtolaisnainen (naishenkilö) Anna Henrikintytär sai sakot taikojan neuvon pyytämisestä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Pohjanmaan lääni no. 17.

381 Sotilaan vaimo Brita Juhanintytär joutui perusteettomasti syytetyksi taikuuden harjoittamisesta. Ilmiantaja sai lopulta sakot perättömästä ilmiannosta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no.36.

382 Sotilaan vaimo Maria Simontytär joutui pahoinpidellyksi erään miehen epäiltyä häntä taikuudella vahingoittamisesta. JyMA THO Pohjanmaan lääni 1757 (mikrofilmi ES4448) no. 62. Ks. myös tapauksesta laajempi kuvaus liittyen rituaaliseen väkivaltaan luvussa 3.4.

383 Sotilaan leski Anna Makotar oli neuvonut torpparin poikaa taikateon tekemisessä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 22.

384 VMA Pietarsaaren RO 1782 Cb 20: § 62, 67.

Naissyytetyissäkin talonpoikaisto oli enemmistönä jo 1600-luvun suurissa noitusprosesseissa, vaikka alueellisia eroja esiintyi.³⁸⁵ 1700-luvun jälkipuoliskolla heitä syytettiin koko tutkimusalueella.

Tutkimusajalla syytetyjen sosiaalisella asemalla ei yleensä vaikuta olleen suurta merkitystä. Aatelistoa ei tapauksissa näy lainkaan. Korkea-arvoisimpia syytetyjä olivat porvaristoon kuuluvat henkilöt erään kappalaisen ohella. Suurin osa syytetyistä kuului tilallisiin, jotka hakivat apua varsin tavanomaisiin vaivoihin tai pulmiin. Jutuista tuomion antanut hovioikeus toimi näissä tapauksissa samoin kuin muissakin aikansa prosesseissa³⁸⁶. Hovioikeudessa syytetyjen sosiaalisella statuksella ei ollut vaikutusta tuomioon. Ainoastaan hyvin raskeissa tapauksissa saattoi tuomio koventua. Esimerkiksi lasten läsnäolo kirkossa taikateon aikaan oli peruste korottaa sakot ankarimmiksi mahdollisiksi. Perisyntiopin mukaan lapsetkin olivat syntisiä, mutta samalla aikuisia viattomampina alttiimpia pahoille voimille, kuten noituudelle ja taikuudelle.³⁸⁷ Tuomittaessa arvioitiin enemmän syytetytyn tekoja ja niiden vaikuttimia kuin yhteisöllistä sosiaalista statusta.

3.4 Lainvalvonnasta konflikteihin ja rituaaliseen väkivaltaan

Seuraavassa tutkitaan, keitä syyttäjät olivat. Aikaisemmassa tutkimuksessa syyttäjien roolia on analysoitu niin esivallan kuin rahvaan näkökulmasta. Esivallan nostamien syytteiden taustalla on havaittu niin lainsäädännön kehitystä kuin valtiovallan pyrkimyksiä vahvistaa otettaan alamaaisistaan. Myös uskonnon merkitys yhteiskunnassa vaikutti niin maallisen kuin hengellisenkin esivallan toimiin noituuden ja taikuuden kitkemiseksi kansan tavoista. Niin sanottuihin sosiaalisen kontrollin malleihin keskittyneet tutkimukset ovat painottaneet keskushallinnon luoman valtakoneiston roolia sekä toisaalta eliitin valta-asemaa paikallisten noitavainojen synnyssä. Näiden tutkimusnäkökulmien käyttökelpoisuutta on kritisoitu siitä, etteivät ne ota kantaa kansan maailmankuvaan sekä ajattelutapoihin. Nykyisissä tutkimuksissa korostuukin enemmän

³⁸⁵ Esimerkiksi Ala-Satakunnassa valtaosa syytetyistä naisista oli talonpoikaistoa, kun taas Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan osalta talonpoikaisnaisten rooli oli pienempi. Jälkimmäisillä alueilla tilattomien ja irtolaisten määrä on suurempi, mutta tilastoissa korostuu se, ettei ihmisten sosiaalista asemaa ole voitu selvittää kaikista tapauksista. Nenonen 1992, 204, 206.

³⁸⁶ Vrt. Koskivirta 2001, 192.

³⁸⁷ Oululaisen Mikael Koistisen sakot kovenivat hovioikeudessa 40 taaleriin, koska hän suoritti taian lasten läsnä ollessa Oulun väliaikaisessa kirkkorakennuksessa. OMA Oulun RO I arkisto 1775 AI 75: 254–264; JyMA THO designaatioluettelot ja päätösluonnokset 1775 (mikrofilmi ES4461) Oulun lääni no. 25. Ks. myös Tittonen 2007, 159–171. Oulun kaupungin vanha kirkko purettiin vuonna 1769 ja uusi kivikirkko valmistui vuonna 1777. Kallio-Seppä 2013, 63. Lasten roolista noitusosoikeudenkäynneissä ks. Eilola 2003, 233–255; 2009b; Willumsen 2013a. Vaasan hovioikeuden toiminnasta henkirikosten kohdalla 1700-luvun lopulla ks. Koskivirta 2001, 111–120.

maailmankuvien ja ajatusmaailmojen ymmärtäminen noituus- ja taikuussyytteiden syntymisen taustalla.³⁸⁸

Eräs tärkeimmistä sosiaalisen kontrollin merkitystä korostaneiden tutkimusten tuloksista on aiemmin esitelty konfliktiteoria, jonka mukaan rahvaan esittämien syytösten taustalla oli jokin osapuolten välinen konflikti. Alan Macfarlanen tuloksia kerjuutilanteesta kieltäytymisestä pidetään konfliktiteorian perusteina, vaikkakin Macfarlane itse myöhemmin muutti näkemystään. Erilaiset niin taloudellisista kuin sosiaalisista ristiriidoista kummunneet konfliktit saattoivat johtaa myös noituussyytteen esittämiseen. Keith Thomas havaitsi myös kiroamisella olleen merkitystä syytteiden nostamisessa.³⁸⁹ Suomessa 1600-luvun lopulla taikuussyytteiden taustalla oli tavallisimmin jonkinlainen vahingonteko ja vain harvoin konflikti.³⁹⁰ Jari Eilolan mukaan noituussyytöstä ei esitetty vain yhden konfliktin, vaan useiden konfliktien ja tilanteen ratkeamattomuuden vuoksi. Eilola ei pidä puhdasta konfliktiselitystä validina suomalaisessa kontekstissa, sillä Suomessa erilaiset solvaukset ja kiroamiset saattoivat olla jopa samankaltaisia kuin konfliktista syntyneet noituussyytteet.³⁹¹ Konfliktiselitysmallia onkin muokattava suomalaisen materiaaliin sopivaksi ja tarkasteltava ihmisten välisiä suhteita, jotta mahdolliset konfliktit saadaan näkyviksi.

Tutkimusjaksolla syyttäjien niukka enemmistö oli esivallan edustajia, sillä heitä oli kantajina 91 tapauksessa (noin 52 prosenttia). Maallisen esivallan edustajia syyttäjistä oli 74 (81 % / 91 tapauksesta). Nimismiehet sekä maa- ja kaupunginviskaalit ilmiantoivat oikeudessa taikuuden harjoittajia virkansa puolesta, ja toisinaan myös heille tehdyn ilmoituksen mukaan. Nimismiehet ilmiantoivat merkittäviltä osin hautausmaataikuudesta epäiltyjä (70 % nimismiesten tekemistä ilmiannoista³⁹²), jotka olivat tavallisesti jääneet kiinni itse teosta.³⁹³ Nimismiesten osaksi tuli nostaa syytteitä muunlaisissakin jutuissa, kuten taikapussin hallussapidosta³⁹⁴ tai paholaiselle kirjoitetun kirjeen piilottamisesta³⁹⁵.

³⁸⁸ Synteesi sosiaalisen kontrollin malleista Eilola 2003, 14–20. Ks. myös luku 1.2.1.

³⁸⁹ Macfarlane 1970, 192–206; Thomas 1971, 601, 604–606; Nenonen 1992, 238.

³⁹⁰ Ks. konflikteista Suomen osalta Heikkinen 1969, 244; Nenonen 1992, 233–247. Laajemmin sosiaalisen toiminnan ja yhteisön rakenteen kautta tarkasteltuna Eilola 2003, 256–302.

³⁹¹ Eilola 2003, 256–259, 273.

³⁹² 52/74 maallisen esivallan tekemää ilmiantoa. Aineiston puutteiden vuoksi kaikista nimismiesten ilmiannoista ei selviä, miksi taikuutta harjoitettiin tai missä. Nimismiesten ilmiantamat hautausmaatapaukset 52/87 tapauksen kokonaisuudesta (60 %). Papisto ilmiantoi 15/87 hautausmaatapausta (17 %). 12 kertaa (14 %) ilmianton teki rahvaan edustaja ja loput kahdeksan tapausta jäivät epäselviksi aineiston puutteiden vuoksi.

³⁹³ Ks. myös Oja L 1999, 123; Tittonen 2007, 111. Kaikissa tapauksissa ei ilmene sitä, kuka sai vastaajan kiinni tapahtumapaikalta. Toisinaan kiinniottajina toimivat nimismiehet ja papit, toisinaan todistajat kertovat nähneensä taikojan itse teossa tai jopa ottaneensa taikojan kiinni. Mahdollinen liikkeellä ollut huhu saattoi olla myös kimmokkeena syytteen esittämiselle oikeudessa. Tämän vuoksi tilastoinnissa nimismies on merkitty syytteen esittäjäksi, jos nimismies mainitaan syytteen esittäjänä ja ilmiantajaa ei muutoin selviä.

³⁹⁴ Torppari Matti Soinen jäi kiinni taikapussin kokoamisesta ja hallussapidosta nimismiehen suorittaessa ulosmittausta. JyMA Leppävirta sk 1778 C III a 10: 12–14v.; tk 1779 C III a 10: 149–150v.

Nimismiehet saattoivat esittää syytteen huhun tai ilmiannon perusteella. Esimerkiksi papin muistio, kirkkoraadin maalliselle oikeudelle siirtämä asia tai jonkun rahvaan edustajan ilmianto saattoivat olla nimismiehen esittämän kantteen taustalla.³⁹⁶ Osassa esivallan ilmiantamista tapauksista taikuussyytös oli osa laajempaa rikosvyyhteä, kuten esimerkiksi karanteen elinkautisvangin Elias Karkauksen tapauksessa. Silloinkin syytteen taustalla saattoi olla edellä mainittuja syitä itse teosta kiinni jäämisestä jonkun toisen tekemään ilmiantoon.

Hengellisellä esivallalla oli ollut pitkään oikeus tuomita kirkolliseen rangaistukseen uskontorikoksissa. Useimmiten papisto toimi taikuustapauksissa ilmiantajina, ja tapauksia saatettiin Per Sörlinin mukaan käsitellä pitäjän- tai kirkolliskokouksissa ennen niiden siirtämistä nimismiehelle. Osa tapauksista oli sellaisia, että niitä käsiteltiin ainoastaan pitäjänkokouksissa. Papit saattoivat myös painostaa syytettyjä tunnustamaan rikoksensa.³⁹⁷ Tutkimusajalla papiston rooli jäi kuitenkin vähäiseksi (17 / 91 esivallan ilmiannoista). Osa tapauksista on sellaisia, joissa nimismies aktivoitui papin ilmiannon perusteella ja osassa pappi oli saanut taikuuden harjoittajan kiinni itse teosta. Toisinaan epäilty vietiin ensimmäisenä papin eteen, jolle tämä sitten tunnusti tekonsa. Vain muutama kerran taikuussyytöstä käsiteltiin ensin kirkkoraadissa ja siirrettiin vasta sitten maalliselle esivallalle.³⁹⁸

Poikkeuksellista tässä on se, että Ruotsissa 1600-luvun lopulta alkaen papiston määrä ilmiantajina ja tapausten oikeuteen tuojina kasvoi. Sörlinin mukaan tämä johtui taikuuteen kohdistuneen suhtautumisen muutoksesta, kun maagisesta toiminnasta tuli kaikissa muodoissaan tuomittavaa.³⁹⁹ Suomessa papiston rooli oli 1600-luvulla vaihteleva: siinä missä Savossa papisto oli aktiivinen toimija ilmiannoista käräjätupaan saakka, Pohjanmaan kaupungeissa heidän roolinsa oikeudenkäynneissä oli lähes näkymätön.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Erotetun täydennysmies Olavi Wernqwestin tekemä sopimus paholaisen kanssa selvisi tutkittaessa luvatonta paloviinan polttoa. VMA Närpiö sk 1780 §31 C 9 a 5: 488–490v. Ks. myös luku 3.1.

³⁹⁶ Esimerkiksi Antti Antinpoika Backändan tapaus tuli kihlakunnanoikeuden käsiteltäväksi kirkkoraadin käsittelyn jälkeen. VMA VHO alistusaktit 1792 Ece 19. Tällaiset tapaukset on laskettu syyttäjien osalta siten, kuka ensimmäisenä esitti syytöksen: esimerkiksi tässä tapauksessa kirkkoraati oli ensimmäinen taho, missä syytettä käsiteltiin. Joissain tapauksissa tapahtumakuvausten perusteella on epäselvää, oliko pappi ilmiannon taustalla. Näissä tapauksissa käräjillä syytteen esittänyt nimismies on merkitty laskennalliseen osuuteen.

³⁹⁷ Per Sörlin (1993, 79–84, 217) toteaa, ettei kaikkia alioikeudessa käsiteltyjä tapauksia tuotu hovioikeuteen. Tutkimuksessani se on näkyvässä, sillä tapausten joukossa on muutamia juttuja, joissa varsinaisen taikuustapauksen jälkimainingeissa käsiteltyjä tapauksia ei ole alistettu hovioikeudelle. Toisaalta muutaman taikojan kohdalla mainitaan heidän tuomitun jo aiemmin taikuuden harjoittamisesta, mutta tapauksia ei löydy hovioikeudesta, eikä alioikeuksien pöytäkirjoissakaan ole viittauksia aiempaan käsittelyyn. Vrt. Oja L 1994, 44; Sirén 1996, 148.

³⁹⁸ Esimerkiksi Pauli Nevanperän tapauksista oli käsitelty ennen oikeudenkäyntiä Oulaisen kappelin kirkkoraadin edessä. Kirkkoraadin asiakirjoja ei ole säilynyt. OMA Pyhäjoen tk 1776 Salo 49: 148–151v; Tittonen 2007, 92.

³⁹⁹ Sörlin 1994, 103–104, 157; Van Gent 2009, 4.

⁴⁰⁰ Savosta Kuronen 2009, 85–88; Pohjanmaan kaupungeista Eilola 2009, 98–99. Marko Nenonen (1992, 113–123) ei erottele papiston ja maallisen esivallan roolia käräjillä, vaan niputtaa heidät yhdeksi toimijaksi kantajien osalta.

1700-luvun jälkipuoliskolla papisto näyttää häviävän aktiivisen ilmiantajan roolistaan. Sen sijaan hautausmaataikuuden ilmiantajana hengellisen esivallan panos oli keskeinen. Löydetyissä 17 papiston ilmiantamassa tapauksessa oli lähes aina (15 juttua) kyse hautausmaalla tai kirkkomaan alueella tehdystä taista. Jo 1600-luvulla piispan- ja rovastintarkastuksissa papistoa kehoitettiin tarkkailemaan taikauskoon liittyviä asioita⁴⁰¹. Seikka on mielenkiintoinen, kun sitä verrataan laajemmalti hautaus- ja kirkkomaihin kohdistettuun kontrolliin. Papiston tuli virkansa puolesta toimia pyhäksi mielletyn alueen valvojana, mutta silti maallisen esivallan rooli oli tässä asiassa paljon suurempi. Papit saattoivat myös tuoda tapauksia nimismiehen tietoon, mutta heidän roolinsa ilmiantajina ei tule käräjillä esille.⁴⁰² Papiston laajempi toiminta taikusoikeudenkäynneissä näkyikin enemmän syytettyjen tai todistajien maineesta ja oikeustoimikelpoisuudesta kertovissa papintodistuksissa.

Papiston vähäinen merkitys taikusjutuissa on seurausta siitä, että maallinen esivalta otti lainsäädännön avulla vahvemman otteen myös erilaisiin uskontoa vastaan kohdistuneisiin rikoksiin. Papiston ja kirkon rooli oikean uskonnon puolustajana heikkeni 1700-luvun aikana monista syistä. Heikkenemisen on katsottu johtuneen muun muassa siitä, että kirkko oli voimakkaasti sitoutunut vapaudenajalla valtansa menettäneeseen hallitsijaan ja – ehkä ennen kaikkea – siitä, että kansan keskuudessa alettiin siirtyä kollektiivisesta uskonnollisuudesta yksilöllisempään erilaisten herätysliikkeiden vahvistuessa samaan aikaan. Myös luonnontieteiden nousu oppineiston parissa vaikutti uskonnon ja kirkon roolin vähenemiseen yhteiskunnallisena tekijänä. Paikallispapiston asema hitaasti ja vähitellen heikkeni, vaikka pitäjän- ja kirkonkokousten hallinto pysyikin viranhoitajien näpeissä vielä pitkään.⁴⁰³ Taikuuden harjoittaminen oli vastoin kristillistä uskoa, mutta papiston tehtäväksi jäi opettaa ihmisiä sen ”kauheuksista” oikeussalin ulkopuolella⁴⁰⁴.

Suurten noituusprosessien aikaan yksittäisillä virkamiehillä oli joillain alueilla suuri vaikutus niin oikeudenkäyntien syntyyn kuin niiden etenemiseen.⁴⁰⁵ Tutkimusajalla esivallan oikeuteen tuomien tapausten taustalla ei ole merkittäviä henkilökohtaisia, papin tai nimismiehen lähipiiristä tulevia tekijöi-

⁴⁰¹ Lempiäinen 1967, 378.

⁴⁰² Vrt. Kuronen 2009, 86.

⁴⁰³ Karonen 2008, 334–340, 374–378; Oja L 1999, 36–45. Vrt. Kuronen 2009, 85–88.

⁴⁰⁴ Määräys oli peräisin vuoden 1686 kirkkolaista. Nenonen 1992, 370; Katajala 2005, 192.
⁴⁰⁵ Suomalaisten noituusoikeudenkäyntien tunnetuin syyttäjä on luultavasti Antero Heikkisen (1969, 204–244) tutkima ahvenenmaalainen tuomari Nils Psilander. Hänen käsityksensä ja oppineisuutensa eurooppalaisesta noitadoktriinista vaikuttivat oikeudenkäyntien syntyyn ja edistymiseen 1600-luvun lopun Ahvenanamaalla. Esimerkiksi syytettyjä ohjailtiin paholaisliittoon liittyvien oppien mukaisiin tunnustuksiin. Psilanderin onkin katsottu olleen poikkeuksellinen, sillä muista suomalaisista noituusoikeudenkäynneistä ei tunneta vastaavia henkilöitä. Ahvenanmaan noituusoikeudenkäyntejä koskeva tietokirja Virtanen Leena 2013. Ks. myös Nenonen 1992, 300; Eilola 2003, 146. Tutkimissani tapauksissa ei ole vastaavanlaista toimintaa kihlakunnantuomarien osalta havaittavissa. Oikeuden toimijat vaikuttavat pikemminkin toimineen todistelusäännösten mukaisesti eikä pöytäkirjoista ilmene tuomareiden tai raadin ottavan muutamia huomioita laajemmin kantaa taikuustapauksiin. Ks. myös Oja L 1999, 123.

tä. Useimmissa tutkimusalueen kihlakunnissa ja kaupungeissa käsiteltiin ylipäättään korkeintaan muutama tapaus koko tutkimusaikana. Sen sijaan Limingan ja Kuopion kihlakunnissa tapauksia käsiteltiin yhteensä 25⁴⁰⁶. Nimismiesten vaikutusvalta ja intressit ovat silti saattaneet vaikuttaa oikeudenkäyntien käynnistämiseen. Limingan kihlakunnan juttujen suuri määrä johtui luultavimmin kahden virkaintoisen nimismiehen, Henrik Enqvistin⁴⁰⁷ sekä Jöns Petter Bergin⁴⁰⁸, toimista. Kuitenkaan prosessien takaisia henkilökohtaisia vaikutimia ei ole nähtävissä. Nimismiehet eivät puuttuneet Limingassa erityisen painokkaasti juuri taikuustapauksiin, vaan he olivat tehokkaita oikeudenhoidossa kokonaisuudessaan.⁴⁰⁹

Kuopion tapausten käynnistäjinä mainitaan kuusi nimismiestä ja yksi kaupunginviskaali. Muutoin tapaukset tulivat käräjille joko muun rikostapauksen yhteydessä sekä rahvaan tai papin ilmiantamana, joten Kuopiossakaan nimismies tai viskaali ei ollut innokas nostamaan juuri taikuuteen liittyviä syytteitä. Paikalliset nimismiehet eivät tällä tavoin arvioiden olleet vihkiytyneet juuri taikuusjuttujen jahtaamiseen, vaan heille kyse oli tapauksista toisten joukossa laajoissa ja paljon työtä vaatineissa kihlakunnissa⁴¹⁰. 1700-luvun taikuus-oikeudenkäynneissä paikallisilla virkamiehillä ei ollut suurta roolia taikuustapausten julkitulossa⁴¹¹. Siinä missä rahvas ilmiantoi kokemansa vääryydet käräjillä, nimismiehet ja papit toivat taikuustapaukset oikeuteen virkansa vuoksi.

Rahvaan edustajat toivat jutun itse oikeuteen lähes joka kolmannessa tapauksista (N= 52, 30 %). Taustalla oli jo 1600-lukua koskevasta tutkimuksesta tutuksi tulleella tavalla useimmiten jokin syyttäjän ja syytetyn välinen konflikti, joka oli johtanut noitumis- tai taikomisepäilyyn tai syytökseen jostain aiemmin tehdystä taiasta. Riitojen taustalla oli tavallisesti kotitalouden ja sen jäsenten menestykseen liittyviä kiistoja, mutta muitakin riitoja. Toisin sanoen yhtä yleistettävää syytä ei löydy. Esimerkiksi hevosen menehdyttyä parantamistaiian jälkeen hevosen omistaja peräsi oikeusteitse vastaajalta korvausta menetyksensä. Tutkinnassa selvisi, että vastaaja oli pyrkinyt, onnistumatta, parantamaan

⁴⁰⁶ Limingassa 11 tapausta, Kuopion kihlakunnassa 14 tapausta koko tutkimusaikana. Kuopion kaupunki perustettiin vuonna 1775, ja raastuvanoikeus aloitti toimintansa vasta vuonna 1809. Toivanen 2000, 17, 223.

⁴⁰⁷ Henrik Enqvist (1718–1779) toimi Limingan nimismiehenä ja suorituskomissaarina vuoteen 1779 saakka. Enqvist oli Haapajärven kappalaisen Josef Calamniuksen tyttärenpoika. Calamnius tunnetaan muun muassa yhden noituusoikeudenkäynnin ilmiantajana. Enqvistin sukutaulu <http://www.annelikotisaari.net/gabrielb1.htm#Taulu_66> Luettu 10.9.2014. Calamnius: <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2303>> Luettu 10.9.2014.

⁴⁰⁸ Jöns Petter Bergh (1738–1798) toimi Enqvistin jälkeen Limingan nimismiehenä vuosina 1779–1797. Lisäksi hän oli pitäjänkirjuri sekä varakruununvouti. <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=8016>>. Luettu 10.9.2014.

⁴⁰⁹ Esim. Halila 1954, 122–125; 1984, 158–162; Ylikangas 1996, 119–154. Vrt. Tittonen 2007, 89–90.

⁴¹⁰ Wirilander 1989, 330–340.

⁴¹¹ Vrt. Tittonen 2007, 89–90.

hevosen taikuudella.⁴¹² Toisaalta aiempi suukopu saattoi johtaa noituussyytökseen⁴¹³. Monessa tapauksessa käräjillä puitiin muutakin kuin taikuutta⁴¹⁴.

Havainnot vastaavat Jari Eilolan näkemystä konfliktiteorian soveltuvuudesta suomalaisiin noituus- ja taikuustapauksiin, eikä syytteiden taustalla ollut vain yhtä konfliktia vaan laajempi vyyhti ristiriitatilanteita, jotka saattoivat saada alkunsa melkein mistä tahansa.

Taikuussyytökseen johtaneen konfliktin taustalla saattoi olla taloudellisten kiistojen tai sanallisten riitojen lisäksi fyysistä väkivaltaa. Niin sanottu rituaalinen väkivalta oli yleistä suurten noituusprosessien aikaan Euroopassa. Tuolloin uskottiin, että noidan tekojen vaikutuksilta saattoi suojautua lyömällä tätä, sillä mikäli noita näki omaa vertaan, hän menetti voimansa ja hänen tekonsa tehonsa.⁴¹⁵

Tutkimusaineistossa on muutamia tapauksia, joissa on kyse rituaalisesta väkivallasta. Sotilaan vaimo Margareta Simontytär syytti Vöyrin talvikäräjillä 1757 tilallinen Kustaa Gräggiä pahoinpitelystä. Grägg myönsi lyöneensä Margaretaa tämän kodissa kasvoihin, koska uskoi hänen harjoittaneen taikuutta. Grägg oli löytänyt sian suolia latoonsa piilotettuna, ja hän epäili Margaretan yrittäneen niiden avulla vahingoittaa häntä. Kustaa sai kotirauhan rikkomisesta 100 taalerin sakot ja menetti kunniansa. Margareta vapautettiin taikuussyytteistä, sillä hänen ei voitu todistaa suorittaneen riittä. Hovioikeudessa Kustaan sakot alennettiin, koska oikeus katsoi, ettei kyseessä ollut kotirauhanrikkomus. Hänelle langetettiin kahden taalerin sakot jokaisesta Margaretalle aiheutetusta mustelmasta, minkä lisäksi hän joutui korvaamaan Margaretan ja hänen aviomiehensä oikeudenkäyntikulut.⁴¹⁶

Väkivalta suunnattiin yleensä noidaksi epäillyn pään alueelle. Päähän kohdistettua väkivaltaa käytettiin myös perheenjäsenten kurittamisessa, esimerkiksi lapsia ojentaessa. Varsinkin miehille tällaisen väkivallan kohteeksi joutuminen oli nöyryyttävää. Noidan hiuksia tai partaa repimällä ja suulle tai korville lyömällä pyrittiin suojautumaan pahalta sekä nöyryyttämään uhria.

⁴¹² Taikoja sai 10 taalerin sakot taikuuden harjoittamisesta ja joutui korvaamaan hevosen arvon vastaajalle. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1781 (mikrofilmi ES4466) Oulu ja Kuopio no. 37. Ks. myös Nenonen 1992, 233–234.

⁴¹³ Petteri Pöttrösen väitettiin parin kumppaninsa kanssa aiheuttaneen erälle miehelle ja hänen vaimolleen sairauden taikuuden avulla. Taustalla oli osapuolten välinen kiista, mikä oli johtunut siitä, että taian uhri oli edesauttanut Pöttrösten tilalle kohdistunutta ulosmittausta. Lisäksi Pöttrösen ja hänen kumppaniensa väitettiin kyydittäneen sairauden uhrin väkisin Venäjän puolelle. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1756 (mikrofilmi ES4447) Savon ja Kymenkartanon lääni no 56.

⁴¹⁴ Esimerkiksi Lars Klemettistä vastaan nostetut vakavat syytteet alaikäisen seksuaalisesta pahoinpitelystä ja muista rikoksista, kuten taikuuden harjoittamisesta, olivat seurausta pitkälti vakavimman syytteen kantajan ja Klemettisen välillä pitkään jatkuneesta riidasta. VMA VHO alustusaktit Ece 7; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1775 (mikrofilmi ES4461) Savo ja Kymenkartano no. 57.

⁴¹⁵ Osuus pohjautuu X. Kustaa Vaasa -seminaarissa 2012 yhdessä FM Miia Kuhan kanssa esittämäni paperiin: *Ritual Violence in Early Modern Finland*. Julkaistu Miia Kuhan luvalla. Esim. Macfarlane 1970, 221–222; Eilola 2003 116–118; Gijswit-Hofstra 1999, 184; Oja L 1999, 46.

⁴¹⁶ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaa no. 62.

Tällaisista teoista jäi usein jälkiä, jotka tavallaan ”merkitsivät” uhrin ja sitä kautta tekivät aiemman käytöksen tai loukkauksen julkiseksi. Lyömällä noitaa noituuden tai taikuuden ”uhriksi” joutunut henkilö julkisti kirouksen tai muun rituaalin. Samalla hän suojausi itseään mahdolliselta vahingolta, sillä uskottiin, että asian julkistaminen pakottaisi noidaksi epäillyn henkilön vetämään kirouksensa takaisin.⁴¹⁷

Julkisuus teki noidaksi epäillyn kokemasta nöyryytyksestä pahemman. Edellä mainitussa esimerkissä Margaretaan kohdistunut väkivaltaisuus tapahtui hänen kotonaan, joka käsitettiin jo tuolloin paikaksi, jossa ihminen oli suojassa ulkopuolisilta, ja jota tuli kunnioittaa⁴¹⁸. Suhtautuminen kodin rajojen rikkomiseen näkyy Kustalle alioikeuden langettamassa tuomiossa. Kunnia ja hyvä maine olivat keskeinen osa yhteisöelämää. Kustaan tapauksessa ankara rangaistus kunnian menettämisen muodossa tarkoitti sitä, että hänet suljettiin yhteisönsä ulkopuolelle esimerkiksi oikeudellisesti. Rangaistuksen jälkeen hän ei enää voinut toimia todistajana.⁴¹⁹ Margaretan kokema nöyryytys tuli julkisesti ilmi käräjillä naisen hakiessa teolle hyvitystä. Mustelmat kertoivat kodin tapahtumista myös muille ja toisaalta viittasivat naiseen kohdistettuun epäilyyn.

Oli verrattain yleistä, että taikuuden harjoittajat saattoivat joutua tukanve-toa tai korvapuustia vakavamman väkivallan uhreiksi. Silloinkin väkivaltaa käytettiin taikojaksi epäillyn julkistamiseen tai hänen tekojensa vaikutuksen kumoamiseen. Oulunsalon talvikäräjillä 1760 syytettiin renki Hannu Tikkaa taikuudesta paikallisella kirkkomaalla. Tikka selitti menneensä hautausmaalle ainoastaan piiloutuakseen tilallisen poika Mikael Särkelältä, joka oli hyökännyt hänen kimppuunsa. Särkelä kielsi syytteen, mutta juttuun mukaan vedetty entinen sotilas Eric Storman⁴²⁰ myönsi pahoinpidelleensä Tikan lyömällä tätä korville ja repimällä hänen hiuksiaan. Hetkeä aiemmin Storman oli todennut Tikalle ”*Voit hyvin noitua minut, mutta minä annan sinulle merkin*”⁴²¹. Muut todistajat kertoivat kuullensa Särkelän olleen läsnä kun miesjoukko oli hyökännyt Tikan kimppuun sen jälkeen, kun hänen taikatekojaan kirkkomaalla oli käsitelty kirkkoraadissa. Miehet olivat heittäneet Tikan päälle vettä ja häntä oli piiskattu.⁴²²

⁴¹⁷ Liliequist 1999 197–203. Ks. myös Matikainen 2002, 90–93, 107–117. Veren näkemisestä ks. Esim. Eilola 2003, 116–118; Gijswit-Hofstra 1999, 184.

⁴¹⁸ Laki kotirauhan rikkomisesta Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), XX.Cap., 141–144. Ks. myös Eilola 2003, 189.

⁴¹⁹ Matikainen 2002, 98. 1700-luvulla kunnia ja maine olivat edelleen kuolemanvakavia asioita. Kunnia ja sen merkityksestä yksilön elämässä esim. Renvall 1945, 142–161; Matikainen 2002, 98; Sirén 1996, 158; Sarkamo 2011; 2014; Lahti 2013.

⁴²⁰ Hannu Tikka pyrki jääväämään Mikael Särkelän ja Eric Stormanin todistajina heidän käytöksensä vuoksi. Stormanin kohdalla jääväys onnistui pahoinpitelystä johtuneen taikateon tapauksessa. Särkelän ei puolestaan voitu todistaa olleen läsnä piiskaamisen yhteydessä, jolloin hän sai todistaa Tikkaa vastaan. OMA Oulu ja Hailuoto sk 1760 Oulu: 12 250–257. Ks. myös Tittonen 2007, 70.

⁴²¹ ”...du kunna wäl ock trolla mig, men jag skall gifwa dig märcka...” OMA Oulu ja Hailuoto sk 1760 Oulu: 12 250–257.

⁴²² OMA Oulu ja Hailuoto sk 1760 Oulu: 12 250–257. Lopulta Tikka sai 40 taalerin sakot taikuuden harjoittamisesta useita kertoja Oulunsalon kirkkomaalla. Pahoinpitelyyn osallistuneita miehiä ei syytetty saati tuomittu mistään rikkomuksesta. OMA Oulu ja Hailuoto tk 1761 Oulu: 13 173–180v.; Tittonen 2007, 70.

Tikka tunnettiin paikallisyhteisössään miehenä, joka harjoitti taikuutta kirkko-
maalla. Tämä saattoi aiheuttaa pahennusta yhteisössä, mikä lopulta johti oikeu-
denkäynnin ohella väkivaltaiseen pahoinpitelyyn. Koska teko tapahtui kirkko-
raadin käsittelyn jälkeen, on aihetta olettaa, että Tikka pahoinpideltiin juuri tai-
katekojen vuoksi. Hän oli tehnyt enimmäkseen taikansa muiden ihmisten hyväksi,
mutta se, että hän harjoitti taikuutta hautausmaalla useita kertoja, oli suututta-
nut yhteisön jäsenet⁴²³.

Tikan toimet oli voitu nähdä myös toisten ihmisten onni-osan vähentymi-
senä. Aikalaiset uskoivat onnen olevan osa koko ihmisen elämää: hyvä elämä
tarkoitti hyvää onnea ja koko yhteisön menestystä. Elämän eri osa-alueisiin ja
elinkeinoiniin liittyvä onni, kuten maito- tai avio-onni, kuvastivat menestystä
näillä osa-alueilla. Jokainen ihmisen sai tietyn onni-osan syntymänsä yhteydes-
sä. Onnea saattoi menettää tai viedä toiselta taikuuden avulla, mikä koettiin
vääräksi, sillä onnen määrän katsottiin olevan muuttumaton. Oma onni-
osuuttaan lisäämällä taikoja vei onnea muilta, ja vain taikuudella tai noituudel-
la viedyn onnen palauttaminen oli aikalaiden mielestä hyväksyttävää. Moni noi-
tuussyötös saikin alkunsa juuri ihmisen onni-osuuteen liittyvistä tapauksista.⁴²⁴
Vaikka Tikka teki taitat toisten henkilöiden hyväksi, yhteisön jäsenet saattoivat
kokea onnen vähentyneen muilta. Se vaikutti siihen, että hänen tekonsa katsot-
tiin vahingoittaneen toisia ihmisiä tai yhteisöä kokonaisuudessaan. Hautaus-
maahan liittyvien normien rikkominen oli myös mahdollisesti vaikuttanut Ti-
kan tekojen tulkinnassa. Kirkonväen kanssa toimiminen kun saattoi tuoda väen
vihhat koko yhteisön päälle.

Voimakas väkivalta ei ollut kovin yleistä suomalaisissa 1600-luvun noi-
tuus- ja taikuustapauksissa⁴²⁵. Ankaraa väkivaltaa tiedetään käytetyn niin var-
haismodernilla ajalla Euroopassa kuin nykypäivän Afrikassa. Noita saattoi jopa
kuolla häneen kohdistuneen väkivallan vuoksi. Siitä huolimatta rituaalinen vä-
kivalta oli jollain tasolla hyväksyttävää, sillä sen avulla yhteisöä ja sen jäseniä uh-
kaava noita saatiin eliminoidua. Väkivalta saatettiin hyväksyä myös siksi, että
noidan katsottiin saastuttavan yhteisön toimillaan ja nostavan Jumalan vihan
kaikkien ylle.⁴²⁶ Laura Starkin mukaan rituaalista väkivaltaa hyödynnettiin
Suomessa hyvin vähän 1800-luvun aikana, koska yhteisöt ja niiden jäsenet pel-
käsivät väkivallan pitkäaikaisia vaikutuksia, kuten noidan kostoja. Suomessa käytet-
tiin ennemmin vastataikuutta noitien paljastamiseen sekä vahingon palauttami-
seen takaisin noidalle.⁴²⁷ Toisaalta kasvava epäluulo ja skeptisyys tietäjien toi-
mia kohtaan johtivat heidän pahoinpitelemiseensä 1800-luvulla⁴²⁸.

⁴²³ Hautausmaataikuuden yhteys taikojen yhteisösuhteeseen ks. Lahti 2013. Natalie Zemon Davis (1973, 63) on huomauttanut että uskonnolliset kapinat tapahtuivat usein oikeustapausten yhteydessä.

⁴²⁴ Ks. esim. Vilkuna A. 1989, 95–111; Eilola 2003, 64–65, 68–69.

⁴²⁵ Eilola 2003, 116–117; Ks. myös Tittonen 2007, 70.

⁴²⁶ Macfarlane 1970, 217–223; Davis 1973, 59; Gijswit-Hofstra 1999, 184; Oja L 1999, 46.

⁴²⁷ Stark 2006, 185, 200–223. Vastataikuuden ohella käytettiin erilaisia keinoja noitien paljastamiseksi, kuten niin sanottua vesikoetta, missä epäilty noita heitettiin järveen kädet ja jalat sidottuina. Mikäli henkilö kellui, hän oli noita, mutta mikäli hän vajosi pinnan alle, hänen uskottiin olevan syytön. Esim. Davies 1999a, 86–100. Suomesta

Perintötilallinen Olavi Antila pahoinpideltiin raskaasti ruumiinvalvojaisissa vuonna 1757. Renki Matti Kärämä ja sotilas Matti Åberg olivat ensin solvanneet Olavia haukkumalla tätä noidaksi. Seuraavaksi he olivat lyöneet Olavia, tönineet häntä ympäri huonetta sekä repineet hänen hiuksiaan. Samalla he solvasivat Olavia ja tämän apuun rientänyttä äitiä. Kaikki osapuolet olivat humalassa. Todistajat kertoivat pahoinpitelyn saaneen alkunsa siitä, että Olavin väitettiin aiheuttaneen eräälle miehelle sairauden taikomalla. Hyökkääjät saivat pahoinpitelystä sakkoja lain mukaisesti, ja Olaville langetettiin sakot taikuuden harjoittamisesta.⁴²⁹ Tässä tapauksessa on huomioitava läsnä olleiden vahva humala. Olavin ja Matti Kärämän välillä oli myös ollut kiistaa jo aiemmin. Humalatilana vuoksi solvaamisesta alkanut tilanne eteni nopeasti voiman käyttöön. Aikalaisille alkoholin nauttiminen oli tapa kokoontua yhteen, mutta se oli myös kokoontuminen missä aggressiot ja provokaatiot tapahtuivat nopeasti⁴³⁰. Vaikka alkoholin nauttiminen oli kielletty ruumiinvalvojaisissa jo vuonna 1664 annetulla asetuksella⁴³¹, tapaus osoittaa sen, ettei tapa ollut hävinnyt mihinkään. Tieto Olavin osaamista konsteista ei ollut tuntematon kenellekään ryypiskelyyn osallistuneelle. Olavi ei itse ollut ottanut asiaa esiin, sillä taikavoimilla kehuskelu juopumuksen alaisena saattoi viedä kerskujan käräjille vastaamaan noituussyytteisiin⁴³². Kärämä oli solvannut Olavia ilmeisesti heidän aikaisemman vihanpitonsa vuoksi, mutta kaikki läsnä olleet ja pahoinpitelyyn osallistuneet olivat tietoisia Olavin teoista. Luultavasti ne olivat aiheuttaneet tarpeeksi pahennusta yhteisössä, joka juopumustilassa purkautui väkivaltana.

Rituaalisen väkivallan rooli taikuusoikeudenkäynneissä on yksi osa sitä konfliktien kirjoa, mikä toi tapauksia oikeuden eteen. Pahoinpitely oli seurausta siitä, että taikuuden harjoittajien toimet olivat aiheuttaneet pahennusta yhteisössä tavalla tai toisella. Vahingoittamistarkoituksessa tehdyt taikat, toisten ihmisten onni-osan vähentäminen ja taikuudessa epäonnistuminen kasvattivat ihmisten epäluuloa taikoja kohtaan. Väkivallan ja merkitsemisen avulla heidän tekonsa haluttiin tehdä paitsi julkisiksi, myös menettämään voimansa. Epäluuloista ja kasvavasta skeptisyydestä huolimatta usko noituuden ja taikuuden voimaan oli näidenkin tapausten taustalla.

---

tunnetaan ainoastaan yksi tapaus, mitä luultavimmin 1630-luvulta, missä epäilty noita väitti pidättäneensä hengitystään kelluessaan veden pinnalla. Nenonen 1992, 315.

⁴²⁸ Koski 2011, 85.

⁴²⁹ Oikeudenkäynnin aikana nostettiin esiin myös muut Olavin tekemät taikateot. OMA Liminka tk 1757 Oulu 184: 23-27v.; 29-38v.

⁴³⁰ Liliequist 1999, 196.

⁴³¹ Kongl. Majsts. Stadga och Påbud öfwer Åtskillige Exceffers och Ordningars afskaffande wid Adelige Trolofningar, Gästebud, Barndoop og Begräfningar. 30.8.1664. Schmedemann 1706, 394-396. Vuoden 1686 kirkkolain mukaan ruumiinvalvoijaiset oli hylättävä kokonaan. Schmedemann 1706, 1035. Olavi Rimpiläisen (1971, 197, 204-217, 240-248) mukaan kirkkolaki oli epäselvä sen osalta saiko valvojaisia pitää lainkaan. Kestityksen ja alkoholin nauttimisen kieltäminen johtui maallisen esivallan pyrkimyksistä rajoittaa etenkin aatelisten hautauksien ylellisyyttä ja toisaalta kestityksen liiallisuutta. Vanhojen hautajaistapojen poistuminen kesti kuitenkin pitkään.

⁴³² Vilkuna KHJ 1995, 227. Vrt. Vilkuna KHJ 2015, 143 tapauksesta, jossa juopumuksesta syytettyä miestä ei syytetty noituudella uhkailusta.

Lopulta syyttäjä on epäselvä 31 tapauksessa (noin 18 %), koska hovioikeudessa ei tutkimusajan alkupuolella kirjattu kuka ilmiantoi rikoksen. Vasta jakson viimeisinä vuosina ilmiantaja kirjattiin, mutta ei kuitenkaan jokaisessa tapauksessa, joten alioikeuden asiakirjojen puuttuessa on lähes mahdotonta selvittää syyttäjää. Esimerkiksi Kerimäen ja Säämingin kihlakunnassa vuonna 1777 tilallinen Juhani Mallista vastaan nostettu taikuussyytös jää kokonaisuudessaan epäselväksi.⁴³³ Toisinaan syyttäjä on pääteltävissä, jos hovioikeus on kirjannut riittävästi informaatiota olosuhteista. Esimerkiksi laajan informaation sisältävissä hautausmaatapauksissa syyttäjänä toimi useimmiten maallisen tai hengellisen esivallan edustaja. Tästä voidaan olettaa, että hautausmaatapauksissa esivalta oli aloitteellinen, mutta silti tällaiset tapaukset on laskettu epäselvien ryhmään.

Useita syytteitä sisältävien tapausten kohdalla syyttäjän henkilöllisyys on vaikeampi selvittää, jos alioikeuksien materiaali puuttuu. Joissain tapauksissa taikuussyytökset tulivat esille jotakin muuta rikosta koskevissa todistajanlausunnoissa. Esimerkiksi Ilmajoella huoruustapauksessa mukaan vedetty naimaton tilallisen poika Juhani Elsinen sai samalla syytteen taikojan avun hakemisesta. Hovioikeuden aineistossa ei mainita syytteen esittäjää tai miksi Elsistä epäiltiin taikuuden harjoittamisesta, mutta alioikeus oli joka tapauksessa tuominnut Elsisen viiden taalerin sakkoihin. Hovioikeus kuitenkin vapautti hänet taikuus-sakoista.⁴³⁴

Käräjille jouduttiin myös huhujen perusteella. Suuria noituusprosesseja tutkineet ovat havainneet huhujen tärkeyden noituussyytteiden taustalla. Suulliseen tiedonvälitykseen perustuvassa yhteisössä ihmisen maine määrittyi osaltaan sen mukaan, mitä hänestä puhuttiin. Antropologien Andrew Strathernin ja Pamela J. Stewartin mukaan huhu on tapa määrittää muun muassa sosiaalisia tilanteita epävarmoina aikoina. Huhujen avulla voidaan lisätä tai tuhota toisen ihmisen mainetta ja tunnettuutta yhteisössä.⁴³⁵ Noituus- ja taikusoikeudenkäyntien yhteydessä huhut levittivät yhteisöissä tietoa siitä, kuka saattoi olla noita. Tiedon kantautuminen viranomaisten korviin saattoi johtaa siihen, että noituudesta epäilty henkilö tuotiin käräjille tutkittavaksi. Jari Eilolan mukaan huhua saatettiin käyttää myös tarkoituksellisesti: epäillyn noidan toimia tarkkailtiin ja tietoja levitettiin, myös silloin, kun syytöstä ei tohdittu esittää itse. Huhujen avulla asia julkistettiin ja saatettiin lopulta esivallan tietoon.⁴³⁶

⁴³³ Tapauksesta selviää Mallisen kuljettaneen mukanaan poltetun pääkallon tuhkaa suojaetuakseen sairaudelta. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1777 (mikrofilmi ES4462) Oulu ja Kuopio no. 16.

⁴³⁴ Tapauksesta ei ole säilynyt alioikeuden materiaalia. Ilmeisesti edesmenneen suutarin vaimo oli syytettynä kaksinkertaisesta huoruudesta erään naidun miehen ohella (molemmat vapautettiin syytteestä). Nainen kuitenkin ilmiantoi Juhani Elsisen salavuoteudesta ja väitti tätä lapsensa isäksi. Elsille tuomittiin alioikeudessa puhdistusvala, mutta hovioikeus vapautti hänet syytteistä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1767 (mikrofilmi ES4454) Savo ja Kymenkartano no. 61. Kaksinkertaisessa huoruudessa oli kyse kahden eri tahoilla naimisissa olevan ihmisen seksuaalisuhteesta. Aalto 1996, 12.

⁴³⁵ Stewart & Strathern 2003, 4–5. Ks. myös Eilola 2003, 265–269.

⁴³⁶ Eilola 2003, 265–269. 290–291.

Huhu saattoi olla nimismiehen esittämän taikuussyytteen taustalla, mutta myös rahvaan edustajien levittämät huhut ja solvaukset toivat tapauksia oikeuteen. Useimmiten rahvaan väliset tapaukset olivat käänteisiä noidaksi syytetyn pyrkiessä puhdistamaan mainettaan. Esimerkiksi Iisalmen syyskäräjillä 1762 Margareta Lapitar syytti Samuel Kokkosen väittäneen häntä noidaksi. Kokkosen todettiin olleen eräässä tilanteessa vahvassa humalassa, toimineen epäilyttävästi ja huudelleen jotakin. Tapaus jää epäselväksi, sillä Margareta ei itse kuvaile tapahtumia lainkaan, Kokkonen kielsi solvanneensa naista eikä todistajien mukaan Kokkosen huutelu kohdistunut Margaretaan.⁴³⁷ Tapauksista ei ole siirretty hovioikeuden tarkasteluun, luultavasti siksi, ettei väitettyä solvausta voitu todistaa tapahtuneen, jolloin mahdollista noitumissyytöstä ei ollut tarpeellista selvittää. Margaretan tarkoitus oli kuitenkin saada maineensa puhdistettua noituussyytöksen vuoksi. Jo 1600-luvulta tunnetaan vastaavanlaisia tapauksia, joissa noidaksi syytetty henkilö yritti puhdistaa mainettaan oikeudessa. Huhujen levittämistä tapauksiakin olivat samankaltaisia: noituuden ja taikuuden harjoittamista koskevien huhujen levittäminen saattoi johtaa käräjille kunnianloukkauksesta syytettynä.⁴³⁸

***

Kokonaisuudessaan 1700-luvun jälkipuoliskon syyttäjiä koskevat tulokset vastaavat aikaisemman tutkimuksen tuloksia siitä, että Suomessa syyttäjänä toimi yleensä maallinen tai hengellinen esivalta. Tällöin syytteiden taustalla on nähtävissä yhteiskunnalliset velvoitteet oikean uskon ja virallisten normien puolustamiseksi⁴³⁹. Kaikenlainen taikuus, noituus ja taikausko olivat kirkon oppeja vastaan ja rikoslain vastaisia toimia. Esivalta syytti rikoksista epäiltyjä sosiaalisesta asemasta tai statuksesta riippumatta. Yhteisöllinen valta näkyy tapauksissa enemmänkin oikeuslaitoksen ja valtiovallan vallankäyttönä alamaisiaan kohtaan. Kansanuskon kitkeminen oli osa esivallan alamaisiinsa kohdistamaa kontrollia, joka ulottui jopa arjen erilaisiin elämäntilanteisiin. Papisto toimi harvoin kantajana, mikä oli seurausta yleisemmästä papiston ja kirkon vallan mureneemisesta yhteiskunnallisessa muutospaineessa. Toisaalta konfliktit olivat merkittävien tekijä rahvaan välisten syytteiden taustalla, mikä sekin vastaa aikaisemman tutkimuksen havaintoja. Kansa uskoi yhä noituuden ja taikuuden eri muotoihin ja saattoi tietyissä olosuhteissa ilmiantaa lähimmäisiään näistä teoista.

⁴³⁷ Kokkonen vapautettiin solvaussyyttestä, mutta tuomittiin sakkoihin juopumuksesta. JoMA Iisalmi sk 1762 Ca 24: 31–32.

⁴³⁸ Esim. Eilola 2003; Nenonen 1992.

⁴³⁹ Vrt. Nenonen 1995, 158–159.

4 MIESTEN JA NAISTEN TAIKUUS

Mies- ja naisnoitaa koskevassa tutkimuksessa on analysoitu laajalti, olivatko noituus ja taikuus sukupuolittuneita. Olivatko jotkut tietyt taidot tai noitatemot tyypillisiä miehille ja eräät toiset naisille? Syytettyjen sukupuolta tutkimalla on selvitetty, missä määrin itse ilmiöt, niihin liittyvät käsitykset ja syyttäminen itsessään olivat sukupuolittuneita.⁴⁴⁰ Tässä luvussa analysoin sitä, missä määrin sukupuoli ja sosiaalinen tausta vaikuttivat noituus- tai taikuussyytteen synty-miseen. Lisäksi tarkastelen, oliko taikuus sinänsä sukupuolittunutta aikalaisten näkökulmasta, mikä merkitys suomalaisella tietäjälaitoksella⁴⁴¹ oli taikuudesta syytettyjen sukupuoleen sekä sitä, oliko maantieteellä vaikutusta siihen, kuka joutui noituudesta ja taikuudesta syytetyksi.

4.1 Sukupuoli ja sosiaalinen hierarkia syytteiden taustalla?

Syyttäjien motiivien ohella syyttäjien sukupuolijakauman tarkastelu on ollut noituustutkimuksen valtavirtaa ja tuolloin on analysoitu muun muassa sitä, oliko syyttäjän sukupuolella väliä tässä yhteydessä. Sellaisissa naisten välisissä syytöksissä, jotka liittyivät toimiin naisten ”oman tilan sisällä”, kuten perheen-jäsenten tai vaikkapa karjan hoitamiseen, syyttäjän sukupuolella näyttää olleen merkitystä. Esimerkiksi erilaisista uhkauksista tai muista konfliktitilanteista seurannut epäonni saatettiin tulkita noituudeksi. Miesten väliset vastaavanlaiset uhkaukset saattoivat johtaa oikeudenkäynteihin. Side noituussyytöksen ja

---

⁴⁴⁰ Nenonen 1992, 77; Kounine 2013, 307. vrt. Toivo 2012. Ks. myös Eilola 2003, 35–36.

⁴⁴¹ Suomalaisessa perinteentutkimuksessa käytetään yleisesti nimitystä tietäjälaitos. Suomalaisen tietäjäperinteen on katsottu olleen niin vakiintunut ja samanlaiseen traditioon pohjautuva, että sitä on nimitetty niin tietäjälaitokseksi kuin -instituutioksi. Siikala 1999, 71. Matti Sarmela (2007, 40) puolestaan käyttää termiä tietäjäkulttuuri.

sukupuolen välillä ei kuitenkaan ollut olennainen, vaan ratkaisevaa oli syytöksen syntytilanne niin mies- kuin naisnoitien kohdalla.⁴⁴²

Miesten yliedustus taikuuden harjoittajina 1700-luvun jälkipuoliskolla on merkittävä tulos. Miesnoituuteen keskittyvässä tutkimuksessa keskeiseksi on noussut syyttäjä. Miesnoitien syyttämisen taustalla on nähty niin negatiivinen maskuliinisuus miehisen toimintakentän rikkomuksina kuin miesten keskinäiset suhteet ja niissä tapahtuneet konfliktit. Esimerkiksi miesten elinpiiriin kuuluvan talouden ylläpidon epäonnistuminen kuvasti negatiivista maskuliinisuutta. Noituussyytös saattoi kytkeytyä miehen negatiivisiin piirteisiin ja toimintaan yhteisössään, jolloin esimerkiksi uhkauksen jälkeinen epäonni tai muu sattuus saatettiin tulkita noidan teoksi.⁴⁴³ Noituussyytösten taustalta on löydetty esimerkiksi sosiaalisia tai taloudellisia vaikuttimia,⁴⁴⁴ joiden arviointi lähestyykin sosioekonomisten mallien mukaista tarkastelutapaa. Seuraavassa arvioidaan, miten suomalaiset noituus- ja taikuustapaukset 1700-luvun jälkipuoliskolla vastasivat kansainvälisen miesnoitien tutkimuksen havaintoja, vaikka kokonaiskuvan muodostamisen vuoksi arvioidaan myös naisten sosiaalista asemaa ja sen vaikutusta syytteen syntymiseen.

Syytösten taustoja arvioidessa huomio on kiinnittynyt miesten välisiin hierarkioihin. Miehet syyttivät toisiaan miehisen elinpiirin taitoista, jotka tulivat oikeuden käsiteltäväksi esimerkiksi konfliktin seurauksena. Eva Labouvien ajatuksia mukaillen kysymys oli maskuliinisuuden normien rikkomisesta pyrittäessä lisäämään omaa omaisuuttaan muiden kustannuksella.⁴⁴⁵ Sinänsä näissä tapauksissa toimintatavat eivät eronneet naisten taitoista tai noitumisista. Hierarkkiset suhteet vaikuttivat esimerkiksi miniän ja anopin rooleihin, jotka olivat varhaismodernissa yhteiskunnassa tarkasti määritellyjä. Naiset saattoivat myös kartuttaa omaisuuttaan: esimerkiksi maagisen lypsämisen uskottiin vähentävän maito-onnea muilta.⁴⁴⁶

Miehet saattoivat syyttää poliittisia kilpailijoitaan noituudesta tai taikuudesta poikkeusolosuhteissa, kuten suurten noituusprosessien aikana. Noituussyytös oli mainio keino vastustajan mustamaalaukseen tai oman agendan läpisaamiselle paikallisyhteisössä. Niin miehet kuin naiset hyödynsivät tällä tavoin tilannetta, jossa noituussyytökset otettiin vakavasti.⁴⁴⁷ Kuten havaittiin, 1700-luvun jälkipuoliskolla kantajana oli kuitenkin useimmiten esivallan edustaja, eikä tapausten taustaltakaan hevin löydy edellä mainitulla tavalla hierarkioihin liittyviä valtataisteluita, sillä suurin osa syytetyistä oli virkamiesten ala-

⁴⁴² Esim. de Blécourt 2000; Labouvie 2002, 60–61. Vrt. Eilola 2003, 256–259. Tilan-nesidonnaisuudesta Kivelson 2003.

⁴⁴³ Samaa uhkaus-epäonni-noituus -selitysmallia on käytetty naisnoitien kohdalla. Esim. Kent 2005; Toivo 2012. Raisa Maria Toivo (2008, 133) korostaa oikeanlaisen sukupuolen mukaisen käytöksen olleen saman sukupuoliryhmän määrittelemää.

⁴⁴⁴ Esim. Apps & Gow 2009, 74–86; Voltmer 2009; Wahlinski-Kiel 2004; Toivo 2012; 2014.

⁴⁴⁵ Talouden ylläpito kuului Eva Labouvien (2002, 60–61) mukaan varhaismodernilla ajalla miehiseen toimintapiiriin.

⁴⁴⁶ Naisten välisistä hierarkioista ja valtataisteluista noituussyytteiden taustalla esim. Eilola 2003, 217–226; Van Gent 2008. Maito-onnen varastamisesta Eilola 1997, 93–94.

⁴⁴⁷ Esim. Gregory 1991; Nyholm Kallestrup 2012; Labouvie 2002. Vrt. Eilola 2003, 202–216; Kietäväinen-Sirén 2015, 138–139.

puolella olevaa talonpoikaistoa tai muuta väestöä. Tutkimuskauden taikuusoi-
keudenkäynnit eivät muutoinkaan täytä noitavainojen mukaisia kriteerejä, jois-
sa olisi syytetty useita henkilöitä kerrallaan tai joissa olisi käytetty erilaisia pai-
nostus- tai tunnistuskeinoja taikojien syyllisyyden varmistamiseksi⁴⁴⁸. Juttujen
taustalla ei näy suurille noitavainoille tyypillistä ”hysteriasta” johtuvaa hierar-
kian tai sosiaalisen järjestyksen horjuttamista yhteisön ylempillä tasoilla.

Seuraavassa tarkastellaan lähemmin jutuissa esiintyneitä sosiaaliryhmien
edustajia, jotta voidaan selvittää syytteiden taustavaikuttimia ja analysoida sitä,
oliko sukupuolella tai hierarkioilla merkitystä syytteen nostamisessa siten kuin
miesnoituutta koskevissa tutkimuksissa on havaittu. Ylempien sosiaaliryhmien
edustajia esiintyy muutamissa tapauksissa. Esimerkiksi Pietarsaaren raastuvan-
oikeudessa syytettiin entistä maanmittaria ja rovastin poikaa Hans Henric As-
pegrenia muun muassa taikuudesta, koska hän oli käynyt hakemassa Pietarsaa-
ren seurakunnan emäkirkolta pääkallon ja tuonut sen mukanaan kaupunkiin
sekä kirkkoon. Mies todettiin kuitenkin mieleltään järkkyyneeksi ja tuomittiin
juopumuksesta ja kirkkopahennuksesta sakkoihin sekä lähetettiin hospitaaliin.⁴⁴⁹ Aspegrenin ilmianto kaupungin viskaali. Yhden porvarin kohdalla syy-
töstä ei voida jäljittää lainkaan sillä alioikeuden tuomiokirjat eivät ole säily-
neet.⁴⁵⁰

Pappeja ja suntioita koskevat taikuussyytökset olivat joko osallisuussyy-
töksiä tai tulivat esille muiden virkarikkomusten tai rikosten käsittelyn yhtey-
dessä. Etenkin jälkimmäisissä tapauksissa oikeudenkäynnin lopputuloksena oli
viran menetys. Liperiläinen suntio Matti Ruuska oli ajautunut kirkkoherran
kanssa riitoihin tämän erotettua Ruuskan virastaan. Matti nosti asiasta oikeus-
jutun, mutta joutui itse käräjille vuonna 1763 kirkkoherran tehdessä selkoa erot-
tamisen perusteena olleista useista rikkomuksista. 25 syytekohtaan joukossa oli
niin ihmisten kiusaamista kirkonmenojen aikaan kuin taikuuden harjoittamista.
Ruuska sai vapauttavan tuomion taikuudesta ja useista muista syytekohtista,
mutta jutun pääasian - erottamisen - oikeus katsoi lainmukaiseksi.⁴⁵¹

Papistoa ja muuta seurakuntien työväkeä syytettiin noituudesta ja taikuu-
desta jo suurten noitavainojen aikaan eri puolilla Eurooppaa. Taustalla saattoi
olla pappien esittämä kritiikki noitavainoja kohtaan tai eläminen vastoin papeil-

⁴⁴⁸ Tuomarinohjeissa painostuskeinot kiellettiin. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) Domare
Regler, 385–398. Vrt. Sörlin 1994, 45, 47–48, joka toteaa, että oikeuskäytännöistä joh-
tuvista eroista suuret noituusprosessitkaan eivät olleet Euroopassa yhtenäisiä.

⁴⁴⁹ VMA Pietarsaaren RO 1784 Cb: 21, § 25, § 49 (48), § 50; JyMA VHO designaatioluette-
lot ja päätöstaltiot 1784 (mikrofilmi ES4468) Vaasan lääni no. 35.

⁴⁵⁰ Kauppias Abraham Parvéria epäiltiin haudankaivuusta ja anoppinsa solvaamisesta,
mutta hänet vapautettiin syytteistä. Kuitenkin hän sai sakot taikuuden harjoittami-
sesta, mutta taikuuden harjoittamisen syytä ei selviä. Hovioikeuden aineistosta ei
myöskään saa lisätietoja tapauksesta. Tapauksesta on löydettävissä ainoastaan saako-
luettelot. OMA Raahe RO 1784 (mikrofilmi ES3729) sakkoluettelo 1356; JyMA VHO
designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1784 (mikrofilmi ES4469) Vaasan lääni no. 24.

⁴⁵¹ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1763 (mikrofilmi ES4451) Savon ja
Kymenkartanon lääni no. 26. Matti Ruuskan tapauksesta myös Manninen 1917;
Tuomi 1984.

le annettuja säädöksiä.⁴⁵² Suomessa pappien lääkinälliseen apuun oli vanhas-
taan turvauduttu ja joillakin seuduilla papeilta pyydettiin vielä 1800-luvulla
apua muun muassa paholaisen karkottamiseksi. Papiston ja taikojien sekä tietä-
jien välillä olikin tästä johtuen tietynlaista kilpailua kansan luottamuksesta.
Pappien on myös eräiden tulkintojen mukaan nähty uskoneen varsin pitkään
taikuudella parantamiseen, vaikka viran puolesta heidän tulikin sitä vastus-
taa.⁴⁵³ Pappien tuli yhtäältä puolustaa oikeaa kristinuskonoppia ja toisaalta he
tasapainottelivat kansanuskon ja virallisen uskon välimaastossa.

Ylempien sosiaaliryhmien edustajien esittämien taikuussyytteiden taustal-
la ei ollut näkyvää sosiaalista tai poliittista kilpailua. Sosiaalisen hierarkian
ylimmillä tasoilla olevien henkilöiden väliset tapaukset kuvastavat pitkälti mui-
ta rahvaan välisiä syytöksiä: taustalla olivat joko useat rikkomukset tai jostain
yksilöiden välisestä konfliktista aiheutunut taikuus- tai noituussyytös. Yhden
tapauksen taustalla oli savotassa syntynyt kahden miehen välinen kiista. Porva-
ri ja puuseppä Jonas Sandmarckin väitettiin aiheuttaneen vahinkoa rakentaja
Sven Lindbladille ja haukkuneen hänen tuoretta vaimoan huoraksi. Riidan
edetessä Lindblad oli julkisesti syyttänyt Sandmarckia hautojen kaivelijaksi ja
ihmisluita hyödyntäväksi noidaksi. Taikuussyytettä ei voitu näyttää toteen, sillä
Lindblad oli esittänyt syytöksen kuulemiensa juttujen perusteella.⁴⁵⁴

Kuten aiemmin tuli ilmi, huhu noituuden tai taikuuden harjoittamisesta ei
sinänsä ollut vakuuttava todiste käräjillä eikä ketään tuomittu pelkän huhun
perusteella, vaikka sen varjolla saatettiin tutkia erilaisia tapauksia. Tässä tapa-
uksessa vahingonteosta liikkeelle lähtenyt noidaksi solvaaminen johti taikuus-
syytteen tutkimiseen. Tapaus muistuttaa siten 1600-luvulla noituusosoikeuden-
käynteihin liittyneitä kunnianloukkauksia, joissa noidaksi haukuttiin usein jon-
kin riidan seurauksena tai kun loukkaajaa itseään oli loukattu. Lindblad toimi
juuri näin: hän vastasi loukkaukseen loukkauksella. Noidaksi – ja esimerkiksi
huoraksi tai varkaaksi – haukkuminen kyseenalaisti ihmisen kunnian ja mai-
neen. Varsinkin naisten siveellisyyteen liittyvät loukkaukset otettiin vakavasti.
Kunnia oli merkittävä tekijä varhaismodernin ajan ihmisille ja sen kautta määri-
teltiin omaa asemaa yhteisössä. Noidaksi haukkumisella pyrittiin myös tuo-
maan julkiseksi tiettyyn henkilöön kohdistuneet epäilyt noituuden tai taikuu-
den harjoituksesta. Lopulta loukkauksen esittäneen henkilön oli pystyttävä
osoittamaan syytöksensä toteen oikeudessa. Epäonnistuminen johti usein sak-
koihin kunnianloukkauksesta, kuten kävi Lindbladillekin.⁴⁵⁵

Rahvaan oikeuteen viemissä tapauksissa miesten ja naisten osuus kantaji-
na vaihtelee, mutta useimmiten kantajina oli kummankin sukupuolen edustajia

⁴⁵² Esim. Oja L 1999, 133; Voltmer 2009, 88–89; Van Gent 2009, 20. Toisaalta oppineet
maagikot joutuivat Suomessa noituudesta syytetyiksi. Esim. Heikkinen 1969, 94–100,
134–137, 181–186; Nenonen 1992, 98–100; 2006, 99–103, 105.

⁴⁵³ Papit saattoivat turvautua tietäjien ja parantajien apuun. Esim. Suolahti 1919, 62–64;
Wirilander 1989, 468–469; Eilola 2003, 65, 98–99; Issakainen 2012, 78–79.

⁴⁵⁴ Yksikään todistajista ei tiennyt Sandmarckin mahdollisista taikateoista. Sven Lind-
blad sai raastuvanoikeudessa sakot haukkumaasanoista ja kiroamisesta. VMA Pietar-
saari RO Cb19: § 11, § 20–21.

⁴⁵⁵ Eilola 2003, 259–270; Vilkkuna KHJ 2010, 122.

(taulukko 6.). Selkeästi eniten miehet syyttivät miehiä, yhteensä 34 tapauksessa⁴⁵⁶. Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa kantajina tavataan vain miehiä, jotka syyttivät lähes yksinomaan miehiä, naisten joutuessa syytettyjen penkille vain osallisina. Muualla tutkimusalueella kansanihmisten välisiä syytöksiä esitettiin niin miesten kuin naistenkin välillä. Syytökset kohdistuivat pääasiassa omaan sosiaaliryhmään, kuten oli laita jo rahvaan välisissä noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä 1600-luvulla.⁴⁵⁷

TAULUKKO 6 Rahvaan väliset syytökset per tapaus taikuusoikeudenkäynneissä

Kantaja	Vastaaja / Mies	Vastaaja /Nainen	Yhteensä
Mies	34	8	42
Nainen	6	3	9
Yhteensä	40	11	51

Lähde: Taikuusoikeudenkäynnit 1754–1800; liite 1.

Tilallisten keskinäisiä syytteitä oli eniten. Maaseudulla oikeusjärjestelmä palveli ennen muuta talonpoikaistoa, ja tilalliset hoitivat siellä erilaisia ristiriitatilanteita⁴⁵⁸. Joukossa oli myös statusrajoja ylittäviä syytöksiä sekä ylhäältä alas että alhaalta ylöspäin. Tilalliset saattoivat syyttää renkejään ja torppareitaan, mutta yhtä lailla nämä saattoivat syyttää isäntiään. Pääsääntöisesti syytökset olivat ylhäältä alaspäin. Myös sotilaiden ja tilallisten väliset syytökset olivat tavanomaisia. Tapausten taustalla oli usein konflikti, joka oli johtanut taikuussyytöksen esittämiseen riidan yhteydessä. Osa kiistoista liittyi omaisuuteen⁴⁵⁹ tai työhön⁴⁶⁰. Miesten välisissä syytteissä saattoi olla kyse myös kiistasta, joka johdatti "perinteiseen" vahingonaiheuttamiseen noituuden tai taikuuden avulla⁴⁶¹.

⁴⁵⁶ Tässä laskelmassa on käytetty kokonaisuutena 51 rahvaan ilmiantamaa tapausta. Aiemmissa luvuissa olen todennut rahvaan ilmiantamiksi 52 tapausta. Yksi näistä käsittää yhden kokonaisen seurakunnan tekemän ilmiannon kappalaista vastaan, jossa ei yksilöity sitä, kuka taikuussyytöksen esitti. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstalot 1761 (mikrofilmi ES4449) Pohjanmaan lääni no.22. Laskelmassa on huomioitu ainoastaan kantaja ja vastaaja, mutta ei mahdollisia osallisia. Mikäli osalliset laskettaisiin mukaan, kantajien määrät eivät vastaisi rahvaan ilmiantamien tapausten määrää, vaan tällöin vastaajien yhteenlaskettu määrä olisi suurempi.

⁴⁵⁷ Nenonen 1992, 181–183, 205, 214–15; 1995, 136. Vrt. Ruotsissa rahvaan väliset syytteet tehtiin useimmiten saman sukupuolen ja sosiaaliryhmän välillä. Sörlin 1993, 109–114; Oja L 1999, 319–322 taulukot.

⁴⁵⁸ Esim. Nenonen 1992, 217; Toivo 2012, 142–144. Pääasiassa talonpoikaistoa syytettiin eri rikoksista 1700-luvulla. Karonen 2008, 377.

⁴⁵⁹ Esimerkiksi hevosen menettäminen epäonnistuneen parantamisen vuoksi. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstalot 1781 ES4466 Oulu ja Kuopio no. 37.

⁴⁶⁰ Renki ja hänen isäntänsä kiistelivät työnteosta käräjillä, ja juttuun vedettiin mukaan taikuussyyte. OMA Kemi tk 1786 Kemi 35: 144, 183–184. Ks. myös Tittonen 2007, 46, 97.

⁴⁶¹ Esimerkiksi tilallisen pojat Matti ja Pauli Lukkarinen ilmiantoivat setänsä, loismies Grels Lukkarisen sairauksien ja epäonnen noitumisesta veljensä perheelle. Grels puolestaan väitti, että Matti ja Pauli olisivat aiemmin noituneet hänelle sairauden. Osa-

Vaikka suurin osa syytetyistä ja rahvaan keskuudesta syntyneistä syytteistä tuli tilallisten keskuudesta, taustalla ei näy olevan eri statuksen omaavien henkilöiden välisiä kilpailutilanteita tai suuria taloudellisia konflikteja, jotka olisivat vaikuttaneet syytteen syntymiseen. Heikki Ylikangas on tarkastellut puukkojunnkareita koskevassa tutkimuksessaan alenevan säätykierron merkitystä Etelä-Pohjanmaan 1800-luvun taitteen väkivalta-aaltoon. Esimerkiksi tilallisen pojan lähtiessä palkolliseksi, hänen sosiaalinen asemansa laski. Ylikankaan mukaan alenevan säätykierron myötä turhautuminen ja väkivaltaisuus kasvoivat etenkin alempien sosiaaliryhmien keskuudessa. Alemmat sosiaaliryhmät joutuivat myös aggressiivisuutensa vuoksi herkemmin väkivallan uhreiksi. Varallisuuserot alkoivat vaikuttaa erilaisten rikosten syntymiseen hiljalleen myös tilallisten keskuudessa, mutta toisaalta sosiaalierot eivät vaikuttaneet kaikkialla samalla tavalla. Tilallisten poikien väkivaltaisempi elämäntapa siirtyi tilanisännäksi nousun myötä osaksi tilallisen elämää.⁴⁶² Anu Koskivirta on arvioinut Itä-Suomessa sosiaalisen alempiarvoisuuden aiheuttaman mahdollisen taloudellisen uhan olleen vaikuttavana tekijänä esimerkiksi alempiin sosiaaliryhmiin kohdistuneissa väkivallanteoissa.⁴⁶³

Tämän tutkimuksen aineistosta ei kuitenkaan nouse esiin Ylikankaan tulkin mukaiseen alenevaan säätykiertoon liittyviä konflikteja, jotka olisivat johtaneet käräjille taikuussyytteiden muodossa. Toisaalta Olavi Antilan rituaalisen väkivallan tapaus⁴⁶⁴, jossa sotilas ja renki pahoinpitelivät perintötilallista, on poikkeuksellinen. Pahoinpitelyn taustalla oli tieto Antilan harjoittamasta taikuudesta, mutta asia tuli käräjille väkivallan, ei taikuuden, vuoksi.

Marko Nenosen tulokset 1600-luvulta tukevat yllä esitettyä päätelmää: harvoin alemmista sosiaaliryhmistä tulevat henkilöt syyttivät ylempiään⁴⁶⁵. Tilallisten poikien tai renkien nostamia tapauksia on vain neljä, joissa lähes kaikissa on kyse taustalla olleesta konfliktista, mutta ilmiannetut eivät olleet yksinomaan tilallisia. Yhdessä tapauksessa konfliktin syystä ei ole tietoa⁴⁶⁶, toisessa tapauksessa tilallisen poika toi käräjille veljensä hautaan kajonneet miehet⁴⁶⁷ ja kolmannessa renki ilmiantoi isäntänsä taikuuden harjoittamisesta. Taustalla oli rengin ja isännän välinen kiista tekemättömistä töistä.⁴⁶⁸ Neljännessä tapa-

---

puolet vapautettiin noituussyytteistä, mutta Grels oli toisessa yhteydessä taikonut, joten hän sai sakot taikuuden harjoittamisesta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1767 (mikrofilmi ES4454) Savo ja Kymenkartano no. 43.

⁴⁶² Ylikangas 1976, 257, 265–266, 281, 290–291.

⁴⁶³ Toisaalta Anu Koskivirta (2001, 66–67) korostaa sitä, että jokaista tapausta on arvioitava tarkemmin yksittäistapauksina.

⁴⁶⁴ Ks. luku 3.4.

⁴⁶⁵ Nenonen 1992, 211.

⁴⁶⁶ Ilmeisesti tilallisen poika teki noitumissyytöksen tilallisen vaimoa kohtaan taustalla olleesta kiistasta johtuen. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1773 (mikrofilmi ES4459) Savo ja Kymenkartano no. 86.

⁴⁶⁷ Syytettynä oli kaksi talonpoikaa ja yksi torppari. JoMA Kuopion kihlakunta sk 1770 Ca 36: 68, 160v.–163; 261v.–263v.

⁴⁶⁸ Oma Kemi tk 1786 Kemi 35: 144, 183–184; Tittonen 2007, 46, 97.

uksessa puukotuksesta syytetty tilallisen poika ilmiantoi parantamaan tulleen uudisasukkaan⁴⁶⁹.

Esivallan edustajat toimivat syyttäjinä tilallisten poikia ja renkejä vastaan nostetuissa syytteissä, eikä niissä näy sosiaaliseen asemaan liittyviä kiistoja. Tulos on samansuuntainen 1600-lukua koskevien havaintojen kanssa⁴⁷⁰. Osa tilallisten poikia ja palkollisia vastaan nostetuista syytteistä tuli ilmi muiden rikosten tutkinnassa. Yhdessä tapauksessa renki päätyi oikeuteen kahden tilallisen ja yhden sotilaan vaatimuksesta, sillä renki oli vienyt kantajien menehtyneiden lasten haudoista luita ja erilaisia esineitä⁴⁷¹.

Taloudellisiksi kiistatilanteiksi voidaan toisaalta katsoa murto- tai varkaustapauksiin liittyneet ilmiannot, jotka eivät välttämättä olleet sidoksissa suoraan itse varkauteen. Taikuus saattoi olla erillinen, kuitenkin tavalla tai toisella varkauteen liittynyt teko, kuten varkaan uhrin huijaaminen⁴⁷². Toisaalta taikuus ei välttämättä liittynyt lainkaan omaisuusrikokseen, kuten silloin, kun eräältä rengiltä löydettiin taikapussi hänelle tehdyn ruumiintarkastuksen yhteydessä⁴⁷³. Omaisuusrikoksista ei nouse esiin syytettyjen joukosta yksittäistä sosiaaliryhmää, vaan varkauksista ja murroista syytettiin niin talonpoikia kuin irtainta väestöä.

Miesten väliset taikuussyytökset eivät johtuneet suurista taloudellisista konflikteista tai kilpailusta sinällään. Vaikka kiistojen taustalla saattoi olla taloudellisia tekijöitä, ei sosiaalinen alempi- tai ylempiarvoisuus sinänsä vaikuta olleen syytteen syntymisen taustalla. Toisaalta Anu Koskivirta on huomauttanut, että itäsuomalaisen tavan mukaan oikeuden pöytäkirjoihin tilallisten aikuiset lapset merkittiin useimmiten tilallisina, mikä samalla hankaloittaa sosiaalisen aseman tarkastelua⁴⁷⁴. Sosiaalisen aseman erot eivät vaikuta muutoinkaan olleen keskeisiä taikuus- ja noituusosoikeudenkäyntien synnyssä. Keskeistä miesten välisissä taikuussyytöksissä oli 1600-luvun tapaan oman sosiaalisen ryhmän edustajan syyttäminen. Noituus- ja taikuussyytökset olivatkin enemmän saman sosiaalisen aseman omaavien miesten välisiä kahnauksia kuin eri sosiaalisten ryhmien välisiä. Useimmiten taustalla olleet konfliktit liittyivätkin esimerkiksi pietarsaarelaisten Sandmarckin ja Lindbladnin tapauksen tavoin samalla yhteiskunnan portaalla olevien miesten väliseen (taloudelliseen) toimintaan.

⁴⁶⁹ JyMA Saarijärven tk 1793 I Cg 1.

⁴⁷⁰ Nenonen 1992, 214.

⁴⁷¹ Renki Juhani Hummelhjut sai yhteensä 26 paria raippaa rangaistukseksi taikuuden harjoittamisesta, hautaan murtautumisesta sekä toisen kerran juopumuksesta. VMA VHO alistusaktit Ece 50.

⁴⁷² Eräs mies huijasi varkauden uhria, että hän osaisi hankkia varastetut esineet takaisin taikuuden avulla. Todellisuudessa hän oli itse tehnyt mainitun varkauden. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstalot 1788 (mikrofilmi ES4472) Vaasan lääni no.5.

⁴⁷³ Renki Jöran Montosen käden alta löytyi taikapussi, jossa oli erilaisia esineitä, kuten ihmisen hiuksia. Montosta oli jo aiemmin syytetty varkaudesta yhdessä toisen miehen kanssa, mutta ruumiintarkastus tehtiin toisen tapauksen tutkinnan yhteydessä. Taikapussi löydettiin, kun Montonen ilmiannettiin siitä, että hän oli juoksennellut ja huutanut eräällä pellolla. Montonen väitti sen tapahtuneen siksi, että häntä oli pahoinpidelty. Asiakirjojen puuttuessa taikapussin merkitystä ei kuitenkaan ole voitu selvittää. JoMA Kuopio tk 1777 C II a 1: 614–616v.

⁴⁷⁴ Koskivirta 2001, 68.

Sosiaaliset rajat tai niiden ylittäminen oli vähäistä myös sukupuolten välisissä syytöksissä. Miehet syyttivät naisia yhteensä kahdeksassa tapauksessa. Pääasiassa syytetyt naiset edustivat samaa sosiaaliryhmää kuin miehet, mutta poikkeuksiakin oli. Kahdessa tapauksessa oli kyse rakkaustaiasta, jonka kohteena kantaja oli ollut. Toinen miehistä oli kappalaisen poika, joka syytti irtolaisnaista⁴⁷⁵, ja toisessa tapauksessa varaväkeen kuulunut mies (*wargierningskarlan*) syytti irtolaisnaista. Lisäksi eräs tilallinen syytti omaa vaimoaan uskottomuudesta ja taikuudesta.⁴⁷⁶ Useimmiten miesten syyttämät naiset olivat osallisina tapauksissa, joissa pääsyytettynä oli mies, ja syyte koski esimerkiksi sairauden parantamisesta tai varastetun esineen palauttamista taikuuden avulla. Naiset olivat olleet muun muassa parannettavina tai avunpyytäjiä.

Naiset syyttivät miehiä kuudessa ja toisia naisia kolmessa tapauksessa. Näissäkin tapauksissa taustalla olevat syyt liittyivät useimmiten kantajan ja vastaajan väliseen konfliktiin. Eräessä tapauksessa kyse oli pieleen menneestä parantamisesta. Pielisjärven käräjillä tilallisen vaimo Liisa Tervo ilmiantoi irtolainen Grels Kuivalaisen, jonka parantamisyritys ei ollut onnistunut. Silti loppujen lopuksi tuomion sai parannettavana ollut Tervon puoliso Petteri Martikainen – perusteena taikojan avun hakeminen⁴⁷⁷. Naiskantajista ainoastaan yhdessä tapauksessa sosiaalisesti alempiarvoinen syytti ylempäänsä, kun irtolaisnainen (naishenkilö) Kaisa Paulintytär syytti tilallinen Kustaa Tuloista ja tämän vaimoa Maria Kaarlentytärtä noituudesta. Lopulta oikeus totesi syytteen perusteettomaksi, jonka myötä Kaisa määrättiin korvaamaan vastaajien oikeudenkäyntikulut.⁴⁷⁸

Feministisesti suuntautuneessa noituuden ja taikuuden tutkimuksessa huomio on kiinnitetty ennen muuta oikeusjärjestelmään, joissa miehet toimivat. Tutkimushavainnot on siten liitetty patriarkaalisen järjestelmän vallankäytön keinoihin. Myös rahvaan piiristä tulevien syyttäjiä on havaittu olleen pääasiassa miehiä.⁴⁷⁹ Kuitenkin tutkimustulokset, joiden mukaan useimmiten naiset syyttivät naisia, ovat vieneet analyysia kohti naisten oman tilan sisäisiä valta-

⁴⁷⁵ Naishenkilö (qwinsperson) Brita Väisättären rakkaustaikeustapaus MMA Iisalmi 1756 UK1743, 7v.-9v; JoMA Iisalmen ja Pielaveden sk 1755 Ca16; tk 1756 Ca17; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot ES4447 Savon ja Kymenkartanon lääni no 67; Ks. myös Lahti 2015 [käsikirjoitus] sekä luku 3.2.

⁴⁷⁶ Rakkaustaikeus-tapaus: JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1771 (mikrofilmi ES4457) Pohjanmaan lääni no. 94. Uskottomuustapaus: JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1791 (mikrofilmi ES4475) Vaasan lääni no. 38

⁴⁷⁷ Taikuudesta syytetty Grels Kuivalainen oli jo toista kertaa syytettynä taikuuden harjoittamisesta. Grels in kerrottiin yrittäneen parantaa Martikaista ihmisen pääkallon avulla. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1787 (mikrofilmi ES4471) Oulun ja Kuopion lääni no. 29. Edellisen kerran häntä syytettiin taikuudesta elävän käärmeen avulla. Tuolloin hovioikeus vapautti Grels in syytteistä. JyMA VHO VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1783 (mikrofilmi ES4468) Oulun ja Kuopion lääni no. 123. Kummankaan tapauksen osalta ei ole säilynyt alioikeuden pöytäkirjoja.

⁴⁷⁸ Naishenkilö (qwinspersonen) Kaisa Paulintytär oli syytettynä useista rikoksista, kuten varkauksista, eri kärjäkuntien alueella. Lopulta kaikki tapaukset käsiteltiin Joroisten ylimääräisillä käräjillä vuonna 1762. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1762 (mikrofilmi ES4450) Savo ja Kymenkartano no. 50.

⁴⁷⁹ Esim. de Blécourt 2000, 289; Labouvie 2002, 56; Rowlands 2009, 1–2.

taisteluita ja hyvään naiseuteen liittyviä merkityksiä. Naisten välisten prosessien on nähty olleen osa naisten vallankäyttöä oman kotitaloutensa hallinnassa. Sen avulla naiset osoittivat olevansa hyviä äitejä ja vaimoja, joiden kontrastina pahantahtoiset toiset naiset kuvattiin. Viime aikoina naisten toimijuudesta patriarkaalisen yhteiskunnan rajoitteita vastaan on tullut osa feminististä tutkimusta.⁴⁸⁰

Tämän tutkimuksen aineiston mukaan naisilla ei ollut keskinäisiä konflikteja suurempia valtataisteluita, vaikka aikaisempien noituus- ja taikuustutkimusten mukaan naisten keskinäisissä tapauksissa hierarkioilla ja sosiaalisilla suhteilla oli merkitystä⁴⁸¹. Ongelmallista on, ettei kaikista tapauksista ole saatavilla hovioikeuden suppeaa informaatiota laajempia tietoja. Siksi mahdolliset taustalla olleet sosiaaliset ristiriidat tai muut relevantit asiat jäävät pimementoon. Ainoastaan rakkaustaioista syytettyjen naisten sosiaalinen asema saattoi vaikuttaa syytteen nostamisen taustalla: yhteisön hierarkiassa alemmilla portailta ollut nainen oli tavoitellut ylemmän sosiaalisen statuksen omaavaa miestä, jolloin syntyi uhka statusrajat ylittävistä avioliitosta.⁴⁸² Osallisuussyytösten osalta naisten hierarkiat eivät olleet merkittäviä, sillä näissä tapauksissa naiset olivat mukana taikateossa esimerkiksi parannettavina. Tällaisissa tapauksissa ei ollut hierarkioihin tai sosiaalisiin ristiriitoihin liittyviä valtataisteluita. Naistenkaan sosiaalinen status ei näytä vaikuttaneen syytteiden syntyyn 1700-luvun jälkipuoliskon taikuustapauksissa.

***

Edellä esitetty osoittaa, ettei syytetyn sosiaalisella asemalla ollut merkittävää vaikutusta syytteen nostamiseen. Esivallan nostamien syytteiden taustalla olivat viralliset normit ja lakien valvonta. Rahvaan syytteiden taustalla oli pikemminkin ihmisten väliset suhteet kuin sosiaalinen asema. Joissain tapauksissa sosiaalinen eriarvoisuus tuli ilmi, mutta yleisesti vertaiset syyttivät vertaisiaan. Tässä suhteessa noituustutkimuksen maskuliinisuusteorian näkökulma sosiaalisiin suhteisiin liittyneistä noituusosoikeudenkäynneistä ei päde suomalaisissa tapauksissa. Yksittäisten tapausten taustalta voi löytyä henkilöiden väliseen valtataisteluun liittyviä kiistoja, mutta ei samassa määrin kuin miesnoituutta tutkineet tutkijat ovat korostaneet. Suomalaisten miesnoitien taustalta on siis etsittävä muita tekijöitä, jotka määrittivät, miksi juuri miehet olivat yliedustettuina aikakaudella.

⁴⁸⁰ De Blécourt 2000; Rowlands 2009, 1–2. Vrt. Toivo 2008.

⁴⁸¹ Esim. Eilola 2003, 217–223 sekä Van Gent 2008.

⁴⁸² Eri sosiaalisista ryhmistä tulevien ihmisten välistä suhdetta ei katsottu paikallisyhteisössä hyvällä. Statusrajojen ylittämisessä oli vaara sosiaalisesta noususta avioliiton kautta, esimerkiksi yhteisön sosiaalisen hierarkian alimmilta portailta ylemmille tasoille. Stark 1993; ks. myös Lahti 2015 [käsikirjoitus] ja seuraava luku 4.2.

4.2 Sukupuolittunutta taikuutta?

Sukupuolen ohella on tarkasteltava myös käsityksiä, joita liitettiin erilaisiin taikuuden harjoittamisen keinoihin ja niiden mahdolliseen sukupuolittuneisuuteen. Oliko suomalainen taikuuden harjoittaminen sukupuolittunutta eli jompaankumpaan sukupuoleen liitettyä? Suomessa kansanperinteentutkimus on tarkastellut etenkin naisten roolia yhteisössä ja naiseen liitettyjä maagisia voimia. Lemmennostoloitsut ja rakkaustaikuus, naisen väki⁴⁸³ ja naisen asema kotitalouden suojaamisessa ulkoapäin tulevilta uhilta ovat olleet keskeisiä kysymyksiä. Teemoja on tutkittu kansanperinteen, kuten loitsujen, runojen ja erilaisien tarinoiden avulla. Miesten roolia on tarkasteltu esimerkiksi suhteessa tietäjyyteen.⁴⁸⁴ Kuitenkaan aikaisemmissa noituus- ja taikuustutkimuksissa ei ole laajasti pohdittu sitä, olivatko noituus ja taikuus sinällään sukupuolittuneita, mutta niissä on havaittu sukupuolten erilaiset tavat ja keinot hyödyntää noituutta ja taikakeinoja.

Länsi-Eurooppaa koskeva noituustutkimus on korostanut (nais)sukupuolen merkitystä syytteiden nostamisen taustalla⁴⁸⁵. Sen sijaan itäisen Euroopan alueilla miehet olivat enemmän esillä noituudesta ja taikuudesta syytettynä⁴⁸⁶. Venäjän miesnoitit tutkinut historioitsija Valerie Kivelson on havainnut, ettei sukupuoli itsessään vaikuttanut noituussyytösten nostamiseen, vaan teon tapahtumayhteys. Kivelson katsoo, että sukupuolittuneilla tiloilla ja tapahtumilla oli suurempi merkitys kuin sukupuolisten normien rikkomisella.⁴⁸⁷ Vaikka Kivelson korostaa sitä, ettei noituus ollut venäläisessä yhteiskunnassa sukupuolittunutta, hän myöntää sen heijastelleen vallinneita sukupuoli-rooleja ja siihen liittynyttä tehtävienjakoa. Miesten julkinen asema yhteisössä antoi heille enemmän liikkumavapautta kuin naisille.⁴⁸⁸ Myös Ruotsin taikuus- ja noituustapauksia tutkinut Linda Oja näkee magian sinällään olleen sukupuol-

⁴⁸³ Naisen väestä ja käsitteen määrittelystä laajemmin myöhemmin tässä luvussa.

⁴⁸⁴ Esim. Naisista Apo 1995; Stark-Arola 1993; 1998; Apo & Nenola & Stark-Arola 1998; Nenola & Timonen 1990. Miehistä esim. suhteessa tietäjyyteen Siikala 1999; Stark 2006. Ks. myös Löfström 1999. Sukupuolesta kansanperinteessä Pöysä & Siikala 1998.

⁴⁸⁵ Historiografiasta esim. Nenonen 2004; 2014; Toivo 2004. Vrt. de Blécourt 2000, 289, jonka mukaan sukupuolen merkityksen korostaminen johtuu pitkälti yhdestä Christina Larnerin väitteestä (”Witchcraft was not sex-specific, but it was sex-related”, Larner 1981, 92.)

⁴⁸⁶ Esim. Zguta 1977; Kivelson 2003; 2013; Muravyeva 2014; Nenonen 2004, 254–259; Nenonen & Toivo 2014.

⁴⁸⁷ Kivelson (2003, 622–623; ks. myös 2006, 112; 2013, 102–103) analysoi artikkelissaan gender-näkökulmaa ja sukupuolen merkitystä osana syytöksiä. Hän korostaa, että tutkimusten tulisi ottaa huomioon erilaiset uskontotaustat ja yhteiskunnat, jotka vaikuttivat sukupuoleen ja (sukupuoli)hierarkiaan liittyviin määrittelyihin. Ks. myös Muravyeva 2014, 121–125.

⁴⁸⁸ Venäjältä puuttuu läntiselle Euroopalle keskeinen käsitys paholaiseen liitetystä demonisesta magiasta, vaikkakin käsitys naisen ja paholaisen suhteesta tunnetaan. Venäläisissä noituusoikeudenkäynneissä oli kyse kansanomaisesta taikuudesta, joka liittyi usein puolison tai seksuaalisuhteen hankkimiseen sekä yleisemmin seksuaalisuuteen liittyvään magiaan, mistä syytettiin pääasiassa miehiä. Kivelson 2003, 606–611, 614, 617–623; 2011; 2006, 113; 2013, 91–94.

lineutraalia, mutta syytösten jakautuneen sukupuolen mukaan voimakkaasti. Oja sitoo sukupuoli- ja kotitalouden työnjakoon ja valtasuhteisiin.⁴⁸⁹ Analysoin seuraavaksi taikatekojen tilannesidonnaisuutta ja sukupuolten toimintapiirejä, sillä ne näyttäisivät vaikuttaneen siihen, miten taikateot jakautuivat eri sukupuolten välillä ja siihen, miten taikuudesta syytettiin.

Suomessa miehiä syytettiin 1600-luvulla yleensä pahaa tarkoittavasta noituudesta, kun taas muualla Euroopassa heitä syytettiin hyvää tarkoittavasta taikuudesta. Sukupuolirooleja ei Euroopassa juurikaan taivuteltu⁴⁹⁰. Suomesta on havaittu, että miesten ja naisten maagisessa toiminnassa teot limittyivät. Raisu Maria Toivon mukaan miehet ja naiset tekivät jo 1600-luvulla taikoja, joiden voitaisiin katsoa kuuluvan yksinomaan jommankumman sukupuolen kentälle. Esimerkiksi miehet saattoivat harjoittaa karjaan liittyvää noituutta ja taikuutta.⁴⁹¹

Eurooppalaisissa noituusoikeudenkäynneissä pahantahtoista magiaa harjoittivat syytösten mukaan lähes yksinomaan naiset. Feministisen näkökulman edustajien mukaan sukupuolittuneisuuden taustalla on nähtävissä yhtäältä paholaisliittoon liitetyt käsitykset, toisaalta käsitykset naisesta heikompana sukupuolena ja paholaisen vaikutusvallalle alttiimpana. Koska nainen yhdistettiin heikkouteen ja vain heikot ihmiset antautuivat toimimaan paholaisen kanssa, noituus on nähty sukupuolittuneena. Miesnoitia tutkineet Aps ja Gow päätyivät siihen, että aikalaisille myös miesnoita oli heikko sortuessaan toimimaan paholaisen kanssa ja siten osa feminiinistä piiriä. Kuitenkin he korostavat, etteivät aikalaiset kyseenalaistaneet miesnoitien miehisyyttä, ja että (kansan)käsitykset noituuteen liitetyistä voimista ja sukupuolesta vaihtelivat eri puolilla Eurooppaa. Myöskään biologisella sukupuolella ei ollut niin suurta merkitystä kuin sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakentuvalla sukupuolella.⁴⁹² Toisenlaisia tulkintoja on myös tehty, sillä jako pahantahtoisen ja hyväntahtoisen magian sukupuolittuneisuuden välillä ei aina mennyt edellä kuvatulla tavalla⁴⁹³. Radikaaleimmillaan noituustutkimuksen feministisessä lähestymistavassa naisten roolia noituudesta syytettynä on selitetty miesten hallitsemalla yhteiskunnalla, jossa naiset olivat alistettuja miesten valtaan. Esimerkiksi sosioekonomisen asemansa, ikänsä tai seksuaalisuutensa vuoksi naiset on nähty noitavainojen kohteina, uhkana yhteisön patriarkaaliselle järjestelmälle.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Linda Oja (1994, 49) on artikkelissaan todennut, ettei mikään magian laji ollut yksinomaan miehistä tai naisellista. Vrt. myös Toivo 2008, 148.

⁴⁹⁰ de Blécourt 2000, 298.

⁴⁹¹ Nenonen 1992, 73, 77. Vrt. Toivo 2008, 128–137, 148; 2012, 141–142; 2014.

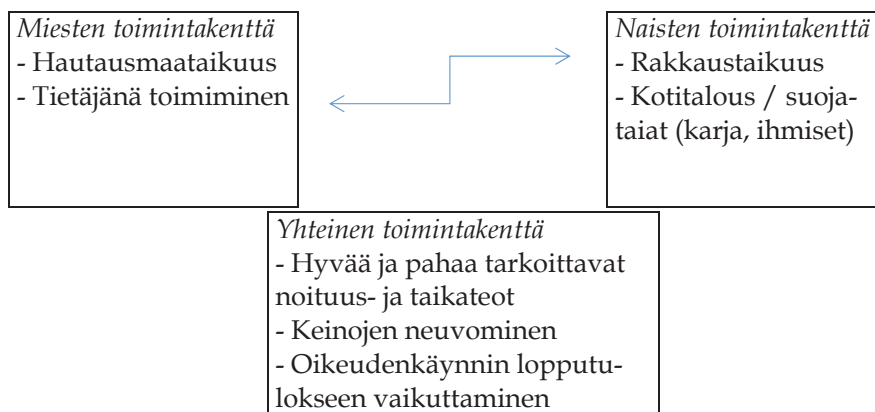
⁴⁹² Aps & Gow 2003, 118–150, 157. Alison Rowlands (2009, 10) on tehnyt saman havainnon Apsin ja Gow'n tuloksista. Ks. myös Schulte 2009a, 249–250, jonka mukaan miesnoitien ”feminisoiminen” saattoi johtua miesnoitien joutumisesta uudenlaisten sukupuolinormien luomisen ”uhreiksi”. E.J. Kent (2005, 69–70) puolestaan pitää miesnoidan tarkastelua feminisoitumisen näkökulmasta problemaattisena, sillä hänen mukaansa tällöin ei huomioida miesten erilaista asemaa yhteisössä ja sen toimielimissä.

⁴⁹³ Sukupuolittuneisuudesta ks. esim. de Blécourt 2000; Monter 1997. Vrt. Toivo 2008, 136; Briggs 2009, 37–38; Rowlands 2009, 8–9.

⁴⁹⁴ Rowlands 2009, 1.

Erosivatko sitten miesten ja naisten harjoittama taikuus toisistaan 1700-luvun jälkipuoliskon Suomessa ja kuinka paljon? Miehiä syytettiin tuolloin etenkin hyvää tarkoittavasta taikuudesta, mikä on muutos 1600-lukuun verrattuna. Silti miehiä syytettiin edelleen myös pahaa tarkoittavasta taikuudesta ja noituudesta, samalla kun naisia syytettiin niin pahaa kuin hyvää tarkoittavasta maagisesta toiminnasta. Tapaukset kuvastavat pitkälti kansanuskomuksia: niin miehet kuin naiset kykenivät tekemään niin hyvää kuin pahaa tarkoittavia taikoja. Kummatkin sukupuolet tekivät myös taikoja, jotka laskettiin toisen sukupuolen toimintakenttään kuuluviksi. Vaikka itse teot eivät välttämättä kerro suoraan taikojan sukupuoleen liitetystä käsityksistä, taikuuden harjoittamisen keinot ja tekotilanteet kuvastavat yhteiskunnassa vallinnutta käsitystä sukupuolirooleista.

KUVIO 1 Toimintakentät ja taikuuden harjoittaminen.

Kuviossa 1 näkyvät miesten ja naisten toimintakenttään kuuluneet taidot, joissa ei tapahtunut rajankäyntiä taikakeinojen tekijöiden sukupuolen suhteen. Vasemmanpuoleisesta laatikosta selviää, kuinka ainoastaan miehet harjoittivat taikuutta hautausmailla ja kirkkoissa tai kirkkomaalla. Yksinomaan miehet esiintyivät tietäjinä tai luotettuina taikojina. Miesten harjoittama taikuus oli moninaista.

Hautausmaataikuudesta syytetyt olivat yhtä tapauslukuun ottamatta miehiä. Hautausmailla parannettiin erilaisia sairauksia, palautettiin varastettua omaisuutta, pyrittiin vahingoittamaan toista henkilöä tai saamaan vainajien voiman apua oikeudenkäynnin lopputulokseen vaikuttamiseksi⁴⁹⁵. Yksi mies jopa syyllistyi paholaisliiton solmimiseen⁴⁹⁶.

⁴⁹⁵ Hautausmailla tehdyistä taidoista tarkemmin katso luku 5 kokonaisuudessaan.

⁴⁹⁶ Aikaisemminkin laajemmin käsitelty täydennysmies Olavi Wernqvistin tapaus. Ks. luku 3.1.

Miesten dominoimien hautausmaatapausten poikkeus tavataan Närpiöstä, missä syytettiin Venäjältä kotoisin ollutta irtolaisnainen Margareta Juhanintytär Christholmia taikuudesta luukamarista⁴⁹⁷ haetuilla luilla. Margareta kertoi oppineensa parantamisen taitoja, kun oli ollut aikanaan jonkun sodan aikana venäläisessä lasaretissa. Todistajalausunnot eivät riittäneet vakuuttamaan oikeutta, joten hänet vapautettiin syytteistä. Oikeudessa kuitenkin tuotiin esille se, että nimismieskin oli tietoinen Margaretan toimineen menestyksekkäästi erilaisen vaivojen parantajana itse oppimiensa taitojen varassa. Margaretan mukaan tämä ei ollut osoitus taikuudesta, vaan taidoista, joita hän oli aikanaan oppinut lasaretissa.⁴⁹⁸ Margareta yhdistettiin hautausmailla tapahtuvaan taikomiseen sen vuoksi, että luukamarin ovi oli ollut auki samaan aikaan kun hänen tiedettiin – tai hänen nähtiin – kävelleen kirkkomaan ohi. Margaretan maine tehokkaana parantajana tunnettiin, minkä vuoksi oli täysin mahdollista, että hänen epäiltiin parantavan taikuudella. Oikeus ei kuitenkaan ottanut kantaa hänen parantajan työhönsä. Poikkeuksellista oli parantajatyön ohella hänen kotipaikkansa kaukana Venäjällä. Yhteisön ulkopuolelta tuleviin tietäjiin, taikojiin tai parantajiin ei välttämättä luotettu yhtä paljon kuin yhteisössä pitkään toimineisiin ja eläneisiin riittiekspertheihin. Tässä tapauksessa asialla ei kuitenkaan ollut merkitystä oikeuden mielestä.⁴⁹⁹

Kuvion 1 oikeanpuoleiseen laatikkoon on merkitty sellaiset taidot, joista syytettiin ainoastaan naisia. Heidän toimintakenttäänsä kuuluivat rakkaus-taikuus sekä erilaiset kotitalouden ja sen jäsenten suojaamiseksi tehdyt taidot kotitalouden sisällä⁵⁰⁰. Se oli niin sanottua arkipäivän taikuutta. Ryhmään kuuluvat erilaiset suojataiat esimerkiksi karjan lähtiessä laitumelle tai lapsen suojaaminen pahalta ennen kastetta. Edellisvuosisataan verrattuna 1700-luvulla näitä taikoja ilmiannettiin vähän⁵⁰¹. Toisen ihmisen tunteisiin vaikuttavasta noituudesta tai taikuudesta saattoi joutua syytetyksi jo 1600-luvun noituusoikeudenkäyntien aikaan. Tuolloin noituussyytös voitiin esittää myös silloin, kun eri säätyisten ihmisten välisiä luvattomia suhteita käsiteltiin oikeudessa. Esimerkiksi salavuoteudesta syytetyt aatelistyksen uskottiin joutuneen alhaisyyntöisen

⁴⁹⁷ Luukamari eli *benkammare* tai *benhuset* oli paikka, jossa säilytettiin kirkon lattian alta otettuja ruumiita sekä hautausta odottavia ruumiita siihen asti kunnes ne voitiin haudata normaalein menoin. KHL Band XIII, 48–49; Jokipii 2001, 44; Talve 1988, 9; ks. myös Tittonen 2008, 6.

⁴⁹⁸ VMA Närpiö sk 1799 C 9 a 13 § 155, 212. Margareta kertoi osaamistaan taidoista heti ensimmäisessä puheenvuorossaan. Nainen oli joutunut lasarettiin haavoituttuaan sodassa.

⁴⁹⁹ Lahti 2013. Ks. myös Rantala 2003; 2009. Tarkemmin tietäjien ja taikojien suhteesta yhteisöön luku 4.4.

⁵⁰⁰ Poikkeuksena on perintötilallista Sigfrid Eerolaa ja hänen vaimoan Valpuri Olavintytärtä vastaan nostettu taikuussyyte. Valpurin taidot kohdistuivat karjan ja kotitalouden suojelemiseen. Eerola oli erään kerran juovuksissa ollessaan kotimatallaan polvistunut kolmelle kivelle ja lausunut hyvän ja pahan toivotuksia Herran nimeen jokaisella kerralla. Tämä tulkittiin taikuudeksi. Mies selitti toimineensa niin, koska hänen peltojaan ympäröivät aidat oli tuhottu. OMA Salo ja Siikajoki sk 1760 Salo: 92: 182v.-187.

⁵⁰¹ Vrt. Eilola 2003, 36.

rengin pauloihin noituuden vuoksi.⁵⁰² Mainitunlaiset taidat tulivat harvemmin ilmi kuin hautausmaataikuus. Omassa piirissä tehdyt taidat kohdistuivat pääosin taikojaan itseensä tai hänen lähipiiriinsä, ja ne tehtiin usein muiden katseilta piilossa, joten ne jäivät esivallalta pimentoon - niin kauan kuin ne hyväksyttiin oman piirin sisällä. Tilanne muuttui, kuten edellä on havaittu, mikäli ihmisten välille tuli jokin konflikti tai taikateot aiheuttivat pahennusta oman piirin sisällä.⁵⁰³

Tunteisiin on pyritty vaikuttamaan magian avulla aina antiikin ajoista nykypäivään saakka. Erilaisia maagisia keinoja käytettiin aviopuolison saamiseen, seksuaalisuhteen tai lämpimien tunteiden synnyttämiseksi sekä avioliiton tuhoamiseksi.⁵⁰⁴ Naiset olivat neljä kertaa oikeudessa tunteisiin vaikuttavista taidoista.⁵⁰⁵ Lisäksi kerran erään naisen epäiltiin pyytäneen taikojan apua sulhasen hankkimisessa⁵⁰⁶ ja yhdessä tapauksessa uskottomuudesta epäillyn vaimon uskottiin pyrkineen saamaan aviomiehensä takaisin taikuuden avulla.⁵⁰⁷ Vaikka nämä taidat tehtiin kotitalouden piirissä, taidat on tässä tutkimuksessa otettu käsitteeseen niihin liittyvän kulttuurisen ja sosiaalisen kontekstin vuoksi.

Tutkimissani rakkaustaikuustapauksissa naisten tekojen taustalla oli taikoja tehneiden naisten halu avioitua tietyn miehen kanssa. Sosiaalisesti ajateltuna rakkaustaikuus oli kiellettyä etenkin taian kohdistuessa eri sosiaalisen statusen omaavaan uhriin, koska avioliitot solmittiin 1700-luvulla pitkälti oman

⁵⁰² Esimerkki Kietäväinen-Sirén 2015, 136–139. Ks. myös Eilola 2003, 35, 118–120; Van Gent 2009, 68–69. Rolf Thunanderin (1992, 114) mukaan rakkauteen liittyvä taikuus oli pääasiassa naisten alaa. Syytökset miesten tekemistä lemmentaidoista 1600-luvulla saattoivat olla keino vaikuttaa syytetyn asemaan häpeälliseksi koetussa rikosjutussa.

⁵⁰³ Vrt. Eilola 2003, 35, 118–120. Kotitalouteen liittyvät taidat jäivät pimentoon, koska ne tehtiin usein toisten katseilta suojassa ja niitä ilmiannettiin harvoin. Ks. myös luvut 3.4. ja 5.1.

⁵⁰⁴ Rakkauteen vaikuttamisesta Sallamaa 1983; Piela 1990; Stark-Arola 1993; 1998a; 1998b; 1998c; Eilola 2003, 219–221; Mitchell 1997; Schön 2008, 239, 247–268, 292–318; Thunander 1992, 118–122; Knuutila & Timonen 2002; Pöysä & Siikala 1998; Lindquist 2007; Van Gent 2008, 106–108; Zguta 1977, 1194; Olli 2007, 135; Ks. myös Lahti 2015 [käsikirjoitus], joka käsittelee yksinomaan rakkaustaikuutta. Tämä osuus pohjautuu tähän käsikirjoitukseen.

⁵⁰⁵ 1) Naishenkilö Brita Väisättären väitettiin tehneen rakkaustaian taatakseen hänet kihlalupausten varjolla maanneen miehen pitävän lupauksena. MMA Iisalmi 1756 UK1743, 7v.-9v.; JoMA Iisalmen ja Pielaveden sk 1755 Ca16; tk 1756 Ca17; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1756 (mikrofilmi ES4447) Savon ja Kymenkartanon lääni no 67. 2) Piika Susanna Matintytär teki rakkaustaian saavuttaakseen erään rengin rakkauden. VMA Pietarsaaren RO 1770 Cb 16: 75–78, 79–89; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1770 ES4456 Pohjanmaan lääni no. 47 3) Naishenkilö Susanna Simontyttären väitettiin tehneen rakkaustaian eräälle täydennysmiehelle. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1771 (mikrofilmi ES4457) Pohjanmaan lääni no. 94. 4) Piika Maria Hannuntytär Pathällan teki rakkaustaian miehelle, jonka hän väitti siittäneen hänen viimeisimmän syntymättömän lapsensa, ja jonka kanssa hän halusi avioitua. VMA Pietarsaaren RO 1782 Cb20 § 62, 67.

⁵⁰⁶ Tilallisen vaimon Elin Kaikottaren epäiltiin hakeneen ennen avioitumistaan tunnetun taikojan apua sulhasen hankkimisessa. OMA Paltamo tk 1760 Kajaani 8: 428v.-429v.; sk 1760 Kajaani 8: 568–570v., 578v.-582v.; tk 1761 Kajaani 9: 12–13v., 14–16, 19–21v., 22–24v., 71v-72v. Laajemmin Lahti 2013, 92; myös Tittonen 2007, 66–68, 151–152.

⁵⁰⁷ Tilallisen vaimo Maria Mikaelintyttäen epäilty taikuus aviomiehen tunteiden palauttamiseksi tuli ilmi Marian ja hänen miehensä asumuseron käsittelyn yhteydessä. VMA VHO alustusaktit Ece 16.

sosiaalisen ryhmän sisällä. Esimerkiksi iisalmelainen naishenkilö Brita Väisätär joutui käräjillä vastaamaan syytteisiin kappalaisen poikaan kohdistuneesta lemmentaiasta. Brita oli alun perin syyttänyt miestä makaamisestaan avioliittolupausten varjolla. Osapuolten sosiaalinen statusero oli suuri, minkä lisäksi Britalla oli jo ennestään avioton lapsi.⁵⁰⁸ Toisaalta Jacqueline Van Gentin mukaan ruotsalaisissa tapauksissa rakkaustaikuus oli keskeinen osa sosiaalisen järjestyksen ylläpitoa. Tunteisiin vaikuttavan taikuuden avulla palkollisnaiset pyrkivät takaamaan sosiaalisen asemansa muodostamalla toivomansa avioliiton. Rakkaustaikuus liittyi usein kiellettyyn seksuaalisuuteen eli sanktioituihin avioliiton ulkopuolisiin seksisuhteisiin.⁵⁰⁹ Rakkaustaikuuden avulla ylläpidettiin yhteisön sosiaalista järjestystä pyrkimällä lunastamaan petetyt avioliittolupaukset, takaamalla sosiaalisen aseman säilyminen ja oma toimeentulo sekä samalla rikottiin niitä luomalla ennalta hyväksymättömiä suhteita⁵¹⁰.

Rakkaustaikuutta pidettiin vaarallisena, sillä siinä käsiteltiin usein maagisesti esimerkiksi ruokaa, minkä uskottiin aiheuttavan hulluutta, mikäli sitä nautti väärä ihminen. Aikalaisille ihmisruumiin rajojen ylittämiseen liittyvät taidot olivat uhkaavia, sillä niiden avulla voitiin manipuloida niin ruumista kuin sielua. Maagisesti käsiteltyjen ravintoaineiden, samoin kuin taikojan ruumiineritteitä sisältävien ruoka-aineiden⁵¹¹, pelättiin saastuttavan taian kohteen. Rakkaustaikuudessa naisen ruumiineritteiden joutuminen mieheen sekoitti naisen ja miehen väen keskenään, jolloin seurauksena saattoi olla erilaisia sairauksia ja jopa impotenssia. Raja myrkyttämiseen ei myöskään ollut kovin suuri.⁵¹² Rakkaustaikuus oli näin nimestään huolimatta kielletty teko, johon turvauduttiin vasta, kun muut keinot eivät tepsineet tietyn sulhasehdokkaan houkuttelemiseksi⁵¹³.

Kuvion 1 keskimmäiseen laatikkoon on merkitty miehille ja naisille yhteisiä tekoja. Näissä taikateoissa on havaittavissa limittäisyyttä, sillä monet keinot tai tekopaikat, saattoivat olla tilannesidonnaisia. Erilaiset hyvää ja pahaa tarkoittavat noituus- ja taikateot kuuluivat molempien repertuaariin. Keinot näissä teoissa tosin vaihtelivat suuresti: esimerkiksi sairauksien parantaminen niin hautausmailla kuin kotitalouden piirissä, varkauksien selvittäminen⁵¹⁴ tai edel-

⁵⁰⁸ Lahti 2015 [käsikirjoitus]. Brita Väisätären tapaus MMA Iisalmi 1756 UK1743, 7v.-9v; JoMA Iisalmen ja Pielaveden sk 1755 Ca16; tk 1756 Ca17; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1756 (mikrofilmi ES4447) Savon ja Kymenkartanon lääni no 67.

⁵⁰⁹ Van Gent 2009, 65. Ks. myös Kietäväinen-Sirén 2010; 2015, 137. Avioliiton ulkopuolisten seksuaalisuhteiden kieltämisestä ks. esim. Aalto 1996.

⁵¹⁰ Lahti 2015 [käsikirjoitus].

⁵¹¹ Susanna Matintytär tiputti vasemman käden nimettömästään kolme tippaa verta sämpylään, jonka taian kohteen oli tarkoitus syödä. VMA Pietarsaaren RO 1770 Cb:16 s. 75–78, 79–89; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1770 (mikrofilmi ES4456) Pohjanmaan lääni no. 47

⁵¹² Virtanen Leea 1988, 256; Schön 2008, 215–225; Stark 1993, 4–5; Stark-Arola 1998a, 203–248; 1998c, 45–46; Oja L 1999, 58; Eilola 2003, 184; Van Gent 2009, 70; Lahti 2015 [käsikirjoitus].

⁵¹³ Lahti 2015 [käsikirjoitus].

⁵¹⁴ Tilallisen vaimo (tai loisnainen, molemmat tiedot merkittynä hovioikeudessa) Leena Väinäntär oli taikuuden avulla pyrkinyt selvittämään kuka oli varastanut häneltä hei-

lä mainittu lapsen suojaaminen pahalta ennen kastetta sivelemällä tervaa lapsen päähän⁵¹⁵ olivat varsin erilaisia. Naisten suorittamia parantamistapauksia on vain muutamia⁵¹⁶, sillä tavallisimmin miehet hakivat hautausmailta apua parantamiseen.

Erilaisten taikakeinojen neuvominen oli sekin molempien sukupuolten kenttää. Taikuudesta syytetyt saattoivat kertoa saaneensa neuvoja taian tekemiseksi. Useimmiten miehet suorittivat nämä taikat ja kertoivat jälkeinpäin oikeudessa kuulleensa joltakulta ohjeet taian tekemiseen. Eräissä tapauksissa mies oli yrittänyt parantaa hammassärkyään kirkossa puremalla alttaripöytää ja mumisemalla kirouksia ja Jumalan nimeä. Hän kertoi kuulleensa keinon eräältä leskivaimolta, joka puolestaan oli oppinut konstin hyvin vanhalta mieheltä.⁵¹⁷ Naiset toimivat yhtäläillä kuin miehet taikojen nevojina ja jopa tietäjinä. Vaikka suomalainen tietäjälaitos oli hyvin miehinen, myös naiset ovat voineet toimia yhteisöjensä luotettuina parantajina ja riittiekspertteinä.⁵¹⁸ Toisaalta taikoijat kertoivat myös kuulleensa esimerkiksi lapsuudessaan puhuttavan, miten kirkonväen vaivoja parannettiin⁵¹⁹ tai toisen miehen neuvoneen tarvittavan taian. Toisinaan neuvonantaja joutui käräjille yhdessä taikojan kanssa.⁵²⁰ Varsinkin spontaanilta vaikuttaneissa tilanteissa, kuten juuri varkauden havaitsemisen jälkeen tehdyssä taiaassa⁵²¹, riittiin osallistuneet selittivät keinojen olevan peräisin kuulopuheista tai muuten yleistä tietoa.

Niin miehet kuin naiset pyrkivät vaikuttamaan oikeudenkäynteihin erilaisin konstein, jotka tehtiin rangaistukselta välttymiseksi tai lievemmän rangaistuksen saamiseksi. Paljastuneet suojautumistaiat toivat tekijälleen taikuussakot mahdollisen muun rangaistuksen lisäksi. Esimerkiksi tilallisen tytär Eeva Vehviläinen jäi kiinni taikomisesta oikeudenkäynnin aikana, sillä hän oli käräjätupaan saapuessaan heittänyt lattialle suolaa ja kaksi pussia – toisessa suolaa ja

---

nää. Hän sai sakot, samoin kuin taian neuvonut talonpoika. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 74. Hovioikeuden kuvauksesta ei tosin selviä, minkä taian Väänätär oli tehnyt ja missä se oli suoritettu. Alioikeuden asiakirjoja ei ole tapauksen osalta säilynyt.

515 JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1755 (mikrofilmi ES4447) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 53.

516 Esimerkiksi Maria Lahosen väitettiin parantaneen taikuudella tulipalossa pahoin loukkaantunutta miestä. VMA VHO Ece 7. Parantamistapauksissa naisten osa olikin enimmäkseen osallistua toimitukseen. Useimmiten nämä tapaukset olivat sellaisia, joissa naiset olivat itse parannettavina tai hakeneet taikojien apua jollekin läheiselleen.

517 OMA Oulun RO I arkisto 1775 AI: 75 254–264; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1775 (mikrofilmi ES4461) Pohjanmaan lääni no. 25. Ks. myös Tittonen 2007, 159–171.

518 Esim. Siikala 1999, 71–76; Stark 2006, 286–291; Sarmela 2007, 38–40, 281–285..

519 Tilallinen Aatami Väänänen kertoi menneensä Tyrnävän kirkkomaalle taikomaan ajaakseen siten pois häntä joka yö vaivaavan kirkonväen. Hän kertoi oikeudessa kuulleensa lapsuudessaan puhuttavan sen kaltaisesta konstista. OMA Liminka tk 1760 Oulu: 187 s. 69–76v.

520 Esimerkiksi Anders Rubin joutui käräjille, koska hänen väitettiin parantaneen toisen miehen sormien puruhaavat. JoMA Iisalmen tk 1763 Ca 26: 36v. –38v.

521 OMA KRO I 1763 I C a 5: 275–276, 278–286 (liitteet joita ei voi lukea 279–284). Ks. myös Tittonen 2008.

viljaa sekä toisessa tuhkaa. Eeva kertoi tehneensä taian saadakseen voimaa ajaa asiaansa oikeudessa. Oikeudessa todettiin vastaavanlaista tapahtuneen aikaisemminkin.⁵²² Miehet pyrkivät suojautumaan oikeudenkäynniltä esimerkiksi ruumiista viiltelemällä⁵²³ tai piilottamalla mahdollisesti maagisesti käsiteltyjä aineita vaatteisiinsa⁵²⁴.

Lisäksi oikeus käsitteli muutamia tapauksia, joissa syytettiin sairauden tai jonkin vahingon aiheuttamisesta noituudella yksin tai toisen henkilön kanssa. Nämä tapaukset, joissa vastaajina oli niin miehiä kuin naisiakin⁵²⁵, muistuttavat suurvaltakauden oikeudenkäyntejä. Prosessin taustalla oli usein uhkaus, jonka jälkeinen epäonni, vahinko tai sairastuminen tulkittiin noituudeksi.⁵²⁶ Esimerkiksi tilallisen vaimo Ingeborg Kiiski Tohmajärven Iljalasta uhkasi kiistan jälkeen vahingoittaa noituudella erästä tilallisen poikaa, mutta vastaaja vapautettiin syytteistä.⁵²⁷ Tapauksesta ei selviä, millaisesta uhkauksesta oli kyse tai tapahtuiko kantajalle tai hänen kotitaloudelleen jotain vahinkoa.

Ingeborgin tapaus havainnollistaa ihmisten uskoa sanan voimaan. Kansanomaisten uskomusten mukaan sanan itsessään uskottiin kuvastavan kokonaisuutta ja sanan lausuminen sai sen aineellistumaan. Kiroukset ja kiitokset koettiin konkreettisesti: uhkaus toteutui, mikäli sitä vastaan ei suojautunut. Usko sanan voimaan oli vahva, sillä erilaisten loitsujen ja voimien nimen lausumisen avulla sai vallan näiden voimien yli.⁵²⁸ Ingeborgia syytettiin, koska hänen uhkauksensa uskottiin voivan käydä toteen. Tutkimusajalla on muutamia muita miehiin kohdistuneita tapauksia, joissa oli kyse vastaavanlaisista uhkauksista tai kiroamisista syntyneistä epäonnen tilanteista. Esimerkiksi yhden miehen uskottiin taikoneen sanamagian eli *signerin* avulla karhun lankomiehensä karjan kimppuun, sillä seuraavana aamuna karja oli löytynyt karhun raatelemina metsästä.⁵²⁹ Näissä tapauksissa noitumis- ja/tai vahingoittamistulkinta tehtiin syytetyn sanojen, puheiden tai toimien perusteella, jos niistä oli seurannut jotain paha tapauksen uhrille/kantajalle. Noituuden ja taikuuden hyväksyttävyy-

⁵²² JoMA Pieksämäen sk 1771 C I a 8 323v-327v. Oikeudenkäyntiin liittyvien suojautumistaikojen taustoista ks. luku 5.1.

⁵²³ Esimerkiksi Antti Lillsilfwast oli viillellyt ruumista Uudenkaarlepyyn hautausmaalla saadakseen täten lievennystä mahdolliseen ruumiinrangaistukseen toisesta rikoksesta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1760 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni tapaukset no.30, 39, 43.

⁵²⁴ JyMA Viitasaari sk 1783 Viitasaari I Ca 2: §25; tk 1784 Viitasaari I Ca 2: §60; Tittonen 2009.

⁵²⁵ Suurimmaksi osaksi miehiä syytettiin noituudesta, mutta joissain tapauksissa syytettiin miehiä ja naisia yhtä aikaa.

⁵²⁶ Esim. Eilola 2003, 69-73; Vilkuna KHJ 2010, 106-107.

⁵²⁷ Tapauksesta ei ole saatavilla enempää tietoja, koska alioikeuden asiakirjat eivät ole säilyneet. JyMA THO Savon ja Kymenkartanon lääni 1773 (mikrofilmi ES4459) no. 86.

⁵²⁸ Erilaiset loitsut ja nimien käyttö taikuudessa kuvastavat kansanomaisia uskomuksia sanojen ja runojen voimasta. Hautala 1960, 16, 18, 20, 40-42. Vrt. Östling 2002, 67-69. Yhdessä tapauksessa syytetty oli huutanut hirttäytyneen miehen nimeä kirkkomaalla ollessaan. VMA VHO alistusaktit Ece 29. Tässä tapauksessa saattoi olla kyse sijattoman vainajan voiman hyödyntämisestä, sillä itsemurhaajien katsottiin olevan väkivaltaisesti kuolleita, eikä heitä voitu haudata kirkkomaahan normaalien hautauskavojen mukaisesti. Ks. tarkemmin luku 5.2.2.

⁵²⁹ OMA Pyhäjoki tk 1771 Salo 47: 500-503v. /2.

riippuikin pitkälti siitä, miten taikojan tai noidan intentiot tulkittiin yhteisössä⁵³⁰. Epäonnen tai vahingon aiheuttamisen uhkaaminen kuului kuitenkin siihen kategoriaan mikä tulkittiin aina vahingoittavaksi noituudeksi tai taikuuksi.

Taikuuden mahdollisen sukupuolittuneisuuden osalta on otettava huomioon se, että oikeudenkäynneissä ei tule ilmi kaikkea. Toisaalta 1600-luvulla käsiteltiin rakkaustaikuustapauksia, joissa syytettiin miehiä, samoin kuin ruumiilla tehtyjä taikoja, joissa taikojina toimivat naiset.⁵³¹ Edellä mainittua Margareta Christholmia lukuun ottamatta muita naisia ei tuotu 1700-luvulla oikeuteen hautausmaalla taikomisesta epäiltyinä. Naiset toimivat silti sellaistenkin taikojen neuvojina, joita suoritettiin kirkkomaalla tai kirkossa. Ruumiiden avulla taikomisessa oli mukana voimia, jotka saattoivat vaikuttaa vahingollisesti myös taikojaan. Miehet olivat kansanomaisten käsitysten mukaan naisia väekkäämpiä ja siksi voimakkaampia toimimaan tällaisten vaarallisten voimien kanssa.⁵³²

Suomalaisessa kansanperinteessä miesten ja naisten maagiset toimintakentät ovat limittäisiä, mutta toisaalta eriytyneitä toisistaan. Keskeinen erottava tekijä on naisen *väki*, jonka mukaan naisen maaginen voima piili naisen sukupuolielissä. Naisen väki oli voimallista ja sitä voitiin hyödyntää paitsi kotitalouteen kuuluvien asioiden suojelemiseen, myös lähimmäisten vahingoittamiseen. Satu Apon mukaan naisen väki oli keskeinen kotitaloudessa saatavilla oleva voima maagisessa suojautumisessa. Naisen väkeen piilevän voiman taustalla oli käsitys siitä, että nainen oli ”rikottu astia”, jonka rajat olivat avonaiset tietyissä tilanteissa, kuten synnytyksen yhteydessä. Naisen ruumiin uskottiin toimivan kulkuväylänä tämän- ja tuonpuoleisen maailman välillä: siinä missä lapsi syntyi naisen vaginan kautta, myös tietäjät saattoivat käyttää sitä väylänä kulkiessaan tuonpuoleiseen. Naisen nähtiinkin olevan altis ulkoapäin tuleville voimille, joilla voitiin vahingoittaa naista.⁵³³

Kaarina Kosken mukaan kansanperinteessä on tietoja siitä, että myös tietäjinä tai parantajina tunnetut naiset hyödynsivät kuolleiden ruumiita toimissaan. Kirkonväkeä sinänsä tutkinut Koski ei kuitenkaan ota laajalti kantaa kirkonväen käyttäjien sukupuoleen, mutta toteaa kirkonväen käyttäjien olleen niin miehiä kuin naisia. Silti miesten ja naisten elinpiirit määrittivät sitä, minkälaisia kertomuksia kirkonväestä kukin käyttäjä kertoi. Kotitalouden piiriin kuuluneet

⁵³⁰ Oja L 1994, 45; Eilola 2003, 69–73. Ks. myös Renvall 1945, 104–109.

⁵³¹ Miesten tekemistä rakkaustaioista esim. Kietäväinen-Sirén 2015, 137; Stark 1993, 12, 15; Lahti 2015 [käsikirjoitus]. Naiset (teloitettujen) vainajien ruumiiden hyödyntäjinä esim. Eilola & Einonen 2009. Ks. myös Oja L 1994, 47; Koski 2011, 231. Vrt. Impola 2015, 103–108, poikkeuksellisesta tapauksesta, jossa erään piian uskottiin hakeneen pääkallon ja multaa hautausmaalta toisen naisen taikatekoa varten.

⁵³² Honko 1960, 59; Koski 2011, 221–222; Stark 2006, 257–262, 284–285. Jacqueline Van Gent (2009, 155–156) näkee teloitettujen rikollisten ruumiiden käytön taikuuden harjoittamisessa olleen osa miesten toimintakenttää. Tällä hän tarkoittaa sitä, että miehet hyödynsivät erilaisia miesten välisiä verkostoja hankkiakseen parantamiseen tarvittavia tarvikkeita. Esimerkiksi pyöveleinä toimivilta miehiltä hankittiin teloitettujen vainajien jäänteitä.

⁵³³ Apo 1995, 11–49, sitaatti 26.

tarinat olivat naisten kertomia, kun taas miehet kertoivat miehiseen elinpiiriin kuuluvia tarinoita.⁵³⁴

Suomalaisen kansanperinteen mukaan naiset toimivat ruumiinpesijöinä ja -pukijoina, mikä osoittaa myös naisten toimineen vainajien kanssa. Ruumiinpesun taustalla olivat uskomukset, joiden mukaan vainaja ei päässyt tuonpuoleiseen, mikäli hänen ruumistaan ei ollut pesty. Toisaalta ruumiinpesun syynä on pidetty myös vainajan vaarallisuutta: saastuttavat voimat tuli pestä pois. Ruumiinpesuvedellä oli myös maagisia ominaisuuksia. Ulrika Wolf-Knutsin mukaan naisten rooli ruumiinpesijöinä johtui osaltaan siitä käsityksestä, että nainen jo sinänsä oli paha. Naisen väkeen liitetyt piirteet esimerkiksi ruumiin eritteiden osalta vaikutti siihen, että kuukautisveri nähtiin vahingollisena. Ruumiinpesijät olivat yleensä vanhoja naisia, jotka olivat ohittaneet menopaussin ja täten haavoittumattomia esimerkiksi vainajien kaltaisen saastuttavan voiman edessä. Ruumiinpesijöitä arvostettiin suuresti.⁵³⁵

Naisten väkeen liitetyt käsitykset ja naisten toimijuus ruumiinpesijöinä on mielenkiintoinen vertailukohta naisten ja hautausmaataikuuden välisen suhteen selittäjänä. Naisten puuttuminen hautausmaataikuudesta 1700-luvun jälkipuoliskolla on merkittävä havainto. Muutamia neuvomistapauksia ja yhtä epäilyä lukuun ottamatta naisia ei ilmiannettu hautausmaataikuudesta. Miksi näin oli? Naisen ruumiin käsittäminen aukollisena voi olla ollut vaikuttava tekijä: naisen ruumis oli alttiimpi vainajien kaltaiselle vaaralliselle voimalle. Vanhat naiset toimivat ruumiinpesijöinä, jolloin heitä suojeli heidän kehonsa tila. Toisin kuin naisen ruumis, miehen ruumis ei ollut samalla tavalla aukollinen, jolloin mies saattoi toimia vainajien voiman kanssa oikeanlaisen varautumisen muistamalla⁵³⁶. Seikka voisi selittää sen, miksi naiset näkyvät lähinnä kirkkomaalla tehtyjen taikojen neuvojina, mutta ei itse taikojen suorittajina. Naiset tunsivat vainajien voimaan liitetyn perinteen, mutta eivät rohjenneet itse käyttää sitä hyödykseen. Toisaalta vainajien voiman vaarallisuus ei selitä sitä, miksi naiset olivat miesten mukana kirkkomaalla parantamisen yhteydessä tai sitä, että 1600-luvulla naiset taikoivat teloitettujen vainajien ruumiinosien avulla. Tällöin nainen laittoi itsensä alttiiksi vainajien voiman vahingolliselle vaikutukselle. Vainajiin ja hautausmaihin liittyvissä käsityksissä tapahtuneet muutokset ovat voineet vaikuttaa myös hautausmaataikuuden sukupuolittuneisuuteen: naisten rooli vainajien voiman käyttäjänä muuttui ajan myötä⁵³⁷.

Miesten uskottiin tekevän vastataikojen lisäksi jopa rakkaustaikoja, vaikka näitä tapauksia ei olekaan tuotu oikeuden eteen. Jacqueline Van Gentin mukaan tämä johtui siitä, että ruotsalainen miehinen rakkaustaikuus oli suunnattu sek-

⁵³⁴ Koski 2011, 32. Vrt. Stark (2002, 76), jonka mukaan naistietäjät hyödynsivät harvoin väkiä, koska heidän luontonsa ei ollut riittävä. Tarpeeksi voimakkailta naistietäjillä oli usein miehisiä piirteitä, kuten parta.

⁵³⁵ Wolf-Knuts 1990, 178–179, 181, 183; Utriainen 1999.

⁵³⁶ Naisen ruumiin aukollisuudesta ja siihen liitetyistä käsityksistä Apo 1995, 11–49; Järvinen 1999. Miesten ja vainajien voiman suhteesta Honko 1960, 59; Koski 2011, 221–222; Stark 2006, 257–262, 284–285.

⁵³⁷ Yllä mainittujen käsitysten muutoksia tarkastellaan laajasti seuraavassa pääluvussa.

suaalisuhteiden luomiseen 1800-lukua koskevan perinteentutkimuksen tietojen mukaan. Naisten rakkaustaikuus kohdistui seksuaalisen himon herättämisen kautta avioliiton aikaansaamiseen. Lopulta Van Gent toteaa, että eri sukupuolten syyttäminen rakkaustaikuudesta liittyi pitkälti yhteisön moraalisiin normeihin ja sukupuolen mukaan määrittävään seksuaalisuuden ja kunnian käsitteisiin.⁵³⁸ Tutkimani rakkaustaikuustapaukset tukevat Van Gentin näkemystä rakkaustaikuudesta syyttämisen sukupuolisidonnaisuudesta. Vaikka aikaisemmilta ja myöhemmiltä vuosisadoilta on tietoja miesten harjoittamasta rakkaustaikuudesta, siitä ei miehiä laajalti syytetty 1700-luvun jälkipuoliskolla.

Aviorikoksia tutkineet ovat havainneet seksuaalirikosten olleen sukupuolittuneita 1600-luvulla, koska laki määritteli miehille ja naisille erilaiset seuraamukset samasta rikkomuksesta. On myös arvioitu, että rahvaan keskuudessa suhtauduttiin miesten avioliiton ulkopuolisiin seksuaalisuhteisiin sallivammin, vaikka esivalta suhtautui yhtä kielteisesti kaikkiin aviorikoksiin. Naisen rooli rikoksen sallijana korostui, vaikka mies olisi ollut yhtä suostuvainen.⁵³⁹ Suhtautuminen heijastunee myös rakkaustaikuuden kaltaisiin tekoihin, joissa oli usein kyse kielletystä seksuaalisuudesta. Mieheyteen kuului myös aktiivisuus naisten viettelyssä. Naisten seksuaalisuuteen suhtautuminen oli tiukempaa, eikä naisen odotettu olevan itse aktiivinen kosijoita etsiessään. Rakkaustaikuuden käsitettiin olevan naisten käsissä vahingollista uhrille tai taian tekijälle, kun taas miesten harjoittamana vaaran aspektia ei ollut.⁵⁴⁰ Miesten puuttuminen rakkaustaikuustapauksista lienee ollut seurausta suomalaisen agraariyhteisön sallivammasta asenteesta miesten seksuaalisuutta kohtaan. Toisaalta miehen ei tarvinnut turvautua rakkaustaikoihin saavuttaakseen tavoittelemansa naisen. Naisten seksuaalisuuden tiukempi kontrolli vaikuttaisi olleen taustalla myös siinä, että ainoastaan naiset joutuivat syytetyiksi rakkaustaikuudesta.

Yksi selittävä tekijä sukupuolten välisille eroille voi olla taikuudesta syyttämisen sukupuolisidonnaisuus. Aikaisemmassa tutkimuksessa on arvioitu noituudesta ja taikuudesta syyttämisen sukupuolittuneisuutta laajalti. Noituustutkimuksen feministisen lähestymistavan edustajat ovat selittäneet naisten syyttämisen johtuneen patriarkaalisen yhteiskunnan rakenteista ja suoranaisesta naisvihasta. Toisaalta miesten syyttämättömyys on linkitetty naisten kouluttamattomuuteen ja yleiseen käsitykseen naisesta alttiimpana paholaisen vaikutusvallalle.⁵⁴¹ Tutkimuksessani syyttämisen mahdollinen sukupuolittuneisuus

⁵³⁸ Van Gent 2009, 65–66. Vrt. Kivelson 2013, 87–101, jonka mukaan Venäjällä miehet käyttivät magiaa esimerkiksi sukupuolisuhteen aikaansaamiseksi tai impotenssin aiheuttamiseksi toisille miehille.

⁵³⁹ Aikaisemmissa laeissa juuri aviorikoksesta määriteltiin erilaiset rangaistukset miehille ja naisille. Esimerkiksi lievemmissä tapauksissa sakkojen määrä ja ruumiinrangaistusten muoto oli sukupuolesta riippuvainen. Huoruusrikoksen onkin katsottu olleen sukupuolittunut, sillä nainen joutui kantamaan huoruusrikoksen sosiaaliset ja taloudelliset seuraamukset miesten päästessä vähemmällä. Ks. esim. Thunander 1992, 26–41; Aalto 1996, 82–86, 91–92, 103–104; Kietäväinen-Sirén 2015, 62–63, 107, 114–118.

⁵⁴⁰ Löfström 1999, 134, 137, 156–157; Stark-Arola 1993; Kietäväinen-Sirén 2015, 109–112. Ks. myös Lahti 2015 [käsikirjoitus]. Vrt. Van Gent 2009, 65–66.

⁵⁴¹ Esim. de Blécourt 2002, 289; Rowlands 2009, 1–2; Apps & Gow 2003, 127–137; Durrant 2009, 114; Schulte 2009a, 92–159. Vrt. Kivelson 2013, 124–127.

on tuotava esille yhtenä selitysmallina miesten yliedustukselle sekä tietynlaisten taikatekojen näennäiselle sukupuolittuneisuudelle.

Taikuudesta syyttämisen sukupuolittuneisuutta pohdittaessa on hyvä tarkastella sitä, olivatko muut rikokset sukupuolittuneita syyttämisen tai lainkirjaimen osalta. Tällöin voidaan arvioida sitä, vaikuttivatko esivallan näkemykset syytettyjen noitien ja taikojien sukupuoleen sekä sitä, oliko taikuudesta määrittävä laki itsessään sukupuolittunut. Lainsäädännön itsessään on katsottu olleen selkeä ilmaus valtion ajamasta yhteiskuntamallista, joka kuvasti myös ideaalia sukupuolijärjestelmää.⁵⁴² Vuoden 1734 lain Pahanteon kaari on pitkälti sukupuolineutraali: esimerkiksi osallisuudesta määrittävä normi ei ota kantaa tekijän sukupuoleen⁵⁴³ ja huoruutta määrittävät normit puuttuvat vain tekijän aviostatukseen⁵⁴⁴. Toisaalta eri rikoksista langetettavien kuolemantuomioiden osalta syytetyn sukupuoli määritti teloitustapaa⁵⁴⁵. Noituudesta ja taikuudesta määrittävät lainkohdat ovat poikkeuksellisia, sillä määritettäessä osallisuutta noituuteen ja taikuuteen, laissa käytetään miehistä noitaa (*trollkarl*) tai taikojaa (*signare, spåmän*) tarkoittavia termejä, kun viitataan siihen henkilöön, jonka apua on haettu. Noituus ja taikuus sinällään ovat laissa sukupuolineutraalisti ilmaistuja, noituudesta annettavan kuolemantuomion teloitustapoja lukuun ottamatta.⁵⁴⁶

Vuoden 1734 lain kehitystä tarkemmin analysoinut Linda Oja huomioi maskuliinisen termin käytön. Hänen mukaansa aikalaisoppineet kuitenkin käsitteivät niin miesten kuin naisten olevan kykeneviä taikuuden harjoittamiseen, vaikka kuvasivatkin kirjoituksissaan naisia noitina ja taikuuden harjoittajina.⁵⁴⁷ Varhaismodernissa yhteiskunnassa sukupuolihierarkia rakentui *Huoneentaulun* periaatteille. Pirjo Markkolan mukaan *Huoneentaulussa* miehisyys korostuu ja toimii normina miehen ja naisen roolin määrittelyssä. Isäntä ja emäntä toimivat miehisinä kategorioina, vaikka molemmille sukupuolille määriteltiin omat tehtävänsä kotitaloudessa ja näitä määrittelyjä tehdessä sukupuolten välinen hierarkia tulee selkeästi esiin.⁵⁴⁸ Markkolan ajatusta mukaillen miehisten termien

⁵⁴² Andersson 1998, 50.

⁵⁴³ Rautelin 2009, 17, 38. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), LXI.Cap.3.§:M:B;, 174. Ks. myös luku 2.1.

⁵⁴⁴ Esim. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984) LV.Cap.M:B;, 169–170; Hassan Jansson 2002, 28–29. Naisen aviosääty toimi määrittelijänä vuoden 1734 laissa. Andersson 1998, 54–59.

⁵⁴⁵ Eri teloitustavat kuvastivat aikalaisten suhtautumista kuolintapaan: esimerkiksi roviolla polttaminen nähtiin pahana kuolemana, joka vaikutti sielun ylösnousemukseen. Thunander 1993, 74–77; Koskivirta 2001, 55.

⁵⁴⁶ Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), II.Cap., 126. Ks. myös Oja L 1999, 258. Vuonna 1759 tehdyssä lain suomennoksessa kumpikin kohta osallisuudesta on ilmaistu sukupuolineutraalein ilmaisin (*noidan, lukuparandajain, tietäitten*). <<http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/1175916.html>> Luettu 18.11.2014. Vuoden 1442 laissa sekä asetuksissa vala- ja sapattirikkomuksesta (1665, 1687) noituus- ja taikateon tekijät ilmaistaan sukupuolineutraalisti. Koivusalo 2005, 174, 178; Schmedemann 1706, 453, 1142.

⁵⁴⁷ Käsitys naisen heikkoudesta on hyvin samanlainen kuin muualla Euroopassa. Oja L 1994; 1999, 245. Rolf Schulten (2009a, 217) mukaan naisnoidan kuva oli voimakas luterilaisten teologien kirjoituksissa.

⁵⁴⁸ Markkola 2008, 93–95. Ks. myös Sjöberg 1996, 369–372; Hassan Jansson 2002, 20, 24; Olli 2007, 155. Ruotsalaisen historioitsijan Yvonne Hirdmanin (1988) mukaan jokaisessa yhteiskunnassa on vallalla *genussystemet* eli sukupuolijärjestelmä, joka läpäisee

käyttö taikojien ja noitien kohdalla viittaisi samansuuntaiseen ajatukseen: miehisyys toimi esivallan ja oppineiden tekemissä määrittelyissä taikuuden harjoittajan sukupuolen normina. Näiden termien käyttö ohjaa väistämättä toteamaan varovaisesti lain olleen jossain määrin sukupuolittunutta.

Pohdittaessa lain sukupuolittuneisuutta on kuitenkin tärkeää huomioida tapausten ominaispiirteet, sillä esimerkiksi puolison myrkyttämisen yhteydessä ei syytetyn sukupuolella ole nähty olleen vaikutusta syytteen syntymiseen⁵⁴⁹. Toisaalta taikuustapauksissa itsessään ei oikeus ottanut kantaa tekijän sukupuoleen ja käyttää vain yhdessä tapauksessa taikoihin viittaavia miehisiä termejä myös naisista. Jonathan Durrantin toteamus ylhäältä päin määrittävästä noidan sukupuolesta⁵⁵⁰ ei täten näy suoraan taikuustapauksissa. Tapauksista ei suoraan ilmene ketään syytetyn laissa määritellyn sukupuolen vuoksi.

Paholaisliittotapausten sukupuolittuneisuutta arvioidessaan historiantutkija Soili-Maria Olli näkee miesten sosiaalisen aseman sekä julkisemman yhteiskunnallisen roolin olleen merkittävämpiä kuin sukupuoli näiden syytteiden taustalla. Ollin mukaan etenkin mahdollisuus oppia kirjoitus- ja lukutaito – olennainen taito paholaisen kanssa sopimusta tehdessä – oli varhaismodernissa Ruotsissa naisille haasteellisempää. Ylipäätään uskontorikosten miehisyys liittyi patriarkaalisen yhteiskunnan rakenteisiin ja miesten mahdollisuuksiin toimia laajemmin kotitalouden ulkopuolella.⁵⁵¹ Ollin ajatuksessa on perää, mutta se ei suoraan selitä taikuudesta syyttämisen mahdollista sukupuolittuneisuutta. Noituudessa ja taikuudessa ei tarvinnut osata kirjoittaa, vaan niitä saattoi kuka tahansa hyödyntää osaamalla riitit ja loitsut mekaanisesti⁵⁵².

Taikuuden kriminalisoinnin on kuitenkin katsottu johtaneen noituudesta ja taikuudesta syytettyjen miesten määrän kasvuun. Tätä on selitetty pääasiassa hyvää tarkoittavaan maagiseen toimintaan kohdistuneella tiukemmalla kontrollilla sekä osallisuuden kriminalisoinnilla.⁵⁵³ Tässä tendenssissä voi nähdä lain vaikutusta taikojien sukupuoleen, mutta ei suoranaisesti lain kirjaimen vuoksi. Marko Nenonen on osunut oikeaan todetessaan suurten noituusprosessien ai-

---

koko yhteiskunnan ja määrittää sukupuolihierarkiaa sen kaikilla tasoilla. Järjestelmän kahden peruseriaatteen mukaan miehinen ja naisellinen kategoria eroteltiin tiukasti (*isärhällning*). Toinen periaate oli sukupuolihierarkia, jonka mukaan mies/miehinen toimi normina yhteiskunnassa ja nainen oli miehelle alisteinen. Hirdmanin teorian käyttökelpoisuutta on arvioitu eri yhteyksissä. Esimerkiksi naisen asema kotitaloudessa vaihteli hänen elinkaarivaiheensa mukaan. Andersson 1998, 37–38; Olli 2007, 157–162.

⁵⁴⁹ Koskivirta 2001, 293.

⁵⁵⁰ Saksalaisia noituustapauksia tutkinut Jonathan Durrant (2009, 117) pitää noidan sukupuolta ylhäältä päin määrittävänä sen vuoksi, että suurin osa noitien teloituksista tapahtui suurten noitavainojen aikaan, jolloin noidan sukupuoli oli tulosta paitsi kuulusteluprosessista, myös osa noitia metsästäneiden miesten käsityksiä naisista.

⁵⁵¹ Olli 2007, 149–162. Patriarkaalisesta yhteiskunnasta esimodernilla ajalla ks. Einonen & Karonen 2002. Ks. myös Sjöberg 1996, 383–385.

⁵⁵² Klemettinen 1997, 25; Siikala 1999, 55–68, 70, 76–77

⁵⁵³ Sörlin 1993, 23–24, 34–35, 44–45, 156; Nenonen 1992, 258–272, 367; 1995, 140–142. Ruotsin taikuustapauksissa miesten määrä syytetyistä oli pienempi. Oja L 1994, taukukko 3, 46.

kaan miesnoidan stereotypian murtuneen⁵⁵⁴, kun naisia ryhdyttiin syyttämään entistä enemmän ja erilaisista noituus- ja taikateoista. Toisaalta ensimmäisten miesnoituutta tarkastelleiden tutkijoiden käsitys noitavainojen aiheuttamasta syytettyjen miesten määrän kasvusta toimii Suomen tapauksessa käänteisesti. Naisten määrä kasvoi osittain juuri siksi, kun noitavainojen käsitykset levisivät Suomeen. Euroopassa miesnoitien syyttämisen taustalla on nähty olleen massavainojen aiheuttama paniikki, joka vaikutti siihen, että naisnoidan kuva murtui⁵⁵⁵. Taikuudesta syyttämisen monipuolistuessa aiemmin ”sivuroolissa” olleet miehet nousivat esille.

Syyttämisen sukupuolittuneisuuden arviointia onkin haettava kansan käsityksistä taikoihin sekä miesten ja naisten toimintapiireihin liittyen. Suomalaisessa maatalousyhteiskunnassa sukupuolijaottelu ei 1700-luvulla lopulla ollut niin suoraviivainen kuin yhteiskunnan eliitin osalta on katsottu olleen. Ylemillä portailla naisen ja miehen toimintapiirit olivat eroteltu sen mukaan, millaiseksi naisen ja miehen fyysiset ja henkiset ominaisuudet käsitettiin. Maaseudulla miesten ja naisten työnjako kotitaloudessa oli selkeä: miehet muun muassa valvoivat kotitalouden työntekoa, toimivat perheensä edustajina käräjillä sekä hoitivat metsästyksen ja peltoviljelyn tehtäviä. Naiset puolestaan pitivät huolta kotitalouden jokapäiväisestä toiminnasta ja perheenjäsenten hyvinvoinnista.⁵⁵⁶ Tästä jaottelusta huolimatta sukupuoliroolit ja toimintapiirit olivat tilanteen mukaan liukuvia ja neuvoteltavissa. Kuitenkin naisten oli helpompaa ylittää sukupuolittuneen työn teon rajat, sillä esimerkiksi isännän poissa ollessa emännän tuli hoitaa myös talon miehisiä töitä.⁵⁵⁷

Eva Labouvie jaottelee noituuden ja taikuuden miesten ja naisten ”tiloihin”, joissa maagiset voimat olivat erilaiset. Miesten maagiset toimet liittyivät arjen elinpiiriin, kotitalouden tuottavuuteen sekä sen parantamiseen, kun taas naisten maagiset teot liittyivät useimmiten pahantahtoisiin toimiin, kuten sairauksien tai kuoleman aiheuttamiseen tai muihin maagisiin riitteihin yliluonnollisten voimien avulla. Labouvien mukaan noituussyytös syntyi yleensä miehen toimintakentän sisäisestä konfliktista, ja siihen liittyi usein maskuliinisuuden normien rikkomista esimerkiksi huonon käytöksen tai maineen muodossa. Taustalla saattoivat olla myös miesten hierarkioihin liittyvät konfliktit.⁵⁵⁸

Raisa Maria Toivon mukaan suomalainen noituus ja taikuus eivät olleet niin selkeästi jaoteltavissa sukupuoliroolien mukaan kuin Labouvie esittää ranskalaiseen aineistoon perustuvassa tutkimuksessaan. Toivon mukaan mies-

⁵⁵⁴ Nenonen 1992, 359–366.

⁵⁵⁵ Schulte 2009a, 3. Ks. myös Apps & Gow 2003, 29.

⁵⁵⁶ Esim. Oja L 1994, 50–51; Sjöberg 1996; Löfström 1999, 173–177; Karonen 2002, 12–18; Stark 2009.

⁵⁵⁷ Oja L 1994, 50–51; Löfström 1999, 159–162, 180–185; Rautelin 2009, 39. Ks. myös Van Gent 2009, 56–57. Naisen rooli yhteisössä muuttui esimerkiksi leskeytymisen myötä, jolloin naisen katsottiin pystyvän toimiaan kotitalouden päänä edesmenneen miehensä tavoin. Sjöberg 1996. Myös sodat ja sotaväenotot saattoivat vaikuttaa miehen ja naisen rooleihin kotitaloudessa. Aalto 1996, 20; Ylikangas 1999, 90; Karonen 2002, 21–22; 2008, 315–320, 371. Ks. myös luku 3.3.1.

⁵⁵⁸ Labouvie 2002, 52–53, 60–61.

ten ja naisten toimintapiirien tilanteenmukainen limittyneisyys vaikutti myös siihen, että maagisissa toimissa tapahtui sukupuolirajojen ylittämistä.⁵⁵⁹ Kuitenkin kansanperinteen mukaan miesten ja naisten maagisissakin toimissa oli selkeä työnjako, joka liittyi pitkälti sukupuolten erilaisiin toimintapiireihin. Hevosiin liittyvät taikat kuuluivat miesten ja karjaan liittyvät taikat naisten toimintapiiriin. Tiettyihin kotieläimiin liittyvät taikat olivat sidoksissa sukupuolten toimintapiireihin: esimerkiksi hevoset kuuluivat miesten kenttään. Hevosten hyvinvointi oli keskeistä, sillä eläin merkitsi isännän onnistumista talouden ylläpitämisessä sekä hyvää mieskuntoa.⁵⁶⁰ Karjaan liittyvä taikuus oli vahvasti naisten aluetta, sillä miesten ei odotettu toimivan karjanhoidon parissa. Tämä johtui pitkälti siitä, että karjanhoidon katsottiin olevan ”epämiehekästä” sekä epäso-pivaa miehelle⁵⁶¹. Sama tendenssi on näkyvässä myös tutkimissani taikuustapa-uksissa: kaikki hevostaiat olivat miesten ja karjataiat naisten tekemiä. Näissä taioissa ei rajoja ylitetty.

Muissa taikuustapauksissa näkyy sukupuolirajojen ylittämistä, mikä vai-kuttaa siihen, että Labouvien teoria ei suoraan sovellu tutkimiini tapauksiin. Tulokseni vastaavatkin Toivon näkemystä: miehet ja naiset tekivät taikoja, jotka limittyivät toistensa toimintakenttiin. Sukupuolten välinen työnjako viittaa sii-hen, että naisten oli helpompaa ylittää maagisen toimintapiirinsä rajat miehisen magian puolelle samalla tavoin kuin naiset ylittivät kotitalouden työnjakoon liittyneet rajat. Saman rajan ylittäminen oli miehille luultavasti haasteellisempaa miehisyyteen liitettyjen tekijöiden vuoksi.

***

Taikuudesta syyttämisen ja taikuuden näennäisen sukupuolittuneisuuden tauts-talla ei ole havaittavista yhtä selkeää selittävää tekijää, vaan pikemminkin moni-nuotoinen käsitys siitä, miten eri sukupuolten odotettiin toimivan yhteisössä,

⁵⁵⁹ Toivo 2008, 148; 2012, 140, 142; Van Gent 2009, 56–57. Ks. myös Labouvie 2002, 52–53.
⁵⁶⁰ Esim. Klemettinen 1997, 97–101. Ks. myös Oja L 1994, 46–49; Van Gent 2009, 149–150; Toivo 2008, 134–135; 2014, 100. Hevosiin liittyvät taikat 1) Hevosen epäonnistunut pa-rantaminen JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1781 (mikrofilmi ES4466) Oulun ja Kuopion lääni no. 37. 2) Hevosen parantamisyritys kirkkomaalla OMA Kemi sk 1793 Kemi 42: 348–349v.; tk 1794 Kemi 43: 269–271. 3) Hevosonnen hankkiminen VMA VHO Alistusaktit Ece 37.

⁵⁶¹ Mieheyttä ja naiseutta homoseksuaalisuusteeman avulla tutkinut Jan Löfström (1999, 125–127, 148–153, 181) tukee näkemyksensä suomalaisen miehen ”epämiehekkyyses-tä” sukupuolten esittämisen (tai prestiisin) teemaan. Tällä tarkoitetaan sitä, että esi-merkiksi mieheyttä esitetään arkipäiväisten ja kulttuuristen odotusten mukaisesti. Nämä odotukset luovat olettamuksen siitä, mikä on mies tai nainen, ja näitä oletta-muksia vasten sukupuolten käyttäytymistä peilataan. Epäonnistuminen dään ”epämiehekkäänä”, jolloin Löfströmin mukaan miehen asema hierarkiassa ale-nee ja hänet rinnastetaan naiseen tai jopa poikaan. Sukupuolten työnjakoon liittyvä sukupuolen esitys oli keskeistä: karjaan liittyvät toimet nähtiin miehelle alentavana tekijänä. Löfström sitoo tämän näkemyksen eläimeensekaantumisen teemaan, jossa sodomiaan syyllistynyt mies vajoaa naisen tai jopa lapsen asteelle, sillä karjaan liitty-vät tehtävät kuuluivat kotitaloudessa naiselle tai lapsille. Aineiston ainoa karjataika, naisen tekemänä OMA Salo ja Siikajoki sk 1760 Salo: 92 182v.-187. Ks. myös Tittonen 2007, 50, 53, 79–82, 112; sekä luku 4.5.

mitä tehtäviä heidän toimintapiireihinsä kuului ja minkälaisia käsityksiä miehiisyyteen ja naiseuteen liitettiin. Valerie Kivelsonin ja Linda Ojan ajatuksia mukaillen noituus ja taikuus eivät itsessään olleet sukupuolittuneita, minkä osoittaa jo aikalaisten näkemykset miesten ja naisten kykeneväisyydestä tehdä toistensa toimintapiireihin kuuluvia taikoja. Miesten ja naisen maagisiin voimiin, eli väkeen, liitettiin kuitenkin eroja, jotka osaltaan vaikuttivat siihen, missä ja miten miehet ja naiset taikoivat. Mieheyden merkitystä taikuuden harjoittamisen ja siitä syyttämisen taustalla arvioidaan laajemmin seuraavassa luvussa.

Lain miehinen kategoria ei vaikuta ohjanneen sitä, keitä syytettiin, vaan syyttämisen taustalla oli pikemminkin toimintapiirit, jotka olivat sukupuolihierarkian mukaan määrittäneitä. Sukupuolittunut työnjako ja etenkin miesten julkisempi rooli yhteisössä vaikutti siihen, mitä taikoja kuhunkin sukupuoleen liitettiin. Oppineiston käsitykset naisten heikkoudesta ohjasivat maallisen ja hengellisen esivallan toimintaa, ja etenkin länsieurooppalaisissa noituus oikeudenkäynneissä näillä käsityksillä oli merkittävä rooli syytteen syntymisessä. Nämä näkemykset eivät kuitenkaan ilmene 1700-luvun jälkipuoliskon taikuustapauksissa. Miesten ja naisten toimintapiirit ja tilanteenmukaisuus määrittivät pitkälti sitä, kuka teki, mitä ja missä, niin arkipäivän kuin maagisissa toimissa. Sitä kautta määrittyi myös se, ketä syytettiin ja miksi.

4.3 Mieheyden merkitys

Taikuuden sukupuolittuneisuuden arvioinnin jälkeen tarkastellaan sitä, miksi miehet olivat yliedustettuja 1700-luvun taikuus oikeudenkäynneissä. Kysymys on monitahoinen, eikä siihen löydy yhtä ainoaa vastausta. Miesnoitien normien vastaista maskuliinisuutta tarkasteltaessa on kiinnitetty huomiota miesten toimintakenttään ja sen sisäisiin normirikkomuksiin, jotka ilmensivät ”maskuliinista toiseutta”⁵⁶². Huono käytös ja maine saattoivat olla noituusepäilyn ja -syytöksen taustalla. Sama mekaniikka päti toisaalta myös naisten kohdalla, jolloin tutkijat ovat sitoneet miesnoituuden ja ”maskuliinisuuden toiseuden” suhteellisen tiukasti miesten toimintakenttään liittyviin seikkoihin ja patriarkaaliseen yhteiskuntaan.⁵⁶³ Joka tapauksessa on tärkeää tarkastella maskuliinisuutta ja patriarkaalisuutta suomalaisella aineistolla, jotta nähdään, missä määrin miesten roolissa oli – tai oli olematta – kyse samankaltaisesta negatiivisesta maskuliinisuudesta kuin muualta Euroopassa on havaittu.⁵⁶⁴

Mieheyden määrittely esimodernilla ajalla on vaikeaa, sillä ideaali maskuliinisuus muovautuu yhteiskunnan kehityksen myötä, jolloin eri aikoina erilaiset maskuliinisuudet olivat vallitsevia. Maskuliinisuutta on pidetty konteks-

⁵⁶² ”*Masculine other*” on E.J. Kentin (2005) käsite, joka tarkoittaa hyväksytyyn maskuliinisuuden vastakohtaa. Ks. myös Rowlands 2009, 17–19.

⁵⁶³ Esim. Labouvie 2002; Kent 2005; Rowlands (ed.) 2009.

⁵⁶⁴ Valerie Kivelson (2003, 606–607) huomauttaa, että erilaiset yhteiskunnat tulee huomioida tarkastelussa noituuden sukupuolittuneisuuden osalta.

tisidonnaisena erilaisissa sosiaalisissa yhteyksissä ja yhteisöissä, joka muovautuu sosiaalisessa kanssakäymisessä.⁵⁶⁵ Miehen sosiaalisen aseman mukainen toiminta on osa mieheyttä. Esimerkiksi 1700-luvun Ruotsissa isännän tuli edustaa normatiivisesti hyvään mieheyteen liitettyjä hyveitä kuten hyvää ja kunnollista taloudenpitoa sekä kunniallista elämäntapaa. Luterilaisuus muokkasi mieheyden käsitettä, jolloin miehen vastuunkanto aviomiehenä ja talon isäntänä tuli tärkeäksi osaksi normin mukaista mieheyttä ja väkivaltaisuus karsiutui pois ideaalista mieheydestä. Miestä pidettiin ”epämiehenä”, jos hän ei suoriutunut hyvään isäntään liitettyistä velvollisuuksistaan tai toiminut isäntään liitettyjen odotusten mukaisesti.⁵⁶⁶

Suomalainen 2010-luvun tutkimus mieheydestä pitkällä aikavälillä⁵⁶⁷ osoittaa kuitenkin mieheyden rakentuneen paitsi isännyyden mukanaan tuomista velvollisuuksista, myös miehen kyvystä toimia miehekkäästi erilaisissa tilanteissa. Vaikka väkivaltaisuus sinänsä alkoi karsiutua ideaalista maskuliinisuudesta, esimerkiksi sotaväen keskuudessa veren vuodattaminen ja sotaisuus nähtiin miehekkäänä. Toisaalta juopumus oli tiettyyn rajaan saakka miehekäs-tä.⁵⁶⁸ Mies saattoi siis toimia mieheyden ideaalin vastaisesti tietyissä tilanteissa olematta silti epämiehekäs. Vasta kun miehen toiminta kokonaisuudessaan ylitti - tai alitti - ideaalin normit, se nähtiin mieheyden normien vastaiseksi.

Missä määrin suomalaisissa 1700-luvun jälkipuoliskon taikuustapauksissa oli kyse mieheydestä ja sen rajojen ylittämisestä? Raisa Maria Toivon suurvalta-aikaa koskevat tulokset huonon isännän tematiikasta negatiivisen maskuliinisuuden kuvastajana⁵⁶⁹ sopivat osaan tapauksia. Joidenkin taikuudesta syytettyjen miesten todistettiin olevan tunnettuja huonomaineisuudestaan, kuten juoppotellusta tai rikoksista. Esimerkiksi käyvät salpietarin keittäjä Lars Berg ja sotilas Johan Gyll, jotka syyttivät toisiaan taikuuden harjoittamisesta Limingan talvikäräjillä vuonna 1766. Lisäksi Lars Bergiä vastaan nostettiin murtosyyte, josta hän sai sakot. Gyll puolestaan päätyi uudemman kerran käräjille taikuuden

⁵⁶⁵ Connell & Messerschmidt 2005, 836. Esimerkiksi Ruotsin 1500-luvun poliittisissa piireissä aggressiivinen mies edusti ideaalia maskuliinisuutta. Hallenberg 2013, 132–133. Maskuliinisuustutkimuksissa keskeinen käsite ”hegemoninen maskuliinisuus” (R.W. Connell) tarkoittaa vallitsevaa maskuliinisuuden normia, johon liitettiin useimmiten valtaapitävät miehet. Muut maskuliinisuudet reflektoiduivat tähän maskuliinisuuden normiin. Connell & Messerschmidt 2005, 831–833. Ks. myös Vilkuna KHJ 2014, 95, joka korostaa sitä, että maskuliinisuutta arvioitiin eri tavoin eri sosiaalisissa ryhmissä.

⁵⁶⁶ Löfström 1999, 152–153. Ks. myös Ekenstam 2001; 2006; Markkola 2008; Hallenberg 2013, 136–137; Marklund 2004. Vrt. Spierenburg 1998. Sukupuolisten normien on katsottu olleen saman sukupuoliryhmän sisällä määrittäviä. Toivo 2008, 133.

⁵⁶⁷ Markkola & Östman & Lamberg (toim.) 2014.

⁵⁶⁸ Upseereihin liitetty sotaisa mieheys on nähty karoliinisen ajan hegemonisena maskuliinisuutena. Sarkamo 2014. Laajemmin soturikunniasta karoliinisella ajalla, Sarkamo 2011. Juopumuksen miehekkyydestä Vilkuna KHJ 2014. Väkivallasta ja sotilaista Hassan Jansson 2002, 53–79.

⁵⁶⁹ Raisa Maria Toivo (2012; 2014, 93) näkee miesnoituustutkimuksissa käytetyn negatiivisen maskuliinisuuden /maskuliinisen toiseuden 1600-luvulla syytettyjen miesnoitien syytteiden taustalla. Etenkin maanviljelijän / isännän rooli nousee keskeiseksi hänen tulkinnessaan. Ylipäättään Toivo sitoo syytteen syntymiseen noidan sosiaalisen aseman.

harjoituksesta yhdessä renki Hannu Tikan kanssa. Molempien papintodistukset kertoivat paitsi puutteellisista kristinuskon taidoista, myös muista rikosepäilyistä sekä taipumuksesta häiriköintiin. Gyllin tilillä oli osallisuus pahoinpitelytapauksessa, jossa lähellä oli jopa murhasyyte.⁵⁷⁰

Legaalisen todisteluteorian peruseräpäätösten mukaisesti syytetyn henkilön maine oli tärkeä osa tekojen arviointia esimerkiksi papintodistusten informaation avulla. Syytetyn mahdolliset muut rikokset, juopottelu tai häiriköinti saattoivat todisteluteorian asettamissa raameissa vaikuttaa oikeudenkäynnin lopputulokseen. Papintodistuksella myös todennettiin henkilön kristinopin taidot, jotka vaikuttivat siihen, ymmärsikö vastaaja esimerkiksi mahdollisen kuolemanrangaistuksen merkityksen.⁵⁷¹ Taikusoikeudenkäynneissä kristinopin taitojen osaaminen vaikutti muun muassa kelpoisuuteen toimia todistajana⁵⁷² ja toisaalta kristinuskon keskeisten opinkappaleiden osaamattomuus tai huono maine, kuten Gyllillä, vaikuttivat tekojen arviointiin. Huonomaineiset miehet vastasivat maskuliinisen toiseuden käsitteen mukaisia huonoja isäntiä tai miehiä. Esimerkiksi juopotteleva isäntä ei välttämättä pystynyt täyttämään perheensä tarpeita tai turvaamaan kotitalouden taloudellista menestystä.⁵⁷³

Pääosin taikoneet miehet olivat kuitenkin hyvämaineisia ja hallitsivat keskeiset kristinuskon opinkappaleet. Heidän ei voi katsoa kuvastaneen negatiivisia maskuliinisia piirteitä, jollei rikos itsessään viitannut esimerkiksi huonon aviomiehen malliin. Tosin kaikista tapauksista ei aineiston puutteiden tai muiden syiden vuoksi löydy papintodistuksia. Joissakin tapauksissa syytettyjen vain todettiin olleen hyvämaineisia. Syytettyjen enemmistö vaikutti todellakin olleen nuhteettomia, joilla ei ollut lainkaan tai hyvin vähäisiä aikaisempia rikkomuksia kontrollaan. Tässä suhteessa mieheyden normien vastainen toiminta vaikutti enemmänkin miesten saamiin tuomioihin. Yleinen pahantapaisuus kun saattoi olla oikeuden perusteena ankaroitaa tuomiota.

Mieheyden normien vastainen toiminta ei kuitenkaan toimi ainoana selittäjänä suurelle miessyytettyjen määrälle. Miehet edustivat hyvin erilaisia sosiaaliryhmiä ulottuen arvoasteikon ylemmiltä portailta aivan alimmille, sillä tuomarin eteen joutuivat niin porvarit kuin irtolaisetkin. Huonomaineiset miehet ja yhteisöjen ulkopuolelta tulleet henkilöt saattoivat olla tarkemman tarkkailun alla ja heihin voitiin herkemmin liittää negatiivisia assosiaatioita kuten erilaisia rikoksia.⁵⁷⁴ Suhteessa syytettyjen miesten kokonaismäärään huonomaineisia miehiä oli vähän. Täten voikin todeta, ettei ”maskuliinisen toiseuden” tai negatiivisen maskuliinisuuden käsitteiden mukainen tarkastelutapa ole yk-

⁵⁷⁰ ”... som satt honom i fara att stadna för mord...” OMA Liminka tk 1766 Oulu:199 s.86v.-90v.; sk 1766 Oulu:200 s.32v.-36v., 38-40v., 112-113, 180-186v.; Tittonen 2007, 72-73; Lahti 2013, 102-103.

⁵⁷¹ Annars 1965, 36-37; Koskivirta 2001, 68, 71, 92, 193, 237, 244, 248, 251, 294. Papintodistuksista taikusoikeudenkäynneissä ks. Tittonen 2007 148-151.

⁵⁷² OMA Paltamo tk 1760 Kajaani:8 428v.-429v.; sk 1760 Kajaani:8 568-570v., 578v.-582v.

⁵⁷³ Esim. Kent 2005; Toivo 2012; 2014.

⁵⁷⁴ Vrt. Rantala 2003; 2009; Lahti 2013.

sittäistapauksia lukuun ottamatta hedelmällinen näkökulma miesten yliedustuksen arvioinnissa.

Myös naiset saattoivat toimia naiseuden normeja vastaan. Naiseus oli tiukasti sidottu kotitalouteen ja sen ylläpitoon sekä äitiyteen ja emännyyteen. Naiseuden antityyppinä nähtiin köyhä, naimaton nainen, joka edusti niin sanotusti negatiivisia feminiinisiä piirteitä. Historioitsija Louise Nyholm Kallestrup on tulkinnut tanskalaisen Riben kaupungin naisnoitien syytteiden taustalla olleen juuri edellä kuvatun kaltaiset naiseuden normien vastaiset piirteet, silloin kun ne olivat vastakkaisia kotitalouden ja naisen sosiaalisesti hyväksytyyn käytöksen kanssa.⁵⁷⁵ Jari Eilolan käyttämä sosiaalisen identiteetin käsite liittyy niin naisten kuin miesten yhteisöllisesti hyväksytyyn käytöksen ja olemuksen arviointiin. Sosiaalisella identiteetillä Eilola tarkoittaa ympäröivän yhteisön ja kulttuurin asettamia edellytyksiä yksilölle ja hänen toiminnalleen eri ikäkausina ja elämänvaiheissa. Niiden kautta määriteltiin myös yksilön henkilökohtaisia ominaisuuksia. Eilola käyttää käsitettään naisten, kotitalouden ja noituuden välisen suhteen arviointiin: naisten välisissä noituussyytteissä naisen onnistuminen tai epäonnistuminen sosiaalisen identiteetin mukaisissa odotuksissa – kuten äitinä tai emäntänä – oli merkittävä tekijä.⁵⁷⁶ Naisten väliset syytökset liittyivät mitä luultavimmin tähän teemaan.

Aiemmin käsitellyssä sotilaan vaimo Brita Jöranintyttären tapauksessa naista oli julkisesti syytetty noituuden ja taikuuden harjoittamisesta. Aineiston puutteiden vuoksi tapauksen tarkempia taustoja ei voi selvittää, mutta syytteen esittäneen naisen ja Britan välillä oli ilmeisesti muitakin kiistoja, sillä Britaa syytettiin muun muassa lastensa opettamisesta varkauksien tielle.⁵⁷⁷ Väitteet noituudesta ja sopimattomasta lasten kasvatuksesta vertautuvat Kallestrupin ja Eilolan näkemyksiin. Naisen tehtävä oli kasvattaa lapset vallitsevien normien mukaisesti ja noitiin liitettiin usein pahan äidin teema⁵⁷⁸. Britan kohdalla lasten ohjaaminen pahoihin tekoihin kuvastaa tätä ajattelumallia. Britan ei uskottu toimivan vallitsevien naiseuden normien ja sosiaalisten odotusten mukaisesti, mikä johti syytteiden esittämiseen.

Miesten roolia arvioidessa Alison Rowlandsin ”huonon naapurin” sekä Jari Eilolan sosiaalisen identiteetin käsitteet vaikuttaisivat toimivimmilta tarkasteltaessa 1700-luvun jälkipuoliskon taikuustapauksia. Molemmat käsitteet kattavat niin miesten kuin naistenkin toimintakentät ja roolit yhteisössä. Molempia käsitteitä voidaankin hyödyntää kumpaa tahansa sukupuolta tarkasteltaessa. Aikalaisten käsitykset mieheydestä ja naiseudesta tulee olla lähtökohtana, ja analyysissä tulee huomioida suomalaisten tapausten erilaisuus suhteessa muihin Eurooppaan. Suomalaisen yhteisöelämän erityispiirteet ovatkin tärkeitä huomioida analyysissä. Taikuudesta syytettyjen miesten ja naisten oletettiin käyttäytyvän tietyllä tavalla, jolloin heidän roolinsa ja identiteettinsä yhteisös-

⁵⁷⁵ Nyholm Kallestrup 2012, 132.

⁵⁷⁶ Eilola 2003, 48, 200–202.

⁵⁷⁷ JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no.36.

⁵⁷⁸ Eilola 2003, 221–222; Nyholm Kallestrup 2012, 128.

sään muovautuivat muiden odotusten mukaan. Arvioidessaan maskuliinisuutta miesnoituuden tulkinnan välineenä Alison Rowlands esittää ”huono naapuri”⁵⁷⁹-käsitettä tulkintojen apuvälineeksi tarkasteltaessa miesten ja naisten noituussyytteitä. Annabel Gregory esitti jo 1991 noituusoikeudenkäyntien syntymisen taustaksi ”hyvän naapuruston” käsitettä. Tällä tarkoitettiin hyviä suhteita naapureihin, sovun ylläpitämistä, rauhallista elämää sekä hyväntekeväisyyttä apua tarvitsevia kohtaan. Käsitys oli hyvin kristillisiä arvoja kuvaava.⁵⁸⁰

Rowlandsin mielestä ”huonon naapurin” -käsite on toimiva tulkinnan väline, sillä miesnoidat joutuivat samalla tavoin patriarkaalisen järjestelmän eri käyttäytymissäntöjen ohjailun uhreiksi kuin naisnoidat. Toisaalta E.J. Kentin käsite ”maskuliininen toiseus” – jonka mukaan maskuliininen mies vastasi hyvää isäntää, kun taas miesnoita oli hänen vastakohtansa – on Rowlandsin mukaan mielenkiintoinen. Riski joutua lähellä olevien ihmisten, kuten naapureiden, syyttämäksi oli suurempi, jos mies toimi maskuliinisuudelle asetettuja normeja vastaan. Hän esittääkin ”huono naapuri” -käsitettään käytettäväksi maskuliinisuus-näkökulman sijasta. Käsitteellä hän tarkoittaa sitä, että kristilliseen elämään kuului olla hyvä naapuri ja toimia kristillisten velvoitteiden sekä hyveiden mukaisesti. Noituutta harjoittavat miehet ja naiset olivat huonoja naapureita hylätessään noituuden harjoittamisen myötä kristillisen elämän. Rowlandsin mukaan käsite on toimivampi kuin maskuliinisuus- tai feminiinisyys-näkökulma, sillä se kattaa yhteisöelämän eri osa-alueet ottamatta kantaa niiden sukupuolittuneisuuteen.⁵⁸¹ ”Huono naapuri” -käsite vaikuttaisikin olevan hyvä apuväline noitia ja taikoja tarkasteltaessa, sillä se kattaa myös ne tapaukset, joissa ei liikuta selkeästi miesten tai naisten toimintakentällä, vaan niiden rajojen yli. Huono naapuri myös edusti sellaisia toimia, joita ei yhteisöllisessä elämässä voitu hyväksyä niin kansan kuin esivallankaan taholta.

Rowlandsin käsite toimii tulkinnan välineenä rahvaan välisissä syytöksissä. Ihmisten välinen sopu ja rauhallinen yhteisöelämä ei toteutunut niissä tapauksissa, missä kiisteltiin naapurin kanssa esimerkiksi villan ostamisesta⁵⁸² tai levitettiin huhuja taikuuden harjoittamisesta⁵⁸³. Huono naapuri saattoi olla niin mies kuin nainen, joka oli toiminut läheisensä näkökulmasta väärin. Toisaalta huonon naapurin tematiikkaa voidaan soveltaa myös hautausmaatapauksiin,

⁵⁷⁹ ”*Bad neighbour*” Rowlands 2009, 18.

⁵⁸⁰ ”*Good neighbourhood*” Gregory 1991. Annabel Gregoryn käsitteen taustalla on yksittäistä kaupunkia koskeva tapaus, missä hyvän naapuruston ja noituuden suhde kytkeytyy läheisesti kahden kilpailevan killan poliittisiin pyrkimyksiin. Vrt. Eilola 2003, 216.

⁵⁸¹ Alison Rowlandsin (2009, 17–19) ”huonon naapurin” käsite pohjautuu samanlaiseen käsitykseen kuin Gregoryn ”hyvän naapuruston” -käsite kristillisestä arvomaailmasta yhteisöelämän taustalla. Rowlands ei kuitenkaan viittaa ”huonon naapurin” käsitteen yhteydessä Gregoryn käsitteeseen ”hyvästä naapurustosta”. Kristilliset hyveet olivat sekä sukupuolineutraaleja että sukupuolittuneita. Esimerkiksi Huoneentaulussa kotitalouden isäntä ja emäntä esitettiin miehisenä, mutta miehelle ja naiselle olivat omat rajatut tehtävänsä. Sama päti Huoneentaulun avioliittoa koskeviin ohjeisiin. Markkola 2008, 93–95, 97.

⁵⁸² Siikajoki sk 1779 Oulu 107: §206, 359v. –360v.; tk 1780 Oulu: 108 s. 235v. –237v .

⁵⁸³ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no. 86.

kun ajatellaan pyhään ja vainajiin liittyviä normituksia sekä niiden mukanaan tuomia käsityksiä esimerkiksi vainajien voiman vahingollisuudesta. Hautausmaataikuudessa oli mahdollisuus aiheuttaa vainajien viha elävien päälle. Se saattoi myös vaikuttaa muihin kuin itse taikojaan, etenkin silloin jos taikoja itse oli kokematon vainajan kaltaisten voimien kanssa toimimisessa. Kaarina Kosken mukaan taikominen tai vainajien voiman käyttö itsessään ei ollut paheksuttavaa, mutta jos sen teki asiaa tuntematon henkilö, se nähtiin potentiaalisesti vaarallisena.⁵⁸⁴ Huono naapuri ei toiminut häneltä edellytetyllä tavalla taikoissaan voimien kanssa, jotka saattoivat vahingoittaa myös muita. Myös oman onnisuuden lisääminen hautausmaataikuuden avulla saattoi olla hyvän naapurisuuden vastaista. Yhteisön suhtautumisen ambivalenssi hautausmaalla harjoitettuun taikuuteen näkyikin osittain tässä: koko yhteisö saattoi kärsiä, jos vainajat vihastuivat tai onnea vietiin muilta.

Vaikka Eilola käyttää sosiaalisen identiteetin käsitettä pääsääntöisesti naisten harjoittaman noituuden arviointiin, käsite on sovellettavissa miehiin taikuuden ja noituuden harjoittajina. Miehen sosiaaliseen identiteettiin voi katsoa kuuluneen osittain samat odotukset, mitä ihanteelliseen mieheyteen liitetiin kunniallisen kotitalouden isännän ja aviomiehen roolissa. Aikaisemmin maskuliinisuus näkökulman soveltuvuutta arvioidessani käyttämäni esimerkit huonosti käyttäytyneistä miehistä soveltuvat Eilolan käsitteeseen. Miehet, jotka toimivat vallitsevien normien vastaisesti, toimivat samalla myös heihin kohdistuneiden sosiaalisten odotusten vastaisesti. Eilolan esimerkkinä käyttämä Gävlen pormestarin ja kirkkoherran välinen noituusjuttu kuvastaa tätä tematiikkaa hyvin. Korkea-arvoisten miesten kohdalla sosiaaliset odotukset olivat suuremmat ja heidän toimiaan seurattiin tarkasti. Ihmisen odotettiin toimivan ja elävän tietyllä tavalla, jolloin odotusten vastaiset elämäntavat tai toiminta saattoi ihmisen alttiiksi epäilyksille.⁵⁸⁵ Sosiaalisten odotusten rikkominen vaikutti myös siihen, miten taikojien tekoihin suhtauduttiin. Taikojat saattoivat taioillaan hyödyttää yhteisönsä jäseniä, mutta samalla toimia heihin kohdistuneiden odotusten vastaisesti.

Miesten julkisempi rooli suomalaisessa varhaismodernissa yhteiskunnassa perheensä edustajana vaikutti myös osaltaan miesten määrään. Miehet pystyivät liikkumaan naisia vapaammin kodin ulkopuolella.⁵⁸⁶ Maskuliinisuutta määrittä myöskin miehen käytös erilaisissa tilanteissa. Esimerkiksi juopumus oli tiettyyn pisteeseen asti miehekästä ja sallittua. Niin kauan kuin miehestä ei tullut eläimen lailla käyttäytyvää, hänen juopumuksensa hyväksyttiin tietyllä tasolla. Mikäli alkoholin nauttiminen teki miehestä eläimen, hänen katsottiin toimivan vallitsevia maskuliinisuuden ihanteita vastaan.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ Koski 2011, 227–229. Vainajien vihan saattoi välttää pyytämällä luvan vainajilta luiden ottamiseen haudasta tai käymällä hautausmaalla vain tiettyä aikana. Hagberg 1937, 641–642.

⁵⁸⁵ Eilola 2003, 48, 200–216.

⁵⁸⁶ Esim. Eilola 2003, 190–191, 195.

⁵⁸⁷ Vilkuna KHJ 2014, 107–110.

Miesten yliedustus jo 1600-luvun suomalaisissa noituusoikeudenkäynneissä on liitetty noitateorian mukaisen noitakäsityksen puuttumisen ohella syyttäjien ja syytettyjen väliseen suhteeseen. 1600-luvulla pääasiassa esivalta syytti naisia ja miehet syyttivät toisiaan.⁵⁸⁸ Myös lukuisat vuosisadalla käydyt sodat saattoivat vaikuttaa syytettyjen sukupuoleen naisten jäädessä kotiin huolehtimaan kotitalouden menestyksestä. Naisten toimintapiirissä tapahtuneet noita- ja taikateot saattoivat tulla herkemmin ilmi naisten toimiessa perheensä suojellen kotitalouttaan niin arkitodellisuuden kuin tuonpuoleisen aiheuttamilta uhilta.⁵⁸⁹

Esivallan suuri määrä syyttäjinä 1700-luvun jälkipuoliskon taikuustapauksissa viittaa kuitenkin siihen, että taikuuteen ryhdyttiin kiinnittämään enemmän huomiota tiukentuneiden normien myötä. Taikuuden kriminalisoinnin jälkeen kansanomaisen taikuus tuli aiempaa voimakkaammin esille käräjillä. Samanaikaisesti käsiteltävien taikatekojen kirjo laajeni. Hautausmaiden tiukentunut kontrolli vaikutti siihen, että näissä tiloissa toimiviin ihmisiin kiinnitettiin entistä enemmän huomiota. Paheksuttava toiminta tuli kitkeä pois. Konfliktit puolestaan toivat käräjille rahvaan väliset syytökset. Kriminalisoinnin myötä miesten toimintakenttään kuuluvat keinot harjoittaa hyvää tarkoitettavaa taikuutta tulivat käräjille, koska esivallan tuli puuttua niihin. Myös tietäjät alkoivat esiintyä oikeudessa, samoin kuin taikoilta apua etsineet joutuivat vastaamaan teoistaan oikeudessa.

Noituuteen liittyneen skeptisyyden kasvu voi olla vaikuttanut Suomessa siihen, että miesten määrä kasvoi räjähdysmäisesti. Vaikka kansa syytti edelleen pahantahtoista noituudesta, näiden tapausten käsittelytavat viittaavat siihen, ettei esivalta enää uskonut noituuden mahdollisuuteen. Naisten osuus väheni samalla, kun noituudesta syyttäminen alkoi loppua. Toisaalta noituudesta ja taikuudesta syyttämisen mahdollinen sukupuolittuneisuus vaikutti siihen, kuka joutui käräjille näistä rikoksista. Tiettyjä tekoja ei välttämättä ilmiannettu yhden sukupuolen kohdalla lainkaan, kun taas toinen joutui siitä oikeuteen. Taikuuden eri osa-alueisiin liitetyt normit ja käsitykset vaikuttivat siihen, miten esimerkiksi rakkaustaikuuden kaltaisiin tekoihin suhtauduttiin taikojan sukupuolen mukaan.

Merkittävin tekijä miesten yliedustuksen taustalla lienee ollut hautausmailla ja kirkoissa harjoitettu taikuus, mikä oli selkeästi miesten toimintakenttään kuuluvaa. Esivallan syyttämässä tapauksissa oli suurelta osin kyse hautausmaalla harjoitetusta taikuudesta, mikä liittyi oikeudellisiin muutoksiin taikuuden kriminalisoinnin ja hautausmaiden osalta. Kirkkomaalla ja kirkoissa harjoitettu taikuus oli poikkeuksellista tässä suhteessa, sillä pyhän kanssa toimiminen oli pyhään liittyvien käsitysten mukaan väärin. Kuitenkin tavan yleisyys kertoo siitä, että hautausmaataikuus hyväksyttiin jossain määrin. Ihmisten tiedettiin käyvän hautausmailla taikomassa ja jopa kaivavan ruumiita ylös haudoistaan. Esivalta puuttui näihin rikkomuksiin, sillä sen tehtävänä oli val-

⁵⁸⁸ Esim. Nenonen 1995, 136–137.

⁵⁸⁹ Aalto 1996, 20; Ylikangas 1999, 90; Karonen 2002, 21–22. Ks. myös luku 3.3.1.

voa pyhän tilan käyttöä ja lakia. Yhteisö ei aina puuttunut taikojien toimiin, elleivät ne olleet aiheuttaneet vahinkoa tai suurta pahennusta yhteisön keskuudessa. Vainajien voimien hyödyntäminen kun voitiin tulkita normirikkomukseksi elävien ja kuolleiden yhteisöjen välillä. Toisaalta esivallan toimissakin oli nähtävissä väljyyttä, sillä kaikkia tapauksia ei välttämättä tuotu oikeuden eteen. Ihmisen sosiaalinen identiteetti muovautui sen mukaan, mitä häneltä odotettiin hänen yhteisöllisen asemansa vuoksi. Normin mukainen maskuliinisuus oli osa näitä odotuksia. Huonoina isäntinä pidetyt miehet eivät eläneet yhteisön odottamalla tavalla, jolloin heidän sosiaalinen identiteettinsä joutui myös koetukselle.

Hautausmailla taikomiseen liittyi toimiminen hyvin vahvojen yliluonnolisten voimien – kuten pyhä ja vainajat – kanssa, mihin miehillä uskottiin olevan paremmat edellytykset. Kuka tahansa saattoi mennä hautausmaalle ja suorittaa rituaalin saavuttaakseen halutun lopputuloksen.⁵⁹⁰ Hautausmaajuttujen kohdalla miesten rooliin vaikuttivat miesten julkinen rooli yhteisössään kotitaloutensa edustajana, mies tietäjänä sekä hautausmaihin liitetyt uskomukset sekä niiden muuttuminen ja vaikutus hautausmaataikuuteen. Näiden tapausten kohdalla ei näyttäisi olevan kyse miehisten normien rikkomisesta. Hautausmaalla harjoitettu taikuus pikemminkin vaikuttaa kuvastavan miehen kykyä ottaa haltuun voimia, jotka saattoivat olla hänelle vaarallisia. Tämä kuvastaakin enemmän miehistä voimaa ja miehisyttä kuin maskuliinisuuden normien rikkomista: taikominen oli miehekäs teko.

Miesten suuri määrä taikuudesta syytettynä on monen osatekijän summa. Miehisyyden normien, sosiaalisten odotusten vastainen toiminta tai huono naapuruus, hautausmaan taiat, tietäjälaitoksen perinteet tai taikuuden kriminalisointi eivät mikään yksistään selitä sitä, minkä vuoksi juuri miehet nousivat areenalle tutkimuskauden tapauksissa. Pikemminkin nämä kaikki osatekijät vaikuttivat yhdessä miesten suureen määrään käräjillä. Vaikka aineisto tuottaa tietynlaisen vinoutuman siinä, että erilaisia taikuuden harjoittamisen keinoja voi jäädä pois käräjiltä, analyysissä voidaan kuitenkin päästä suomalaisen noituuden ja taikuuden jäljille. Tuomiokirjoissa kuvatut taikateot kertovat paitsi niihin liitetystä traditioista ja käsityksistä, myös taustalla olevasta maailmankuvasta, joka vaikutti noituuteen ja taikuuteen suhtautumisen ohella kansanomaiseen käsitykseen sukupuolesta. Miesten ”dominanssi” liittyykin mielestäni vahvasti suomalaiseen miesnoidan perinteeseen, ja ajatukseen siitä, että miehet olivat joillain elämänalueilla vahvempia toimimaan tuonpuoleisen maailman kanssa.

⁵⁹⁰ Honko 1960, 59; Koski 2011, 221–222; Stark 2006, 257–262, 284–285. Vrt. Kaarina Koski 2011, 88, jonka mukaan hautausmailla taikovat maallikot hyödynsivät kirkkomaan voimia pääasiassa vahingoittamiseen.

4.4 Tietäjälaitoksen perinteet taikojien sukupuoleen vaikuttavina tekijöinä

Miehisyyden normien rikkomisen ja taikuuden sukupuolittuneisuuden arvioinnin lisäksi miesten suurelle määrälle syytettynä on etsittävä syitä aikalaisten maailmankuvasta. Taustalla voidaan nähdä niin suomalaisen tietäjälaitoksen vaikutus kuin kansanperinteen mukaiset uskomukset hautausmaataikuudesta ja miehistä voimakkaina väen käyttäjinä. Yksi keskeinen näkökulma niin kansainvälisessä kuin kotimaisessa noituus- ja taikuustutkimuksessa on ollut shamanismin ja suomalaisessa kontekstissa tietäjälaitoksen merkitys osana oikeudenkäyntejä. Yleisesti ottaen shamaanien ja tietäjien rooli oikeudenkäynneissä on ollut pieni, mutta roolin merkitystä on arvioitu monissa tutkimuksissa.⁵⁹¹ Esimerkiksi Norjan osalta shamanismin vaikutusta saamelaisten – miesten – syyttämisessä on pidetty problemaattisena. Osaltaan saamelaisten uskonnon on nähty olleen kristillisen esivallan demonisoimaa ja siten sitä on pidetty eurooppalaisen noitadoktriinin mukaisesti paholaisen kanssa toimimisena. Toisaalta saamelaisia syytettiin vain silloin kun saamelaisten ja esivallan välillä oli jo jokin muu konflikti.⁵⁹² Ruotsissa etenkin hyvää tarkoittava taikuus liitettiin tietäjiin (*de kloka*), jotka koettiin vaarallisiksi, koska heidän pelättiin levittävän taikuutta kansan parissa. Heille langetettiin myös tavallista ankarampia rangaistuksia.⁵⁹³ Tietäjäyys ja siihen liittyvät perinteet on muualla Pohjois- ja Itä-Euroopassa liitetty miesnoituuteen. Esimerkiksi Islannissa miesnoitien yhteys tietäjäyteen liittyi miesten suurempaan näkyvyyteen yhteisöissä sekä tietäjien kulttuuriseen rooliin. Venäjällä jopa neljännes syytetyistä oli 1600-luvulla kansanparantajia.⁵⁹⁴ Samaan kulttuuripiiriin kuulumisen tulee tässä yhteydessä ilmi. Näitä teemoja on myös suomalaisissa tapauksissa havaittavissa, sillä suomalaiseen tietäjälaitokseen liitettiin niin shamanismista periytyviä elementtejä kuin tietäjien sosiaalinen ja yhteisöllinen rooli. Tässä luvussa analysoin tietäjyyden merkitystä suomalaisen noidan ja taikojan sukupuoleen.

Suomalaisen tietäjälaitoksen ja shamanististen perinteiden merkitystä miesten harjoittamalle noituudelle on analysoitu aikaisemmassa tutkimuksessa. Niissä on arvioitu muun muassa sitä, näkyikö suomalaisissa noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä tietäjälaitoksen ylläpitämiä perinteitä. Yhtäältä tietäjä-

⁵⁹¹ Esim. Nenonen 1992, 50–58; Oja L 1999, 153–159, 165; Davies 2003, 163–186; Schulte 2009a, 202–209, 216. Shamaaneilla ja tietäjillä on katsottu olleen yksi keskeinen erotettava tekijä: esimerkiksi parantamista suorittaessaan shamaanit tekivät sielumatkoja tuonpuoleiseen, kun taas tietäjille riitti haltioituminen, ekstaasiin meneminen. Esim. Siikala 1999, 206–213; Eilola 2003, 59; Stark 2006, 286–314; Sarmela 2007, 30, 279–285.

⁵⁹² Saamelaisten etnisyyden merkityksestä osana Pohjois-Norjan noituus- ja taikusoikeudenkäyntejä Hagen 2006a; 2013; 2014. Ks. myös Willumsen 1997; 2008; 2011, 69.

⁵⁹³ Oja L 1999, 153–154, 165. Ks. myös Oja L 2005.

⁵⁹⁴ Hastrup 1987, 342; Kivelson (2013, 21, 118–123) korostaa kansanparantajina syytettujen toimineen luotettuina spesialisteina, jotka paransivat maagisin keinoin sekä yrttien avulla. Useimmiten nämä parantajat olivat sivutoimisia. Toisaalta Kivelson toteaa, ettei Venäjällä syytetty sielumatkoja tekeviä shamaaneja.

laitoksen perinteiden on nähty olleen katoamassa suurten noitavainojen aikaan ainakin läntisestä Suomesta. Toisaalta 1600-luvulta on löydetty tapauksia, joissa näkyy tietäjälaitokseen liitettyjä perinteitä ja toimintatapoja, kuten ekstaasitekniikkaan viittaavia ”haltioitumisen” tiloja.⁵⁹⁵ Tietäjät ja parantajat olivat tärkeä osa yhteisöjen elämää vielä 1600-luvun lopulla ja heidän apuunsa turvaututtiin elämän erilaisissa kriisitilanteissa, mikä näkyi myös noituusoikeudenkäynneissä. Lisäksi tunnettujen tietäjien apuun tiedetään turvaututun vielä 1900-luvun puolivälissäkin.⁵⁹⁶

Suomalaisessa perinteentutkimuksessa on tarkasteltu tietäjiä runsaasti. Anna-Leena Siikala sekä Laura Stark ovat tutkineet niin tietäjien repertuaarin taustalla ollutta (shamanistista) maailmankuvaa kuin heidän merkitystään osana yhteisön elämää.⁵⁹⁷ Tietäjä-sana tarkoittaa hyvin monia eri asioita. Christfrid Gananderin mukaan *tietäjä* eli *indomies* tarkoitti sellaista henkilöä, joka ennusti, tiesi asioita ja paransi lukujen avulla. Tietäjä rinnastui myös *taikuriin*, ja toisaalta puoskariin sekä noitaan.⁵⁹⁸ Tietäjä oli nimensä mukaisesti henkilö, joka tiesi tai osasi erityisiä keinoja, joilla voitiin vaikuttaa ihmisten terveyteen. Toisaalta erilaisia nimityksiä, kuten näkijä, arpoja, myrrys- ja intomies, käytettiin, joiden avulla määriteltiin sitä, mikä oli kunkin tietäjän erityistaito. Keskeistä kuitenkin eri nimityksissä on se, että tietäjän käsitettiin olevan laajemmin kansanlääkinnän ja -parannuksen kanssa toimiva henkilö erityistaidoistaan riippumatta.⁵⁹⁹ Tietäjän rooli yhteisössä oli keskeinen, sillä parannuksen ohella hän suojeli ja toimi välittäjänä yhteisön jäsenten erilaisissa elämäntilanteissa. Niin naiset kuin miehetkin toimivat tietäjinä: naiset etenkin kotitalouteen liittyvien ja miehet kotitalouden ulkopuolisten ja luontoon liittyvien riittien asiantuntijoina. Suurelta osin tietäjien on kuitenkin havaittu olleen miehiä, minkä vuoksi tietäjälaitoksen perinteitä on pidetty miehisinä.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ Eilola 2003 56, 58–59, 72–73, 77, 98, 179; Nenonen 1992, 50–58, 387; Toivo 2008, 131–132; 2012, 143; 2014,102; Impola 2015, 51–88. Vrt. Tittonen 2007, 99–138. Tietäjälaitos oli perinteentutkijoiden mukaan voimissaan etenkin itäisessä Suomessa vielä 1800-luvulla. Tietäjistä kattavasti Siikala 1999. Ks. myös Stark 2006; Ekstaasitekniikoilla tarkoitetaan shamaanien ja tietäjien kykyä vaipua transsiin, eli ”langeta loveen”, jolloin tietäjä / shamaani teki sielumatkan tuonpuoleiseen esimerkiksi parannuksen etsimiseksi. Sarmela 2007, 38–40, 279–378.

⁵⁹⁶ Eilola 2003, 98; Lahti 2013; Impola 2015, 51–88. Tietäjistä ja kansanparantajista 1900-luvulla ks. esim. Pänkäläinen 1938; Kopponen 1973; 1976; Issakainen 2012.

⁵⁹⁷ Ks. esim. Siikala 1999; Stark 2006, 2007.

⁵⁹⁸ Ganander 1786 (1997), 942, 978. Ks. myös Ganander 1789 (1984), 20–21, 62, 90.

⁵⁹⁹ Siikala 1999, 72; Stark 2006, 45. Ks. myös Honko 1960, 86–87, 90. Kansanparantajan toimi oli hyvin lähellä tietäjän toimenkuvaa. Laura Stark (2006, 317, 324) huomauttaa, etteivät kaikki kansanparantajat suinkaan olleet tietäjiä. Stark erottelee tietäjät ja kansanparantajat toisistaan aikalaisten käsitysten mukaisesti: tietäjiin liitettiin erilaisien maagisten keinojen käyttö, kun taas parantajat hyödynsivät erilaisia voiteita ja yrttejä. Tässä työssä tietäjiä ja parantajia ei sinällään erotella toisistaan, sillä huomio on tietäjälaitoksen merkityksessä taikuuden harjoittajien sukupuoleen vaikuttavana tekijänä.

⁶⁰⁰ Siikala 1999, 71–76; Stark 2006, 45, 286–291; Sarmela 2007, 38–40, 281–285. Ks. myös Harner 1990; Pentikäinen 1995.

Tuomiokirjoissa käytettiin joissain tapauksissa tietäjän tavoin toimineesta taikojasta termiä *signare*.⁶⁰¹ Lähimmin tietäjiin viittaava termi oli *de kloka*, joka tarkoittaa tietäjiä.⁶⁰² Yhdessä tapauksessa eräs taikuudella parantanut mies viit-tasi kyseisellä termillä muun muassa itseensä halutessaan, ettei hänen hoita-maansa miestä tullut muiden tietäjien hoitaa.⁶⁰³ Lisäksi yhdessä tapauksessa tulee esille tietäjien erityistaitoihin liittyvä nimitys: *Näkiät*. Tähän selvännäki-juuden ja ennustamisen⁶⁰⁴ erikoistaitoon yhdistettyä miestä ja erästä vaimoa epäiltiin pahoin palaneen miehen parantamisesta taikuuden avulla. Tapaus on poikkeuksellinen, sillä se on ainoa, jossa myös naiseen viitataan termillä *signare*, joka tarkoittaa miestaikojaa.⁶⁰⁵

Tietäjät ja parantajat toimivat paikallisyhteisöissään eräänlaisina riittieks-pertteinä, joiden puoleen käännettiin elämän erilaisissa kriisitilanteissa. Tietäjän taidot omaavilla ihmisillä oli usein hallussaan (yliluonnollista) tietoutta, jonka avulla he pystyivät muun muassa selvittämään varkaita tai parantamaan saira-uksia, ja jota tietoutta muilla ei ollut. Heidän apuunsa turvaututtiin vielä 1800- ja 1900-luvullakin, lääketieteen kehityksestä ja piirilääkäritoiminnan tehostumi-sesta huolimatta. Lääkärikunnan taholla kansanparantajien ja tietäjien apuun turvautumista ei katsottu hyvällä. Lääkärit kokivat parantajien tunkeutuvan heidän alueelleen ja toisaalta saattavan vahingoittaa potilaita osaamattomuudellaan.⁶⁰⁶ Eräässä tapauksessa taikuudesta syytetty mies oli joitain vuosia ai-emmin leikannut jonkin kasvannaisen pois kahden sisaruksen kaulasta. Toinen heistä kuitenkin menehtyi, mikä johtui ruumiin tarkastaneen käskynhaltijan mukaan siitä, että jokin verisuoni ("*puls*") oli puhjennut operaation aikana ja nainen oli vuotanut kuiviin.⁶⁰⁷ Tietäjien ja parantajien on katsottu toimineen välittäjinä niin tämän- kuin tuonpuoleisen välillä, mutta myös ihmisten sosiaa-listen suhteiden kohdalla. Jari Eilola on korostanut tietäjien toimineen sosiaali-sen tiedon varassa. Se tarkoitti sitä, että epäilykset jonkun henkilön tekemistä noitakonsteista saattoivat vahvistua tietäjän kertoessa kyseisen henkilön teoista.

⁶⁰¹ Anna Henrikintytärtä syytettiin neuvon hakemisesta taikojalta. Hän sai 5 taalerin sakot. JyMA VHO designaatioluttelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Poh-janmaan lääni no. 17;

⁶⁰² SAOB:n mukaan sana *klok* tarkoittaa paitsi viisasta ja tavallista suurempaa tietoutta jostain asiasta, myös ihmistä, joka käytti tavanomaisuudesta poikkeavaa tietouttaan muun muassa parantamiseen ja varastetun palauttamiseen. Usein tämä tietous yh-distettiin taikuuteen. SAOB: hakusana *klok*. Sanaa käytettiin tässä merkityksessä jo 1600-luvulla. Vanhemmissa sanakirjoissa tietäjä rinnastettiin ennustajaan (*spåman*). Sana *klok* ilmenee tietäjäukon (*kloggubbe*) yhteydessä. Cannelin 1920, 645. Ks. myös Oja L 1999, 153–154; 2005; Impola 2015, 52.

⁶⁰³ "... Jag kommer icke de andra kloka må läka och förbinda ...". JyMA Saarijärven tk 1793 I Cg 1; Ks. myös Lahti 2013, 105.

⁶⁰⁴ Siikala 1999, 71.

⁶⁰⁵ Syytetyt kertoivat hoitaneensa sairasta ainoastaan erilaisin voitein ja heidät vapautet-tiin todisteiden puuttuessa. VMA VHO Alistusaktit Ece 7.

⁶⁰⁶ Esim. Ling 2004, 232–234; Koskivirta 2009; Kontturi 2013, 16–21. Ks. myös Honko 1994; Lahti 2013, 93; Impola 2015, 62.

⁶⁰⁷ Pöytäkirjoissa leikkaustilanteesta käytetään nimitystä kirurginen operatio ("*qhirur-gist operation*"). Kasvannaisen sanottiin olevan yleinen joissain Karjalan läheisen rajan pitäjissä. Naisen kuolemantuottamuksesta syytetty Olavi Karvinen kuitenkin meneh-tyi vankilassa. VMA VHO alistusaktit Ece 42.

Tällöin tietäjien on katsottu hyödyntäneen yhteisössä ennalta vallinnutta epäilystä tai tietoa, osoittaakseen ne todeksi.⁶⁰⁸

Suomalaisissa noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä on jo aikaisemmin havaittu tietäjälaitoksen perinteiden mukaisia taikatapoja ja riittejä. Loitsusto ja mekaaniset riitit olivat hyvin samankaltaisia niiden kanssa, mitä tiedetään 1800- ja 1900-luvulta kerätystä, tietäjiin liittyvästä, perinneaineistosta. Tietäjälaitoksen vaikutus näkyy yksistään jo siinä, että taikuustapauksissa on mainintoja tietäjinä ja parantajina toimineista henkilöistä. Jotkut taikoijat, kuten saarijärveläinen uudisasukas Pauli Saarialho, jopa tituleerasivat itseään tietäjiksi tai levittivät tietoa osaamistaan konsteista⁶⁰⁹ tai pitivät itseään lääkäreinä⁶¹⁰. Tietäjän, taikojan tai noidan taitojaan mainostaneet miehet, kuten sokea loismies Henri Juntunen ja Pauli Saarialho kuuluvat selvästi tähän ryhmään. Toisaalta huhun levittäminen noidan tai taikojan taitojen osaamisesta saattoi olla keino huijata ihmisiä. Eräskin mies väitti osaavansa taikuuden avulla hankkia takaisin varastettua omaisuutta. Tarvittavan riitin suorittamisen jälkeen kuitenkin selvisi, että mies itse oli tehnyt kyseessä olleen varkauden.⁶¹¹ Esivalta piti tietäjiin ja lääkäreinä itseään pitäviin henkilöihin turvautuvia ihmisiä yksinkertaisina. Oikeudessa saatettiin todeta tietäjien huijaavan yksinkertaisia ihmisiä⁶¹² tai heidän apuunsa turvautuneiden henkilöiden todettiin olevan yksinkertaisia⁶¹³. Toteamukset ovat mielenkiintoisia, sillä ne kuvastavat oikeuden toimijoiden näkemyksiä rahvaasta.

Tietäjiin liittyvien mainintojen lisäksi tapauksista löytyy tietäjälaitoksen perinteitä: käytetyt riitit sisältävät elementtejä, joita suomalaiset tietäjät ja jopa shamaanit ovat hyödyntäneet ollessaan tekemisissä tuonpuoleisen kanssa. Jotkut taikoijat pyysivät tietäjien tavoin palkkiota toimistaan paloviinan tai viljan muodossa⁶¹⁴. Lisäksi syntyloitsujen⁶¹⁵, taikojen tekeminen esimerkiksi taudin

⁶⁰⁸ Eilola 2003, 77–79, 83–85. Ks. myös Honko 1960, 96–99; Siikala 1999; Stark 2006, 190–193. Ks. taikojien yhteisösuhteesta Lahti 2013. Vrt. Davies 2003, 3–4, joka havaitsi Britannianssa tietäjien tietotaidon aiheuttaneen taikojen tekijöihin kohdistuneita väkivaltaisuksia.

⁶⁰⁹ JyMA Saarijärven tk 1793 I Cg 1; Ks. myös Lahti 2013, 105.

⁶¹⁰ Kiantalainen taikoja Henri Juntunen piti itseään lääkärinä (*...utgifvitt sig för läkare...*). OMA Paltamo tk 1760 Kajaani:8 428v.–429v.; sk 1760 Kajaani:8 568–570v., 578v.–582v.; tk 1761 Kajaani:9 12–13v., 14–16, 19–21v., 22–24.

⁶¹¹ Muitakin rikoksia käsittäneessä tapauksessa torppari Erkki Ingman sai sakot murto-varkaudesta ja taikuuden harjoittamisesta. JyMA VHO designaatioluettelot ja pää-töstaltiot 1788 (mikrofilmi ES4472) Vaasan lääni no.5

⁶¹² OMA Paltamo tk 1760 Kajaani:8 428v.–429v.; sk 1760 Kajaani:8 568–570v., 578v.–582v.; tk 1761 Kajaani:9 12–13v., 14–16, 19–21v., 22–24.

⁶¹³ VMA VHO alistusaktit Ece 42.

⁶¹⁴ OMA Paltamo tk 1760 Kajaani:8 428v.–429v.; sk 1760 Kajaani:8 568–570v., 578v.–582v.; tk 1761 Kajaani:9 12–13v., 14–16, 19–21v., 22–24.

⁶¹⁵ Raudan sanat -syntyloitsun käyttäminen raudan aiheuttamien haavojen parantamisessa kirjattiin tuomiokirjaan suomeksi: *”O sinua rauta raucka, et se silloin suuri ollut, etkä suuri etkä varma, et cowan corjacan, ruin on ruokittu ruostehella, joutettu hewoisen cusista, wetelästä wellottuna, jocos suhki sukeut, jocos casvoit carciani, runsas weistit weicoas, lastuisit emoisi lasta, sucaisi suin pitelit, hywoin tehnijt cuin on pannut, te paremmin cuin parannat. veri seiso cuin seinä, ahu aldo cuin aita, cuins et muulla tuckiumme, sit sun mulda tuckicon”*. OMA Liminka tk 1757 Oulu 184: 33. Ks. myös Matikanen 2002, 48; Kuronen 2009, 61–63. Syntyloitsujen on katsottu olleen vanhempaa, shama-

aiheuttaneella paikalla ja erilaisten riittien hyödyntäminen kertoo pitkäkestoisesta mentaalaisesta rakenteesta, joka ylläpiti tietäjälaitoksen perinteitä.⁶¹⁶

Kuitenkaan tietäjäys ja tietäjälaitoksen perinteet eivät selitä sitä, miksi suurin osa taikuutta harjoittavista miehistä oli niin sanotusti tavallisia miehiä. Vaikka taikateoissa ja rituaaleissa on havaittavissa viitteitä tietäjälaitoksen perinteisiin, taikovat miehet eivät suinkaan kaikki olleet tietäjiä. Muutamat miehet, kuten loinen Grels Kuivalainen tai kiantalainen Henri Juntunen, olivat omassa paikallisyhteisössään tunnettuja taikoja, jopa tietäjiä, jotka auttoivat yhteisönsä jäseniä erilaisissa ongelmatilanteissa.⁶¹⁷ Pääosa taikoista oli tavallisia talonpoikia, jotka hakivat taikuuden avulla yliluonnollisten toimijoiden apua erilaisissa tilanteissa. Käytettyjä taikoja kerrottiinkin kuullun muilta henkilöiltä tai viitattiin yleiseen tietoon johonkin vaivaan tai ongelmaan vaikuttavista konsteista. Tietäjien osaamia riittejä saattoi kuka tahansa käyttää hallitsemalla mekaanisesti riitit ja loitsut. Väkeä omaavien tietäjien luokse menttiin, kun tarvittiin voimakkaampaa apua.⁶¹⁸

Arvioin tässä yhteydessä tietäjälaitoksen vaikutusta 1700-luvun taikuus-oikeudenkäynneissä suhteessa taikuudesta syytettyjen sosiaaliseen statukseen. Raisa Maria Toivon mukaan tietäjälaitoksen yhdistäminen suomalaisiin (mies)noitiin on ongelmallista. Hän toteaa, että 1600-luvulla ei näy tietäjiä käräjillä syytettyinä, kun taas 1800–1900-lukujen kansanperinteestä löytyy tietäjistä runsaasti materiaalia. Toivo perustelee tietäjien puuttumista 1600-luvun käräjiltä sillä, että kyseisellä vuosisadalla alemmien sosiaaliryhmien asiat käsiteltiin useimmiten oikeussalin ulkopuolella. Hiljalleen myös näiden sosiaaliryhmien tapaukset tulivat käräjien käsittelyyn. Tietäjien tiedettiin olleen 1800-luvulla useimmiten alemmista sosiaaliryhmistä, kuten loisia tai irtolaisia. Toivo jatkaa, että aineiston vinoutuma on vaikuttanut siihen, että tietäjät vaikuttavat hävinneen noituus- ja taikuuskäräjiltä ennen kansanperinteen keruun kultakautta 1800-luvulla. Toisaalta Toivo näkee, että tietäjien voimakas esiintulo kansanperinteen keruun yhteydessä liittyi myös kansallisromanttisen liikkeen pyrkimykseen löytää suomalaista kulttuuriperintöä.⁶¹⁹

---

nismista kumpuavaa suomalaista loitsuperinnettä. Ilmiöön uskottiin voitavan vaikuttaa tuntemalla sen myyttinen alkuperä eli synty. Raudan sanat -loitsulla voitiin vaikuttaa raudan aiheuttamiin tauteihin. Virtanen Leea 1988, 245–247; Siikala 1999, 77–82.

⁶¹⁶ Mentaalisen rakenteen pitkäkestoisuudesta Siikala 1999, 42–53, 272–283.

⁶¹⁷ Henri Juntunen: OMA Paltamo tk 1760 Kajaani:8 428v.–429v.; sk 1760 Kajaani:8 568–570v., 578v.–582v.; tk 1761 Kajaani:9 12–13v., 14–16, 19–21v., 22–24. Grels Kuivalainen: JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1783 (mikrofilmi ES4468) Oulu ja Kuopio no. 123; 1787 (mikrofilmi ES4471) Oulu ja Kuopio no.29. Ks. myös Lahti 2013.

⁶¹⁸ Sarmela 2007, 38–40; Siikala 1999, 55–68.

⁶¹⁹ Toivon (2012, 142–144) mukaan oikeudellisessa lähteessä tulee esiin tiettyjen sosiaaliryhmien intressit, minkä vuoksi aineisto näyttää olevan vinoutunut etenkin alemmien sosiaaliryhmien kohdalla. Tiina Miittisen (2012, 106–107) mukaan tilattomat ja muut maata omistamattomat henkilöt, kuten naimattomat naiset, eivät esiintyneet oikeudessa tai virallisissa asiakirjoissa paljoakaan 1600-luvulla. Tässä oli taustalla niin kirjaamistavat – kirjuri saattoi jättää tarkoituksella tittelin tai patronyymin pois – kuin kirjureiden tekemä valikointi, jolloin Miittisen mukaan esimerkiksi renovoiduista

Näkemyks on poikkeava muusta suomalaisesta tutkimuskirjallisuudesta. Tietäjien asemaa osana noituusoikeudenkäynntejä ovat käsitelleet myös Marko Nenonen ja Jari Eilola. Nenosen mukaan esivalta ilmiantoi juuri alempia sosiaaliryhmiä, eikä näiden ilmiantojen taustalla näy eksplisiittisesti, että kaikki olisivat olleet tietäjiä. Toisaalta taas hänen tutkimuksensa oikeudenkäyntien perusteella kyse ei ollut minkäänlaisista tietäjävainoista, sillä oikeuden toimijoita ei suuressi kiinnostanut se, oliko vastaaja taikoja tai tietäjä ammatiltaan. Nenonen korostaa pikemminkin sitä, että tietäjät ja muut laajemman noidan maineen omaavat henkilöt tulivat oikeuteen silloin, kun heidän toimensa tulivat esivallan tietoon tai aiheuttivat pahennusta yhteisön jäsenten keskuudessa esimerkiksi erilaisten vahingontekojen kautta.⁶²⁰ Noitien maine karttui pitkän ajan kuluessa. Taustalla saattoivat olla suvun tai perheen maine noitina tai pitkään yhteisössä vallinneet huhut ja epäilykset noidan taidoista. Nämä huhut saattoivat joskus manifestoitua noituussyytteinä.⁶²¹

Jari Eilolan mukaan tietäjien repertuaarin omaavia ihmisiä syytettiin noituusoikeudenkäynneissä jo 1600-luvulla. Tietäjyyteen liittyvä laaja tietämys muun muassa tuonpuoleiseen liittyvistä asioista näkyy muutamissa hänen tutkimuksissaan tapauksissa. Eilola onkin tarkastellut laajemmin tietäjien ja parantajien merkitystä yhteisön sosiaalisen tilanteen kannalta: tietäjät omasivat yhteisöstään tietoa, jota manipuloimalla voitiin vaikuttaa sosiaalisiin tilanteisiin. Esimerkiksi varkaan selvittäminen oli keino selvittää yhteisössä vallinneita sosiaalisia ristiriitoja. Tietäjiin suhtautuminen oli kuitenkin ambivalenttia, sillä ihmiset uskoivat heidän kykenevän niin hyvään kuin pahaan.⁶²²

Toisaalta Linda Ojan tulokset 1600- ja 1700-luvun Ruotsista korostavat tietäjien joutuneen tietyllä tasolla esivallan silmätikuksi. Suomalaisessa kansanperinteessä tietäjät ja parantajat on nähty lähes yksinomaan hyvinä, luotettavina henkilöinä, jonka vastakohta noita oli. Tietäjät eivät tehneet toisille ihmisille paha.⁶²³ Tämä suhtautumistapa välittyy myös 1700-luvun jälkipuoliskon taikuustapauksista: tietäjien apuun turvauduttiin eikä heitä laajalti syytetty, mikä seuraavassa esitettävä tietäjiksi luonnehdittujen henkilöiden määrä jo osoittaa. Ojan näkemys tulee ilmi niissä tapauksissa, joissa taikoja pidettiin huijareina. Väkeä huijaavia tietäjiä ja taikoja pidettiin luultavasti muita vaarallisempina. Nämä yksittäistapaukset eivät kuitenkaan anna aihetta olettaa, että paikal-

---

tuomiokirjoista jätettiin pois vähäpätöisempiä oikeustapauksia. Ks. myös Toivo 2008, 131–132.

⁶²⁰ Nenonen 1992, 159–163, 214–215.

⁶²¹ Eilola 2003, 256–302. Myös Impola 2015.

⁶²² Eilola 2003, 72, 77–83. Ks. myös Impola (2015) joka käsittelee tutkielmassaan Ylä-Satakunnasta tietäjiksi ja parantajiksi katsottujen henkilöiden oikeudenkäynntejä hyvin samankaltaisella otteella kuin Eilola ja Nenonen (1992). Savon ja Pohjois-Karjalan tuomiokirja-aineistoa ei ole systemaattisesti tutkittu, miksi kuva tietäjien roolista 1600-luvun noituus- ja taikuusoikeudenkäynneissä on vajavainen. Näiltä alueilta puuttuu Tuomiokirjakortiston tapainen hakemisto (esim. Nenonen 1992, 23–28; Kietäväinen-Sirén 2015, 26–28). Kuitenkin joitain tietäjiin / parantajiin viittavia tapauksia on esimerkiksi Savosta löydetty. Kuronen 2009, 60–68.

⁶²³ Oja L 1999, 153–154, 165, 184–185; Sarmela 2007, 283.

lisyhteisöjen luotettuihin auttajiin olisi Suomessa kiinnitetty samassa määrin huomiota kuin Ruotsissa.

Kaikki tuomiokirjoissa esiintyvät, yhteisönsä luotetuksi tietäjäksi luokiteltavissa olevat henkilöt olivat miehiä. Vaikka suomalaisen perinteenkeruun perusteella tiedetään myös naistietäjistä, yksikään lähteissäni esiintyvistä naisista ei toiminut tunnetun tietäjän tavoin. Muualla Euroopassakin tiedetään naisten toimineen tietäjinä.⁶²⁴ Tietäjälaitoksen perinteiden jatkuvuuden voi nähdä osaltaan vaikuttaneen taikuuden harjoittajien sukupuoleen. Kuten väen käsitteen määrittelyn yhteydessä toin esille, tietäjät tai muut tarpeeksi voimakkaat taikojat saattoivat käyttää erilaisia väkiä maagisissa rituaaleissaan apuna. Miesten käsitettiin useimmiten olevan voimakkaampia vaaralliseksi koettujen väkien, kuten vainajien, avun hankkimisessa, sillä miesten uskottiin omaavan kovemman *luonnon* eli ihmisessä itsessään olevan dynamistisen voiman.⁶²⁵ Nämä käsitykset välittyvät etenkin hautausmaataikuustapauksista, joissa lähes yksinomaan miehet olivat taikojina. Tietäjien ja taikojien miehisyys liittyi shamanismin miehisyteen ja kansaomaisiin käsityksiin miesten luonnosta.

Tutkimuskauden taikusoikeudenkäynneissä syytetyistä noin puolet oli tilattomia, palkollisia tai irtolaisia, joista tuli suurin osa tietäjiksi katsotuista syytetyistä. Syytetyistä noin kymmenkunta oli niin sanotusti tunnettuja tietäjiä tai taikojia: mukaan mahtuivat muun muassa loinen, renki, torppari, irtolainen, mutta myös talonpoika ja uudisasukas. Heihin lukeutuvat niin itseään tietäjänä tai parantajana pitäneet kuin taikuudella parantamisesta tunnetut henkilöt.⁶²⁶ Useimmiten syytteen esittäjä oli virkamies.

Tietäjien ja tunnettujen taikojien löytämiseksi tapauksista on etsitty viitteitä luotettuna tietäjänä tai taikojana toimimisesta. Esimerkiksi papintodistuksessa mainittiin renki Antti Raution olleen tunnettu taikuuden harjoittamisestaan.⁶²⁷ Kaikkien taikojien kohdalla ei kuitenkaan voi aukottomasti päätellä tapauskuvauksesta, oliko taikojia laajemman repertuaarin hallitseva tietäjä. Esimerkiksi hautausmaalta otetuista esineistä kootun taikapussin hallussapito ei välttämättä kerro suoraan osasiko kyseinen torppari muitakin taitoja⁶²⁸, vaikka kansanperinnettä koskevissa tutkimuksissa taikapussin on katsottu olleen

⁶²⁴ Esim. Siikala 1999, 71–76; Davies 2003. Ks. myös luku 3.4. Poikkeuksena on aiemmin käsitelty Margareta Christholmin tapaus, missä naisen tiedettiin toimineen lasaretissa oppimiensa taitojen avulla esimerkiksi poikki menneen luun parantamiseksi. VMA Närpiö sk 1799 C 9 a 13 § 155, 212 (ei sivunumeroita). Margaretan ei kuitenkaan todettu taikoneen eikä hänen toimiensa kuvauksesta ilmene hänen toimineen maagisia keinoja käyttäneen tietäjän tavoin.

⁶²⁵ Koski 2011, 221–222; *luonnosta* Stark-Arola 2002, 74–76; Stark 2006, 257–262, 265, 284–285.

⁶²⁶ Laskelma kattaa vain selkeimmät tapaukset. Tuomiokirjoissa on useita henkilöitä, joiden kohdalla on epävarmaa, toimiko kyseinen henkilö laajemmalti yhteisönsä hyväksi tietäjän/parantajan/taikojan ominaisuudessa. Myös Ruotsissa tietäjät olivat pääosin alemmista sosiaaliryhmistä, mutta talonpoikiakin joukkoon mahtui. Oja L 1999, 153–154, 165, 320. Tässä on myös huomioitava aineiston puutteet, mikä voi vaikuttaa tietäjiksi/taikojiksi laskettavien henkilöiden todelliseen määrään.

⁶²⁷ OMA Paltamo sk 1763 Kajaani 10: 302–305v.

⁶²⁸ JoMA Leppävirta sk 1778 C III a 10: 12–14v.; tk 1779 C III a 10: 149–150v.

juuri tietäjän apuväline⁶²⁹. Toisaalta useita kertoja taikuudesta syytettynä olleet henkilöt, kuten renki Hannu Tikka⁶³⁰, ovat joissakin tapauksissa luokiteltavissa yhteisössään tunnetuksi taikojaksi. Taikuussyytösten suuri määrä ei kuitenkaan todista siitä, että Tikkaan ja muihin olisi luotettu, ja että heidän apuunsa olisi epäröimättä turvaututtu kriisitilanteissa. Tällaisissa tapauksissa merkittävintä onkin tarkastella niitä tekijöitä, mitä henkilöön itseensä liitettiin. Tikan osaamisesta liikkui vahvoja huhuja, joiden perusteella muun muassa hänen emäntänsä tukeutui renkinsä apuun. Monissa tapauksissa toisia henkilöitä auttaneen taikuuden harjoittajan mahdollinen status tietäjänä tai taikojana jää kuitenkin hämärän peittoon eikä kaikkia taikuuden avulla auttaneita henkilöitä voi suoraan olettaa tunnetuiksi tietäjiksi tai taikojiksi. Viitteitä onkin etsittävä rivien välistä ja taikojien omista lausumista⁶³¹. Monen taikojan keinot olivat hyvin lähellä tietäjän osaamista, mutta pelkistä tuomiokirjaan kirjatusta konsteista on vaikea päätellä, osasiko tekijä muutakin, ja ennen kaikkea, luottiko yhteisö hänen apuunsa.

Tietäjän sosiaalinen asema ei sinällään vaikuta olleen merkittävä tekijä siinä syytettiinkö häntä taikuudesta tai noituudesta. Tietäjän sosiaalinen asema vaikuttaa muutenkin olleen toissijainen hänen luotettavuutensa arvioinnissa. Maine oli selvästi tärkeämpi peruste. Yhteisössään tunnetut tietäjät olivat toimillaan vahvistaneet käsityksiä siitä, että he todella osasivat auttaa. Folkloristi Lauri Honko on todennut tietäjän olleen ”todellinen tietäjä”: henkilö, joka tunsi yhteisönsä läpikotaisin, sen ihmiset, toimi välittäjänä tuonpuoleisen ja muiden niin sanotusti tavalliselle ihmiselle vaarallisten voimien kanssa. Voimakkaimpina pidettyjä tietäjiä kunnioitettiin juuri heidän osaamisensa vuoksi.⁶³² Lopulta tietäjän sosiaalisella asemalla ei ollut avuntarvitsijalle väliä, vaan hänen kokonaisosaamisellaan. Tietäjien sosiaalinen funktio yhteisön kriisitilanteiden selvittäjänä oli merkittävä. Tietäessä mielessä sosiaaliselta asemalta alhaisempina pidettyjä henkilöitä voitiin arvostaa yhteisössä korkeimmalle heidän taitojensa vuoksi.

⁶²⁹ Issakainen 2012, 5. Ks. myös Klemettinen 1997, 106–109.

⁶³⁰ Hannu Tikkaa vastaan nostettiin syytteet kolmen eri kihlakunnan alueella OMA Oulu ja Hailuoto sk 1760 Oulu 12: 250–257; tk 1761 Oulu 13: 173–180v; OMA Ii ja Pudasjärvi sk 1763 Kemi 71: 599–602; OMA Liminka tk 1766 Oulu 199: 86v.–90; sk 1766 Oulu 200: 180–186v; tk 1767 Oulu 201: 275; sk 1767 Oulu 202: 6–8. Katso myös Tittonen 2007, 1–2, 25, 29, 41, 69–72, 82–83, 106, 114, 130, 173; Lahti 2013, 102–103.

⁶³¹ Useista taikateoista syytetty viitasaarelainen irtolaismies Henrik Silander oli kertonut yhdelle todistajalle olevansa kaikkietävä olento, joka osaisi auttaa erilaisissa ongelmissa (*”...en allwetande warelse, som kunde hielpa andra menniskior i hwad omständigheter the tarfwade...”*). JyMA Viitasaari tk 1796 I Ca: 8; VMA VHO alustusaktit Ece 35. Tällaiset tapaukset ovat vaativia tulkita. Silanderin tapauksessa miehen apuun olivat monet ihmiset turvautuneet, jolloin hänen voisi olettaa toimineen eräänlaisena taikojana. Toisaalta nimismiehen toteamus miehestä kiertelevänä huijarina johtaa tulkinan kohti aikalaiselivallan näkemystä. Kovinkaan monesta tapauksesta ei näinkään selkeää kuvausta syytetyn toiminnasta tai ajattelumaailmasta ole saatavilla. Siksi kaikkia taikuudella auttaneita ei voi suoraan tulkita tietäjiksi tai taikojiksi. Vrt. Impola 2015, 53.

⁶³² Honko 1960, 86–87, sitaatti 99. Toisaalta pappeihin liitettiin samanlaisia ominaisuuksia kuin tietäjiin. Eilola 2003, 99–100.

Tietäjien, taikojien ja parantajien roolin vertailu 1600- ja 1700-luvun tuomiokirja-aineiston sekä 1800-luvulta alkaen kerätyn kansanperinteen välillä on haasteellista, sillä oikeudessa harvoin kuvattiin vastaajia suoraan tietäjään tai taikojaan viittaavilla termeillä. Noitaa ja tietäjää kuvaavat termit olivat ajallisesti ja paikallisesti erilaisia, eivätkä suomenkieliset termit vastanneet aina ruotsinkielisiä kuvauksia. Lisäksi tietäjiin viitattiin jo varhaisissa perinteenkeruissa eri osaamisalueita kuvaavin termein, ja kuvaten pikemminkin tietäjän voimia kuin tämän sosiaalista asemaa.⁶³³

Tietäjäyden merkitystä ei voi arvioida ainoastaan tietäjien sosiaalisen aseman tai myöhemmän ajan kansanperinteen esiin nostaman merkityksen kautta. Pikemminkin tietäjien näkymättömyys käräjillä kertoo paljon tietäjien merkityksestä yhteisön arjessa, sillä vaikka tuomiokirjoissa esiintyy viitteitä tietäjälaitoksesta, ei alan taitajia laajasti syytetty, toisin kuin Ruotsissa. Tästä syystä niin sanotusti tavallisten taikojien rooli korostuu oikeusistuimissa. Tietäjinä tai tietyn paikallisyhteisön luotettuna auttajana pidettyä taikoja ei välttämättä ilmiannettu lainkaan. Tietäjiin turvautuivat niin yhteisössä asuvat kuin sen ulkopuolelta tulevat henkilöt, sillä mainetta saaneiden tietäjien luokse saatettiin hakeutua pitkienkin matkojen takaa.⁶³⁴ Kulttuurihistorioitsija Pälvi Rantala on analysoinut ”omien poikkeavien” käsitteen avulla yhteisössä siedettyjen marginaalihenkilöiden asemaa. Tunnettuus ja maine vaikuttivat Rantalan mukaan poikkeusyksilöiden asemaan: heidän tekojaan saatettiin katsoa läpi sormien ja heitä suojeltiin ulkopuolisilta.⁶³⁵ Maineella oli merkitystä paitsi taikojien avun hakemisessa, myös heidän luotettavuutensa arvioinnissa. Auttaessaan yhteisönsä jäseniä, tietäjä tai tunnettu taikoja nautti tietynlaista suojaa yhteisönsä jäsenten keskuudessa. Jopa esivalta saattoi sietää pitkään taikojien toimia. Tässä mielessä tunnetut ja luotetut tietäjät ja taikoijat olivat ”omia poikkeavia”: heidän apuunsa turvauduttiin elämän erilaisissa tilanteissa ja heitä suojeltiin. Suurten laiminlyöntien tai hyvin paheksuttavien toimien myötä luotetut taikoijatkin saattoivat kuitenkin joutua käräjille niin rahvaan kuin esivallan toimesta.⁶³⁶

***

Tietäjälaitoksen vaikutusta suomalaiseen noituuden ja taikuuden harjoittamiseen ei voi vähätellä, vaikka varsinaisia tietäjiä tai shamaaneja näkyy käräjillä

⁶³³ Siikala 1999, 72; Eilola 2003, 58–59; Stark 2006, 177–180, 286–291; Sarmela 2007, 281–Issakainen 2012, 62; Impola 2015, 52, nootti 101.

⁶³⁴ Macfarlane 1970, 115–134; Ks. myös Issakainen 2012, 62–64; Kopponen 1973, 14, 19; Pänkäläinen 1938, 27. Ks. myös Kuronen 2009, 60–64, 66–67; Lahti 2013, 103–104; Impola 2015, 51–88.

⁶³⁵ Rantala tutkii kylähullujen asemaa paikallisyhteisössä. ”Omien poikkeavien” käsite tulee Erwin Goffmanin ajattelusta ja sillä tarkoitetaan yhteisön hyväksymiä poikkeusyksilöitä. Rantala 2003, 10, 65–69. Ks. myös Lahti 2013, 103.

⁶³⁶ Olen käsitellyt (Lahti 2013) teemaa paikallisyhteisön suhteesta tunnettuun taikojaan erillisessä artikkelissa. Vrt. myös Nenonen 1992, 163; Oja 1999, 153–154, 165; Impola 2015, 51–88.

vähän. Tutkimani taikoijat – olivat he sitten riittäksperttejä tai eivät – ylläpitivät suomalaisen tietäjälaitoksen perinteitä muun muassa hyödyntämällä riittitekniikoita ja loitsuja, jotka kumpusivat shamanistisista perinteistä saakka. Tapauksissa kuvatut riitit ja loitsut kertovat maailmankuvasta, joka heijasteli tietäjälaitoksen perinteitä. Tilaisuuden tullen lähes kuka tahansa saattoi suorittaa taian mekaanisesti, mutta tietyt taiat ja taikomispaidat saattoivat vaatia tietäjyyteen liittynyttä erikoisosaamista. Lopulta yhteisön hyväksymät taikoijat ja tietäjät nauttivat luottamusta, joka ulottui heidän suojaamiseensa jopa oikeudenkäynneiltä.

4.5 Oliko vain idän mies noita?

Taikuudesta syytettyjen miesten määrä oli niin idässä kuin lännessä huomattavasti suurempi kuin naisten (taulukko 7.). Tutkimusalueen läntisellä puoliskolla syytettiin 69 miestä (74 %) ja 18 naista (26 %) 51 tapauksessa. Tulos eroaa aiemman tutkimuksen havainnoista, sillä 1600-luvun suurten noitusprosessien aikaan läntisessä Suomessa naisten määrä syytetyistä oli yli puolet, kun ajallista vaihtelua ei oteta huomioon.⁶³⁷ Koko tutkimusalueen 54 kihlakunnasta ja kaupungista 27:ssä ei syytetty lainkaan naisia. Tässä ei ole havaittavissa mitään eroa idän ja lännen välillä, vaan miesten yliedustus oikeudenkäynneissä ja naisten puuttuminen taikuuskäräjiltä oli yleistä koko tutkimusalueella. Miesten yliedustus jatkuu suuremmitta muutoksitta tutkimusjakson läpi.

TAULUKKO 7 Taikuuden harjoittajien sukupuolijakauma itäisellä ja läntisellä tarkastelualueella.

	Länsi	Itä	Yhteensä
Miehiä	69	198	267
Naisia	18	30	48
Yhteensä	87	228	315

Lähde: Taikusoikeudenkäynnit 1754–1800. Ks. myös liite 1.

Läntisellä tutkimusalueella on kolme kihlakuntaa, joissa ei lainkaan syytetty miehiä: Isokyrö, Laihia ja Vähäkyrö. Lisäksi Vöyrillä ja Pietarsaaren raastuvan-oikeudessa syytettiin enemmän naisia kuin miehiä.⁶³⁸ Näissä kärjäkunnissa käsiteltiin yhteensä neljää taikuussyytöstä. Tapauksissa oli kyse lapsenmurhan

⁶³⁷ Heikkinen & Kervinen 1987, 277; Nenonen 1992, 359–366.

⁶³⁸ Näitä alueita ja niissä käsiteltyjä taikuustapauksia analysoidaan tarkemmin luvussa 4.2. Vöyrissä käsiteltiin yhteensä kolme tapausta, joissa kahdessa oli syytettynä nainen ja yhdessä mies.

tutkinnassa tunnustetusta taikateosta⁶³⁹, aviomiehen vaimoan vastaan esittämistä uskottomuus- ja taikuussyytöksistä⁶⁴⁰, tilallisen vaimon esittämistä perättömistä taikuus- ja kiroamissyytöksistä⁶⁴¹ sekä syytöksestä rakkaustaian tekemisestä⁶⁴². Kun alioikeuksien tuomiokirjat ovat tuhoutuneet eikä hovioikeuden aineistossakaan ole tapahtumakuvausta, taikateon yksityiskohdat jäävät peittoon. Lapsenmurhatapausta lukuun ottamatta naiset vapautettiin syytteistä todisteiden puuttuessa. Näiden kolmen kärjäkunnan lisäksi Pietarsaaren raastuvanoikeudessa sekä Vöyrissä naisia syytettiin enemmän kuin miehiä. Molemissa pietarsaarelaisissa tapauksissa oli kysymys rakkaustaikeudesta, ja Vöyrin jutuihin taikuusepäilyn aiheuttamasta pahoinpitelystä ja taikojan avun hakemisesta.⁶⁴³ Kaikki näillä alueilla tehdyt taiat liittyivät tavalla tai toisella naisten toimintapiiriin. Taikoja tehtiin kotitalouden sisällä tai siihen kohdistamalla, kuten vahingontekoepäilyksessä. Lapsenmurhatapaukseen ja taikojan avun hakemiseen liittyvät taikateot jäävät hämärän peittoon. Naisten suuremman määrän keskittyminen läntiselle alueelle ja kotitalouteen onkin suoraan verrattavissa tutkimustuloksiin 1600-luvun noituusosoikeudenkäynneistä.

Itäisellä alueella oli 123 tapausta, joissa syytettiin yhteensä 198 miestä (87 %) ja 30 (13 %) naista. Idässä dominoi mies, mutta suhteessa länteen hieman voimakkaammin. Itä-Suomen tulokset vastaavat tutkijoiden aikaisempaa käsitystä noituuden ja taikuuden harjoittajien sukupuolijakaumasta jo 1600-

⁶³⁹ Rengin vaimo Susanna Laurintytär tuomittiin alioikeudessa kuolemaan lapsenmurhasta, syytteen esitti piika Liisa Antintytär. Hovioikeudessa Susannan tuomio muutettiin piiskaustuomioksi, kirkkorangaistukseksi ja elinkautiseksi kuritushuoneessa. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no. 53.

⁶⁴⁰ Tilallisen vaimo Maria Mikaelintytär vapautettiin miehensä esittämistä syytteistä. Hänen miehensä Jonas Jaakopinpoika Båddo sai sakot perättömästä syytöksestä, joutui pyytämään vaimoltaan julkisesti anteeksi sekä palaamaan hänen luokseen ja elämään kristillisessä avioliitossa. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1791 (mikrofilmi ES4475) Vaasan lääni no. 38.

⁶⁴¹ Tilallisen vaimo Margareta Matintytär tuomittiin sakkoihin perättömistä syytöksistä. Hänen ilmiantamansa tilallisen vaimo Venla Mikaelintytär vapautettiin syytteistä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1756 (mikrofilmi ES4447) Pohjanmaan lääni no. 103.

⁶⁴² Irtolaisnainen (naishenkilö) Susanna Simontytär vapautettiin häntä vastaan esitetystä syytteestä. Täydennysmies Matti Henrikinpoika sai sakot perättömästä syytteestä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1771 (mikrofilmi ES4457) Pohjanmaan lääni no.94.

⁶⁴³ Piika Susanna Matintyttären tapaus VMA Pietarsaaren RO 1770 Cb:16 s. 75–78, 79–89; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1770 (mikrofilmi ES4456) Pohjanmaan lääni no. 47; sekä Maria Hannuntytär Perthällanin tapaus VMA Pietarsaaren RO 1782 Cb:20 § 62, 67; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1782 (mikrofilmi ES4466) Vaasan lääni no. 51; Taikuudesta epäilty Margareta Simontytär syytti oikeudessa Gustaf Gräggiä pahoinpitelystä. Grägg kertoi oikeudessa lyöneensä Margaretaa, koska oli epäillyt naisen piilottaneen possun sisälmyksiä hänen heinälatoonsa taikuuden harjoittamiseksi. Margareta vapautettiin taikuussyytteestä. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no. 62. Tapausta käsitelty myös luvussa 3.1.2.; Anna Henrikintytär sai sakot taikojan avun hakemisesta. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1764 (mikrofilmi ES4452) Pohjanmaan lääni no. 17.

luvulla.⁶⁴⁴ Pääasiassa läntiseen Suomeen – Ahvenanmaa, Pohjanmaan rannikkoalueet – keskittyneessä tutkimuksessa naisten määrän on havaittu olleen ajoittain suurempi. Toisaalta tapausten määrän on arvioitu olleen läntisillä alueilla suurempi kuin idässä.⁶⁴⁵ Tässä on kuitenkin muistettava alueellisessa jaotelussa tekemäni erot. Laajempi itäinen alue luonnollisesti korostaa miesten suurta määrää syytetyinä. Itse taikateoissa ei merkittävää eroa ole, sillä itäisellä alueella miehet tekivät noituus- ja taikatekoja niin hyvässä kuin pahassa tarkoituksessa.

Itäisessä Suomessa ei ollut alueita, joilla ei olisi lainkaan syytetty miehiä, ja ainoastaan Kerimäellä naisia syytettiin useammin. Kerimäen kahdesta taikuustapauksesta oli vain mies syytteessä ja toisessa kahta naista syytettiin miehen opastamisesta taikuuden harjoittamiseen.⁶⁴⁶ Naissyytettyjen suurempi osuus niin Kerimäellä kuin läntiseen alueeseen kuuluvissa Pietarsaassa ja Vöyrillä johtuu osittain siitä, että naiset olivat osallisuutensa vuoksi enemmistönä. Myös tapausten pieni määrä etenkin Kerimäen kohdalla vinouttaa miesten ja naisten osuuksien tarkastelua. Näillä kolmella alueella naisten suurempi määrä tapauksissa ei välttämättä osoita, että naisilla olisi ollut suurempi merkitys taikuuden harjoittajina. Osallisuuden myötä naisten tekemissä taioissa läntisellä alueella naisten määrä liittyi naisten toimintapiiriin. Pietarsaassa käsitellyt rakkaus-taikuustapaukset liittyivät kotitalouden piirissä harjoitettuun taikuuteen ja sitä kautta myös osalliset olivat naisia. Kerimäen tapauksessa taustalla oli mahdollisesti osapuolten välinen varkausepäilystä johtunut kiista, jonka myötä myös epäilty taikuuden harjoittaminen tuotiin oikeuteen.

Koko tutkimusalueella miesten taikatavat olivat samankaltaisia ja samoista syistä tehtyjä. Vainajiin liittyvien käsitysten ja käsittelytapojen eroista⁶⁴⁷ huolimatta esimerkiksi varastetun takaisin saamiseksi käytiin hautausmaalla tai kirkossa hakemassa apua niin idässä kuin lännessä. Lisäksi ylipäätään samankaltaisia taikoja tehtiin eri puolilla tutkimusaluetta. Suomen 1600-luvun miesnoitiin verrattuna hyvää tarkoittava taikuus oli pääosassa miesten harjoittamaa taikuutta. Vivahde-eroja itse riiteissä on havaittavissa, mutta taustalla oleva maailmankuva ja käsitykset olivat yhtäläisiä: etenkin uskomukset kuolleiden voiman valjastamisesta taikojan avuksi tulevat tapauksista ilmi niin idässä kuin lännessä.

Miesten harjoittama taikuus liittyi miehiseen toimintakenttään ympäri Suomea. Vahingoittavia taikojakin tehtiin, mutta ei samassa määrin kuin hyvää tarkoittavia. Tässä tulokseni vertautuvat Marko Nenosen ja Per Sörlinin näkemuksiin siitä, että miesten määrä alkoi kasvaa voimakkaasti 1600-luvun jälkeen.

⁶⁴⁴ Nenonen 1992; 1995; Katajala 2005, 170–174; Kuronen 2009, 78, 88, 111 (taulukot 1-3). Vrt. Heikkinen & Kervinen, 1987 278.

⁶⁴⁵ Heikkinen 1969, esim. 254, 302; Heikkinen & Kervinen 1987, 277; Nenonen 1992, 109–112; Eilola 2003; Toivo 2008. Vrt. Ylikangas 1999, 146–148.

⁶⁴⁶ Kerimäeltä ei ole säilynyt alioikeuden tuomiokirjoja. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 22; VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1777 (mikrofilmi ES4462) Oulun ja Kuopion lääni no.16.

⁶⁴⁷ Vainajakäsitysten eroista ks. Sarmela 2007; Koski 2011. Ks. myös Tittonen 2008, 8-10.

Tendenssi jatkui myös tutkimuskaudella. Noituudesta ja taikuudesta syytettyjen naisten osuus alkoi aikaisemman tutkimuksen mukaan vähentyä koko Suomessa 1600-luvun lopulla.⁶⁴⁸ Kehitys jatkui 1700-luvulla kauttaaltaan koko tutkimusalueella. Tämä johtui osittain 1600-luvun lopulla tapahtuneista noituus- ja taikuustapausten määrän muutoksista. Taikuustapausten määrä kasvoi hiljalleen lähestyttäessä vuosisadan vaihdetta. Syynä oli se, että esivalta alkoi entistä enemmän kiinnittää huomiota taikauskoksi katsottujen kansanomaisen taikakeinojen käyttöön. Vuoden 1734 laki vahvisti entisestään aikaisempaa käytäntöä, minkä seurauksena myös syytettyjen sukupuolijakaumassa tapahtui muutoksia. Vaikka aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu naisten joutuneen syytettyjen penkille useammin hyvää tarkoittavasta taikuudesta kuin vahingoittavasta noituudesta, miesten osuus kasvoi 1600-luvun lopulla taikuudesta syytettyjen joukossa. Ilmiötä on selitetty sillä, että miehiä ryhdyttiin laajalti syyttämään taikuudesta vasta sen kriminalisoinnin jälkeen⁶⁴⁹.

Naissyytettyjen niukka enemmistö tietyillä alueilla 1700-luvun jälkipuoliskolla näyttää painottuvan – aikaisemman tutkimuksen tulosten tavoin – läntiseen Suomeen. Kokonaisuudessaan naisten osuus syytetyistä oli kuitenkin suurempi itäisen Suomen alueella (noin 63 % syytetyistä naisista). Tässä on näkyvissä muutos aikaisemman tutkimuksen tuloksiin verrattuna, missä naisten osuus idässä on ollut huomattavasti pienempi. Tulokseen vaikuttaa luonnollisesti tutkimuksen erilainen aluejaottelu kuin 1600-lukua koskevissa noituus- ja taikuustutkimuksissa. Idän osuus taikuustapauksissa painottuu kokonaisuudessaan, jolloin väistämättä naisten osuus idän osalta kasvaa. Lähemmin tarkasteltaessa Savo-Karjalan alueella naisten määrä on suurin (20/30). Kainuussa syytettiin ainoastaan kahta ja Pohjois-Pohjanmaalla kahdeksaa naista. Savo-Karjalan alueella naisia oli jopa enemmän kuin läntisellä tarkastelualueella syytettyjä naisia kokonaisuudessaan.⁶⁵⁰

Itäisessä Suomessa naiset joutuivat harvemmin oikeuden eteen, sillä he käyttivät edusmiestä ajamaan asiaansa oikeudenistunnossa⁶⁵¹. Yhdessä tutkimassani tapauksessa isä toi oikeuteen tapauksen, jossa hänen tyttärtään oli haukuttu noidaksi.⁶⁵² Nenonen yhdistää naisten taikuuden karjatalouteen ja karjaan liittyneisiin taikoihin. Toisin sanoen naisten määrä läntisessä Suomessa oli suurempi, koska siellä karjatalous oli vallitseva. Naisia syytettiin useimmiten läntisessä karjatalouteen liittyneistä taioista. Toisaalta Nenonen selittää naisten puuttumista Itä-Suomen käräjiltä sillä, ettei naisia syytetty erilaisista parannus- ja suojataioista, vaan heitä suojeltiin syytteiltä osaamisensa ja hyödyllisyytensä

⁶⁴⁸ Nenonen 1992, 109, 111; Sörlin 1993, 108–109.

⁶⁴⁹ Nenonen 1992, 367.

⁶⁵⁰ Vrt. taulukko 7. Tässä laskelmassa ovat mukana niin varsinaiset taikuuden tekijät kuin osallisetkin.

⁶⁵¹ Nenonen 1992, 353–359, 363–366. Kirsi Sirénin (1999) tulokset itäsuomalaisesta perheestä ja sen rakenteesta sekä rakentumisesta vahvistavat Nenosen havaintoa. Naisen asema määräytyi itäsuomalaisessa yhteisössä pitkälti hänen ikänsä, aviostatuksensa ja isänpuoleisen sukunsa mukaan. Ks. naisten roolista käräjillä myös Pylkkänen 1990; Andersson 1998.

⁶⁵² Siikajoki sk 1779 Oulu 107: §206, 359v. –360v.; tk 1780 Oulu: 108 s. 235v. –237v .

vuoksi, toisin kuin läntisessä Suomessa.⁶⁵³ Jari Eilola puolestaan liittää naisten suuremman määrän läntisten kotitalouksien erilaisuuteen itäisiin verrattuna. Lännessä perhekoot olivat pienempiä ja naiset olivat sidotumpia kotitalouden sisäisiin töihin. Toisaalta kirkko puuttui herkemmin kotitalouksien elämään läntisessä Suomessa, joka oli tiheimmin asuttua aluetta. Eilola näkee kirkon ajaman huoneentaulun normiston aiheuttaneen lännessä suuremmat paineet kotitalouden jäsenille toimia normiston mukaisesti.⁶⁵⁴

Naisten määrä Itä-Suomessa oli suurehko 1700-luvulla samoista syistä joiden vuoksi tapausten määrä idässä oli suurempi. Valtion reuna-alueilla vanhat uskomukset ja tavat säilyivät pidempään. Naisten taidot idässä ja lännessä eivät kuitenkaan merkittävästi eroa toisistaan. Niinpä tutkimusjakson tapaukset eivät ole täysin vastaavanlaisia kuin 1600-luvulla, missä läntisessä Suomessa naisten tekemät taidot liittyivät vahvasti kotitalouden ohella karjanhoitoon. Ainoastaan yhdessä tapauksessa oli kyse läntiselle Suomelle ominaisesta karjatalouteen liittyvästä taidosta, tosin tämäkin tapaus on itäiseltä tarkastelualueelta. Siikajokinen Valpuri Olavintytär oli ommellut vastapoikineen lehmän maidosta valmistetun kakun Kaarina Mikontyttären vaatteisiin, kun hän oli vienyt keväällä karjaa laitumelle.⁶⁵⁵ Tapaus paljastui hänen miestään vastaan esitetyn taikuussyytöksen tutkinnassa. Eräs miesnoitia käsittelevän tutkimuksen keskeinen tulos on, että miehiä syytettiin useilla alueilla yhtä aikaa suvussa olleen naisnoidan kanssa. Mies saattoi saada syytteen noituudesta esimerkiksi siksi, että joku hänen perheenjäsenensä oli aikaisemmin tuomittu tai syytetty noituudesta. Usein kyseessä oli syytetyn miehen vaimo.⁶⁵⁶

Valpuri Olavintyttären tapaus kuitenkin todistaa, että yhtä lailla miehen harjoittama noitus tai taikus saattoi tuoda syytteen aviovaimolle. Esimerkiksi Saksan Reinin alueella syytteeseen pano johtui miesten välisestä poliittisesta tai sosiaalisesta kilpailusta, jolloin vaimon syyttäminen noituudesta heikensi miehen asemaa yhteisössä.⁶⁵⁷ Eurooppalaisissa noitavainoissa on havaittu noitaimaiteen tai suvussa olleen noidan altistaneen syytetyksi joutumiselle. Suomalaisissakin 1600-luvun noitus- ja taikuusoikeudenkäynneissä selvitettiin, oliko vastaajan suvussa noituudesta syytettyjä. Taustalla oli kansanomaisen uskomus, jonka mukaan noidan ja tietäjän taidot sekä voima kulkivat suvussa.⁶⁵⁸

Sen sijaan 1700-luvun jälkipuolen Suomesta ei ole merkkejä siitä, että miehiä olisi syytetty suvussa olleen (nais)noidan vuoksi: Valpuri Olavintyttären tapaus on aineistossani ainoa. Puolisoiden tapauksia käsiteltiin yhtä aikaa ja tuomittiinkin yhdessä. Muutamassa tapauksessa noituudesta syytetty sukulainen kuitenkin löytyi joko omasta perheestä tai lähisuvusta. Esimerkiksi vuonna

⁶⁵³ Nenonen 1992, 353–359, 363–366.

⁶⁵⁴ Eilola 2003, 195–197.

⁶⁵⁵ OMA Salo ja Siikajoki sk 1760 Salo: 92 182v.-187. Ks. myös Tittonen 2007, 50, 53, 79–82, 112.

⁶⁵⁶ Esim. Monter 1997; Briggs 2009, 32–33; Schulte 2009a, 209.

⁶⁵⁷ Voltmer 2009, 83–84.

⁶⁵⁸ Siikala 1999, 75; Eilola 2003, 84, 296–299; Matti Sarmela (2007, 283) havainnoi tietäjien myös oppineen taitojaan joltain toiselta tietäjältä. Ks. myös Heikkinen 1969, 274; Nenonen & Kervinen 1994, 18–20; Impola 2015, 71.

1784 Pieksämäellä käsiteltiin tapausta, jossa veljeksiä Lasse ja Samuli Lassenpoika Huuskoinen syytettiin kirkkoon murtautumisesta ja siellä taikomisesta. Samalla käsiteltiin toista henkilöä vastaan nostettua taikuussyytettyä, johon oli vedetty osalliseksi torpparin vaimo ja hänen poikansa. Veljekset saivat juopumuksen ohella sakot taikuuden harjoittamisesta. Lasse sai ankaramman tuomion, sillä häntä syytettiin toista kertaa taikuudesta. Torpparin vaimo ja hänen poikansa vapautettiin syytteistä todisteiden puuttuessa.⁶⁵⁹ Eräässä toisessa tapauksessa isä ja poika saivat ankarat sakot taikuuden harjoittamisesta. Isän katsottiin auttaneen poikaansa riitin suorittamisessa.⁶⁶⁰ Myös tunnetun kiantalaisen taikojan Henri Juntusen apuun turvautunut lanko sai taikuuteen osallistumisesta sakkotuomion.⁶⁶¹

Sukulaisuussuhde noitaan tai tietäjään ei ole kuitenkaan 1700-luvun taikuustapauksissa syytteen nostamisen peruste. Mikäli noitana tai taikojana tunnetun henkilön sukulaiset joutuivat käräjille, he olivat siellä useimmiten syytettynä osallisuudesta. Tietäjän tai noidan maine ei enää leimannut sukua samalla tavalla kuin aiemmin. Näyttää siltä, ettei taikuutta tai oikeammin siihen tarvittavan voiman periytyvyyttä pidetty enää merkittävänä tekijänä käräjillä. Pikemminkin maine näyttää vaikuttaneen vain noitana ja tietäjänä tunnettuun yksilöön sekä hänen asemaansa yhteisön jäsenenä ja luotettuna taitajana.

Yllä esitetyn perusteella idässä ja lännessä ei ole merkittävää eroa syytettujen sukupuolijakaumassa. Naisia on huomattavasti vähemmän kaikkialla ja miesten yliedustus vahva. Näin Marko Nenosen havainto, jonka mukaan vain idän mies oli noita, ei täysin päde 1700-luvulla. Tutkittujen tapausten perusteella noituudesta ja taikuudesta saattoi joutua kuka tahansa syytetyksi, mutta enimmäkseen miehet olivat oikeudessa vastaamassa teoistaan kaikkialla tutkimusalueella. Tällöin voikin todeta *suomalaisen* miehen olleen noita, tietäjä ja taikoja – niin idässä kuin lännessä. Luonnollisesti tutkimusalueen erilainen jaottele vaikuttaa tähän kuvaan, mutta silti miesten yliedustus läpi tutkimusalueen on merkittävä.

***

Vanhojen perinteiden ja käsitysten on katsottu olleen vallalla pidempään idässä, kun taas lännessä noitadoktriiniin liittyvät käsitykset sekä Ruotsissa tunnetut Blåkulla-uskomukset⁶⁶² olivat vahvempia 1600-luvulla. Nämä opit vaikutti-

⁶⁵⁹ Huuskoisten sakot muutettiin raipparangaistukseksi, koska he eivät voineet maksaa sakkojaan. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1784 (mikrofilmi ES4469) Oulu ja Kuopio no. 59

⁶⁶⁰ Matti Heikkilä ja hänen poikansa Jaakoppi Matinpöika saivat 40 taalerin sakot OMA Pyhäjoki sk 1769 Salo: 47 s.129-133v.

⁶⁶¹ OMA Paltamo tk 1761 Kajaani 9: 22-24v.; ks. Lahti 2013, 92, 94.

⁶⁶² Blåkulla oli paikka, jonne ruotsalainen kansanperinteen mukaan noidat kokoontuivat viettämään noitasapattia. Perinne oli pääosin ruotsalainen, mutta tunnettiin myös Suomessa. Keskeinen ero mannereurooppalaisiin noitasapattitapauksiin oli lasten vieminen Blåkullaan, mikä on leimannut ruotsalaisia oikeudenkäyntejä lasten todistusten kautta. Kattava selvitys Blåkulla-käsityksistä ja niihin liittyneistä oikeuden-

vat paitsi siihen millaisia tapauksia tuotiin oikeuteen, myös syytettyjen sukupuolijakaumaan. Naisten toimintapiirin sisällä kotitaloudessa tehdyt noituus- ja taikateot tulivat ilmi esimerkiksi konfliktitilanteiden seurauksena. Myös naisten toimintapiirin valtasuhteet vaikuttivat siihen, miten kukin ihminen oman asemansa ja siihen liitetyt odotukset käsitti. Miesten rooli tuli vahvemmin ilmi itäisessä Suomessa, missä se liitettiin osaltaan miehen asemaan perheensä päänä ja edustajana julkisissa yhteyksissä. Toisaalta itäisen kulttuuripiirin vaikutus suomalais-karjalaisessa kulttuurissa on huomioitava: miehen rooli tietäjänä ja vahvana toimijana tuonpuoleisen kanssa tunnettiin pohjoisen Euraasian alueella, ja se saattoi vaikuttaa myös syytteiden syntymiseen. Maantieteen kannalta ajateltuna noituus- ja taikuustapaukset vahvistavat aikaisemmassa suomalaisessa tutkimuksessa ollutta käsitystä suomalaisen miesnoidan stereotyyppiä.⁶⁶³

Miesten määrän voimakas kasvu, samoin kuin tietäjälaitoksen miehisen luonteen vaikutus taikuudesta syytettyjen sukupuoleen kuvastaa sitä, mikä oli perinteinen suomalainen noita, tietäjä, parantaja ja taikoja. Miehen läheisempi yhteys tuonpuoleiseen, kuten vainajien kaltaisiin voimiin, vaikutti siihen, että miestä pidettiin naista voimakkaampana toimijana tietyillä elämänalueilla. Toisaalta naiseen ja hänen väkeensä liitettiin käsityksiä, joiden mukaan nainen oli yhtä voimakas toimija. Molempien sukupuolten kyky toimia erilaisten maagisten voimien kanssa osoittaa, että taikuus – ja noituus – sinänsä oli sukupuolineutraalia. Näistä maagisista toimista syyttäminen oli sidoksissa yhteiskunnan sukupuolittuneeseen työnjakoon ja aikalaisten näkemyksiin miesten ja naisten toimintapiireistä, jotka määrivät sitä, mitkä taikateot katsottiin miesten ja naisten kenttiin kuuluviksi. Myöskään maantiede ei näytä vaikuttaneen siihen kuka oli noita, taikoja tai tietäjä. Tutkimusjakson taikuusoikeudenkäynnit vahvistavat kuvaa suomalaisesta miesnoituudesta, joka ei ollut sidottu siihen, oliko taikoja tai tietäjä idästä vai lännestä kotoisin. Lopulta kuka tahansa, missä päin maata tahansa, oli kykeneväinen tekemään taikoja oman itsensä tai toisten henkilöiden hyväksi ja vahingoittavissa tarkoituksissa.

---

käynneistä Suomessa ja Ruotsissa Eilola 2003, 124–186. Ks. myös Wall 1989; Östling 2002.

⁶⁶³ Heikkinen & Kervinen 1987; Nenonen 1992; 1995; Eilola 2003; Toivo 2008.

5 HAUTAUSMAIDEN TAIKUUS

5.1 Metsissä, hautausmailla, kodeissa, kirkoissa

Taikuutta harjoitettiin 1700-luvun jälkipuoliskolla monenlaisissa paikoissa. Kansanomaista taikuutta harjoitettiin niin ihmisen välittömään elinpiiriin kuuluvilla alueilla kuin riittien kannalta voimallisiksi miellettyillä alueilla, esimerkiksi uhripaikoilla. Rantasalmen pitäjän ja Heinäveden kappelin talvikäräjillä syytettiin torppareita Arvid Pakarinen sekä Sakarias Hipsanen taikuuden harjoittamisesta uhraamalla. Molemmat saivat 10 taalerin sakot, ja lisäksi Pakarisen uhrauspaikka hävitettiin.⁶⁶⁴ Aikakauden taikusoikeudenkäyntien aiemmasta poikkeava piirre liittyy hautausmaataikuuteen, jossa hyödynnettiin kristillisesti haudattujen vainajien ruumiita. Näissä riiteissä oli keskeistä vainajien ja pyhän voiman hyödyntäminen käyttämällä esimerkiksi ruumiiden osia tai itse kirkkorakennusta taian apuvälineenä. Samankaltaisia hautaan siunattujen ruumiiden käyttöä koskevia tapauksia ei ole samassa mittakaavassa löytynyt suurten noituusprosessien ajalta Suomessa, mutta enemmän on löydetty tietoja hautausmaanmullan ja rikollisten ruumiiden käytöstä.⁶⁶⁵

Taulukosta 8 ilmenevät ne ympäristöt, joissa taikuutta harjoitettiin tai joihin se kohdistui. Läheskään kaikkia juttuja ei tietenkään tuotu oikeuteen ja muutamissa tapauksissa taikuutta harjoitettiin useissa paikoissa⁶⁶⁶. Kotitalou-

⁶⁶⁴ Tarkempaa tapauskuvausta miesten teoista ei ole saatavilla alioikeuden aineiston puutteiden vuoksi. JyMa THO designaatioluettelot ja päätöstaltiöt 1755 (mikrofilmi ES4447) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 41 ja no. 43; MMA Heinäveden kappeli (Rantasalmen pitäjä) UK1742, 614–614v. Ks. Nenonen 1992, 70.

⁶⁶⁵ Thomas 1971, 36; Nenonen 1992, 279; Himmelman 1997, 192–193; Schön 1998, 112; Kuronen 2009, 56; Koski 2011, 94–97, 220; Impola 2015, 103–108. Vrt. Sörlin 1994, 32–33, jonka mukaan Ruotsissa 1600-luvulla hautausmailla tapahtuneeseen kummitteeluun liittyvä taikus nähtiin alkuun valarikkomuksena, sitten paholaiseen liitettyä noituutena ja jälleen 1700-luvulla lievemmin taikauskaisuuteen houkutteluna.

⁶⁶⁶ Tällaisia tapauksia on aineistossa 9. Useita taikuuksia käsittävien tapausten tekopaikat on laskennallisesti taulukoitu sen mukaan, miten tekoon suhtauduttiin oikeudessa. Hautausmailla ja kirkoissa tapahtuneisiin taikatekoihin suhtauduttiin yleensä an-

den suojissa, metsässä tai kalastuspaikoilla tehdyt arkiseksi mielletyt taiat päätyivät käräjille useimmiten rahvaan keskinäisistä kanteista, kun taas hautausmaataikuuden ilmianto useimmiten esivalta. Lisäksi taikuuden harjoittamisen paikoissa on jonkin verran päällekkäisyyttä: taikaan saatettiin hakea apua esimerkiksi kirkkomaalta, mutta itse riitti suoritettiin kotitalouden piirissä. Esimerkiksi nilsiläinen sotilas Nils Parad oli hakenut kirkolta rautanauloja ja vienyt ne aittaansa selvittääkseen varkaan henkilöllisyyden.⁶⁶⁷ Taulukossa taian tekopaikaksi on ilmoitettu se tila, jossa riitti suoritettiin tai epäiltiin suoritettun.

TAULUKKO 8 Taikuuden harjoittamisen tilat 1700-luvun jälkipuoliskolla.

Tila	Määrä
Hautausmaa	87
Tuntematon	41
Kotitalous	30
Muut	16
Yhteensä	174

Lähde: Laskettu tapausmäärästä 174 (Kuopion uhrirkirkkoon liittyvä tapaus poistettu laskuista). Taikusoikeudenkäynnit 1754–1800. Ks. myös liite 1.

Puolet oikeuteen tulleista tapauksista oli sellaisia, joissa taikominen oli tapahtunut kirkoissa tai hautausmailla (50 %). Selkeästi eniten taikoja tehtiin suoraan vainajiin ja/tai hautouksiin sinänsä liittyvissä tiloissa: hautausmailla, hautasaarella ja luukamareissa⁶⁶⁸. Näissä tapauksissa hautoja kaivettiin auki tai jäänteitä ja esineistöä vietiin luukamareista tai vastaavista vainajien säilytyspaikoista. Esimerkiksi viitasaarelainen Kustaa Ruuska oli hakenut Kymönkosken haudasta pääkallon ja vienyt sen muiden jäänteiden ohella porstuaansa saadakseen sen avulla takaisin varastetun omaisuutensa.⁶⁶⁹ Ruumiin osien hyödyntäminen ei liittynyt ainoastaan hautausmaataikuuteen, sillä esimerkiksi taikoja saattoi

---

karammin, jolloin ne on pääsääntöisesti laskettu ensisijaisiksi tekopaikoiksi. Esimerkiksi Henrik Silanderin tapauksessa tuomio langetettiin kirkossa tehtyjen taikojen perusteella, vaikka todistajien lausunnoissa ilmeni Silanderin myös parantaneen erään miehen lehmiä tämän tilalla. JyMA Viitasaari tk 1796 I Ca: 8; VMA VHO alitusaktit Ece 35. Ks. liite 1.

⁶⁶⁷ Nils Paradin tapausta käsitellään laajemmin luvussa 5.2.1. JoMA Kuopion kihlakunta sk 1760 Ca 21: 383–386v; tk 1761 Ca 22: 31–34, 165–169v. Vrt. Töyräs 2014, joka on tehnyt tapauksesta erilaisen tulkinnan.

⁶⁶⁸ Ks. taulukko 9.

⁶⁶⁹ Ruuskan kumppaneineen epäiltiin jättäneen hautaan kaksi kolikkoa vakuudeksi ruumiinosien palauttamisesta. Miehet kertoivat palauttaneensa ottamansa jäänteet. Kymönkosken hauta sijaitsi Viitasaaren hautausmaalla (*”...Kymönkoski graf å kyrkiogården...”*). JyMA Viitasaari sk 1783 Viitasaari I Ca: 2 §25; tk 1784 Viitasaari I Ca:2 §60. Ks. myös Tittonen 2009.

hyödyntää ihmisen pääkalloa riittävästi muuallakin kuin kirkkomaalla⁶⁷⁰. Tällaisissa tapauksissa ei välttämättä kerrottu mistä luut olivat peräisin. Pääasiassa taikuudessa apuna käytetyt luut olivat peräisin hautausmaalta tai haudoista, vaikka kaikki taikojen tekijät eivät välttämättä hakeneet niitä sieltä itse. Vielä 1600-luvulla hautausmaat olivat olleet huonosti hoidettuja ja eläimet kuljeskeltivat niillä vapaana.⁶⁷¹ Tilanne oli samantapainen pitkälle 1800-luvulle saakka: vainajat saatettiin esimerkiksi maasto-olosuhteiden vuoksi haudata liian lähelle maanpintaa mikä saattoi aiheuttaa voimakkaita hajuhaittoja. Ihmisruumiin jäänteiden saaminen ei siis ollut taikoille kovinkaan vaikeaa. Mataliin hautoihin oli helppo päästä käsiksi, samoin kuin luutaloihin. Luita saattoi jopa lojua ympäriinsä hautausmaalla, samoin kuin eläimet jatkoivat luiden kaivamista ja kuljettamista ympäriinsä. Myös huonosti hoidetut sukuhaudat saattoivat antaa taikoille tilaisuuden hankkia jäänteitä suhteellisen helposti.⁶⁷²

Aikaisemmalla vuosisadalla luita oli haettu sotatantereelta sekä teloituspaikoilta⁶⁷³, mutta 1700-luvulta sellaisesta ei ole havaittu viitteitä. Aitasta löytyneet luut saattoivat olla peräisin mistä tahansa lähteestä, missä ihmisruumiin luita oli saatavilla. Toisaalta pelkkä läsnäolo hautausmaan lähellä saattoi johtaa epäilyihin haudankaivuusta, mikäli epäilty henkilö tunnettiin erilaisia taitoja osaavana ihmisenä⁶⁷⁴. Hautojen lisäksi taikuutta harjoitettiin myös kirkkoissa ja kellotapuleissa ja kirkkomaan alueella yleisemmin. Näitä taikoja käsitellään laajemmin myöhemmin seuraavissa luvussa.

Tuntemattomaksi jää 41 tapausta (24 %), joista ei aineiston puutteiden vuoksi ole pystytty selvittämään missä (väitetty) taikateko tapahtui. Näihin juttuihin kuuluvat esimerkiksi taikakeinojen opetteleminen, noidaksi solvaaminen ja tapaukset, joissa oli kyse noituuden ja taikuuden harjoittamiseen liittyvien huhujen levittämisestä. Esimerkiksi sotilaan vaimo Brita Jöranintyttären väitettiin harjoittaneen noituutta ja taikuutta. Väitteen oli esittänyt eräs tilallisen vaimo ainakin kahteen eri otteeseen paikallisen papin ja muiden henkilöiden läsnä ollessa. Tapauksesta ei kuitenkaan selviä missä tilanteissa väite oli esitetty saati sitä, missä tiloissa väitetty taikateko ja noitus olivat tapahtuneet.⁶⁷⁵ Niissä ta-

⁶⁷⁰ Loinen Grels Kuivalainen oli hyödyntänyt ihmisen pääkalloa parantaessaan sairasta miestä. Tapauksesta ei selviä, mistä pääkallo oli haettu. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1787 (mikrofilmi ES4471) Oulun ja Kuopion lääni no. 29.

⁶⁷¹ Malmstedt 2002, 58–65. Ks. myös Impola (2015, 103–108), joka kuvaa tapausta, jossa apurina toimineen naisen väitettiin hakeneen toisen naisen taikaan tarvitsemat jäänteet hautausmaalta.

⁶⁷² Hautausmaat eivät vielä ennen 1800-luvun loppua olleet nykyisen kaltaisia hoidettuja alueita. Tämä johtui muun muassa siitä, että hautausmaat olivat hyvin tiheään pakkattuja eikä kasvit päässet itämään uusien hautauksien alla. Koski 2011, 101–105. Ks. myös Laasonen 1967, 281–294.

⁶⁷³ Esim. Eilola 2009a, 45; Eilola & Einonen 2009; Van Gent 2009, 155–156. Myös Davies & Matteoni 2015.

⁶⁷⁴ Margareta Christholmia epäiltiin hautausmaataikuudesta, sillä hänet tunnettiin yhteisössään parantajana sekä hänen oli nähty kulkevan kirkkomaan ohi epäilyttävissä olosuhteissa. VMA Närpiö sk 1799 C 9 a 13 § 155, 212; ks. myös luku 4.2.

⁶⁷⁵ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni no.36.

pauksissa, joissa hovioikeudessa on kerrottu vain syytteen keskeiset tiedot, muun muassa taikateon tapahtumapaikka jää epäselväksi.

Kotitalouden⁶⁷⁶ piirissä taiottiin yhteensä 30 kertaa (17 %). Näihin taikoihin lukeutuivat niin kotitaloutta tai sen jäseniä suojaavat ja vahingoittavat taiat, kuin erilaisten maagisten riittien⁶⁷⁷ suorittaminen kotitalouden suojissa. Joissain tapauksissa taikomsvälineiden löytyminen kotoa⁶⁷⁸ on laskettu tähän kategoriaan. Kotitalouteen kohdistuva noituus ja taikuus oli varhaismodernin ajan ihmisen elämässä konkreettinen uhka. Yhteiskunnan nähtiin rakentuvan talonvaltan periaatteelle, jolloin myös kotitalouden suojaksi laadittiin erilaisia lakeja ja asetuksia. Kotitalous oli kokonaisuus, joka käsitti niin sosiaalisen, uskonnollisen, taloudellisen kuin suvun jatkamisen aspektin. Luterilaisuuden myötä kotitalouden tehtävät jaettiin kolmeen osaan, jotka määrittivät sitä, mihin kukin yksilö kuului ja mitkä hänen tehtävänsä olivat, sekä suhteensa muuhun kotitaloudessa elävään väkeen. Niin kruunu kuin kirkko halusivat suojella kotitaloutta sen ulkoa tulevilta uhilta. Kotitalouden fyysiset rajat määrittivät myös ihmisen sosiaalisen elämän rajoja. Noituudella voitiin rikkoa nämä rajat, mutta toisaalta taikuuden avulla niitä voitiin vahvistaa ja suojata.⁶⁷⁹

Perinteisesti nainen toimi kotitalouden suojelijana maagista uhkaa vastaan. Miesten vastuulla oli talon isännöisyys ja kotitalouden taloudellisen aseman ylläpito; he myös edustivat poikkeustilanteita lukuun ottamatta kotitaloutta julkisesti. Miesten ja naisten välinen työnjako kotitaloudessa oli pitkälti kulttuurisesti määriteltyä, vaikka näidenkin kenttien ylittämistä tapahtui.⁶⁸⁰ Noituuden ja taikuuden tapahtumapaikkana kotitalous oli ehkä merkittävin 1600-luvulla tapahtuneissa oikeudenkäynneissä. Vaikka tapahtumapaikkoja ei ole aikaisemmassa tutkimuksessa yhtä tarkasti eritelty, yleisesti ottaen tutkimuksista ilmenee kotitalouden ja siihen liittyneiden paikkojen sekä ihmisten olleen keskeisin alue, mihin vahingolliset maagiset teot liittyivät. Kotitalous oli toisaalta myös paikka, jossa harjoitettiin eniten arkipäiväisiin toimiin liittyntä taikuutta.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ Kotitaloudella tarkoitetaan tässä perheen välitöntä elinpiiriä, johon kuuluivat kaikki perheen välittömään hallintaan kuuluvat alueet ja rakennukset, ja joka oli jollain tavalla rajattu alue. Vrt. Eilola 2003 187, nootti 2.

⁶⁷⁷ Muun muassa rakkaustaiat ja niihin tarvittavat maagisesti käsitellyt ruoka-aineet valmisteltiin pääsääntöisesti kotitalouden suojissa. Esimerkiksi piika Maria Pathällan käsiteli maagisesti paloviinaa isäntänsä kotona. VMA Pietarsaaren RO 1782 Cb 20: § 62, 67; Lahti 2015 [käsikirjoitus].

⁶⁷⁸ Esimerkiksi Staffan Hirvoselle kuuluneeksi epäilty taikapussi löytyi erään toisen miehen kotitalon pihalta. VMA VHO alustusaktit Ece 8.

⁶⁷⁹ Kotitalouden jako kolmeen perustui Martin Lutherin tekemään jakoon Raamatun pohjalta: isäntä toimi perheen päänä ja sen edustajana kotitalouden ulkopuolella. Muut perheenjäsenet ja palvelijat olivat hänelle alamaisia. Toisena perheen hierarkiassa tuli nainen – emäntänä, vaimona ja äitinä -, joka oli miehelleen alamainen ja kotitalouden hoidosta pääavustuuksessa. Kolmas ryhmä käsitti lapset ja palvelijat, jotka olivat isännille ja emännille alisteita. Esim. Stark-Arola 1998c, 36–39; Eilola 2003, 187–198; Kotitaloudesta ja järjestyksestä ks. esim. Markkola 2008; Hansen 2011, 66–127.

⁶⁸⁰ Noituuden ja kotitalouden suhteesta esim. Eilola 2003, 187–198; Toivo 2012, 138–142. Poikkeuksista kotitalouden edustajuuteen liittyen, esim. Toivo 2008; Sjöberg 1996. Ks. myös luku 4.2.

⁶⁸¹ Heikkinen 1969; Nenonen 1992; Toivo 2008. Kotitaloudesta Eilola 2003.

Kotitalouden piirissä tehtyjä taikoja tuli oikeuden tietoon vain vähän, kun tulosta verrataan aiempiin havaintoihin kotitalouteen kohdistuneista noituus- ja taikateoista. Kotitalouksissa harjoitettiin silti arkipäiväistä taikuutta, millä pyrittiin esimerkiksi siikajokisen Valpuri Olavintyttären tavoin parantamaan karjaonnea⁶⁸². Pikemminkin tapausten vähäisyys johtuu juuri tekojen arkipäiväisyydestä. Niin kauan kuin näillä taioilla ei pyritty vahingoittamaan toisia ihmisiä tai heidän elinkeinoaan, niitä ei ollut syytä ilmiantaa. Peter Burken mukaan kansankulttuuri muuttui 1700-luvulla: eliitti ja koulutettu virkamiehistö, samoin kuin papisto alkoivat irtautua kansanomaisista uskomuksista ja tavoista, kuten uskosta noituuden ja taikuuden olemassaoloon. Kansankulttuuri säilyi kuitenkin elinvoimaisena kouluttamattoman kansanosan keskuudessa.⁶⁸³ Suurimmaksi osaksi kotitalouden piirissä tehdyt taikat tulivatkin käräjille (aiotun) vahingonteon jälkeen tai jonkin osapuolten välisen kiistan vuoksi. Esimerkiksi Margareta Simontyttären tapaus olisi saattanut jäädä pimentoon, mikäli Margaretaa ei olisi pahoinpidelty epäillyn taikateon vuoksi⁶⁸⁴. Poikkeuksiakin näissä oli, sillä kotitalouden sisällä tehtyjä taikoja tuli ilmi myös nimismiesten toimesta heidän suorittaessaan virkatehtäviään⁶⁸⁵.

Kotitalouden taikuus liittyi vahvasti naiseen, kuten aiemmin naisten taikuutta käsittelevässä osuudessa ilmeni. Naisten rooli kotitalouden suojelijana tulee ilmi taioissa: karjan suojeleminen sen lähtiessä keväällä laitumelle⁶⁸⁶ ja lapsen tulevaisuuden turvaaminen ennen kastetta tehtävän taian muodossa. Toisaalta naisten väitettiin toimineen myös kotitalouden tai sen jäsenten vahingoittamiseksi⁶⁸⁷ ja rakkaustaiat tehtiin kotitalouden piirin sisällä. Siinä missä suurin osa naisten harjoittamasta taikuudesta tehtiin kotitalouden sisällä, suurin osa kotitalouden piiriin laskettavasta taikuudesta oli miesten tekemää. Miesten taikat kohdistuivat pääasiassa kotitalouden tai sen jäsenten vahingoittamiseen. Vahingoittava taikuus ja noituus kohdistuivat niin toisiin miehiin ja heidän perheisiinsä⁶⁸⁸, kuin karjaan⁶⁸⁹. Vain muutamissa tapauksissa oli kyse pa-

⁶⁸² OMA Salo ja Siikajoki sk 1760 Salo: 92 182v.-187. Ks. myös Tittonen 2007 50, 53, 79–82, 112.

⁶⁸³ Peter Burke (1983, 270–286) korostaa muutoksen tapahtuneen eri aikoina eri puolella Eurooppaa: esimerkiksi Pohjois-Euroopassa huomattavasti myöhemmin kuin keskisessä Euroopassa.

⁶⁸⁴ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1757 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaa no. 62; ks. myös luku 3.2.1.

⁶⁸⁵ Esimerkiksi aikaisemmin käsitelty Olavi Wernqvistin lupautuminen paholaiselle selvisi tutkittaessa hänen asumustaan muun rikostutkinnan yhteydessä. VMA Närpiö sk 1780 §31 C 9 a 5: 488–490v.

⁶⁸⁶ OMA Salo ja Siikajoki sk 1760 Salo: 92 182v.-187. Ks. myös Tittonen 2007 50, 53, 79–82, 112.

⁶⁸⁷ Esimerkiksi Maria Kuokattaren epäillään noituneen tai myrkyttäneen aviomiehensä. VMA VHO alistusaktit Ece 7; JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no. 42. Ks. myös Koskivirta 2001, 293.

⁶⁸⁸ Laaja tapaus, jossa syytettiin muun muassa kaatumataudin noitumisesta yhden kantajan pojalle sekä sairauden aiheuttamisesta toiselle miehelle noidutulla tupakalla. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no.62; 1775 (mikrofilmi ES4461) Savo ja Kymenkartano no. 28; 1776 (mikrofilmi ES4462) Savo ja Kymenkartano no. 5.

rantamisesta⁶⁹⁰ tai muusta hyvää tarkoittavasta taikuudesta, kuten varastettujen esineiden palauttamisesta⁶⁹¹. Kokonaisuudessaan kotitalouden piirissä harjoitettu noituus ja taikuus olivat hyvin samanlaisia kuin 1600-luvun oikeudenkäynneissä: suurimmaksi osaksi tekojen taustalla oli vahingonteko tai siltä suojautuminen eri tavoin. Nämä elementit tulevat ilmi niin miesten kuin naisten tekemissä taioissa.

Muut-nimikkeen alle olen laskenut seuraavat paikat, missä taikuutta harjoitettiin: käräjäpaikka (5), kalastuspaikka (3), silta (2), metsä (1), pelto (1), kaupungin lähiympäristö (1) sekä taikomisvälineiden kuljettaminen mukanaan (3). Taikuuden harjoittamisen syyt olivat hyvin moninaiset, ja liittyivät niin kalastusonnoon⁶⁹², varkaiden selvittämiseen⁶⁹³ kuin aarteen etsintään maagisin keinoin kaupungin ulkopuolelta⁶⁹⁴. Näillä tiloilla ei voi sanoa olleen yhtä ainoaa tapaa harjoittaa taikuutta, sillä niissä hyödynnettiin vainajien ja muiden yli-luonnollisten toimijoiden voimaa. Käräjäpaikalla taikomiseen liittyi oikeudenkäynniltä suojautuminen, itsensä vahvistaminen käräjiä varten tai mahdollisen rangaistuksen lieventäminen. Useimmiten taitat tehtiin siten, että taikuuteen tarvittavat apuvälineet, kuten hampukkankaaseen kiedottu multa ja puunkappaleet⁶⁹⁵, oli piilotettu oikeudessa olevan henkilön vaatteisiin tai raajojen alle. Esineiden ja taikapussien piilottaminen vaatteisiin ja kenkiin oikeudenkäynneiltä suojautumiseksi oli yleinen tapa jo 1600-luvulla. Toisaalta esimerkiksi lapsenmurhaajat saattoivat palkata taikojan tekemään tarvittavan suojautumisriitin puolestaan. Loitsiminen, suolan ja veden ripottelu oikeudentoimijoiden ovilla tähtäsi päättäjien hyväntahtoisuuteen vastaajaa kohtaan.⁶⁹⁶

Per Sörlinin mukaan oikeudenkäynnteihin liittyvään noituuteen ja taikuuteen suhtauduttiin oikeudessa hyvin eri tavalla 1600-luvulla: näillä teoilla uskottiin pyrittävän vahingoittamaan oikeutta paholaisen voimien avulla. Suhtau-

⁶⁸⁹ Zachris Komulainen oli uhannut ”epäonnea tapahtuvan” eräälle tilalliselle (”...nägon olycka hända skulle...”), minkä jälkeen miehen lehmien kimppuun oli hyökännyt karhu. JoMA Iisalmi tk C I a 8: §220, 189-191v.; Pien-Savon yhteiset välikäräjät 1784 Cc 4: §7, 163-164v.; Iisalmi sk 1784 C I a 8: 390-393v.

⁶⁹⁰ Esimerkiksi Petteri Pirnestä syytettiin yhdessä erään vaimon kanssa tulipalossa pahoin palaneen miehen parantamisesta taikuudella. Pirnes kertoi parantaneensa ainoastaan voitelemalla uhrin pehmeään maitoon sekoitetun hiivan avulla. VMA VHO Alistusaktit Ece 7.

⁶⁹¹ VMA Ilmajoki sk 1791 § 76; C 1: 8, 263-265v.

⁶⁹² Nuottaan kiinnitettyjen esineiden avulla uskottiin parannettavan tai pilattavan kalastusonnea. OMA Kemi tk 1755 Kemi 10: 7-8, 15-16. Ks. myös Tittonen 2007, 108-109, 165.

⁶⁹³ Esimerkiksi ihmisen ja karhun pääkallot asetettiin sillalle varkauden selvittämiseksi. MMA Juva tk 1768 Caa: 3 § 46, 177v.-182v. Varkauden selvittämiseksi taika tehtiin usein varastetun esineen entisellä sijaintipaikalla. Esim. Tittonen 2008.

⁶⁹⁴ JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1784 (mikrofilmi ES4468) Vaasa no.57.

⁶⁹⁵ Ilomantsilainen torpparin vaimo Eeva Pitulatar oli piilottanut tällaisen kangasnipun vasempaan käteensä ollessaan oikeudessa vastaamassa lyömissyytteisiin. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1771 (mikrofilmi ES4458) Savo ja Kymenkartano no.75

⁶⁹⁶ Thunander 1992, 113; Sörlin 1994, 32; Kuronen 2009, 59-60. Tapausesimerkki Eilola & Einonen 2009, 186-187. Olli Matikaisen (2002, 82) mukaan käräjillä taikominen osoittaa käräjätapahtuman merkitystä yhteisölle ja tilanteen vakavuutta.

tuminen tekoihin muuttui 1700-luvulla, jolloin ne nähtiin enemmän vastaajan keinona suojata ja vahvistaa itseään oikeudenkäyntiä varten.⁶⁹⁷ Esimerkiksi tilallisen tytär Eeva Vehviläinen oli jäänyt kiinni taikomisvälineiden tuomisesta käräjätupaan. Hän kertoi halunneensa taian avulla vahvistaa omaa itseään ja ääntään toimiessaan asianomistajana huhun levittämistapauksessa.⁶⁹⁸

Myös taikomisvälineiden kuljettaminen mukanaan saattoi liittyä suojautumiseen. Esineiden kuljettamiseksi on katsottu ne tapaukset, joissa vastaajalta on löytynyt jossain yhteydessä taikomisväline, mutta se ei ole ollut sidoksissa tiettyyn paikkaan. Tällöin esimerkiksi haudasta amuleteiksi otettuja jäänteitä ei ole laskettu mukaan hautausmaataikuuteen, jollei amuletteja ole sittemmin käytetty kirkkoissa tai hautausmaalla taikomiseen. Eräs taikojia poltti pääkallon ja kuljetti siitä syntynyttä tuhkaa mukanaan sairaudelta suojautumiseksi⁶⁹⁹. Taikojat myös pitivät mukanaan öylättiä taikuuden harjoittamiseksi⁷⁰⁰ sekä taikapussia, joka sisälsi muun muassa ihmisen hiuksia⁷⁰¹. Näistä tapauksista ei kuitenkaan selviä, miksi taikojat kuljettivat mukanaan näitä esineitä.

Öylätin hallussapito -tapaus on ainoa laatuaan. Öylätin uskottiin olevan voimakas esine. Siunattuna esineenä siihen liittyi pyhän ja Jumalan voimaa, jota saattoi hyödyntää taikuuden harjoittamiseen.⁷⁰² Öylätin hallussapito sekä erilaisten taikaesineiden kuljettaminen mukanaan liittyi niiden käyttöön amuletteina. Myös vainajien luita käytettiin tässä tarkoituksessa. Erilaisilla amuleteilla pyrittiin suojautumaan vaaroilta ja niiden uskottiin tuovan onnea kantajalleen. Toisaalta onnen varastaminen toisilta omaa onneaan lisäämällä katsottiin olevan väärin. Amulettien avulla onnen manipulointi voitiinkin tulkita myös noi-tuudeksi, jos sen katsottiin johtaneen toisen henkilön epäonneen.⁷⁰³

Taikapusseja oli useammallakin taikojalla hallussaan. Viidellä eri taikojalla oli hallussaan taikapussi, joka sisälsi erilaisia esineitä: muun muassa ihmisen tai eläimen luita, hampaita, kuivattu käärmeen pää ja ihmisen hiuksia. Kaikkien kohdalla ei selviä miksi taikapussi oli kerätty, mutta sitä käytettiin esimerkiksi

⁶⁹⁷ Sörlin 1993, 32.

⁶⁹⁸ JoMA Pieksämäen sk 1771 C I a 8: 323v-327v.

⁶⁹⁹ JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1777 (mikrofilmi ES4462) Oulu ja Kuopio no. 16

⁷⁰⁰ Tapauksesta ei selviä taikateon syytä eli sitä, miksi öylättiä pidettiin hallussa taikuuden harjoittamiseksi. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1768 (mikrofilmi ES4455) Savo ja Kymenkartano no. 67; siirretty 1769 (mikrofilmi ES4456) Savo ja Kymenkartano no. 20.

⁷⁰¹ Alioikeuden asiakirjat ovat tapauksen kohdalta vain osittain säilyneet ja taikapussin kokoamisen kuvaus on kadonnut. Taikuussyytös tuli ilmi laajemman murtovarkaus-tapauksen yhteydessä. Torppari Jöran Montonen sai muiden sakkojen ohella 20 taa-lerin sakot taikuuden harjoittamisesta toista kertaa. Taikuustapaus: JoMA Kuopio sk 1777 C II a 1: 614-616v.

⁷⁰² Hertzberg 1889, 41; Sörlin 1994, 32; Oja L 1999, 158; Eilola 2003, 60-63; Kuronen 2009, 57; Issakainen 2012, 83-86. Ks. myös laajemmin pyhän ja kristillisten tekijöiden merkityksestä taikuuteen luku 5.2.1. sekä Nenonen 2006, 149-150.

⁷⁰³ Amulettien käytöstä esim. Schön 2000, 200-201; Eilola & Einonen 2009, 220-232.

lääkitsemiseen⁷⁰⁴. Niitä saatettiin käyttää myös amuletteina turvaamaan kantajansa tai toisen henkilön vahingoittamiseksi⁷⁰⁵.

Keskeistä näissä taioissa ei ole kuitenkaan paikka, vaan se, että niissä hyödynnettiin kirkoista ja kirkkomailta peräisin olleita voimia. Ruumiin osien ja kirkoista otettujen esineiden merkitys taikuuden harjoittamisessa tulee ilmi seuraavissa luvuissa, joissa tarkastellaan kansanuskomuksia ja maailmankuvaa, joihin kirkkoon ja vainajien voimiin liittyvät käsitykset perustuivat. Samalla avautuvat ne syyt, mistä 1600-lukuun verrattuna poikkeuksellisen runsaasti käsitellyissä hautausmaataikuustapauksissa oli kyse.

5.2 Miksi juuri kirkkomailla taiottiin?

Kuten taulukosta 9. ilmenee, taikoja tehtiin kirkkomaalla, kirkkorakennuksissa tai kellotapuleissa. Taioissa hyödynnettiin kirkkorakennuksia myös menemällä sisälle kirkkoon suorittamaan maagisia riittejä. Esimerkiksi alttaripöydän puoremisen uskottiin auttavan hammassärkyyn⁷⁰⁶ tai kirkon ikkunoiden hajottamisen nostattavan kirkonväen varkaan kimppuun⁷⁰⁷. Kirkkomaalla tehtyihin taikoihin olen aikalaisten määrityksiä mukaellen luokitellut myös sellaiset taiat, jotka tehtiin kirkkomaaksi luokiteltavissa tiloissa. Luokittelun perusteena ovat käsitykset siitä, mitä alueita luettiin kirkkomaaksi⁷⁰⁸. Kirkkomaataikoihin kuuluvat sellaiset taiat, joissa esimerkiksi juostiin kirkkomaalla tai muuten oleiltiin kirkkomaaksi katsottavalla alueella⁷⁰⁹, mihin ei kuitenkaan liittynyt haudan-kaivamista tai itse kirkon hyödyntämistä.

Kirkkomaan alueelta otettujen esineiden kohdalla olen luokitellut hautausmaataikuudeksi ne tapaukset, joissa itse taikatekokin suoritettiin tai epäiltiin suoritettuna kirkkomaalla. Tällöin esimerkiksi ruumiiden luiden hallussapito tai öylätin käyttö taikomisessa eivät kuulu näihin taikoihin, jos itse taikateossa tarvittavaa riittä ei suoritettu kirkkomaalla. Nämä tapaukset voitaisiin kuitenkin laskea myös hautausmaataikuudeksi, koska niissä hyödynnettiin näiltä paikoilta otettuja esineitä, joihin liittyivät kirkkoihin ja hautausmaihin yhdistetyt voimat. Rajanveto on näissä tapauksissa ollut haasteellista aineiston puutteiden vuoksi, mutta joidenkin tapausten tapahtumakuvauksista olen pystynyt selvittämään, missä itse riitti suoritettiin.

⁷⁰⁴ JoMA Kuopio sk 1780 C II a 4: 460–462.

⁷⁰⁵ Taikapussin haltijan / käyttäjän tarkoitukset sekä pussin sisältö vaikuttivat siihen, miten taikapussin käyttö tulkittiin. Erityisesti vainajien jäänteiden löytyminen pussista viittasi vahingoittavaan tarkoitukseen. Klemettinen 1997, 106–109.

⁷⁰⁶ Mikael Koistinen puri Oulun kaupungin väliaikaisen kirkkorakennuksen alttaripöydää parantaakseen hammassärkynsä. ÖMA Oulun RO I arkisto 1775 AI 75: 254–264; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1775 (mikrofilmi ES 4461) Pohjanmaan lääni no. 25. Ks. myös Tittonen 2007, 159–171.

⁷⁰⁷ VMA Lapua tk 1783 C 6 a 2: 262–263v.

⁷⁰⁸ Ks. luku 2.2.

⁷⁰⁹ Esimerkiksi tilallinen Staffan Hirvonen teki parantamistaan kirkon aidan sisäpuolella (*inom plancket*). VMA VHO Alistusaktit Ece 43.

TAULUKKO 9 Kirkkomailla harjoitettu taikuus oikeudenkäyntien mukaan

Hautausmaataikuus	Tapauksia
Hautausmaa	39
Kirkko	21
Kirkkomaa	19
Kellotapuli	5
Luukamari/-talo	3
Yhteensä	87

Lähde: Taikuusoikeudenkäynnit 1754–1800. Ks. liite 1. Hautausmaataikuustapauksissa ruumiin tai haudan avulla taiottiin yhteensä 53/87 tapauksessa. Kokonaisuudessaan siis yli puolet (61 %) hautausmaatapauksista käsitti ihmisjäänteiden tai vainajan leposijan hyödyntämistä jossain muodossaan.

Hautausmailta ja kirkosta haettujen esineiden käyttö noituuteen ja taikuuteen oli vanha perinne. Kirkkoihin kuuluvia esineitä, kuten alttariliinoja ja virsikirjoja, oli jo aiemminkin hyödynnetty taikuuden harjoittamisessa. Esimerkiksi varhaisen selvittämisenä hyödynnettiin Raamattua tai virsikirjaa ja seula. Kun jompikumpi näistä kirjoista laitettiin seulaan, sen suunta osoittaisi sen kuka tai missä suunnassa varas olisi.⁷¹⁰ Vastaavanlaisia seulomistapauksia ei kuitenkaan ole tutkimusjaksolta löytynyt, vaan varkaiden paljastamiseksi käytettiin joko itse kirkon tai vainajien voimaa. Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen esimerkiksi avulla vainajiin ja kirkkomaahan pyhänä tilana liitettyjä käsityksiä ja uskomuksia. Samalla analysoin sitä, miksi hautaus- ja kirkkomailla harjoitettu taikuus oli merkityksellistä aikalaisille.

5.2.1 Pyhän merkitys

Vainajien leposijoina pidettyjen paikkojen käyttäminen osana taikatekoja on piirre, jonka taustalla on hyvin monitahoiset syyt. Kirkoissa ja hautausmailla taikomiseen liittyivät sekä vainajakäsitykset että pyhään tilaan liittyvät käsitteet, jotka rakentuivat erilaisista aikalaisista näkemyksistä, joihin vaikuttivat kansan ja esivallan käsitysten lisäksi esimerkiksi vainajiin liittyvä uskomusperinne. Nämä normit määrittivät ja omalla tavallaan erottivat alueet muusta yhteisöstä, jolloin niiden pyhyys korostui. Kansan käsityksissä pyhä ilmensi yhtä aikaa sekä hyvää että paha. Tiukat normit ja ankarat rangaistukset omalta osaltaan korostivat näiden tilojen pyhyttä. Pyhän käsitettiin olevan yhtäaikaaisesti niin hyvä kuin paha, puhdas ja saastuttava, kunnioitettava ja pelättävä. Ambivalenssi näkyy myös 1700-luvun ihmisten suhtautumisessa pyhään tilaan.

Uhraaminen oli osa suomalaista kansanperinnettä. Erilaisilla uhripaikoilla ihmiset etsivät yhteyttä tuonpuoleisiin ja sen toimijoihin. Suomesta tunnetaan

⁷¹⁰ Sörlin 1993, 32; Eilola 2003, 60; Kuronen 2009, 56–58.

kin kuppikiviä⁷¹¹, erilaisia puita sekä alttareita, joita ihmiset käyttivät uhraamiseen tuomalla erilaisia antimia, kuten vuoden ensimmäisen sadon tuotteita, uhripaikoille. Uhraaminen liittyi keskeisesti vainajakulttiin ja kotitalouden menestykseen liittyviin riitteihin. Muun muassa maito-onnea saatettiin hakea uhraamalla uhrikivelle. Vainajille uhraamiseen liittyi niin vainajien muistaminen kuin heidän suopeutensa varmistaminen. Uhrauspaikkojen lisäksi käytettiin myös erilaisia eläinuhreja karjanhoitoalueella. Tiettyinä päivinä, kuten Mikkelin (29.9.) tai kekrin (1.11.) aattoiltana teurastettiin lammas, joka syötiin kyseisenä päivänä. Riitin avulla pyrittiin takaamaan esimerkiksi karjaonnea.⁷¹² Taikuustapausten joukossa on yksi epäily kekrin liittyneestä eläimen uhraamisesta, jossa erään paltamolaisen pariskunnan epäiltiin teurastaneen ja syöneen ajallisesti yhteensopivalla hetkellä lampaan: teot tulkittiin taikuudeksi. Ilmeisesti riitti oli aiheuttanut närää ja väkivaltaa erään suvun jäsenen taholta, minkä seurauksena uhrauksen pariskunnan neljävuotias poika menehtyi.⁷¹³ Vaikka hovioikeuden aineistosta puuttuu tarkempi tapauskuvaus, tuomioistuimen säilyneet asiakirjat viittaavat vahvasti kekrin kunniaksi tehtyyn eläinuhri-riittiin. Olosuhteet ja eläin, joka uhrattiin, vastaavat kekrin eläinuhrin kuvausta. Tapaus on ainutlaatuinen⁷¹⁴. Kahdesta muusta uhraamiseen liitetystä tapauksesta ei niistäkään ole tarkkoja kuvauksia olemassa. Eläinuhriin liittyvä tapaus kertoo silti uhraamiseen liitettyjen käsitysten olleen vahvoja.

Kristinuskon saapumisen jälkeen monet aiemmin käytetyt vanhat uhri- ja hautapaikat sulautettiin kristilliseksi pyhäiksi tiloiksi siirtämällä ne konkreettisesti yhteisöjen keskuuteen. Arkeologisen aineiston perusteella monet katolisen ajan kirkot rakennettiin Suomessa lähelle esikristillisiä uhri- tai hautapaikkoja. Tällä tavoin katoliset ja esikristilliset pyhän käsitteet limittyivät toisiinsa.⁷¹⁵

Uhrirkirkkoihin liittyy muutama tapaus, sillä Oulunsalon ja Kuopion uhri-kirkot houkuttelivat vielä 1700-luvun jälkipuoliskollakin taikoja. Tietyt kirkot olivat uhrikkkoja, jotka oli usein pyhitetty jollekin tietylle pyhimykselle, jonka apua voitiin pyytää erilaisissa elämäntilanteissa, kuten sairauksia kohdatessa. Uhrirkirkkoihin liitettiin myös Jumalan voima, jota voitiin pyytää avuksi.⁷¹⁶ Uh-

⁷¹¹ Kuppikivet sijaitsivat usein kalmistojen lähellä ja niiden avulla pyrittiin saamaan yhteys suvun vainajiin. ks. esim. Sarmela 2007, 101.

⁷¹² Sarmela 2007, 101–106, 109; Kuronen 2009, 40–42; Kuha 2015 [käsikirjoitus].

⁷¹³ Tapaus käsiteltiin alun perin käräjillä kuolemantuottamuksen vuoksi. Paltamon 1762 ylimääräisillä käräjillä käsiteltyä tapausta ei löydy pöytäkirjoista. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1762 (mikrofilmi ES4450) Pohjanmaan lääni no.24. Taikuussyytös siirrettiin seuraaville syyskäräjille, missä sitä ei kuitenkaan ole käsitelty (OMA Paltamo sk 1762 Kajaani 9). Tapaus ei myöskään tule uudemman kerran esille hovioikeudessa.

⁷¹⁴ Vrt. Kuronen 2009, 44.

⁷¹⁵ Purhonen 1998, 31, 128; Rimpiläinen 1971, 32; Vilkuna J 1992, 161; Tittonen 2008, 11–12; Ks. myös Anttonen 1999, 27–34; Eilola 2003, 52; Waronen 1989 (2009), XII–XIII. Vrt. esim. Flint 1994 (1991), 254–273. Ortodoksisen kirkon ja esikristillisen uskon suhteesta esim. Worobec 2006, 32.

⁷¹⁶ Uhrirkirkko-sanana on katsottu olevan luterilaista perintöä, vaikka votiivilahjojen antamisen on katsottu olleen katolista perintöä. Keskiajalla tällaisia kirkkoja kutsuttiin pyhiinvaelluskirkoiksi. Jokipii 2001a, 38; Weikert 2004, 4, 6; Kuha 2015 [käsikirjoitus], luku 4.

rikirkot sijaitsivat usein lähellä esikristillistä uhripaikkaa. Erilaiset votiivilahjat tuotiin kirkkoon usein kiitoksena pyhimykselle tai kirkolle toteutuneesta pyynnöstä. Lahja kuvasti pyyntöä: esimerkiksi kalaa muistuttava esine tuotiin kiitoksena kalansaaliin runsaudesta.⁷¹⁷ Vanha katolinen tapa uhrata yliluonnollisen avun saamiseksi ei ollut hävinnyt heti luterilaisuuden myötä.

Kuopion kirkon asemasta uhrikirkkona on esitetty eriäviä näkemyksiä. Kirkossa uhrattiin jo 1600-luvun lopulla. Yhtäältä kirkon on arveltu saaneen asemansa uhrikirkkona sen vuoksi, että se oli laajan seurakunnan keskus, jonne tultiin viettämään kirkollisia juhlapyhiä pitkienkin matkojen päästä.⁷¹⁸ 1700-luvun lopullakin käytössä ollut kirkko oli rakennettu samoille sijoille, kuin missä Kuopion seurakunnan vanhat kirkon olivat sijainneet. Rakennukset olivat luultavasti alusta alkaen sijainneet esikristillisen hautapaikan läheisyydessä. Tällaisen kulttipaikan yhteydessä sijainneeseen kirkkoon liitettiin voimia, joilta ihminen saattoi hakea apua.⁷¹⁹ Kuopion uhrikirkko mainittiin kahdessa tapauksessa, joista toisesta, vuoden 1760 jouluna tapahtuneesta pakokauhusta ja useista kuolemantapauksista kirkolla on kirjoitettu laajalti toisaalla. Merkillä pantavaa on, että hovioikeuden pöytäkirjoissa todettiin, että kirkossa uhrattiin merkittävinä pyhäpäivinä⁷²⁰. Toinen tapaus käsiteltiin vuonna 1762, kun erään miehen kerrottiin muun muassa hieroneen suutaan kirkon kulmaan huulestaan olleen syövän (*kräfta*) vuoksi⁷²¹.

Oulunsalon uhrikirkko oli perustettu keskiajalla Pyhän Olavin⁷²² kunniaksi, joka oli yksi suosituimmista pyhimyksistä Suomessa. Oulunsalon kirkolle uhrattiin Olavin päivänä useimmiten terveyden edistämiseksi ja sinne tehtiin myös pyhiinvaelluksia.⁷²³ Esivallan edustajat näkivät Oulunsalon kirkossa taikuutta ja noituutta jo 1600-luvulla⁷²⁴. Kirkossa harjoitettua taikuutta ja epäjumalanpalvelusta käsiteltiin 1730-luvulla erillisessä rovastintarkastuksessa asiasta tehtyjen valitusten vuoksi⁷²⁵. Useita kertoja taikuudesta syytetty Hannu Tikka jäi kiinni taikomisesta muun muassa Oulunsalon kirkkomaalla vuonna 1760.

⁷¹⁷ Jokipii 2001a, 31, 39.

⁷¹⁸ Mäntylä 1983, 19–20. Ks. myös Kuronen 2009, 21–24.

⁷¹⁹ Kuronen 2009, 24–25. Laaja selvitys Kuopion uhrikirkon asemasta 1600-luvulla Kuha 2015 [käsikirjoitus], etenkin luku 4.2.

⁷²⁰ Ryttyjoulusta Kuopion kirkossa vuonna 1760 Mäntylä 1983; Jokipii 2001a, 37; Kuronen 2009, 21–25. JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1761 (mikrofilmi ES4449) Savon ja Kymenkartanon lääni no.49

⁷²¹ Vastaaja selitti toimineensa näin, koska hänen kätensä olivat tahriintuneet huulesta vuotavaan vereen, jolloin hän ei voinut käyttää niitä huuliensa hieromiseen. Kuopio sk 1762 Ca 23: 279–281.

⁷²² Pyhä Olavi oli taistelussa kaatunut norjalaisten kuningas Olavi Pyhä. Olavin muistopäivä oli Suomessa kansanomaisen juhlapyhä, johon liitettiin päättyneen sadonkorjuun juhlallisuuksia, kuten lampaan teurastaminen ja syöminen kekrin tapaan. Vilkkuna K 2002, 196–199.

⁷²³ Hiltunen 1987, 36, 92–111; Vahtola 1991, 160; Jokipii 2001a, 45–47, 63–64; Tittonen 2007, 40, 69, 105–106, 130.

⁷²⁴ Oman väitteensä mukaan noidutuksi tullut Anna Muikku varasti Oulunsalon kirkosta alttariliinan. Heikkinen 1969, 298–301. Ks. myös Hiltunen 1987, 34–37, 92–111; Vahtola 1991, 160.

⁷²⁵ Rovastintarkastuksessa valitettiin muun muassa tiettyinä pyhäpäivinä tapahtuneesta uhraamisesta. OMA LKA IIG1: 1 Muut pöytäkirjat rovastintarkastus 2.4.1732.

Tikka oli mennyt kirkkomaalle parantaakseen siellä erään perintötilallisen sairaan lapsen.⁷²⁶ Ainoastaan näissä kolmessa tapauksessa nousee esiin tietyn kirkon rooli uhraamiseen soveltuvana paikkana. Sairauksien parantaminen voimallisilla paikoilla oli merkityksellistä. Uhrirkkojen kohdalla uhrilahjan antaminen velvoitti niin uhraajaa kuin voimaa, jolle oli uhrattu. Näin muodostuneen uhrisuhteen kautta uhraaja saisi yhteyden voimaan ja apua ongelmasaansa.⁷²⁷ Muilla kirkoilla ei vaikuta olleen suurta merkitystä itse taikojen suhteen, enemmänkin merkitystä oli paikalla sinänsä eli kirkolla pyhänä tilana.

Keskiajalla vanhojen uhripaikkojen tapaan myös esikristilliset esineet ja rituaalit kristillistettiin siunaamalla ne. Näiden siunausten avulla esineet ja rituaalit pyhitettiin, jolloin niihin siirtyi kristillisen pyhän voimaa. Esimerkiksi katolisen kirkon käyttämät sanamuodot ja rituaalit, joilla pyhitettiin erilaisia paikkoja, otettiin osaksi loitsuja ja maagista parantamistapahtumaa. Jeesuksen, Neitsyt Marian ja pyhimysten nimiä sekä kristillisiä rukouksia alettiin käyttää osana loitsuja. Kristillisten sanojen ja nimien käyttö lisäsi ihmisten uskoa sanan itsensä voimaan. Rukoukset ja sanakaavat saivat voimaa siltä taholta, jolta apua pyydettiin. Pyhiin sanoihin ja rukouksiin välittyi pyhän voimaa ja se iskostui pyhillä paikoilla oleviin esineisiin tiukasti. Pyhitettyjä esineitä ja rukouksia käytettiin sen vuoksi maagisissa toimissa.⁷²⁸ Parantamisessa kristilliset tekijät, kuten Neitsyt Maria, syrjäyttivät muut voimat riittien apuna.⁷²⁹ Kristillisiä rukouksia hyödynnettiin taikuuden harjoittamisessa jo keskiajalla ja tapa jatkui vielä 1700-luvullakin. Erityisen suosittu oli Isä meidän -rukous, joka tuli lukea mahdollisimman nopeasti ja välillä henkeä vetämättä taikateon vahvistamiseksi.⁷³⁰ Rukouksen käyttäminen loitsun tavoin saattoi tuottaa lausujalleen sakot taikuuden harjoittamisen lisäksi Jumalanpilkasta. Esivalta näki kristillisten rukousten käyttämisen osana taikuutta olevan rikkomus oikeaa kristinoppia vastaan.⁷³¹ Yhdessä sairauden parantamistapauksessa käytettiin Isä meidän-

⁷²⁶ OMA Oulu ja Hailuoto sk 1760 Oulu 12: 250–257; tk 1761 Oulu 13: 173–180v.; Tittonen 2008, 8–9. Vrt. tapaus, jossa vastaajien väitettiin uhranneen Viitasaaren kirkossa, jota ei tunneta uhrirkkona. JyMA Viitasaari tk 1796 I Ca: 8

⁷²⁷ Kuronen 2009, 22; Weikert 2004, 224, 226. Kirkkoon uhraaminen kuvasti myös kansan tapaa sulauttaa kristinuskon keskeisiä elementtejä omaan toimintaansa. Kuha 2015 [käsikirjoitus].

⁷²⁸ Eilola 2003, 52–53; Hautala 1960, 22–25; Flint 1994 (1991), 254–273; Scribner 1987, 5–7, 17–49; 1993, 478–480, 483–485; Siikala 1999, 64–68, 167, 169–172, 275.

⁷²⁹ Siikala 1999, 167, 169–172, 275; Stark-Arola 1999, 99. Neitsyt Maria oli keskeinen etenkin pohjalaisissa loitsuissa pitkälle 1900-luvulle saakka. Wolf-Knuts 1999.

⁷³⁰ Lars Ollila pyrki palauttamaan varastettuja rahoja. OMA Oulun RO 1768 AI 65: 645–646, 1192–1197; AI 66: 811–814.; Tittonen 2007, 119. Ks. myös Hautala 1960, 23.

⁷³¹ Virtanen Leea 1988, 247; Nenonen 1992, 60–61; Eilola 2003, 61. Vrt. Olli 2007, 27. Taikuustapauksissa ei annettu kristillisten rukousloitsujen käytön yhteydessä sakkoja Jumalanpilkasta. Moni taikojia sai kuitenkin taikuudesta langetetun tuomion yhteydessä sakot sapattirikkomuksesta, joko taikomisesta tai juovuksissa olemisesta sapa-tin aikaan. Pahanteon kaaren kolmannen luvun kuudennen pykälän mukaan (3.cap.6.§.M:B:) rikoksen suorittamisesta pyhän aamuneljän ja iltayhdeksän välillä tuli antaa 10 taalerin sakot varsinaisesta rikoksesta langetettavan tuomion ohella. Sveriges Rikes Lag 1734 (1984), 127. Esimerkiksi paltamolainen renki Antti Rautio sai taikuuden harjoittamisesta langetetun sakkotuomion ohella sakot sapattirikkomuksesta ja juopumuksesta. Rautio oli juovuksissa ollessaan taikonut Paltamon seura-

rukouksen ohella myös Jeesuksen nimeä loitsuissa: ”*Apua minä / anna, Häiwa rukoilewa awun jesus andacon herra helpo heitacon*”⁷³². Pääasiassa kuitenkin tuomiokirjoihin kirjatuihin loitsuissa esiintyvät vainajiin liittyvät käsitykset sekä syntylöitsu⁷³³ Isä meidän-rukouksen ohella.

Anna-Leena Siikalan mukaan suomalaisessa loitsurunoudessa onkin nähtävissä sekä esikristillisiä että kristillisiä piirteitä.⁷³⁴ Tämän on nähty johtuneen muun muassa siitä, että luostarilaitoksen piirissä käytettyjä parantavia kristillisiä sanakaavoja käännettiin kansankielisiksi, mikä joudutti niiden omaksumista kansan käyttämiin loitsuihin. Myös katoliseen aikaan yleinen esineiden ja asioiden siunaaminen (benediktiot) vaikutti ihmisten käsityksiin sanan voimasta: esimerkiksi suolan siunaaminen vaikutti siihen, että kansanomaisessa parantamisessa hyödynnettiin suolaan lukemista.⁷³⁵ Taikuusjutuissa suola hyödynnettiin muun muassa puukotetun miehen parantamisessa⁷³⁶, oikeudenkäyntiin vaikuttamisessa⁷³⁷ sekä hevosen parantamisessa⁷³⁸. Jumalan ja pyhän voiman uskottiinkin välittyvän kristillisistä sanoista, minkä vuoksi kristillistyneiden rukousloitsujen käyttö yleistyi vähitellen. Kansan mielestä Jumalan nimeen toimimisessa ei ollut mitään väärää.⁷³⁹ Taikuustapauksissa piirteiden sekoittuminen ja kristillisten voimien hyödyntäminen maagisissa toimissa näkyy hyvin: niin käytetyt loitsut, taikomispaidat kuin niihin liitetyt käsitykset kuvastavat tätä synkretismää. Kristilliset tavat ja käsitteet olivat nivoutuneet keskeisiksi osiksi kansan käsityksiä ja sitä kautta ne välittyivät myös taikuuden harjoittamiseen.

Pyhät tilat – ja tässä yhteydessä kirkkomaat ja kirkot – siirrettiin kristillistymisen myötä yhteisön reunamilta niiden keskusta. Pyhä tila erotettiin konkreettisesti maallisesta, profaanista tilasta esimerkiksi pystyttämällä aita kirkkomaan ja ympäröivän yhteisön välille. Kristillisessä ajattelussa pyhän käsitettiin olevan vastakohta kaikelle sen ulkopuoliselle: pyhä oli puhdasta, täydellistä, aivan kuten Jumalakin.⁷⁴⁰ Kirkkomaan erottaminen aidalla rajasi pyhän ja maallisen alueen toisistaan konkreettisesti: pyhä tila erottui täten muusta yhtei-

---

kunnan kirkkomaalla sunnuntai-iltana. OMA Paltamo sk 1763 Kajaani 10: 302–305v.; Tittonen 2007, 131.

⁷³² Loitsu oli kirjattu tavan mukaan tuomiokirjaan myös ruotsiksi: ”...*mig böder om hielp samt för bättring af min helsa Jesushielpa at herren gifwa lindring...*”. JoMA Kuopio sk 1754 Ca 15: 160–163v.

⁷³³ Esimerkiksi *raudan sanat*-loitsua hyödynsi liminkalainen Olavi Antila hevosta parantaessaan. OMA Liminka tk 1757 Oulu 184: 33. Ks. myös Kuronen 2009, 61–63.

⁷³⁴ Siikala 1999, 28–37, 67–68, 276–278

⁷³⁵ Nenonen 1992, 60–61; Siikala 1999, 68–69, 285, 288–291; Virtanen Leea 1988, 245–248.

⁷³⁶ Puukotettua miestä parantanut, tietäjäksi itseään tituleerannut Pauli Saarialho käytti parantamiseen suola loitsujen ohella. JyMA Saarijärven tk 1793 I Cg 1.

⁷³⁷ Tilallisen tytär Eeva Vehviläinen oli heittänyt käräjätuvan lattialle suola ja muita esineitä vahvistaakseen itseään oikeudenkäynnissä. JoMA Pieksämäen sk 1771 C I a 8 323v–327v.

⁷³⁸ Irtolaismies Pauli Keränen luki suolaan joitain sanoja ilmeisesti parantaessaan hevoselle tullutta haavaa. JoMA Iisalmi sk 1797 Caa: 4. 157–158v; tk 1798 Caa: 5, 55–58v.

⁷³⁹ Eilola 2003, 63, 65, 67; Nenonen 1992, 60; Siikala 1999, 64–65, 82–83; Virtanen Leea 1988, 247.

⁷⁴⁰ Anttonen 1996, 84–85, 90, 122–123; Eilola 2003, 136–138

söstä. Aidan avulla pyrittiin vähentämään kirkkomailla tapahtunutta liikehdintää ja eläinten käyskentelyä. Kirkkomaan aita rajasi myös elävien ja vainajien yhteisöt erilleen. Fyysisestä aidasta huolimatta pyhän ja maallisen tilan raja ei ollut niin selkeä.⁷⁴¹ Hautausmaataikuus yleensä edellytti tämän fyysisen rajan ylittämistä. Saavuttuaan kirkkomaalle taikoijat olivat tulleet pyhään tilaan, jolla toimimiseen olivat omat sääntönsä, jotka säätelivät myös taikojien toimia hautausmailla. Vainajien kanssa toimiminen voitiin nähdä rikoksena niin esivallan säätämien lakien kuin ihmisten moraalisten normien mukaan. Lisäksi vainajien kanssa toimimiseen oli olemassa omat käytänteensä, joita taikojien ei tullut rikkoa, jotta he eivät saisi vainajien vihoja päälleen.

Pyhän käsite muuttui lähestulkoon kaikilla elämänalueilla. Elämän- ja vuotuisikiertoon liittyvien riittien kristillistyessä käsitykset niiden suorittamisesta muuttuivat. Hautajaiset, häät ja kaste sekä esimerkiksi vuodenkiertoon liittyvät rituaalit muokattiin hiljalleen kristillisten käsitysten mukaisiksi. Rituaalit tuli suorittaa kristillisesti hyväksyttävään tapaan ja ajankohtaan, mutta kaikilta osin se ei pätenyt. Esimerkiksi karhunpeijaiset säilyttivät entisen luonteensa ja symboliikkansa⁷⁴². Katolisena aikana myös erilaisia paikkoja, kuten peltoja ja kalastusalueita, pyhitettiin, mikä osaltaan vahvisti vanhaa käsitystä pyhästä rajalinjana. Pappien suorittamat pyhittämisen rituaalit myös vahvistivat ihmisten käsitystä rajojen olemassaolosta elävien ja kuolleiden maailmojen välillä.⁷⁴³

Reformaation jälkeen pyhän käsite muovautui uudelleen liturgisten, rituaalisten ja opillisten muutosten vuoksi. Elämänkierron kristilliset rituaalit, kuten kasteet ja hautajaiset, siirrettiin suoritettavaksi kirkoissa ja hautausmailla. Esimerkiksi Ruotsin valtakunnassa reformaation jälkeen pyrittiin lakien avulla puuttumaan kristillisten rituaalien suorittamisen tavoista ja paikoista. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan kasteet tuli suorittaa kirkoissa pyhinä päivinä.⁷⁴⁴ Katoliset pyhittämistraditiot ja yksityinen hartauden harjoitus poistettiin käytännöstä hiljalleen. Toisaalta historioitsija Robert Scribner on todennut, ettei uskonpuhdistus suoralta kädeltä poistanut kristillisyyteen kuulunutta pyhittämisen perinnettä. Pikemminkin uskonpuhdistuksessa onnistuttiin vain muovaamaan katolisia tapoja, jotka olivat reformaattorien mielestä hyvin lähellä taikuuden harjoittamisen rajaa. Myös pyhitettyjen esineiden voima säilyi entisellään kansan uskomusjärjestelmässä.⁷⁴⁵ Sama päti myös Suomen kohdalla, sillä täällä vanhat katoliset perinteet ja käytänteet olivat pitkään osa luterilaisen kirkon virallista toimintaa.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ Anttonen 1996, 129–132; Eilola 2003, 136; Kallio-Seppä 2013, 72–78; Suna 2013, 25–28; Ks. myös Kūmin 2011, 37.

⁷⁴² Sarmela 2007, 70–89.

⁷⁴³ Scribner 1987, 2–3, 6; Scribner 1993, 477.

⁷⁴⁴ Kyrkoordningen 1571 (1971), 52–57.

⁷⁴⁵ Scribner 1993, 483; Wolf-Knuts 1999, 75; Heal 2011, 39.

⁷⁴⁶ Laasonen 1998, esim. 41, 214. Ruotsin valtakunnassa uskonpuhdistus oli kuninkaasta lähtöisin, minkä on nähty vaikuttaneen siihen, ettei luterilaisuus juurtunut kansan parissa ennen 1600-luvun loppupuolta. Esim. Lappalainen 2009, 18–19, 33–35, 38–42. Ks. myös Kuha 2014; Koski 2014; 2015 [käsikirjoitus].

Pyhää tilaa tarkastelleet historioitsijat Will Coster ja Andrew Spicer⁷⁴⁷ korostavat kontekstualisoinnin merkitystä tutkittaessa pyhän tilan käsitettä. Heidän mukaansa konteksti ja mentaliteetti on otettava huomioon, koska eri maantieteellisillä ja uskonnollisilla ryhmittymillä oli eroja pyhän tilan käsittämässä. Coster ja Spicer huomauttavat myös, että katoliset pyhät paikat säilyttivät merkityksensä reformaatiosta huolimatta, sillä ihmisten näkemykset niistä muovautuivat uuden uskonopin mukaiseksi.⁷⁴⁸ Toisaalta moni katolinen pyhä paikka oli jo esikristillisellä ajalla pyhä. Kristinuskon tulon myötä monia esikristillisiä pyhiä paikkoja tuhottiin, mutta niiden tilalle pystytettiin kristillisiä palvontapaikkoja, usein jopa samoista materiaaleista.⁷⁴⁹ Sama näkyy myös Suomessa, esimerkiksi uhrikirkkojen kohdalla, jotka säilyttivät osittain katolisen luonteensa. Näihin paikkoihin liittyviä uskomuksia vastaan luterilainen kirkko pyrki taistelemaan.

1700-luvun jälkipuoliskon Suomi eroaa Keskisestä Euroopasta monilla elämänaloilla aina yhteisöelämästä itse kirkkorakennuksiin. Konstektualisoinnin vaatimukset huomioon ottaen on siis tarpeen tarkastella Suomessa tapahtunutta reformaatiota. Ruotsin valtakunnassa uskomusjärjestelmä muuttui hitaasti ja eri tavoin kuin muualla Euroopassa, osittain johtuen Ruotsin luterilaisen kirkon opillisesta eriytymisestä esimerkiksi Saksan luterilaiseen kirkkoon verrattuna. Luterilaisuuden ja luterilaisen uskon keskeisiä elementtejä tulkittiin eri tavoin. Ero käsityksissä näkyy esimerkiksi hautaustavoissa, ja liittyvät ”kiirastulen kuolemaksi” nimitettyyn kiirastuliopin poistumiseen.⁷⁵⁰ Uskonpuhdistuksen myötä katolinen käsitys kiirastulesta poistui. Tätä on kansainvälisessä tutkimuksessa nimitetty käsitteellä ”*Death of Purgatory*”⁷⁵¹, mikä tarkoittaa kiirastulen kuolemaa. Kiirastuliopin mukaan katoliset uskoivat vainajien sielun pääsevän joko suoraan taivaaseen tai joutuvan helvettiin. Jäljelle jääneiden omaisten tuli vainajan muistamisella ja sielunmessuilla ylläpitää läheistä suhdettaan vainajiin. Muistamisen avulla myös autettiin vainajaa tuonpuoleisessa ja niiden uskottiin olevan hyödyllisiä kiirastuleen joutuneille viimeisellä tuomiolla. ”Kiirastulen kuolema” merkitsi sitä, että vainajien sielujen uskottiin nukkuvan

⁷⁴⁷ Artikkelikokoelmansa esipuheessa Coster ja Spicer (2011, 1) huomauttavat, että aihetta on tutkittu runsaasti esimerkiksi antropologiassa, historiassa ja sosiologiassa. Pyhää tilaa ei ole kuitenkaan heidän toimittamansa teosta lukuunottamatta laajalti tutkittu reformaation uskontohistorian piirissä.

⁷⁴⁸ Coster & Spicer 2011, 1-16; Heal 2011, 40.

⁷⁴⁹ Esim. Flint 1994 (1991), 254.

⁷⁵⁰ Koslofsky 2000; González 2005 [online]. Ruotsin luterilaisuuden kehityksestä 1600-luvun alkupuoliskolla suhteessa aikakauden keskusteluun luterilaisten kirkkojen suhteesta kalvinismiin, sekä roomalaiskatoliseen kirkkoon. Laasonen 1998.

⁷⁵¹ Kiirastuleen liittyvien käsitysten poistuminen tapahtui vähitellen, sillä jopa Martin Luther alkuun ainoastaan lievensi kiirastulta koskevia käsityksiään, kunnes lopulta kumosi sen täysin. Lutherin mukaan ruumis ja sielu nukkuivat haudoissaan odottamassa viimeistä tuomiota, eivätkä jäljelle jääneet voineet tehdä mitään sielun pelastamiseksi. Kukin joutui itse kohtaamaan Jumalan ja tunnustamaan syntinsä viimeisellä tuomiolla. Koslofsky (2000, 34-39) käyttää termiä ”*Death of Purgatory*”. Ks. myös González 2005 [online].

haudoissaan odottamassa viimeistä tuomiota. Sielut eivät enää joutuneet Kiiras-tuleen odottamaan viimeistä tuomiota.⁷⁵²

Muissa reformoiduissa valtakunnissa hautaustavoissa tapahtuneet muutokset näkyivät siinä, että hautausmaat ja haudat poistettiin yhteisön keskipisteestä eli kirkosta siirtämällä ne kaupunkien ulkopuolelle. Reformaation jälkeisessä Ruotsin valtakunnassa haudat olivat edelleen keskeisellä paikalla kirkossa tai sen välittömässä läheisyydessä kirkkomaalla, joka useimmiten sijaitsi keskeisellä paikalla yhteisössä. Myös hautojen ilmiäiset, hautakivet, olivat edelleen hyvin koristeellisia ja ne säilyivät sellaisina aina 1800-luvun alkuun saakka.⁷⁵³ Ruotsin valtakunnan luterilaisessa kirkossa katolisuuden jäänteet elivät pitkään. Vanhoja seremonioita ja käytänteitä ei riisuttu 1600-luvun aikana niin voimakkaasti kuin muualla luterilaisissa maissa. Kansa piti näistä käytänteistä tiukasti kiinni eikä paikallinen papistokkaan välittömästi puuttunut – tai pystynyt puuttumaan – kansan toimintaan. Kirkkoon uhraamista on pidetty yhtenä esimerkkinä tästä.⁷⁵⁴ Katoliset tavat ylläpitivät myös niitä kansan käsityksiä, jotka liittyivät vainajiin sekä kirkkoon ja sen pyhyteen. Vasta ajan myötä katolisuuden piirteet alkoivat häpyä kansan uskomuksista, vaikka ne olisivat poistuneet luterilaisen kirkon opista jo aikaa sitten.

Taikoja tehtiin sekä kirkoissa, että erilaisilla hautauspaikoilla. Kirkkomaan valintaan vaikuttivat paitsi uskomukset vainajista ja heidän apunsa valjastamisesta, myös erilaisiin hautapaikkoihin liitetyt käsitykset. Uhrikirkkojen merkitys taikateon paikkana on selkein. Näihin kirkkoihin oli jo vanhastaan liitetty käsityksiä esimerkiksi niiden parantavasta voimasta. Suurimmaksi osaksi taikuutta harjoitettiin kuitenkin suurten emäkirkkojen läheisyydessä olevilla hautaus- ja kirkkomailla itse kirkkorakennusten ohella. Uhrikirkkoja lukuun ottamatta muihin kirkkoihin ei ole liitetty erityisiä auttavia voimia. Toisaalta Suomessa kirkkojen sijainti vaikutti ihmisen ja pyhän tilan väliseen suhteeseen. Kirkot olivat yleensä sijoitettuina suurten asutusten tai kaupunkien yhteyteen, mutta niiden alaisuuteen kuuluivat hyvinkin laajat seurakunnat. Varsinkin Kainuun ja Savo-Karjalan kaltaisilla itäisillä alueilla seurakuntien alueet olivat suuria. Joidenkin seurakuntalaisten piti matkustaa jopa 100 kilometriä lähimmälle kirkolle tai hautausmaalle.⁷⁵⁵ Esimerkiksi taikuuden harjoittamisen näyttämönäkin toimineen Paltamon emäseurakunnan kirkko⁷⁵⁶ oli pitkään hyvin laajan alueen

⁷⁵² Rimpiläinen 1971, 15–73; Muir 1997, 44–52; Koslofsky 2000, 21–27; González 2005 [online]; Tittonen 2008, 12.

⁷⁵³ González 2005 [online]; Gardberg 2003, 32–35; Vrt. Ariés 1981, 475–476, 491–495

⁷⁵⁴ Laasonen 1998, 41, 214; Wolf-Knuts 1999; Kuha 2012, 2, 11; 2015 [käsikirjoitus].

⁷⁵⁵ Esim. Laasonen 1967, 22–26, 47–53, 103–105, 225. Ks. myös Kuha 2012, 7–8; Lahti 2013, nootti 31, 351–352.

⁷⁵⁶ Paltaniemen kuvakirkkona nykyisin tunnettu Paltamon kirkko rakennettiin vuosina 1726–1727. Paltamon kirkon hautausmaa perustettiin vuonna 1727 eikä kirkon pohjoispuolelle ole haudattu. Kirkon lattian alla on kirkkoherrojen ja kappalaisten hautoja. Keränen 1977, 156–157; 2013, 312–317, 330. Paltamon kihlakunnassa käsitellyistä viidestä taikuustapauksesta kolmessa käytiin taikomassa Paltamon seurakunnan kirkkomaalla. Esimerkiksi Tuomas Karppinen oli asettanut pellavaliinan sisään käärittynä rautanauloja kirkon sakariston seinän alle. OMA Paltamo tk 1755 Kajaani 6: 272–273, 283–284v., 300–301v. Lahti 2013.

ainoa kirkko, samoin kuin kirkon läheisyydessä oleva hautausmaa. Paltamon pitäjä kattoi hieman yli puolet nykyisin Kainuun maakuntana tunnetusta alueesta. Pitäjän keskuksena toimi nykyisin Kajaanin kaupunkiin kuuluva Paltaniemen alue, missä myös kirkko sijaitsi. Paltamon seurakunnan alueen onkin katsottu olleen yhtenevä Paltamon pitäjän kanssa.⁷⁵⁷ Pitkien kirkkomatkojen on katsottu olleen yksi syy kirkosta poissaoloon itäisessä Suomessa, minkä lisäksi tiet saattoivat olla huonoja tai niitä ei ollut laisinkaan.⁷⁵⁸

Pitkistä välimatkoista huolimatta kirkot olivat kaikkien käytettävissä. Kirkot olivat seurakunnan elämän keskuksia: niissä pidettiin jumalanpalvelukset ja mahdollisuuksien mukaan myös muut kirkolliset toimitukset. Toisaalta esimerkiksi kasteet saatettiin suorittaa muuallakin. Hautausmaan sijoittuminen kirkon yhteyteen korosti entisestään kirkon asemaa uskonnollisen elämän keskuksena. Kirkko toimi myös muutoin yhteisöelämän keskeisissä rooleissa, sillä pitäjänkokoukset ja sekä piispan- ja rovastintarkastukset pidettiin kirkoissa maaseudulla.⁷⁵⁹

---

⁷⁵⁷ Paltamon pitäjän ja seurakunnan historiasta Calamnius 1912, 17; Halila 1954, 51–54, 532–533; Keränen 1977, 55–56; Heikkinen 1986, 56–58; Turpeinen 1985, 28, 35; Huurre & Turpeinen 1992, 154–155, 171; Väisänen 1998, 120, 133; Seppänen & Seppänen 2006, 125, 134–135. Paltamon seurakunnasta ja pitäjästä muodostettiin vuonna 1786 Ylä-Kainuun alueelle Hyrynsalmen pitäjä ja seurakunta, jolloin Paltamon pitäjän koko pieneni noin puoleen. Keränen 2013, 14, 308–309.

⁷⁵⁸ Esim. Kuha 2012, 8–9; 2014.

⁷⁵⁹ Laasonen 1967, 222–224; Karonen 2008, 376.

KUVA 4 Paltaniemen kuvakirkko, rakennettu 1726–1727. Kuva: Hannele Piippo

Kansanusko ja perinteet olivat keskeinen osa ihmisten maailmankuvaa vielä 1700-luvun jälkipuoliskolla. Ne vaikuttivat myös heidän ymmärrykseensä pyhästä tilasta ja sen merkityksestä. Esikristilliset käsitykset olivat ensin sulautettu osaksi katolista, sittemmin luterilaista uskomusjärjestelmää. Pyhän käsite muokkaantui aina osaksi uutta uskomusjärjestelmää. Suomalaisten kansanomaiset uskomukset hautausmaista ja kirkoista ovatkin sekoitus kristillisiä ja esikristillisiä uskomuksia. Hengellinen esivalta muokkasi vanhoja käsityksiä pystyttämällä kirkkoja vanhoille pyhille paikoille. Kuitenkin myös kansa teki tätä muokkausta ottamalla uuden uskonnon osia ja sulauttamalla ne omien uskomustensa mukaisiksi.⁷⁶⁰ Kirkkojen ja hautausmaiden pyhyys oli siis hyvin monimuotoista. Pyhänä tilana niillä oli merkitystä taikuudessa tarvittavien voimien sijaintipaikkana.

Sotilas Nils Paradin tapaus Kuopion kihlakunnan käräjiltä vuodelta 1760 on hyvä esimerkki siitä, miten itse kirkon merkitys pyhänä tilana vaikutti taikuuden harjoittamiseen kirkkorakennuksissa ja niihin liittyvillä esineillä. Ruukinrengin vaimo Maria Simulatar oli ilmiantanut Paradin taikuuden ja noituiden harjoittamisesta. Kantajan mukaan Parad oli yrittänyt noitua hänet edellisenä kesänä. Tutkinnan myötä selvisi, että taikateossa oli kuitenkin ollut kyse

⁷⁶⁰ Eilola 2003, 51–53; Siikala 1999, 69, 82, 170–173, 285–297. Ks. myös DuBois 1999, 116–120; Flint 1994 (1991), 393–407

varkaan selvittämisestä. Paradin aitasta oli varastettu leipää hänen poissa ollessaan. Havaittuaan varkauden tapahtuneen Parad oli mennyt Nilsiä kirkolle ottaakseen muutamia rautanauvoja kirkon seinästä. Hän oli vienyt naulat paikalle, missä varastettu leipä oli ollut. Riitin tarkoituksena oli varkaan henkilöllisyyden paljastaminen tai varastetun leivän palauttaminen oikealle omistajalleen. Maria Simulatar myönsi vieneensä leivän ja palautti sen myöhemmin samana päivänä. Simulatar väitti sairastuneensa, kun naulat olivat aitassa ja syytti Paradin taikatekoa sairaudestaan. Paradin mielestä sairaus oli aiheutunut varkauden aiheuttamasta syyllisyydestä ja yritti tuloksetta väittää Simulattaren opettaneen hänelle edellä mainitun riitin.⁷⁶¹

Ihmiset uskoivat, että varkaiden henkilöllisyys voitiin selvittää taikuuden avulla tai sen käyttämisen uhalla. Siksi onkin mahdollista, että Maria palautti leivän, koska uskoi Paradin käyttävän taikuutta varkauden paljastamiseen. Paradin vaimo oli aiemmin Simulattaren läsnäollessa uhkaillut varasta taikuudella. Taikuushuhujen levittäminen saattoi olla tarpeeksi voimakas pelote, joka saisi varkaan tunnustamaan rikkomuksensa tai palauttamaan varastetun esineen vapaaehtoisesti, mikäli varkauden uhrilla ei ollut tarpeeksi todisteita asian viemiseksi oikeuteen. Noituuden uhka oli voimakas psykologinen pelote niin noituuden uhrille kuin tässä tapauksessa varkaalle. Syyllinen useimmiten murtui paineen alla.⁷⁶² Paradin vaimon väite taikuuden käyttämisestä toimi juuri tällaisena pelotteena Simulattarelle.

Todistajien puuttuessa tapaus siirrettiin seuraaville käräjille, missä Nils Parad tuomittiin taikuudesta 20 taalerin sakkoihin, mutta Simulatarta ei tuomittu varkaudesta. Tutkinnan aikana oli näet selvinyt, että hänen oli aikaisemmin annettu käyttää vapaasti aittaa, koska hän oli asunut Paradin torpan mailla. Simulattarella oli ollut aitan avain hallussaan vielä varkauden aikaan. Hänen kuitenkin tuli korvata varastetun leivän arvo kaksinkertaisena.⁷⁶³

Taikuusriittejä suoritettiin kirkoissa ja hautausmailla niiden pyhän luonteen vuoksi, mutta näiltä paikoilta viedyt esineet tai multa olivat myös tärkeitä. Vaikka mullan hyödyntäminen vaikuttaisi liittyneen vainajien voimiin, siinä saattoi olla kysymys muustakin. Hautausmaan mullan käyttäminen tunnettiin muuallakin Euroopassa, mutta tutkijat ovat pitäneet eurooppalaista traditiota suomalaista kristillisempänä: hautausmaalta otettu multa ilmensi pyhän voimaa, koska hautausmaat olivat pyhitettyjä tiloja.⁷⁶⁴

Nilsiä kirkko ei ollut uhrikirkko, mutta pyhänä rakennuksena se edusti pyhää ja siihen liitettyä voimaa. Naulojen ottaminen kirkolta perustui taikuuden perustekijään: *pars pro toto*-periaatteeseen. Käsityksen mukaan osa edusti

⁷⁶¹ Simulatar väitti noitumisen tapahtuneen eri tavoin, mitä Parad oli lopulta tehnyt. Lisäksi Simulatar ei voinut todistaa väitettään. JoMA Kuopion kihlakunta sk 1760 Ca 21: 383–386v.; tk 1761 Ca 22: 31–34, 165–169v.

⁷⁶² Thomas 1971, 260; Oja L 1999, 138–139; Stark 2006, 190–193.

⁷⁶³ JoMA Kuopion kihlakunta tk 1761 Ca 22: 31–34, 165–169v. Vrt. Töyräs 2014, joka on tehnyt tapauksesta erilaisen tulkinnan.

⁷⁶⁴ Himmelman 1997, 192–193; Koski 2011, 94–97, 220; Thomas 1971, 36. Vrt. Klemettiinen 1997, 109–111.

kokonaisuuden kaikkia ominaisuuksia. Voimakkaan maagisen elementin osan, esimerkiksi kirkkorakennuksen naulan, uskottiin sisältävän tuon elementin olemusta ja voimaa. Osan avulla kokonaisuuden voimaa ja ominaisuuksia voitiin hyödyntää niin hyvän- kuin pahantahtoisessa taikuudessa. Toisaalta sen avulla uskottiin voitavan myös vaikuttaa itse kokonaisuuteen.⁷⁶⁵ Pyhitettyinä ja siunattuina rakennuksina kirkkoihin kuuluvien esineiden ja rakennusmateriaalien uskottiin sisältävän voimaa, jonka nämä kristilliset riitit ja sanat olivat pyhittämisen yhteydessä kirkolle antaneet.⁷⁶⁶

Rautanaulat puolestaan kuvastivat raudan sekä naulojen tekemiseen käytetyn ahjon tulen voimaa. Raudan käsitettiin olevan voimakas suoja maagista vahingoittamista vastaan.⁷⁶⁷ Metonymian ajattelun⁷⁶⁸ mukaan raudan ja tulen voiman uskottiin siirtyvän niiden kanssa kosketuksissa olleen esineen mukana. Täten niiden voimaa voitiin hyödyntää myös taikuuden harjoittamisessa. Vainajien jäänteiden vieminen varkauden tapahtumapaikalle kuvastaa tätä ajattelutapaa. Esineiden edustamat voimat siirtyivät niiden mukana taian tekijän avuksi. Tässä kontekstissa kirkosta otetut rautanaulat edustivat pyhän paikan voimaa. Nils Paradin voikin arvioida uskoneen siihen, että pyhänä pidetyn kirkon voima auttaisi häntä selvittämään varkauden.

Kirkoissa tehdyissä taioissa hyödynnettiin itse kirkkorakennusta tai siihen liittyntä esineistöä kuten alttaripöytää⁷⁶⁹. Usein nämä taikat suoritettiin myöhään illalla tai öisin. Kirkkoihin menemistä öisin pidettiin kansan keskuudessa vaarallisena ja kirkkoihin liitettyjen normien rikkomisena. Kansan käsitysten mukaan vain asiantuntijoiden, kuten tietäjien, tuli mennä kirkkoon taikomaan. Pyhän voimia pidettiin vaarallisina.⁷⁷⁰ Kirkoissa tai kirkkorakennukseen liittyvät taikat tähtäsivät niin hammassäryn parannukseen⁷⁷¹ kuin kirkonväen nostattamiseen varkauden kimppuun⁷⁷². Kirkkorakennusta ja siihen liittyviä osia, kuten alttaria, pidettiinkin voimakkaina auttajina juuri parantamisessa⁷⁷³.

Hautausmailla ja kirkoissa tehdyt taikat olivat pyhään liittyvien määräysten rajoilla. Ankarat fyysiset rangaistukset uhkasivat lakien ja moraalisten normien rikkojia. Ihmiset uskoivat edelleen Jumalan vihan mahdollisuuteen sekä vainajien rangaistukseen. Nämä käsitykset sääntelivät omalta osaltaan ihmisten käytöstä pyhillä tiloilla. Hautausmaataikuuden harjoittajat uskoivat näissä tiloissa

⁷⁶⁵ Esim. Eilola 2003, 66–67; Klemettinen 1997, 24, 107, 109–111; Siikala 1999, 283.

⁷⁶⁶ Eilola 2003, 60; Kuronen 2009, 56–58.

⁷⁶⁷ Esim. Koski 2011, 267–268; Siikala 1999, 246–250; Kuusi 1985, 22–44; Stark-Arola 1998a, 116–117; Virtanen Leea 1988, 249–250.

⁷⁶⁸ Apo 1995, 22; Klemettinen 1997, 24; Knuutila 1998, 410–413, 415; Eilola 2003, 66–67, 108. Ks. myös luvut 2.2 ja 5.2.2.

⁷⁶⁹ OMA Salo ja Siikajoki sk 1800 Oulu 149: 70–75.

⁷⁷⁰ Koski 2011, 229; Koski 2014, 80–81; 2015 [käsikirjoitus], 14–15.

⁷⁷¹ OMA Oulun RO I arkisto 1775 AI 75: 254–264; JyMA THO 1775 ES 4461 no. 25. Ks. myös Tittonen 2007, 159–171.

⁷⁷² VMA Lapua tk 1783 §195 C 6 a 2: 262–263v.; §203 C 6 a 2: 272; §216 C 6 a 2: 278–280. Kirkkoa hyödynnettiin varkauden paljastamisessa jo 1600-luvun lopulla. Hertzberg 1889, 53.

⁷⁷³ Esim. Koski 2015 [käsikirjoitus]. Vrt. uhrikirkkoihin liittyvät käsitykset aikaisemmin tässä luvussa.

läsnä olevien voimien apuun, mutta he olivat tietoisia myös pyhään liitetystä ambivalenssista. Pyhän käsitettiin olevan yhtäaikaaisesti niin hyvää kuin pahaa, ja sen apuun turvaututtiin kansanomaisten käsitysten sallimissa rajoissa. Toisaalta taikuuden harjoittaminen pyhissä tiloissa oli samalla rikkomus kristillisiä käsityksiä ja niihin perustuvia lakeja vastaan. Pyhään liitetyt normit ja käsitykset määrättivätkin enemmän kirkkoon ja kirkkomaahan liitettyä toimintaa. Pyhän kanssa toimiessa tuli muistaa tietyt normit ja esivalta valvoi niitä. Ruumiisiin liittyivät pyhää voimakkaammin vainajiin liitetyt uskomukset ja käsitykset. Kirkkomaan voikin katsoa olevan kahden eri voiman sijaintipaikka: niin pyhän kuin vainajien voima oli läsnä.

5.2.2 Vainajien voima

Vainajiin liittyvät käsitykset ja uskomukset ovat olleet keskeinen osa suomalais-ta kansanperinnettä ja perinteentutkimusta. Suomalaista vainajauskoa on tutkittu laajalti kansatieteen piirissä, mikä onkin osoittanut erilaisten vainaja- ja vainajala-uskomusten olleen hyvin rikasta ja osa laajempaa, kokonaisvaltaista uskomusmaailmaa. Historiantutkimuksessa vainajiin liittyviä käsityksiä on tarkasteltu maagisten rituaalien taustatekijöinä⁷⁷⁴. Tässä luvussa analysoin hautaus- ja kirkkomailla harjoitettua taikuutta sekä tekojen taustalta havaittavia käsityksiä, erityisesti vainajiin ja kirkonväkeen liittyviä uskomuksia. Lisäksi pohdin, miksi juuri nämä taitat nousevat esiin 1700-luvun jälkipuoliskon taikuusoi-keudenkäynneissä.

Vainajien apuun turvautuminen liittyy käsityksiin henki-sielusta, jonka käsitettiin ylläpitävän ihmisen elämää, ja jota jälkeläiset palvoivat ihmisen kuoltua. Henki-sielun uskottiin olevan kuolematon osa ihmistä, joka poistui ruumiista ihmisen kuollessa ja liittyi vainajan ruumiiseen hautausmaalla.⁷⁷⁵ Suomalaisen kansanomaisten vainajala- eli tuonpuoleisuskomusten mukaan vainajat siirtyivät kuoleman jälkeen suoraan kuolleiden yhteisöön eli vainajalaan. Kuolleiden olinpaikka sijaitsi usein veden takana, esimerkiksi saarella, tai kaukana Pohjolassa. Hautapaikat yleensä eristettiin elävien yhteisöstä vainajiin ja kalmaan liitetyn vaarallisuuden vuoksi. Erilaiset tavat suojautua vainajien mahdolliselta paluulta olivat käytössä vielä kristinuskon tulon myötä.⁷⁷⁶ Esi-isiä kunnioitettiin, koska niiden uskottiin pystyvän auttamaan jälkeläisiään erilaisissa elämäntilanteissa myös tuonpuoleisesta käsin. Esi-isien apu varmistettiin erilaisin vainajien muistamiseen tarkoitettujen riittien ja rituaalien avulla. Esikristil-

⁷⁷⁴ Kansatieteessä vainajakäsityksistä esim. Hämäläinen 1920 (2005); Waronen 1898 (2009); Wirkkala 1945; Vilkkuna J 1992; Koski 2007; 2011. Historiantutkimuksessa esim. Eilola & Einonen 2009.

⁷⁷⁵ Kemppinen 1967, 7–24; Siikala 1999, 107–108

⁷⁷⁶ Suomen kansanperinteestä tunnetaan useita yhtäaikaiksiakin vainajala-käsityksiä. Esim. Kemppinen 1967, 35–36, 50–66; Siikala 1999, 108, 118–120; Anttonen 1999, 27–32; Vilkkuna J. 2001, 113; Sarmela 2007, 30, 129, 132, 134, 489. Vainajien paluulta suojaututtiin esimerkiksi sitomalla vainajan jalat yhteen heidän liikkumisensa estämiseksi. Malmstedt 2002, 153; Nyberg 2013, 270. Muita suojautumiskeinoja esim. Hagberg 1937, 622–637.

listen uskomusten mukaan vainajien myös uskottiin nukkuvan haudoissaan fyysisinä olentoina. Uskottiin, että vainajat saattoi herättää heidän apunsa tai neuvojensa saamiseksi.⁷⁷⁷

Vainajiin ja heidän paikkaansa elävien yhteisössä liittyvien käsitysten vähittäinen muutos on näkyvissä kristillisten hautaustapojen mukanaan tuomissa käsitysten muutoksessa. Kristillistymisen myötä vainajat tuli haudata kirkko-maahan, mikä rikkoi aikaisemmat käsitykset vainajien sijainnista kuoleman jälkeen. Myös katolisuuden mukanaan tuoma käsitys Kiirastulesta⁷⁷⁸ vaikutti aikalaisten käsityksiin vainajien kuolemanjälkeisestä olotilasta.

Luterilaisen teologian mukaan vainajat eivät enää odottaneet viimeistä tuomiotaan kiirastulella tai muuallakaan, vaan heidän käsitettiin nukkuvan haudoissaan tuomiopäivään saakka eikä vainajien paluuta pidetty enää mahdollisena. Kiirastuliopin hylkäämisen ohella vainajien muistamiset ja kansanomaiset tavat haluttiin karsia samoin kuin yksinkertaistaa hautauksia. Hautauksen tarkoituksena oli jatkossa muistuttaa ihmisiä ylösnousemuksen merkityksestä. Samalla ylösnousemukseen liittyvät käsitykset muuttuivat hitaasti, sillä luterilaisten käsitysten mukaan Jeesuksen ylösnousemus tapahtui fyysisesti, jolloin sekä vainajan ruumis että sielu kokisivat ylösnousemuksen.⁷⁷⁹

Luterilaisuuden myötä haudat ilmensivät sitä, millainen henkilö haudassa lepäsi. Ruotsalaisissa hautakivissä kuvattiin pitkin korulausein merkittävien vainajien tekoja ja hyvyyttä eläessään. Ruotsalaisten hautausmaiden on katsottu ylläpitäneen katolisten käsityksiä hautauksien ja kristillistä elämää viettäneiden osalta vielä jonkin aikaa reformaation jälkeen. Ihmisen sosiaalinen asema, kuolinsyy tai elintavat määrittivät sen, miten lähelle kaikkein pyhintä kukin haudattiin. Hautausmaiden sommittelun onkin nähty ilmentävän elävien yhteisöjen hierarkioita, mikä liittyy kuolleiden yhteisöllisen aseman säilymiseen myös tuonpuoleisessa.⁷⁸⁰

Luterilaisten käsitysten myötä ihmisten ja vainajien välinen suhde muuttui. Jo esikristillisissä uskomuksissa ollut käsitys haudoissa nukkuvista vainajista vaikutti ihmisten uskomuksiin siitä, että nukkuvien vainajien uskottiin olevan edelleen toimintakykyisiä.⁷⁸¹ Esi-isiä kunnioittaminen oli jo vanhastaan osa ihmisen suhdetta vainajiin ja jo esikristilliset hautaustavat kertoivat kuole-

⁷⁷⁷ Kemppinen 1967, 11; Klemettinen 1997, 109; Koski 2011, 86–88; Siikala 1999, 104–166, 181–186; Tittonen 2007, 101; 2008, 4–10; Vilkuna J. 1992, 121. Ks. myös DuBois 1999, 75.

⁷⁷⁸ Rimpiläinen 1971, 15–73; Muir 1997, 44–52; Koslofsky 2000, 21–27; González 2005 [online]; Tittonen 2008, 12.

⁷⁷⁹ Rimpiläinen 1971, 76–128; Koslofsky 2000, 21–27; González 2005 [online]; Koski 2015 [käsikirjoitus]. Ks. myös Anttonen 1999, 26; Tittonen 2008, 12.

⁷⁸⁰ González 2005 [online]; Rimpiläinen 1971, 155–161; Gardbeg 2003, 80–81. Vrt. Coster & Spicer (2011, 10–11) ja Coster (2011, 124–143), jotka korostavat sitä, että esimerkiksi Englannissa protestantit jatkoivat kuolleiden esi-isiensä huolehtimisesta. Keskeisessä Euroopassa hautausmaiden poistamisen yhteisöjen keskuudesta on katsottu vaikuttaneen voimakkaasti elävien ja kuolleiden välisen suhteen katkeamiseen. Koslofsky 2000, 40–78.

⁷⁸¹ Vilkuna 1992, 121; Tittonen 2008, 12.

manjälkeisestä olotilasta ja tuonpuoleista koskevista käsityksistä⁷⁸². Kuolleita kunnioitettiin yhtä lailla tuonpuoleisessa kuin heitä kunnioitettiin heidän eläessään. Myös kristillinen käsitys haudoissa nukkuvista sieluista ylläpiti kansan käsityksiä siitä, että vainajat olivat läsnä hautausmailla.

Suomalaisessa kansanuskossa keskeiseksi hautausmailla vaikuttavaksi voimaksi on katsottu kirkonväki. Kristillisten hautaustapojen yleistyessä ja vaikiutuessa hiljalleen vainajien voimaan liitettiin kirkon voima ja siihen liittyvät käsitykset. Kaarina Kosken mukaan vainajiin liitetyn väen keskeinen merkitys tulee vainajien suhteesta kirkkoon, eikä ainoastaan kalmaan liitetystä voimasta.⁷⁸³ Kirkonväki oli voima, jota uskottiin voitavan käyttää apuna maagisissa toimissa, mutta toisaalta sen uskottiin voivan vahingoittaa ihmisiä. Kirkonväen voimaa saattoi hyödyntää niin hyvän- kuin pahantahtoisesti, mikäli taikuuden harjoittaja tiesi oikeat tavat saada kirkonväen voiman käyttöönsä.⁷⁸⁴ Kirkkomaahan liittyvän taikuuden ja miesten määrän suhde liittyi mitä ilmeisimmin tähän käsitykseen. Hautaus- ja kirkkomailla sekä kirkoissa harjoitettuun taikuuteen liittyi vaarallisiksi käsitettyjä vainajien ja pyhän voimia. Miesten sisäsyntyinen kyky toimia näiden voimien kanssa vaikutti miesten syyttämiseen hautausmaataikuudesta.

Vaikka erilaisten väkien apuun turvauduttiin, väki saattoi olla vahingoittavaa, mikäli sen voiman lähde oli käytetty väärin tai taikojan suojauskeinot eivät olleet riittävät. Kirkonväki saattoi aiheuttaa erilaisia tauteja, jos joku oli toiminut väärin hautausmaalla. Esimerkiksi huono käytös – kuten juovuksissa hautausmaalla liikkuminen – ruumiin koskettaminen tai ruumiin säikähtäminen olivat tekoja, jotka saattoivat tuottaa kirkonväen vihat ylleen. Näitä sairastumisia kutsuttiin ”kirkonväen vaivoiksi”, jolloin sairastunut näki vainajia joko valveilla ollessaan tai nukkuessaan. Myös kirkko itsessään koettiin tartuttavaksi pyhän luonteensa vuoksi.⁷⁸⁵

Kirkonväen aiheuttamista taudeista ja vaivoista on monta esimerkkiä. Näiden vaivojen parantamiseksi oli olennaista mennä hautausmaalle. Esimerkiksi kirkonväen vaivoja pyrittiin parantamaan pesemällä sairastunut mies ja viemällä pesuvesi sitten hautausmaalle.⁷⁸⁶ Pesemisriitti liittyi vahvasti kansanlääkinnän sekä vainajan ruumiinpesun käsityksiin. Ruumiin pesemisellä poistettiin ruumiiseen kertynyt saasta, jota ei voinut viedä mukanaan tuonpuoleiseen. Samalla veteen siirtyi vainajiin liitettyä kalman voimaa, jolloin ruumiin pesuvesi oli voimakas maaginen apuväline. Vaarallisuutensa vuoksi pesuvesi tuli hävittää.⁷⁸⁷ Kansanlääkinnässä peseminen liittyi käsityksiin taudin palaut-

⁷⁸² Siikala 1999, 105–106, 112–117.

⁷⁸³ Koski 2011, 105; 2014, 10; 2015 [käsikirjoitus]. Kirkonväen käsite on määritelty luvussa 1.3.

⁷⁸⁴ Honko 1960, 59; Koski 2011, 221–222; *luonnosta* Stark 2006, 257–262, 265, 284–285.

⁷⁸⁵ Honko 1960, 59; Virtanen Leea 1988, 269–272; Klemettinen 1997, 104–105, 109–111; Siikala 1999, 111, 118, 131–132, 182; Stark 2002; 2006, 257–262, 284–285; Sarmela 2007, 130; Koski 2011, 221–222. Vrt. Järvinen 1999.

⁷⁸⁶ OMA Liminka tk 1785 Oulu 237: 142–148v; Tittonen 2008, 7–8.

⁷⁸⁷ Wolf-Knuts 1990, 180–181. Ks. myös Utriainen 1999; Eilola & Einonen 2009, 198–199; Koski 2011, 193.

tamisesta takaisin aiheuttajalleen. Tauti voitiin siirtää ihmisestä johonkin esi-neeseen, tässä tapauksessa miehestä pesuveteen. Tällaisen siirännäisen avulla tauti poistettiin ihmisestä ja palautettiin takaisin aiheuttajalleen. Taudin synnyn tuntemalla tauti voitiin myös palauttaa takaisin alkuperäiselle paikalleen viemällä pesuvesi kirkkomaalle mistä tauti alkoi.⁷⁸⁸

Kirkonväen aiheuttamia vaivoja parannettiin monin eri tavoin, kuten koptauttamalla sairastunutta ruumiin luulla päähän.⁷⁸⁹ Kirkonväen näkeminen koettiin ilmeisesti hyvin paljon harmia tuottavana, sillä moni sairastunut kertoi olevansa niin pahasti vaivattu, ettei muusta elämisestä meinannut tulla mitään. Tietäjät pystyivät hallitsemaan itsensä paremmin kirkonväkeä nähdessään, kun taas tavalliset ihmiset olivat heikompia. Näkijyys saattoi tässä tilanteessa olla taakka. Aistihavaintojen mukaan kirkonväki saattoi olla raajarikkoista, toisaalta näkymätöntä, haisevaa tai suhisevaa. Kirkonväkeä näkevät henkilöt saattoivat jopa nähdä edesmenneitä sukulaisiaan tai yleisemmin vainajien joukkion.⁷⁹⁰ Kirkonväkeen liittyvissä parantamisriiteissä keskeistä onkin sairauden palauttaminen takaisin sinne, mistä se oli tullut.

Vainajien voimaan ja apuun turvautuminen vaikuttaa olleen keskeisessä roolissa hautausmaataikuudessa. Käsitukset kirkonväestä olivat hyvin monen hautausmaalla tehdyn riitin taustalla. Uskomukset vainajien voimasta ja kirkonväen avusta taikuuden harjoittamisessa olivat voimakkaita: jopa niin voimakkaita, että niiden herättämää pelkoa ei tunnettu tai esivallan ankaria rangaistuksia ei pelätty, vaan vainajien apuun turvauduttiin erilaisten kriisitilanteiden kohdatessa.

Esimerkiksi Kuopion kihlakunnassa käsiteltiin vuoden 1770 syyskäräjillä hautarauhan häirintään liittynyttä tapausta. Puolitoista vuotta aikaisemmin kuolleen tilallisen pojan Märten Wartiaisen⁷⁹¹ hauta oli kaivettu pian hautaamisensa jälkeen auki. Haudasta oli viety käärinliina ja ruumis oli laitettu takaisin hautaan kasvot maata kohti. Teosta epäiltiin torppari Matti Karhusta ja tilallinen Antti Partasta, jotka kertoivat menneensä hautausmaalle parantaakseen tilallisen vaimon Kirstin Lydikättären kaatumataudista. Lydikättären aviomies Gabriel Rissanen oli pyytänyt taitajien apua parantamisessa. Hautausmaalle saavuttuaan miehet kertoivat lausuneensa Isä meidän -rukouksen, minkä jälkeen Partanen kaivoi haudan auki, otti ruumiin arkusta ja käski Lydikättären istumaan arkuun. Kun Lydikätär nousi arkusta, Partanen teki riitin villan avulla. Partanen oli käynyt hetkeä aikaisemmin sukimassa punaisella villalangalla

⁷⁸⁸ Eilola 2003, 65–67; Siikala 1999, 83–86, 153–155, 156–161, 165–166, 187–189. Ks. myös Tittonen 2008, 7.

⁷⁸⁹ OMA li ja Pudasjärvi sk 1763 Kemi 71: 599–602.

⁷⁹⁰ Näkijäksi saattoi tulla, jos oli esimerkiksi erehtynyt pesemään kasvonsa ruumiinpesussa käytetyillä liinoilla. Hakeutuminen näkijäksi oli myös mahdollista, jos näkijäksi haluavalla henkilöllä oli tarpeeksi kova luonto. Koski 2011, 184–195. Ks. myös Sarmela 2007, 130.

⁷⁹¹ Märten Wartiainen kuoli 24 vuotiaana ja haudattiin Kuopion seurakunnan hautausmaalle. ID 3782327 Märten Olav. Wartiainen <<http://hiski.genealogia.fi/hiski/3d9qoq?en+0248+haudatut+9314>>. HisKI-tietokannan käytöstä osana historiantutkimusta ks. Kotilainen 2008.

muun muassa kirkon seiniä kolme kertaa. Riitin suorittamisen jälkeen miehet laittoivat ruumiin takaisin arkkuun ja hautasivat sen uudelleen. He väittivät palauttaneensa käärinliinankin. Siitä huolimatta Karhunen ja Partanen saivat raskaimmat mahdolliset sakot, 40 taaleria, taikuuden harjoittamisesta sekä 5 taaleria juopumuksesta. Lydikätär oli kuollut ennen tapauksen päättymistä käärijälle, mutta hänen aviomiehensä Gabriel Rissanen tuomittiin 20 taalerin sakkoihin taikojien avun etsimisestä sekä osallisuudesta taikatekoon. Käärinliinavarkautta ei voitu todistaa tapahtuneeksi, joten siitä ei tullut taikoille seurauksia.⁷⁹² Mitä luultavimmin taika suoritettiin Kuopion uhrikirkon läheisyydessä olleella hautausmaalla, sillä Märten Wartainen oli haudattu Kuopion seurakunnan hautausmaalle. Tällä voi olla ollut oma lisämerkityksensä taian suorittamiselle, sillä uhrikirkkoon liitettiin omanlaisensa voima, joka entisestään vahvisti itse kirkkomaahan ja vainajiin liitettyjä käsityksiä sairauksien parantamisen apuvälineinä.

Vainajien avulla suoritettiin erilaisia taikoja, mutta useimmiten niitä käytettiin varastettujen esineiden takaisin saamiseksi sekä sairauksien parantamiseksi. Suurimmaksi osaksi varkaita paljastettiin tai varastettuja esineitä pyrittiin palauttamaan kirkoissa ja hautausmailla esimerkiksi ruumiiden jäänteitä hyödyntämällä. Pääkallon ja/tai luiden viemisen varkauden tapahtumapaikalle uskottiin palauttavan omaisuuden takaisin omistajalleen.⁷⁹³ Kirkonväen saattoi usuttaa varkaiden perään viemällä hautausmaalle kolme puulastua varastetun esineen katoamispaikalta. Lisäksi tuli lausua loitsu, jonka jälkeen metonymiisen ajattelutavan mukaisesti kirkonväki nousi varkaan perään ja palauttaisi varastetun omaisuuden.⁷⁹⁴ Lastut edustivat tässä ajattelussa rikospaikkaa ja toimivat tunnisteena kirkonväelle, jonka uskottiin tunnistavan varastetun omaisuuden ja pystyvän seuraamaan varkaita.⁷⁹⁵ Toisaalta kirkonkellojenkin voimaa pyrittiin hyödyntämään: eräs mies yritti palauttaa varastetut rahat kiinnittämällä kolme puulastua kelloon, jonka jälkeen hän soitti kelloja.⁷⁹⁶ Kirkon kelloihin oli perinteisesti liitetty uskomus, että kelloja soittamalla voitiin torjua pahoja henkiä. Kellot olivat myös yhteisöllisyyden symboli, sillä niiden soittaminen kutsui väen kokoon kirkolla pidettäviin tilaisuuksiin. Kirkonkelloihin liittyi niin metalliin kuin pyhään liittyvät käsitykset: kellojen soidessa varkaan uskottiin joutuvan näkymättömän voiman valtaan, minkä johdosta hän palauttaisi viemänsä omaisuuden.⁷⁹⁷

⁷⁹² JoMA Kuopion kihlakunta sk 1770 Ca 36: 68, 160v.-163; 261v.-263v. Kuopiosta on säilynyt suullinen tiedonanto 1900-luvun alusta, jossa kuvataan samantyyppistä riittä kaatumatudin parantamiseksi. Keskeisin ero on se, että tiedonannossa kuvatussa taiaassa käytettiin pieneen puiseen arkkuun laitettua sammakkoa. Ks. taian kuvaus Hukantaival 2015 [käsikirjoitus].

⁷⁹³ JyMA Viitasaari tk 1783 I Ca 2; Tittonen 2009.

⁷⁹⁴ OMA Kajaani RO I 1763 I Ca:5, 275–276, 278–286. Ks. myös Hertzberg 1889, 53.

⁷⁹⁵ Kuusi 1985, 28; Klemettinen 1997, 24, 107, 109–111; Siikala 1999, 283; ks. myös Tittonen 2007, 134.

⁷⁹⁶ OMA Oulu RO 1768 AI: 65 645–646, 1192–1197; AI: 66 811–814. Ks. myös Tittonen 2007, 119

⁷⁹⁷ Hiltunen 1987, 205–206; Kempainen 1967, 39–40; Kuusi 1985, 2; Ks. myös Tittonen 2007, 134; Van Gent 2009, 72.

Parantamisessa hyödynnettiin niin vainajien jäännöksiä kuin niiden kanssa kosketuksissa olleita materiaaleja. Keskeistä oli niiden yhteys vainajaan ja kuolleisiin liitettuihin voimiin. Esimerkiksi eräs paltamolainen mies pyrki parantamaan hammassärkynsä arkusta otetulla rautanaulalla. Hän kaivoi haudan auki, otti naulan arkusta ja aikoi kaivaa sillä kipeää hammastaan kunnes se vuotaisi verta. Hänen mukaansa myös ruumiin luu oli yhtä vahva apuväline.⁷⁹⁸ Erilaisia ruumiin osia käytettiin parantamisessa monin eri tavoin. Esimerkiksi pääkallon kanssa ympäri kirkkomaata ratsastamisen uskottiin auttavan lapsen korvasärkyyn⁷⁹⁹.

Ihmisruumiin jäänteiden avulla pyrittiin myös välttymään oikeudenkäynniltä tai saamaan aikaan lievempiä tuomioita. Johdannossa käsitelty Antti Lillsilfwastin tapaus ilmentää näitä taikoja, joissa ruumilta otettiin luita tai niitä hajotettiin eri tavoin saadakseen suojaa esimerkiksi mahdollista raipparangaitusta vastaan⁸⁰⁰. Ruumiiden avulla suojautuminen vaikuttaa tapausten perusteella olleen läntisen kulttuuripiirin piirre: yksikään näistä tapauksista ei tule itäiseltä tarkastelualueelta. Idässä oikeudenkäynneiltä suojauduttiin kuljettamalla oikeudessa mukanaan erilaisia, usein maagisin riitein käsiteltyjä esineitä. Useimmiten suojautumiseen käytettiin riepua tai suolaa⁸⁰¹. Ainoa läntisen alueen vastaava tapaus tuli ilmi Viitasaarella⁸⁰², joka sijaitsi itäisen ja läntisen kulttuuripiirin rajalla. Erikoinen piirre näissä suojautumistapauksissa on se, ettei Pohjois-Pohjanmaan tai Kainuun alueilla käsitelty ainuttakaan tällaista tapausta.

Sarmelan mukaan niin itäisessä kuin läntisessä kulttuuripiirissä vainajauskomusten piirteitä säilyi kristillistämistoimista huolimatta. Nämä piirteet kuitenkin näkyvät eri alueiden kansankulttuureissa eri tavalla. Itäisen kulttuuripiirin vainajaperinnettä on pidetty traditionalisempänä, kun taas läntisen kulttuuripiirin alueella vainajaperinne kristillistyi enemmän. Esimerkiksi kalmanväki-uskomukset ovat pitkälti kristillistyneitä. Kalmanväkeen liitettujen uskomusten mukaan vainajat olivat vihamielinen voima, jota tuli pelätä, kun taas vainajakultissa vainajien voimaan liitettiin myös päinvastaisia uskomuksia.⁸⁰³ Luterilaisen ja ortodoksisen kulttuurin välillä oli eroja kalmanväen suhteen, ja Kaarina Koski onkin määritellyt kirkonväen käsitteen kuvastavan luterilaisen kirkon ja vainajien välistä suhdetta.⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ Antti Rautio jäi kiinni itse teosta, jolloin hän ei ehtinyt suorittaa riittä loppuun. OMA Paltamo sk 1763 Kajaani 10: 302–305v.; Tittonen 2007, 131

⁷⁹⁹ Tilallinen Christer Heiskanen oli hakenut Kiihtelysvaaran kirkkomaalta pääkallon yllämainittuun tarkoitukseen. Mies kertoi kuulleensa parannuskeino vanhalta väeltä (*...som han hördt gammal folck säga.*). VMA VHO Alistusaktit Ece 33. Pääkallo oli erityisen voimallinen apuväline parantamisessa. Hagberg 1937, 638.

⁸⁰⁰ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1760 (mikrofilmi ES4448) Pohjanmaan lääni tapaukset no. 30, 39, 43.

⁸⁰¹ JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1771 (mikrofilmi ES4458) Savo ja Kymenkartano no. 75.

⁸⁰² Erään taikuusikeudenkäynnin edetessä yhden syytetyn taskusta löytyi suolaa ja muita esineitä, jotka ovat yhdistettävissä taikaan oikeudenkäyntiin vaikuttamiseksi. JyMA Viitasaari sk 1783 Viitasaari I Ca: 2 §25; tk 1784 Viitasaari I Ca:2 §60. Ks. myös Tittonen 2009.

⁸⁰³ Sarmela 2007, 126–127, 130–131. Ks. myös Koski 2007, 109–110; Järvinen 1999.

⁸⁰⁴ Koski 2007, 109–110; 2011, 29; 2014; 2015 [käsikirjoitus]. Ks. myös Stark 2002.

Koski on erotellut kirkonväkeä koskevasta kertomusaineistostaan uskomusten kontekstia alueellisesti. Eri puolilla Suomea kirkonväkeen liittyneet piirteet vaihtelivat jonkin verran: esimerkiksi uskomukset kummittelusta olivat pohjoinen ja itäinen piirre, samoin kuin kirkonväen näkijyys pohjoinen piirre. Keskeinen huomio on kuitenkin se, että kirkonväkeen liittyvä aines puuttuu kokonaan Kaakkois-Suomesta ja Uudeltamaalta. Lisäksi tietäjien yhteys kirkonväkeen tunnetaan Keski-Suomessa ja Savossa.⁸⁰⁵ Kosken tulokset alueellisesta variaatiosta täydentävät Sarmelan tekemää jakoa vainajakultin osalta. Suomen ruotsinkielisessä traditiossa tunnetaan myös kirkonväkeen viittäviä uskomuksia, jotka ovat samankaltaisia kuin suomenkielisessä perinteessä.⁸⁰⁶ Vainajiin liittyvien käsitysten variaatioita selittää osaltaan se, että osa käsityksistä, kuten kalmanväen raajarikkoisuus, oli lähtöisin muualta Pohjoismaista.⁸⁰⁷ Muissa Pohjoismaissa tunnettiin samankaltaisia traditioita, esimerkiksi Norjasta. Ruotsalaisessa perinteessä tunnettiin kuolleiden joukkion (*dödsväsen*) nimityksellä erilaiset haamut, kummitukset ja surmatut lapset, joilla oli jäänyt jotain tekemättä elinaikanaan tai joiden kuolema oli ollut väkivaltainen. Usein tällaisten vainajien kohtaamisesta seurasi kirkonväen tavoin erilaisia vaivoja.⁸⁰⁸

Hautausmaataikuustapauksia käsiteltiin lähes yhtä paljon niin itäisellä kuin läntisellä tarkastelualueella. Noin puolet kaikista kullakin alueella käsitellyistä tapauksista koski kirkoissa, kirkkomaalla tai kellotapuleissa tehtyjä taikoja. Näitä taikoja käsiteltiin käräjillä lähes yhtä paljon Pohjanmaan, Pohjois-Pohjanmaan sekä Savo-Karjalan alueella, keskimäärin 24 kertaa. Tässä suhteessa tulokset vastaavat Kosken näkemystä alueellisesta jakaumasta: kirkonväkeen ja vainajiin liittyviä taikoja tehtiin alueilla, joilta myöhempi kansanperinnekkin tunnetaan. Kirkonväkeen liittyvät uskomukset olivat yhteisesti jaettuja läpi tutkimusalueen, vaikkakin teoissa oli variaatioita. Esimerkiksi Matti Sarmela on havainnut varastetun esineen takaisin saamisen vainajien voiman avulla olleen läntinen tapa ja vastaavasti parantaminen yleisempää itäisillä alueilla⁸⁰⁹. Taikuustapauksissa tällaisia taikoja tehtiin läpi tutkimusalueen, mutta sairauksien parantaminen oli yleisempää itäisellä tutkimusalueella. Läntisellä alueella muut

⁸⁰⁵ Koski 2011, 327. Vrt. Sarmela 2007, kartta 126.

⁸⁰⁶ Ruotsin kielessä kirkonväki termi on *kyrkofolk* (tuomiokirjoissa käytetty termi) tai *dödsväsen* (suomentuu kuolleiksi olennoiksi). Schön 1998, 45–47. Myös termiä *kyrkväsens* on käytetty kuvatessa kirkonväkeä. Koski 2007, 101. Suomen alueellisista variaatioista kirkonväkeen liittyen sekä ruotsinkielisten alueen käsityksistä Koski 2011, 327–329.

⁸⁰⁷ Sarmela 2007, 126, 130–131.

⁸⁰⁸ Liv Helene Willumsen (2013b, 174–175, 187) on vertaillut tutkimuksessaan Norjan Finnmarkin ja Skotlannin noituusosoikeudenkäyntejä. Hän kuvaa myös Skotlannista tapauksia, joissa käytettiin vainajien jäänteitä pahantahtoisessa noituudessa. Ruotsista Hagberg 1937, 472–474, 545–584; Schön 1998, 45–47. Vrt. rakennustaikuus-perinne, jossa useimmiten jonkin eläimen ruumis – ja muita esineitä, kuten rahaa – piilotettiin rakennuksen alle niin rakennuksen suojaamiseksi kuin vahingoittamiseksi. Hukantaival 2006. Ks. myös *kyrkogrim*, joka tarkoittaa ruotsalaisessa perinteessä kirkon alle tai viereen (usein elävältä) haudattua eläintä, joka suojeli rakennusta väärintekijöiltä. Hagberg 1937, 472–474; Schön 1998, 112.

⁸⁰⁹ Sarmela 2007, kartta 336, 340.

sytyt, kuten oikeudenkäyntiin vaikuttaminen, ovat pääosassa hautausmaataikuustapauksissa.

Ruumiiden ja niiden osien käyttö noituuden ja taikuuden harjoittamisessa ei ollut uusi ilmiö tutkimusjakson Suomessa. Jo suurten noitaprosessien aikaan käsiteltiin tapauksia, joissa teloitettujen rikollisten ruumiita käytettiin maagisissa rituaaleissa, mutta myös virallisessa lääketieteessä. Näiden ruumiiden käsitettiin sisältävän kuolleen ihmisen elinvoimaa väkivaltaisen kuoleman vuoksi. Näitä ruumiita hyödynnettiin pahalta suojautumiseen sekä oman onnen parantamiseksi. Traditio tunnettiin kaikkialla Euroopassa, minkä lisäksi ruumiin osia käytettiin lääketieteellisissä tarkoituksissa. Pääkalloja, luita ja verta käytettiin parantamaan erilaisia sairauksia. Toisaalta niiden avulla saattoi myös vahingoittaa muita ihmisiä. Katolisissa maissa pyhimysten maallisilla jäännöksillä uskottiin olevan parantavia voimia.⁸¹⁰

Rikollisten väkivaltaisen kuoleman uskottiin vaikuttaneen siihen, että ihmisen elinvoima ja sielu säilyi ruumiissa. Kuolleiden rikollisten sielujen sijaintomuus teki heidän ruumiistaan vahvoja apuvälineitä taikuuden harjoittamisessa. Kuolema nähtiin liminaalitulana, kunnes hautaus, siirtymäriitti, oli suoritettu. Tässä liminaalitulassa ollessaan ruumis koettiin yhtäältä vaarallisena ja saastuttavana ja toisaalta voimakkaana apuvälineenä noituuden ja taikuuden harjoittamisessa. Ennen siirtymäriitin suorittamista vainaja ei ollut enää osa elävien yhteisöä eikä myöskään vielä tuonpuoleisessa. Rikollisten ja muiden väkivaltaisesti tai äkkinäisesti kuolleiden uskottiin pysyvän tässä liminaalitulassa, sillä heille ei tätä siirtymäriittiä suotu tai sitä ei kuolintavan vuoksi ollut mahdollista suorittaa.⁸¹¹ Rikollisten jäännökset käsitettiin saastuttaviksi, ja niiden voimia voitiin hyödyntää niin hyvään kuin pahaan.⁸¹² Ruotsissa käsiteltiin vielä 1770-luvullakin tapauksia, joissa hyödynnettiin teloitettujen ruumiita parantamiseen ja muihin taikauskaisuutena pidettyihin konsteihin. Esimerkiksi teloitettujen rikollisten ruumiilta otettuja kynsiä pidettiin hyödyllisinä niin hevosia kuin ihmisiäkin parantaessa.⁸¹³

Aikaisemmilta vuosisadoilta tiedetään tapauksia, joissa on käytetty hautausmailta otettua multaa sekä hautaamattomien vainajien luita. Pyhään ja kirkkoon liitettyjen voimien ohella hautausmaan mullan katsottiin välittävän kalman voimaa, sillä se oli ollut kosketuksissa vainajien kanssa.⁸¹⁴ 1700-luvun jälkipuoliskolla hautausmaan multaa käytettiin sekä hyvään että pahaan: erään naisen epäiltiin myrkyttäneen aviomiehensä mahdollisesti hyödyntämällä hau-

⁸¹⁰ Hagberg 1937, 637; Thomas 1971, 29–32; Eilola 2009a, 45; Eilola & Einonen 2009, 185–188, 192–201; Flint 1994 (1991), 259, 269–273; Himmelman 1997, 185, 192, 196–197; Schön 1998, 47; Koski 2011, 95–96; Van Gent 2009, 155–156; Davies & Matteoni 2015.

⁸¹¹ Vilkuna J 1992, 128–130; Klemettinen 1997, 104–105; Anttonen 1999, 17; Eilola & Einonen 2009, 198. Ks. myös Davies & Matteoni 2015. Venäläisessä kansankulttuurissa tunnettiin samanlainen käsitys ”huonosta kuolemasta”. Worobec 2006.

⁸¹² Eilola & Einonen 2009, 185–188, 192–201; Van Gent 2009, 155–156; Koski 2011, 95–96. Ks. myös Sarmela 2007, 133–134.

⁸¹³ Van Gent 2009, 155–156.

⁸¹⁴ Himmelman 1997, 192–193; Koski 2011, 94–97, 220; Thomas 1971, 36; Klemettinen 1997, 109–111. Taikuus- ja noituustapauksiin liittynyttä mullan käyttöä esim. Kuronen 2009, 56. Ks. myös Hagberg 1937, 635; Schön 1998, 112.

tausmaalta otettua multaa⁸¹⁵. Eräs mies oli puolestaan pyrkinyt parantamaan kipeää kättään sivelemällä sitä kolmesti hautausmaan mullalla⁸¹⁶.

Hautaamattomien ruumiiden voiman hyödyntäminen liittyi pitkälti teloituspaikeilta otettujen luiden käyttöön⁸¹⁷. Kuitenkin myös hautaamista odottavia ruumiita käytettiin taikuuden harjoittamisessa. Raisa Maria Toivon laajalti tutkima Agata Pekantytärkin oli aikonut viedä lastuja hautaamattoman naisen arkkuun. Tällä tavoin Agata aikoi selvittää hänen luonaan tehdyn varkauden.⁸¹⁸ Tapauksessa näkyy selkeästi hautaamattomiin eli sijattomiin ruumiisiin liitetyt käsitykset voimakkaina auttajina maagisissa riiteissä. Varas voitaisiin selvittää viemällä lastuja varastettujen esineiden entiseltä sijaintipaikalta vainajan arkkuun. Tällöin vainaja tunnistaisi varastetun omaisuuden alkuperän ja pystyisi seuraamaan varasta. 1700-luvulla taikatapa oli edelleen käytössä. Vastaavassa tapauksessa hautausta odottanutta ruumisarkkua hyödynnettiin hammassärlyn ja pelästyksen parantamiseen. Useista vakavista rikoksista syytetty Lars Klemmetinen oli tervehtinyt riihessä säilytetyn vainajan ruumista, ilmeisesti maannut arkun päällä ja vetänyt naulan irti arkusta hampaillaan.⁸¹⁹ Taikoja hyödynsi täten sijattoman vainajan voimia taikomalla ruumiin kanssa kosketuksissa olevalla arkulla. Vastaavia käsityksiä liitettiin myös kristillisesti haudattuihin ruumiisiin. Lisäksi kahdessa muussa hautauksen tai hautajaisten yhteydessä tehdyssä riitissä on epäselvää, oliko vainaja jo siunattu haudan lepoon vai ei⁸²⁰. Kaikki tällaiset tapaukset käsiteltiin itäisellä alueella, mikä heijastelee itäisen vainajakultin traditioita.

Vaikka ruumiita ja niiden osia hyödynnettiin taikuuden harjoittamisessa, aineistossa ei ole viitteitä (teloitettujen) rikollisten ruumiiden käytöstä osana rituaaleja. 1700-luvun aikana lieventyneiden hautausmääräysten myötä pyhitettyyn kirkkomaahan saatettiin haudata hiljaisesti ruumiita, jotka eivät suoraan täyttäneet kristillisen hautauksen määritelmiä. Tällaiset ruumiit voidaan nähdä rinnasteisina rikollisten ruumiille, jolloin käsitykset niiden välittämästä voimasta olivat voimallisia taikuuden harjoittamisen apuvälineinä. Lähteiden perusteella hautausmaataikuudessa hyödynnettiin pääsääntöisesti kristillisesti haudattuja ruumiita, vaikka osa taikateoista tehtiin kirkkojen välittömän läheisyyden ulkopuolella olevilla hautapaikoilla. Ne eivät kuitenkaan olleet papin siunaamia varsinaisia hautausmaita, kaupunkien ulkopuolisille alueille perustettuja hautausmaita lukuun ottamatta. Tällaisiin hautoihin haudatut ruumiit nähtiin mitä luultavimmin samalla tavoin sijattomina vainajina kuin teloitettujen ruumiit. Kiannan hautasaari tunnettiin paikkana, jossa oli jo vanhastaan käyty

⁸¹⁵ VMA VHO alistusaktit Ece 7; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1774 (mikrofilmi ES4460) Savo ja Kymenkartano no. 42. Ks. myös Koskivirta 2001, 293.

⁸¹⁶ JoMA Kuopio sk 1768 Ca 32: 420–424.

⁸¹⁷ Eilola & Einonen 2009; Van Gent 2009; Davies & Matteoni 2015.

⁸¹⁸ Agata ei kuitenkaan onnistunut tässä, vaan oli joutunut palaamaan kotiinsa suorittamaan erilaisen riitin lastujen avulla. Toivo 2008, 36.

⁸¹⁹ Tämän lisäksi syytetty demonstroi oikeudessa loitsun, jota hän käytti metsästyksessä. VMA VHO Alistusaktit Ece 7.

⁸²⁰ JoMA Kuopion tk 1763 Ca 25: 597v.-598v.; JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1763 (mikrofilmi ES4451) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 26.

harjoittamassa erilaisia konsteja⁸²¹. Hautasaariin haudattujen kohdalla kyse oli siis samanlaisista käsityksistä, mitä teloitettujen ruumiisiin liitettiin: niiden voimat olivat vaarallisia, mutta tehokkaita apuvälineitä taikuudessa. Vaikka saariin haudatut ruumiit olivat nimellisesti haudattuja, ne eivät olleet siunattuja, jolloin siunauksen mukanaan tuomaa suojaa vainajien paluuta vastaan ei ollut. Rauhattomina sieluina nämä vainajat eroteltiin elävien yhteisöstä hautaamalla heidät saareen, jolloin ne eivät voineet tulla veden yli.

Ero aikaisempaan tapaan hyödyntää ruumiita taikuuden harjoittamisessa on suuri. Suurin osa 1700-luvun jälkipuoliskon taikateoissa käytetyistä ruumiinosista oli peräisin kristillisin menoin haudatuilta vainajilta. Käytetyt ruumiin osat hankittiin suoraan hautausmailta tai niin kutsutusta luutalosta. Joistakin tapauksista voidaan selvittää tiettyjä seikkoja käytetyn ruumiin luonteesta, mikäli tuomiokirjoissa on kerrottu haudatun vainajan nimi. Seurakuntien kuolleiden luetteloihin kirjattiin yleensä vainajan sosiaalinen asema ja mahdolliset sairaudet tai muut seikat, kuten sokeus.⁸²² Vainajan nimeä ei yleensä kerrottu tuomiokirjoissa⁸²³, jolloin vainajan identiteetti jää pimentoon. Siksi rikollisten ruumiiden hyödyntämisen mahdollisuutta ei voi täysin sulkea pois suomalaisista tapauksista.

Loppujen lopuksi kristillinen hautaus sinänsä ei vaikuta olleen yhtä merkittävässä roolissa taikuuden harjoittamisessa kuin vainajiin liittyvät käsitykset. Luterilainen käsitys haudoissa nukkuvista vainajista mahdollisesti muokkasi myös kansanomaisia käsityksiä vainajien olotilasta. Luterilaisen käsityksen mukaan vainajat nukkuivat haudoissaan, jolloin niiden voitiin käsittää olevan samanlaisessa liminaalitulassa kuin sijattomien⁸²⁴ vainajien. Ihmisen sielu oli liminaalitulassa – ei vielä tuonpuoleisessa eikä myöskään osana elävien valtakuntaa – vaikka sopivat siirtymäriitit hautauksen muodossa oli suoritettu. Käsitys ”nukkuvista ruumiista”⁸²⁵ reflektoiikin suomalaisia kansanomaisia käsityksiä haudoissa nukkuvista vainajista, joiden apuun voitiin turvautua ja joiden uskottiin myös pystyvän nousemaan ylös ja palaamaan kotiin. Kuolleiden ym-

⁸²¹ Ks. esim. Tittonen 2007, 39, 65–68, 102–103, 105.

⁸²² Esimerkiksi paltamolaisen taikojan Henri Juntusen kuolintiedoissa mainitaan hänen olleen sokea. OMA Paltamo tk 1761 Kajaani 9: 12–13v; HisKi: Paltamon kuolleiden luettelo 1766–1767; Lahti 2013, 90.

⁸²³ Muutamissa tapauksissa taikuudessa hyödynnetyn vainajan nimi ilmenee. Esimerkiksi renki Iisakki Iisakin poika käytti vain viikkoa aiemmin haudatun tilallisen vaimon jäänteitä oikeudenkäynnin seuraamuksilta suojautumiseksi. VMA Närpiö ja Ilmajoki sk 1781 C 9 a 6: 87–89v. Seurakuntien kuolintietojen puuttuessa tuomiokirjoissa mainituista vainajista ei aina pysty saamaan lisätietoja, jotka valaisisivat juuri tämän vainajan jäänteiden käyttämistä taikuudessa. Yksi tapaus on poikkeuksellinen: tietty hauta kaivettiin auki, koska taian suorittanut mies oli tullut sairaaksi kuljetessaan isänsä ruumista. OMA Liminka sk 1774 Oulu 215: 19–22, 25–29.

⁸²⁴ Esim. Pentikäinen 1990, 95; Härkönen 2008, 23; Eilola & Einonen 2009. Englannissa teloitettujen rikollisten jäänteiden voima perustui osaltaan ajatukseen sielun säilymisestä tuoreessa ruumiissa. Tällöin vainajan voiman saattoi valjastaa elävien hyväksi esimerkiksi sivelemällä sairastunutta juuri teloitettun henkilön kämmenellä. Davies & Matteoni 2015. Vrt. Issakainen 2012, 90.

⁸²⁵ ”*sleeping bodies*”. Sitaatti González 2005 [online]. Ks. myös Nyberg 2010.

märrettiin olevan konkreettisesti haudoissaan. Kunnioitettavina lepopaikkoina kuolleille hautausmaat ylläpitivät vanhoja kansanomaisia käsityksiä.

Kaarina Koski näkee, että ainoastaan kirkkomaalta poistuneet vainajat nähtiin sijattomina vainajina 1800- ja 1900-lukujen kansanperinneaineistossa. Esimerkiksi jonkun ihmisen rikkoessa kirkonväen kanssa toimimiseen asetettu- ja normeja saattoi kirkonväki poistua hautausmailta ja kiusata eläviä. Tällaisten vainajien katsottiin olevan sijattomia ja kirkkomaalla majailleet vainajat puolestaan eivät sijattomia olleet.⁸²⁶ Toisaalta Tenka Issakaisen mukaan siunaamattomien vainajien ruumiiden hyödyntäminen taikuudessa oli helpompaa silloin, kun tekijällä oli tarkoituksenaan aiheuttaa pahaa. Siunattuja kristillisiä ruumiita oli vaikeampaa nostattaa pahantekoon.⁸²⁷

Janne Vilkuna on vainajilta suojautumiseksi tehtyjen karsikkopuiden perinteen⁸²⁸ kartoittamisen yhteydessä havainnut, että karsikkotapa ei ollut paitsi koko Suomea kattavaa, mutta ei myöskään yhtenäinen perinne sen alusta saakka. Erilaiset kristillistämisen myötä tapahtuneet vainajiin liitettyjen käsitysten muutokset vaikuttivat siihen, miten vainajiin ja heidän mahdolliseen paluunsa suhtauduttiin. Vilkuna toteaa, että käsitykset vainajien mahdollisesta paluusta elävien joukkoon ja siltä suojautumisesta syntyivät kristinuskon tulon ja uskonpuhdistuksen myötä. Käsitykset eivät muuttuneet yhtäkkiä, vaan ne kehittyivät ajan myötä tietyllä tasolla lopulliseen muotoonsa.⁸²⁹

Vilkunan ajatuksessa vaikuttaa olevan perää ja sen vertaaminen Kosken esittämiin ajatuksiin kirkonväen sijattomuudesta on oleellista. Siinä missä vainajiin liitetyt käsitykset kehittyivät eri aikaan eri alueilla, myös ihmisten suhtautuminen hautausmaihin muuttui hiljalleen. Kirkkomaan pyhittäminen ja siihen liitetyt kontrollitoimet muuttivat kirkkomaat markkinapaikoista ja sikolähteistä kunnioitettaviksi tiloiksi, joissa ihmisten käytöstä kontrolloitiin tiukasti. Yhden taikuudesta syytetyn lausuma oikeudessa kuvastaa erinomaisesti maailmankuvan ja ihmisten käsitysten muutoksen hitautta. Erilaiset vainajiin ja kirkkomaahan liittyvät tavat ja uskomukset muuttuivat yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosten myötä. Ylivetelin kirkkomaalla varastettujen rahojen palauttamiseksi taikonut avioitunut renki Juhani Jospetnäs oli todennut ”ettei kirkkomaalle meneminen yöllä ollut yhtään sen vaarallisempaa kuin lammas-karsinaan meneminen”⁸³⁰. Jospetnäsin toteamus on mielenkiintoinen, sillä kirkonväkeen liitetyn perinteen valossa se on ristiriitainen: etenkin läntisessä perinteessä kirkonväkeä pidettiin vaarallisena. Kuopion kirkkomaalta vainajan

⁸²⁶ Koski 2011, 206.

⁸²⁷ Issakainen 2012, 90.

⁸²⁸ Suomessa *karsikko*, eli puu, josta oli oksisto karsittu pois latvusta lukuun ottamatta, tehtiin erilaisten siirtymäriittien, kuten häiden tai hautajaisten, yhteydessä. Vainajille tehty karsikko tehtiin estääkseen vainajaa palaamasta kotiin. Karsimisen lisäksi puuhun saatettiin kaivertaa ristinmerkin ohella vainajan nimikirjaimet sekä syntymä- ja kuolinvuodet. Tapa tunnettiin Kaakkois-Suomessa myös nimellä *ristipuu*. Vilkuna J 1992, 16–21; 2001.

⁸²⁹ Vilkuna J 2001, 113. Ks. myös Koski 2007, 109.

⁸³⁰ ”...det ej wore farligare gå om natten på Kyrkiogården, än uti en fährkätta...”. VMA Kokkola ja Kälviä ylimääräiset käräjät 14.1.1784, C 1 b 1: 681–688.

käärinliinan hakeneen Petteri Väisäsen vaimo oli puolestaan todennut liinan olevan peräisin vaaralliselta alueelta⁸³¹, mikä puolestaan kuvastaa itäiseen vainajatradiitioon liitettyä hautausmaiden vaarallisuutta.

Kirkonväkeen on yhdistetty vaarallisuuden ja normirikkomusten käsityksiä, jotka ohjasivat ihmisten toimintaa suhteessa vainajiin. Vertaamalla kirkkomaata lammassuojaan Jospetnäsän toteamus vahvistaa Janne Vilkun esittämää käsitysten muutosten ajallista jatkumoa. Kirkkomaahan liitetty pyhyys ja vaarallisuus kehittyivät ajan myötä kansan käsityksissä, mitä myöhemmin kuvattu kansanperinne kirkonväestä kuvastaa. Vaikka kalma ja vainajat oli jo entuudestaan käsitetty vaarallisiksi, kristinusko irrotti vainajat vainajalasta, jossa heidän oli aiemmin käsitetty olevan pysyvästi. Kristilliset käsitykset hautausmaasta eräänlaisena välitulana ja vainajien vertaaminen pahoihin henkiin⁸³² muuttivat uskomuksia ajan myötä. Vainajiin liitetty vaarallisuus alkoi näkyä jo 1700-luvun vainajien avulla tehdyissä taidoissa, mutta käsitykset eivät olleet vakiintuneet kaikkialla samaan aikaan.

Ruumiiden ja kuoleman kanssa oltiin hyvin monessa tilanteessa tekemisissä. Ihmiset menehtyivät yleensä kotonaan. Ruumiit pestiin ja niitä säilytettiin ruumislaudoin, kunnes vainaja voitiin kuljettaa hautausmaahan.⁸³³ Ruumislauda vietiin yleensä riiheen odottamaan hautausta. Ruumislaudan itsessään uskottiin sisältävän kalmasta peräisin olleita voimia, joita voitiin hyödyntää erilaisiin taikatekoihin.⁸³⁴ Toisaalta pitkät kirkkomatkat ja kelirikko vaikuttivat siihen, että erilaisia välihaudauksia tehtiin tai ruumiita saatettiin säilöä erilaisissa paikoissa. Ruumiit myös kaivettiin ylös väliaikaisista haudoistaan ja vietiin kirkkomaahan yhdessä useiden muiden vainajien jäänteiden kanssa, usein samassa arkussa.⁸³⁵

Hautaamistavat ja ruumiiden käsittely vaikuttivat osaltaan siihen, millainen toiminta ruumiiden kanssa oli hyväksyttävää. Hautaaminen tapahtui 1700-luvun aikana vielä osittain kirkon lattian alle tai kirkkomaalla sijaitseviin hautoihin. Mitä lähempänä alttaria hauta sijaitsi, sitä arvokkaampi se oli. Yleensä näihin hautoihin haudattiinkin yhteisön merkkihenkilöitä. Tavallinen rahvas haudattiin kirkkomaahan statuksensa mukaan. Kuten aiemmin ilmeni, lattioiden alle hautaaminen kiellettiin vuonna 1783 ja hiljalleen näitä hautoja ryhdyttiin myös muuraamaan umpeen. Lattian alla olevia hautoja auottiin usein ja ruumiita saatettiin siirtää uusiin arkkuihin.⁸³⁶ Ruumiita tuli näissäkin yhteyksissä käsitellä kunnioittavasti, mutta hautojen esineistöä saatettiin hyötykäyttää

⁸³¹ JoMA Kuopio tk 1769 Ca 34: 43.

⁸³² Esim. Koski 2015 [käsikirjoitus], 10. Ks. myös Järvinen 1999, joka korostaa ortodoksisessa Karjalassa naisten olleen erityisen alttiita hautausmaiden vahingolliselle vaikutukselle.

⁸³³ Wolf-Knuts 1990; Utriainen 1999. Ks. myös Vilku J. 2001, 102. Vrt. Kemppinen 1967, 28, jonka mukaan Karjalassa miehet pesivät menehtyneen miehen ruumiin ja naiset pesivät naisen ruumiin.

⁸³⁴ Kemppinen 1967, 29–31. Vrt. aatelisten hautaukset, joissa vainaja voitiin viedä kirkkoon odottamaan hautausta. Nyberg 2010.

⁸³⁵ Kiiskinen 1992, 24; Gardberg 2003, 53–56. Vuoden 1686 kirkkolain mukaan vainajat tuli haudata puolen vuoden sisällä kuolemasta. Schmedemann 1706, 1035.

⁸³⁶ Kiiskinen 1992, 26–27; Gardberg 2003, 30–32.

kirkon hyväksi. Haudoista otettujen esineiden myyminen oli kuitenkin ankarasti kiellettyä.⁸³⁷ Kirkoissa oli myös erillisiä hautakappeleita, jotka yleistyivät varakkaamman väen keskuudessa kirkon lattian alle hautaamisen kieltämisen jälkeen.⁸³⁸ Vainajat olivatkin 1700-luvulla edelleen vahvasti läsnä ihmisten arjessa ja yhteys vainajiin säilyi voimakkaana.

Kirkon lattian alaisiin hautoihin ei taikuustapauksissa kajottu⁸³⁹. Ilmeisesti Kälviän kirkkomaalla sijaitsevan kellotapulin alla oli hautoja, sillä kolme miestä oli kaivanut lattian auki ja ottanut siellä sijaitsevasta haudasta palan käärinliinaa⁸⁴⁰. Yhdessä tapauksessa lapsen ruumiin osia epäiltiin otetun erään sotilaan suvun hautakappelista. Luut ottanut renki oli tekoaikaan ollut korjaamassa kappelia. Hänen epäiltiin ottaneen jäänteet suojautuakseen oikeudenkäynnin mahdolliselta lopputulokselta.⁸⁴¹ Hautaamattomia ruumiita säilytettiin myös luutaloissa (*benhuset*) siihen saakka, kunnes ne voitiin haudata maahan, esimerkiksi talvella kun routa esti maan kaivamista. Tapa tunnetaan pääasiassa Suomen rannikkoalueilta, jonne se oli tullut Ruotsista. Luutalojen käyttö alkoi hiljalleen vähentyä jo 1700-luvulla.⁸⁴² Luutaloista otettiin ruumiiden jäänteitä⁸⁴³ ja käärinliinoja muutamissa tapauksissa. Suurimmaksi osaksi ruumiin osia otettiin kuitenkin kirkkomaahan kaivetuista haudoista.

Kirkkojen yhteydessä olevien hautausmaiden lisäksi taikuutta harjoitettiin myös syrjäisemmillä hautapaikoilla, kuten hautasaarissa. Nykyisin Suomensalmen kunnan Kiantajärvessä sijaitseva hautasaari toimi omassa yhteisössään luotetun taikojan Henri Juntusen maagisten riittien suorituspaikkana⁸⁴⁴. Kiantajärven hautasaari toimi niin Kiannan kuin Näljängän ja Pesiän kylien hautapaikkana, sillä Paltamon seurakunnan alueen varsinainen hautausmaa sijaitsi Paltaniemellä kirkon vieressä. Ilmeisesti kyseessä oli kylähautausmaa, sillä eräässä pitäjänkokouksessa huomautettiin saaren huonenevasta kunnosta haudauksia ajatellen. Samoin tuomiokirjassa paikkaan viitattiin Kiannan kylän hau-

⁸³⁷ Gardberg 2003, 31.

⁸³⁸ Gardberg 2003, 30–35, 47–52.

⁸³⁹ Poikkeuksena on Matti Kumpulaisen ensimmäisen taikusoikeudenkäynnin yhteydessä esitetty kuvaus kirkon lattian alla olleeseen lapsen hautaan kajoamisesta. Tämä oli tapahtunut ennen epäiltyä taikuustapausta. JoMA Iisalmi välikäräjät 1794 Cc 5: § 8, 229–230v. Kumpulaista syytettiin taikuuden harjoittamisesta myös vuonna 1800 Salon käräjillä. OMA Salo sk 1800 Oulu:149 s.70–75, 120–121.

⁸⁴⁰ Käärinliina vietiin ilmeisesti noidan aiheuttaman maran tai painajaisten poisajamiseksi. VMA Kokkola ja Kälviä sk 1783 C 1 a 11: § 43

⁸⁴¹ VMA VHO alistusaktit Ece 50.

⁸⁴² KHL Band XIII 48–49; Kiiskinen 1992, 24; Jokipii 2001b, 44; Gardberg 2003, 53–54. Ks. myös Tittonen 2008, 8. Samanlaisia tarinoita luutalojen hyödyntämisestä taikuuteen kerrottiin vielä 1900-luvulla. Esim. SKS KRA Kansanuskon kortisto D 31–35. Pohjanmaa:Kalanti. Kustaa Valo KRK 12:229. Kiitän FT Kaarina Koskea tämän keruuaineiston saattamisesta haltuuni.

⁸⁴³ Esimerkiksi pääkallo haettiin Pietarsaaren pitäjän kirkkomaalta sijaitsevasta luuhuoneesta. VMA Pietarsaaren RO 1784 Cb: 21, § 25, § 49 (48), § 50; VHO designaatioluettelot ja päätöstalot 1784 (mikrofilmi ES4468) Vaasan lääni no.35.

⁸⁴⁴ Kiannan hautasaarella (tuomiokirjassa käytetään nimitystä kirkkosaari tai hautapaikka, ”*kyrkoholm eller begravningsställe*”) tehdyissä riiteissä ryömittiin hautasaarelle kaivetuissa kuopissa, mutta ei tapahtumakuvausten mukaan hyödynnetty ihmisen jäänteitä. Henri Juntusesta Lahti 2013.

tapaikkana.⁸⁴⁵ Suomessa käytettiin hautasaaria väliaikaishautauksiin alueilla, missä matkat kirkkomaahan olivat pitkiä, kuten pohjoisessa ja idässä. Väliaikaishautoihin haudatut ruumiit eivät olleet hautaan siunattuja ennen niiden siirtämistä kirkkomaalle.⁸⁴⁶ Hautasaaria koskevissa tutkimuksissa on kuitenkin ollut epäilyksiä siitä, että jotkut hautasaaret olisivat toimineet myös varsinaisina hautauspaikkoina, esimerkiksi niiltä löytyneiden luiden vuoksi⁸⁴⁷. Vainajiin liitettyjen uskomusten mukaan vainajalat sijaitsivat usein vesistöjen keskellä⁸⁴⁸, sillä vainajien ei uskottu pääsevän veden yli takaisin elävien maailmaan. Hautasaariin hautaaminen perustui tähän ajatukseen. Tämä korostui entisestään kristinuskon myötä, jolloin uskottiin vainajan saavan lopullisen paikkansa kristillisellä hautausmaalla. Tällöin myös vaara vainajan takaisinpaluusta loppui.⁸⁴⁹ Kiantajärven hautasaari on ainoa identifioitavissa oleva väliaikaishautauspaikka, joka tulee esiin 1700-luvun taikuustapauksissa⁸⁵⁰.

Hautausmailla ja kirkoissa harjoitettu taikuus oli niin sanotusti julkisen piirin taikuutta, sillä miehet toimivat alueella, jota valvottiin sen pyhän luonteen vuoksi. Erilliset välihaudauksiin käytetyt hautapaikat, kuten Kiannan hautasaari, saattoivat sijaita syrjässä katseilta, kuten edellä mainitussa Juntusenkin tapauksessa todettiin. Tällaisissa tapauksissa taikoja saattoi suorittaa riittejään kaikessa rauhassa. Ennen ensimmäisten kirkkomaiden ulkopuolisten hautausmaiden perustamista 1780-luvun alkuvuosina – ja laajemmin 1800-luvun alussa – hautausmaat sijaitsivat kirkkojen yhteydessä, jotka puolestaan sijaitsivat yhteisön keskellä. Poikkeuksena olivat erilliset epidemioiden aikaan asutuksen ulkopuolelle perustetut hautausmaat.⁸⁵¹ Suurin osa varsinaisilla kirkkomailla harjoitetusta taikuudesta tuli ilmi itse teosta kiinni jäämisen vuoksi. Asutuksen läheisyydessä olevilla kirkkomailla valvonta toimi ja kirkkomaan väärinkäyttäjät jäivät kiinni, toisin kuin esimerkiksi Kiannan hautasaaren kohdalla, missä

⁸⁴⁵ OMA Paltamo tk 1761 Kajaani 9:12; PKA IIEc:4 Pitäjänkokous 12.12.1767. Ks. myös Lahti 2013, nootti 31, 351–352.

⁸⁴⁶ Jokipii 2001b; Laitinen 2001; Ruohonen 2010; Kiiskinen 1992, 24, 26. Tilapäisissä haudauksissa käytettiin myös niin sanottuja talvihautoja, joissa useat arkut odottivat roudan poistumista maasta. Gardberg 2003, 54–56.

⁸⁴⁷ Ruohonen 2010, 2. Ks. myös Mönkkönen 2001, 54–61.

⁸⁴⁸ Käsitys liitettiin kauempaan ihmisyhteisön keskuudessa sijaitsevaan etävainajalaan. Siikala 1999, 120–132, 141, 144.

⁸⁴⁹ Mönkkönen 2001, 45. Saarihaudauksien ajoituksesta ollaan epävarmoja, sillä osa hautasaarista on katsottu olleen käytössä jo varhaisella keskiajalla. Jokipii 2001b, 19–23. Vrt. Ruohonen 2010, 17–19. Hautasaarista on käytetty myös nimityksiä Kalmasaari (erityisesti Itä-Suomen ortodoksialueilla), Ruumissaari ja Kuoliosaari (Keski-Suomi). Jokipii 2001b, 23; Mönkkönen 2001, 47; Ruohonen 2010, 1–2.

⁸⁵⁰ Täydennysmies Petteri Haatainen kertoi hakeneensa taikateossaan tarvitsemansa ihmisen ja karhun pääkallot saarelta, jonne oli muinaisuudessa (“...i fordom...”) haudattu ruumiita. Haatainen kertoi saaren sijaitsevan Juvan Pitkälähdessä. Esivalta ei ottanut kantaa paikkaan ja sen luonteeseen. MMA Juva tk 1768 Caa 3: 177v. –182v. Juvan alueelta tunnetaan kolme saarihaudausmaata, mutta mikään niistä ei sijaitse Saarijärven sijaitsevassa Pitkälähdessä, joten Haataisen tapauksessa ei ole varmaa oliko kyseessä samanlainen väliaikaishautasaari kuin Kiantajärven. Juvan hautasaarista esim. Kivikero 2011, appendix 1., 103. Ks. myös Jokipii 2011b, 24, 28, 30.

⁸⁵¹ Esimerkiksi Turkuun perustettiin rutto- ja kolerahaudausmaa vuonna 1657. Cardberg 2003, 77–79.

taikojan teot lopulta ilmiannettiin yhteisön sietokyvyn ylityttyä⁸⁵². Toisaalta tietyn kirkkomaan valikoituminen oli tärkeää: esimerkiksi kirkonväen vaivoista pyrittiin parantamaan juuri sillä hautausmaalla, mistä tauti oli tarttunut, jotta parannusriitti olisi tehokas. Suurimmaksi osaksi hautausmaan tai kirkon valinta vaikuttaa olleen tilanteen sanelemaa: taika suoritettiin lähimmällä kirkkomaalla niin pian kuin oli mahdollista.

Hautausmaataikuudessa oli keskeistä juuri ruumin jäänteiden hyödyntäminen eri tavoin. Usein ruumiita häirittiin kaivamalla hauta auki, mutta myös ruumiin osien ottaminen pois arkusta vahingoitti ruumiin yhtenäisyyttä. Kristillisten oppien mukaan uskottiin, että vain rikkoutumaton ruumis kokisi ylösnousemuksen ja pääsisi viimeiselle ehtoolliselle. Jo katolisena aikana vallalla ollut käsitys perustui uskomukseen, jonka mukaan ruumiin tuhoaminen vaikuttaisi myös sieluun, sillä ne olivat sidoksissa toisiinsa. Sielun ei katsottu voivan ylösnousta, mikäli ruumis oli laitettu osiin. Teloittamisessa käytetyt menetelmät, kuten teilaaminen, perustuivat osaltaan tähän ajatukseen.⁸⁵³

Esimerkiksi Väisäsen ja Koikkalaisen sekä Partasen ja Karhusen tapauksissa ruumiita oli vahingoitettu irrottamalla niistä luita ja käsittelemällä vieläpä epäkunnioittavasti asettamalla ruumis väärinpäin takaisin hautaan. Partasen ja Karhusen saamat korkeat sakot kertovat siitä, että teko tulkittiin hyvin vakavaksi rikkomukseksi. Oikeaoppisessa hautauksessa ruumiit asetettiin hautaan selälleen, jalat kohti itää ja pää länteen. Tapa perustui siihen, että Jeesuksen uskottiin tulevan idästä, jolloin vainaja näkisi Kristuksen uuden tulemisen. Väärin haudatun vainajan ei uskottu saavan rauhaa, vaan kummittelevan eläville.⁸⁵⁴ Lisäksi teon vakavuutta korosti se, että miehet olivat harjoittaneet taikuutta. Taikuuden apuvälineenä käytetyn tilallisen pojan ruumiin koskemattomuus oli rikottu, jolloin hänen ylösnousemuksensa nähtiin vaarantuneen. Kirkkoihin liittyvä lainsäädäntö oli tiukentanut maallisen ja hengellisen esivallan otetta kirkkoissa käyttäytymisen suhteen: minkäänlainen häiriökäyttäytyminen ei ollut sallittua. Kirkkoihin ja sen hallinnassa oleviin tiloihin tuli suhtautua tietynlaisella kunnioituksella niin pyhyiden kuin lainsäädännönkin perusteella. Kirkkovarkaudesta määrittävät lait näyttävät osaltaan vaikuttaneen myös hautoihin suhtautumiseen: ruumiin koskemattomuus tuli taata, vaikka sitten ankarilla rangaistuksilla. Kirkosta varastamiseen liitetyt rangaistukset saattoivat toimia pelotteena, ettei kirkkoihin itseensä menty sisälle ottamaan ruumiiden osia kirkon lattian alla olevista haudoista kuolemanrangaistuksen pelossa. Tähän liittyvät myös itse hautojen koskemattomuuteen liittyvät käsitykset. Hautausmaita pelättiin ja kunnioitettiin.

***

⁸⁵² Lahti 2013.

⁸⁵³ González 2005 [online]; Eilola 2009a, 44–45. Ks. myös erilaisista teloitustavoista Klemettilä 2004, 48–53.

⁸⁵⁴ Esim. Hagberg 1937, 497; Talve 1988, 10.

Vainajiin ja kirkonväkeen liittyvät kansanomaiset käsitykset olivat merkittävimpiä voimia, jotka olivat läsnä hautausmailla. Vaikka kristillinen uskomusjärjestelmä ja sen mukanaan tuomat erilaiset käytännöt esimerkiksi hautauksien suhteen vaikuttivat edellä mainittuihin käsityksiin, ihmisten maailmankuva ei muuttunut yhtäkkiä. Vainajien käsitettiin yhä edelleen olevan voimakkaita ja mahdollisesti vahinkoa aiheuttavia olentoja. Monessa taikuustapauksessa viitataan vainajilta otettujen tavaroiden vahingolliseen luonteeseen, mikä osoittaa aikaisten ymmärtäneen ja ottaneen vakavasti vainajiin liitetyt kansanomaiset ja kristilliset uskomukset. Toisaalta vainajien avulla uskottiin saatavan aikaan myös hyvää. Kirkonväen käsitteeseen oli kietoutunut niin kristillisen pyhän kuin vainajien voimat. Kristillisten ja kansanomaisten uskomusten monimuotoisuus ilmeneekin kaikista niistä erilaisista taikakeinoista, joissa kirkonväen voimaa hyödynnettiin. Kristillinen uskomusmaailma ja kirkonväkeen liitetyt kansanomaiset käsitykset myös sekoittuivat erilaisissa rituaaleissa.

Pyhinä tiloina hautausmaat ja kirkot olivat pyhän voiman ilmentymiä, ja ne edustivat myös vainajia. Erilaiset riitit, kuten sairastuneen ihmisen pesuveden vieminen hautausmaalle, kirkon ympäri juokseminen tai rautanauhojen ottaminen arkusta, tehtiin pyhillä tiloilla läsnä olevien voimien valjastamiseksi. Hautausmaataikuuden taustalla näkyvät vahvemmin käsitykset kuolleista ja heidän voimastaan jälkeläistensä auttamiseksi. Kristilliset käsitykset olivat kietoutuneet yhteen kansanomaisten käsitysten kanssa, mikä vaikutti paitsi pyhien tilojen käsittämiseen pyhinä, myös siihen miten niillä käytäydettiin ja miten niitä hyödynnettiin. Nämä tilat olivat sekä Jumalan että vainajien voiman ilmentymiä, minkä vuoksi niitä pidettiin voimakkaina taikuuden harjoittamisessa.

Hautausmaataikuus näyttää tulevan vallitsevaksi kielletyn taikauskon ilmentymäksi yhtäkkiä. Suurten noitusprosessien ajalta tunnettiin erilaisia vainajiin ja kirkkomaahan liittyviä maagisia riittejä. Teloitettujen vainajien ruumiiden ja kirkkomaahan mullan käyttäminen sekä kirkollisten esineiden hyödyntäminen kuuluivat taikojen ja tietäjien repertuaariin jo aikaisemmilla vuosisadoilla. Hautausmaataikuuden yleistymiselle ei ole siis antaa yhtä selkeää selittäjää. Hautausmaihin ja kirkkoihin liittyvän lainsäädännön muutokset vaikuttivat omalta osaltaan paitsi kirkkomaalla tapahtuneeseen käyttäytymiseen yleisemmällä tasolla, myös hautausmailla harjoitettuun taikuuteen. Hautausmaataikuus viittaa siihen, että kiristyneen lainsäädännön myötä näihin tapauksiin kiinnitettiin entistä enemmän huomiota. Toisaalta aineisto vaikuttaa tapausten määrään: se mitä annettiin ilmi käräjillä, on jäänyt todisteeksi jälkipolville. Tämä pätee kotitaloudessa harjoitettujen taikakeinojen vähäisyyteen tutkimustuloksissa: kaikkea ei ilmiannettu.

Kansanomaiset uskomukset ja perinteet vainajien voimaan liittyen vaikuttivat hautausmailla harjoitetun taikuuden taustalla. Luterilaisuuden mukanaan tuomat muutokset kuolemanjälkeisen olotilan käsityksissä muokkasivat aikaisten uskomuksia haudoissa makaavista vainajista. Siinä missä aikaisemmilla vuosisadoilla hautaamattomat vainajat välittivät voimiaan taikoille ja noidille, 1700-luvulla samat käsitykset vaikuttavat muokkautuneen osaksi kristillisesti

haudattuja vainajia. Aikalaiset uskoivat vainajien olevan vaarallisia, mutta toisaalta auttavan jälkeläisiään elämän eri tilanteissa. Vainajiin liittyvät käsitykset kehittyivät yhteiskunnassa ja yhteisöissä tapahtuneiden muutosten mukana, mutta eri aikaan eri puolilla maata. Kirkonväkeen liittyvä perinne vaikuttaa kuitenkin olleen yhteisesti jaettua koko tutkimusalueella, vaikka sen taustalla oli erilaiset vainajauskon kerrostumat. Kirkonväkeen ja vainajiin liittyvä perinne jatkui pitkään 1800-luvulle⁸⁵⁵ elinvoimaisena.

---

⁸⁵⁵ Koski 2007; 2011.

6 MIEHIÄ HAUTAUSMAILLA

Tutkimuskohteena noituus ja taikuus ovat nykypäivän maailmassa elävälle tutkijalle lähtökohtaisesti vieraita, mutta samalla äärimmäisen kiehtovia. Niihin liittyvät käsitykset ja uskomukset kuvastavat aikalaisten maailmankuvaa ja tapaa jäsentää ympäristöään. Arkipäiväiseksi mielletty maaginen toiminta näytetään tutkijoille omalaatuisina tekoina. Taustalla olevat syyt siitä, miksi taikaan liittyvän riitin suorittaminen oli merkityksellistä juuri hautausmaalla sekä miksi juuri miehet nousevat keskeiseen asemaan taikuudesta syytettyinä, avautuvat tutkijalle aikalaiskontekstien analyysin myötä.

Olen pyrkinyt vastaamaan aiemman kotimaisen tutkimuksen esittämään haasteeseen suurten noituusprosessien jälkeisten aikojen tutkimuksesta mahdollisimman kattavan lähteistön, alueen ja tutkimustehtävän avulla. Aikaisemmasta kotimaisesta noituus- ja taikuustutkimuksesta poiketen olen tarkastellut niin ali- kuin hovioikeuden päätöksiä taikuuden harjoittamisesta. Luonnollisesti aineisto käsittää vain ne tapaukset, jotka tulivat käräjille asti, mutta tutkitut tapaukset luovat kattavan kuvan taikuudesta Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla. Oikeudellinen aineisto kertoo paitsi erilaisista rikoksista ja niiden tuomitsemiskäytännöistä, myös aikalaisten arjesta sekä taustalla olleista maailmankuvasta ja uskomuksista. Lähteen luonteen huomioiminen on tärkeää etenkin taikuuden ja noituuden kaltaisten ilmiöiden tutkimuksessa. Aikalaiskontekstin laaja selvittäminen ja ymmärtäminen auttavat tutkijaa avaamaan myös nykytutkijalle taikuuden harjoittamisen taustalla olleita syitä ja käsityksiä.

Vaikka koko Suomea koskevia tuloksia ei ole mahdollista saada, tässä tutkimuksessa esitetyt tulokset ovat yleistettävissä. Tutkimusalue on laaja ja kattaa kahden kulttuuripiirin lisäksi niin valtion keskusalueita kuin periferiaa. Tapauksen samankaltaisuus ympäri tutkimusalueen kertoo perinteiden jatkuvuudesta, maailmankuvan samanlaisuudesta erilaisine vivahteineen ja uskomuksista, jotka olivat yhteisesti jaettuja eri puolilla maata. Lisäksi tutkitut taikuus- ja noituustapaukset kertovat esivallan ja kansan suhtautumisesta ja sen asteittaisesta muutoksesta.

Tutkimuskohteena taikuuden kaltainen ilmiö käsittää monenlaisia taikatekoja, joita ei tämän tutkimuksen puitteissa voitu lähemmin tarkastella. Foku-

soituminen kahteen merkittävään ja uuteen tulokseen, kirkkomailla harjoitettuun taikuuteen sekä miehiin taikuuden harjoittajina, jätti väistämättä monia mielenkiintoisia tapoja harjoittaa taikuutta sivuun.⁸⁵⁶

Tulevaisuudessa suomalaisen taikuuden ja noituuden kokonaiskuvan luomiseksi historiantutkimuksen tulisikin suunnata katseensa perinteentutkimuksen piirissä paljon tutkitulle 1800-luvulle. Historiantutkimuksen keinoin voitaisiin selvittää miten pitkään maagisista rikoksista tuomittiin, ja mikä merkitys yhteiskunnan sekularisointiprosessilla oli taikuuden ja noituuden kaltaisten tekojen tuomittavuuteen.

Rikos uskontoa vastaan

Noituus ja taikuus olivat kriminalisoituja rikoksia vielä 1700-luvulla. Jälkimmäinen teko tosin kriminalisoitiin vasta vuoden 1734 laissa. Noituudesta annettava kuolemantuomio kumottiin 1779, mutta taikuudesta annettava sakkotuomio oli voimassa hieman muuttuneena aina 1990-luvulle saakka. Taikuusosoikeudenkäyntejä oli tutkimusalueella toista sataa ja osa näistä tapauksista käsitelti noituudesta syyttämistä. Viralliset normit määrittivät taikuuden harjoittamisen ohella myös taikuuteen osallistumisen tai taikateon estämättä jättämisen rikokseksi. Ruotsalaisessa tutkimuksessa osallisuuden kriminalisoinnin on katsottu vaikuttaneen miesten osuuden kasvuun taikuudesta syytettynä. Suomessa osallisuudesta syytettiin kuitenkin pääasiassa naisia. Voikin todeta, että taikuuden kokonaisvaltainen kriminalisointi – niin hyvää ja pahaa tarkoittavat teot, kuin niiden suorittamiseen osallistuminen – vaikutti taikuusosoikeudenkäyntien määrään. Jo 1600-luvulta alkanut virallisten normien kehitys tuomitsi kansan arkipäiväisissä toimissaan käyttämät tavat harjoittaa taikuutta. Samalla erilaisten tietäjien ja taikojien apuun turvautuminen tuli rangaistavaksi. Virallisten normien kiristyminen johti esivallan tiukentuneeseen suhtautumiseen näihin tekoihin, jolloin oikeudessa käsiteltävien taikuustapausten määrä väistämättä kasvoi.

Kuitenkin paljon arkipäiväistä, etenkin kotitalouden sisällä harjoitettua, taikuutta ja noituutta jäi ilmiannamatta. Esivallan rikokseksi leimaamaa kansan tapaa ei välttämättä ilmiannettu, jollei jokin yksilöiden välinen konfliktitilanne tuonut sitä esiin. Taikuuden kohdalla piilorikollisuus oli suurta, sillä kansa ei mieltänyt kaikkia arjen toimien sujuvuuden takaamiseksi tehtyjä taikoja rikoksiksi. Käräjille päätyneet taikateot lopulta kuvastavat niin esivallan kuin kansan käsityksiä siitä, mikä oli tuomittavaa ja yhteisön näkökulmasta ei-sallittua taikuuden ja noituuden harjoittamista.

Legaalisen todisteluteorian periaatteiden mukaan taikuudesta ja noituudesta syyttämässä oli keskeistä riittävät todisteet. 1700-luvulla oikeusvarmuus ja lainmukaisuus määrittivät pitkälti eri oikeusinstanssien toimintaa. Tämä vaikutti esimerkiksi oikeudenkäyntien lopputulokseen: yhteisön mielestä syyllinen henkilö saattoi vapautua syytteistä, mikäli hän kielsi rikoksen, eikä todisteita

⁸⁵⁶ Ks. Tittonen 2007; 2008; 2009.

häntä vastaan ollut. Taikusoikeudenkäynneissä on nähtävissä samanlainen tendenssi: syytetyin kieltäessä tekonsa, häntä vastaan nostetut syytteet saatiin hylätä, mikäli silminnäkijöitä ei löytynyt riittävästi. Toisaalta tuomitseminen oikeutti langetetut tuomiot niin ylempien oikeusasteiden kuin kansan edessä. Noituustapauksissa tämä vaatimus riittävästä näytöstä vaikutti tapausten käsittelyyn oikeudessa. Kantajalla oli todistustaakka, minkä lisäksi hänen tuli osoittaa konkreettinen vahinko, jonka noituus oli aiheuttanut. Tämä saattoi vaikuttaa myös tapausten esiintymiseen käräjillä: ilman varmaa näyttöä noituus- ja taikusuuttuja saatiin jättää ilmiantamatta. Suurin osa noituustapauksista kumpusi rahvaan nostamista kanteista, mutta ne käsiteltiin taikuutena. Noituus oli useimmiten salassa tehty ja ihmisen sisäiseen voimaan liittyvä rikos, joka oli vaikea todistaa. Taikuudessa hyödynnettiin enemmän varsinaisia riittejä, joista saattoi helpommin jäädä itse teossa kiinni.

Taikusoikeudenkäyntien vähittäinen väheneminen 1800-lukua lähestyttäessä kertoo esivallan taholla alkaneesta skeptisyyden lisääntymisestä. Noituus- ja pahalaisliitto-pykäläin kumoaminen kertovat osaltaan tästä: näihin rikkomuksiin ei enää uskottu lainsäätäjien piirissä samassa määrin kuin kansan keskuudessa. Taikuuden kohdalla skeptisyys kasvoi hiljalleen, minkä todentaa lakeihin liittynyt hitaampi kehitys. Kuitenkin kansan keskuudessa noituuteen ja taikuuteen liittyvät uskomukset elivät vahvoina pitkään. Noituussyytökset nousivat kansan piiristä: noituudella vahingoittamisen mahdollisuuden uskottiin yhä 1700-luvun jälkipuoliskolla, vaikka esivalta ei siitä enää tuominut. Taikuuden kohdalla uskomukset ja käsitykset taikuuden luonteesta kristinuskon vastaisena toimena elivät pidempään niin esivallan kuin kansan parissa.

Kirkkomailla ja kirkkoissa tapahtuvaa käytöstä kontrolloitiin entistä tarkemmin. Kaikenlainen pahatapaisuus oli ankarasti sanktioitua. Myös hautauksiin liittyviä säädöksiä muokattiin, tosin lieventäen kristillisen hautaamisen kriteereitä. Kirkkotilan sivilisoimiseen tähänneet toimet vaikuttivat aikalaisten käsityksiin hautauksista ja vainajista. Suhtautuminen näkyy hautoihin liittyvässä taikuudessa ja siinä, mihin käsityksiin erilaiset kirkkomaalla suoritettavat riitit liittyivät. Hautarauhaa ja ruumiiden rikkomattomuutta ylläpidettiin ankarin rangaistuksin. Hautausmailla harjoitetun taikuuden raja haudasta varastamisen välillä oli ohut ja usein haudoista vietiin erilaisia esineitä tai ihmisruumiin jänneitä taikuuden harjoittamiseksi. Aikalaisten käsityksissä taikuus oli vakava rikkomus, mikä rinnastettiin vahvasti kristinuskoa vastaan olevaksi teoksi. Kirkon ja valtion läheinen yhteys vaikutti siihen, että taikuus nähtiin rikoksena myös valtiota vastaan. Vaikka kirkkovarkaudesta, myös haudasta varastamisesta, saattoi saada kuolemantuomion, taikuus meni näissä tapauksissa edelle. Kristinuskon vastaiset teot olivat aikalaisesivallan näkökulmasta vainajien koskemattomuutta tärkeämpää.

Taikuuden rakenteelliset tekijät

Taikuus- ja noituusoikeudenkäyntien määrä oli Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla edelleen suuri: 174 käsiteltyä tapausta, joista 13 käsitteli noituutta ja yk-

si tapaus paholaisliittoa, kertovat noituuteen ja taikuuteen liittyvien käsitysten elinvoimaisuudesta "valistusajan" Suomessa. Suurten noituusprosessien loppuminen ei päättänyt rahvaan ja esivallan uskoa näiden tekojen olemassaoloon. Taikuuden kriminalisointi vaikutti tapausten suureen määrään, sillä esivallan huomio oli kiinnittynyt niin hyvää tarkoittavan kuin vahingoittavan maagisen toiminnan kitkemiseen kansan tavoista.

Taikuudesta ja noituudesta syyttivät niin kansa kuin yhä enenevässä määrin esivalta. Kolmannekselta tapauksia ei syyttäjä selviä aineiston puutteiden vuoksi. Maallisen esivallan rooli tapausten kantajana oli keskeinen. Nimismiehet ja kaupunkien syyttäviviranomaiset olivat virkojensa puolesta velvoitettuja tuomaan taikuuteen – tai aikalaisten näkökulmasta taikauskoon – liittyvät jutut oikeuteen. Näitä tapauksia ilmiannettiin käräjillä ja raastuvissa niin rysän päällä kiinnijäämisen kuin asiasta liikkuvien juttujen perusteella. Osallisuus taikuuden harjoittamiseen toi käräjille entistä enemmän tapauksia. Rikos sinänsä oli kuitenkin sukupuolineutraali Mona Rautelinin tulkinnan mukaisesti: taikuustapauksissa naisten määrä osallisuudesta syytettynä oli suurempi kuin miesten. Per Sörlinin mukaan Ruotsissa tendenssi oli päinvastainen. Osallisuusrikoksen yleistymisen vaikutti niin tapausten määrään kuin niissä syytettyjen miesten ja naisten osuuksiin.

Hengellistä esivaltaa on perinteisesti pidetty keskeisenä tekijänä noituuteen ja taikuuteen liittyvissä oikeustapauksissa: kristinuskon vastaisina rikoksina nämä teot sotivat kirkon opetuksia vastaan. 1700-luvulla papiston puuttuminen käräjiltä on kuitenkin silmiinpistävää. Papisto esiintyi ilmiantajina vain harvoin ja niistäkin suurin osa käsitteli hengellisen esivallan työympäristössä, eli kirkkomailla, harjoitettua taikuutta. Vuoden 1734 yleisen lain myötä kristinuskon vastaiset rikokset, kuten noituus, taikuus ja jumalanpilkkua, kuuluivat maallisen esivallan tuomiovallan alle. Tällöin taikuuden ja noituuden ilmiantaminen ja tuomitseminen oli väistämättä maallisen esivallan tehtävä. Papistolla oli kuitenkin velvollisuus puuttua näihin rikoksiin ja opettaa kansaa niiden vahingollisuudesta, mutta oikeudelliset seuraamukset tulivat maallisilta tuomioistuimilta. Papiston mitätön rooli käräjillä oli seurausta myös kirkon ja valtion suhteen heikkenemisestä 1700-luvun aikana.

Suomalaista noituus- ja taikuustutkimusta on pitkään leimannut Marko Nenosen näkemys idän miehestä noitana. Ajoittainen naisten suurempi määrä noituudesta syytettynä on yhdistetty läntiseen Suomeen. Tästä johtuen tulokseni miesten yliedustuksesta niin idässä kuin lännessä eroavat aiemmista näkemyksistä. Aikaisemman tutkimuksen määritykset itäisestä ja läntisestä tarkastelualueesta poikkeavat kuitenkin tekemästäni aluemäärittelystä. Pohjois-Pohjanmaa ja Kainuu on tässä työssä luettu kuuluvaksi itäiseen piiriin, jonne ne kulttuuripiirien mukaisesti kuuluvatkin: aiemmissä tutkimuksissa ne on katsottu länteen. Kulttuuripiirit määrittivät esimerkiksi sitä, miten vainajiin liittyvät uskomukset muodostuivat. Kirkonväen kohdalla tällä on suurin merkitys, sillä siihen perustuvan perinteen on katsottu olleen läntistä perinnettä. Esimerkiksi oikeudenkäynteihin vaikuttaminen ruumiin jäänteiden avulla kertoo tästä: vas-

taavanlaisia tapauksia kun ei itäisestä kulttuuripiiristä löydy. Vaikka kulttuuripiirit määrittivät joitain taikatekoja, taustalla oli yhteisesti jaettu perinne.

Taikuusoikeudenkäyntien painottuminen itäiseen Suomeen liittyy osaltaan keskusta-periferia -teemaan. Valtakunnan reuna-alueilla kansanomaiset käsitykset ja uskomukset elivät pidempään, samoin kuin niihin liittyvistä rikoksista syyttäminen. Siinä missä valtakunnan keskusalueilla oikeudenkäynnit alkoivat jo hiipua, samoista rikoksista syytettiin yhä reuna-alueilla.

Esivallan ohella myös rahvas syytti toisiaan niin noituuden kuin taikuiden harjoittamisesta. Näissä tapauksissa oli usein kyse toisen henkilön vahingoittamiseen tähdänneistä teoista, joissa oli usein taustalla jokin osapuolten välinen konflikti. Jo 1970-luvun noituustutkimuksesta asti elänyt konfliktiteoria noituussyytteiden taustalla on tietyllä tavalla edelleen käyttökelpoinen. Alan Macfarlanen luoma teesi uhkauksesta johtuneesta syyllisyyden projisoinnista oikeudenkäynnin muodossa on kuitenkin Jari Eilolan näkemyksen tavoin suhteutettava tutkittavaan ympäristöön ja tapauksiin. Suomalaisissa noituus- ja taikuustapauksissa niin 1600- kuin 1700-luvulla konfliktien taustalla oli usein monia osapuolten välisiä kiistoja, jotka lopulta kärjistyivät jonkin yksittäisen tapahtuman seurauksena. Vahingoittavaan maagiseen toimintaan uskottiin edelleen, mikä näkyy juuri tällaisissa tapauksissa. Rahvaan välisissä tapauksissa osapuolten väliset suhteet nousevat keskeiseksi määrittäväksi tekijäksi syytteen syntymisen taustalla.

Konflikteihin liittyivät vahvasti myös erilaisista taloudellisista lähtökohdista ponnistaneiden henkilöiden väliset tapaukset sekä noitiin ja taikoihin kohdistunut rituaalinen väkivalta. Sosioekonomisten selitysmallien mukaan ihmisen sosiaalisella asemalla katsottiin aikaisemmassa tutkimuksessa olleen vaikutusta noituudesta syytetyksi joutumiselle. Kansainvälisessä tutkimuksessa valalla olleessa näkemyksessä sosiaalisen asteikon alimmilla portailla olleet, etenkin kerjuulla kiertäneet naiset, nähtiin alttiimpina joutumaan noituudesta syytetyksi tietyissä olosuhteissa. Noidan sosiaalisen statuksen tarkastelu on ollut kiinteä osa myös eurooppalaista miesnoitien tutkimusta: miehen status saattoi vaikuttaa siihen, että hän joutui syytetyksi tai toisaalta siihen, tuomittiinko häntä lainkaan. Suomalaisissa 1700-luvun tapauksissa ei ollut kyse syytetyt sosiaalisesta statuksesta. Rahvaan välisissä kiistoissa oli satunnaisesti kyse eri sosiaalisilta portailla olevista henkilöistä, mutta tapaukset eivät yhdisty osapuolten taloudelliseen ja sosiaaliseen asemaan ja niistä johtuviin kilvoitteluihin. Kerjäläisnoitien kaltaisia henkilöitä ei ole havaittavissa. Sosiaalisen asteikon alimmilta portailla tulleiden miesten ja naisten harjoittama taikuus kohdistui useimmiten toisia henkilöitä tai heitä itseään auttaviin tekoihin. Yleisemmällä tasolla ei myöskään ole nähtävissä alenevaan säätykiertoon liittyviä tapauksia.

Rituaalinen väkivalta epäiltyjä noitia ja taikojia kohtaan nostaa esiin yhteisössä tietyllä tasolla hyväksytyt väkivallan rajat. Noitien lyöminen, hiuksista repiminen ja muu väkivalta kohdistuivat noidan merkitsemiseen, voiman menettämiseen sekä noituuksien julkituloon, jolloin noidan tulisi peruuttaa tekonsa. Tällainen väkivalta saattoi yltyä jopa hyvin vakavaksi. Väkivallan kohteeksi joutuneet saattoivat Hannu Tikan tavoin pysyä hiljaa pahoinpitelyistään

tiettyyn pisteeseen saakka ja puuttua siihen vasta heihin kohdistuneiden syytteiden yhteydessä, tai Margareta Simontyttären tavoin tuoda asian käräjille itseensä kohdistuneena loukkauksena. Samanlaisia tapauksia oli kuitenkin vähän. Osittain tähän saattoi vaikuttaa 1800-luvullakin käytössä ollut tapa turvautua vastataikuuteen noidan tekemien maagisten riittien voiman kumoamiseksi. Fyysinen väkivalta kun saattoi viedä tekijänsä käräjille.

Suomalainen miesnoita

Populaari kuva suomalaisesta – ja eurooppalaisesta – noidasta on pitkään ollut nainen, joka lentää sapattiin juhlimaan paholaisen kanssa saadakseen tältä voimia toimittaakseen (pahoja) tekojaan. Kuva perustuu pitkään vallinneeseen käsitykseen naisista noituudesta syytettynä. Naisten roolia ja asemaa oikeudenkäynneissä on selitetty hyvin erilaisista lähtökohdista ja näkökulmista käsin. Rajuimmillaan naisnoidat on nähty patriarkaalisesta yhteiskunnan uhreina, suoranaisen naisvihan kohteina ja toisessa ääripäässä itsenäisinä toimijoina, joita syytettiin noituudesta heidän saavuttamansa yhteisöllisen aseman vuoksi. Viimeaikainen noitien sukupuoleen keskittynyt tutkimus on analysoinut myös noituudesta syytettujen miesten roolia suurissa noituusprosesseissa. Tulosten perusteella miesten määrä on ollut oletettua suurempi ja syyttämisen taustat hyvin moninaiset.

Miksi miehet nousevat keskiöön suomalaisissa 1700-luvun taikuus- ja noituusoikeudenkäynneissä? Miesten yliedustukseen vaikuttivat monet tekijät. Pohjoisen ja itäisen Euroopan tapaan Suomi on aina ollut tässä suhteessa poikkeus, sillä miehiä syytettiin jo 1600-luvulla ajoittain enemmän kuin naisia. Islannissa, Venäjällä ja esimerkiksi Virossa miesten määrä noituudesta syytettynä oli suuri, mikä liittyi vahvasti itäisen kulttuuripiirin tietäjä- ja shamaaniperinteeseen. Silti tulos miesten yliedustuksesta yllättää ja sen taustalla on niin aikalaisten käsityksiä sukupuolen mukaisesta työnjaosta ja maagisista piireistä kuin miehisyyteen liitettyjä normeja ja ihanteita sekä tietäjälaitoksen merkitys osana suomalaista taikuuden harjoittamista.

Miesnoitia verrattiin useimmiten hyvään isäntään kohdistettuihin ihanteisiin ja normeihin. Vastoin kuin ideaalitalanteessa, miesnoita oli huono isäntä, joka ei pitänyt huolta taloudestaan, perheestään tai avioliitostaan. Nämä tekijät saattoivat sopivissa olosuhteissa olla taustalla noituussytöksen esittämisessä. Raisa Maria Toivo on todennut 1600-luvun suomalaisten miesnoitien toimineen ihanteellisen maskuliinisuuden normien vastaisesti. Sen sijaan tutkimusjaksolla maskuliininen toiseus ei toimi selittävässä tekijänä kuin tietynlaisissa tapauksissa. Oikeudenkäynneissä, joissa syytetyt havaittiin muutoinkin pahatapaisiksi, oli kyse mieheyden normien vastaisesti toimivista miehistä. Muutoin taikoijat olivat niin sanotusti hyväkäyttöksiä, normien mukaisesti eläneitä miehiä, joihin ei voinut yhdistää samanlaisia piirteitä.

Alison Rowlandsin huonon naapurin ja Jari Eilolan sosiaalisen identiteetin tematiikat sopivat miesten roolin tarkasteluun maskuliinisen toiseuden näkökulmaa paremmin. Mainitut kaksi käsitettä ovat sukupuolineutraaleja ja sopi-

vat paremmin kirkkomaalla harjoitetun taikuuden tarkasteluun, toisin kuin negatiivisen maskuliinisuuden näkökulma. Taikoijat toimivat kristilliseen elämäntapaan pohjautuvan yhteisön heihin kohdistaneita normeja ja odotuksia vastaan toimiessaan väekkäillä alueilla, jotka olivat potentiaalisesti vaarallisia. Toisaalta yhteisön ja sen jäsenten vahingoittaminen onneen kohdistuneiden taikojen kohdalla rikkoi näitä normeja ja odotuksia.

Suomessa ei niinkään ollut kyse mieheyden normien vastaisuudesta kuin pikemminkin normien mukaisesta elämisestä. Taikuutta harjoittanut mies ei sinällään uhmannut miehisiä normeja, jolleivat teot joita hän teki, niitä uhmanneet. Suurin osa taikojista oli hyvämaineisia ja yhteisön odotusten mukaisesti eläviä henkilöitä, jotka hautausmailla taikoessaan osoittivat miehisyyttä toimimalla vaarallisena pidetyssä tilassa.

Keskeinen tekijä noituudesta ja taikuudesta syytettyjen sukupuolen merkitystä arvioidessa on tarkastella sitä, olivatko nämä teot itsessään sukupuolittuneita. Miesten ja naisten erilaiset tavat harjoittaa taikuutta määrittivät pitkälti aikaisten käsityksistä sukupuolten välisestä työnjaosta. Naisten toimintapiiriin kuuluivat kotitalouden hoito ja siihen liittyvä maaginen toiminta, kun taas miesten toimintapiiriin kuuluivat talouden asioiden hoito kotitalouden ulkopuolella ja samoilla areenoilla harjoitettu taikuus. Kaksi keskeistä eri sukupuolet erottavaa piirrettä nousee esiin: rakkaustaikuus sekä kirkkomailla harjoitettu taikuus. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta rajoja ei ylitetty. Rajanylitykset maagisissa toimissa olivat mahdollisia, sillä tarvittaessa varhaismodernilla ajalla miesten ja naisten tuli ylittää kotitalouden työnjakoon liittyneet rajat. Mikäli isäntä oli estynyt, emännän tuli hoitaa myös isännän tehtävät. Toimintapiirien rajojen ylittäminen oli mitä luultavimmin naisille helpompaa kuin miehille.

Taikuus ei siis ollut sinänsä sukupuolittunutta, vaan liittyi sukupuolittuneeseen työnjakoon ja toimintapiireihin, jotka määrittivät sitä, mitkä taidot kuuluivat kullekin henkilölle. Kummankin sukupuolen uskottiin olevan kykenevä tekoihin, jotka olivat omiaan toiselle sukupuolelle. Esimerkiksi miesten tiedettiin harjoittavan rakkaustaikuutta sekä vastataikoja niitä vastaan, ja naisten uskottiin pystyvän toimimaan vainajien kaltaisten voimien kanssa. Taikuusoikeudenkäyntien painottuminen tietynlaisiin tapauksiin viittaakin taikuudesta syyttämisen sukupuolittuneisuuteen, mikä vaikutti esimerkiksi siihen, millaisista teoista miehet (ja naiset) joutuivat tuomiolle. Taikuudesta rangaistuksen määrittävässä laissa mies oli normina aikakauden sukupuolijärjestelmän mukaisesti, mutta lain kirjain ei näytä vaikuttaneen sinällään miesten ylliedustukseen. Pikemminkin miesten suuren osuuden taustalla oli osaltaan taikuudesta syyttämisen monipuolistuminen, kun yhä erilaisemmista rikoksista jouduttiin tuomiolle.

Miesten vahvempi luonto toimia tuonpuoleisen kaltaisen voiman kanssa vaikutti käsityksiin kirkkomaalla harjoitetusta taikuudesta. Miesten nähtiin olevan väekkäämpiä toimimaan vainajien vaarallisen voiman kanssa. Tämä välittyi hautaus- ja kirkkomailla harjoitetusta taikuudesta, josta yhtä tapausta lukuun ottamatta vain miehiä syytettiin. Naiset kuitenkin toimivat ruumiiden kanssa eri tavoin, muun muassa pesemällä vainajat ennen arkkuun laittamista.

Naisten tiedettiin jo 1600-luvulla harjoittaneen taikuutta ja noituutta teloitettujen rikollisten ruumiiden jäänteillä. Vainajien voimaan kuitenkin liitettiin aspekteja, jotka olivat erityisen vaarallisia naisille. Rakkaustaikuudessa vastaavasti syytettiin vain naisia teoista, joilla tähdättiin niin avioliittoon kuin luvattomien seksuaalisuhteiden aikaansaamiseen. Myöhemmän kansanperinteen perusteella miesten uskottiin käyttävän rakkaustaikuutta, mutta tutkimusten mukaan suhtautuminen miesten harjoittamaan rakkaustaikuuteen oli lievempää. Naisiin suhtautuminen oli ankarampaa.

Lopulta miesten yliedustus kytkeytyy suomalaisen miesnoidan traditioon. Edellä mainitut seikat miehen väekkyydessä olivat tässä keskeinen tekijä. Suomalainen tietäjälaitos oli miesvaltainen, vaikka naisiakin toimi tietäjinä. Samoin 1700-luvulta naisia tavataan taikakeinojen neuvojina. Taikuustapauksissa on havaittavissa paitsi viitteitä tietäjälaitoksen traditioista, myös tunnettujen tietäjien ja taikojien edesottamuksia. Hyvää tarkoittavassa taikuudessa riitit mukailivat samoja riittejä, joita myöhempiä aikoja koskenut perinteentutkimus on löytänyt tietäjälaitoksen traditioista. Vain murto-osa syytetyistä on oikeudenkäyntien perusteella todennettavissa yhteisöissään toimineiksi tietäjinä, joiden apuun turvaututtiin erilaisissa elämäntilanteissa. Tietäjät joutuivat vain harvoin oikeuteen, koska heitä ei hevin syytetty teoista, jotka hyödyttivät yhteisön jäseniä. Marko Nenosen mukaan tietäjiä ei syytetty ennen kuin heidän tekonsa aiheuttivat tarpeeksi vahinkoa. Sama näkyy tutkimuskauden tapauksissa.

Aikaisemman tutkimuksen esiin nostama käsitys idän miehestä noitana täsmentyy tässä tutkimuksessa käytetyn kulttuuripiirien mukaisen alueellisen tarkastelun myötä. Vaikkakin tapausten painopiste muuttuu itäisemmäksi, noituudesta ja taikuudesta syytettyjen miesten määrä on kummallakin alueella suurempi kuin naisten. Suomessa miehet olivat pääroolissa jo 1500-luvulla. Suurvaltakaudesta myös naisia syytettiin, mikä vastasi havaintoja länsieurooppalaisista noituusprosesseista, joissa miesten määrän kasvu on yhdistetty naisnoidan stereotypian murtumiseen. Noituusosoikeudenkäyntien vähentyessä miehet nousevat takaisin keskiöön taikuustapausten määrän nousun ohella. Tutkimusaineiston perusteella tulos on, ettei noituus ja taikuus ollut vain idän miehen yksinoikeus. Noituuden ja taikuuden harjoittaminen kuului suomalaisen miehen (ja naisenkin) toimintakenttään.

Pyhä, vainajat ja kirkonväki

1700-luvun taikuusosoikeudenkäynneissä nousi esiin uudenlainen tapa harjoittaa taikuutta: hautaus-, kirkkomailla ja kirkoissa harjoitettu taikuus. Aikaisemmilta vuosisadoilta ei tunneta samassa mittakaavassa tällaisia taikuus- tai noituustapauksia. Hautausmaan multaa ja kirkoista otettuja esineitä tiedetään käytetyn, samoin kuin teloitettujen vainajien ruumiin osia, mutta kristillisesti haudattujen vainajien ruumiita ei tiedetä hyödynnetyn maagisissa riiteissä yhtä laajalti. Tutkimusjaksolla hautausmaataikuutta harjoitettiin läpi tutkimusalueen, hyvin samanlaisin keinoin.

Taikuutta harjoitettiin kirkkomaiden ja kirkkojen ohella myös kotitalouksissa, metsissä ja käräjätuvissa. Näiden lisäksi erilaisten amulettien kuljettaminen mukanaan oli osa taikuudeksi katsottavaa toimintaa. Kaikkiin näihin taikatapoihin liittyivät omanlaiset uskomuksensa ja käsityksensä, jotka ohjasivat itse riittejä. Kirkoissa ja kirkkomailta harjoitettuun taikuuteen liittyi vahvasti niin pyhään kuin vainajiin liittyvät käsitykset. Uhrikirkot olivat erityisasemassa, sillä niissä harjoitettuun taikuuteen yhdistyi kirkon pyhän luonteen lisäksi itse kirkkoon liitetyt voimat. Esimerkiksi Kuopion uhrikirkon luonne vanhalle kulttipaikalle rakennettuna pyhättönä vaikutti rakennuksen luonteeseen: pyhässä tilassa läsnäolevat voimat saatiin avuksi uhraamalla kirkolle. Taikuuden harjoittamisessa kirkkojen ja kirkkomaiden kaltaiset voimalliset paikat olivat merkityksellisiä.

Kristinuskon tulon myötä kansanomainen pyhä alkoi kristillistyä. Kansanomainen pyhä oli luonteeltaan ambivalenttia, kun taas kirkollinen pyhä oli tiukasti rajattu. Kirkkojen pystyttäminen vanhoille hautapaikoille, pyhän ja profaanin tiukka erottaminen toisistaan sekä esineiden ja asioiden pyhittäminen vaikuttivat kansan käsitysten muutoksiin. Muutos ei tapahtunut yhtäkkiä ja kansan tavoissa eri ainekset sekoittuivat, mikä näkyi taikuuden harjoittamisessa: kristillisiä toimijoita ja tiloja hyödynnettiin apuna maagisissa riiteissä. Rukousloitsut, kirkon kellojen soittaminen ja kirkosta otettujen naulojen vieminen varastetun omaisuuden paikalle kertovat näillä paikoilla oleviin voimiin liitetystä käsityksistä. Kirkollisia esineitä ja sanoja hyödyntäessä taioille pyrittiin saamaan pyhän voima avukseen, sillä esineen osan ja kristillisten sanojen uskottiin säilyttävän kokonaisuuden, tässä yhteydessä kirkon ja kirkollisen pyhän, voimia.

Toisaalta vainajiin liittyvät käsitykset vaikuttivat vahvasti hautausmaataikuuden taustalla. Hautojen kaivaminen auki, luiden tai käärinliinan ottaminen ruumiilta sekä monet muut kirkkomailta tehdyt riitit tähtäsivät vainajien, tässä yhteydessä kirkonväen, voiman ja avun valjastamiseen. Perinteiset vainajiin liittyvät käsitykset murtuivat kristinuskon tulon myötä. Yhteiskunnassa ja elinkeinoissa tapahtuneet muutokset vaikuttivat kansantapoihin yleisemmällä tasolla, mutta kristinuskoko vaikutti pyhään ja vainajiin liittyviin käsityksiin. Katolisen kirkon tavat sulautuivat kansanomaisiin tapoihin ja sittemmin samoin kävi luterilaisen kirkon tavoille - ja päinvastoin. Hautaustapojen muutokset ja ruumiin ylösnousemukseen liittyvät käsitykset muovautuivat luterilaisen kirkon oppien myötä radikaalisti. Kiirastulen hylkääminen vaikutti paitsi kristillisiin, myös kansanomaisiin käsityksiin vainajien olotilasta kuolemanjälkeen. Kansanuskon mukaan vainajat nukkuivat haudoissaan, mitä käsitystä luterilainen oppi haudoissa ylösnousemuksesta odottavista vainajista vahvisti.

Kirkonväen kytkeytyminen kirkkoon ja sen voimiin kuvastaa vainajiin liittyvien käsitysten kristillistymistä. Kirkonväkeen liittyivät niin kirkollisen pyhän kuin vainajien voimat. Haudoissa ja ihmisruumiin jäänteiden avulla harjoitettu taikuus liittyi kirkonväen voiman valjastamiseen taikojan avuksi. Kirkonväen avulla muun muassa parannettiin, hankittiin varastettua omaisuutta takaisin ja pyrittiin vaikuttamaan oikeudenkäynnin lopputulokseen. Kansan us-

komusten mukaan tämä voima oli vaarallinen ja sen hyödyntäminen edellytti tiettyjä riittejä sekä maagista varautumista. Muutoin kirkonväki saattoi vihastua ja lähteä kirkkomaalta eläviä kiusaamaan. Hautausmaataikuus olikin tietyissä mielessä norminrikkomus elävien ja kuolleiden välillä. Tietäjien ja väekkäiden taikojien uskottiin olevan voimakkaampia tällaisten voimien valjastamisessa.

Verrattuna 1600-luvun teloitettujen rikollisten jäänteillä harjoitettuun taikuuteen, tutkimusjaksolla hyödynnetyt ruumiin osat olivat mitä luultavimmin pääsääntöisesti kristillisesti haudatuilta vainajilta otettuja. Rauhattomiin ja väkivaltaisesti kuolleisiin vainajiin liitettiin liminaalisuuden käsitys: näiden vainajien uskottiin jääneen välitilaan, sillä heitä ei ollut haudattu asianmukaisin keinoin, jolloin he eivät olleet osa elävien tai kuolleiden valtakuntaa. Ainoastaan kristillisen hautaan siunaamisen saaneet vainajat olivat siirtyneet kuolleiden yhteisöön. Luterilaisuuden myötä tapahtunut käsitysten muutos sielun ja ruumiin nukkumisesta haudoissaan saattoi vaikuttaa aikalaisrahvaan käsityksiin siten, että kristillisellä hautausmaalla oleilevat vainajat olivat sijattomia. He eivät olleet osa tuonpuoleista eivätkä elävien valtakuntaa. Sijattomiin vainajiin liitetyt käsitykset heijastuivat kristillisesti haudattuihin vainajiin. Taikuuden apuna nämä vainajat olivat voimakkaita ja toisaalta vaarallisia, kuten myöhempi kansanperinne osoittaa. 1700-luvun taitat osoittavat saman, mutta toisaalta myös sen, ettei kirkonväkeen suhtauduttu eri puolilla maata välttämättä vielä tuolloin yhtä vaarallisena voimana kuin sata vuotta myöhemmin.

Lopulta hautaus- ja kirkkomailla sekä kirkoissa harjoitettu taikuus kertoo kristin- ja kansanuskon sekoittumisesta sekä ihmisruumiisiin liitetystä käsityksistä. Vainajiin ja pyhään liittyvät käsitteet muovautuivat eri elementeistä ajan myötä. Nykypäivän ihmiselle vainajat ovat kaukaisia verrattuna aikalaisille, joille kuolema oli jollain tasolla kokoajan läsnä. Vainajien kanssa toimittiin monissa tilanteissa. Hautausmaiden taikuudessa keskeistä oli vainajien ja toisaalta pyhän voiman hyödyntäminen. Siinä missä esi-isiin ja esikristilliseen pyhään oli turvauduttu, näiden voimien kristillistyttyä niihin turvauduttiin edelleen. Esivallan näkökulmasta se oli kuitenkin kiellettyä, jolloin taikomista (hautausmailla) saattoi joutua oikeuteen.

Tutkitut taikuus- ja noituusoikeudenkäynnit 1700-luvun jälkipuoliskolla täydentävät suomalaisesta noituudesta ja taikuudesta saatua kuvaa sekä vahvistavat aiemminkin esille tuodun käsityksen siitä, että tapauksia käsiteltiin vielä sata vuotta suurten noitusprosessien jälkeen. Usko noituuden ja taikuuden vahingoittavaan – ja hyvää tekevään – voimaan ei hävinnyt noituusoikeudenkäyntien vähentyessä.

YHTEENVETO (SUMMARY)

Cunning folk, practitioners of magic and cemeteries: Magic in late 18th Century Finland

Introduction

In late 18th-century Finland, everything from the remains of human bodies taken from graves and nails from churches were used to practise magic. The reasons why and how magic was practiced included biting the altar to heal toothaches or slashing a corpse to protect oneself from whipping. In this dissertation I study witchcraft (*trolldom/noituus*) and magic (*vidskepelse/taikuus*) trials handled in late 18th-century Finland. Previously, this era has not been rigorously studied in research on Finnish witchcraft and magic. I examine the practitioners of magic and the way magic was practiced during this era. To understand the reasons behind the actions described above, my focus is the contemporary worldview and belief system that guided people's behaviour and actions in late 18th-century Finland.

Magic and witchcraft have drawn the attention of historians, folklorists and anthropologists for decades, and continue to do so. To understand these phenomena and their relevance in the lives of the contemporary people, the history of witchcraft and magic has been studied. The era of the so-called great witch hunts (c. 1450–1750) and Central European witchcraft trials have often been the focus of research, although later trials and peripheries have lately drawn the attention of scholars. The main focus of historical research on witchcraft and magic has been the reasons behind the accusations. Socioeconomic factors between the accused and the accuser, the model of social conflict – made popular by Alan Macfarlane – and the social control practiced by the strengthening of the early modern state have been popular explanatory models in the research tradition. Recently, research on witchcraft and magic has focused on explaining the phenomenon itself as well on widening the geographical and chronological scope of the studies.

Gender has always been central in witchcraft research. Traditionally, it was mostly women who were accused in witchcraft trials during the Early Modern era, especially in Central Europe. The role of women has been explained by studying witchcraft cases and their background. Femininity and women's power have also been considered in this respect. The number of men accused of witchcraft and magic was smaller: the percentage of men accused of being witches was around 20 to 25 percent in 17th-century witchcraft trials. The actual number varied geographically and chronologically. Especially in recent research, masculinity has been an important analytical tool in understanding why men were accused of a crime that was previously heavily linked to women, their body and role in society. The aspect of manliness is one of the analytical tools used in this research to understand why primarily men were accused in late 18th century magic trials in Finland.

My primary sources are judicial materials, specifically the protocols of the Wasa Court of Appeal and the lower court protocols under its jurisdiction. Contrary to previous Finnish witchcraft and magic research, I use the original court records (*konseptituomiokirja*) of the lower courts. Magic and witchcraft trials were sent to the Court to Appeal for inspection and final sentence. I identified 174 cases concerning witchcraft or magic which were handled between 1754 and 1800. I use the protocols of both the lower court and the Court of Appeal, as well as in some cases the parish records. I also analyse a few other cases which were found from the sources of the lower courts, but which were not referred to the Court of Appeal. In the original lower court records, the chain of events, discussions and people are described in detail. The Court of Appeal material – consisting of registers and final protocols – describe the final outcome of the proceedings, sometimes in detail, but mostly briefly. I also use the reference documents (*alistusaktit*) from the lower courts, which provide information similar to what the original lower court records provide. There are some gaps especially in the lower court material due to destruction of the archival material. These gaps are patched with the reference documents and only about one third of the cases are not found from the lower court material. All in all, the primary source material is sufficient to my analysis.

In my analysis I use the methods of microhistory, history of mentalities, cultural history and historical anthropology to analyse the views of contemporaries, their beliefs and the worldview behind the accusations of witchcraft and magic. The method of close-reading – vigorous reading of all the available sources – is especially used to identify all the aspects mentioned in court. The central concepts of the study are magic (*vidskepelse/taikuus*), witchcraft (*trolldom/noituus*), church-force (*kirkonväki*), worldview, popular religion, and the sacred. These concepts are defined using contemporary ideas and literature, especially from earlier research on witchcraft and magic as well as anthropological and folkloristic studies. The emphasis is on understanding these concepts through the worldview of the contemporary people.

The usability of judicial source material in the history of mentalities, folklore and folk belief systems has been widely considered in previous studies. Although the language of the court records was intended for judicial purposes, such sources can be seen to convey the reality that lay behind the statements. The narratives related in court have to be understood in their own context: what contemporaries believed to be possible and real. Therefore, through the use of insights about popular religion and magic from historical, anthropological, folkloric and ethnological studies, it is possible to analyse the magic rituals and the reasons behind these acts through extensive contextualization of the contemporary worldview. The stories told in court must be placed in context, particularly their relationship to the thoughts and belief systems of contemporaries. In this way, judicial source material can provide us with details of how people related to magic.

The first aim of this study is to analyse the role of magic in the everyday lives of people from the 18th century. I examine the worldview of contemporar-

ies by, for example, analysing the magical rites performed and incantations used. My main focus is on cemetery magic (i.e. the magic practiced at cemeteries and churchyards/churches) and the motives behind these actions. Secondly, I analyse the role of men accused of witchcraft and magic, focusing on the “dominance” of men. I evaluate the findings of the international research on male witches and their applicability to late 18th-century Finnish cases, as well as look into the possible genderedness of magic and witchcraft. Thirdly, I present geographical, structural, and temporal factors: for example, who the accused and the accusers were, their gender, social status and in which areas magic trials were handled.

The analysis is based on the discussion between the sources and previous research, by comparing the results achieved here to the results from earlier studies and other research on the contemporary context. Combining qualitative and quantitative research methods a more precise picture of magic and witchcraft in Finland can be reached. In addition, the motives behind the magical rites, such as biting the altar to heal a toothache, become visible and understandable.

Severely sanctioned crimes

Practicing magic and witchcraft were sanctioned in Finland by secular and ecclesiastical laws. Witchcraft had been a punishable crime from the 15th century onwards, but practicing magic was criminalized quite late: in the penal code of 1734, practicing magic and participating in an act of magic were finable offences. In 1779, the death sentence for witchcraft was abolished, but the law against magic was not abolished in Finland until 1998. Magical acts were seen as being against religion and the state, which were closely intertwined at that time. The heightened interest in magic has been seen as influencing the increased amount of not only magic trials, but also the number of men accused of practicing magic. The fact that participating in an act of magic was criminalized also influenced these numbers.

Due to the legislative process and the legality of sentencing, district courts were inclined to consider cases in the utmost detail. No one was to be sentenced due to insufficient evidence. For magic trials, this requirement meant thoroughly investigating all the circumstances and reasons behind an offender’s actions. The court was interested in the reputation and motivation of the accused, not just in the details of their behaviour. During witchcraft and magic trials, the intentions of the perpetrator were seen to be crucial. If committed with malevolent intent (e.g. the wish to cause illness), an action could be seen as harmful magic or witchcraft. Good intentions could soften the implications of an action, often resulting in a milder charge or sentence. Accusations of witchcraft were also under scrutiny, and usually these cases were tried as magic. Witchcraft, in general, was a difficult crime to prove. Although cases of magic appeared steadily during the period being researched, a gradual decline of cases emerged

towards the 19th century. This decline might have been influenced by growing scepticism on the part of the authorities.

Half of the cases studied here (87/174 cases) handled magic practiced at cemeteries, churchyards and inside as well as outside of churches. Magic was practiced, for example, by taking the remains of a human from a grave and performing a rite, running around the church or going inside the church to perform a rite. I call this cemetery magic (*hautausmaataikuus*). These types of cases were not seen on a similar scale in Finland in witchcraft trials from earlier centuries. During the 18th century, the churchyards were the focal points of the communities and they consisted of not only the church and its surroundings, but also the cemetery. The special nature of churches and cemeteries was also noted in Swedish legislation. The legal code of 1734 included many ordinances about churches, and the Church Law of 1686 had already provided general guidance on acceptable behaviour in and around the church. These laws and statutes sought, to some extent, to dictate how people were supposed to behave in and around the church and its environs. In spite of this, churchyards tended to be restless places during the 17th and 18th centuries. Among other factors, these laws demonstrate beliefs concerning death and the sacredness of the church and its surroundings.

Swedish ecclesiastical and secular legislation dictated how burials were to be handled. The Church Law of 1686 stated that the secular court was to decide how the bodies of sinners were to be buried. Those who had lived a Christian life received a respectable burial. Those who had not would either not be permitted a graveyard burial or would receive a silent burial stripped of a sermon or any other Christian rites. This practice is similar to the principle stated in the Church Ordinance of 1571. According to the legal code of 1734 and 18th-century statutes, silent burials were still in effect at this time, but there was some leniency about the way they were conducted. Local priests also often performed burials in their own way. With the Reformation, changing attitudes towards burials in the Swedish realm were connected to attitudes towards the graveyards themselves. Cemeteries and other burial sites were to be considered respectable resting places for the sake of the deceased. Thus, the sanctity of the place mirrored attitudes towards non-Christian buried bodies. These ordinances also reveal attitudes towards those who failed to live a Christian life or who died in circumstances that somehow tarnished their Christianity.

Theft from churches or graveyards was strictly sanctioned by the legal code of 1734. Transgressions would result in fines, hard labour or death. There was a fine line in the legal code between theft from a grave and practising magic: most of the cemetery magic cases included rituals that involved taking a shroud, clothing or other materials from the grave. There were also cases in which cemetery magic and theft were coincidental: a shroud might have been taken from a charnel house (*luutalo*) while performing a magical rite on the graveyard. The motives behind these actions mattered when the court decided which crime was committed. Theft from a graveyard was a severe crime, but practising magic was a crime against both the community and God. Each case

had to be examined closely in order to reach a decision that was just and that would be accepted by the Court of Appeal. Although several cases of cemetery magic involved what might be termed grave robbery, such actions were not usually condemned as thefts.

Churches and graveyards were thus considered sites of respect in every sense, not only from the perspective of sanctity. As sacred spaces, they were respected by norms that regulated people's behaviour and reactions to them. Conceptions that defined the attitude towards the dead also influenced legislation. Because it was felt that the dead must not be disturbed in any way, the sanctity of the grave became increasingly important. Legislation relating to thefts from graves reflects this attitude. In the end, the sanctity of churches and graveyards was constructed from a complex range of contemporary thought, which derived from religious and secular thoughts as well as popular beliefs. Legislation, with its severe sanctions, reinforced notions of sanctity.

Magic and witchcraft in Finland 1754-1800

In late 18th-century Finland, there were more trials for practicing magic than witchcraft. The difference can most likely be explained by the heightened interest in magic. I identified 174 cases, out of which 13 handled witchcraft and one addressed a pact with the devil. One of the witchcraft cases was handled after the death sentence for witchcraft was abolished. These cases were mostly tried and/or sentenced as practicing magic, which demonstrates the growing scepticism of the authorities. Cases handled in the lower courts of towns were similar to the cases handled at district courts. The amount of cases declined steadily toward the end of the research period. Magic trials became more common than witchcraft trials during the 18th century overall, a change attributed to the criminalization of magic. Ultimately, this also affected the amount of men accused.

Regional differences in the distribution of the cases, the gender of the accused and typical cases has been of interest in research on Finnish witchcraft and magic. During the 17th century, mostly men were tried in eastern Finland, whereas in the western part of the country mostly women were tried. Men were accused of maleficent witchcraft, and women mostly of beneficial magic. There were, however, regional and temporal variations in these accusations. My aim is to compare my results to those of previous Finnish research in order to reflect on the regional differences seen in previous research. In this study I divide the eastern and western parts of Finland via the division of eastern and western cultural spheres. This division is different from previous Finnish research. The division of cultural spheres has been seen to follow roughly the borderline of the Treaty of Nöteborg (1323). With this approach the possible influence of the cultural spheres on area differences in all aspects of magic and witchcraft becomes visible. In order to reflect the results, I have re-evaluated the regional division made by previous Finnish researchers to fit my own. The modified regional division confirms that most of the witchcraft and magic cases handled during the 17th century were in western Finland. In the 18th century, on the

contrary (and partly due to a different regional division), cases in the eastern part of Finland dominated. The probable explanation is that these regions were seen as peripheries in comparison to western Finland. Cultural, economic and judicial influences were assimilated slowly in the eastern parts of the realm. Up until the 19th century, popular religion and beliefs were very alive in eastern Finland, which influenced also the assimilation of Lutheran belief. This may have also influenced the amount of cases tried in the eastern parts of the country.

Most of the accused practitioners of magic in late 18th-century Finland were men (267/315 accused, 85%). Like the eastern and northern parts of Europe, Finland has been an exception from the general gender division of the European witchcraft trials where women dominated the accused. In Finland, men periodically dominated the percentage of the accused in both witchcraft and magic trials from the 16th century onwards. This gender difference has been explained mostly with the stereotypical witch being a man in Finland. According to this stereotype, a man was seen to be more powerful in using certain supernatural powers in their magical practices. Women were also accused of similar crimes, but not to the same extent that men were (48/315 accused, 15%). In general, most of the magic practiced was for beneficial purposes, such as healing and returning stolen goods. Magic was usually practiced for the practitioner's own ends, or to benefit others. Only a few men can be identified as cunning men (Finnish: *tietäjä*) who practiced magic to help others in various matter of daily life.

Throughout the research area, both men and women were accused of witchcraft and magic. My results show that male dominance was consistent, although there is a slight emphasis on the eastern parts of Finland due to the greater amount of cases in the eastern area. This is a new result in comparison to the traditional view in which the male witch dominated the eastern areas of Finland. The magic rites performed were similar in both the eastern and western areas. Female dominance is seen only in a few jurisdictional districts where no men were accused or were accused only of participating in an act of magic. These cases involved, for example, love magic and defamation cases between women. The amount of cases in these areas was low. Women were typically accused of being involved in the crime of magic a man had committed, such as being cured by a male practitioner of magic.

As recent research in witchcraft and magic has revealed, most of the accused were peasants, which was also true for Finland at the end of 18th century. This applies to both men (39%) and women (54%). In addition, some military and landless people – such as farmhands, maids, crofters and soldiers' wives – were among the accused. The percentages varied among men and women (see Tables 4 and 5). Only a few of the accused were itinerants: 10% among men and women. None of the accusations against itinerants concerned witchcraft. Some represented the higher levels of society (e.g. a few burghers, one chaplain) and other occupations, such as gravediggers and artisans. In previous research, socioeconomic reasons and conflicts between people originating from different

social statuses have been central in explaining why witchcraft accusations were made. This has been important especially in male witch research, where the social status of the accused could define the accusation and even the outcome of the trial.

In late 18th-century Finland, however, it seems that social status did not affect the reasons behind the accusations: people were accused because of their actions or for other reasons, including a range of crimes. A small majority of the authorities acted as plaintiffs (52%), but common people (30%) also accused each other. About one third of plaintiffs remain unknown due to a lack of information in the sources. The authorities notified most of the cemetery magic cases, in which the perpetrators were usually caught in the action. The cases notified by common folk were similar to earlier century Finnish witchcraft trials, where a series of conflicts between the plaintiff and the accused were mostly behind the accusations. The conflicts varied from verbal arguments and loss of property due to a failed magical rite to ritual violence against suspected witches.

Men and women practicing magic

The genderedness of magic and witchcraft has been under scrutiny in previous witchcraft and magic research. To what extent were the phenomenon, conceptions and accusations gendered? This question has been addressed by studying the gender of the accused. One of the focuses of witchcraft research has been the social hierarchies and gender differences between the accused and the accuser. Men have been seen to accuse their social and political rivals as well as other men for practicing magic in the male sphere of life. Similar reasons were found to be behind accusations between women. In continental Europe, the accusations against men originated sometimes due to social hierarchies: men of higher social standing could have been accused because of their social standing and political rivalry. In late 18th-century Finland some of the accused were members of the higher levels of society, but none of them were accused due social or political rivalry. As in the accusations between common folk, conflicts were the driver of these accusations. Men and women accused people from their respective gender, but there was also overlap. Most of the accusations were between people of the same social status, but some cases concerned people from different social statuses. For example, a vagrant woman was accused by a chaplain's son of practicing love magic on him. In general, gender or social hierarchies between the accused and the accusers did not matter: relationships and possible conflicts between the parties were the most important reason behind accusations. The authorities accused people of witchcraft and magic as a means of upholding the laws.

The possible genderedness of Finnish magic is here analysed by categorizing the types of magic men and women practised. Previous research on witchcraft and magic has divided magic practiced by men and women. In Finland, for example, mostly men were accused of malevolent magic in 17th-century. In

late 18th-century cases, men practiced cemetery magic (with one exception), and only men (about 10 people) can be identified to have been cunning men (*tietäjä*), who acted as the expert practitioners of rites in their local communities. They helped others in matters of daily life and various crisis situations when, for example, someone needed help in healing. In Finnish folklore, both men and women were known to have been cunning folk, but in my material only men can be identified as the trusted cunning men of their local communities. Only women practiced love magic and rites which were aimed at protecting the household (humans and animals). Love magic was seen to be dangerous, because it could affect the other person, but it could also cause insanity if it failed. Furthermore, relationships that were formed via love magic could have been unapproved if, for example, the woman was of lower status than the man. Both men and women performed magical rites to benefit or harm others, to influence the outcome of a trial, as well as gave advice on how to perform magical acts in various locations. There were distinctions in the actual magical rites. It should be noted here that not all magic was reported to the authorities, which influences the number of tried cases, but ultimately also the amount and gender of the accused. Several magical rites performed in the course of daily life, such as rites to protect the household, were in a sense approved by contemporaries. Until these acts offended someone or diminished the luck (*onni*) of others, people might have turned a blind eye. Even the authorities might have overlooked these rites in some situations.

One explanation for these differences might be the possible genderedness of accusing. In general, contemporary legislation was not gendered, although executions were gender oriented. The laws concerning magic were formulated in terms that described men as practitioners of magic. Early modern Swedish society was defined by Lutheran norms, in which man was seen as a norm and category of gender hierarchies. Man might also have been present as a norm in definitions of magic and witchcraft. Ultimately, however, the law itself did not influence the gender of the accused. A more important factor was the gendered spheres of life, which were strongly defined by division of labour in early modern society.

Magic per se is not seen to have been gendered, but there were distinctions in magical spheres that were based on the conceptions of division of labour and popular opinions of gendered roles in general. In European research, male and female magic have been divided into two separate spheres that define what kind of magical practices were used by each sex. In Finnish folklore, female and male magical spheres do overlap, but remain separate at the same time. Special powers, not manifested in men, were attributed to women (female-force, *naisen väiki*). The division of labour in the Finnish countryside also defined what magical acts were performed by each sex. Although labour duties were strictly divided in the countryside, people were able to cross the boundaries in different situations. It was easier for women to perform the tasks of men, for example, when the head of the household was absent. In my source material it is apparent that some types of magic were practiced solely by either men or

women. These boundaries were not crossed due to social or cultural conventions, although both were believed to be able to perform rites the other used. On the other hand, the cases demonstrate that men and women performed magic within the magical sphere of the other.

The research on male witches has emphasized the masculinity of the accused men. Additionally, the relationships between men and conflicts within the male sphere of life have been seen as reasons behind the witchcraft accusations. Bad behaviour in general, excessive drinking, and violations against the ideal of a head of the household broke the rules of masculinity and norms of masculine behaviour. Under certain circumstances, such as bad behaviour linked to suspicions of witchcraft, these violations did result in accusations. These characteristics have been explained as negative masculinity. Also E.J. Kent's concept of the "masculine other" – in which the ill-behaving master represented the witch – has been central in male witch studies in order to understand the reasons why men were accused. It is important to note that what was seen in one society to be the so-called ideal masculinity was not necessarily the same in other societies or in other times. This was not gender specific, and it applied to women as well.

In early modern Sweden, the head of the household represented the ideal man. The Lutheran view of a man's duties and responsibilities as a husband and the head of a household defined manliness. Recent Finnish historical research on manliness has emphasized that manliness was constructed with a man's ability to act manly in different situations as well as with the responsibilities of the head of the household. A man could act against the norms of an ideal man in certain situations, but when his actions in general exceeded the norms, it was seen to be unmanly.

In the cases I have studied, the masculinity theory does not straightforwardly apply to all cases. Nevertheless, some men seem to have behaved against the norms the society set on them. In cases where the accused men were proven to have bad reputation, such as previous crimes or known bad habits, these men could be seen as the masculine other, because they contested the norms of the ideal man. However, most of the accused men had good reputation and were seemingly irreproachable. These men cannot be seen to have acted against the norms of manliness, which indicates that bad reputation affected more to possible sentences than to accusations. In the end, negative masculinity or the masculine other are not the only possible explanations to the dominance of men, but these can be used to analyse individual cases. The concepts of "bad neighbour" (Rowlands) and "social identity" (Eilola) are gender-neutral definitions of acceptable behaviour in the viewpoint of the close-knit communities. These are usable in analysing the dominance of men, because they emphasize the characteristics approved by the local communities, and they are usable in studying men and women. These concepts also apply to cases of cemetery magic, which were usually of beneficial magic and not harmful to other people or society in general.

Overall, the importance of the cemetery magic influenced the amount of men accused: men were seen as more able to harness the dangerous power of the dead. The worldview also mattered: many of the cases studied here reflect traditions upheld in shamanism and as well as among cunning folk. In Finland, mostly men practiced these "professions". Even some men in my primary source material can be defined as cunning men, who were relied on in various situations in life. Cunning men might also have escaped accusations, because their position in society as the expert practitioners of rites was important and they were needed.

As presented previously, most of the accused were from the eastern parts of the research area. There were slight differences, for example, in some districts no women were accused, and in some women were more "dominant", merely because the amount of cases in the district was low. In general, more men than women were accused throughout the research area and the magic practiced was similar all around. These findings imply that it was a Finnish man who was a witch, practitioner of magic and cunning man, regardless of geography. In the end, anyone, anywhere in the country could have performed magic to help or hurt themselves or others.

Cemetery magic

During the latter half of the 18th century, magic was practiced at cemeteries, homesteads, court rooms, forests and many other sites. Half of the studied cases concerned cemetery magic: cemeteries and churches were used in magic in many ways and for many reasons. Magic inside homesteads was aimed to protect or harm the people and cattle, but these acts were not frequently reported to authorities. Women usually acted as the protector of the homestead in matters of magic. Different protective rites were performed to protect oneself from whipping or sickness. In the end, the elements used in most of these magical rites - such as human remains - were more important than the site where magic was practiced.

The use of churches in magic and witchcraft did not change significantly at the beginning of the 18th century. Sixteenth- and seventeenth century ways of using church objects persisted. Rituals were performed at churches and in cemeteries because, among other reasons, their sacred nature, but elements that were taken from the sacred space were also valued. Some churches were considered more important than others: so-called sacrificial churches were in some cases used in magic rituals, especially for healing. Any part of a potent magical entity such as a church was believed to carry the essence and power of the larger entity and thus the part could also be used to inflict harm or be utilized in other rituals. Churches were sanctified and blessed buildings. Church materials and elements outside the building were believed to be imbued with the power that these Christian rites and words reflected and bestowed.

Magic rituals that were performed at sacred spaces derived from a popular belief system that is as multifaceted as the concept of the sacred itself. The

concept of the sacred is here understood through the popular and Christian belief systems. During the Catholic era, the sacred was slowly Christianized. Churches and churchyards were established on many old sacrificial places and burial sites. Pre-Christian objects and rituals were also Christianized. Just as old sacrificial sites became associated with Christian sacred spaces, Christian rituals were incorporated into popular traditions and magic. Conceptions deriving from the pre-Christian era were first incorporated into Catholic, and later Lutheran, beliefs. Finnish popular beliefs about cemeteries and churches were a mixture of Christian beliefs and popular religion.

In the Swedish realm, changes in the belief system took place slowly and developed differently than was the case elsewhere in Europe. This influenced the adoption of Lutheran beliefs by a different interpretation of the key elements of Lutheranism. For example, “the death of purgatory” – the denial that the soul rested in purgatory before entering heaven – was manifested differently in burial customs. Even in post-Reformation Swedish territory, graves tended to be more elaborate and were still located in the church or churchyard, which was at the centre of the community.

Body parts of (executed) criminals who had not necessarily been buried or blessed were most commonly used in magic rituals and medicine during the 16th and 17th centuries. These bodies were seen as embodying the life force of the dead person, due to the violence of their deaths. Dirt from graveyards and the elements from these sacred places were also used in magic rituals, because they represented the power of the sacred place as well as the power of the dead. In late 18th-century Finland, bodies buried in a Christian fashion were commonly used in different magic rituals: to heal, to seek mercy from judicial sentences, to seek the return of stolen goods and to hurt someone or their livelihood.

The most important aspects of Finnish popular beliefs relating to cemetery magic are the concept of *kirkonväiki* (Eng. church-force) and popular conceptions about the dead. This force could cause an illness because of improper behaviour at a churchyard, such as touching a dead body or baulking and at that moment being aware of the contagious nature of the church-force. The church itself was also believed to be contagious due to its sacred nature. The church-force could be utilized in magic rituals if the practitioner of magic knew the correct way to solicit its help. The power of the dead could be used for both good and bad purposes. The belief in the capacity of the dead or church-force to aid was stronger than any fear of them or of the sanction by the authorities.

The body parts of criminals were very powerful in magical use because of what they represented. The violence of their lives and deaths separated the souls and bodies of criminals from the rest of the community. A violent death also resulted in the life force remaining in the body. As wandering souls, dead criminals could be harnessed as an aid to magic. At the end of the 18th century, there were no recorded cases which involved the use of body parts of executed criminals. Some rituals were performed at gravesites outside the churchyards.

Most cadavers used for magical purposes in late 18th-century cases were likely to have been blessed or buried in a Christian fashion.

In the end, the identity of the dead person whose body was used in magic rituals does not seem to be of crucial importance. This reflects a change in conceptions about the dead and their place in the society of the living. According to Lutheran beliefs, the dead were not sent to wait in purgatory; instead, they slept in their graves until the Day of Judgement. In Finnish pre-Christian popular beliefs, the dead were believed to be sleeping in their graves, and, in addition to still having flesh and blood forms, they were seen as being able to return home. It was also believed that the dead were able to help their offspring in various situations. The souls of the dead might have been seen as wandering souls in a manner similar to those not buried in a Christian fashion. Death was seen as an exceptional state until the proper rite of passage, the funeral, was performed. In this state, the dead body was considered to be harmful and thus usable for magical purposes. Until the deceased had been ritually transitioned to the realm of the dead, he or she remained in a liminal state: not part of the living but not yet part of the hereafter. The souls of executed criminals and those who had died suddenly were seen to remain in this liminal state. The Lutheran belief that the soul resides in the body may have been understood in a similar way: although proper rituals had been performed on the body, the soul remained in a liminal state. Lutheran emphasis on "sleeping bodies" and bodily resurrection reflected pre-Christian popular beliefs that the dead were sleeping in their graves. The dead were understood to be, in a concrete sense, in their graves.

Conclusions

In this study I have analysed judicial source material in order to understand a phenomenon that is strange to modern people. Contextualizing the events and words of an era's contemporary people helps make their worldview understandable to us. With this study I have taken on the challenge of examining an unstudied era of Finnish witchcraft and magic research. The results reached can be compared to the results of previous researchers, as well as be used to make general remarks about what magic was in late 18th-century Finland. In the future of Finnish historical witchcraft and magic research, the previously unexplored 19th century should be considered more closely in order to create a fuller picture of the history of magic and witchcraft in Finland.

Magic and witchcraft were seen to be crimes against the Lutheran church and religion, against which the authorities were obliged to fight. Practicing magic in cemeteries and inside churches were seen to be against the laws of men and against the sacred nature of the church. Half of the cases I studied handled magic practiced at these sites, and I found that only men practiced magic at these sites. Although cemetery magic was seen to violate the sacred nature of the place, it was in a way approved among the common people. The authorities were obliged to monitor these places. Strict sanctions were given to those who trespassed the holiness in any way. The amount of these cases influ-

enced the amount of the accused men. Cemetery magic was considered to be the realm of men, because men were more adept at harnessing the dangerous power of the dead. It is possible that a man who practiced magic in a cemetery was viewed as manly, instead of as being considered unmanly or to contest the norm of an ideal man.

Criminalizing magic influenced the amount of men (and women) accused of practicing magic and witchcraft. Stricter attitudes towards beneficial magic and penalizing participation in an act of magic are seen to have impacted the amount of the accused in general. Because the authorities were the main informants, this indicates that magic, especially traditional magic, was the focus of interest. Scepticism of witchcraft and heightened interest in magic may have resulted in the higher amount of men accused of being witches. A decline in cases toward the end of the research period also describes the growing scepticism of the authorities. Conflicts between common people could escalate and result in accusations of magic or witchcraft, and even in physical violence against suspected witches.

When analysing my primary source material, I came to the conclusion that the masculinity theory most often used in international male witch research could not be so straightforwardly applied to the cases I studied. Other factors also suggested that several aspects of the period's contemporary life should be taken into account: for example, the division of labour in households. In the end, the vast number of men, 85% of all the accused in late 18th-century Finland, is the result of several components. Acting against the prerequisites of one's peers or not fulfilling the duties of the head of the household, magical rites performed in cemeteries, traditions of the cunning folk or criminalizing magic do not solely explain why it was mostly men who were accused. All of these together of course influenced the male dominance, but male dominance is also strongly linked, in my view, to the tradition and stereotype of the Finnish male witch.

In comparison to earlier Finnish witchcraft and magic trials, cemetery magic and its prevalence in the cases is a new result. Elements of the church, soil and remains of human bodies taken from the churchyard were used in multiple ways and for many reasons in magical rites. Magic was also practiced on many other sites. Churches and churchyards represented the power of the sacred and the power of the dead, which were seen to be powerful aids in magic. The contemporary belief system guided people's behaviour in these areas as well as in the magical acts performed. Beliefs concerning the dead were important, even more so, than the way in which the cadaver was buried or not buried. Cemetery magic ultimately reflects the syncretism of Christian and popular religion and a development of the beliefs concerning the dead.

The results of this research contribute to our knowledge of Finnish witchcraft and magic trials. Furthermore, they reinforce the notion that these trials continued well after the end of the great witch-hunts, just as belief in the power of witchcraft and magic persevered even after the number of cases declined.

(Proofreading: Matthew Wuetrich)

LÄHTEET**Lähdeaineisto**Kansallisarkisto (KA)

Raahen raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat: RO Raahc c 34

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)

Pien-Savon tuomiokunnan arkisto

Heinäveden ja Rantasalmen kärjäkunta: Cad: 1-2

Suur-Savon tuomiokunnan arkisto

Suur-Savon tuomiokunnan yhteiset pöytäkirjat: Caa: 3

Joensuun maakunta-arkisto (JoMA)

Karjalan tuomiokunnan arkisto

Liperin kärjäkunta: C I a: 1; C I a: 7

Karjalan ylisen tuomiokunnan arkisto

Liperin kärjäkunta: C II a 5; C II c 1

Pien-Savon tuomiokunnan arkisto

Iisalmen kärjäkunta: CI a: 8; C I a: 21-22; C I a: 24

Kuopion kärjäkunta: C II a: 1-2; C II a: 4; C II a: 6

Leppävirran kärjäkunta: C III a: 10

Pien-Savon tuomiokunnan yhteiset pöytäkirjat: Ca: 15-17, 21-26,
32, 34, 36, 38, 41, 43; Cc 2, 4, 5

Pien-Savon alisen tuomiokunnan arkisto

Joroisten kärjäkunta: Cba: 1

Kuopion kärjäkunta: Cba: 3

Leppävirran kärjäkunta: Caa: 2, Cab: 1

Pien-Savon ylisen tuomiokunnan arkisto

Iisalmen kärjäkunta: Caa: 4-5

Rautalammin tuomiokunnan arkisto

Pieksämäen kärjäkunta: C II a: 4-5

Suur-Savon tuomiokunnan arkisto

Pieksämäen kärjäkunta: C I a: 7-8

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Rautalammin tuomiokunnan arkisto

Saarijärven kärjäkunta: I Cg: 1

Viitasaaren kärjäkunta: I Ca: 2, 8

Turun hovioikeuden (THO) alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstal-
tiot vuosilta 1754–1775, mikrofilmit ES4446–ES4461. Siirretty Vaasan hovioi-
keuden arkistoon.

Vaasan hovioikeuden (VHO) alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstal-
tiot vuosilta 1776–1800, mikrofilmit ES4462–ES4486.

Oulun maakunta-arkisto (OMA)

Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirjat: ICa: 5, 8, 10, 23

Kemin ja Kajaanin kihlakuntien tuomiokunta

Kemin kärjäkunta: Kemi: 42–43

Kemin ja Rovaniemen kärjäkunta: Kemi: 35, 78

Paltamon ja Hyrynsalmen kärjäkunta: Kajaani: 46

Paltamon kärjäkunta: Kajaani: 53

Sotkamon kärjäkunta: Kajaani: 99

Limingan kirkonarkisto (LKA)

Muut pöytäkirjat, II G1: 1

Oulun eteläisen ja Korsholman pohjoisen kihlakunnan tuomiokunta

Pyhäjoen kärjäkunta: Salo 47, 49

Sotkamon kärjäkunta

Oulun raastuvanoikeuden I arkisto, tuomiokirjat: AI: 65–66, 68, 70, 72, 75, 89, 95

Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tuomiokunta

Iin kärjäkunta: Kemi: 73, 75, 91

Iin ja Pudasjärven kärjäkunta: Kemi: 71

Limingan kärjäkunta: Oulu: 199–204, 209, 215

Oulun ja Hailuodon kärjäkunta: Oulu: 15–16, 29, 31–33

Paltamon kärjäkunta: Kajaani: 10

Saloisten ja Siikajoen kärjäkunta: Salo: 99, 116

Paltamon kirkonarkisto (PKA)

Valtion viranomaisten kirjeitä ja päätöksiä, II Ec:4

Pohjanmaan pohjoisen tuomiokunnan arkisto

Limingan kärjäkunta: Oulu: 224–227, 231, 237

Muhoksen kärjäkunta: Oulu: 78

Pyhäjoen kärjäkunta: Salo: 66

Salon ja Siikajoen kärjäkunta: Saloinen: 124

Siikajoen kärjäkunta: Oulu: 106–108, 149

Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunta

Kemin kärjäkunta: Kemi: 10

Limingan kärjäkunta: Oulu 184, 187

Oulun ja Hailuodon kärjäkunta: Oulu: 12–13

Paltamon kärjäkunta: Kajaani: 6, 8–9

Saloisten ja Siikajoen kärjäkunta: Salo: 91–99

Sotkamon kärjäkunta: Kajaani: 74

Raahen raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat: mikrofilmi ES3729

Turun maakunta-arkisto (TMA)

Turun hovioikeus (THO)

Alistettujen asioiden päätöstaltiot, Dbc: 2-4

Vaasan maakunta-arkisto (VMA)

Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta

Ilmajoen kärjäkunta: C 1 a: 1-2; C 1 a: 7-8

Lapuan kärjäkunta: C 6: a 2-5

Närpiön kärjäkunta: C 9 a; 5-6; C 9 a: 8; C 9 a: 13

Keski-Pohjanmaan tuomiokunta

Kokkolan ja Kälviän kärjäkunta: C 1 a: 11; C 1 b: 1

Kruunupyyn ja Teerijoen kärjäkunta: C 2 a: 6

Pietarsaaren kärjäkunta: C 4 a: 13-14; C 4 b: 2

Vöyrin kärjäkunta: C 6: a 12

Pietarsaaren raastuvanoikeuden arkisto: Cb: 16, 19-21

Vaasan hovioikeuden (VHO) alistusaktit, sarja Ece.

Vaasan hovioikeuden (VHO) rikosasiain pöytäkirjat, sarja Ca.

Virallisjulkaisut

Den Svenska kyrkoordningen 1571-1971. Utgiven av Sven Kjöllerstörm. Lund: Håkan Ohlsson Förlag.

Quiding, N.H. 1865. Svenskt Allmänt Författningsregister för tiden från år 1522 till och med år 1862, under titlar, som antyda författningens föremål, med iakttagande af alfabetisk och kronologisk ordning, samt med återgifwande af de officiela författningsrubrikerna. Stockholm: P.A. Nordstedt & Söner.

Kircko-Laki ja Ordningi 1686 (1986). Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. L-I. Hellemaa & A. Jussila & M. Parvio. SKS:n toimituksia 444. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Leyonmarck, C.U. 1820. Register öfwer den utaf framledne herr Cancellie-Rådet och Riddaren Anders Anton v. Stjerneman gjorde Samling Af Riksdags-Beslut, Bewillingar, Arffdreningar, Regements-Fromer, Resolutioner på Ståndens Allmänna Beswär, m.m., ifrån år 1521 til år 1731 inclusive; Stockholm: Kongl. Tryckeriet.

Modée, R.G. 1742, Utdrag utur alle ifrån den 7. Decemb. 1718 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer. Första delen til år 1730. [XXX]Stockholm: Tryckt hos Lorentz Ludewig Grefing.

Schmedemann, J. 1706. Kongl. Stadgar, förordningar, bref och resolutioner: ifrån åhr 1528, in til 1720, angårnde justitiae och executionsährender, med een förtckning på stadgarne främst, och ett fulkommeligit orda-register efterst wid wercket öfwer thes innehåld. Stockholm: J.H. Werner.

Sveriges Rikes Lag. Gillad och Antagen på Riksdagen Åhr 1734 (1984). Rätthistorisk bibliotek. Trettiosjunde bandet. Utgiven i faksimile. Lund.

Kirjallisuus

- Aalto, S. 1996, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. *Bibliotheca Historica* 12. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Alkio, P. 1976. Vaasan hovioikeuspiirin tuomiokunnat 1776–1976. Teoksessa E. Rintala 1976 (toim). Vaasan hovioikeus. Kirjoituksia ja kuvia 200-vuotistaipaleelta. Vaasa: Vaasan hovioikeus, 77–119.
- Alm, E. 2012. Kriminalisering av samisk trolldom I 1609 – et militærpolitisk tiltak. *Ottar nr. 293 / 2012*. Tromsø: Tromsø Museum – Universitetsmuseet i Tromsø, 3-11.
- Andersson, G. 1998. Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal. *Acta Universitatis Uppsaliensis. Studia Historica Upsaliensia* 187. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Ankarloo, B. 1971. Trolldomsprocesserna i Sverige. Rätthistorisk Bibliotek, Sjuttonde Bandet. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, Serien 1. Lund: Lunds universitet.
- Ankarloo, B. 1987. Sverige: det stora oväsendet 1668–1676. Teoksessa B. Ankarloo & G. Henningsen (red.) 1987. *Häxornas Europa 1400–1700*. Lund – Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning, 248–275.
- Ankarloo, B. 1988. Att stilla herrevrede. Trolldomsdåden på Vegenhholm 1653–54. *Människan i historien*. Stockholm: Författarförlaget.
- Ankarloo, B. & Henningsen, G. (red.) 1987. *Häxornas Europa 1400–1700*. Lund – Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning.
- Ankarloo, B. & Clark, S. 2002. Introduction. Teoksessa W. Monter & B. Ankarloo & S. Clark (eds.) *Witchcraft and Magic in Europe*. vol.4: The period of the Witch Trials. The Athlone History of Witchcraft and magic in Europe vol. 5. London: The Athlone Press, vii–xiv.
- Anners, E. 1965. Humanitet och rationalism. Studier i upplysningstidens strafflagsreformer – särskilt med hänsyn till Gustav III:s reformlagstiftning. Rätthistorisk bibliotek. Skrifter utgivna av Institutet för Rätthistorisk Forskning 10. Lund: Nordiska Bokhandeln.
- Anttonen, V. 1996. Ihmisen ja maan rajat. ”Pyhä” kulttuurisena kategoriana. SKS:n toimituksia 646. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttonen, V. 1999. Elämän käänköpuolen etnografiaa: kuolema eri uskonnoissa ja kulttuuriperinteessä. Teoksessa E. Kuparinen (toim.). *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*. Turun yliopiston historianlaitos, julkaisuja 52. Turku: Turun yliopisto, 11–37.
- Apo, S. 1995. Naisen väki: tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki ja jää.

- Apo, S. & Nenola, A. & Stark-Arola L. (toim.) 1998. Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture. *Studia Fennica Folkloristica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apps, L. & Gow, A. 2003. *Male witches in early modern Europe*. Manchester – New York: Manchester University Press.
- Ariés, P. 1981. *The Hour of Our Death*. Trans. Helen Weaver. Harmondsworth: Penguin Books.
- Bever, E. W. M. 2008. *The realities of witchcraft and popular magic in early modern Europe: culture, cognition, and everyday life*. Palgrave historical studies witchcraft and magic. New York: Palgrave Macmillan.
- de Blécourt, W. & Hutton, R. & La Fontaine, J. (eds.) 1999. *Witchcraft and Magic in Europe, Volume 6. The Twentieth Century*. The Athlone History of Witchcraft and magic in Europe vol. 6. London: The Athlone Press.
- de Blécourt, W. 2000. *The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period*. *Gender & History*. Vol. 12, no. 2., 287–309.
- de Blécourt, W. & Davies, O. (eds.) 2004a. *Witchcraft continued. Popular magic in modern Europe*. Manchester – New York: Manchester University Press.
- de Blécourt, W. & Davies, O. 2004b. *Beyond the witch trials. Witchcraft and magic in Enlightenment Europe*. Manchester – New York: Manchester University Press.
- Björne, L. 1999. *Kuolema esivallan toimesta – kuolemanrangaistuksen historia*. Teoksessa E. Kuparinen (toim.). *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*. Turun yliopiston historianlaitos, julkaisu 52. Turku: Turun yliopisto, 120–140.
- Blomstedt, Y. 1976. *Vaasan hovioikeus. 200-vuotishistorian pääpiirteitä*. Teoksessa E. Rintala 1976 (toim.). *Vaasan hovioikeus. Kirjoituksia ja kuvia 200-vuotistaipaleelta*. Vaasa: Vaasan hovioikeus, 13–76.
- Bondesson, M. 1997. *Extatisk väckelse och häxysteri. En jämförelse mellan samhälleliga konflikter i Lillhärdal 1771–76 och i Dalarna och Hälsingland 100 år tidigare*. Teoksessa L. Oja (red.). *Vägen till Blåkulla. Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*. *Opuscula historica Uppsaliensia* 18. Uppsala: Uppsala universitet, historiska institutionen, 75–108.
- Braudel, F. 1980. *On history*. Transl. by Sarah Matthews. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Briggs, R. 2009. *Male Witches in the Duchy of Lorraine*. Teoksessa A. Rowlands (ed.). *Witchcraft and Masculinities on Early Modern Europe*. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. New York: Palgrave Macmillan, 31–51.
- Bringéus, N.-A. 2004. *Lyckan kommer, lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*. Stockholm: Bokförlaget Atlantis.
- Burke, P. 1983. *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York – Hagerstown – San Francisco – London: Harper Torchbook.

- Burke, P. 1994 (1987). *The historical anthropology of early modern Italy: essays on perception and communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, P. 1997. *Varieties of cultural history*. Cambridge: Polity Press.
- Calamnius, R. 1912. *Suomussalmen seurakunnan historia*. Oulu: Oman Kannan kirjapaino.
- Cannelin, K. (toim.) 1920. *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- Clark, S. 1999. *Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*. Paperback. Oxford: Oxford University Press.
- Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. 2005. *Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept*. *Gender and Society*, vol. 19.No 6, 829–859.
- Coster, W. & Spicer, A. 2011 (eds.). *Sacred Space in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coster W. 2011. *A Microcosm of community: burial, space and society in Chester, 1598 to 1633*. Teoksessa W. Coster & A. Spicer 2011 (eds.). *Sacred Space in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 124–143.
- Davies, O. 1999a. *Witchcraft, Magic and Culture 1736–1951*. Manchester: Manchester University Press.
- Davies, O. 1999b. *Witchcraft. The Spell that Didn't Break*. *History Today*. Vol. 49 Issue 8, 7–16.
- Davies, O. 2003. *Popular Magic. Cunning-folk in English History*. London – New York: Hambledon Continuum.
- Davies, O. & Matteoni, F. 2015. 'A virtue beynd all medicine': The Hanged Man's Hand, Galoows Tradition and Healing in Eighteenth and Nineteenth-century England. *Soc Hist Med* first published online May 2, 2015. doi: 10.1093/shm/hkv044.
- Davis, N. Z. 1973. *The Rites of Violence: Religious Rites in Sixteenth-Century France*. *Past & Present*, no. 59 (May, 1973), 51–91.
- Davis, N. Z. 2001 (1982). *Martin Guerrén paluu*. Gaudeamus, Helsinki.
- Douglas, M. 2005. *Puhtaus ja vaara: ritualistisen rajanvedon analyysi. Suomentaneet Virpi Blom ja Kaarina Hazard*. 3. painos Tampere: Vastapaino.
- DuBois, T. A. 1999. *Nordic Religion in the Viking Age*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Durrant, J. 2009. *Why Some Men and Not Others? The Male Witches of Eichstätt*. Teoksessa A. Rowlands (ed.). *Witchcraft and Masculinities on Early Modern Europe*. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. New York: Palgrave Macmillan, 100–120.
- Eilola, J. 2002. "Covas tuosa nytt on, mutta cusa sielus liene?". *Noitia ja Blåkullaa koskevat mielikuvat Ruotsissa ja Suomessa*. *Mirator Huhtikuu/April/april 2002*. <<http://glossa.fi/mirator/pdf/Eilola.pdf>> Luettu 26.5.2015.

- Eilola, J. 2003. Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. *Bibliotheca Historica* 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Eilola, J. 2009a. Johdanto. Ruumis, kuolema ja makaaberi. Teoksessa J. Eilola (toim.). *Makaaberi ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta. Historiallinen arkisto* 128. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–71.
- Eilola, J. 2009b. Lapsitodistajien kertomukset Ruotsin noitatapauksissa 1668–1676. *Kasvatus & Aika* 3 (3) 2009, 27–45.
- Eilola, J. & Einonen, P. 2009. Peukalot silkkirievussa. Ruumis ja ruumiinjäsenent noituudessa ja taikuudessa. Teoksessa J. Eilola (toim.). *Makaaberi ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta. Historiallinen arkisto* 128. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 185–240.
- Einonen, P. & Karonen, P. (toim) 2002. Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). *Historiallinen arkisto* 116. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Einonen, P. 2005. Poliittiset areenat ja toimintatavat. Tukholman porvaristo vallankäyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1592–1644. *Bibliotheca historica* 94. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Ekenstam, C. 2001. Johan Gabriel Oxenstierna – en man för vår tid? Teoksessa C. Ekenstam & T. Johansson & J. Kuosmanen (red.). *Sprickor I fasaden. Manligheter i förändring*. Möklinta: Gidlunds Förlag, 19–52.
- Ekenstam, C. & Johansson, T. & Kuosmanen, J. (red.). *Inledning. Sprickor I fasaden. Manligheter i förändring*. Möklinta: Gidlunds Förlag, 7–17.
- Ekenstam, C. 2006. Män Manlighet och omanlighet i historien. Teoksessa J. Lorentzen & C. Ekenstam (red.) 2006. *Män i Norden. manlighet och modernitet 1840-1940*. Möklinta: Gidlunds Förlag, 13–47.
- Eliade, M. 2003. Pyhä ja profaani. Suomentanut Teuvo Laitila. Helsinki: Loken kirjast.
- Eyvind-Naess, H. 1987. Norge: den kriminologiska kontexten. Teoksessa B. Ankarloo & G. Henningsen (red.) 1987. *Häxornas Europa 1400–1700*. Lund – Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning, 314–327.
- Flint, V.I.J. 1994 (1991). *The Rise of Magic In Early Medieval Europe*. First Princeton Paperback printing. Princeton – New Jersey: Princeton University Press.
- Ganander, C. 1786 (1997). *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ganander, C. 1789 (1984). *Mythologia fennica*. Näköispainos. 4. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Gardberg, C. J. 2003. *Maan poveen: Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Suomennos Irma Savolainen. Espoo: Schildt.
- Gijswijt-Hofstra, M. 1999. *Witchcraft after the Witch-Trials*. Teoksessa M. Gijswijt-Hofstra & B.P. Levack & R. Porter (eds.) 1999. *Witchcraft and*

- magic in Europe. The Eighteenth and Nineteenth Centuries. The Athlone History of Witchcraft and magic in Europe vol. 5. London: The Athlone Press, 95–190.
- Gijswijt-Hofstra, M. & Levack, B. P. & Porter, R. (eds.) 1999. Witchcraft and magic in Europe. The Eighteenth and Nineteenth Centuries. The Athlone History of Witchcraft and magic in Europe vol. 5. London: The Athlone Press.
- Ginzburg, C. 1992 (1986). *Clues, Myths, and the Historical Method*. Translated by John and Anne Tedeschi. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ginzburg, C. 1996. Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Suomentanut Aulikki Vuola. Helsinki: Gaudeamus.
- González, J. M. 2005. Sleeping Bodies, Jubilant Souls. The Fate of the Dead in Sweden 1400–1700. *Canadian Journal of History* 2005: 2, 199–227 Academic Search Elite, EBSCOhost. Accessed 26.5.2015
- Gregory, A. 1991. Witchcraft, Politics and “Good Neighbourhood” in early Seventeenth-Century Rye. *Past & Present*, No. 133 (Nov., 1991), 31–66.
- Hagberg, L. 1937. När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro I samband med död och begravning. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hagen, R. B. 2006a. Female Witches and Sami Sorceres in the Witch Trials of Arctic Norway (1593-1695). *ARV Nordic Yearbook of Folklore*, Vol. 62 - 2006, 123–142.
- Hagen R. B. 2006b. Sami Shamanism: The Arctic Dimension. *Magic, Ritual, And Witchcraft*, Volume 1, Number 2, Winter 2006, 227–233.
- Hagen, R. B. 2013. Witchcraft Criminality and Witchcraft Research in the Nordic Countries. Teoksessa B. Levack (ed.). *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, 375–392.
- Hagen, R. B. 2014. Witchcraft and Ethnicity: A Critical Perspective on Sami Shamanism in Seventeenth-Century Northern Norway. Teoksessa M. Nenonen & R. M. Toivo (eds.). *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Leiden / Boston: Brill, 141–166.
- Halila, A. 1954. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta.
- Halila, A. 1984. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta.
- Hallenberg, M. 2013. The Golden Age of the Aggressive Male? Violence, Masculinity and State in Sixteenth-Century Sweden. *Gender & History*, vol. 25 No. 1, 132–149.
- Hallenberg, M. 2014. Psykopaattien aikakausi? Valtion muodostuminen ja maskuliinisuus Ruotsissa ja Suomessa 1450-1650. Teoksessa P. Markkola & A.-C. Östman & M. Lamberg (toim.). *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino, 67–91.

- Hansen, A. 2011. Ordnade hushåll. Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet. *Studia Historica Upsaliensia* 224. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Harner, M. J. 1990. Shamaanin tie. Suomentanut Kaija Anttonen. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto.
- Hartikainen, E. 2005. Heränneitä ja nukahtaneita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä. *Bibliotheca historica* 97. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hassan Jansson, K. 2002. Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia* 205. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Hastrup, K. 1987. Island: Trollkarlar och hedendom. Teoksessa B. Ankarloo & G. Henningsen (red.) 1987. *Häxornas Europa 1400–1700*. Lund – Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning, 328–344.
- Hastrup, K. 1990. *Island of Anthropology. Studies in past and present Ireland*. Odense: Odense University Press.
- Hautala, J. 1960. Sanan mahti. Teoksessa J. Hautala (toim). *Jumin keko. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta*. SKS Tietolipas n:o 17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–42.
- Heal, B. 2011. Sacred image and sacred space in Lutheran Germany. Teoksessa W. Coster & A. Spicer 2011 (eds.). *Sacred Space in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 124–143.
- Heikkinen, A. 1969. Paholaisen liittolaiset, Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712). *Historiallisia tutkimuksia* 78. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Heikkinen, A. 1971. Uskon ja epäilyn rajamailla. Keskusteluja noituudesta ja demonisesta magiasta maaherra Reuterholmin perheessä 1730-luvulla. *Historiallinen aikakauskirja* 1/1971, 11–20.
- Heikkinen, A. 1980. *Historiantutkimuksen päämäärät ja menetelmät*. Gaudeamus, Helsinki.
- Heikkinen, A. 1986. Kainuun historia III. Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle. Kainuun maakuntaliitto, Kajaani.
- Heikkinen, A. & Kervinen, T. 1987. Finland: den manliga dominansen. Teoksessa B. Ankarloo & G. Henningsen (red.) 1987. *Häxornas Europa 1400–1700*. Lund – Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning, 276–291.
- Hemminki, T. 2014. Vauraus, luotto, luottamus – talonpoikien lainasuhteet pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830. *Jyväskylä Studies in Humanities* 232. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Henningsen, G. 1983. Witch persecution after the era of the witch trials. A contribution to Danish ethnohistory. *ARV – Nordic Yearbook of Folklore*. Vol. 44. Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academus, 103–154.
- Hertzberg, R. 1889. *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria*. Diss. Kejserl. Alexanders universitet. Helsingfors.
- Hiljanen, M. 2013. Kieleen kätkeyty katolisuus. Suomalainen reformaation jälkeinen kansankulttuuri. *Painamaton pro gradu -tutkielma, Jyväskylän*

- yliopisto, historian ja etnologian laitos. Saatavilla online: <<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/41200>> Luettu 18.11.2015
- Hiltunen, M. 1987. Oulunsalon historia. Oulunsalo: Oulunsalon kunta ja seurakunta.
- Hiltunen, M. & Forss, A. & Vilku, J. (toim.) 1996. Siikajokilaakson historia I. Oulu: Siikajokilaakson kunnat ja seurakunnat.
- Himmelman, K. P. 1997. The Medicinal body: An Analysis of Medicinal Cannibalism in Europe, 1300-1700. *Dialectical Anthropology* vol.22, no. 2., 183-203, DOI: 10.1023/A:1006816817733.
- Hirdman, Y. 1988. Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. Nummer 3, årgång 9. Stockholm: Föreningen Kvinnovetenskaplig tidskrift, 49-63.
- Honko, L. 1960. Varhaiskantaisten taudinselitykset ja parantamisnäytelmä. Teoksessa J. Hautala (toim). *Jumin keko*. Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta. SKS Tietolipas n:o 17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 43-111.
- Honko, L. 1994. Kulttuuri ja sairaus. Teoksessa K. Hyry (toim.). *Sairaus ja ihminen*. Tietolipas 132. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hukantaival, S. 2006. "...Sillä noita ei sellaisen kynnyksen yli pääse!" Rakennusten ritualistiset kätököt. *Painamaton pro gradu -tutkielma*. Turun yliopisto, arkeologia.
- Hukantaival, S. 2015. "For a witch cannot cross such a tresshold!" - Ritual Building concealments in Finland c. 1200-1950. *Julkaisematon väitöskirjan käsikirjoitus*.
- Hutton, R. 1999. Modern Pagan Witchcraft. Teoksessa W. de Blécourt & R. Hutton & J. La Fontaine (eds.) 1999. *Witchcraft and Magic in Europe, Volume 6. The Twentieth Century. The Athlone History of Witchcraft and magic in Europe vol. 6*. London: The Athlone Press, 1-80.
- Huurre, M. & Turpeinen, O. 1992. Leipä luonnosta. *Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta*. Helsinki: Otava.
- Häll, M. 2013. *Skogsrået, näcken och Djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talets Sverige*. Stockholm: Malört Förlag.
- Hämäläinen, A. 1920 (2005). Ihmisruumiin substanssi suomalais-ugrilaisen kansojen taikudessa: taikapsykologinen tutkimus. *Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 47. Uusintapainos, näköispainos*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura / Psykiatrian yhteistyö.
- Härkönen, U. 2008. Totta vai tabua? Kuolemanrituaalit, kuoleman paikat ja kuoleman asema kulttuurissamme. *Painamaton pro gradu -tutkielma*. Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos. Saatavilla online: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-200809245762>> Luettu 26.5.2015
- Häthén, C. & Nilsén, P. 2004. *Svensk historisk lagbok. Rätthistoriska källtexter*. Lund: Studentlitteratur.
- Ilmakunnas, J. 2009. *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa Ruotsissa*. Diss: Helsingin yliopisto.

- Immonen, M. 2008. *"Mitas sinä annat wasicas cuola, coska Jumala kotona on"*. Painamaton pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Saatavilla online: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-1-18776>> Luettu 26.5.2015
- Impola, P. 2015. *"Minä poltan hänet kautta seitsemäntuhannen perkeleen"*. Taikuus, noituus ja kansanusko Ylä-Satakunnassa 1623-1750. Painamaton pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Saatavilla online: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201505191901>> Luettu 26.5.2015
- Issakainen, T. 2012. Tavallista taikuutta. Tulkinta suomalaisten taikojen merkityksistä Mikko Koljosen osaamisen valossa. *Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 347*. Turku: Turun yliopisto.
- Johansen, J. C. V. 1987. Danmark: anklagerserna sociologi. Teoksessa B. Ankarloo & G. Henningsen (red.) 1987. *Häxornas Europa 1400-1700*. Lund - Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning, 292-313.
- Jokipii, M. 2001a. Suomen ns. uhrikirkkojen taustaa, historiaa ja perinnettä. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 89-91 (1999-2001). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 31-76.
- Jokipii, M. 2001b. Suomen hautasaaret. Teoksessa E. Laitinen (toim.) *Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta*. Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 3. Hankasalmi: Hankasalmen kotiseutuyhdistys, Hankasalmen kunta, 19-44.
- Juhola, S. 2011. Pähkinäsaaren rauhan raja arkeologian ja raja-alueelle jääneen paikannimistön valossa. Ennen ja nyt - historian tietosanomat 1/2011. <<http://ennenjanyt.net/2011/07//pahkinasaaren-rauhan-raja-arkeologian-ja-raja-alueelle-jaaneen-paikannimiston-valossa>> Luettu 26.5.2015.
- Jutikkala, E. 1958. Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 257. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Jutikkala, E. 1959 (toim). Suomen historian kartasto. Toinen, uudistettu painos. Suomen tiedettä no.2. Suomalainen tiedeakatemia. Porvoo: WSOY.
- Järvinen, I.-R. 1999. Cemetery Sacrilege and Folk Conceptions of God and Punishment in Russian Karelia. Teoksessa Ü. Valk (ed.). *Studies in Folklore and Popular Religion, Volume 2. Papers delivered at the Symposium Christian Folk Religion*. Tartu: Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu, 121-130.
- Kalela, J. 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Tampere: Gaudeamus.
- Kalela, J. 2002. Tutkijan vapaus historiantutkimuksessa. Teoksessa S. Karjalainen & V. Launis & R. Pelkonen & J. Pietarinen (toim.). *Tutkijan eettiset valinnat. Toimittaneet*. Tampere: Gaudeamus, 177-194.
- Kallio-Seppä, T. 2013. Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä - Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittymiseen 1600-luvulta 1920-luvulle. *Studia Archeologia Septentrionalia* 6. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

- Katajala, K. 2002. Suomalainen kapina: talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800). Historiallisia tutkimuksia 212. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Katajala, K. 2005. Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa. Historiallinen arkisto 118. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, P. 1994. Kämnerioikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620–1660). *Studia historica Jyväskyläläisiä* 48. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karonen, P. 2002. Johdanto: Moninainen patriarkalisuus – normien ja käytöntöjen solmukohdat. Teoksessa P. Einonen & P. Karonen (toim.). *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen arkisto 116. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 10–23.
- Karonen, P. 2007. Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005. Teoksessa H. Lönnroth (toim.). *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt. Nordiska texter och undersökningar* 30. Uppsala: Uppsala Universitet, 25–43.
- Karonen, P. 2008. Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. 3. uudistettu painos. Helsinki: WSOY.
- Kemppinen, I. 1967. Haudantakainen elämä. Karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa. Karjalan tutkimusseuran julkaisuja 1. Helsinki.
- Kent, E. J. 2005. Masculinity and Male Witches in Old and New England, 1593–1680. *History Workshop Journal Issue* 60, 69–92.
- Kent, E. J. 2011. Raiding the Patriarchs Toolbox. Reading Masculine Governance in Cases of Male Witchcraft, 1592–1692. Teoksessa S. Broomhall & J. Van Gent (eds.). *Governing Masculinities in the Early Modern Period. Regulating Selves and Others. Women and Gender in the Early Modern World*. Surrey: Ashgate, 173–188.
- Kerkkonen, M. 1945. Maakunta-arkistot. Teoksessa Paikallishistoriallinen toimisto (toim.). *Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Historiallinen kirjasto X. Historian Ystävien Liiton Julkaisuja*. Porvoo / Helsinki: WSOY, 213–246.
- Keränen, J. 1977. Paltamon seurakunnan historia. Kiuruvesi: Paltamon seurakunta.
- Keränen, J. 2013. Paltamo jääkaudesta autonomian aikaan sekä Paltamon seurakunnan historia. Teoksessa J. Keränen & H. Romppainen (toim.). *Paltamo. Kainuun emäpitäjä*. Paltamo: Paltamon kunta, 13–400.
- Keskisarja, T. 2006. ”Secoituxesta järjettömään luondocappalden kanssa”. *Perversiot, oikeuselämä ja kansankulttuuri 1700-luvun Suomessa. Painamaton väitöskirja*. Helsingin yliopisto, historian laitos. Saatavilla online:
<<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/histo/vk/keskisarja/secoitux.pdf>> Luettu 3.12.2015

- Kietäväinen-Sirén, H. 2010. "The warm water in my heart" – The meanings of love among the Finnish country population in the second half of the 17th century. *History of the Family*, vol.16, 1(2011), Online: <<http://www.sciencedirect.com.ezproxy.jyu.fi/science/article/pii/S1081602X10000679>> Haettu 15.5.2011
- Kietäväinen-Sirén, H. 2015. *Eriytyinen ystävyys: miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)*. Jyväskylä Studies in Humanities 245. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kiiskinen, K. 1992. *Hautauskulttuuri Suomessa. Suomen hautaustoimistojen liiton 50-vuotisjuhlakirja*. Helsinki: Suomen hautaustoimistojen liitto.
- Kivelson, V. A. 2003. Male Witches and Gendered Categories in Seventeenth Century Russia. *Comparative Studies in Society and History* Vol. 45, no. 3, 606–631.
- Kivelson, V. A. 2006. Sexuality and Gender in Early Modern Russian Orthodoxy: Sin and Virtue in Cultural Context. Teoksessa A. Zayarnyuk & J.-P. Himka (eds.). *Letters From Heaven: Popular Religion in Russia and Ukraine*. Toronto: Toronto University Press, 100–125.
- Kivelson, V. A. 2011. Lethal Convictions: The Power of a Satanic Paradigm in Russian and European Witch Trials. *Magic, Ritual, And Witchcraft*, Volume 6, Number 1, Summer 2011, 34–61.
- Kivelson, V. A. 2013. *Desperate Magic. The moral economy of witchcraft in seventeenth-century Russia*. Cornell: Cornell University Press.
- Kivikero, H. 2011. Cattle Teeth in Graves. Interpretations of animal bones found in Finnish inhumation graves. *Painamaton pro gradu -tutkielma*. Helsingin yliopisto, filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Saatavilla online: <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/26349/cattlete.pdf?sequence=1>> Luettu 4.12.2015
- Klaniczay, G. 2010. A Cultural History of Witchcraft. *Magic, Ritual, And Witchcraft*, Volume 5, Number 2, Winter 2012, 188–212.
- Klemetilä, H. 2004. *Keskiajan pyövelit*. Jyväskylä: Atena.
- Klemettinen, P. 1997. Mellastavat pirut. Tutkimus kansanomaisen paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan kannaksen ja Laatokan karjalan tarinaperinteessä. SKS:n toimituksia 687. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knutsen, G. W. 2006. The End of Witch Hunts in Scandinavia. *ARV - Nordic Yearbook of Folklore*. Vol. 62. Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academus, 143–164.
- Knutsen, G. W. 2014. Topics of Persecution: Witchcraft Historiography in the Iberian World. Teoksessa M. Nenonen & R. M. Toivo (eds.) 2014. *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Leiden / Boston: Brill, 167–190.
- Knuuttilla, S. 1992. *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. SKS:n toimituksia 551. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.

- Knuuttila, S. 1994. Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan. Tietolipas 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, S. 1998. Ihmis(t)en osa(t). Teoksessa J. Pöysä & A.-L. Siikala. Amor, genus & familia. Kirjoituksia suullisen perinteen ja kansankulttuurin alalta. Tietolipas 158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 410–423.
- Knuuttila, S. & Timonen, S. 2002. If the One I Know Came Now. Teoksessa A.-L. Siikala (toim.). Myth and Mentality. Studies in Folklore and Popular Thought. Studia Fennica Folkloristica 8. . SKS, Helsinki, 246–271.
- Koivusalo, E. (toim.) Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain (1442) suomennos Caloniuksen kopion mukaisena. SKS:n toimituksia 954, Talonpoikaiskulttuurisäätiön julkaisuja 1. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Kontturi, S.-M. 2013. Parantajat ja tieteentekijät. Piirilääkärit Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun lopulta 1800-luvun alkuun. Painamaton pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Saatavilla online: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201403141347>> Luettu 26.5.2015
- Kopponen, T. 1973. Tietäjä. Heikki Hurstisen toiminnan tarkastelua. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 4. Helsinki: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kopponen, T. 1976. Parantajat. Kertomuksia kansanlääkäreistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, K. 2003. "Outoa tuntematonta väkeä". Näkökulmia väkeen tuonpuoleisen edustajana. Elore 1/2003. Online: <http://www.elore.fi/arkisto/1_03/kos103a.html> 26.5.2015
- Koski, K. 2007. Döden och ondskan i den finska folktraditionen. Nord Nytt 100/2007, 100–123.
- Koski, K. 2011. Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa kansanperinteessä. SKS:n toimituksia 1313. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, K. 2014. Folk Belief and hte Lutheran Church in Nineteenth-Century Finland. Cosmos 30 (2014), 65–92.
- Koski, K. 2015. The Sacred and the Supernatural: Lutheran Church Buildings in Christian Practice and Finnish Folk Belief Tradition. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Koskivirta, A. 2001. "Sisäinen vihollinen". Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä. Helsinki: Yliopistopaino.
- Koskivirta, A. 2007. Kansan ja esivallan kohtaamisia esiteollisen ajan Suomessa. Teoksessa K. Häggman & M. Kuisma & P. Markkola & P. Pulma & R.-L. Kuosmanen & R. Forslund. Suomalaisen arjen historia 2. Säätyn Suomi. Helsinki: Weilin+Göös, 150–176.
- Koskivirta, A. 2009. Parantaja, kuolinsyöntutkija ja syyntakeeton murhaaja. Välskäri-kirurgi Geissen veriteko yhteisöllisen kriisin kuvastimessa. Teoksessa Teoksessa J. Eilola (toim.). Makaaberin ruumis. Mielikuvia

- kuolemasta ja kehosta. Historiallinen arkisto 128. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 272–323.
- Koslofsky, C.M. 2000. *The Reformation of the Dead. Death and Ritual in Early Modern Germany, 1450–1700*. Palgrave, New York.
- Kotilainen, S. 2008. Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle. *Bibliotheca Historica* 120. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kounine, L. 2013. The Gendering of Witchcraft. Defence Strategies of men and Women in German Witchcraft Trials. *German History* Vol. 31, No. 3, 295–317.
- Kultur Historisk Lexicon för Nordisk Medeltid (KHL) 1986. *Från vikingatid till reformationstid. Band XIII ORMER – REGNBUE*. Helsinki: Akademiska Bokhandel.
- Kuha, M. 2012. "Jumalan sanan ylenkatsojat". *Rahvaan kirkossakäynti Savossa vuosina 1660–1710*. *J@rgonia* 1/2012. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201203211473>> Luettu 26.5.2015
- Kuha, M. 2014. Rörelse i periferin. Kyrkobesöket i 1600-talets Savolax. Teoksessa M. Hallenberg & M. Linnarsson (red.) 2014. *Politiskarum. K.ntröll, konflikt och rörelse i det förmodernsna Sverige 1300–1850*. Lund: Nordic Academic Press, 159–173.
- Kuha, M. 2015. Vuodentulon vakuudeksi. Pyhäpäivien vietto, normittaminen ja merkitykset varhaismodernin ajan Savossa (n. 1550–1710). Väitöskirjan käsikirjoitus, Jyväskylän yliopisto Historian ja etnologian laitos.
- Kuronen (nyk. Kuha), M. 2009. Onnea tavoitellen, vaaraa välttäen: kansanomainen uskonnonharjoitus sekä noituus- ja taikuuskäsitykset puhtasoppisuuden ajan Kuopion pitäjässä. *Painamaton pro gradu-tutkielma*. Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Online: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201002051189>> Luettu 26.5.2015
- Kuusi, M. 1985. Pohjoispohjalaista taikuutta kahden vuosisadan takaa. Teoksessa M. Kuusi. *Perisuomalaista ja kansainvälistä*. *Tietolipas* 99 Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 22–44.
- Kümin, B. 2011. Sacred church and worldly tavern: reassessing early modern divide. Teoksessa W. Coster & A. Spicer 2011 (eds.). *Sacred Space in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 17–38.
- Laasonen, P. 1967. Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Laasonen, P. 1998. Luterilaisuus Rooman ja Geneven välissä. Luterilaisuuden identiteettitaistelu 1577 – noin 1590. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 171. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Labouvie, E. 2002. Men in witchcraft trials: towards a social anthropology of 'male' understanding of magic and witchcraft. Teoksessa U. Rublack (ed.) *Gender in Early Modern German History*. Cambridge: Cambridge University Press, 49–68.

- Lagerqvist, L. O. & Nathorst-Böös, E. 2002 (1984). Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar. Femte reviderade upplagan. Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag.
- Lahti, E. 2013. Tarvittu ja pelätty taikoja. Henri Juntunen ja paltamolainen 1700-luvun paikallisyhteisö. Teoksessa J. Eilola & L.-K. Moilanen (toim.) Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla. Historiallinen arkisto 139. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 85-113.
- Lahti, E. 2015. Lemmenkipeitä naisia. Rakkaustaikuuden merkitys 1700-luvun lopulla. Julkaisematon artikkelikäsitelmäkirjoitus.
- Laitinen, E. (toim.) 2001. Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta. Hankasalmi / Kirkkonummi: Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 3.
- Lampén, L. 1978. Ruotsalais-suomalainen suursanakirja. 2. painos. Helsinki: WSOY.
- Lappalainen, M. 2009. Susimessu. 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.
- Larner, C. 1981. Enemies of God: The Witch-hunt in Scotland. London: Chatto & Windus.
- Le Roy Ladurie, E. 2003. Montaillou: ranskalainen kylä 1294–1324. Suomentanut M. Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.
- Leino, P. 2002. Kirkkolaki vai laki kirkosta. Hallinto-oikeudellinen tutkimus kirkon oikeudellisista normeista ja niiden synnystä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 231. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Lempiäinen, P. 1967. Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa. Die Bischofs- und Propstvisitationen i Finnland vor dem grossen nordischen Krieg (bis 1713). Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 73. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Lempiäinen, P. 1973. Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta. Die visitationsprotokolle des bistums Turku aus der zeit des grossen unfriedens (1714–21). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Lennersand, M. & Oja, L. 2004. När oväsendet tystnad. Efterspelet till uppror och religiösa konflikter, 1670–1860. Opuscula Historica Upsalensia 32. Uppsala: Historiska instituten, Uppsala Universitet.
- Letto-Vanamo, P. 1991. Tuomioistuinmenettelyn historiaa. Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin. Teoksessa P. Letto-Vanamo (toim.). Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Helsinki: Gaudeamus, 28–42.
- Levack, B. P. 1987. The witch-hunt in early modern Europe. London: Longman.
- Levack, B. P. 1999. The Decline and End of Witchcraft Prosecutions. Teoksessa M. Gijswijt-Hofstra & B.P. Levack & R. Porter (eds.) 1999. Witchcraft and magic in Europe. The Eighteenth and Nineteenth Centuries. The Athlone History of Witchcraft and magic in Europe vol. 5. London: The Athlone Press, 1–94.

- Levack, B. P. 2006. Themes of Recent Witchcraft Research. ARV - Nordic Yearbook of Folklore. Vol. 62. Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academus, 7-31.
- Levack, B. P. 2013. Introduction. Teoksessa B. P. Levack (ed.). The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America, 1-13.
- Liliequist, J. 1999. Violence, honour and manliness in early modern Northern Sweden. Teoksessa M. Lappalainen & P. Hirvonen (eds.). Crime and Control in Europe from the past to the present. Helsinki: Academy of Finland, 174-207.
- Liliequist, J. 2014. "The Child Who Strikes His Own Father or Mother Shall Be Put to Death". Assault and Verbal Abuse of Parents in Swedish and Finnish Counties 1745-1754. Teoksessa O. Matikainen & S. Lidman Morality, Crime and Social Control in Europe 1500-1900. Studia Historica 84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 19-42.
- Lindquist, G. 2007. Perilous Passions. Romantic Love and Love Magic in Russia. Teoksessa H. Wulff (ed.). The Emotions. A Cultural Reader. Oxford - New York: Berg, 153-170.
- Ling, S. 2004. Kärringmedicin och vetenskap. Läkare och kvaksalverianklagade I Sverige omkring 1770-1870. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia 212. Uppsala: Historiska Institutionen vid Uppsala Universitet.
- Lorentzen, J. & Ekenstam, C. (red.) 2006. Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940. Möklinta: Gidlunds Förlag.
- Löfström, J. 1999. Sukupuoliero agrarikkulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen". SKS:n toimituksia 757. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Macfarlane, A. 1970. Witchcraft in Tudor and Stuart England. A regional and comparative study. London: Routledge & Kegan Paul.
- Macfarlane, A. 1977. Historical Anthropology (Frazer Lecture). Cambridge Anthropology Vol.3, no. 3 (1977). Saatavilla online: <<http://alanmacfarlane.com/TEXTS/frazerlecture.pdf>> Luettu 26.5.2015
- Madar, M. 1987. Estland I: varulvar och giftblandare. Teoksessa B. Ankarloo & G. Henningsen (red.) 1987. Häxornas Europa 1400-1700. Lund - Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning, 224-236.
- Malmstedt, G. 2002. Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige. Lund: Nordic Academic Press.
- Manninen, I. 1917. Liperin seurakunnan historia Ruotsin vallan aikana. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 15. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Marklund, A. 2004. I hans hus. Svensk manlighet I historisk belysning. Umeå: Bréa.
- Markkola, P. 2008. Lutheranism, Women and the History of the Welfare States in the Nordic Countries. Teoksessa K. Lützen & A. K. Nielsen (red.). På kant med historien. Studier i køn, videnskab og lidenskab tilegnet Bente

- Rosenbeck på hendes 60-årsdag. Kööpenhamina: Museum Tusculanum Forlag, 90-105.
- Markkola, P. & Östman, A.-C. & Lamberg, M. (toim.) 2014. Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia. Tampere: Vastapaino.
- Matikainen, O. 2002. Verenperijät. Väkiältä ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500-1600-luvulla. *Bibliotheca Historica* 78. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
- Midelfort, H. C. E. 1972. *Witch Hunting in Southwestern Germany 1562-1684: The Social and Intellectual Foundations*. Stanford: Stanford University Press.
- Midelfort, H. C. E. 2008. *Witchcraft*. Teoksessa D. M. Whitford (ed.). *Reformation and Early Modern Europe. A guide to research. Sixteenth Century Essays & Studies* 79. Missouri: Truman State University Press, 355-395.
- Miettinen, R. 2009. "Metsään vietäväksi ja roviolla poltettavaksi". Itsemurhan käsittely Lounais-Suomen maaseudun käräjillä 1600-luvulla. Ennen ja nyt - historian tietosanomat. 1/2009. <[Miettinen, R. 2012. Itsemurhan rituaalisen rankaisemisen merkitykset uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa. *Thanatos*. vol 1. no.1. \(1/2012\). Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura. <\[https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2011/09/miettinen_itsemurhan-rituaalisen-rankaisemisen-merkitykset_thanatos-201211.pdf\]\(https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2011/09/miettinen_itsemurhan-rituaalisen-rankaisemisen-merkitykset_thanatos-201211.pdf\)> Luettu 26.5.2015.

Miettinen, R. 2015. *Suicide in Seventeenth-Century Sweden: The Crime and Legal Praxis in the Lower Courts*. Diss. University of Tampere. Omakustanne: Tampere.

Miettinen, T. 2012. Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun. Tampere: Tampereen yliopisto.

Mitchell, S. A. 1997. *Nordic Witchcraft in Transition. Impotence, Heresy, and Diabolism in 14th-century Bergen*. *Scandia* vol.63, no. 1\(1997\)., 17-33.

Mitchell, S. A. 2000. *Gender and Nordic Witchcraft in later Middle Ages*. *ARV Nordic Yearbook of Folklore* 56 \(2000\). Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academus, 7-24.

Monter, W. E. 1976. *Witchcraft in France and Switzerland: The Borderlands During the Reformation*. Ithaca & London: Cornell University Press.

Monter, W. E. 1997. *Toads and Eucharists: The Male Witches of Normandy, 1564-1700*. *French Historical Studies* vol.20, no. 4, 563-595.

Muhonen, J. 2012. Taikauskoinen kansanperinne paheksunnan ja ihannoinnin kohteena. Suomalaiset taikuustutkimukset 1700-luvulta 1920-luvulle. *Painamaton pro gradu -tutkielma*. Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Saatavilla online: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201212183372>> Luettu 26.5.2015](http://www.ennenjanyt.net/2009/06/)

- Muir, E. 1997. *Ritual in Early Modern Europe. New Approaches to European History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Muravyeva, M. 2014. *Russian Witchcraft on Trial: Historiography and Methodology for Studying Russian Witches*. Teoksessa M. Nenonen & R. M. Toivo (eds.) 2014. *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Leiden / Boston: Brill, 109-140.
- Mäntylä, I. 1983. *Kuopion rytyjoulu vuonna 1760*. Snellmann-instituutin julkaisuja 1. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Mönkkönen, M. 2001. *Itäsuomalainen välihautausperinne*. Teoksessa E. Laitinen (toim.) *Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta. Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 3*. Hankasalmi: Hankasalmen kotiseutuyhdistys, Hankasalmen kunta, 45-63.
- Nenola, A. & Timonen, S. 1990 (toim.). *Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista*. SKS:n toimituksia 520. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nenonen, M. 1992. *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620-1700*. Historiallisia toimituksia 165. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Nenonen, M. 1995. *Noituus ja idän mies. Noitavainojen erityisluonne Viipurin Karjalassa*. Teoksessa K. Katajala (toim.). *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 131-162.
- Nenonen, M. 2004. *Historiankirjoittajien paholainen. Noitavainojen uusi kuva*. Teoksessa S. Katajala-Peltomaa & R. M. Toivo (toim.). *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasta vanhassa maailmassa*. Tietolipas 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 244-299.
- Nenonen, M. 2006. *Noitavainot Euroopassa: myytin synty*. Jyväskylä: Atena.
- Nenonen, M. 2007. *Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus*. Jyväskylä: Atena.
- Nenonen, M. 2014. *The Dubious History of the Witch-Hunts*. Teoksessa M. Nenonen & R. M. Toivo (eds.). *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Leiden / Boston: Brill, 17-40.
- Nenonen, M. & Kervinen, T. 1994. *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500-1700-luvulla*. Helsinki: Otava.
- Nenonen, M. & Toivo, R. M. (eds.) 2014. *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Leiden / Boston: Brill.
- Niemelä, J. 1990. *Tuntematon ruotusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa*. Historiallisia tutkimuksia 157. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Nilsson, A. 2012. *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck*. Höör: Agerings Bokförlag.
- Nyberg, J. 2010. *A Peaceful Sleep and Heavenly Celebration for the Pure and Innocent. The Sensory Experience of Death During the Long Eighteenth Century*. Teoksessa F. Fahlander & A. Kjellström (eds.). *Making Sense of*

- Things. *Archaeologies of Sensory Perception*. Stockholm Studies in Archaeology 53. Stockholm: Stockholm University, 15–33.
- Nyberg, J. 2013. Oh himmels gyllne bracht. Familjen Brahe och stormaktstidens adliga begravningar. Teoksessa R. Gullbrandsson (red.) 2013. Grenars och bönders tempel: en bok om Brahekyrkan på Visingsö. Jönköping: Jönköpings läns museum, 257–275.
- Nygård, T. 2005. Hallitsijanvallan ja oikeuden symboli periferiassa - Kustaa III:n perustama Vaasan hovioikeus. Teoksessa K. Ahonen & A. Halmesvirta & I. Nummela & J. Sihvola (toim.). Historia ja herrasmies. Seppo Zetterbergille omistettu juhlakirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, 165–178.
- Nyholm Kallestrup, L. 2011. Knowing Satan from God: Demonic Possession, Witchcraft, and the Lutheran Orthodox Church in Early Modern Denmark. *Magic, Ritual, And Witchcraft*, Volume 6, Number 2, Winter 2011, 163–182.
- Nyholm Kallestrup, L. 2012. Women, Withces and the Town Courts of Ribe. Ideas of Gendered Witch in Early Modern Denmark. Teoksessa M. Muravvyeva & R. M. Toivo (eds.). *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. Routledge Research in Gender and History 14. New York - London: Routledge, 121–136.
- Oja, A. 1973. Turun hovioikeuden vuotta 1827 vanhempi arkisto. Teoksessa Y. Blomstedt (toim.). *Turun hovioikeus 1623-1973*. Porvoo - Helsinki: WSOY, 169–185.
- Oja, L. 1994. Kvinnligt, manligt, magiskt. Genusperspektiv på folklig magi i 1600- och 1700-talets Sverige. *Kyrkohistorisk årskrift 1994*. Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen 1:94, 43–55.
- Oja, L. (red.) 1997. Vägen till Blåkulla. Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna. *Opuscula historica Uppsaliensia* 18. Uppsala: Uppsala universitet, historiska institutionen.
- Oja, L. 1999. Varken Gud eller Natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige. Stockholm / Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Oja, L. 2005. De kloka och renlärigheten. Teoksessa J. Christensson (toim.) *Signums Svenska Kulturhistoria: Stormaktstiden*. Lund: Signum, 300–327.
- Olli, S.-M. 2004. "Paholainen on minun veljeni". Kirkon ja kansan paholaiskuva uuden ajan alussa. Teoksessa S. Katajala-Peltomaa & R. M. Toivo (toim.). *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli*. Pahuuden kuvasta vanhassa maailmassa. *Tietolipas* 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 116–135.
- Olli, S.-M. 2007. Visioner av världen. Hädelse och djävulspakt i justitierevisionen 1680-1789. *Skrifter från institutionen för historiska studier* 17. Umeå: Umeå Universitet.
- Ollila, A. 2003. Kulttuurihistorian houkutus. *Historiallinen aikakauskirja* 101 (2003), 42–52. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1359909>> Luettu 26.5.2015
- Paloposki, T. J. 1972. Suomen historian lähteet. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.

- Peltonen, M. 1992. *Matala katse: kirjoituksia mentaliteettien historiasta.* Helsinki: Hanki ja jää.
- Peltonen, M. 1999. *Mikrohistoriasta.* Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, M. 2006. *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka.* Helsinki: Gaudeamus.
- Pentikäinen, J. 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista.* SKS:n toimituksia 530. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pentikäinen, J. 1995. *Saamelaiset - Pohjoisen kansan mytologia.* SKS:n toimituksia 596. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piela, U. 1990. *Lemmennostoloitsujen nainen.* Teoksessa A. Nenola & S. Timonen (toim.). *Louhen sanat.* SKS:n toimituksia 520. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 214–223.
- Pihlajamäki, H. 1996. *Evidence, Crime and the Legal Profession. The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure.* Unprinted dissertation thesis in criminal history, University of Helsinki.
- Pocs, É. 1999. *Between the Living and the Dead.* Budapest: CEU Press.
- Purhonen, P. 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen: uskontoarkeologinen tutkimus.* Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 116. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Puttonen, M. 2015. *Suomessa asuu kaksi kansaa.* Tiede-lehti. 35 vuosikerta, nro. 4. Sanoma Media Finland Oy.
- Pänkäläinen, A. 1938. *Kansanparantajia.* Porvoo/Helsinki: WSOY.
- Pöysä, J. & Siikala, A.-L. 1998. *Amor, Genus & Familia. Kirjoituksia kansanperinteestä.* Tietolipas 158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rantala, P. 2003. *Kylähullut kertomuksissa. Mikrohistoriallinen näkökulma 1800-1900-lukujen vaihteen kylien erikoispersooniin.* Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 45. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Rantala, P. 2009. *Erilaisia tapoja käyttää kylähulluja. Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkina 1800-luvulta 2000-luvulle.* Turku: k&h.
- Rautelin, M. 2009. *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll.* Diss. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Renvall, P. 1945. *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa.* Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B, osa XXXIII. Turku: Turun yliopisto.
- Renvall, P. 1983 (1965). *Nykyajan historiantutkimus.* 2. painos. Porvoo - Helsinki - Juva: WSOY.
- Rimpiläinen, O. 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen Isoavihaa.* Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

- Rintala, E. (toim.) 1976. Vaasan hovioikeus. Kirjoituksia ja kuvia 200-vuotistaipaleelta. Vaasa: Vaasan hovioikeus.
- Rosén, R. 1945. Valtionarkisto. Paikallishistoriallinen toimisto (toim.). Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Historiallinen kirjasto X. Historian Ystävien Liiton Julkaisuja. Porvoo / Helsinki: WSOY, 154–202.
- Rowlands, A. (ed.) 2009. Witchcraft and Masculinities on Early Modern Europe. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Rowlands, A. 2009. Not 'the Usual Suspects'? Male Witches, Witchcraft, and Masculinities on Early Modern Europe. Teoksessa A. Rowlands (ed.). Witchcraft and Masculinities on Early Modern Europe. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. New York: Palgrave Macmillan, 1–30.
- Ruohonen, J. 2010. Kuolleiden saaret. Historiallisen ajan keskisuomalaisen saarihautausmaiden luonne ja käyttö hautapaikkoina. *Jargonia* 8, 17, 1–25. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:nyu-201010263012>> Luettu 26.5.2015.
- Räihä, A. 2012. Jatkuvuus ja muutosten hallinta: Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla. *Jyväskylä Studies in Humanities* 183. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Saarenheimo, J. 1994. Tuomioistuinten asiakirjat. Teoksessa E. Orrman & E. Pispala (toim.). Suomen historian asiakirjalähteet. Helsinki: WSOY, 151–168.
- Saarimäki, P. 2010. Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla. *Jyväskylä Studies in Humanities* 138. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Sallamaa, K. 1983. Nouse lempi liehumahan. Teoksessa P. Laaksonen & U. Piela (toim.). Kansa parantaa. Kalevalaseuran vuosikirja 63. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 253–261.
- Sarkamo, V. 2011. Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa. *Jyväskylä Studies in Humanities* 167. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Sarkamo, V. 2014. Soturikunnia Suuren Pohjan sodan kokeneiden karoliinien miehisenä ihanteena. Teoksessa P. Markkola & A.-C. Östman & M. Lamberg (toim.). Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia. Tampere: Vastapaino, 114–133.
- Sarmela, M. 2007. Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Kolmas, osittain uusittu painos. Helsinki.
- Schulte, R. 2009a. Man as Witch. Male Witches in Central Europe. Translated by Linda Froome-Döring. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. Hampshire - New York: Palgrave Macmillan.
- Schulte, R. 2009b. Men as Accused Witches in the Holy Roman Empire. Teoksessa A. Rowlands (ed.). Witchcraft and Masculinities on Early Modern Europe. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. New York: Palgrave Macmillan, 52–73.

- Schön, E. 1998. *Svensk folktron A-Ö. Hur vi tänkt, trot och trollat*. Stockholm: Prisma.
- Schön, E. 2000. *De döda återvänder. Foltro om tillvarons gränsland*. Stockholm: Prisma.
- Schön, E. 2008. *Häxkonster och kärleksknepp*. Stockholm: Carlssons.
- Scott, J. W. 1986. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. Vol.91, No.5. (Dec., 1986), 1053-1075.
- Scribner, R. W. 1987. *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*. London and Ronceverte: The Hambledon Press.
- Scribner, R. W. 1993. The Reformation, Popular Magic, and the "Disenchantment of the World". *Journal of Interdisciplinary History*, XXIII: 3 (Winter 1993), 475-493.
- Seppänen, T. J. & Seppänen, P. 2006. *Kianta. Kylä siintävien vesien ja salojen sylissä*. Jyväskylä: Gummerus, Jyväskylä.
- Siikala, A.-L. 1999. *Suomalainen šamanismi - mielikuvien historiaa*. Kolmas painos. SKS:n toimituksia 565. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Siikala, A.-L. 2002. What Myths Tell about Past Finno-Ugric Modes of Thinking. Teoksessa A.-L. Siikala (ed.) *Myth and Mentality. Studies in folklore and Popular Thought*. Studia Fennica Folkloristica 8. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 15-32.
- Sirén, K. 1996. Korkean rikollisuuden alueet Suomessa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Teoksessa S. Forsström (toim.) *Laittomuuden laitateilla. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Studia Historica Helsingiensis. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1/1996. Helsinki: Helsingin yliopisto, 148-180.
- Sirén, K. 1999. Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla. *Bibliotheca historica* 38. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Sjöberg, M. 1996. Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige. *Historisk Tidskrift* 1996: 3, 362-396.
- Spierenburg, P. 1998. *Masculinity, Violence and Honour: An Introduction*. Teoksessa P. Spierenburg (ed.) *Men and Violence. Gender, Honour and Rituals in Early modern Europe and America*. Ohio: Ohio State University Press, 1-29.
- Stark, L.M. 1993. "Lemmennosto ei ole syntiä mutta rakastuttaminen on": Gender, strategy, and social attitude in traditional Finnish-Karelian society. *Suomen antropologi* 3/1993. 18.vuosikerta, 3-17.
- Stark-Arola, L. 1998a. *Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Rituals in Traditional Finland*. Studia Fennica Folkloristica 5. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Stark-Arola, L. 1998b. *Lempi, tuli ja naisen väki - Dynamistisista suhteista suomalais-karjalaisessa taikuudessa ja kansanuskossa*. Teoksessa J. Pöysä & A.-L. Siikala (toim.) *Amor, Genus & Familia. Kirjoituksia kansanperinteestä*. Tietolipas 158. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 117-135.

- Stark-Arola, L. 1998c. Gender, Magic and Social Order: Pairing, Boundaries, and the Female Body in Finnish-Karelian Folklore. Teoksessa S. Apo & A. Nenola & L. Stark-Arola (toim.). Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture. *Studia Fennica Folkloristica* 4. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 31–62.
- Stark-Arola, L. 1999. Christianity and the Wilderness: Syncretisms in Orthodox Karelian Magic as Culture-Specific Strategies. Teoksessa Ü. Valk (ed.). *Studies in Folklore and Popular Religion, Volume 2. Papers delivered at the Symposium Christian Folk Religion*. Tartu: Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu, 93–120.
- Stark-Arola, L. 2002. The Dynamistic Body in Traditional Finnish-Karelian Thought. Väki, vihat, nenä and luonto. Teoksessa A.-L. Siikala (ed.) *Myth and Mentality. Studies in folklore and Popular Thought. Studia Fennica Folkloristica* 8. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 67–106.
- Stark, L. 2002. Peasants, Pilgrims and Sacred Promises. Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion. *Studia Fennica Folkloristica* 11. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Stark, L. 2006. The Magical Self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland. *FF Communications* No. 290. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Stark, L. 2009. Home-thievery and the Modernization of Rural Finnish Society 1860-1900. *Ethnologica Fennica* vol. 36, 19–34.
- Stark, L. 2015. Magic and Witchcraft in Their Everyday Context. Childhood memories from the Nineteenth-Century Finnish Countryside. *ARV: Nordic Yearbook of Folklore*, 70, 125–146.
- Stewart, P. J. & Strathern, A. 2003. *Witchcraft, Sorcery, Rumors and Gossip*. Cambridge University Press, New York.
- Suna, H. 2013. Pyhän rajalla - Kirkkomaan aita osana rakennettua kulttuuriympäristöä. Painamaton pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Taidehistorian laitos, Jyväskylä. Saatavilla online: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201305072571>> Luettu 26.5.2015
- Suolahti, G. 1919. Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo: WSOY.
- Särman, M. 1996. Charlotta Taube och den sista häxprocessen. Ett 1700-tals drama i flera akter. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Sörlin, P. 1993. Trolldoms- och vidskeppelseprocesserna i Göta hovrätt 1635 - 1754. *Acta Universitatis Umensis* 114. Umeå: Umeå University.
- Talve, I. 1988. Kalmisto - hautausmaa - kirkkotarha. Kulttuurihistoriaa Suomen hautausmailla. *Scripta Ethnologica* 38. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja.
- Tegler Jerselius, K. 2003. Den stora häxdanse. Vidskeppelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858. *Acta Universitatis upsaliensis. Studia Historica Upsaliensa* 209. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Thomas, K. 1971. *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth-and Seventeenth-Century England*. Middlesex: Penguin Books.

- Thunander, R. 1992. *Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige*. Stockholm: Atlantis.
- Thunander, R. 1993. *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699*. Rätthistorisk bibliotek. Skrifter utgivna av institutet för rätthistorisk forskning. Lund: Institutet för rätthistorisk forskning.
- Tikka, M. 2002. Valhe, emävalhe, muistitieto, asiakirja? Historiantutkijan näkemys arkistoaineistojen, erityisesti muistitiedon käytön eettisistä ongelmista ja asiaan liittyviä kokemuksia. *Elore* 2/2002, 9.vuosikerta. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_02/tik202.html> Luettu 26.5.2015
- Tittonen, E. (nyk. Lahti) 2007. "Tuomitaan taikuuden harjoittamisesta". Taikuusoikeudenkäynnit Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa 1700-luvun lopulla. Painamaton pro gradu-tutkielma. Saatavilla online: <http://thesis.jyu.fi/07/URN_NBN_fi_jyu-2007623> Luettu 26.5.2015
- Tittonen, E. (nyk. Lahti) 2008. "Nouse ylös vanha väki, lastujen perään". Hautausmaiden taikuus 1700-luvun lopulla. *J@rgonia* 14 (6). Saatavilla online: <<http://research.jyu.fi/jargonia/artikkelit/jargonia14.pdf>> Luettu 26.5.2015
- Tittonen, E. (nyk. Lahti) 2009. Kuolleiden kallot ja nyrkit. Taikuus Suomessa 1700-luvun lopulla. *Sukutieto* 1/2009, 6-9.
- Toivanen, P. 1975. *Kuopion pitäjän ja maaseurakunnan kirkot*. Teoksessa A. Rytönen (toim.) *Kuopion pitäjän kirja*. JYY:n kotiseutusarja N:o 10. Kuopio: Kuopion kaupunki, 545-564.
- Toivanen, P. 2000. *Kuopion historia 2. Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan*. Kuopio: Kuopion kaupunki, Kuopio.
- Toivo, R. M. 2004. "Naiset roviolla". *Nykytulkinnat naisten osuudesta noituudessa ja noitavainoissa*. Teoksessa S. Katajala-Peltomaa & R. M. Toivo (toim.). *Paholainen, noituus ja magia - kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasta vanhassa maailmassa*. Tietolipas 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 187-243.
- Toivo, R. M. 2008. *Witchcraft and Gender in Early Modern Finland: Finland and the Wider European Experience*. Ashgate, Surrey.
- Toivo, R. M. 2012. *Male Witches and Masculinity in Early Modern Finnish Witchcraft Trials*. Teoksessa M. Muravyeva & R. M. Toivo (eds.). *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. Routledge Research in Gender and History 14. New York - London: Routledge, 137-152.
- Toivo, R. M. 2014. *Gender, Sex and Cultures of Trouble in Witchcraft Studies: European Historiography with Special Reference to Finland*. M. Nenonen & R. M. Toivo (eds.) 2014. *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Leiden / Boston: Brill, 87-108.
- Tuomi, M.-L. 1984. *Suur-Liperin historia*. Liperi.
- Turpeinen, O. 1985. *Kainuun historia II. Väestö ja talous 1721-1982*. Kainuun maakuntaliitto, Kajaani.
- Tyrkkö, M. 1948. *Kajaanin kaupungin historia II. Vv. 1717-1809*. Kajaani: Kajaanin kaupunki.
- Töyräs, M. 2014. Nilsin taikayöt. *Aakusti* 1/2014, 20-21.

- Utriainen, T. 1999. Läsä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä. SKS:n toimituksia 751. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vahtola, J. 1991. Oulujokilaakson historia keskiajalta 1860-luvulle. Teoksessa M. Huurre & J. Vahtola (toim.). Oulujokilaakson historia kivikaudelta vuoteen 1865. Oulu: Oulujokilaakson historiatoimikunta.
- Vahtola, Jouko 2005. Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin. 2. painos. Otava, Helsinki.
- Van Gent, J. 2008. Female Magic and Women's Social Relations in Eighteenth-Century Sweden. Teoksessa S. Tarbin & Susan Broomhall (eds.) Women, Identities and Communities in Early Modern Europe. Aldershot: Ashgate, 95-109.
- Van Gent, J. 2009. Magic, body, and the self in eighteenth-century Sweden. Studies in medieval and Reformation traditions 135. Leiden - Boston, Brill.
- Van Gent, J. 2011. Current Trends in Historical Witchcraft Studies. Journal of Religious History, vol. 35, no.4, December 2011, 601-613.
- Vattula, K. (toim.) 1983. Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Helsinki: Tammi.
- Vepsä, I. 2009. Oikeuden hakijat. Tutkimus Vaasan hovioikeuden perustamisesta ja toiminnasta. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja n:o 294. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Vilkuna, A. 1994. Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen tutkimuksia 24. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Vilkuna, J. 1992. Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen tapatutkimus. Kansatieteellinen arkisto 39. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Vilkuna, J. 2001a. Esihistorialliset haudat Keski-Suomessa. Teoksessa E. Laitinen (toim.) Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta. Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 3. Hankasalmi: Hankasalmen kotiseutuyhdistys, Hankasalmen kunta, 10-18.
- Vilkuna, J. 2001b. Vainajien matkassa - karsikot. Teoksessa E. Laitinen (toim.) Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta. Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 3. Hankasalmi: Hankasalmen kotiseutuyhdistys, Hankasalmen kunta, 102-114.
- Vilkuna, K. 2002. Vuotuinen ajantieto. 23. painos. Helsinki: Otava.
- Vilkuna, K. H. J. 1995. Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500-1700-luvun Suomessa. Teoksessa H. Roiko-Jokela & T. Pitkänen (toim.). Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 1. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 210-322.
- Vilkuna, K. H. J. 2005. Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isosta vihasta. Historiallisia tutkimuksia 229. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, K. H. J. 2009. Neljä ruumista. Helsinki: Teos.

- Vilkuna, K. H. J. 2010. Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot. *Historiallisia tutkimuksia* 253. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, K.H.J. 2014. Viina miehen mitta: vapaa-ajalla rakennettu miehekkyyys 1550–1850. Teoksessa P. Markkola & A.-C. Östman & M. Lamberg (toim.). *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino, 92–113.
- Vilkuna K. H. J. 2015. Juomareiden valtakunta. Suomalainen känni ja kulttuuri 1500–1850. Teos: Helsinki.
- Virtanen, Leea 1988. Suomalainen kansanperinne. SKS:n toimituksia 471. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Leena 2013. Noitanaisen älä anna elää. Tosikertomus noitavainoista Suomessa 1666–1671. Helsinki: WSOY.
- Virrankoski, P. 1973. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. 1600-luku. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan, Kainuun ja Lapin maakuntaliittojen historiatoimikunta.
- Virrankoski, P. 1997. Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa. Kahdeksan vuosisataa Keski-Pohjanmaan historiaa. Kokkola: Keskipohjanmaa-säätiö.
- Voltmer, R. 2009. Witch-Finders, Witch-Hunters or Kings of the Sabbath? The Prominent Role of Men in the Mass Persecutions of the Rhine-Meuse Area (Sixteenth-Seventeenth Centuries). Teoksessa A. Rowlands (ed.). *Witchcraft and Masculinities on Early Modern Europe*. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. New York: Palgrave Macmillan, 74–99.
- Vovelle, M. 1990. *Ideologies and Mentalities*. Transl. by Eamon O’Flaherty. Chicago: Chicago University Press.
- Väisänen, H. 1998. Kainuun kansan vaihteita vv. 1500–1900. Jyväskylä: Jyväskylä.
- Väänänen, K. 1975. Kuopion maaseurakunnan vaihteita 1552–1917. Teoksessa A. Rytönen (toim.) *Kuopion pitäjän kirja*. JYY:n kotiseutusarja N:o 10. Kuopio: Kuopion kaupunki, 457–508.
- Wahlinski-Kiel, R. 2004. Males, “Masculine Honor” and Witch Hunting in Seventeenth-Century Germany. *Men and Masculinities* 2004 6, 254–271.
- Wall, J.-I. 1989. Hon var en gång tagen under jorden... Visionsdikt och sjukdomsbot i gotländska trolldomsprocesser. *Skrifter utgivna genom dialekt- och folkminnes arkivet i Uppsala Ser B:19*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Waronen, M. 1898 (2009). *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla*. Porvoo-Juva: WS Bookwell Oy.
- Weikert, M. 2004. *I sjukdom och nöd. Offrekrykoseden I Sverige från 1600-tal till 1800-tal*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs Universitet.
- Willumsen, L. H. 1997. Witches of the high north. *Scandinavian Journal of History*, 22:3, 199–221.
- Willumsen, L. H. 2008. *Seveteenth-Century Witchcraft Trials in Scotland and Northern Norway*. Ph.D. thesis. University of Edinburgh. Online: <<https://www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/6925>> Luettu 21.5.2015

- Willumsen, L. H. 2011. Seventeenth-Century Witchcraft Trials in Scotland and Northern Norway: Comparative Aspects. *History Research* December 2011, vol. 1, no. 1, 61-74.
- Willumsen, L. H. 2013a. Children accused of witchcraft in 17th-century Finnmark. *Scandinavian Journal of History*, 38:1, 18-41.
- Willumsen, L. H. 2013b. *Witches of the North: Scotland and Finnmark. Studies in Medieval and Reformation Traditions*. Leiden: Brill.
- Wilmi, J. 1991. Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Taloudellispohjainen tutkimus Turun ja Porin sekä Pohjanmaan läänien maaseudulta. *Studia Historica Jyväskylänseisä* 43. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Wirilander, K. 1989. Savon historia III. Savo kaskisavujen kautena 1721-1870. 2. painos. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Wirkkala, I. 1945. Suomen hautausmaiden historia. Porvoo ja Helsinki: WSOY.
- Wolf-Knuts, U. 1990. Ruumiinpesu - naisten työtä. A. Nenola & S. Timonen 1990 (toim). Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. SKS:n toimituksia 520. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 176-188.
- Wolf-Knuts, U. 1999. The Virgin Mary in Ostrobothnian Spells. Teoksessa Ü. Valk (ed.). *Studies in Folklore and Popular Religion, Volume 2. Papers delivered at the Symposium Christian Folk Religion*. Tartu: Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu, 65-78.
- Worobec, C. D. 2006. Death Ritual among Russian and Ukrainian Peasants: Linkages between the living and the Dead. Teoksessa A. Zayarnyuk & J.-P. Himka (eds.). *Letters From Heaven: Popular Religion in Russia and Ukraine*. Toronto: Toronto University Press, 13-45.
- Ylikangas, H. 1976. Puukkojunnkareitten esiinmarssi. Väikivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790-1825. Helsinki: Otava.
- Ylikangas, H. 1996. Wallesmanni. Kuusi vuosistaa kansan ja esivallan välissä. Kauhava: Suomen nimismiesyhdistys.
- Ylikangas, H. 1999. Väikivallasta sanan valtaan. Suomalaisista menneisyyttä keskiajalta nykypäiväin. Porvoo - Helsinki - Juva: WSOY.
- Zguta, R. 1977. Witchcraft Trials in Seventeenth Century Russia. *The American Historical Review*. Vol. 82, no. 5, 1187-1207.
- Zika, C. 2003. *Exorcising our Demons: magic, witchcraft and visual culture in early modern Europe*. Leiden: Brill.
- Zika, C. 2007. *The Appearance of Witchcraft: Print and Visual Culture in Sixteenth Century Europe*. London & New York: Routledge.
- Zika, C. 2014. Images and Witchcraft Studies. Teoksessa M. Nenonen & R.M. Toivo (eds.) 2014. *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Leiden / Boston: Brill, 41-86.
- Östling, P. 2002. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: en etnologisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720. *Etnolore* 25. Uppsala: Uppsala universitet.

Internet-lähteet

- Agricola-tietokanta, vuoden 1734 laki suomennettuna:
<<http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/1175916.html>> Luettu 18.11.2014.
- Eduskunnan vastaus hallituksen esityksiin, annettu 15.6.1998. EV 60/1998.
<<http://www.eduskunta.fi/triphome/bin/akxhref2.sh?{KEY}=EV+60/1998>> Luettu 7.1.2013.
- Fornsvenska textbanken MEL ca. 1350 <<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska>>
Luettu 15.1.2013
- Hallituksen esitys 1997:
<<http://www.edilex.fi/he/19970006>> Luettu 7.1.2013;
- Henrik Enqvistin sukutaulu
<[http://www.annelikotisaari.net/gabrielb1.htm#Taulu 66](http://www.annelikotisaari.net/gabrielb1.htm#Taulu%2066)> Luettu 10.9.2014.
- Helsingin Sanomat / "Lapsia syytetään noituudesta ja pahoinpidellään siksi Britanniassa" 11.10.2015 / Satu Vasantola.
<<http://hs.fi/ulkomaat/a1444530518828>> Luettu 28.10.2015
- Historiakirjat / Suomen Sukututkimusseura
<<http://hiski.genealogia.fi/historia/>> Luettu 26.5.2015
- Josef Calamnius / Kansallisbiografia.
<<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2303>> Luettu 10.9.2014.
- Kaupunginlain korkeimpien syiden 4.luku: Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki. Suom. Kollanius.
<http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/koll.kl_rdf.xml> Luettu 15.1.2013
- Kielitoimiston sanakirja, kotimaisten kielten keskus.
<<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>> Luettu 26.5.2015
- Rikoslain 42.luvun 8.§. kumottu lailla 24.7.1998/538. Samoin valiokuntien esitykset HE 6/1997, HE 117/1997, LaVM 3/1998, SuVM 2/1998, EV 60/1998
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=24.7.1998#a24.7.1998-563>> Luettu 7.1.2013
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1998/19980563>> Luettu 7.1.2013.
- Svenska Akademiens Ordbok SAOB. <g3.spraakdata.gu.se/saob/> Luettu 26.5.2015
- Suomen Suurruhtinaanmaan Rikoslaki 1889.
<<http://www.mlange.name/arkisto/rikoslaki.html>> 7.1.2013.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
<<http://www.tenk.fi/fi/htk-ohje/hyva-tieteellinen-kaytanto>> 27.3.2015
- Gummerus Uusi suomen kielen sanakirja: hakusana *mieheys*.
<<https://mot.kielikone.fi>> Luettu 27.11.2014.
- Vuoden 1864 Ruotsin rikoslaki

<<http://www.wisberg.se/wisbergse/pdf/strafflagen1864.pdf>> Luettu
26.5.2015

Yrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852. Verkkojulkaisu 2005
<<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>> Luettu 10.9.2014

LIITTEET

Liitteissä esiintyvien taulukoiden lähteenä on tutkimuksessa käyttämäni alkuperäisaineisto vuosilta 1754–1800 (mikäli toisin ei mainita). Aineisto kattaa niin hovioikeuden kuin alioikeuden tiedot tapauksista aineiston säilyvyyden mukaan. Henkilöiden sosiaalinen status on ilmoitettu sen mukaan, miten se on merkitty lähteisiin (suluissa olevat henkilöt eivät saaneet tuomiota taikuuden harjoittamisesta).

Liite 1.

Lyhenteiden selitteet:

ta. = talonpoika, r. = renki, so. = sotilas, wg = täydennysmies (wargierningskarlan), im. = irtolaismies, lo = loinen, ta.p. = talonpojan poika, to= torppari, to.p. = torpparin poika, ta.v. = talonpojan vaimo, so.v. = sotilaan vaimo, le. = leski, se. = seppä, in. = irtolaisnainen, re.v.= rengin vaimo, to.v. = torpparin vaimo, uud. = uudisasukas, uud.v. = uudisasukkaan vaimo, lo.p. = loisen poika, p = piika, ta.t. = talonpojan tytär

Dl = taaleri, Rdl= Riksdaler, Schl.= schilling, kk = kihlakunta, RO = raastuvan-oikeus, korvaa X pvvää = korvaa alioikeuden langettamat sakot X määrällä päiviä vesi-leipä vankeutta (useimmiten varojen puutteessa), korvaa X raippaa = korvaa sakkonsa raipparangaistuksella, esim. 9 paria raippaa.

Tuomio: Vastaajan ja osallisten tuomiot, ja jos jotain muuta, mainittu erikseen.

Lainkohta: Tuomion perusteena ollut lainkohta.

Syyte: Syyte mikä esitettiin oikeudessa ensimmäisessä syytelauselmassa.

Paikka: Taikuuden harjoittamisen paikka (epäilty/todistettu paikka). Niiden tapauksen kohdalla, joissa oli useita taikuuden harjoittamispaikkoja, on laskennalliseen osuuteen mukaan otetut alleviivattu.

Syy: Teon syyksi on merkitty joko epäilty tai tunnustettu taikateon syy.

Taulukko järjestetty sen mukaan, miten tapaus on saanut ajallisesti alkunsa alioikeudessa. Mikäli alioikeuden aineistoa ei ole säilynyt, tapaukset on merkitty kronologisesti sekä tietojen osalta hovioikeuden aineiston mukaan.

Liite 1. Taikuuosoikeudenkäynnit 1700-luvun jälkipuolen Suomessa / koonti

Nro	Vuosi	Kihlakunta	Syytetyt	Mies	Nainen	Tuomio alioikeudessa	Lainkohta	Syyte	Paikka	Syy
1.	1754 (1752)	Ilmajoki	1	1	0	r. Tuomas Tuomaanpoika: ei voitu tuomita puhdistuvalle, 10 DI sakot oikeudessa valehtelusta, muutettava pois kyliltä pahanhennuksen vuoksi	29§ XVII.CAP.R:B: ei puhd. Valaa, sakot valehtelusta 8.§.XIV.Cap.R:B:	Taikuus	Talonpoika A. Yrjänän hutilmalatarhassa	Maasta kaiveutun raha-astian piilottamisen yhteydessä
2.	1754	Sotkamo	2	2	0	so. Anders Starck kuollut, so. Anders Spitz 5DI taikuus, ja 5DI juopumus, 10DI Sapattirikos. Korvaavat 8pvä	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saaminen
3.	1754	Elimäki	4	3	1	ta. Kustaa Henrikinpoika, ta. Henrik Mattinpoika, ta. Iisakki Jaakopinpoika & ta.v. Anna Juhantytär aiheeton noituussyyte	60.Cap.1.§.M:B: + 2.Cap.1.§.M:B: + 17.Cap.1.§.M:B:	Noituus	Ei tietoa	Noituudella sairauden aiheuttaminen (väite)
4.	1754	Närpiö	1	1	0	so. Gabriel Lustig juopumus 5DI, ki-roaminen 1DI, taikuus vapautus	Kongl.Förordnin g 17.4.1733, 1.§.III.Cap.M:B:, ei todisteita	Taikuus	Ei tietoa	Juopumuksen yhteydessä sanamagia & ennustaminen

5.	1754	Kuopion kk	4	1 (2 osallista)	(1 osallinen)	ta. Lasse Savolainen taikuus 10Dl, ta.v. Anna Hakatar 10dl taikuus osallisuus, ta. Antti Skrufwari & ta. Zakarias Knuuttinen vapautus	II.Cap.2.§.M:B.; vapautukset todistusten puuttuessa	Taikuus	Kuopion kirkko	Sairauden parantaminen
6.	1755	Paltamo	1	1	0	ta.p. Tuomas Karppinen vapautus (todettiin vajaamieliseksi)	XXXII:Cap.M:B.	Taikuus	Kirkolla	Vahingoittamista vastaan, hyvän saamisen
7.	1755	Kemi	3	3	0	ta. Olavi Kurvi, se. Olavi Kähkönen ja ta. Kalle Kiipari vapautus taikuudesta	Ei tarpeeksi todisteita (33§:XVII: Cap.R.B.)	Taikuus	Kalapato	Kalastusomien saamiseksi / pilaamiseksi
8.	1755	Ristiina ja Mäntyharju	2	1	1	ta. Erkki Tyllinen ja ta.v. Anna Kilkki taikuus 4pvä	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Konseptit hävinneet, ei tietoa
9.	1755	Rantasalmi	1	1	0	to. Arvid Pakarinen 10dl taikuus	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Uhraaminen
10.	1755	Rantasalmi	1	1	0	to. Sakarias Hipsanen taikuus 10 Dl	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Uhraaminen

11.	1755	Rantasalmi	3	1	1 (1 osallinen)	ta. v. Kirstin Korhotar 20dl taikuus; korvaa 8 pvää; aviomies ta. H. Jauhiainen ja ta. v. Helena Heiskatar vapautus	II.Cap.2.§.M:B; 17.Cap.33.§.R:B	Taikuus	Ilmeisesti kotona	Lapsen suojaaminen ennen kastetta
12.	1755	Kemi	1	1	0	so. Christer Wåghälls 10DI taikuus	II.Cap.2.§.M:B	Taikuus	Oma piha	Voiman poisto kiroukselta
13.	1755	Leppävirta	1	1	0	ta. Lasse (Laurentius) Kauhaneen 10 DI taikuus, 10 DI sapattirikos, korvaa 8pvä	II.Cap.2.§.M:B	Taikuus	Ei tietoa	Sairauden parantaminen (arkun mitaaminen sunnuntaiaamuna)
14.	1756	Kitee ja Kesälähti	1	1	0	ta. Matti Toivanen vapautus	33.§.17.Cap.R:B	Noituus / Taikuus	Ei tietoa	Hulluuden aiheuttaminen taikuuden / noituuden avulla
15.	1756	Rantasalmi	1	1	0	lo. Mikael Kolehmainen vapautus taikuus	33.§.17.Cap.R:B	Taikuus	Kirkolla	Ei varmaa tietoa, väitettiin taikatekoa (oli oikeasti "sydämentautti")
16.	1756	Tohmajärvi	1	1	0	ta. Matti Kihavainen taikuus 10 DI, solvaus vapautus	2.Cap.2.§.M:B; + 17.Cap.33.§.R:B	Taikuus	Ei tietoa	Konseptit hävinneet, ei varmaa tietoa

17.	1756	Rantasalmi	1	1 (1 lyömis- juttu)	0	to. Juhani Niiranen vapautus tai- kuus+ehtoollisen vää- rinkäyttö, 5DI juopu- mus, 1DI solvaus, 10DI sapattirikos. (Lyömistapaus: to. Petteri Siiskonen 2DI mustelmasta, 6Mrk solvaus, sapattirikos 10 DI, korvaa 6 paria raippaa)	Siiskonen 2.§., 4. §.35.Cap.M:B. + 3.§., 6.§.60.Cap.M:B.; Niiranen 17.4.1766 Kongl. Förord.;	Taikuus	Siiskosen talo / lammas- suoja	Vahingon ai- heuttamista (kotitaloudelle) taikuuden avulla (palo- viinalla taiko- minen)
18.	1756 (1755 sk)	Tohmajärvi ja Pälkjärvi	5	4	1	ta. Petteri & ta. Hen- rik Pötrönen, le. Carin Kukotar, ta. Juhani Huttunen vapautus taikuus; ta. Petteri Pötrönen (sama), ta. Petteri Pietarinen & ta. Juhani Liuha va- lanrikkomuksesta 100 DI, kunnianmenetyk- s, korvaa 34 paria raip- paa; To. Paul Vasiliof vapautus taikuus	17.Cap.33.§, 28.§.:R:B.; 20.Cap.7.§.M:B; + 23.Cap.M:B; 3.Cap.6.§.M:B;	Taikuus (ja muita rikoksia, mm. kyyditys Venäjälle, uhkaa- minen)	Ei tietoa	Sairauden ai- heuttaminen taikuudella
19.	1756	Iisalmi	1	0	1	in. (naishenkilö) Brita Wäisätär vapautus	Ei lainkohtaa, todisteiden puuttuessa	Taikuus	Ei tietoa	Avioliiton ai- kaansaaminen (rakkaus- taikuus)

20.	1756	Vähä-Kyrö	1	0	1	ta.v. Venla Mikaelin-tytär vapautus; kantaja ta.v. Margareta Matintytär 10DI väärä ilmianto	II.Cap.2.§.M:B: + 1.§.60.Cap.M:B:	Taikuus	Ei tietoa	Konseptit hävinneet, ei varmaa tietoa
21.	1757	Ilmajoki	1	0	1	ta.v. Lisa Juhanintytär väärä ilmianto 10 DI, 10DI sapattirikos, huhun levitys 5DI + julkinen anteeksipyyntö; kiroaminen 1 DI, 2DI syytöksen tekeminen; vapautus muusta solvaamisesta, korvaa so.v. Brita Jöranintytär ja aviomiehen (so. Matti Löfblad) kulut	1.§.60.cap.M:B: + 6.§.3.Cap.M:B: + 5.§.60.Cap.M:B: + 1.§.3.Cap.M:B: + 6.§.60.Cap.M:B: + 3.§.21.Cap.R:B:	Noituus / Taikuus	Ei tietoa	Väitettiin noituuden / taikuiden harjoittamista, ei tietoa miksi
22.	1757 (1756 sk)	Isokyrö	1	0	1	re.v. Susanna Larsdotter kuolemantuomio lapsenmurha (taikuus sisältyy tähän); lapsenmurhatapauksen kantaja vapautetaan, samoin muut osalliset	1.§.XVI:Cap.M:B: + Kongl. Förord. 12.6.1750	Taikuus (pääsyyte lapsenmurha)	Ei tietoa	Konseptit hävinneet, ei tietoa

23.	1757	Liminka	1	1 (5 lyönti)	0	ta. Olavi Antila 10DI taikuus, 5DI juupu- mus (lyöminen: ta. Antti Antila yht.16 1/2DI, so. Matti Kär- sämä 32DI, lo. Matti Åberg 18DI, wg. Pauli Hiltunen 11DI 16Schl)	II. Cap.2.§.M:B.; 35.Cap.3§ + 4§. M:B.; 60.Cap. 4§. M:B.; 3.Cap.1§. M:B.; 17.4.1733 Kongl. Förord.	Taikuus	A. Antilan kotiilla; ja pellolla	Parantaminen, onnen takaisin saaminen
24.	1757	Vöyri	1	0	1	so. v. Margareta Si- montytär vapautus taikuussyytös; (ta. Kustaa Grägg valan- rikkomisesta 100DI, kunnianmenetys, korvaa Margaretan kulut)	XVII. Cap.17.§.M :B.; 1.§.XX.Cap.M:B; + 1.§.XXII.Cap.M: B;	Taikuus	Gräggin lato	Vahingon ai- heuttaminen
25.	1757	Mustasaari	3	1	1 (1 osal- linen)	ta. v. Anna Matintytär vapautus huhujen levi- tys/taikuus+sapattiri- kos, 5dl kiroaminen; ta. v. Lisa Antintytär & ta. Markus Järp 10 DL taikuus, 10 DI sapatti- rikos; Lisa vapautus uhkaus; M. Järp 10 DI huhun levi- tys+anteeksi pyyntö	XVII.Cap. 33.§.R:B; 2.Cap.2.§.M:B; 6.§.III.Cap.M:B.; 5.§.60.Cap.M:B.; 1.§.III.Cap.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Konseptit hä- vinneet, ei tarkkaa tietoa: kerrottiin vain sunnuntaina harjoittaneen taikuutta

26.	1757	Kerimäki	3	1	1 (1 osalinen)	to. v. Elin Wärtilär vapautus varkaus, 20DI taikuus (neuvot); to. p. Antti Riikonen 10DI taikuus; so. l. Anna Makotar 4pvää; kantaja ta. Nils Rähkö 10 paria raippaa laitton ilmianto + anteek-sipyyntö Eliniltä	17. Cap.33.§.R:B; 60. Cap.2.§.4.§.M: B.; 2.§.2. Cap.M:B; 61. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Konseptit hävinneet, ei varmaa tietoa: Makotar neuvoi ja auttoi, Wärtilär neuvoi ja vaati poikaansa taikomaan
27.	1760	Uusikaarlepyy RO	1	1	0	ta. Antti Lillsilfwast 6 reissu juopumus, AO siirsi kaikkinsa tauksen HO:lle	17.4.1733 Kongl. Förord.	Taikuus	Kirkkomaalla (luutalo)	Oikeudenkäynnin lopputulokselta suojaaminen
28.	1760	Uusikaarlepyy RO	2	2	0	ta. Antti Lillsilfwast 10DI taikuus; ta. Jaa-koppi Matinpoika Kärr 20DI	II. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Oikeudenkäynnin lopputulokselta suojaaminen; konseptit hävinneet, ei varmaa
29.	1760	Ilomantsi	1	1	0	ta. Gregorius Surikinen noituus vapautus	17. Cap.33.§.R:B;	Noituus	Ei tietoa	Sairauden aiheuttaminen noituudella (förgifning)

30.	1760	Oulu ja Hai- luoto	2	2	0	re. Hannu Tikka 40DI taikuus; ta. Erkki Kil- tu 10DI taikuus	II. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden pa- rantaminen
31.	1760	Paltamo	4	1 (2 osal- lista)	(1 osalli- nen)	lo. (sokea) Henrik Juntunen 40 DI tai- kuus + murto, korvaa yht 23 paria raippaa; uud. Lasse Keränen korvaa sormuksen: korvaayht. 19 paria+ 1 su kirkkopahennus; Nils Matero & Lasse Karvonen 10DI osalli- suus + 1 su kirkkopa- hennus: korvaavat 4 pvää; Elin Kaikotar seuraaville käräjille	II. Cap.2.§.M:B; 4§.XLVI.Cap.M. B; 1§ + 6§.XL.Cap. M:B;	Taikuus	Hautasaari (hautausmaa)	Parantaminen, naimaonnen saaminen
32.	1760	Salo ja Siika- joki	3	1	1 (1 osal- linen)	ta. Sigfrid Eerola 20DI taikuus, 5DI juupu- mus; ta.v. Valpuri Olavintytär 20 DI tai- kuus; ta.v. Kaarina Milkontytär osallisuus 10 DI	II. Cap.2.§.M:B; Kongl.Förordnin g 17.4.1733	Taikuus	Oma tila, na- vetta + metsä, kivellä	Omaisuu den ja karjan suoje- lemiseksi (+ hyvän ja pahan toivotukset)

33.	1760	Liminka	3	1 (2 osalinen)	0	ta. Aatami Väänänen 30DI taikuus; ta. Pertti Noppa & ta. Juhani Kirstina 10DI osallisuus	II.Cap.2.§.M:B.; LXI.Cap.3.§.:M:B	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden parantaminen
34.	1760	Kuopion kk	1	1	0	so. Nils Parad 20DI taikuus, korvaa 8pvää; (re.v. Maria Simulatar 4 äyriä korvaa leivän, vapautus murtosyyte + synninpäästö)	2.§.II.Cap.M:B; (4.§.V.Cap.R:B.); 33.§.XVII.Cap.R:B.; 1.§.XLVII.Cap.M:B.; Kongl. Resol. 10.5.1699	Noituus → Taikuus	Oma lato	Varkaan selvittäminen (haki nauvoja kirkolta)
35.	1761	Hailuoto	1	1	0	Kappalainen Michael Algeen menettää viransa (useita viranlaiminlyöntejä + juoppumusta jne); taikuusjuttu siirretään yhteyteensä ⁸⁵⁷	2.§.2.Cap. + 23.,26.§.§.19.Cap.Kongl.Kyrkioord.; 21.§.19.Cap.Kyrkioord.	Taikuus	Ei tietoa	Ei tietoa

857

Michael Algeen toimi Hailuodon kappalaisena vuosina 1735–1762. <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilö.php?id=5652>> Luettu 11.5.2015. Alioikeuden asiakirjoja ei ole säilynyt eikä hovioikeuden aineistosta selviä, minne taikuustapaus tuli siirtää. Tapauksesta selviää, että taikuudesta todistanut sotilas kertoi Algeenin tehneen taikoja erinäisiä kertoja, minkä lisäksi matkallaan Ouluun oli todistaja nähnyt Algeenin olleen riidoissa anoppinsa kanssa. Ylimääräisillä käräjillä tapaus päätettiin siirtää ”asianmukaisen tuomioistuimen” käsiteltäväksi. Taikuustapausta ei ole löytynyt Hailuodon lakimääräisiltä käräjiltä vuonna 1761. OMA Oulun ja Hailuodon lakimääräiset käräjät 1760–1671 Oulu 13. Taikuusjuttu ei tule enää ilmi hovioikeudessa, joten laajempaa selvitystä ei ole nähty tarpeelliseksi.

36.	1762	Paltamo	2	1	1	ta. Lasse Moilanen kuolemantuomio ta. Henrik Näihä ja ta. v. Margareta Moilatar taikuusjuttu siirretään seur. käräjille ⁸⁵⁸	XXIV.Cap.1.§.M: B.;	Taikuus	Oma tila	Lampaan teurastaminen ja valmistaminen ruoaksi tai-kuudella (Kekurin lammassuh-ri)
37.	1760 / 1762	Joroinen	2	1	1	(in. (naishenkilö) Kaisa Paulintytär ⁸⁵⁹ useita rikoksia --> korvaa noituudesta syyttämisen henkilöiden oik.käyntikulut) ta. Kustaa Tuloin + ta.v. Maria Kaarlentytär vapautus noituussyyt-teestä	33.§.17.Cap.R:B:	Noituus	Ei tietoa	Noituuden harjoittaminen (väitettiin)

858

Juttuun liittyvä tappotapaus sai ilmeisesti päätöksensä vuoden 1761 ylimääräisillä käräjillä, joita ei ole säilynyt. Taikuustapausta ei ole löy-
nyt Paltamon seuraavilta talvikäräjiltä, jotka pidettiin helmikuussa vuonna 1762. Hovioikeus painotti päätöksessään toukokuussa 1762, että
taikuusjuttu pitäisi käsitellä, sillä sitä ei siihen mennessä ollut hovioikeudelle alistettu. Näyhän ja hänen vaimonsa tapaus ei kuitenkaan tule
enää ilmi myöhemmin hovioikeudessa, minkä vuoksi en ole nähnyt tarpeen selvittää tapausta pidemmälle. OMA Paltamo tk 1762 Kajaani 9.
JyMA THO designaatioluettelot ja päätöstalot 1762 (mikrofilmi ES4450) Pohjanmaan lääni no.24.

859

Irtolaisnainen (naishenkilö) Kaisa Paulintytär oli aiheettomasti syyttännyt Kustaa Tuloista ja tämän vaimoa Mariaa noituudesta. JyMA THO
designaatioluettelot ja päätöstalot 1762 (mikrofilmi ES4450) Savon ja Kymenkartanon lääni no. 50. Alioikeuden asiakirjoja ei ole säilynyt.

38.	1762	Iisalmi	2	1 (1 osalinen)	0	(ta.p. Henrik Ruotsalainen 40 paria raippaa isän solvaus, su kirkkopahennus, anteeksipyyntö) ta. Philip Ruotsalaisen & to. Anders Rubinin taikuusjuttu seuraaville kärejille	2.§.14.Cap.M:B	Taikuus	Ilmeisesti kotona	Sairauden parantaminen; sormien puru-haavat
39.	1762	Kuopion kk	1	1	0	ta. Juhani Heikkinen taikuus vapautus	17.Cap.33.§.R:B:	Taikuus	Kirkon kullalla	Ei varmaa tietoa (mahd. huulen parantaminen)
40.	1763	Liperi	1	1	0	Suntio Matti Ruuska vapautus taikuusyytös --> lopulta menetti suntion virkansa, sai sakkoja mm. pahoinpitelyistä	Ei lainkohtaa, todisteiden puuttuessa	Taikuus	Ei tietoa	Ei tietoa (Hautajaisissa + häissä)
41.	1763	Paltamo	1	1	0	re. Antti Rautio 20DI taikuus, 5DI juopumus, sapatirikos 10 DI: korvaa 14 pvää	II.Cap.2.§.M:B.; 6§.III.Cap.M:B.; Kongl. Förord. 17.4.1733	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauden parantaminen
42.	1763	Iisalmi	2	1 (1 osalinen)	0	to. Anders Rubin vapautus; ta. Philip Ruotsalainen 10 DI taikuus, 5DI juopumus	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Ilmeisesti kotona	Sairauden parantaminen; sormien puru-haavat

43.	1763	Ii ja Pudasjärvi	2	1	1	re. Hannu Tikka 20 DI taikuus, 5DI juopumus; ta.v. Margareta Paulintytär 10DI taikuus	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (luutalo)	Sairauden parantaminen
44.	1763	Oulu ja Haiuoto	3	1 (1 osallinen)	(1 osallinen)	uud. Pertti Sparf 20DI taikuus; isänsä (uud.) Matti Karvonen 10DI osallisuus; äiti (uud.v.) Valpuri Henrikintytär kuollut	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden parantaminen
45.	1763	Oulu ja Haiuoto	3	3	0	ta.p. Mikael Vardikka, wg. Juhani Pyykkö & wg. Larinen vapautus taikuudesta, sapattirikos kortin peluusta; Pyykkö ja Larinen 5DI sakot juopumuksesta + 10DI sapattirikoksesta	33.§.17.Cap.R:B;; K.Stadgan om Eder och Sabbatsbrott 17.10.1687; 6.§.III.Cap.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Mahd. toisen henkilön vahingoittaminen
46.	1763	Kajaani RO	2	2	0	ta. Henrik Reimikka ja so. Pertti Väisänen 20DI taikuus, 5DI juopumus	II.Cap.2.§.M:B;; Kongl. Förord. 17.4.1733	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saaminen
47.	1764	Vöyri	1	0	1	in. (naishenkilö) Anna Henrikintytär 5DI taikuus; (ta.p. Abraham Juras vapautus lyöminen)	II.Cap.2.§.M:B;; 17.Cap.33.§.R:B	Taikuus	Ei tietoa	Taikojan avun hakeminen

48.	1764	Kuopion kk	1	1	0	ta. Pauli Venäläinen 10DI taikuus	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauden pa- rantaminen (heitti piikiven ruumisark- kuun hautauk- sen yhteydes- sä)
49.	1764	Tohmajärvi ja Pälkjärvi	2	(1 osalli- nen)	1	ta.v. Leena Väänätar vapautus noituus --> 10 DI taikuus; ta. Ola- vi Kervinen 10DI osal- isuus	17.Cap.33.§.R:B; --> 2.§.2.Cap.M:B; 1.§.LXI.Cap.M:B;	Noituus - -> tai- kuus	Ei tietoa	Varkaan selvit- täminen
50.	1766	Liminka	2	2	0	ex so. Johan Gyll tai- kuus 20 DI; ex sal- pietarinkeittäjä Lars Berg kuolemantuomio varkaus (taikuus sisäl- tyy)	II.Cap.2.§.M:B; Kongl. Förord. 20.12.1745	Taikuus	Ei tietoa + <u>kirkkomaalla</u>	Sairauden pa- rantaminen; varastetun palauttaminen
51.	1766	Liminka	2	2	0	ex so. Johan Gyll sa- kot jo aiemmin; re. Hannu Tikka 10DI taikuus ja 5DI juupu- mus	II.Cap.2.§.M:B; Kongl.Förord. 17.3.1733	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauden pa- rantaminen; varastetun palauttaminen
52.	1766	Salo ja Siika- joki	1	1	0	wg. Akseli Kitulainen 20DI taikuus, 50DI solvaus	XVIII.Cap.8.§.M: B; II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Käräjätal- la	Kiroaminen, raipparangais- tuksen jälke-

53.	1767	Liperi	3	3	0	ta.p. Matti & ta.p. Pauli & lo. Grels Lukkarinen vapautus noituus; lo. Grels Lukkarinen 10 DI taikuus	17. Cap.33.§.R.B.; II. Cap.2.§.M:B;	Noituus; taikuus	Ei tietoa	Sairauden aiheuttaminen noituudella; taikuus ei tietoa
54.	1767	Pielisjärvi	1	1	0	ta.p. Juhani Elsinen 5 DI taikuus (huoruusjutussa vapautus epäillyille miehille, naiselle piiskaustuomio)	II. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Ilmeisesti kotona	Sairauden parantaminen (taikojan avun hakeminen)
55.	1767	Liminka	2	1 (1 osalista)	0	im. Pertti Kylmänen 20DI taikuus, 1 su kirkkopahennus, ta.p. Pauli Rausti 10DI osallisuus	II. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Parantaminen (kirkonväen pois ajaminen)
56.	1767	Kajaani RO	1	1	0	im. Olavi Halonen 20DI taikuus	II. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (kellotapuli)	Varastetun takaisin saaminen
57.	1768	Vaasa RO	1	1	0	(Murtojuttu siirrettiin tulevaan; työmies Simon Fant sai sakkona rauhanrikkomisen, kirosamisesta, lyömistä); kyytirättäriin poika Johan Ahlund 10DI kuljeskelusta, 10DI taikuus; korvaa 7 paria	17. Cap.33.§.R.B.; 18. cap.9.§.M:B.; 3. Cap.1.§.M:B.; 35. Cap.3.§.4.§.M:B.; II. Cap.2.§.M:B.; Mgist. Kundgörelse 17.12.1764	Taikuus	Ei tietoa	Ei tietoa

58.	1768	Ilmajoki	1	1	0	ta. Matti Kåhlu useis- ta rikoksista sakkaja; taikuus 10DI	2.§.II.Cap.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Suojelemiseksi / selän sively
59.	1766 / 1768	Juva	2	1 (1 osal- linen)	0	wg. Petteri Haatainen 10DI taikuus, 10DI sapattirikos, 5DI juo- pumus; kuolleen rusthollin asukkaan Matti Purhosen omai- suudesta korvataan ilmiantajan kulut + 5DI osallisuus	II.Cap.2.§.M:B; 3.Cap.6.§.M:B;	Taikuus	Silta	Varastetun palauttaminen
60.	1766 / 1768	Juva	1	1	0	ta. Juhani Oinonen kuollut: vapautus taikuus; (ta. Juhani Rautiainen vapautus pahoinpite- ly+paloviinan poltto; 5DI juopumus, 10 DI sapattirikos; 50DI jou- luna kirkossa juopu- mus + kirkkopah)	17.Cap.33.§.R:B; Kongl. Förord 17.3.1733; 3.Cap.6.§.M:B; 4.§.3.Cap.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Ei tietoa miksi
61.	1768	ïi	1	1	0	ta. Juhani Liedes va- pautus taikuus; (ta. Henrik Halosen mak- settava Liedeksen kulut)	17.Cap.33.§.R:B;	Taikuus	Halosen ka- lastusalue	Toisen henki- lön vahingoit- taminen

62.	1768	Oulu RO	2	1 (1 osal- linen)	0	tehdastyöläinen Lasse Ollila 20DI taikuus; kauppias Johan Car- delberg vapautus neuvonhaun epäilystä	II. Cap.2.§.M:B; Candelbergin kohdalla ei pyy- kälää	Taikuus	Kirkkomaalla (kellotapuli)	Varastetun takaisin saa- minen
63.	1768	Tohmajärvi	1	0	1	le. Elin Noustainen taikuus vapautus, 24+2 paria salavuote- us; (ta.p. Antti Suho- nen 32 paria salavuo- teus; molemmille kirkkopah.)	33.§.XVII.Cap.R: B.; 7.§.LIX.Cap. M:B: + 2.Cap.9.§.G:B;; Konlg. Hofrtn Annuls. 26.10.1752	Taikuus	Käräjäpaikka	Luultavasti oikeuden- käymän lop- putulokseen vaikuttaminen
64.	1768	Tohmajärvi	2	2	0	ta.p. Matti Tolonen 40DI taikuus, 5 DI solvaus; (ei mainita) Antti Hirvonen va- pautus taikuus	2.Cap.2.§.M:B; 21.§.17.Cap.R:B; + 14.Cap.7.§.R:B;; 33.§.17.Cap.R:B:	Taikuus	Kuljetti mu- kana öylättiä	Ei tietoa miksi; Hirvosen väi- tettiin neuvo- neen
65.	1768	Kuopion kk	2	1 (1 osal- linen)	0	ex rummunlyöjä Jöran Blomster 10DI tai- kuus, 1DI kiroaminen, 1DI pahatapaisuus; lampuoti Petteri Skrufwari 10DI tai- kuus	2§.2.Cap.M:B: + III.Cap.§.M:B: + LX.Cap.6.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden pa- rantaminen
66.	1768	Pieksämäki	3	1 (2 osal- lista)	0	ex so. Johan Majuri 20DI taikuus; to. Pet- teri Kukkonen & to. Simon Konttinen 10DI taikuus; kaikille 10DI sapattirikos	2.Cap.2.§.M:B; III.Cap.6.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaan (hautausmaa)	Sairauden pa- rantaminen

67.	1769	Pyhäjoki	2	2	0	lo. Matti Heikkilä 40DI taikuus, 5DI juopumus, 10 DL sapattirikos; lo.p. Jaakoppi Matinpoika 40DI taikuus, 10DI juopumus, 10 DL sapattirikos	II.Cap.2.§.M:B; 6§. III.Cap.M:B; Kongl. Förord. 17.4.1733	Taikuus	Pyyn tilan torpalla	Toisen henkilöön / omaisuuden vahingoittaminen
68.	1769	Oulu RO	2	2	0	re. Olavi Torkkonen & re. Juhani Koponen 20DI taikuus	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun / kadonneen takaisin saaminen
69.	1769	Kuopion kk	1	1	0	(to. Petteri Väisänen kirkkovarkaus 6xarvo+ kirkkopah.); to. Juhani Koikkalainen 10 DI taikuus	XLVI.Cap.4.§. M:B; II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Väisänen torpassa	Ennustaminen
70.	1769	Rantasalmi	1	1	0	to. Aatami Kekkonen 10DI taikuus + sapattirikos 10 DI	2.Cap.2.§.M:B; + III.Cap.6.§.M:B;	Taikuus	Kirkko	Ei tietoa miksi
71.	1769	Kuopion kk	2	1 (1 osallinen)	0	to. Petteri Väisänen taikuus 10 DI, 5DI juopumus, kiroamien 5DI; lo. Samuli Väisänen vapautus taikuus, 5DI juopumus, 5DI sapattirikos	2.Cap.2.§.M:B; Kongl. Förodr. 17.3.1733, III.Cap.1.§.M:B; III.Cap.6.§.M:B; 1.§.XVII.Cap.R:B	Taikuus	Ei tietoa	Ei tietoa miksi

72.	1770	Pietarsaari RO	3	0	1 (2 osal- lista)	p. Susanna Matintytär taikuus 20DI; p. Su- sanna Kaarlentytär kertomatta jättämi- nen (osallinen) 10 DL; to.v. Sophia Jöraninty- tär vapautus taikuus, oikeuden solvaami- nen 10DI + anteeksi;	2.Cap.2.§.M:B.; LXI.Cap.3.§.M:B; 33.§.17.Cap.R:B.; 7.§.XIV.Cap.R:B;	Taikuus	Kotona	Rakkauden herättäminen
73.	1770	Liperi	1	1	0	to. Tobias Ronkonen 10DI taikuus, 5DI sol- vaus	2.Cap.2.§.M:B; XIV.Cap.7.§R:B;	Taikuus	Käräjäpaikal- la (mukana sianharjas)	Mahdollisesti oikeuden- käymän lop- putulokseen vaikuttaminen
74.	1770	Kuopion kk	1	1	0	so. Pauli Kolehmainen taikuus-juttu seura- ville käräjille ⁸⁶⁰	Syytetty ei pai- kalla	Taikuus	Ei tietoa	Sairauden pa- rantaminen
75.	1771	Liminka	1	1	0	ta.p. Jaakoppi Soini vapautus taikuus ja kortinpeluu; (to.p. Juhani Leppänen va- pautus kortinpeluu)	33.§.17.Cap.R:B;	Taikuus	Kirkolla	Kortin peluuta sunnuntaina, korttionnea

860

Taikuusjuttu liittyi tilallisen tytär Anna Sakeutarta vastaan nostettuun lapsenmurhatapaukseen. Pauli Kolehmaista epäiltiin Sakeuttaren pa-
rantamisesta, mutta syytetyn poissaollessa tapaus siirrettiin seuraaville käräjille. Tapausta käsiteltiin lyhyesti Kuopion syykäräjillä vuonna
1770, mutta muun muassa Kolehmainen oli poissa käräjiltä. Tämän jälkeen tapaus ei enää tule esille seuraavilla käräjillä eikä hovioikeudessa.
Tapausta ei ole tämän pidemmälle jäljitetty. JoMA Kuopion tk 1770 Ca 36: 270–271v; tk +sk 1771 Ca 38.

76.	1771	Ii	1	1	0	uud. Matti Pildo vapautus taikuudesta; solvausjuttu seur. kärejille ⁸⁶¹	33.§.17.Cap.R:B;	Taikuus	Väitetiin käyvän kirkkomaalla	Ulkailu > huttuun harjoittaneen taikuutta, lukien rantamista
77.	1771	Pyhäjoki	1	1	0	uud. Henrik Ylitalo 10DI taikuus, 5DI ki-roaminen	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Metsässä	Karjan vahingoittaminen
78.	1771	Vähä-Kyrö	1	0	1	in.(naishenkilö) Susanna Simontytär vapautus; (wg: Matti Henrickinpoika väärä ilmianto 10DI + Susannan kulut 2DI)	33§.XVII.Cap.R:B; 2.Cap.2.§.M:B:+1 §.LX:Cap.R:B;	Taikuus	Ei tietoa	Rakkauden herättäminen
79.	1771	Kuopion kk	3	2 (1 osalinen)	0	to. Matti Karhunen 40DI taikuus, 5DI juopumus, vapautus kääriinliinan vieminen > korvaa 16 pvä, kirkkopah.; ta. Antti Par-tanen 4DI taikuus, 5DI juopumus, vapautus kääriinliinan vieminen > korvaa 16 pvää, kirkkopah; ta. Gabriel Rissanen 10DI taikuus > korvaa 8 pvää	2.Cap.2.§.M:B; Kongl.Förord. 17.1.1733; 33.§.17.Cap.R:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauden rantaminen

861

Solvausjuttua ei ole lähdetty selvittämään, koska se ei kuulu tämän tutkimuksen tutkimuskohteiden piiriin.

80.	1771	Pieksämäki	1	0	1	ta.t. Eeva Vehviläinen vapautus syytteen nostamisesta + keskenmenon epäilystä, 10DI taikuus; (ta.v. Susanna Karhu & ta.v. Anna Lapitar vapautus ke huhun levityksestä)	2. Cap.2.§.M:B;; 33.§.XVII.Cap.R:B;	Taikuus	Käräjäpaikalla	Oikeudenkäyntiin vaikuttaminen
81.	1771	Ilomantsi	2	(1 osallinen)	1	to.v. Eeva Pitulatar 10 DI taikuus > korvaa 10 paria piiskaa; im. Olavi Pesonen vapautus taikuus	2. Cap.2.§.M:B;; 33.§.XVII.Cap.R:B;	Taikuus	Käräjäpaikalla	Oikeudenkäynnin lopputulokselta suojaautuminen
82.	1772	Kajaani RO	3	1 (2 osallinen)	0	so. Juhani Kyllönen 20DI taikuus, 5DI juopumus; asukas Mikael Ridell & re. Henrik Parviainen 10 DL osallisuus	II. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saaminen
83.	1772	Oulu RO	1	1	0	im. Lars Gråsteen hirttoomio murto-varkaudesta; muut sakot (mm. taikuus) mitätöityy, korvaa myös murron uhrin oik.käyntikulut 20DI	Kongl. Förord. 20.12.1749;	Taikuus	Ei tietoa	Varastetun takaisin saaminen

84.	1772	Kitee ja Kesälähti	3	3	0	ta. Henrik Soinen, ta.p. Matti Hirvonen & kirkonköyhä Eskil Särjä vapautus	XVII.Cap.33.§:R:B:	Taikuus	Kirkolla	Ei tietoa miksi
85.	1773	Oulu ja Hailuoto	1	1	0	ta.p. Antti Kokko vapautus taikuus, murrot: osittain vapautus, korvaa kaulahuivin ja 2 murtoa siirrettiin tulevaan	33.§.17.Cap.R:B:	Taikuus	Ei tietoa (kotoa löytyi taikomisvälineitä)	Sairauden rantaminen
86.	1773	Tohmajärvi	1	0	1	ta.v. Ingeborg Kiiski vapautus noituussyite+sapattirikos; juopumus 5Dl > korvaa 4pvä	XVII.Cap.33.§:R:B; Kongl. Förrord. 17.3.1733	Noituus	Ei tietoa	Noituudella vahingoittaminen (uhkaus)
87.	1774	Liminka	3	3	0	ta. Henrik Penttilä, so. Abraham Orchan & re. Henrik Alborg 10 Dl taikuus	II.Cap.2.§:M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauden rantaminen
88.	1774	Salo ja Siikajoki	2	2	0	ta. Henrik Taskinen 10Dl taikuus; ta.p. Pauli Kangas 10 Dl taikuus	II.Cap.2.§:M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla	Kirkkomaalta aarteen löytö-apua

89.	1774	Lapua	1	1	0	ta. Märten Mäenpää vapautus taikuus-huhun levittämisestä; (kirkkovarkauteen syyllystyneet mm. kuolemantuomio / pakkotyö)	XVII.Cap.33.§.R: B:	Taikuus	Ei tietoa	Huhun levittäminen, että osasi taikoa (itse kantaja, huijasi kirkko-varkauden suorittajia tai kakonsteistaan jotta sai asian paljastettua)
90.	1774	Maalahti	2	1 (1 osalinen)	0	wg. Jonas Friberg mm. 40 paria raippaa, mm. taikuus korvataan täten; ta.p. Jonas Swarfar 30 DI taikuus;	II.Cap.2.§.M:B: Kongl. Nådige Escrip 1.1.1773	Taikuus	Kirkolla + (väitettiin aikoneen haakea apua varkauksiin hautausmaalta)	Kirkon "mittaaminen aurinkoa vasten" sprituksen avun saamiseksi (rahan vuoksi)
91.	1774	Pielisjärvi	2	1	1	le. Maria Kuokattaren miehen kuoleman tuottamusta ei voitu tuomita, tulevaan siirretään, samoin Mariaa vastaan esitetty noituusepäily ⁸⁶² ; ta. Olavi Kärkkäinen 10DI sakot taikuus	XVII.Cap.32.§.R: B; 2.§.2.Cap.M:B:	Taikuus + noituus-/myrkyttämisepäily	Kärkisen kotona + Räsäsen kotona?	Noituudella kuoleman, vahingon ja sairauden aiheuttaminen taikuudella sairauden parantaminen

⁸⁶² Mariaa koskeva noituusepäily ei tule erikseen ilmi enää hovioikeudessa. Ks. myös Koskivirta 2001, 293.

92.	1774	Kitee ja Kesälahti	7	6 (1 osalinen)	0	ta. Juhani Kaksonen, so. Thomas Löf, ta. Juhani Pulkkanen vapautus noituus; ta. Petteri Puumalainen vapautus noituus; ta. Matti Toivanen kuolint; Kaksonen, Pulkkanen & Puumalainen taikuus 40DI; Kaksonen & Puumalainen 5DI taikuus; Löf & kerjäläinen Anton Puumalainen taikuus 30DI & haudankaivaja Henrik Silanen 10 DI osallisuus ⁸⁶³	R:B: XVII. Cap. 30. §. > 33. §. 17. Cap. R: B:; 2. Cap. 2. §. M: B:; Kongl. Förord. 17. 3. 1733; XXIV. Cap. 8. §. M: B:; III. Cap. 6. §. M: B:; XXIX. Cap. 3. §. M: B:; 2. §. LXI: Cap. M: B:	Noituus & taikuus	Ei tietoa sekä <u>hautausmaa</u>	Noituudella sairauden aiheuttaminen > kuolemaa, epäonnea kotitaloudelle; taitojen opettelu ja noidaksi tekeytyminen; parannuksen etsiminen taidolta; taikudella sairauden parantaminen
93.	1774	Kitee ja Kesälahti	4	1 (1 osalinen)	1 (1 osalinen)	statusta ei manita Petteri Pirnes ja (ta.)y. Maria Lahonen vapautus taikudella parantaminen + ta. Bengt Turunen & ta. v. Olena Räifwinen vapautus osallisuus (B. Turunen vapautus kuolemantuottamus)	33. §. 17. Cap. R: B:	Taikuus	Turusen kotona	Sairauden parantaminen (parantanut mies) taikudella

⁸⁶³ Miesten sakkolista jatkuu: Kaksonen 5DI juopumus, 20DI puukotus, 10DI sapattirikos; Löf juopumus 5DI; P. Puumalainen riittämätön huolehtiminen 20DI. Korvaavat: Kaksonen 27 paria, Pulkkanen 19 paria, Puumalainen 22 paria; Löf ja Puumalainen 12 pvää, Silanen 8 pvää.

94.	1775	Oulu RO	2	1	1	im. Mikael Koistinen 10DI taikuus, 25DI kirkkopahennus, 5DI kirous; le. Anna Toppman 10DI tai- kuus	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkossa	Sairauden pa- rantaminen
95.	1775	Liperi	1	1	0	lo. Lars Klemettinen taikuus 10DI > iso määrä sakkoja ja mui- ta tuomioita, alaikäi- seen sekaantumis- juttu siirrettiin tule- vaan	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Rissasen rii- hessä + oi- keuden käynnin ai- kana demon- stro i taian	Sairauden / pelästyksen parantaminen ja loitsulla "huumaami- nen" (metsäs- tys)
96.	1774 / 1775	Kitee ja Kesälähti	1	1	0	im. Staffan Hirvonen vapautus taikuus + myrkytys, 23 raippaa isän pahoinpitely; (lo. Matti Hirvonen va- pautus myrkytys)	Ei tarpeeksi to- disteita; 14.Cap.4.§.M:B:	Taikuus	Soinisen ko- tona (taika- pussin löytö- paikka)	Epäilty taika- pussi (useita kuolintapauk- sia, epäiltiin myrkyttämistä)
97.	1776	Pyhäjoki	1	1	0	ta. Pauli Nevanperä vapautus	33.§.17.Cap.R:B:	Taikuus / noituus ("häxeri")	Pelto	Sadon vahin- goittaminen

98.	1776	Tohmajärvi ja Pälkjärvi	4	1 (3 osallista)	0	lo. Matti Kuronen 40 DI taikuus; lo. Petteri Inkinen 10DI osallisuus; re. Juhani Jaatinen/Lajunen 5DI osallisuus; Kaikille em. rikoksen tekeminen kirkossa 10DI; haudankaivaja Pauli Lopenen vapautus taikuudesta	2.Cap.2.§.M:B; 1.§.LXI.Cap.M:B; ; Uts.B: VII. Cap. 7.§.; XVII.Cap.33.§. R:B:	Taikuus	Kirkossa	Sairauden parantaminen
99.	1776	Kajaani RO	2	1 (1 osallinen)	0	re. Staffan Parviainen 20DI taikuus, 5DI juopumus, 2DI lyöminen, vapautus, häiriköinnistä; rummunlyöjä Staffan Makrill 10DI osallisuus, 10DI juopumus, vapautus häiriköinnistä	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla	Kirkonväen nostattaminen (mahd. toisen henkilön kimppuun)
100.	1777	Kerimäki ja Sääminki	1	1	0	ta. Juhani Mallinen 10DI taikuus + yksi sunnuntai kirkkopahennus > korvaa 4pvää	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kuljetti mukana poltetun pääkallon tuhkaa	Sairaudelta suojautumiseksi

101.	1777	Ilomantsi	1	1	0	kuohitsija Clemet Wänskä 10Dl taikuuus > korvaa 8pvää	II.Cap.2.§.M:B	Taikuus	Ei tietoa	Sairauden parantaminen
102.	1778	Kuopion kk	1	1	0	re. Jöran Montonen toista kertaa taikuuus 20Dl + kirkkopahennus, vapautus murto, 5Dl häiriö, 5Dl juopumus > korvaa 10 paria; (lo. Lasse Taskinen vapautus murto + hänelle korvataan 4 äyriä vankeusajan kohtelusta)	II.Cap.2.§.M:B; XXI.Cap.8.§.M:B; 33.§.17.Cap.R:B	Taikuus	Kuljetti mukanaan taikupussia	Ei tietoa miksi
103.	1779	Liminka	2	1	(1 osallinen)	lo. Henrik Reinikka 10Dl taikuuus; in. Anna Gyllenduk 1/3 Rdl taikuus	II.Cap.2.§.M:B	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden parantaminen
104.	1779	Pietarsaari RO	1	1	0	Porvari/ puuseppä Jonas Sandmarck vapautus taikuussytös, solvauksesta 6 mrck > 3Dl; (timpuri Sven Lindblad kiroamisesta 1 Dl, solvaamisesta 1 Rdl)	6.§.LXI.Cap.M:B; + Kongl. Förord. 27.11.1752; 1.§.III.Cap.M:B; + Kongl. Förord. 27.11.1752	Taikuus (haukuttiin noidaksi "trullkarl")	Väitettiin käyvän hautausmaalla	Ei tietoa miksi, väitettiin hau-dankaivuuta + "noituksien" harjoittamista

105.	1779	Salo ja Siikajoki	1	1	1	0	im. Anders Duns vapautus taikuus + muita rikoksia mm. murhapoltto, sai erilaisia sakkoja mm. vaimon- sa pahoinpitelystä ja laittomasta huoruusilmiannosta > korvaa 20 paria	33.§.17.Cap.R:B; XIV.Cap.1.G:B; XXXV.Cap.2.§.+ XXXVI.Cap.1.§. M:B; 4.§.35.Cap.M:B; LX.Cap.2.§.M:B; XVIII.Cap.4.§.M: B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Ei tietoa miksi
106.	1778	Leppävirta	1	1	0	0	to. Matti Soinen 20DI taikuus, 1 su kirkkopahennus > korvaa 8pvää	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Soinisen aitta	Taikapussin kokoaminen (ei tietoa miksi)
107.	1780	Närpiö	1	1	0	0	ex wg. Olavi Wernq- wist 40DI taikuus > korvaa 12 pvää	II.Cap.2.§.M:B: + Kongl. Förord. 2.9.2779	Taikuus / paholais- liitto	Wernqwistin tupa	Paholaisliiton solmiminen
108.	1779	Siikajoki	1	0	1	1	ta.t. Liisa Imbola va- pautus taikuussyy- töksestä; (ta.v. Chris- tina Turpeinen 6 markkaa väärä il- miannosta + korvaa Liisan kulut)	LX.Cap.6.§.M:B:	Taikuus	Turpeisen silta	Kotitalouden onnen vahin- goittaminen
109.	1780	Kuopion kk	1	1	0	0	to. Petteri Väisänen 20DI taikuus + 1 sun- nuntai kirkkopah. (2 kertaa syytettynä tai- kuudesta)	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla	Taikapussin kokoaminen lääkitsemiseen; kirkkomaalla välttyäkseen pahoinpitelyltä

110.	1781	Ilmajoki	3	3	0	re. lisäksi lisäkinpoika 40DI taikuus, se. Johan Matinpoika 40DI taikuus, wg. David Jaakopinpoika 40DI taikuus	II.Cap.2.§.M:B: + Kongl. Majsts. Näd. Bref. 16.11.1748	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Oikeudenkäynnin lopputuloksen lieventäminen
111.	1781	Kitee ja Kesälähti	1	1	0	ta. Mikael Keronen 10DI taikuus, 10 RDI 26 Schl + 8 runstycke hevosen arvon korvaus	II. Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Ei tietoa	Hevosen parantaminen
112.	1782	Liminka	2	2	0	so. Matts Raqvett 10DI taikuus, 10DI juopumus, sapattirikos 10DI > korvaa 8pvää; so Johan Elg vapautus taikuudesta, 5dl osallisuus	II. Cap.2.§.M:B; Kongl.Förord. 17.4.1733; LXI. Cap.3.§.:M:B	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Ei tietoa miksi
113.	1782	Vaasan Raastupa	1	1	0	merimies Matts Löfberg 10DI taikuus, 5DI juopumus > korvaa 8pvää	II.Cap.2.§.M:B + kongl. Förord. 17.3.1733	Taikuus	Kirkkomaalla	Ei tietoa miksi
114.	1782	Liminka	1	1	0	to.p. Erkki Hiltunen 10DI taikuus, 5DI juopumus	II. Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkko	Kirkon ikkunoitten hajoittaminen taitamistarkeissa

115.	1782	Pietarsaari RO	4	(1 osallinen)	1 (2 osallista)	p. Maria Pathällan 10 DI taikuus > korvaa 4 pvää; ta. Juhani Brask, kauppiaan vaimo Catharina Asp ja porvarin tytär Margaret-ha Ståhlberg vapautus	II.Cap.2.§.M:B; 33.§.17.Cap.R:B;	Taikuus	Kauppias Malmin / Aspin kotona	Rakkauden herättäminen
116.	1782	Kuopion kk	2	2	0	ta. Juhani Heikkinen & ta. Elias Koponen vapautus	XVII.Cap.33.§.R: B:	Taikuus	Kirkkomaalla	Ei tietoa miksi, väitettiin menneen kirkkomaalle taikomaan (lukemaan toisen ylle)
117.	1783	Raaha RO	1	1	0	Porvari Abraham Parvén 10DI taikuus, 5DI juopumus	II.Cap.2.§.M:B; Kongl.Förord. 17.3.1733	Taikuus	Ei tietoa	Konseptit hävinneet, ei tietoa (epäiltiin myös haudannu kaivuusta)
118.	1783	Kokkola ja Kälviä	1	1	0	so. Matti Granat 20DI taikuus	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa + kellotapuliissa)	Uhkasi herättää kirkonväkeä, ei tietoa miksi
119.	1783	Lapua	1	1	0	wg. Juhani Birilindu 20 DI taikuus, 20DI kirkon "häpäisy", 5DI juopumus, 10 DI oikeuden halventaminen > korvaa muille varoituksena raipalla	II.Cap.2.§.M:B; XX.Cap.12.§.M:B ;; Kongl. Förord. 17.3.1733; 14.Cap. 7.§.R:B;	Taikuus	Kirkolla	Kirkon ikkunoiden hajotus kirkoväen nostattamiseksi varkauden kimppuun

120.	1783	Lapua	2	2 (2 osalista) ⁸⁶⁴	0	im. Antti Lahden/Hopiawuori ja re. Isakki Pouttu tausta ei päätetty, puolittainen todistus (kielsivät) ⁸⁶⁵ ; jutun aikana esille tulleet H. Zwikström ja Gabriel Lilja > puhdistusvalalle	XVII.Cap. 29.R.B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Oikeudenkäynnin lopputulokselta suojaautuminen
121.	1783	Kokkola ja Kälviä	3	1 (2 osalista)	0	Kirkkovahti Knut Rauman ja to. Isakki Rauman osallisuudesta taikuuteen 10 DI (3Rdl 16Schl) momentit; im. Johan Kokkonen karannut	II.Cap.2.§.M:B: + LXI.Cap.	Taikuus	Kirkkomaalla (kellotapulissa)	Ruumiilta käärinliinan vieminen maran poisajamiseksi

864

Juttuun vedettiin käsittelyn aikana mukaan Henrik Zwikström ja Gabriel Lilja, joiden osuus käsiteltiin seuraavana vuonna eikä heihin tässä yhteydessä puututtu lainkaan. Heidän tapauksensa käsitelty myös hovioikeudessa omana tapauksenaan.

865

Lahden/Hopiawuoren ja Poutun osuus vietiin päätökseen ylimääräisillä, mutta vuoden 1783 ylimääräisiä käräjiä ei ole säilynyt. Hovioikeus on antanut asiassa kaksi päätöstä, joista jälkimmäisen mukaan alioikeus määräsi Hopiawuorelle ja Poutulle muun muassa 40DI sakot taikuudesta. JyMA VHO designaatioluettelot ja päätöstalot 1783 (mikrofilmi ES4467) Vaasan lääni no. 25.

122.	1783	Kuopion kk	2	2	0	Laaaja murtojuttu: ta. Staffan Tiirikainen vapautus taikuus; re. Erkki Hyvärinen murrosta 9 paria, taikuus 10Dl, juopumus 5 DL > korvaa 3 paria, yht 14 paria	XVII.Cap.33.§.R: B: + 2.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kaupungissa (kotitalous)	Ikkuoiden hajottaminen murtautumiseksi, taikuutta sen yhteydessä, mutta ei tietoa miksi
123.	1783	Pielisjärvi	1	1	0	lo. Grels Kuivalainen 20Dl taikuus > korvaa 8pvää	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Ei tietoa	Sumuntai-iltana elävän käärmeen näyttäminen taikuustarkoituksessa (ei tietoa miksi)
124.	1783 / 1784	Kokkola (ja Kälviä)	3	3	0	lo. Antti Töyrä taikuus 30Dl; re. Juhani Jospetnäs taikuus 30Dl; > korvaavat 12 pvää; so. Måns Rönberg asia siirrettiin sota oikeuteen, missä häntä vastaan esitetyt syytteet käsitellään (mm. karkeaamisyys-te) ⁸⁶⁶	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saaminen

125.	1783 / 1784	Kokkola	1	1	0	so. Simon Svartläck 10DI taikuus	2.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauden pa- rantamiseksi
126.	1784	Lapua	2	2	0	so. Henrik Zwick- ström vapautus tai- kuus; so. Gabriel Lillja vapautus taikuus; Molemmille sakkoja muista rikoksista	XVII.Cap.29.§. R:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Oikeuden- käynnin lop- putulokselta suojautuminen
127.	1784	Lappväarti	1	1	0	ta.p. J. Urå vapautus taikuus, juopumus, isän loukkaaminen	33.§.17.Cap.R:B:	Taikuus	Ei tietoa	Ei tietoa miksi
128.	1784	Pietarsaari RO	1	1	0	ex maanmittari Hen- rik Aspergren mielel- tään järkkynyt, ei voi- tu tuomita taikuudes- ta; sai 50dl sakot kirk- kopahennuksesta + yhden sunnuntain > hospitaaliin	3.Cap.4.§.M:B: + Kongl. Bref till THR 17.8.1738; Kongl. Förord. 22.12.1768 + Kongl. Bref 22.12.1735	Taikuus	Kirkko	Pääkallo mu- kana kirkossa, väitti ottaneen- sa parantamis- tarkoituksessa kallon, muttei taikuustarkoi- tuksessa
129.	1784	Viitasaari	3	3	0	to. Kustaa Ruuska, ex so. Antti Sahlman ja to. Matti Huuk tai- kuus 13 Rdl 16 Schl, juopumus 1 Rdl 32 Schl > korvaavat 14 pvää	II.Cap.2.§.M:B: + Kongl. Förord. 17.3.1733	Taikuus	Kirkkomaan (hautausmaa)	Varastettujen esineiden pa- lauttamiseksi, mahd. oikeu- denkäyntiin vaikuttaminen

130.	1784	Vaasan Kämneri (+ Maalahden ylim. käräjät)	3	1 (2 osal- lista)	0	ex wg. Olavi Wernq- wist 20DI taikuus, lyöminen 8DI mus- telmista: korvaa 10 paria; ex kauppias Michael Bladh & vä- hittäiskauppias Johan Hedenberg osallisuus taikuuteen 15 DI: Bladh korvaa 4pvää + vapautus lyöminen & taikuus kirkkomaalla	II.Cap.2.§.M:B.; 6I.Cap.M:B:	Taikuus	<u>Kaupungin</u> <u>läheisyydessä</u> (+ kirkko- maalla)	Aarteen etsi- minen + ei tietoa miksi (kirkkomaalla messupuku päällä)
131.	1784	Isalmi	1	1	0	lo. Zachris Komulai- nen vapautus taikuus; rauhanrikkomuksesta (raatimiehen lyömi- nen virantoimitukses- sa) 200DI, kiroaminen 1DI > korvaa 28pvää	33.§.17.Cap.M:B; ; XVII.Cap.9.§. M:B; III.Cap.1.§M:B:	Taikuus	Kotitalalla	Väitetiin uhanneen va- hingoittaa tai- kuudella, kar- hu oli syönyt / vahingoittanut lehmää

132.	1784	Pieksämäki	7	3 (3 osal- lista)	(1 osalli- nen)	<p>ta. Jöran Nykänen taikuus 10 DI, sapatti 10DI; ta.p. Samuel Huuskoinen 10 tai- kuus 10DI, sapatti 10DI; ta.p. Lasse Huuskoinen 20DI (toinen), sapatti 10DI + kaikille 9 paria kirkkomurto, juupu- mus > korvaa: Nykä- nen & S. Huuskoinen 13 paria, L. Huuskoi- nen 14 paria & todis- tajan haun 16 Schl; to. Lasse Markkanen kirkkokuopumus 25DI, pahennus 25DI, sapatti 10DI, 1 su kirkkopah. > korvaa 16 pvä; im. Pertti Vauhkonen 40DI tai- kuus, 25DI juopumus kirkossa, 10DI sapatti > korvaa 20 pvä; to.v. Elin Vauhkotar & to.p. Jonas Häkkinen vapautus taikuus</p>	<p>II.Cap.2.§.M:B.; 6.§.XL.Cap.M:B; + kongl. Bref 29.1.1741 + Kong. Förord. 9.12.1756; 4.§.III.Cap.M:B; + Kongl. THO Univer- sal1.9.1738 + 6.§.III.Cap.M:B;; V.Cap.4.§.St.B:</p>	Taikuus	Kirkossa	Ei tietoa miksi; taikuutta kir- kossa + kirk- komaalta otet- tu ruumiilta käsi (epäselvää käytettiin kirkossa tai- komiseen)
------	------	------------	---	----------------------	--------------------	--	--	---------	----------	--

133.	1785	Muhos	2	2	0	to. Antti Valta- nen/Kutilainen & ta. Juhani Ukko- la/Honkanen vapau- tus taikuus	Ei tarpeeksi to- disteita	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden pa- rantaminen
134.	1785	Liminka	3	1 (2 osal- lista)	0	to. Henrik Suorsa 20DI taikuus; ta.p. Isakki Palo & re. Ju- hani Valkonen 10DI osallisuus	II.Cap.2.§.M:B; LXI.Cap.3.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Kirkonväestä parantaminen
135.	1784 / 1785	Ilmajoki	3	1 (2 osal- lista)	0	so. Isac Råfsax 40DI taikuus; wg. Isakki Eerikinpoika 20 DI osallisuus; re. Juhani Orhonen 20DI osalli- suus; kaikki vapautet- tiin sapattirikoksesta > korvaavuudet HO:n päätettäväksi	6I.Cap.2.§.M:B; II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Oikeuden- käynnin lop- putulokselta suojautuminen
136.	1786	Oulu RO	2	2	0	im. Mikael Koistinen 40DI taikuus, 2.kerta > korvaa 12 pvä; tun- tematon mies, ei saatu käräjille	II.Cap.2.§.:M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden pa- rantaminen
137.	1786	Kemi	1	1	0	ta. Juhani Tulkki va- pautus	33.§.17. Cap.R:B:	Taikuus	Kalastaessa	Toisen henki- lön / omai- suuden vahin- goittaminen

138.	1785 / 1786	Lapua	1	1	0	karannut elinkautisvanki Elias Karkaus taikuudesta 20DI > sakkoja mm. lyöminen, murto, juopumus > korvaa kaikkiensa 40 paria, 2 sunnuntaita kirkkopahennus, lähetetään Sveaborgiin jatkamaan THO:n aiemmin langettamaa (1766) elinkautista	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Pesolan kotona	Sairauden parantaminen; epäilty noitapussi (trollpung)
139.	1786	Vöyri	1	1	0	so. Zachris Snäll vapautus juopumus + kirkonkellojen soittaminen yöllä, 20DI taikuus > korvaa 8pvää	II.Cap.2.§.M:B.; XVII.Cap.33.§.R:B:	Taikuus	Kirkon ovilla	Ei tietoa miksi

140.	1787	Vaasan kammeri	4	2 (2 osal- lista)	0	im. Johan Ehnroth 12 pvää taikuus, 10DI sapatti, juopumus 5DI > korvaa yht. 20pvää; kruununpanimon renki Johan Lönnerberg osallisuus 4pvää, sa- patti 10DI > korvaa yht. 8vpää; suutari Matts Rönblad tai- kuus 10DI > korvaa 4pvää; Asplund va- pautus todisteiden puutteessa	II.Cap.2.§.M:B; 6§.III.Cap.M:B; 2.§.LXI.Cap.M:B; ; Kongl. Förord. 17.3.1733	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Aarteiden etsi- minen ainakin 2 kertaa
141.	1787	Pielisjärvi	2	1 (1 osal- linen)	0	Io. Grels Kuivalainen 20DI taikuus > korvaa 8pvää; talonpojan vävy Petteri Marti- kainen taikoijan avun hakemisesta 1 Rdl 32 Shl > 4pvää	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Sairauden pa- rantaminen (pääkallon avulla)

142.	1785 > 1787	Pieksämäki	2	2	0	ta.p. Markus Liika & to. Matti Hyvönen 10 DI taikuus, 5DI juopumus, 10DI sapattirikos > korvaavat molemmat 8pvää	II.Cap.2.§.M:B; Kongl. Förord. 17.3.1733; III.Cap.6.§.M:B; > V.Cap.4.§.St:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa) / kirkolla	Epäselvää syy, vietiin kirkkomaalle taikaisin edenneeltä mieheltä löydetty "taikapussi", missä ihmisen luita ja kirkkomaan multaa
143.	1788	Mustasaari	2	2	0	to. Erkki Ingman murrosta 9 paria, varastetun arvo 11 Rdl 23 Schl 3 rstl, kiroaminen 1DI, taikuus 10DI > korvaa kaikki raipalla, yht. 25 paria; ta. Antti Kalfholm vapautus taikojan avun etsinnästä; (ta.p. Matti Helsingille ⁸⁶⁷ & ta. Matti Ståhlille toimesta varkaudesta tuomio)	II.Cap.2.§.M:B; XLI.Cap.3.§.+XL. Cap.2.6.§.M:B; + Kongl. Bref 1.4.1773; III.Cap.1.§.M:B;	Taikuus	Ei tietoa	Varastetun takaisin saamiseksi (oli taikojen ja itse tehnyt varkauden, sitten teki taian sen takaisin saamiseksi)

144.	1774 > 1788	Pietarsaari	1	1	0	Io. Märten Mäenpää tuomittiin Lapualla 1786 ^{ses} 3Rdl 16 Schl taikuudesta (ei erikseen HO:ssa); laaja rikossarja pitkällä ajalla > tuomitaan kolmeksi vuodeksi pakkotyöhön > kuolleet ennen HO:n päätöstä	Ei mainita lainkohtaa taikuustapauksen osalta	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Ei tietoa miksi (konseptit hävinneet)
145.	1789	Lapua	4	2 (2 osallista)	0	im. Elias Eliaksenpoika Karkaus taikuus 40DL, sapatti 10DL, juopumus 5DL; im. Johan Storsråka taikuus 40DL, sapatti 10DL, juopumus 5DL, kiroaminen 5DL; im. Gustaf Lillstråka taikuus 40DL, sapatti 10DL, juopumus 5DL, kiroaminen 5DL, 10DL oikeuden & 5DL nismiehen halventaminen, anteeksipyyntö; ta. Johan Gåsfors taikuus 40DL, sapatti 10DL, juopumus 5DL;	II.Cap.2.§.M:B;; III.Cap.6.§.M:B;; XIV.Cap.7.§.R:B; ; XV.Cap.7.9.§.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Oikeudenkäynnin lopputulokselta suojautuminen

146.	1790	Paltamo	3	1 (2 osal- lista)	0	ta. Samuli Anttonen, ta. Henrik Mulari & ta. Mikael Häikiö va- pautus taikuudesta	17.Cap.33.§.R:B:	Taikuus / noituus	Ei tietoa	Toisen henki- lön vahingoit- taminen (uh- kaus), paranta- jan haku
147.	1790	Ilmajoki	1	1	0	to. Henrik Luokakal- lio vapautus taikuus, ei sakkoja juopumuk- sesta (aiemmin tuo- mittu)	17.Cap.33.§.R:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Ei tietoa miksi, väitettiin har- joittaneen tai- kuutta
148.	1791	Laihia	1	0	1	ta.v. Maria Mikaelin tytär vapautettiin tai- kuus ja uskottomuus- syytteistä; aviomieh- le (ta. Jonas Båddo) kunnianloukkaus 20D1 + anteeksipyyn- tö vaimolle + palatta- va avioliittoon	LX.Cap.2.§.M:B	Taikuus	Kotitalalla ilmeisesti	Epäiltiin har- joittaneen tai- kuutta saa- daakseen aviomiehensä takaisin (rak- kaustaisuus)
149.	1791	Ilmajoki	1	1	0	im. Antti Hopiavuori vapautus varkaus & taikuus; korvaa varas- tetun arvon2 > korvaa 22 paria, 2v. Pakkotyö; Kiroaminen 6Rdl 32 Shcl, 2xjuopumus 3Rdl 16Schl > korvaa kaikki yht. 32 paria, su:n kirkkorang., korvaa ikkunan	XVII.Cap.33.§.R: B; XVI.Cap.2.§.M: B; Kongl. För- ord. 17.3.1733; III.Cap.1.§.M:B:	Taikuus	Aitta	Varastettujen rahojen palaut- tamiseksi (väi- tettiin: paho- laisen apua pyydettiin loit- simalla)

150.	1792	Oulun RO	3	1 (1 osalinen)	(1 osallinen)	to. Jaakoppi Tarolin 10DI taikuus, 5DI ulkonaliikkumiskieillon rikkominen, re. lisäakki Pura 5DI osallisuus; p. Kaisa Hyry vapautus osallisuus	II.Cap.2.§.M:B; LXI.Cap.3.§.M:B:	Taikuus	Kellotapuli	Varastetun takaisin saaminen
151.	1792	Kruunupyö	1	1	0	ta. Antti Backända 20DI taikuus, 5DI juopumus	II.Cap.2.§.M:B; Kong. Förord. 17.3.1733	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saaminen (lappalaisen miehen kanssa)
152.	1792	Sotkamo	2	1 (1 osalinen)	0	to. Pertti Utrainen 40dl taikuus, murrot 12 paria, su kirkkopahennus, korvaa ta. J. Sirviön kulut, 5DI juopumus: korvaa 26 paria raippaa; ta.p. Juhani Sveninpoika Sirviö 10DI osallisuus (taikuus)	II.Cap.2.§.M:B; 1§.XL.Cap.M:B; XL.Cap.1.§+4.§. MB	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saaminen
153.	1793	Ilmajoki	1	1	0	ta. Elias Lipasti 10DI taikuus > korvaa 4pvää	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saamiseksi
154.	1793	Kemi	2	2	0	ta. Pertti Huttu & ta. Juhani Parpala vapautus taikuudesta	XVII.Cap.33.§.R: B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Hevosen parantaminen

155.	1793	Saarijärvi	1	1	1	0	uud. Pauli Saarialho 10 raippaa osallisuus kuolemantuottamus, 40DI taikuus, 5DI juo- pumus, 10 DI sapatti > korvaa 29 raippaa, su kirkkorang., 1/2 lääkärin kuluista; (ta.p. M. Andersson piiskataan kotona)	II.Cap.2.§.M:B; XXXI.Cap.M:B; LXI.Cap.2.§.M:B; ; III.Cap.6.§.M:B;	Taikuus	Poikosen tila- la	Puukotetun miehen paran- taminen loit- simalla + suo- lalla
156.	1794	Paltamo	1	1	1	0	ta. Erkki Leinonen vapautus	Vanhentunut rikos (yli 9v.) 32.§.XVII.Cap.R: B; Kongl. Fö- rord. 20.1.1779	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saa- minen
157.	1794	Ilmajoki	1	1	1	0	ex so. Isac Råfsax 40DI taikuus > korvaa 14 paria	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Oikeuden- käynnin lop- putulokselta suojaautuminen

158.	1794	Pyhäjoki	2	2	0	so. Simon Strom & so Henric Qwist kirk- komurto 9 paria, ki- roaminen 5DI, taikuu- 30DI; Strom salavu- teus 10DI + Carin 5DI, ripitys molemmille; Ström kirkolle 4DI, Carin 2DI > Strom korvaa kaikkienensa 25 raippaa, Qwist 21 raippaa ja maksavat murtautumisesta ai- heutuneen vahingon	II. Cap.2.§.M:B; XI. Cap.6.§.M:B; 1.§.LIII. Cap.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (Kirkko)	Ei tietoa miksi, väitettiin huu- taneen hirttäy- tyneen vaina- jan nimeä kir- kolla, rikkoivat kirkon ikku- noita jne
159.	1793 > 1795	Iisalmi	1	1	0	to. Matti Kumpulai- nen vapautus taikuus; (Kumpulainen, to.v. Maria Pellikka, ta. Pauli Pellikainen, ta.v. Anna Kumpulainen, ta.v. Anna Niiratar vapautus murtovar- kaus; ta. Juhani Pelli- kainen murtovarkaus 24paria)	33.§.17 Cap.R:B; XI. Cap.1.6.§.§.M :B:	Taikuus	Kirkkomaalla (Kirkko)	Ei tietoa miksi, huhun perus- teella epäiltiin Matti Kumpu- laista riitistä joka havaittiin tehdyn kirkos- sa
160.	1795	Tohma-, Pälkjärvi ja Kiihtelys- vaaran kap- peli	1	1	0	ta. Christer Heiskanen taikuus 40DI > korvaa 12 pvää	II. Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauden pa- rantaminen

161.	1796	Viitasaari	3	2 (1 osalinen)	0	ex so. Matti Silander/Sabel & im. Henrik Silander taikuus 40DI; to. Juhani Kinnunen osallisuus taikuteen 1Rdl 32 Shcl > korvaavat Silanderit 12 pvää, Kinnunen 4 pvää	II.Cap.2.§.M:B:	Taikuus	Kirkossa, kottitilalla	Mm. taika varastetun takaisin saamiseksi; parantaminen
162.	1792 > 1796	Heinävesi kappeli	2	1 (1 osalinen)	0	im. Petteri Purtilinen taikuus 20DI, 5 DI juopumus > korvaa 8pvää; ta.p. Bertil Törönen taikuus 10 DI, juopumus 5DI; kirkon oveen oli jäänyt avaimet > konsistorioon	II.Cap.2.M:B; Kongl. Förord. 17.3.1733	Taikuus	Kirkossa	Hevosonnen saaminen
163.	1796 > 1797	Liperi (Kuopio taikuus 1796)	3	1 (1 osalinen)	(1 osallinen)	ex ta. Olavi Karvinen menehtynyt vankeilasa, syytteet (mm. taikuus) kumotaan; ta.v. Maria Affrikainen & työmies Henrik Karvinen vapautus taikuus (Kuopio)	33.§.17.Cap.R.B:	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Sairauksien parantaminen; mahd. myös raipparangsain tukselta suojautuminen

164.	1796 > 1797	Tohmajärvi ja Pälkäjärvi	2	1	(1 osallinen)	ta. Staffan Sihvonen 20 DI taikuus, 10DI sapatti; p. Valpuri Suhonen osallisuus päätetään kun saad- aan kiinni ⁸⁶⁹	II.Cap.2.§.M:B; III.Cap.6.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla	Sairauden pa- rantaminen
165.	1797	Leppävirta	1	1	0	ta. Olavi Piirainen vapautus kuoleman- tuottamus; taikuus 10 DI	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Torikaisen kotona	Taikojan avun hakeminen (sairauden aiheuttami- seen); vastaa- jan väitetiin sanoneen ai- heuttaneensa taudin ja näh- neensä taudin uhrin kuole- van
166.	1797 > 1798	Iisalmi	1	1	0	im. Pauli Keränen taikuus 10DI, juopu- mus 5 DI, sapatti 10DI > korvaa 8pvää	II.Cap.2.§.M:B; Kongl. Förord. 17.3.1733; III.Cap.6.§.M:B;	Taikuus	Maanmittari Strandbergin luona	Ei varmaa tie- toa, luki käsi- ensä välissä olevaan suo- laan joitain sanoja (mahd. hevosen pa- rantaminen)

⁸⁶⁹ Alioikeuden asiakirjoja ei ole säilynyt, eikä tapaus enää tule hovioikeuden käsitteilyyn tutkimusajan puitteissa.

167.	1798	Kajaani RO	3	3	0	ta. Antti Kekkonen 3Rdl 16 Schl taikuus, korvaa 2xhaudan va- hingot; r. Matti Nojo- nen & ta. Mikael Lämsä 3Rdl 16 schl taikuus	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (hautausmaa)	Varastetun takaisin saa- minen
168.	1799	Ii	2	2	0	im. Pertti & im. Aa- tami Laukkarinen molemmille 10DI tai- kuus > 4 pvää korvaa ja julkinen työ	II.Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla (Kellotapulis- sa)	Varastetun takaisin saa- minen
169.	1798 > 1799	Keuruu	1	1	0	ta. Petteri Löy- tänämäki/Kokkonen taikuus 20DI, juopu- mus 5DI > korvaa 8pvää	II.Cap.2.§.M:B;; Kongl. Förord. 17.3.1733	Taikuus	Kirkkomaalla	Mahdollisesti varastetun takaisin saa- minen (riitti kirkkomaalla varkauden jälkeen)
170.	1799	Uusikaarle- pyy kk	1	1	0	re. Juhani Hummelh- jut taikuus 40DI, toi- nen kerta juopumus 3Rdl 16 Schl; murtau- tuminen 9paria > muunnetaan yht. 26 paria; (ta.p. Jaakoppi Lassila & ta.p. Juhani Hannula juopumuk- sesta 1Rdl 32 Schl)	II.Cap.2.§.M:B;; XL.Cap.6.§.M:B;; Kongl. Förord. 17.3.1733	Taikuus	<u>Kirkkomaalla</u> / <u>hautapai-</u> <u>kalla</u> ottanut luita (+ Hag- bergin kotona heittänyt lap- sen ruumiin jalan lattialle useita kertoja)	Mahdollisesti oikeuden- käynnin lop- putulokselta suojautuminen (epäselvä)

171.	1799	Närpiö	2	0	1 (1 osalinen)	in. Margareta Christ-holm & p. Lisa Åbel vapautus taikuus	XVII.Cap.33.§.R:B;	Taikuus	Kirkkomaalla / luutalossa	Väitettiin ha- keneen luuta- lostaa apua tai- kuuteen (Christholm tiedettiin pa- rantajaksi)
172.	1800	Joroinen	1	1	0	Jägare Erkki Rissanen taikuus 20DI, lyömi- sestä käräjäpaikalla 4DI, käräjärauhan rikkominen 40DI > korvaa 20 pvää; (ta. Matti Janhunen ⁸⁷⁰ tulisi ilmi antaa osalli- suudesta)	II.Cap.2.§.M:B; ; XVIII.Cap.33.§.R :B;	Taikuus	Kirkkomaalla / Kirkolla	Ei tietoa miksi, jää epäselväksi (mm. huusi kirkkomaalla, hakkasi kirkon ovia)
173.	1800	Joroinen	1	1	0	kuohitsija Antti Pese- nen taikuus 20DI, juopumus 5DI, ki- roaminen 1 DI, vai- mon solvaus 6 mark- kaa > korvaa 12 pvää	II.Cap.2.§.M:B; ; Kongl. Förord. 17.3.1733; III.Cap.1.§.M:B; ; LX.Cap.6.§.M:B;	Taikuus	Kirkkomaalla	Mahdollisesti erään vaimon parantaminen

⁸⁷⁰

Maa- ja metsätalouden tilallisen Matti Janhusen kerrottiin olleen Rissanen mukana kirkkomaalla, mutta häntä ei saatu käräjille vastaamaan syytteisiin. VMA VHO Ece 58. Matti Janhusen osuutta ei ole tutkittu, sillä se ei tule enää tämän tutkimuksen aikarajauksen puitteissa esiin hovioikeudes-
sa.

174.	1800	Salo ja Siikajoki	3	1 (2 osallista)	0	ta. Matti Kumpulainen 40DI taikuus, korvaa; im. Juhani Soini & im. Pauli Haalonen 20DI osallisuus	II. Cap.2.§.M:B;	Taikuus	Kirkossa	Sairauden parantaminen
------	------	-------------------	---	-----------------	---	---	------------------	---------	----------	------------------------

Liite 2. Taikusoikeudenkäynneissä syytettyjen miesten sosiaalinen asema

Status	Yht.	Status	Yht.
Tilallinen ⁸⁷¹	80	Kruununpanimon renki	1
Sotilas ⁸⁷²	39	Kirkkovahti	1
Torppari	27	Kappalainen	1
Irtolaismies	24	Suntio	1
Tilallisen poika	18	Salpietarinkeittäjä	1
Renki	21	Kyytirättärin poika	1
Loinen	15	Lampuoti	1
Porvari ⁸⁷³	6	Rusthollin asukas	1
Uudisasukas	5	Kaupungin asukas	1
Torpparin poika	3	Kirkonköyhä	1
Tuntematon	3	Kerjäläinen	1
Rummunlyöjä	2	Merimies	1
Kuohitsija	2	Varamaanmittari	1
Seppä	2	Elinkautisvanki	1
Haudankaivaja	2	Laivaseppä	1
Työmies	2		
Tilallisen vävy	1		

⁸⁷¹ Tilallinen-ryhmä muodostuu seuraavasti: tilallisia 77, perintötilallisia 3.

⁸⁷² Sotilaat-ryhmä koostuu seuraavasti: sotilaita 28, täydennysmiehiä 10, jääkäreitä 1.

⁸⁷³ Porvari-ryhmään on laskettu 2 porvaria, 3 kauppiasta ja kaupungissa toiminut suutari.

Liite 3. Taikusoikeudenkäynneissä syytettyjen naisten sosiaalinen asema

Status	Yht.
Tilallisen vaimo	20
Irtolaisnainen	5
Piika	5
Leski	4
Torpparin vaimo	4
Tilallisen tytär	3
Sotilaan vaimo	2
Rengin vaimo	1
Sotilaan leski	1
Kauppiaan vaimo	1
Porvarin tytär	1
Uudisasukkaan vaimo	1